



anadolum
e K a m p ü s
ve

anadolu mobil
dilediğin yerden,
dilediğin zaman,
öğrenme fırsatı!



(ekampus.anadolu.edu.tr)



(mobil.anadolu.edu.tr)

ekampus.anadolu.edu.tr



Takvim



Duyurular



Ders
Kitabı (PDF)



Epub



Html5



Video



Canlı Ders



Sesli Kitap



Ünite
Özeti



Sesli Özet



Sorularla
Öğrenelim



Alıştırma



Deneme
Sınavı



Infografik



Etkileşimli
İçerik



Bilgilendirme
Panosu



Çıkmış Sınav
Soruları



Sınav Giriş
Bilgisi



Sınav
Sonuçları



Öğrenci
Toplulukları



AOSDESTEK
AÇIKÖĞRETİM DESTEK SİSTEMİ

**Açıköğretim Sistemi ile ilgili
merak ettiğiniz her şey AOS Destek Sisteminde...**

- Kolay Soru Sorma ve Soru-Yanıt Takibi
- Sıkça Sorulan Sorular ve Yanıtları
- Canlı Destek (Hafta İçi Her Gün)
- Telefonla Destek

aosdestek.anadolu.edu.tr

AOS DESTEK Sistemi İletişim ve Çözüm Masası

0850 200 46 10

www.anadolu.edu.tr



/AOFAnadolum



/Anadolu_Univ



instagram.com/anadoluuniv

T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 2077
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 1111

Anadolu Üniversitesi
İlâhiyat Önlisans Programı

HADİS TARİHİ VE USULÜ

Editör

Prof.Dr. Salahattin POLAT

Yazarlar

Prof.Dr. Abdullah AYDINLI (Ünite 2, 9)

Prof.Dr. Ahmet YÜCEL (Ünite 4, 8)

Prof.Dr. Emin AŞIKKUTLU (Ünite 6, 7)

Prof.Dr. Salahattin POLAT (Ünite 1, 3)

Doç.Dr. Erdinç AHATLI (Ünite 5, 10)

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesine aittir.
“Uzaktan Öğretim” tekniğine uygun olarak hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin almadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt
veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2010 by Anadolu University
All rights reserved

No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted
in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic tape or otherwise, without
permission in writing from the University.

Genel Akademik Koordinatörler

Prof.Dr. İbrahim Hatiboğlu (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof.Dr. Ali Erbaş (Sakarya Üniversitesi)

Program Koordinatörü

Prof.Dr. Cemil Ulukan

Öğretim Tasarımcıları

Doç.Dr. Mehmet Fırat
Arş.Gör. Nur Özer Canarlan

Grafik Tasarım Yönetmenleri

Prof. Tevfik Fikret Uçar
Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız

Ölçme Değerlendirme Sorumlusu

Öğr.Gör. Nejdet Karadağ

Kapak Düzeni

Prof.Dr. Halit Turgay Ünalın

Dizgi ve Yayına Hazırlama

Kitap Hazırlama Grubu

Hadis Tarihi ve Usulü

E-ISBN

978-975-06-3311-9

Bu kitabın tüm hakları Anadolu Üniversitesi'ne aittir.

ESKİŞEHİR, Şubat 2019

2141-0-0-0-2002-V01

İçindekiler

Önsöz	x
-------------	---

Hadis İlmî: Temel Kavramları ve Alt Dalları	2	1. ÜNİTE
GİRİŞ	3	
SÜNNET KAVRAMI	4	
HADİS, HABER, ESER TERİMLERİ	7	
HADİSİN İKİ TEMEL ÖGESİ: İSNÂD VE METİN	8	
HADİS İLMİ: TANIMI, KONUSU, AMACI	11	
Tanımı	11	
Konusu ve Amacı	11	
Hadis İlmî ile İlgilenenlere Verilen İsimler ve Unvanlar	12	
PEYGAMBERİMİZİ KONU EDİNEREN DİĞER İLİMLER	12	
HADİS İLMİNİN ÖNEMLİ ALT DALLARI	13	
Hadis Tarihi	13	
Hadis Usûlü	14	
Tanımı.....	14	
Ulûmu'l-Hadis/Hadis Usûlü Kitapları	15	
Ricâl İlmî	18	
İlelû'l-Hadis İlmî	19	
Ğaribû'l-Hadis İlmî	20	
İhtilâfû'l-Hadis İlmî	21	
Esbabü Vürûdi'l-Hadis İlmî	24	
HADİS TENKİDİNİN TEMEL İLKELERİ	25	
Özet	28	
Kendimizi Sınayalım	29	
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	30	
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	30	
Yararlanılan Kaynaklar	30	

Hadislerin Korunması ve Kayıt Altına Alınması.....	32	2. ÜNİTE
GİRİŞ	33	
TESBÎT DÖNEMİ	33	
Hadis Öğrenimi ve Öğretimi	33	
Hadis Öğreniminin Güvenilirliği	36	
Hadis Öğrenim Usûlleri	39	
Hadislerin Rivâyet Şekli	40	
Hadislerin Yazılması	40	
Hadislerin Yazımını Yasaklayan Haberler	41	
Hadis Yazımına İzin Verildiğine Dair Haberler	41	
Hiz. Peygamber Hayattayken Yazılanlar:	43	
Hiz. Peygamber'in Vefatından Sora Sahâbe Döneminde Yazılan Hadisler	44	
Hadisin Değeri Hakkında Tartışmalar	45	
TEDVÎN DÖNEMİ	46	
Özet	48	
Kendimizi Sınayalım	49	
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	50	
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	50	
Yararlanılan Kaynaklar	51	

3. ÜNİTE**Hadislerin Tasnifi ve Temel Hadis Kitapları 52**

GİRİŞ	53
TASNİFİN AMAÇLARI	55
YAZILIŞ YÖNTEMLERİNE GÖRE HADİS KİTABI TÜRLERİ	58
KONULARINA GÖRE DÜZENLENMİŞ HADİS KİTABI TÜRLERİ	58
Tek Bir Konuda Yazılan Kitaplar	58
Birden Çok Alt Konu Barındıran Tek Bir Ana Konuda Yazılmış Kitaplar	58
İmanla İlgili Kitaplar	59
Ahlak ve Âdâb Kitapları	59
Tefsirle İlgili Rivayetleri Bir Araya Getiren Kitaplar	59
Zühd Kitapları	59
Fedâil Kitapları	59
Meğâzî ve Siyer Kitapları	59
Tartışma ve Reddiye Kitapları	60
Muvatta'lar	60
Sünenler	60
Musannefler	61
Câmi'ler	62
RAVİLERİNE GÖRE DÜZENLENMİŞ HADİS KİTABI TÜRLERİ	62
Mu'cemler	62
Müsnedler	63
Etrâf Kitapları	64
RÂVÎ BİYOGRAFİLERİ	64
TASNİF DÖNEMİNİN ÖNDE GELEN HADİS KİTAPLARI	65
Ma'mer b. Râşid ve Câmi'i	65
İmam Mâlik ve Muvatta'ı	65
Abdürrezzâk b. Hemmâm ve Musannef'i	66
İbnu Ebû Şeybe ve Musannef'i	67
Ahmed b. Hanbel ve Müsned'i	68
Dârimî ve Sünen'i	69
Kütüb-i Sitte	69
"el-Kütübü's-Sitte" Teriminin Oluşum Süreci	69
Buhârî ve el-Câmiu's-Sahih'i	70
Müslim ve el-Câmi'u's-Sahih'i	72
Tirmizî ve Sünen'i	72
Ebû Dâvud ve Sünen'i	73
Nesâî ve Sünen'i	74
İbnu Mâce ve Sünen'i	74
Özet	75
Kendimizi Sınayalım	76
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	77
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	77
Yararlanılan Kaynaklar	77

4. ÜNİTE**Temel Hadis Kaynakları Üzerine Yapılan Çalışmalar 78**

GİRİŞ	79
TAMAMLAYICI ESERLER	81
Müstedrek Türü Eserler	81

Müstedrek al'e's-Sahîhayn	81
Müstahrec Türü Eserler	82
DERLEME NİTELİĞİNDEKİ ÇALIŞMALAR	82
Sahîhayn'ı Bir Araya Getiren Çalışmalar	83
Kütüb-i Sitt'e'yi ve Diğer Bazı Kaynakları Bir Araya Getiren Çalışmalar	83
el-Cem' beyne'l-usûli's-sitte	83
Câmiu'l-usûl li ehâdisi'r-Resûl	83
Mesâbihu's-sünne	83
Cem'u'l-cevâmi' ve el-Câmiu's-sağîr	84
Kenzü'l-ummâl	85
Cem'ul-fevâid	85
MUKAYESELİ ÇALIŞMALAR	85
Zevâid Kitapları	85
Mecma'u'z- zevâid	86
İthâfû'l-hiyere	86
el-Metâlibü'l-âliye	86
ETRÂF ÇALIŞMALARI	87
TAHRİC ÇALIŞMALARI	88
BELİRLİ KONULARLA İLGİLİ ÇALIŞMALAR	89
et-Terğîb ve't-terhîb	89
Riyâzü's-sâlihîn	90
HALK ARASINDA YAYGIN OLAN HADİSLERİ TOPLAYAN ÇALIŞMALAR	90
el-Makâsîdü'l-hasene	90
Keşfu'l-hafâ	90
ŞERH ÇALIŞMALARI	91
Muvatta Şerhleri	92
Buhârî Şerhleri	92
Müslim Şerhleri	93
Ebü Dâvûd Şerhleri	93
Tirmizî Şerhleri	93
Nesâî ve İbn Mâce Şerhleri	93
RÂVÎ ÇALIŞMALARI	94
Özet	95
Kendimizi Sınayalım	96
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	97
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	97
Yararlanılan Kaynaklar	97

Yakın Dönem Hadis Çalışmaları..... 98

5. ÜNİTE

GİRİŞ	99
OSMANLI DÖNEMİNDE HADİS İLMİ	99
Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî	102
Muhammed Zâhid el-Kevserî	102
TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMİNDE HADİS İLMİ	103
HİND ALT KITASINDA HADİS İLMİ	106
Muhammed Enver Şâh Keşmîrî	109
Muhammed Abdülhayy Leknevî	110
Zafer Ahmed Tehânevî	110

Fazlurrahman	111
ARAP DÜNYASINDA HADİS İLMİ	112
ORYANTALİSTLER VE HADİS	114
Özet	118
Kendimizi Sınayalım	119
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	120
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	120
Yararlanılan Kaynaklar	121

6. ÜNİTE

Tarihsel Süreçte Hadis Eğitimi Öğretimi ve Âdâbı 122

GİRİŞ	123
İLK DÖNEMDE HADİS ÖĞRENİM VE ÖĞRETİMİ	124
Hz. Peygamber ve Sah âbe Dönemi	124
Hz. Peygamber ve Hadis Öğretimi	124
Hz. Peygamber Döneminde Hadis Öğretim Yerleri	124
Hz. Peygamber'in Hadis Öğretim Metodu	125
Sahâbenin Hadis Öğrenme Arzusu ve Duyarlılığı	125
Sahâbenin Hadis Öğrenme Metodu	126
Sahâbenin Hadis Bilgisindeki Farklılıkları	126
Sahâbenin Hz. Peygamber'e ve Sünnete Bağlılıkları	127
Sahâbede Hadis Öğrenim ve Öğretimi	127
Sahâbenin Hadisleri Rivâyet Ediş Tarzı	128
Tâbiûn ve Etbâ'u't-tâbiûn Dönemi	128
HADİSİN COĞRAFÎ MERKEZLERİ	129
Medine	129
Mekke	130
Şam	130
Kûfe	131
Basra	131
Bağdâd	131
Cezîre	131
Yemen	131
Mısır	132
Mağrib ve Endülüs	132
Horasan ve Mâverâünnehir	132
İLİM YOLCULUKLARI	132
MEDRESELER VE DÂRULHADİSLER	133
Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Dâruhâdisleri	134
Selçuklu Dâruhâdisleri	134
Osmanlı Dâruhâdisleri	135
Osmanlı'nın Son Döneminde Hadis Öğretimi	135
Cumhuriyet Döneminde Hadis Öğretimi	136
HADİS ÖĞRENİM VE ÖĞRETİM ÂDÂBI	136
Öğrencinin Uyması Gerekenler	136
Hocanın Uyması Gerekenler	137
Özet	140
Kendimizi Sınayalım	141
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	142
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	142
Yararlanılan Kaynaklar	143

Râvî 144**7. ÜNİTE**

GİRİŞ	145
RÂVÎ (الرَّوَاي)	145
RÂVÎLERİN TABAKALARI	146
İlk Râvî Tabakaları	146
Sahâbe (الصَّحَابَة)	146
Sahâbîliği Tesbit Yolları	147
Râvî ve Âlim Sahâbîler	147
Müksirûn Sahâbîler (المُكْثِرُونَ)	147
İlk Müslüman Sahâbîler	148
En Son Vefat Eden Sahâbîler	148
Sahâbe'nin Adâleti ve Fazîleti	148
Tâbiûn (التَّابِعُونَ)	149
Muhadramûn (المُخْضِرْمُونَ)	149
Etbâu't-tâbiîn (أَتْبَاعُ التَّابِعِينَ)	150
RÂVÎLERİN CERH-TÂDİL (الْجَرْحُ وَالتَّعْدِيلُ)	150
Cerh-Ta'dil Şartları	150
Râvîlerin Özellikleri	150
Adâlet (الْعَدَالَة)	150
Râvîde Görülen Kusurlar	155
Adâlet Sıfatıyla İlgili Kusurlar	155
Zabt Sıfatıyla İlgili Kusurlar	158
Bazı Cerh-Ta'dil Problemleri	159
Cerh-Ta'dil Sebebinin Açıklanması	159
Cerh-Ta'dil Edenlerin Sayısı	159
Cerh-Ta'dilin Çelişmesi	159
Sika Râvînin Rivâyetinin Ta'dil Değeri	160
Bir Âlimin Rivâyet Ettiği Hadisle Amel Edip Fetva Vermesi	160
Hadis Rivayeti Karşılığında Ücret Almak	160
Cerh-Ta'dilin Şarta Bağlanması	160
Cerh-Ta'dil Lâfızları (الْفَافُظُ الْجَرْحِ وَالتَّعْدِيلِ)	160
Ta'dil Lâfızları	161
Cerh Lâfızları	162
RÂVÎ BİYOGRAFİLERİ	162
Tarih, Tabakat ve İlel Kitapları	163
Sahâbe Biyografileri	163
Cerh-Ta'dil Kitapları	163
Sika Râvîleri İhtiva Edenler	163
Zayıf Râvîleri İhtiva Edenler	163
Sika ve Zayıf Râvîleri İhtiva Eden (Karma) Eserler	163
İsim, Künye, Lâkab, Ensab ve Büldan Kitapları	164
Özet	165
Kendimizi Sınayalım	166
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	167
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	167
Yararlanılan Kaynaklar	167

8. ÜNİTE**Hadis Öğrenim ve Öğretim Yöntemleri..... 168**

GİRİŞ	169
HADİS ÖĞRENİM VE ÖĞRETİM YÖNTEMLERİNİN TARİHSEL	
ARKA PLANI	169
Tarihsel Süreç	169
Yazıdan Kaynaklanan Problemler	171
Hatalara Karşı Alınan Tedbirler	171
Sahîfelerden Yapılan İstinsahlarda Hatalar Olacağına Dikkat Çekmek	171
Semâ' ve Kirâat Metotlarını Geliştirmek	172
HADİS ÖĞRENİM VE ÖĞRETİM YÖNTEMLERİ	173
Semâ' ve Kirâat (السماع من لفظ الشيخ والقراءة على الشيخ):	
es-Semâ' min lafziş-şeyh, el-Kirâatü aleş-şeyh)	173
Semâ' ve Kirâat Metotlarının Amaçları	174
İcâzet, Münâvele ve Mükâtebe (الاجازة والمناولة والمكاتبة)	175
Şartları	176
İ'lâm, Vasıyyet, Vicâde (اعلام الشيخ والوصية والوجادة)	177
İlk Asırlarda Kullanımları	178
Rivâyet Lafızları (صيغ الاداء او الفاظ الاداء): Siyağ'u'l-edâ' ev elfâzu'l-edâ' ...	179
Rivâyet Metotlarının Hepsine Delâlet Eden Rivâyet Lafızları	181
HADİS ÖĞRENMEK AMACIYLA YAPILAN YOLCULUKLAR	182
KİTAPLARIN NAKLİNDE UYGULANAN KURALLAR	183
HADİS KİTABI OKUMA USULLERİ	184
Özet	186
Kendimizi Sınayalım	187
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	188
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	188
Yararlanılan Kaynaklar	189

9. ÜNİTE**Hadislerin Değişik Açılardan Taksimi..... 190**

GİRİŞ	191
MÜTEVÂTİR (الحديث المتواتر)	191
HABER-İ VÂHİD (خبر الواحد)	191
Makbûl Hadîsler	191
Sahîh Hadîs	191
Hasen Hadîs	193
Merdûd Hadîsler	195
Mürsel (المرسل)	195
Munkatî' (المنقطع)	196
Mu'dal (المعضل)	196
Mu'allak (المعلق)	197
Müdelles (المدلس)	197
Mu'allel (المعلل)	198
Muzdarib (المضطرب)	199
Maklûb (المقلوب)	200
Şâzz- Mahfûz (الشاذ-المحفوظ)	201
Münker-Ma'rûf (المنكر-المعروف)	202
Metrûk (المتروك)	202

Makbûllük ve Merdûdlük Dışındaki Özelliklerine Göre Hadisler	203
Metnin Özelliklerine Göre Sınıflandırmalar	203
Senedin Özelliklerine Göre Sınıflandırmalar	205
Sened ve/veya Metninin Müşterek Özelliklerine Göre Sınıflandırmalar	211
Özet	217
Kendimizi Sıyalım	218
Kendimizi Sıyalım Yanıt Anahtarı	219
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	219
Yararlanılan Kaynaklar	219

Mütevâtir, Âhâd, Zayıf ve Mevzû Hadisler 220

10. ÜNİTE

GİRİŞ	221
MÜTEVÂTİR (الحديث المتواتر)	221
Tanımı	221
Şartları	222
Çeşitleri	223
Lafzî Mütevâtir (المتواتر اللفظي)	223
Ma'nevî Mütevâtir (المتواتر المعنوي)	223
Bilgi Değeri	224
Eserler	224
ÂHÂD HABER (الخبر الواحد)	225
Âhâd Haberin Delilleri	225
Âhâd Haberin Delil Değeri	226
ZAYIF HADİS	227
Tanımı	227
Zayıf Hadisle İlgili Bazı Meseleler	228
Zayıf Hadisle Amel	229
MEVZÛ HADİS (الحديث الموضوع)	230
Tarihçe	230
Uydurma Sebepleri	231
Hadis Uydurma Yöntemleri	233
Uydurma Hadisin Belirtileri	233
Hadis Uydurmaya Karşı Yapılan Mücadele	234
el-Mevzûât	235
Tenzihuş-şerîa	235
Uydurma Hadislerin Olumsuz Etkileri	236
Özet	237
Kendimizi Sıyalım	238
Kendimizi Sıyalım Yanıt Anahtarı	239
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	239
Yararlanılan Kaynaklar	239

Önsöz

İslâmî İlimler birbirinden bağımsız değil, birbirleriyle çok sıkı bir şekilde ilişkili ilim dallarıdır. Bunun nedeni hepsinin kaynağının Kur'an oluşudur. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünneti yani onun sözleri ve davranışları; Kur'an'ın hayata aktarılışı, Hz. Peygamber'in şahsında ve onun dönemindeki İslâm toplumunda eylem ve davranışlar olarak hayat bulmasıdır. Başka bir ifade ile Sünnet, Kur'an'ın uygulamalı bir tefsiridir ve Kur'an'la doğrudan ve ayrılmaz bir ilişki içindedir.

Yine Hz. Peygamber'in Sünnetinin İslâm Dini'ndeki yerini ve önemini vurgulamak amacıyla "Peygamber'in Sünnet'i Kur'an'dan sonra ikinci kaynaktır" şeklinde çok tekrarlanan bir söz vardır. İlk bakışta sorunsuz görünen bu ifadeler, İslâm dini hakkında derinlemesine bilgi sahibi olmayan kişilerin zihninde Hz. Peygamber'in Sünnetinin, Kur'an dışındadır, ondan bağımsız, ayrı bir kaynak olduğu şeklinde yanlış bir anlayışa yol açabilmektedir. Bu yanlış anlayışın sonucu olarak Kur'an bize yeter, Kur'an varken başka şeylere ne ihtiyaç var, gibi sorular gündeme gelmektedir.

Öte yandan bütün İslâmî İlimler Hz. Peygamber'in Sünnetini konu edinen Hadis İlminin doğmuş, daha sonra bağımsızlık kazanmışlardır. Hadis İlmi tarihsel olarak ilk ortaya çıkan İslâmî ilimdir. Hz. Peygamber'in Sünnetinin sözlü ifadesi olan hadisleri derleyip kaybolmaktan koruma ve her bir hadisin gerçekten Hz. Peygamber'e ait olup olmadığını belirleme amacıyla oluşturulan Hadis İlmi, erken dönemlerde günümüzdeki bütün İslâmî ilimleri kapsıyordu. Hadis kitapları, günümüzde Siyer, Tefsir, Fıkıh, Kelâm, Tasavvuf ismiyle andığımız bütün ilimlerin kaynağıydı. Bu ilimler daha sonraki yıllarda Hadis İlminin ayrılıp müstakil ve ayrı bilim dalları haline gelmişlerdir.

Hadis ilminin konusu daha sonraki yıllarda, hadislerin gerçekte Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ait olup olmadıklarını araştırma ve belirleme şeklinde sınırlandı. Fakat bu sınırlama hadis ilminin boyutlarının genişliğini kavramada bizi yanıltmamalıdır. Bir hadisin onlarca hatta bazen yüzlerce farklı kanaldan nakledildiği düşünüldüğünde, on binlerce hadisin, yüz binlerce hadis rivayet eden kişinin durumlarının incelenmesinin ne denli uçsuz bucaksız bir araştırma ve çalışma alanı olduğu anlaşılır. İslâm tarihinde bu çok zor işin üstesinden gelebilmek amacıyla yüzlerce hadis âlimi, hadis ilmi ile ilgili binlerce ciltle ifade edilebilecek olağanüstü sayıda kitap yazmışlardır. Bu nedenle hadis ilmi, İslâmî ilimler içerisinde en geniş/zengin kitap mirasına sahip ve çok yorucu araştırmalar gerektiren bir ilim dalıdır.

Ayrıca hadis ilmi, İslâmî ilimlerin tamamına kaynaklık eden hadislerin gerçek olup olmadığını belirleyerek bütün İslâmî ilimlere de hizmet sunmaktadır. Hiçbir İlim dalı ondan müstağni kalamaz. Diğer İslâmî İlimlerle uğraşan herkes o ilim dallarında dayanak olarak kullandıkları hadislerin gerçekte hadis olup olmadığını bilebilme açısından ya hadis ilminde derinleşme, ya da hadis âlimlerinin değerlendirmelerinden yararlanmak zorundadırlar. Bu bakımdan Hadis İlmi'nin bütün İslâmî İlimlerin temeli olduğu söylenebilir.

Hadis Tarihi ve Usûlü başlığını taşıyan bu kitap önemini ve boyutlarını yukarıda kısaca ifade etmeye çalıştığımız hadis ilmine bir giriş niteliğindedir. Takdir edersiniz ki bu kitap, bu uçsuz bucaksız okyanusu çok sınırlı olarak ve ana hatlarıyla tanıtabilecektir.

Elinizdeki kitap, başlıktan da anlaşılacağı üzere iki ana konuyu ele almaktadır: Hadis Tarihi ve Hadis Usûlü. Birinci ünite hadis ilmini ve alt dallarını tanıtan bir giriş ünitesi niteliğindedir. 2-6. ünitelerde hadis tarihinin, 7-10. ünitelerde ise hadis usûlünün en temel ve ana konuları çok kısa ve anlaşılır bir şekilde özetlenmektedir. Ünitelerin her birisi o konunun uzmanı olan bilim adamlarınca yazılmıştır.

Hadis tarihi ile ilgili ünitelerde, hadislerin klâsik hadis kitaplarında yazılı hale gelmesine kadarki serüveni ile başlangıçtan günümüze kadar hadis ilminde yapılan bilimsel çalışmalar ve eğitim-öğretim faaliyetleri ele alınmıştır. Hadis tarihi, ağırlıklı olarak hadis ilmine katkı yapan hadis âlimleri ve onların kitapları etrafında döndüğünden olağanüstü sayıda kitap ve yazar ismi içerir. Geçmişte yazılmış Hadisle ilgili kitapların sadece yazar ve isim listesi büyük bir cilt tutacak hacimdedir. Son dönemlerde dünya çapında değişik üniversitelerde yapılan akademik çalışmaların listesi da bir o kadar yer tutar.

Hadis Tarihi ünitelerinde, hadis ilminin köşe taşları ve olmazsa olmazı olan isimler ve kitaplar verilmekle yetinilmiştir. İlk bakışta bu yazar ve kitap isimlerini ezberlemek zor görünse de, iyi bir İslâm ilahiyatçısı olmayı göze alanlar eğitim süreçlerinde zamanla bu isimleri ve önemli kitaplarını kolayca ezberlediklerini fark edeceklerdir. Çünkü bu isimlerin çoğu diğer İslâmî ilim dallarında da önemli kişilikler olduklarından, o ilim dalarında da isimleri sık sık geçecek ve tekrar edilecektir.

Hadis usûlü ile ilgili ünitelere gelince, onlarda da çok sayıda terim ve kavramın geçtiği görülecektir. Hadis usûlü, Hadislerin sahih ve makbul olanlarını böyle olmayanlardan ayırmanın yöntemlerini ele aldığından, zorunlu olarak hadis ilmindeki bütün temel kavramların ve hadisle ilgili terimlerin tanımları verilir. Bu tanımları bilmeyen bir kişi, başta hadis ilmi ile ilgili kitaplar olmak üzere İslâmî ilimler ile ilgili kitapları anlayamaz. Çünkü bu terimler sadece hadis ilmi ile ilgili kitaplarda değil bütün İslâmî ilimlerle ilgili kitaplarda çok sık olarak geçerler. Hadis usûlünde kavram ve terimler o kadar yaygın ve önemlidir ki bu ilim, Arapça “Hadis Terimleri İlmi” anlamına gelen ‘Mustalahu’l-Hadîs’ adıyla da anılır.

Ünitelerin okunması esnasında, kitabınızdaki önerileri, okuma tavsiyelerini, dikkat başlıklı uyarıları, sıra sizde ve kendimizi sınavalım gibi eğitim sürecinizin çok önemli aşamalarını oluşturan kısımlarda sizden istenenleri yapma konusuna gereken özeni göstermeniz, derslerinizdeki başarınız ve iyi bir İslâm ilahiyatçısı olmanız açısından son derece önemlidir.

Başarı ve mutluluk dileklerimle.

Editör
Prof.Dr. Salahattin POLAT

1

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Sünnet, hadis, haber, eser terimlerini tanımlayabilecek,
- Hz. Peygamber'in özelliklerini, görevlerini ve Hz. Peygamber'le ilgili ilimleri sıralayabilecek,
- Hadis'in iki temel ögesi olan isnâd ve metni ayırt edebilecek,
- Hadis ilminin İslâmî ilimler içindeki yerini, konusunu, amacını belirleyebilecek,
- Hadis ilminin alt dallarını sayıp ana hatlarıyla özetleyebilecek,
- Hadis tenkidinin temel ilkelerini saptayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

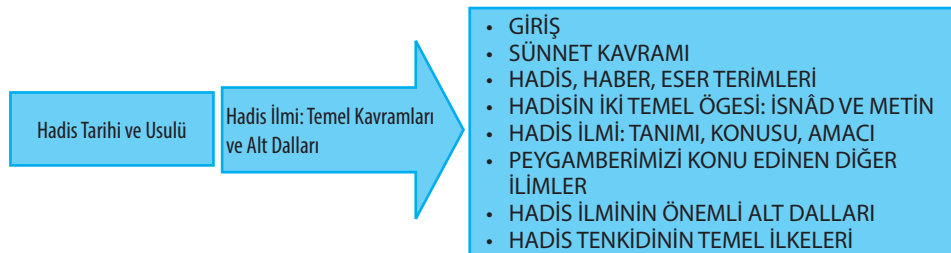
- Hadis-Sünnet-Haber-Eser
- İsnad/Sened-Metin
- Tebliğ-Beyân-Tezkiye, İsmet
- Hadis İlimleri
- Meğâzî-Siyer-Şemâil-Delâil

Öneriler

Bu üniteyi daha iyi kavrayabilmek için okumaya başlamadan önce;

- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nin Hadis maddesini okuyunuz.
- Bu kitaptaki bütün ünitelerde geçen, anlamını ve tanımını bilmediğiniz hadis terimleri için Talat Koçyiğit'in Hadis İstılahları, Müctebâ Uğur'un Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü, Abdullah Aydın'ın Hadis İstılahları Sözlüğü isimli kitaplarından birine bakabilirsiniz. Abdullah Aydın'ın adı geçen sözlüğüne şu internet adresinden ulaşabilirsiniz: <http://www.sonpeygamber.info/sozluk.asp?sozlukkelime=sozluk>

İçindekiler



Hadis İlmî: Temel Kavramları ve Alt Dalları

GİRİŞ

Herhangi bir bilim dalının eğitimini alan bir kişinin her şeyden önce o bilim dalının diğer bilim dalları içindeki yerini, konusunu, amacını, yöntemlerini, alt dallarını, temel kavramlarını öğrenmesi gerekir.

Hadis İlmî, geçmişte **Şer’î İlimler** veya **Nakli İlimler** diye isimlendirilen, günümüzde ise **İslamî İlimler** denilen ilim grubunun bir alt dalıdır. İslâm Dini’ni konu edinen Nakli/Şer’î İlimler, **Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelam, Tasavvuf**’tur. Bu ilimler İslam Dini’nin temel iki kaynağı olan Kur’an ve Hz. Peygamber’in sünnetine yani uygulamalarına dayanırlar. Dolayısıyla bu ilimler, İslam Dini’nin ilkeleri doğrultusunda oluşmuş, Müslümanlar tarafından geliştirilmiş, İslam Dini’ne içeriden bakan ilimlerdir. İslamî İlimler, İslam Dini’ni dışarıdan ve tarafsız olarak incelemezler. Müslümanlar’ın dînî açıdan sorumluluklarını ortaya koyan, kural koyucu (normatif) ve bağlayıcı nitelikte ilim dallarıdır. İslâmî İlimler, İslâm Dini’ni sadece bir bilgi nesnesi olarak ele almakla yetinmezler. Bundan da öte Müslümanların anlam dünyalarını, değer yargılarını, hayat anlayışlarını biçimlendirirler. Bu ilimler olgular alanıyla değil değerler alanıyla, yani ne olduğuyla değil, ne olması gerektiğiyle ilgilenirler. Bu ilimler ele aldıkları olguları sadece olgu olmaları açısından değil, İslâmî değerlerle ilişkileri açısından incelerler.

Doğa Bilimleri ve İnsan Bilimlerinin uzmanları ise konularına ve nesnelere açıklamaya ve tanımlama amacıyla, dışarıdan ve mümkün olduğunca nesnel bir şekilde yaklaşmaya çalışırlar. Bu bilimler değerler alanıyla değil olgular alanıyla ilgilidirler. Yani ne olması gerektiğiyle değil ne olduğuyla ilgilenirler.

Burada Türkçe’deki **ilim** ve **bilim** kavramları arasındaki anlam farkına değinmekte yarar vardır. Bütün bilimsel faaliyetleri bilim kavramı ile ifade ettiğimizde yukarıda söz konusu ettiğimiz kural koyucu ve açıklayıcı bilimler arasındaki ayırım ortadan kalkmaktadır. Bu nedenle İslamî İlimler için **bilim** kavramı yerine, İslam geleneğinde kullanılan **ilim** kavramını kullanmak daha uygundur. Bilim kavramı Türkçe kökenli, ilim kavramı ise Arapça kökenli dolayısıyla ikisi de eş anlamlıdır gibi bir düşünce anlam kargaşasına yol açmaktadır. Bilgi nesnesine içeriden ve dışarıdan bakış arasındaki farkı vurgulayabilmek açısından ayrı kavramlar kullanmak daha yararlıdır.

İslam Tarihi, İslam Mezhepleri Tarihi ve İslamî İlimler Tarihi ise İslam Dinini konu edinmeleri bakımından ilk bakışta İslamî İlimler içinde yer alıyor gibi görünseler de aslında Tarih Bilimi’nin alt dalıdır. Tarihçiler İslam’a dışarıdan, mümkün olduğunca nesnel olarak, İslam Tarihinde ne oldu sorusuna cevap aramak amacıyla bakarlar. Bu yüzden bu üç disiplini İslâmî ilimlerin değil tarih biliminin içine yerleştirmek daha uygundur.

Bu ünite de İslâmî İlimler'in en önemlilerinden birisi olan Hadis İlmi'ni, genel olarak, ana hatlarıyla ve temel kavramlarıyla bir bütün olarak tanımaya ve anlamaya çalışacağız.

SÜNNET KAVRAMI

Hadis İlmi'nin tanımından önce, bu isim tamlamasındaki **Hadis** teriminin ve yakın anlamlı terimlerin anlamlarının incelenmesi gereklidir. Hadis terimini daha iyi kavrayabilmek için önce sünnet teriminden başlamak daha uygun olacaktır.

Sünnet (السنة) kelimesi Arapça *s-n-n* kökünden gelir. Sözlükte, üzerinde devamlı olarak yürünen yol, hayat tarzı, gelenek, âdet, çığır, hal, tavır, karakter, uygulama, kanun, kural gibi anlamlara gelir. Sünnet kelimesi ara sıra ve gelişigüzel yapılan şeyleri değil, **âdet niteliğinde, devamlı ve sürekli**, aynı zamanda **bilinçli** davranışları ifade eder. Dolayısıyla arasıra yapılan ve bilinçsiz davranışlar sünnet anlamının dışında kalır.

Sünnet'in, Hadis İlmi'ndeki anlamı ise, Hz. Peygamberin (Allah'ın selâmı üzerine olsun) sözleri, davranışları ve onaylarıdır. Yani onun yolu ve hayat tarzı, sürekli ve devamlı davranışlarıdır. Bu anlamıyla sünnet terimi, "Allah Elçisinin Sünneti" anlamına gelen (سنة رسول الله) ifadesinin kısaltılmış şeklidir. Sünnet, Hz. Peygamber'den gelmesi bakımından üçe ayrılır:

1. **Kavli Sünnet** (السنة القولية): Hz. Peygamber'in sözleridir.
2. **Fiili Sünnet** (السنة الفعلية): Hz. Peygamber'in filleri ve davranışlarıdır.
3. **Takriri Sünnet** (السنة التقريرية): Hz. Peygamber'in huzurunda veya bilgisi dâhilinde olmak şartıyla, sahâbe tarafından söylenen sözleri ve yapılan davranışları onaylaması veya karşı çıkmamasıdır. Bu üçüncü şıkkın sünnet olmasının gerekçesi, Hz. Peygamber'in Allah tarafından kendisine verilen ileriki satırlarda ele alacağımız görevleri gereği, dinî açıdan uygun olmayan ya da Allah'ın yasakladığı söz ve eylemleri onaylamayacağı veya böyle durumlar karşısında sessiz kalmayacağıdır.

Sünnet kavramı Kur'an ile sıkı sıkıya bağlantılı bir kavramdır. Çünkü Hz. Peygamber kendi hayatında Kur'an'ın bütün emirlerini ve hükümlerini yerine getirmekle ve uygulamakla yükümlüdür. Hayatı da Kur'an hükümlerini birebir uyguladığının tanığıdır. Peygamberimizin eşi Hz. Âişe'ye, "Hz. Peygamber'in ahlâkı nasıldı?" diye sorduklarında, onu en yakından tanıyan kişi olarak "Onun ahlâkı Kur'an'dı" diye cevap vermiştir. Peygamberimiz için yapılan "Yaşayan Kur'an ve Yürüyen Kur'an" gibi nitelemeler bu anlama gelmektedir.

Sünnet kavramının, Hz. Peygamber'e Allah tarafından verilen görevler doğrultusunda değerlendirilmesi gerekir. Kur'an'ın bildirdiğine göre Hz. Peygamber'in temel görevleri şunlardır:

1. **Tebliğ:** Allah'tan almış oldukları vahyi eksiksiz olarak insanlara bildirmek anlamına gelir. Bir âyette Yüce Allah şöyle buyurur: "Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni insanlara bildir (tebliğ et). Eğer bunu yapmazsan elçiliği yerine getirmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır." (Mâide, 5/67. Ayrıca bkz: Mâide, 5/92, 99; Âl-i İmrân, 3/20.)
2. **Beyân/Tebyîn:** Peygamber'in kendisine indirilen kitabı, ümmetine açıklaması, onları ihtilaf ettikleri konularda aydınlatmasıdır. Bir âyet-i kerîmede Allah, Peygamberine şöyle demektedir: "Sana zikri (Kur'an'ı) insanlara, kendilerine indirileni açıklamak için indirdik." (Nahl, 16/44. Ayrıca bkz. Nahl, 64.) Bu âyetlerde geçen açıklama görevi sadece sözlü açıklamaları değil; yaşayarak, örnek olarak, Kur'an hükümlerinin toplumda yaşanmasını sağlayarak açığa çıkmasını sağlamayı da kapsar. Çünkü *b-y-n* kökünün Arapçadaki temel anlamı açığa çıkmak veya çıkarmaktır.

3. **Tezkiye** (التزكية): İnsanların kötü huylardan, günahlardan, kötülüklerden temizlenmesi, arındırılması demektir. Hz. Peygamber'in bu görevi şu âyette dile getirilmektedir: "Ümmilere (Araplara) içlerinden, kendilerine Allah'ın âyetlerini okuyan, onları manevî yönden arındıran, kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen odur." (Cuma, 62/2.)

Bu üç görev birbirinin devamı ve tamamlayıcısı niteliğindedir. Üçünün de en son amacı insanların arındırılmasıdır. Bu da Peygamberin sünnetinin amacının, manevî yönden arınmış bireyler ve onlardan meydana gelen bir toplum oluşturmak olduğu anlamına gelir.

Allah'ın bu görevleri yüklediği Hz. Peygamber, bizim gibi insan olmakla birlikte bizden farklı olarak Allah'tan vahiy yoluyla buyruklar almaktadır. Dolayısıyla onun bütün söz ve davranışları vahiy yoluyla, Allah'ın kontrolü ve denetimi altındadır. Ayrıca Peygamberler **ma'sûm**'dur (المعصوم). Yani görevleri ile ilgili hata yapmaktan, Allah tarafından korunmuşlardır. Peygamberlerin bu özelliğine **İsmet** (عصمة) denir. İsmet, bütün Peygamberlerde bulunması gereken beş temel özellikten (*sıfat*) biridir. Bu özellikleri gereği hata yaptıklarında Allah tarafından uyarılmış ve hatalarından en kısa zamanda dönmeleri ve tövbe etmeleri sağlanmıştır. Dolayısıyla onların hiçbir hatası devam etmemiş, hatalarıyla ümmetlerine örnek olmamışlardır. Kur'an'da Peygamberlerin erdemli ve seçilmiş insanlar olduğunu belirten çok sayıda âyet mevcuttur. Bu nedenlerle peygamberlere uyanlar Allah'ın hoşnut olduğu bir yola girmiş olurlar. Zaten Allah'ın insanları doğru yola ulaştırmak için seçtiği peygamberlerin hatalarıyla insanları yanlışla düşürmesi düşünülemez. Bu peygamber göndermenin amacına aykırıdır.

Peygamberlerde bulunması gereken özellikleri (peygamberlerde bulunması gereken sıfatları) araştırınız.



SIRA SİZDE

Allah, Peygamberimizi normal insanlardan farklı imkân ve yeteneklerle donatıp bir takım görevler yüklemekle kalmamış; manevî yönden arınmaları için Müslümanları da, Hz. Peygamber'e karşı örnek almak, ona itaat etmek, onun kararlarına kalplerinde en ufak bir tereddüt duymadan teslim olmakla sorumlu tutmuştur. Bu konularda seçim serbestlikleri olmadığını belirtmiştir. Müslümanların Hz. Peygamber'e karşı sorumluluklarını ifade eden bazı âyetler şunlardır:

"Kim Peygamber'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur" (Nisâ, 4/80. Ayrıca bkz: Âl-i İmrân, 3/31, Nisâ, 4/13, 69, Nur, 24/52, 63, Ahzab, 33/71.)

"Allah ve Peygamberi bir karar verdiği zaman iman etmiş erkek ve kadının aykırı hareket etme seçeneği yoktur." (Ahzâb,33/36.)

"Rabbinin hakkı için, onlar aralarında çekiştikleri şeylerde seni hakem yapıp sonra da verdiği karara içlerinde hiç bir darlık duymadan tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar." (Nisâ,4/65. Ayrıca bkz: Nisa,4/59.)

"Allah'a ve Ahiret gününe kavuşmayı uman ve Allah'ı çok zikredenler için Allah elçisinde güzel örnek vardır." (Ahzab,33/21.)

Hız. Peygamber'in bütün eylemlerinin sünnet olup olmadığı, her eylemine uymamız gerekip gerekmediği çok önemli bir konudur. Bazı âlimler, Hız. Peygamber'in sadece dinî konulardaki söz ve davranışlarını sünnet sayıp, din dışı konulardakileri sünnet saymama eğilimindedirler. Bu görüş değişik açılardan sorundur.

Her şeyden önce, hayatı din içi ve din dışı diye kesin sınırlarla net olarak ayırmak mümkün değildir. Dinin buyrukları öte dünyaya değil bu dünyaya yöneliktir. Din, dünya hakkında da düzenlemeler getirir. Örneğin İslam Dini; yemek, içmek, uyumak, giyinmek, barınmak gibi insanların en doğal eylemleri ile ilgili olarak çok sayıda düzenleme koy-

muştur. İnsanın gündelik hayatındaki her alan dinle de ilişkilidir. Bundan da öte *din insanların anlam dünyalarını, kafa yapılarını, hayata ve olaylara bakış açılarını değiştirir ve şekillendirir*. Bu yüzden din, hayatın her alanındaki davranışların içine sızar ve siner. Din, dindar bir kişinin bütün davranışlarının arkasındaki en temel etkenlerdendir. Davranışlarımızdaki niyetlerimiz ve amaçlarımız bile dinin düzenlediği alana girer. Müslüman her davranışını Allah'ın hoşnutluğunu kazanma amacıyla yapmalıdır. Din en temelde, dünya hayatının din ekseninde yaşanması için vardır.

Din dünya ayırımında sınırların nereden çizileceği meselesi de problemlidir. Dinin sınırlarını daraltmak dinin dünyevileşmesine, hayatın merkezinden kenara itilmesine, hayatı düzenleme özelliğini yitirmesine, bireysel bir tatmin aracı haline dönüşmesine yol açabilir. Dinin alanının çok genişletilmesi ise hayatı dine indirgemek gibi bir sonuç doğurabilir. Oysa din bazı alanlarda düzenleme getirmemiş, o alanlardaki düzenlemeyi insanlara bırakmıştır. Bu alan fıkıhta **mübah** kavramıyla ifade edilir. Mübah alanı dine ters düşmeme şartıyla insan aklı, bilgisi ve uzlaşısıyla düzenlenir. Bu alanı da, din alanı içine sokmaya çalışmak din koyucunun amacına terstir.

Şu halde hayatı, *dînî olan-dînî olmayan* şeklinde ayırmak problemli olduğu gibi, din alanının sınırlarını çizmede de aşırılıklara düşme tehlikesi vardır. Ayrıca *din alanına* girsin girmesin Hz. Peygamber'in bütün davranışları, vahiy sayesinde Allah tarafından eğitilmiş mükemmel bir insanın, en yüce değerler doğrultusunda pratiğe aktarılmış örnek davranışlarıdır. Bu davranışların arkasındaki anlam dünyası, hayat anlayışı, kulluk bilinci, herkesi kuşatan evrensel değerler ve yüce niyetleri anlayıp fark edebilirsek, Hz. Peygamber'in bütün eylem ve davranışlarının insanlık için en güzel örnekler olduğunu görürüz. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in **sünnetini** hayatın bütün alanlarında mümkün olduğunca rehber edinmeye çalışmak her şeyden önce Müslümanların kendi yararınadır.

Bununla birlikte Hz. Peygamber'in sünnetlerinin yaptırım gücü ve bağlayıcılığı kişilere ve ortama göre değişebilir. Örneğin Peygamberimizin devlet başkanı olarak yaptıkları herkesi değil sadece idarecileri bağlar. Savaş halinde, barış durumunun sünnetleri uygulanmaz. Sünnetlerin bağlayıcılığı konusunu belirlemek fıkıh ilminin alanına girer.

Sünnet terimi, "*Hz. Peygamberin sünneti*" anlamı yanında, "*İlk Müslüman nesillerin âlimlerinin sözleri, davranışları ve hayat tarzları*" anlamında da kullanılmıştır. Müslüman âlimlerin çoğunluğu, İslam geleneğinin kurucuları ve geliştiricileri olan ilk üç neslin, sonrakilere örnek teşkil ettiği görüşündedirler. Çünkü Hz. Peygamber "*Ümmetimin en hayırlısı benim dönemimde (yaşayanlardır.) Sonra sırasıyla bunları takip edenler, daha sonra da onları takip edenler gelir*" buyurmuşlardır (Buhârî, "Fedâilu ashâbi'n-nebiyy", 1). Bu anlamıyla sünnet, İslam toplumunun hayat tarzı ve geleneği mânâsına gelir. Çünkü Hz. Peygamber, Kur'an'ın buyruklarını sadece kendisi yaşamakla görevli değil, evrensel davetinin kendinden sonra devam ettirilebilmesi için Kur'an hükümleri doğrultusunda yaşayan, hakkaniyeti ayakta tutacak, iyiliklere destek olup kötülüklerle mücadele edecek bir toplum oluşturmakla da bizzat Allah tarafından görevlendirilmişti. (Örneğin bkz: Âli İmran, 3/110.) O nedenle sünnetin, yani Hz. Peygamberin inşa ettiği hayat tarzının, kendisinin öbür âleme göç etmesinden sonra da bireysel ve toplumsal alanda varlığını sürdürmesi gerekiyordu. Bu yüzden hadis âlimleri Hz. Peygamber'in sünnetini kayda geçirirken, **mevkuf hadis** denilen sahâbenin söz ve uygulamaları ile **maktû' hadis** denilen tâbiûn âlimlerinin söz ve uygulamalarını da hadis kitaplarına almışlardır. *Dokuzuncu ünite*de değişik açılardan hadis taksimleri ve tanımları yapılırken **Mevkuf** ve **Maktû'** hadisler ele alınacaktır.



Tâbiûn söz ve görüşlerinin kaynağının da sahâbe olduğudur. Hz. Peygamber'den sonraki âlimlerin ve toplum önderlerinin görüş ve uygulamalarının sünnetin devamı sayılabilmesi için Kur'an'ın ve Hz. Peygamberin sünnetinin ilkelerine, ruhuna, özüne, mantığına ters düşmemesi şarttır. Bunlara ters düşen uygulamalara bid'at ismi verilerek şiddetle karşı çıkmış, Hz. Peygamber'in oluşturduğu geleneğin bozulması önlenmeye çalışılmıştır. Bid'at, sünnetin zıddıdır, karşıtıdır.

Müslümanların Kur'an'a uymaları yeterli değil midir? Ayrıca Peygamberimizin sünnetine uymak zorunda mıyız? Araştırınız.



SIRA SİZDE

HADİS, HABER, ESER TERİMLERİ

Hadis (الحديث) kelimesi, Arapça *tahdis* (التحديث) mastarının ismi olup sözlük anlamı; “haber verme”, “anlatılan, haber verilen husus”, “haber” ve “söz” demektir. Çoğulu **ehâdis** (الاحاديث) şeklindedir. Hadis ilminde, Hz. Peygamber'den gelen haber/haberler anlamına gelir. Başka bir ifade ile söylenirse Hz. Peygamber'in sünnetini haber veren, sünnetin söz ile ifade edilmiş haline hadis denir. Dolayısıyla “*Peygamber şöyle söyledi, şöyle yaptı veya falanca kişinin falan davranışını onayladı*” gibi sözlü ifadeler ve haberlere, bunların yazıya dökülmüş haline hadis denir. Sünnet kavramı, Hz. Peygamber'in davranışlarını; hadis ise, onun davranışlarının, sözlerinin ve onaylarının, tanıkları tarafından haber verilmesini ifade eder. Şu halde hadis, Hz. Peygamberi gören sahâbenin onun hakkındaki ifadeleri ve anlatımlarıdır veya bunların yazıya geçirilmiş halidir.

Bazı hadis âlimleri, sünneti Peygamber'in fiilleri, hadisi de sözleri anlamında kullanmışlardır. Hadisi sünnetle eş anlamlı olarak kullananlar da vardır ve bu yaygın bir kullanımdır.

Haber (الخبر): Arapça kökenli olmakla birlikte Türkçe'de de Arapça'daki aynı anlamıyla kullanılır. Çoğulu **Ahbâr** (الاحبار)dır. Sözlük anlamı, bir olay veya nesneyi gören, tanık olan birinin; görmeyenlere, tanık olmayanlara söylemesi, iletmesi, duyurması, bildirmesiyle elde edilen dolaylı bilgidir. Haber, doğrulama ve yanlışlamaya konu olan bir bilgi türüdür. Akıl yürütme ile elde edilen bilgiler haber grubunun dışında kalırlar. Hadis ilminde haber, bazı âlimlerce hadis terimiyle eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Çünkü hadisler, Peygamber hakkında haberlerdir. Bazı âlimler ise hadisi Peygamber'den nakledilenler, haberi ise Peygamber dışındaki sahâbe ve tâbiûndan nakledilenler anlamına kullanmışlardır. Haberi, hadisi de içine alacak şekilde Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiûndan nakledilenler anlamına kullananlar da vardır. Bu son anlamıyla haber, hadisten daha geniş anlamlıdır. *Her hadis aynı zamanda haberdir ama her haber hadis değildir.*

Eser (الأثر): Arapça'dır. Sözlükte iz, kalıntı anlamına gelir. Çoğulu **âsâr** (الآثار)dır. Bazı âlimler tarafından Hz. Peygamber'den nakledilenler anlamında hadis terimiyle eş anlamlı olarak, bazılarınca da haber kavramıyla eş anlamlı olarak Peygamber, sahâbe ve tâbiûndan nakledilenler anlamında kullanılmışlardır. Peygamberden gelenlere haber, sahâbeden gelenlere eser diyenler de olmuştur.

Bunlar yaygın kullanımlardır. Bu söylediklerimiz dışında özel kullanımlar da vardır. Örneğin Horasan bölgesi âlimleri ve bazı Şâfiî âlimler eser terimini sahâbeye ait rivayetler için kullanmışlardır.

Görüldüğü gibi bu üç önemli ve temel terimin kullanımında tarihte belli bir uzlaşma yoktur. Bu nedenle bu terimlerin geçtiği metinlerde anlamı sözün gelişinden ve metindeki karnelerden çıkarmak gerekmektedir. Günümüzde ise Hz. Peygamber'in davranışları için sünnet, Peygamber'den nakledilenler için hadis teriminin kullanımı önemli ölçüde yaygınlık kazanmış görünmektedir.

DİKKAT



Sünnet teriminin Fıkıh İlmindeki kullanımı çok farklıdır. Fıkıhta sünnet terimi, müstehab ve mendub anlamına yani yapmakta zorunlu olmadığı ama teşvik edilen, güzel görülen, yaptığımızda sevap kazanacağımız, gönüllü güzel davranışlar anlamında kullanılır. Günlük dilde de Fıkıhtaki bu anlamı “namazın sünnetleri, abdestin sünnetleri, haccın sünnetleri” gibi ifadeler şeklinde yaygın olarak kullanılır. Bu kullanım kavram kargaşasına yol açabilir. Peygamberimizin sünnetlerini uygulamamızın hükmünün sünnet yani müstehab olduğu, onlara uymamızın zorunlu olmadığı gibi bir anlayış doğru değildir. Peygamberimizin sünnetlerinde zorunlu olarak uymamız gerekenler yani farz olanlar olduğu gibi, zorunlu olmayıp gönüllü olarak uyduğumuzda sevap kazanacaklarımız da vardır. Hatta sınırlı da olsa sadece ona mahsus (*hasâis*) olan bazı uygulamaları vardır ki o konularda ona uymamız gerekmez veya bazılarında uymamız gerekir. Örneğin Peygamberimizin sadaka alması haramdı. Fakat sadaka almaya dinen hak sahibi olan bir Müslüman için böyle bir yasak söz konusu değildir.

HADİSİN İKİ TEMEL ÖGESİ: İSNÂD VE METİN

Herhangi bir hadis, isnad ve metin denilen iki kısımdan meydana gelir:

1. İsnâd (الاسناد) veya sened: İsnâd kelimesi Arapça (s-n-d) kökünden türemiş mastardır. *Bir şeyi bir yere dayamak* demektir. Bu dayama, bir kişinin sırtını bir yere dayaması gibi fiziksel ve somut nesneler arasında olabileceği gibi; birine bir suç yükleme veya birinin bir söz söylediğini iddia etme gibi manevî ve soyut da olabilir. Arapçadan Türkçeye bu ikinci anlamıyla geçen isnâd kelimesi, *birine bir söz isnat etme* veya *suç isnat etme* şeklinde kullanılmaktadır.

Hadis ilminde **isnad** dendiğinde, hadislerin başındaki râvî silsilesini gösteren isimlerden oluşan râvîler zinciri anlaşılır. Buna **sened** de denir. Arapçada sened, dağın eteği, dayanak, delil, belge anlamlarına gelir. **Senet** şeklinde Türkçede yazılı belge anlamında kullanılır. Tapu senedi, borç senedi gibi.

Herhangi bir hadisin ilk kaynağından hadis kitabı yazarına gelinceye kadar kimler tarafından nakledildiğini gösteren bu zincirler, hadisin dayanakları, doğruluğunun belgeleri niteliğindedir. Yani hadis havada ve boşlukta değil, bu zincirle ilk kaynağına, Hz. Peygamber'e bağlanmakta ve dayandırılmaktadır. Hadis ilminde, başında senedi yani isnad zinciri zikredilmeyen hadislere **Muallâk Hadis** denir. Muallâk kelimesinin anlamı, yere veya sağlam bir zemine dayanmayan, boşlukta, havada asılı duran demektir. Bu zincirler hadisin sağlam bir zemine dayandığının göstergesidir. Biz bu zincirleri inceleyerek râvîlerin güvenilir olup olmadığını, aralarında hoca öğrenci ilişkisi bulunup bulunmadığını, aradan râvî ismi düşüp düşmediğini, dolayısıyla senette kopukluk olup olmadığını tespit edebiliyoruz. Oysa senedi olmayan bir hadisin, sözün sahibine ait olup olmadığını, yani uydurma olup olmadığını bilme imkânımız olmaz.

Hadislerin başındaki senedler bu işlevleri yanında aynı zamanda hadisin geçirdiği tarihsel süreci de yansıtır. Hadislerin başına râvî zincirlerinin eklenmesi hadis âlimlerinin titizlikleri ve gayretleri sonucu gerçekleşmiştir. Bu Müslümanlara özgü bir uygulamadır. Çünkü böyle bir uygulamaya dünya tarihinde başka bir uygarlık ve toplumda rastlanmaz. Hadisçiler bunun farkındadırlar. Hadis kaynakları “*İsnad bu ümmete özgüdür*” ifadesini sıkça tekrar ederler. İsnâdın başka toplumlarda da kullanıldığı şeklindeki iddialar dayanaktan yoksundur ve örnek olarak gösterilen uygulamalar yaygın ve sistematik değil, münferid ve istisnâ kabilindendir. İsnâd sistemi, hadis nakleden, öğretene, hadis kitabı yazan kişilerin, bu hadisi kimden aldığını belirtmesi zorunluluğu üzerine kurulmuştur. Hadislerin ilk râvîleri olan sahabîlerden itibaren herkes hadisi bir sonrakine aktarırken kendinden önceki râvîleri sıralar. Hadisin aktarım sürecinde her

kademedeki kişi aktarım zincirine yeni bir halka olarak eklenir. Böylece isnad zinciri kendiliğinden ve doğal olarak teşekkül eder. Hadisi başkalarına aktaranlar sadece kendinin hadisi aldığı bir üstündeki kişiyi değil, kendisi ile Hz. Peygamber arasındaki bütün kişileri sırasına uygun olarak bilmek, gerekirse ezberlemek veya yazmak ve bir sonraki kişiye bu listeyi bildirmek zorundaydı.

Hız. Peygamberi Müslüman olarak görüp o imanla ölenlere sahâbî denir. Arapça'da Sahâbî (الصحابي) tekildir. Çoğulu sahâbe (الصحابة) veya ashâb (الاصحاب) şeklindedir. Çoğu kişi Türkçe'de bu kelimeleri yanlış kullanmaktadır. Zaten çoğul olan sahâbe veya ashâb kelimelerinin sahâbeler veya ashâblar diye Türkçe çoğul ekiyle tekrar çoğul yapılarak söylenip yazılması yanlıştır. Doğrusu, tekil kullanımda sahabî, çoğul kullanımda ise sahâbe veya sahâbîler şeklinde olmalıdır.



DİKKAT

Hız. Peygamber ve onun vefatından sonraki sahâbe döneminde hadis nakleden sahâbîlere bunu kimden duydu sorusu sorulmaya gerek yoktu. Hatta böyle bir soru abes karşılanmaktaydı. Çünkü sahabîler her hadisi bizzat Hız. Peygamber'den doğrudan duymamış olsalar bile başka bir sahâbîden öğreniyorlardı. Ayrıca sahâbe arasında güven esastı. Sahâbeden sonrakiler de sahâbeye güveniyordu. Hayatlarını İslâm'a ve Hız. Peygamber'e vakfeden sahâbenin hadis uydurması düşünülemezdi. Sahâbenin insânî hataları ise aynı hadisi nakleden başka sahabîlerin rivayetleriyle karşılaştırılarak kontrol ediliyordu. Sahâbeden sonraki nesilde de önceleri hadis nakledenlere kimden aldığı sorulmadı, buna ihtiyaç duyulmadı. Fakat Hız. Osman'ın şehit edilmesi, Hız. Ali ile Muâviye arasındaki mücadelesle başlayıp, yabancı kültürlerle etkileşim sonucu gittikçe artan siyâsî, fikrî, ilmî görüş ayrılıkları ve gruplaşmalar hadis uydurma gibi bir olgunun ortaya çıkmasına sebep oldu. İşte bundan sonra, herkese naklettiği hadisi kimden aldığı sorulmaya ve ehil olmayanlardan hadis alınmamaya başlandı. İbn Sirîn'in şu sözü bu gerçeği ifade etmektedir: "Önceleri isnad sorulmazdı. Fitneden sonra (Hız. Osman'ın öldürülmesi sonucu ortaya çıkan ihtilaflar) hadisleri aldığınız adamların ismini söyleyin demeye başladılar" (Râmhürmüzî, el-Muhaddisü'l-Fâsıl, 208-9). Hız. Peygamber'le birlikte yaşayıp sünnete tanık olan sahâbe sayısının vefatlar sonucu gittikçe azalması da gerektiğinde onlara başvurma şansını ortadan kaldırıyordu. İşte o zaman hadis âlimleri her hadis nakledene, "Bunu kimden duydu, o kimden duymuş" şeklinde sorular sorarak, hadisi nakleden kişilerin güvenilir ve hadis rivayetinde ehil olup olmadıklarını araştırmaya başladılar. Halkı da senedsiz hadis nakletmekten sakındırdılar. Âlimler hadisin kaynağını sorma işleminin yaygınlaşıp bir gelenek haline dönüşmesi için yıllar süren bir gayretin içine girdiler. Bunun sonucunda belli bir süreç içinde isnad sistemi yerleşti. Naklettiği hadisi râvîlerinin isimlerini vermek suretiyle Hız. Peygamber'e dayandıramayanların rivayetleri kabul edilmez oldu. Hadis kitapları yazanlar da hadisleri bu râvî zincirleri ile kaydettiler ve kitaplarına geçirdiler. Hadis tarihinde **Mütekaddimûn Dönemi** denilen Hicrî ilk dört asırdaki kitaplarda hadisler hep râvî zincirleriyle birlikte verilmiştir.

İsnad sisteminin doğuşu ve gelişmesi ve isnadla ilgili değişik tartışmalar hakkında daha geniş bilgi için Salahattin Polat'ın, Hadis Araştırmaları, (ikinci Baskı, İstanbul, 2003) isimli kitabının 13-47 sayfaları arasını okuyunuz.



K İ T A P

2. Metin (المتن): Hadiste nakledilen içerik anlamına gelir. İsnad zincirinin peşinden gelen Hız. Peygamber'in sözleri ve davranışlarını ifade eden kısma metin denir. Çoğulu (متون: mütûn) şeklindedir.

Senet ve metni, Arapça bir hadis üzerinde görerek daha iyi kavrayabilmek için, Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahih* isimli eserinin *Kitâbü'l-îman* başlıklı ikinci ana bölümünün yedinci bâbındaki yani alt başlığındaki şu hadisi inceleyelim:

حدثنا مسدد قال حدثنا يحيى عن شعبة عن قتادة عن أنس رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه و سلم قال لا يؤمن أحدكم حتى يحب لأخيه ما يحب لنفسه.

Hadisin Türkçeye çevirisi şöyledir: Buhârî diyor ki: Bize Müsedded söyledi. Müsedded de bize Yahyâ söyledi dedi. Yahyâ Şu'be'den, Şu'be Katâde'den, Katâde Enes'ten (Allah ondan razı olsun) naklettiler. Enes, Hz. Peygamber'in (Allah'ın salât ve selamı üzerine olsun) şöyle buyurduğunu nakletti: "Sizden birisi kendisi için sevdiği şeyi kardeşi için de sevmedikçe iman etmiş olmaz".

Bu hadis'in Arapça ve Türkçesindeki altı çizili kısımlara **hadisin senedi** veya **isnâdı** denir. İtalik yazı ile yazılan kısımlar ise hadisin metnidir.

Bu hadis'in Arapça'sındaki Isnâdın sıralanışı şu şekildedir: **Buhârî ← Müsedded ← Yahyâ ← Şu'be ← Katâde ← Enes ← Hz. Peygamber**. Arapça isnadlarda, hadis kitabı sahibi (burada Buhârî) başta, Hz. Peygamber sondadır. Hadis kitaplarında isnâdlar bu sıralamaya göre yazılır. Yani hadis kitabı yazarının hadisi aldığı râvî senedin en başında, Hz. Peygamber senedin en sonundadır.

Seneddeki kişiler zaman sırasına göre sıralanırsa sened şu şekilde olur: **H. Peygamber → Enes → Katâde → Şu'be → Yahyâ → Müsedded → Buhârî**. Hz. Peygamber, sözün sahibi, ilk kaynak ve zaman bakımından en önce olandır. Buhârî ise hadisi alan ve kitabına yazan olarak isnad zincirinin zaman bakımından son kişisidir. Her iki sıralamada râvî isimleri arasındaki okların istikameti hadisin hangi istikamete doğru aktarıldığını göstermektedir.

Buhârî aynı yerde bu hadisin ikinci bir isnâdını daha vermektedir. O da şu şekildedir:

H. Peygamber → Enes → Katâde → Hüseyin el-Muallim → Yahyâ → Müsedded Buhârî.

Her iki isnadın metni aynıdır. Bu hadisin bu ikisi dışında daha pek çok isnadı vardır. Bu hadis ile ilgili çalışma yapacak kişinin, hadis kitaplarındaki bütün farklı senedlerini toplayıp bir aile soyağacı gibi hepsinin birlikte isnad zincirleri şemasını çıkarması gerekir. Bu husus, bizim konumuzun dışındadır. Çünkü biz bu hadis ile sadece sened ve metni daha iyi anlamamızı sağlayacak bir örnek olması açısından ilgileniyoruz.

Hadis İlminde bir hadisin farklı isnad zincirleriyle gelen her bir kanalına **tarîk** (طريق) veya **vech** (الوجه) de denir. Tarîk Arapçada *yol* demektir. Çoğulu **turuk**'dur. **Vech** ise, yüz, yön, taraf gibi anlamlara gelir ve çoğulu **vücûh**'tur. Son zamanlarda tarîk anlamına, batı dillerinden Türkçeye geçen **varyant** (İng. *variant*) da kullanılmaktadır. Yukarıdaki örneğimizde hadisin iki farklı *tarîkini* vermiş olduk.

DİKKAT



Hadis İlminde metinleri aynı olsa bile, bir hadisin her bir isnadı ayrı birer hadis sayılır. Örneğin yukarıdaki hadisin iki isnadından sonra gelen metin aynıdır. Fakat hadisçilere göre burada tek hadis değil iki ayrı hadis söz konusudur. Çünkü onlara göre her bir isnad başlı başına hadisin serüveninin bir belgesi, hadisin geçirdiği tarihsel sürecin göstergesidir. Hadis kaynaklarında büyük muhaddislerin yüz binlerce hadis yazdığına, ezberlediğine dair bilgiler yer alır. Bu bilgiler için iç yüzünü bilmeyenler tarafından çoğunlukla yanlış anlaşılmaktadır. Şu tür sorularla sıklıkla karşılaşılır: Hz. Peygamber'den bu kadar çok hadis nakledildi mi? Hadisçiler bu kadar çok hadisi nasıl yazıp ezberleyebildiler? Kaynaklarda elimizdeki meşhur hadis kitaplarının yüz binlerce hadisten seçilip yazıldığına dair bilgiler aktarılmak-

tadır. Bu kitaplardaki hadislerin sayısı ise buna göre çok azdır. Şu halde Hz. Peygamberden gelen hadislerin çoğu elendi ve kayıp mı oldu? Bu ve benzeri bütün soruların sağlıklı cevabı hadisçiler tarafından bir hadisin ayrı ayrı bütün rivayet kanallarının müstakil birer hadis sayıldığı gerçeği bilindiğinde verilebilir. Hadisçiler, hadisler hakkında daha sağlıklı değerlendirmeler yapabilmek, hadisleri tekit etmek yani hadislerin farklı kanallarının birbirlerini desteklemesi suretiyle güvenilirlik derecesini artırmak gibi amaçlarla bir hadisin bütün isnadlarını toplamaya gayret etmişlerdir. Bir hadisin değişik kanallardan gelen onlarca, yüzlerce isnadı olabilmektedir. Sonra hadisçiler kitap yazarken bu kanallardan ve isnad zincirlerinden en sağlam ve güvenilir bulduklarından bir kaçını kitaplarına alıp, diğerlerini kendi özel arşivlerinde korumuşlardır. Dolayısıyla sözü edilen yüz binlerce hadis, her biri ayrı metinlere ve içeriklere sahip olan hadisler değil, bir hadisin bütün ayrı kanallarını ve isnad zincirlerini içeren bir hadis arşivi ve veritabanını ifade eder.

Hadislerin baş tarafındaki, hadisi nakledenleri gösteren isnad zincirleri işlevleri nelerdir, hadisle ilgi ne tür ip uçları taşırlar?



SIRA SİZDE

HADİS İLMİ: TANIMI, KONUSU, AMACI

Tanımı

Hadis İlmî, klasik kaynaklarda **İlmü'l-hadis**, **Ulûmu'l-hadis**, **İlmü'r-rivâye**, **Usûlû'r-rivâye**, **İlmü'l-eser** gibi genellikle Arapça (علم) kelimesinin tekil ve çoğuluyla yapılmış isim tamlamalarıyla ifade edilir. Bu ifadelerin kitap başlıklarında da kullanıldığı, ileride hadis ilminin alt dallarına dair yazılan kitap isimleri incelendiğinde görülecektir.

İbn Cemâa, hadis ilmini “Hadislerin senet ve metinlerinin halleri ile ilgili kurallar ilmidir” diye tanımlar. Büyük hadis âlimi İbn Hacer’in tanımı ise “**Râvî** (rivayet eden) ve **mervî**’nin (rivayet edilen metinlerin) hallerini bildiren kaideler bilgisidir” şeklindedir.

Konusu ve Amacı

Bu tanımlardan anlaşıldığına göre, **hadis ilminin konusu** hadisleri nakleden râvîler ve bu râvîler tarafından nakledilen Peygamberimize dair rivayetlerdir. Hadis ilmi bu râvîlerle, onların güvenilir olup olmadıkları, rivayetlerle de makbul olup olmadıkları açısından ilgilenir. Şu halde **hadis ilminin amacı** hadislerin makbul olanlarını makbul olmayanlardan ayırmaktır.

Herhangi bir ilim dalını tanımlayabilmek için, ilimler tasnifindeki yerini, yakın ilimlerle ilişkilerini ve farklılıklarını, konusunu, amacını belirlemek gerekir. Hadis İlmî İslam âlimlerinin yaptığı ilimler tasnifinde, şer’î ilimler dedikleri ilim grubuna girmektedir. Bu gün bu kavram ülkemizde İslâmî ilimler şeklinde ifade edilmektedir.

İlk dönemlerde İlim denince Hadis (İlmi) anlaşılırdı. Çünkü Tefsir, Fıkıh, Tasavvuf gibi Şer’î/İslâmî ilimler ayrı ve müstakil bilim dalları haline gelmeden önce hadis içindeydi. Bütün bu ilimlerin kaynağı Kur’ân ve onun uygulaması olan sünnettir. Kur’ân tefsiri ve sünneti öğrenme, öğretme, koruma, yazma, nakil yöntemlerini belirleme, yorumlama işleri hadisçiler tarafından yürütülüyordu. Dolayısıyla İslâm Tarihi’nin ilk dönemlerinde hadise ilim denmesinin sebebi budur. İslâmî ilimlerin müstakilleşmesi ve Hadis İlmî’nden ayrılması, rivayet yanında aklın da devreye girmesi sonucu olmuştur.

Hadis İlmî’nin konusu, adından da anlaşılacağı üzere, Hz. Peygamber’in sünnetini bize aktaran hadislerdir. Diğer İslâmî ilimler de hadisleri konu edinmektedirler. Fakat onlar hadislerle kendi konuları açısından ilgilenirlerken, hadis ilmi, hadislerle hadis olup olmadıkları açısından ilgilenmektedir. Hadis, hadis ilminin asıl konusu iken diğer

İslamî İlimlerin ikincil konusudur. Başka bir ifade ile hadis ilmi hadisleri bizzat hadis oluşları yönünden ve bütün yönleriyle ve boyutlarıyla ele alır. Hadis İlmi, hadisin tarihiyle, râvileriyle, anlaşılmasıyla, tenkidıyla, sözün kıyası bütün yönleriyle ve bütün problemleriyle ilgilenirken, örneğin Fıkıh İlmi sadece hadisten çıkacak hükümler açısından, Tefsir İlmi Kur'an-ı Kerim'in tefsiri açısından, tasavvuf ilmi tasavvufa dayanak teşkil etmeleri açısından hadislerle ilgilenirler.

Hadis İlmi ve hadisle ilgili faaliyetler **rivâyet** ve **dirâyet** olmak üzere ikiye ayrılır. **Rivâyet** daha çok hadis öğrenme, nakletme, derleme, hadisleri içeren kitaplar telif etme gibi faaliyetlerini kapsar. **Dirâyet** ise, hadislerin senet ve metinleri ile ilgili her türlü birikimi, yeteneği ve faaliyeti kapsar. Yani hem hadis ilminin ve tenkidinin bütün konuları, hem de hadislerin anlam ve yorumu ile ilgili her türlü birikime ve derin anlayışa sahip olmak anlamına gelir. Hâdis âlimleri hadis öğrenen, rivayet eden ve öğretenlerin sadece rivayetle yetinmeyip, Hadis İlminin incelikleri, ilgilendikleri hadislerin anlam ve yorumları konusunda derin bilgi sahibi olmalarını önemsemişlerdir. Bu bağlamda, rivayetle yetinmeyi hoş görmeyip dirâyeti teşvik etmişlerdir. Bize ulaşan en eski Hadis Usûlü kaynağının yazarı olan Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil* isimli eserinde rivâyet ve dirâyet terimlerini bu anlamlarda iki başlıkta kullanır. (1984, s. 238, 312)

Hadis ilminin tanımını daha net olarak anlayabilmek için Peygamberimizi konu edinen diğer İslamî İlimlerle de Hadis İlminin ilişkisini incelememiz yararlı olacaktır.

Hadis İlmi ile İlgilenenlere Verilen İsimler ve Unvanlar

Hadis ilmi ile ilgilenenler tarihte değişik unvanlarla anılmışlardır. Hadis öğrenen öğrencilere, hadis ilminde yolun başında olanlara **Tâlib** denir. Talep eden isteyen anlamındadır. Hadis âlimleri için genel olarak çoğunlukla **Muhaddis** veya **Hâfız** tabiri kullanılır. Hadis ilminde daha ileri düzeyleri ifade etmek için **İmâm**, **Huccetü'l-İslâm**, **Şeyhu'l-İslâm**, **Emirü'l-mü'min'in fi'l-hadis** gibi unvanlar da kullanılmıştır.

PEYGAMBERİMİZİ KONU EDİNER DİĞER İLİMLER

Meğâzî (المغازي): Bu isim Arapça savaş anlamına gelen (ğ-z-v) kökünden türemiş bir kelimedir. İslam tarihinin erken dönemlerinde oluşmuş bir ilim dalıdır. Peygamberimizin savaşlarını konu edinir. Hadis kitaplarında Peygamberimizin savaşlarına dair rivayetler olmakla birlikte hadis ilmi sadece peygamberimizin savaşlarına odaklanmaz, Peygamberimizden nakledilen bütün rivayetlerle ilgilenir. Fakat hadis ilmi Peygamberimizin savaşlarına dair rivayetlerle onların râvîlerinin güvenilirliği, rivayetlerin sahih olup olmadığı, bu rivayetlerin hadis türlerinden hangi kategoriye girdiği gibi hadis ilminin problemleri açısından ilgilenir.

Siyer (السيرة): Meğâzî ilmi daha sonra gelişerek kapsamı genişlemiş ve Siyer adını almıştır. Siyer Peygamberimizin sadece savaşlarıyla değil, hayatının bütün yönleriyle ilgilidir. Yani bugünkü biyografi bilim dalına tekabül eder. Tarih biliminin alt dalıdır. Hadisleri kaynak olarak kullanmakla birlikte bir tarihçinin yararlanabileceği bütün verileri eleştirir, kullanır ve bir hikâye oluşturur. Hadis ilminin amacı Peygamberimizin hayat hikâyesini oluşturmak değildir. Günümüze kadar Peygamberimiz hakkında ne nakledilmişse o malzemenin tamamı ile hadis ilminin problemleri açısından ilgilenir.

Şemâil (الشمايل): Peygamberimizin fiziksel özellikleriyle yani dış görünüşüyle ve ahlâkî vasıflarıyla ilgilenir, o konudaki verileri, bilgileri toplar ve değerlendirir.

Delâil (الدلائل): Peygamberimizin mucizelerini konu edinir.

Bu dört konunun müstakil bir ilim dalı sayılması tartışmalıdır. Bu konularda, başta İslam tarihinin erken dönemleri olmak üzere geçmişte çok sayıda müstakil kitap yazılmasından yola çıkılarak müstakil ilim dalı sayanlar olmuştur. Ama günümüzde artık meğâzî ve siyer İslam tarihinin, şemâil ve delâil ise hadis ilminin içinde bir çalışma alanı ve konusu olarak değerlendirilmektedir.

Yukarıda sayılan kavramların geniş açıklamaları ve Hz. Peygamber'in mucizeleri hakkında Erdiñç Ahatlı'nın *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği* isimli kitabı okunabilir.



K İ T A P

HADİS İLMİNİN ÖNEMLİ ALT DALLARI

Hadis ilminin müstakil bir ilim dalı olarak ortaya çıktığı İslam tarihinin erken dönemlerinden itibaren yazılan kitaplarda bu ilme işaret edilirken tekil olarak “**hadis ilmi** (علم الحديث)” şeklinde isimlendirildiği gibi, çoğul olarak “**hadis ilimleri** (علوم الحديث)” şeklinde isimlendirildiği de olmuştur. Tekil isimlendirmede hadis ilmi bütün alt konularını içine alan şemsiye bir kavram olarak kullanılırken, çoğul isimlendirme durumunda önemli alt konular bir ilim dalı gibi sunulmaktadır. “Hâkim en-Nîsâbü’rî’nin (ö. 405/1014), başlığını “Hadis İlimleri Bilgisi” şeklinde Türkçe’ye çevirebileceğimiz *Ma’rifetü ulûmi’l-hadîs* isimli kitabında hadis ilimlerinin sayısı elli ikidir. İbnü’s-Salâh (ö. 643/1245) ise “Mukaddime” ismiyle meşhur olan hadis ilimleri kitabının başında “Allah bana hadis ilminin kısımlarına dair bir kitap yazmayı nasip etti” diyerek altmış beş konuyu sıralayarak başlamaktadır. Daha sonraki müelliflerden Süyûtî (ö. 911/1505) *Tedribü’r-râvî* isimli eserinde bu sayıyı doksan üçe çıkarmaktadır. Bu konular incelendiğinde her birinin müstakil bir alt bilim dalı olmayıp çoğunun hadis ilminin önemli konu başlıkları olduğu görülür. Fakat bu konu başlıklarından bir kısmı hadis âlimlerince daha önemli görülmüş, bu konularda çok sayıda müstakil kitaplar yazılmış, bazı âlimler bu konularda daha derinlemesine uzmanlaşmışlardır. Çağdaş akademik çalışmalarda da bazı konular hadis ilminin alt dalı niteliğinde değerlendirilmektedir. Hadis İlminin alt dallarını belirlerken bu ölçütler esas alınmıştır. Değişik kitaplarda, elli ile yüz arasında değişen sayılarla ifade edilen **hadis ilimleri** arasından alt bilim dalı olarak niteleyebileceklerimiz şunlardır:

Hadis Tarihi

Hadis Tarihi, hadisın Peygamberimiz döneminden günümüze kadar geçirdiği serüveni, hadis ile ilgili yapılan her türlü çalışmayı zaman ve mekân düzleminde, sebep sonuç ilişkileri içinde, yani Tarih Biliminin ölçütleri doğrultusunda ele alır. Bir bilim dalının tarihinin, tarih biliminin mi yoksa o bilim dalının mı alt konusu olduğu tartışılabilir. Hatta bir bilim dalının tarihi hem o bilim dalının uzmanlarınca hem de tarihçiler tarafından çalışılabilir. Bu konuların disiplinler arası veya çok disiplinli çalışma alanları olarak, yani birden çok bilim dalını ilgilendiren çalışma alanları olarak değerlendirilmesi de mümkündür. Fakat günümüz akademik geleneğinde Hadis Tarihi ağırlıklı olarak hadis uzmanlarınca çalışılmaktadır. Bu yüzden hadis ilminin alt dalı olarak değerlendirilmesi yanlış olmaz.

Hadis tarihi son dönemlerde ortaya çıkmış çağdaş bir bilim dalıdır. Klasik hadis kitaplarında hadis tarihine dair bilgiler bulunmakla birlikte son yüzyıla kadar Hadis Tarihine dair müstakil eser yazılmamıştır. Türkçe yazılan ilk Hadis Tarihi kitabı, İstanbul’da 1924’te yayınlanmıştır. *Hadis Tarihi* isimli bu ilk kitap, o günlerde adı Dârülfünun olan İstanbul Üniversitesi’nin İlahiyat Şubesi hocalarından, İzmirli İsmail Hakkı tarafından ders kitabı olarak okutmak üzere yazılmış ve Talebe Cemiyeti tarafından yayınlanmıştır. Fakat bu kitabın içeriği ismine tam olarak uymaz. Hadis tarihi dışında hadis ile ilgili pek çok konuya da yer verir. Hadis tarihine de yer veren bir hadis dersi kitabı niteliğindedir. Kitabın

bu özelliği Dârülfünun müfredatında hadis dersi yerine Hadis Tarihi dersi konmuş olmasındandır. İzmirli bu başlık altında ana hatlarıyla hadis ilmini okutmak amacıyla böyle bir eser yazmıştır.

Tamamen hadis tarihine özgü olarak yazılmış ilk müstakil Türkçe eser Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Talat Koçyiğit'in yazmış olduğu ve ilk baskısı 1977 de, adı geçen Fakültenin yayınları arasında neşredilen *Hadis Tarihi* isimli kitaptır. Bu kitapta Hz. Peygamber döneminden klasik hadis kitaplarının yazıldığı hicri üçüncü yüzyılın sonuna kadar hadis tarihi incelenir.

Daha sonraki yıllarda Hadis Tarihi ve Hadis İlimlerini aynı eserde toplayan birkaç kitap ile bir müstakil kitap daha yazılmıştır. Diğer İslam ülkelerinde de hadis tarihine dair kitaplar bin dokuz yüzlerin sonlarında yazılmaya başlanmıştır. İslam tarihinde hadis tarihine dair müstakil kitaplar yazılmazken son dönemlerde bir yandan akademik araştırmaların artması, diğer yandan da makaleler ve müstakil kitaplar yazılmaya başlanmasında değişik etkenler etkili olmuştur. Arapçada **müsteşrik**, batı dillerinde **oryantalist** denilen ve Türkçe'ye **doğubilimci** olarak çevirebileceğimiz batılı İslam araştırmacılarının Hadis Tarihine dair eleştirilerinin önemli ölçüde etkisi olmuştur. Müslüman araştırmacılar bu iddialara cevap verebilmek için hadis tarihine dair araştırmalar yapmak durumunda kalmışlardır. Ayrıca Müslümanlar belli bir dönem yaşadıkları sömürgeleştirilme tecrübesi ve batı kültürü tarafından algıladıkları tehditler karşısında tarihlerindeki parlak dönemlerle avunma ihtiyacıyla da tarihe ilgi duymuşlardır. Bu tepkisel tavrın sonrasında kimliklerini ve benliklerini yeniden keşfetme diyebileceğimiz bir sürece geçerek İslam Tarihine yönelik daha sağlıklı bir ilgi artışı yaşamışlardır. İslam ülkelerinde son dönemlerde, medreselerin yerini yavaş yavaş üniversitelerin alması ve akademik çalışmaların artmasıyla gelişen tarih yazıcılığının da tarihsel konulara ilginin artmasında önemli rolü olmuştur.

Hadis tarihi konusundaki çalışmaların dünya çapında artmasına rağmen, bu bilim dalı henüz emekleme ve gelişme döneminde. Hadis tarihi konusunda bize ulaşan doğrudan verilerin yetersizliği bu konuda dolaylı açıdan sağlam bilgilere ulaşmamızı sağlayacak farklı çözümleyici ve çıkarımsal yöntemler geliştirilmesini gerekli kılmaktadır.

Hadis Usûlü

Tanımı

Usûl kelimesi Arapça el-Asl (الاصل) kelimesinin çoğuludur. Temel, esas, soy, kök, ana gövde, dayanak, kaide, kural gibi anlamları vardır. Bu kelime aynı anlamları koruyarak Türkçeye de geçmiştir. **Hadis Usûlü** diye Türkçe'ye çevrilmiş olan Arapça (اصول الحديث) tamlaması, hadisin asılları, dayanakları, kökleri, kaynakları, kuralları anlamına gelir.

Hadis Usûlü'nün bir bilim dalı olarak tanımına geçmeden önce bunun son dönemlerde ortaya çıkmış bir isimlendirme olduğunu belirtmeliyiz. Hadis ilminin teşekkül ettiği ve geliştiği, klasik kitaplarının yazıldığı dönemlerde böyle bir hadis ilim dalından bahsedilmez. Günümüzde Hadis Usûlü kitapları diye isimlendirdiğimiz klasik kitapların ne isimlerinde ne içeriklerinde **Usûlü'l-hadis** şeklinde bir ifadeye rastlanmaz. Bu kitaplar içinde başlığında Usûl kelimesi yer alan ilk kitap 544/1149 yılında vefat Eden Kadı İyad'ın *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyidi's-semâ'* isimli eseridir. Burada da görüldüğü gibi ifade *Usûlü'l-hadis* değil *Usûlü'r-rivâye* şeklindedir. Bu gün Hadis Usûlü dediğimiz bilim dalına geçmişte, yukarıda hadis ilmi karşılığı kullanıldığını belirttiğimiz Ulûmü'l-hadis, İlmü'r-rivâye gibi tabirler kullanılıyordu.

Başlığı **Hadis Usûlü** şeklinde olan sonraki dönemlere ait kitaplarda bu ilim dalının değişik tanımları yapılmıştır. Bunlarda ifade farklılıkları olmakla birlikte tanımlar özünde

aynıdır. Bu tanımlar genelde yukarıda verdiğimiz İbn Hacer'in "*Kabul ve ret açısından râvî ve mervînin durumlarından bahseden ilimdir*" şeklinde Türkçeleştirilen ve kolay ezberlenebilen tanımının değişik ifadelerle tekrarı niteliğindedir. Bu tarifi daha açarsak Hadis Usûlü; hadisleri nakledenlerin güvenilir, naklettikleri hadislerin de sahih olup olmadıklarını tespit etme amacıyla geliştirilmiş kurallardan bahseden ilimdir.

Tanım bu şekilde yapılırken, **Hadis İlmi** ile **Hadis Usûlü** özdeş ve aynı mıdır yoksa aralarında fark var mıdır sorusu gündeme gelmektedir. Hadis İlmi, Hadis Usûlü'nden çok daha geniş bir bilimsel faaliyet alanıdır. Hadis İlmi ve Hadis Usûlü'nün konularının ve amaçlarının aynı olması bu iki ilmin özdeş ve aynı olmasını gerektirmez. Hadis İlmi hadislerle ilgili bütün problemleri ele alırken, Hadis Usûlü sadece hadis tenkidinin temel kurallarını özetler ve temel kavramlarını tanımlar. Hadis Usûlü kitapları, hadis ilimlerinin tanıtımı ve özeti niteliğindedirler. Hadis İlmini bütün boyutlarıyla kapsayacak nitelikte değildir. Hadis tarihinde, Hadis İlminin bütün konularına ve problemlerine dair yazılan binlerce kitabın içinde bu gün Hadis Usûlü diye nitelediklerimizin sayısı ve hacimleri son derece sınırlıdır. Bir kişi sadece Hadis Usûlü kitaplarını okuyarak hadis uzmanı olamaz. Klasik ismi **Ulûmu'l-hadîs** olan ve bu gün Hadis Usûlü dediğimiz ilim dalının kitaplarının hadis tarihindeki işlevleri, yazılış amaçları göz önüne alındığında; Hadis İlminin ana konularının ve alt dallarının neler olduğunu kısaca özetleyen, kavramlarını tanımlayan, *Hadis İlmine Giriş* niteliğinde ve ağırlıklı olarak da temel bir hadis altyapısı vermeyi amaçlayan ders kitapları oldukları görülmektedir. Bu nedenle Hadis Usûlü, Hadis İlmini kısaca tanıtmayı, özetlemeyi, kavramlarını tanımlamayı amaçlayan Hadis İlimleri'ne giriş niteliğinde bir bilim dalıdır.

Hadis Usûlüne, *Hadis Terimleri İlmi* anlamına gelen (**İlmu**) **Mustalahu'l-hadîs** (صطلح الحديث) de denir. Bu son isimlendirmenin sebebi Hadis Usûlünde hadislerle, râvîlerle ve hadis ilminin diğer temel konularıyla ilgili çok sayıda terimin (istilâhın) tanımının yapıyor oluşudur. Hadis Usûlünün iyi kavranabilmesi, bu terimlerin ve kavramların tanımlarının özümsemesine bağlıdır.

Ulûmu'l-Hadîs/Hadis Usûlü Kitapları

Klasik tabiriyle **Ulûmu'l-hadîs**, günümüzdeki tabiriyle **Hadis Usûlü** alanında günümüze ulaşmış olan en eski eser İmam Şafî'nin (ö.204/819) *er-Risâle* isimli eseridir. Bu eser aynı zamanda ilk Fıkıh Usûlü kitapları arasında zikredilir.

Hadis âlimleri tarafından yazılan ilk müstakil Hadis Usûlü kitapları hicrî üçüncü asra aittir. Bunlardan Ali b. el-Medîni'nin (ö.234/848) *Ulûmu'l-hadîs*'i ve Muhammed b. Abdullah b. Abdülhakem'in (ö.268/882) *Ma'rîfetü ulûmi'l-hadîs ve kemmiyyeti ecnâsîhâ* isimli eserleri günümüze ulaşmamıştır. Bu eserlerin varlığından, başka kaynaklar vasıtasıyla haberdar olmaktayız. Günümüze ulaşan ilk Hadis Usûlü kitabı, **Râmhürmüzî'nin** (ö.360-971) *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'ıdır.

Hadis usûlü kitapları **Mütekaddimûn** ve **Müteahhirûn** dönemleri denilen iki dönemde ele alınırlar. Mütekaddimûn kelimesi, öncekiler, öncüler gibi anlamlara gelir. Hadis tarihinde klasik kitapların yazıldığı Mütekaddimûn dönemi, hicrî dördüncü asrın başına, hatta bazılarına göre sonlarına kadar devam eder. Bundan sonrasına Müteahhirûn dönemi denir. Bunun anlamı da sonrakiler demektir.

Hadis Usûlü söz konusu olunca Mütekaddimûn dönemi biraz daha geç, yani hicrî beşinci asrın ortalarına kadar devam eder. Mütekaddimûn dönemi eserlerinde verilen her bir bilgi o bilgiyi ilk kaynağından müellife ulaştıran râvîlerin isimlerini kapsayan isnâd zincirleriyle verilir. Müteahhirûn dönemi eserlerinde ise râvî zincirleri kaldırılmıştır. Bu ikinci eserlerde bazı kişilerden nakillerde bulunulmuşsa aradaki senet zincirleri verilmeksizin sadece sözün ve görüşün sahibinin ismi verilmekle yetinilmiştir.

Mütekaddimûn Dönemi Hadis Usûlü Kitapları:

1. **er-Râmhürmüzî** diye tanınan Ebû Muhammed el-Hasen b. Abdurrahmân'nin (ö.360/971) *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî* isimli eseri günümüze ulaşan hadis âlimlerince yazılmış **ilk müstakil hadis usûlü kitabı** kabul edilir.

2. **Hâkim** diye tanınan Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Nisâbûrî'nin (ö.405/1014) *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs* isimli eseri. Bu eserin başlığındaki *ulûm:ilimler* kelimesi hadis konuları anlamınadır. Hâkim bu konuları elli iki *nev'* (نوع) (tür, çeşit) altında işler. Bu eseri hadis ehline yönelik eleştirileri cevaplamak, insanların sünnet hakkındaki bilgisizlikleri sebebiyle bid'atlere düşmesini önlemek amacıyla yazdığını belirtmektedir.

3. **Hatîb el-Bağdâdî** diye tanınan büyük hadis âlimi Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö.463/1071) *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye* isimli eseri. İsminden anlaşılacağı üzere müellif bu kitabı rivayet ilimlerinde yeterli bir kitap ortaya koyma amacıyla yazmıştır.

Müteahhirûn Dönemi Hadis Usûlü Kitapları:

Bu dönemde yazılan kitaplarda verilen bilgilerin, isnadlarıyla verilmesi geleneği terkedilmiş, yapılan alıntılar sadece yazar veya kitap isimlerine yapılan göndermelerle verilmeye başlanmıştır.

1. **Kadî İyâd** diye tanınan Endülüslü Ebu'l-Fadl İyâd b. Mûsa el-Yahsûbî'nin (ö.544/1149) *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'* isimli eseri. Yazar yukarıda verdiğimiz üç Hadis Usûlü eserinden yararlanmıştır. Bu kitap Mağrib denilen Endülüste yazılmış ilk hadis kitabıdır.

2. **Meyâncî** diye tanınan Ebu'l-Hafs Ömer b. Abdülmecid el-Kuraşî el-Meyâncî'nin (ö.580/1184) *Mâ lâ yese'u'l-muhaddise cehlüh* isimli kitabı on sayfalık küçük bir risaledir ve hadis usulünün temel konularının özeti niteliğindedir.

3. **İbnü's-Salâh** diye tanınan Ebû Amr Takiyyüddîn Osmân b. Abdürrahmân eş-Şehrîzürî'nin (ö.643/1245) *Ulûmü'l-hadîs'i*. Kitap *Mukaddimetü İbni's-Salâh* ismiyle meşhur olmuştur. İbnü's-Salâh Şam'daki *Eşrefiyye Dâru'l-Hadîs*i denilen hadis medresesinde hocalık yapmıştır. Bu kitap, derslerinde öğrencilerine yazdırdığı notlardan meydana gelmiştir. Hadis ilimlerini **nev'** dediği altmış beş başlık altında ele alır. Daha önceki usulcülerin ele aldıkları konuları daha özlü ve anlaşılır hale getirmiş, daha önce ele alınmayan konularda, ilk defa olmak üzere, önemli bilgiler vermiştir. Eser, ders kitabı olarak hazırlanmış olduğundan o dönemlerde âdet olduğu üzere kolay ezberlenebilmesi için oldukça kısa tutulmuştur. Konuların sonunda *ben derim ki* anlamına gelen قلت ifadesiyle başlayan kısımlarda o konu hakkındaki kendi görüşlerini belirtir. Konuları *Allahü A'lem* yani *Allah en iyi bilendir* sözüyle noktalar. Yazıldığı andan itibaren tarihteki en meşhur ve yaygın olarak okunan ve kullanılan Hadis Usûlü kitabı olmuş, üzerinde şerh, özetleme ve nazma çevirme yani şiir haline getirme şeklinde çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ona dayanarak yazılan kitaplar da yine İslâm Tarihi'nde en çok okunan kitaplar arasına girmiştir. Dolaşısıyla İbnü's-Salâh'ın kitabı ve türevleri, Hadis Usûlü'nin en temel belirleyici metni ve klasiği olmuştur.

İbnü's-Salâh'ın Ulûmü'l-hadîs'ine Dayanarak Yazılan Kitaplar:

- Nevevî (ö.676/1277), *Ulûmü'l-hadîs'i* önce *el-İrşâd* adıyla *ihtisâr* etmiş yani kısaltmış, sonra bunu da tekrar ikinci defa kısaltarak *et-Takrîb ve't-teysîr li-ehâdisi'l-beşîr ve'n-nezîr* ismini vermiştir. Bu ikinci eser *Takrîb* şeklindeki kısaltılmış adıyla tanınır. Bu kısaltma son derece başarılı olduğundan yaygın şekilde okunmuş ve kullanılmıştır.
- İbn Kesîr** diye tanınan Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Kesîr (ö.774/1372) İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime'sini İhtisârü Ulûmi'l-hadîs* adıyla özetlemiş, noksan gördüğü

bazı konularda ilaveler yapmıştır. Buna, son dönem Mısır'lı âlimlerinden Ahmed Muhammed Şâkir (ö. M. 1958) *el-Bâisü'l-hasîs* isminde bir şerh yazmıştır.

- c. Büyük hadis âlimi İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1448), İbnü's-Salâh'ın kitabını *Nuhbetü'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser* adıyla kısaltmıştır. Kitap *Nuhbetü'l-fiker* diye tanınır. Fakat İbn Hacer bu kitapta İbnü's-Salâh'ın konu tertibine uymamış konuları kendine göre yeniden farklı bir tertip içinde sunmuştur. Ayrıca sadece açıklama ve ek bilgiler vermekle kalmamış, İbnü's-Salâh'a eleştiriler yöneltmiş, katılmadığı yerlerde kendi fikirlerini savunmuştur. Daha sonra İbn Hacer bu kitabını *Nüzhetü'n-nazar fî tavdîhi Nuhbeti'l-fiker* adıyla şerh etmiştir. Bu şerh de *Nüzhetü'n-nazar* ismiyle meşhurdur ve Talât Koçyiğit tarafından Türkçeye çevrilmiştir. İbn Hacer'in her iki kitabı çok okunmuş ve onlara dayanarak çok sayıda kitap yazılmıştır.
- d. Zeynüddin el-İrâkî (ö.806-1403) İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-hadis*'ini kolay ezberlenebilmesi için **Elfiyye** tarzında bin iki beyitte şiir halinde özetlemiştir. İslam Eğitim Tarihi'nde değişik ilim dalarına ait temel metinleri ezberlemek çok yaygın bir uygulamaydı. Bu yüzden derslerde ezberlemek üzere ya önemli metinler ihtisâr edilir yani özetlenir, ya da manzum hale yani şiir haline getirilirdi. Şiirin ezberlenmesi nesre yani düz yazıya göre daha kolaydır. Şiirleştirilen metinler genellikle bin beyit olarak yapılırdı. Bu yüzden bu metinlere binli veya binlik anlamına gelen **Elfiyye** ismi verilirdi. Elfiyye, Arapça **bin** rakamını ifade eden **elf** kelimesine nisbet takısı eklemekle oluşturulmuş bir kelimedir. Elfiyye'lerde her zaman tamı tamına bin beyit bulunmaz, bazen bir miktar az veya çok olabilir. Buradaki bin rakamı bir ölçüde yuvarlak bir rakamdır. Fıkıh, Fıkıh Usulü, Ferâiz, Hadis Usulü, Tasavvuf, Siyer, Nahiv, Belâgat, Kırâat, Mantık, Tıp gibi bilim dallarında elfiyyeler yazılmıştır. İrâkî'nin yukarıdaki Elfiyye'si İslâm dünyasında çok meşhur olmuş ve değişik şerhleri yapılmıştır. Bu şerhler içinde en mükemmeli ve tanınmış olanı Şehâvî'nin *Fethu'l-muğîs* isimli önce üç, sonra dört cilt halinde basılmış olan elfiyye şerhidir.
- e. Celalüddin es-Suyûtî (ö.911/1505-6) de İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-hadis*'ini **Elfiyye** adıyla nazma, yani bin beyitlik bir şiire çevirmiştir. Bu Elfiyye'nin de değişik şerhleri yapılmıştır.
- f. Yine Suyûtî, Nevevî'nin *et-Takrîb*'ini, **Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî** adıyla şerh etmiştir. Suyûtî bu şerhinde sadece *Takrîb*'i açıklamakla kalmaz, çok önemli bilgiler verdiği bir mukaddime, yani giriş kısmından sonra konularla ilgili her kitapta bulunmayacak çok önemli derli toplu bilgiler verir. Ayrıca *Takrîb*'de altmış beş olan hadis ilminin nev'lerini yani ana konularını doksan üç çıkarır. Bu şerh anılan önemli özellikleri nedeniyle Hadis Usulü'nün önemli kaynaklarından birisi olmuştur.

4. Cemalüddin Muhammed **el-Kâsımî**'nin (ö.1332/1913-4) **Kavâidü't- tahdis**'i. Kâsımî Şam'da doğmuş, bir süre Mısır'da yaşamış ve Şam'da vefat etmiştir. Eser eski Hadis Usulü kitaplarından seçmeler yapılarak hazırlanmıştır. Kitap bir mukaddime (giriş), on bâb, bir hâtıme (sonuç) ve bir tetimme (ek) şeklinde tertip edilmiştir. **Fıkhu'l-hadis** konusunu eserin üçte birine denk gelecek şekilde çok geniş işlemiş olması ve usul konularını kolay anlaşılır ve sistematik hal getirmesi açısından önemli bir kitaptır.

5. Tâhir b. Sâlih **el-Cezâirî**'nin (ö.1268/1851-2) **Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-eser**'i. Cezâirî de Şam'da doğmuş ve orada vefat etmiş çok yönlü bir âlimdir. Bu kitapta Hakim'in *Ma'rifetü ulûmü'l-hadis*'ini özetlemiş ayrıca başka kaynaklardan yararlanarak önemli bir Hadis Usulü meydana getirmiştir. Müsteşrik Goldziher (ö.1921) bu kitabı Almanca'ya çevirmiştir.

Günümüzde İslam Dünyası'nda ve Türkiye'de çok sayıda Hadis Usulü kitabı yazılmış ve yazılmaya devam etmektedir.

Ricâl İlmi

Ricâl, Arapça'da *adam, kişi* anlamına gelen *racül* (رجل) kelimesinin çoğuludur. Bu ilme ricâl ilmi denmesinin sebebi hadisi nakleden kişileri, yani râvîleri kendisine konu edinmesi sebebiyledir. Ricâl ilmi, hadis râvîleri hakkında, hadis rivayetine ehil olup olmadıklarını belirlemeye yönelik gerekli her türlü bilgiyi derlemek, korumak ve değerlendirmek amacıyla ortaya çıkmıştır.

Ricâl İlmi'nin bir diğer adı da **Cerh ve Ta'dîl İlmi**'dir. **Cerh** (الجرح), yaralama, suçlama, **ta'dîl** (التعديل) ise düzgün ve kusursuz kabul etme anlamına gelir. Hadis ilminde **cerh**, râvîler hakkında olumsuz kanaat belirtme, **ta'dîl** ise râvîler hakkında olumlu kanaat belirtme anlamında kullanılır. Râvîler, güvenilmez ve kusurlu şeklinde nitelendirilip hadisi kabul edilmez diye damgalanınca, manevî yönden yaralanmış olmaktadır. Bu nedenle benzetme yoluyla fiziksel olarak yaralama anlamına gelen cerh kelimesi kullanılmaktadır. Cerh edene **cârih**, cerh edilmiş yani kusurlu bulunmuş râvîye **mecrûh** (المجرؤ) denir. Cerh yerine, mızrakla yaralama anlamına gelen **ta'n** (الطعن) kavramı da kullanılır. Ta'dîl edene **muaddil** veya **müzekkî**; ta'dîl ve tezkiye edilene **âdil**, **adl** veya **sika**; cerh-ta'dîl faaliyetine **nakd** veya **tenkîd**, bu faaliyeti yapana da **münekkid** (çoğulu **nukkâd**) denir.

Ricâl ilmi, hadis âlimlerinin, insânî hatalara ve hadis uydurmacılığına karşı bir tedbir olarak geliştirdikleri ve başka medeniyetlerde görülmeyen **İsnâd Sistemi**'nin uzantısıdır. Hadisin sened ve metin şeklindeki iki temel ögesinden senedle ilgilidir. Hadislerin gerçekten Hz Peygamber'e ait olup olmadıklarını belirlemek için geliştirilmiş olan hadis tenkitçiliğinin en önemli dallarındandır. Ali b. el-Medîni (ö.234/848), "*Hadislerin mana-larının anlaşılması ilmin yarısıdır. Diğer yarısı da ricâl bilgisidir*" demiştir. (Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 320) Ricâl ilmi, hadisleri nakleden râvîler hakkında şu bilgileri araştırır, kayıt ve muhafaza altına alır:

Râvînin adı, baba adı, künyesi, nisbesi, lâkabı, doğum, ölüm tarihleri ve yerleri, nere(ler)de yaşadıkları, eğitim serüvenleri, seyahatleri, hocaları, öğrencileri ve bunlarla ilişkilerinin niteliği, kimlerle nerede görüştükleri, aldıkları görevler, birikimleri, yetenekleri, yaşlılık veya hastalık gibi değişik sebeplerle sonradan hadis rivayet ehliyetini kaybedip kaybetmedikleri, hadis âlimlerinin onlar hakkındaki görüş ve değerlendirmeleri hakkında bilgi verilir. Kısaca bu ilmin amacı, râvîlerin kimliklerinin belirlenmesi, hocalarından hadis alma ve öğrencilerine hadis aktarma yöntemlerinin sağlıklı ve geçerli olup olmadığı, hadis rivayetine ehil olup olmadıkları ve güvenilirliklerinin tespit edilmesidir.

Hadisler isnadlarıyla öğrenilir, ezberlenir ve yazılırdı. Fakat zamanla isnad zincirlerine yeni kişiler eklenerek isnadlardaki isim sayısı arttı. Bu isimler önceleri hadisle uğraşanların çoğunluğu tarafından tanınırken, bunların ölümünden sonra yeni nesiller tarafından tanınmaları sorun haline geldi. İşte bu ihtiyaç üzerine, râvî tenkitçisi denilen hadis uzmanları râvîler hakkında bilgi toplamaya ve bunları yazıya geçirip kitap haline getirmeye başladılar. İşte ricâl ilmi bu şekilde doğmuş oldu. Önceleri râvîler hakkında hocalara sorarak sözlü (şifâhî) olarak aktarılan bilgiler hicrî ikinci asrın ortalarından itibaren kitap haline getirildi. İlk kitaplar **Tarih** ve **Tabakât** ismiyle kaleme alındı. İbn Nedîm *el-Fihrist* isimli eserinde (1996, s.339,378) Leys b. Sa'd (ö.175/791) ve Abdullah b. el-Mübârek'in (ö.181/797-8) *et-Târîh* isimli kitaplarından bahseder. Velid b. Müslim (ö.195/810), Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân (ö.198/813) da ilk ricâl kitabı yazarlarındandır. Vâkıdî (ö.207/822) ve Heysem b. Adi ise sahâbe biyografisine dair *Tabakât* kitabı yazmışlardır. Fakat bu kitaplar günümüze ulaşmamıştır.

Üçüncü yüzyılda ricâl ilmi zirveye ulaştı. Günümüze ulaşan en eski ricâl kitapları bu yüzyıla aittir. Bunlar İbn Sa'd (ö.230/844) ve Halîfe b. Hayyât'ın (ö.240/854) *Tabakât* isimli kitapları ile Yahyâ b. Ma'in'in (ö.233-848) *Târih*'idir. Daha sonra Ali b. el-Medînî, Ahmed b. Hanbel, Buhâri, İbn Ebî Hatim bu işi zirveye taşdılar.

Bundan sonra **Ricâl, Tabakât, Esmâü'r-ricâl, Nakdû'r-ricâl, el-Cerh ve't-ta'dîl, Tez-kira, Terâcim** gibi değişik adlarla pek çok ricâl kitabı yazıldı. Ricâl kitaplarının içerikleri ve yazılış yöntemleri de çok farklıdır. Râvileri alfabetik olarak sıralayan genel ricâl kitapları yanında, râvileri belli özelliklerine göre ele alan çok sayıda müstakil kitap yazılmıştır: Belli bir hadis kitabının râvileri, belli bir bölgenin râvileri, zayıf veya güvenilir râviler, râvilerin nesepleri, künyeleri, lâkapları hakkında yazılmış kitaplar bunun en yaygın örnekleridir. Hatta isimlerinin yazılışları ve okunuşlarının benzerliğinden dolayı birbirine karıştırılan râvileri birbirinden ayırt etmeye yönelik kitaplar gibi çok ilginç ricâl kitapları yazılmıştır. Ricâl kitabı türleri ve örnekleri ileride **Râvî** başlıklı yedinci ünite de daha geniş olarak ele alınacaktır.

Klasik hadis kitaplarının yazıldığı ilk dönemlerde *cerh ve ta'dîl* başlığı taşıyan kitaplar ricâl kitabı niteliğindedir. Örneğin İbn Ebî Hatim'in (ö.327/938) *Kitâbü'l-cerh ve't-ta'dîl*'i, râvilerin durumları hakkında bilgi veren bir ricâl kitabıdır. Yine râvî tenkidinin otorite isimleri olan büyük muhaddislerin râvîler hakkındaki cerh ve ta'dîl ifadeleri ricâl kitaplarında yer alır. Cerh ve ta'dîl'in kuralları ise önceleri *Ulûmü'l-hadis* sonraları ise *Usûlü'l-hadis* ismiyle anılan kitaplarda ele alınmıştır.

Cerh ve ta'dîlin kurallarını ilk defa derli toplu yazılı hale getiren hicrî sekizinci yüzyılda yaşayan Tacüddîn es-Sübkî'dir (ö.771-1398). *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ* isimli kitabında "*Cerh Ta'dîl Kaideleri*" başlığı altında konuyu ele alır. Bu konuda önemli müstakil kitaplardan birisi Hindistanlı Muhammed Abdulhayy el-Leknevî'nin (ö.1304/1886) *er-Ref'u ve't-tekmil fi'l-cerhi ve't-ta'dîl* isimli kitabıdır.

Kitaplarında hadis ilimleri konusuna yer veren bazı yazarlar, **Cerh ve Ta'dîl ilmi**'ni ayrı ve müstakil bir hadis ilmi dalı olarak göstermektedirler. Bu doğru değildir. Cerh ve ta'dîl ilmi ile, râvî tenkidinin kuralları kastedilirse bu ilim Hadis Usûlü'nün alanına girer. Cerh ve ta'dîl ile râvîler hakkında hadis tenkitçilerinin verdiği olumlu veya olumsuz hükümler kastedilirse o zaman da ricâl ilminin alanına girer. Başka bir ifadeyle, râvî tenkidinin kuralları Hadis Usûlünde, râvîler hakkında yapılan cerh ve ta'dîller ise ricâl kitaplarında ele alınır.

Ricâl kitapları hakkında daha geniş bilgi için S. Polat, H. Nazlıgül, S. Doğanay tarafından müştereken yazılan *Hadis Araştırma ve Tenkit Kılavuzu* (İstanbul-2008) isimli kitabın 157-196 sayfaları arasını okuyunuz.



K İ T A P

İlelül'l-Hadîs İlimi

İlel (علل), Arapça *sebeb, hastalık ve kusur* anlamlarına gelen **illet** (علة) kelimesinin çoğuludur. Hadis ilminde illet, ilk bakışta sahih görünen hadislerde ancak derin bilgi ve tecrübe sahibi hadis uzmanlarının görebileceği gizli kusur anlamına gelir. Bu tür gizli kusur taşıyan hadislere **Mualllel** veya **Ma'lûl Hadis** denir. **İlelül'l-Hadîs İlimi** hadislerdeki bu tür gizli ve fark edilmesi zor kusurlarla ilgilenen bunları bulmayı ve düzeltmeyi amaçlayan bir ilim dalıdır.

İlet, ağırlıklı olarak hadis senedinde olmakla birlikte metninde de bulunabilir. Metinlerdeki fark edilmesi güç kusurlar metindeki illet kısmına girer. Seneddeki illetler aslında ricâl ilminin sahası içine girer. Fakat illetli hadisler konusu muhaddisler tarafından çok önemli görüldüğünden bu konuda müstakil kitaplar yazma gereği duymuşlardır. Bu yüzden illet konusu hadis ilminin ayrı ve müstakil bir alt dalı olarak kabul edilmiştir.

İllet ilmi, ricâl ilminin doğuşu ve gelişimi ile eş zamanlı olarak doğmuş ve gelişmiştir. Ricâl konusunda ilk kitap yazarlar, aynı zamanda illet konusunda ilk kitapları yazan ve hadis tenkitçiliğinin kurucusu sayılan kişilerdir. Günümüze ulaşan İlel Kitapları en eskisinden itibaren sırasıyla şunlardır:

Ali b. El-Medî'nin (ö.234/848) *İlelül'l-hadîs*'i.

Yahyâ b. Maîn'in (ö.233/847) *et-Târîh ve'l İlel*'i. Bu kitap Yahyâ'ya illetler hakkında sorulan sorulara verdiği cevapların, talebesi Abbâs ed-Dûrî tarafından bir kitapta derlenmesiyle ortaya çıkmıştır.

Ahmed b. Hanbel'in (241/855) *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*'i. Oğlu Abdullah'ın sorularına cevap niteliğindedir.

Muhammed b. İsâ et-Tirmizî'nin (ö.279/892) aslı kaybolup, Ebû Tâlib el-Kâdî tarafından fıkıh konularına göre yeniden tertip edilmiş şekli günümüze ulaşan *el-İlelül'l-kebîr*'i ve Câmî'i'nin elli birinci kitabı (bölümü) olan *el-İlelül'l-sağîr*'i. İbn Receb el-Hanbelî bu son esere çok güzel bir şerh yazmıştır.

İbn Ebî Hâtîm er-Râzî'nin (ö.327/938) *İlelül'l-Hadîs*'i.

Ali b. Ömer ed-Dârakutnî'nin (ö.385/995) *el-İlelül'l-vâride fi'l-ehâdisi'n-nebeviyye*'si.

Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (ö.597/1200-2) *el-İlelül'l-mütenâhiye fi'l-ehâdisi'l-vâhiye*'si.

Ali el-Medîni, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn gibi büyük muhaddisler hadislerdeki illetlerin, hadisin bütün tariklerinin yani farklı rivayet kanallarının bir araya toplanıp karşılaştırılmasıyla tespit edilebileceğini belirtmişlerdir.

Ğarîbü'l-Hadîs İlmi

Ğarîb kelimesi Arapça'da, tek, yalnız, kendi türü içinde benzeri olmayan, gurbette olan gibi anlamlara gelir. Bu kelime Türkçe'de de garip şeklinde benzer anlama kullanılmaktadır. Hadis ilminde Ğarîbü'l-Hadîs dendiğinde, az kullanıldığı, yaygın olmadığı ya da mânâsı kapalı olduğu için anlaşılması zor olan kelimeler ve bunları konu edinen ilim dalı anlaşılır. Ğarîbü'l-Hadîs başlığını taşıyan eserlerde, hadislerde bulunan yaygın kullanılmayan kelimelerin öncelikle sözlük anlamları verilmekte, bunun yanında kelimelerle ilgili Arapça dilbilimcilerinin ifadelerinden, eski Arap şairlerinin şiirlerinden, Arap atasözlerinden örnekler verilerek sözü edilen kelimenin hadislerdeki anlamı ve edebî incelikleri ortaya konulmaktadır.

Bir kelimenin Ğarîb olup olmaması görecelidir. Bir kişinin anlamını bilemediği bir kelimeyi başkası bilebilir. Bu nedenle bu ilim dalının konu edindiği kelime, cümle ve kullanımlar, günlük dilde yaygın olarak kullanılmayan, işin uzmanı olmayanların anlayamayacağı türden ifadelerdir.

Hadislerde bazı kelimelerin zor anlaşılmasının Hz. Peygamber'den ve dış etkenlerden kaynaklanan sebepleri vardır. Hz. Peygamber genellikle kısa, özlü ve edebî konuştuğundan, zaman zaman değişik kabilelerden kişilere hitap ettiğinde Arapça'nın farklı lehçelerini kullandığından, bazı kelimelerinin sahâbe tarafından da anlaşılmadığı, bu kelimelerin anlamları hakkında sorulara muhatap olduğu bilinmektedir. Fakat bu o zaman çok yaygın bir problem değildi.

Hadisler her zaman aynen Hz. Peygamberin ağzından çıktığı gibi nakledilmemiştir. Çok zaman râvîler hadisi, metnine sâdık kalmaksızın kendi ifadeleriyle nakletmişlerdir.

Buna hadis ilminde **manâ ile rivâyet** (الرواية بالمعنى) denir. Bunun sonucu olarak aynı hadisin farklı kanallardan gelen metinleri arasında, aynı anlamın farklı kelime ve cümlelerle ifade edilmesinden kaynaklanan lafız farklılıklarına sıkça rastlanır. Mânâ ile rivayet olgusu da hadislerle çok yaygın olmayan mahallî kelime ve kullanımların girmesine yol açmıştır.

Ayrıca İslam coğrafyası genişleyip ana dili Arapça olmayanlar Müslüman oldukça halkın konuştuğu Arap Dili yozlaşmış, eskiden Arapların bildiği kelimeler sonraki nesillerde bilinmemeye başlamıştır. İşte bu nedenlerle, hadislerdeki yaygın olmayan ve manası genel halk kitlesi tarafından bilinmeyen kelimeleri açıklama ihtiyacı doğmuştur. Ayrıca bazı ğarib kelimeler yüzünden hadislere ve hadisçilere, **ehl-i bid'at** denilen muhalif gruplar tarafından eleştiriler getirilmesinin de bu bilim dalının gelişmesinde ve bu konuda kitaplar yazılmasında etkisi olmuştur. İbn Kuteybe *Ğaribü'l-hadis* isimli aşağıda tanıtılacak olan kitabında bunu açıkça ifade eder (1977, I, 148-150). Bu konuda kitap yazma işini genelde hadisçiler değil dilbilimciler üstlenmiştir. Hadis âlimleri genellikle bu konuda kendilerine sorulan soruları Arap Dili bilginlerine havale etmişlerdir.

Hicrî ikinci asırda hem Kur'an'daki hem hadislerdeki ğarib kelimeler konusunda kitaplar yazılmaya başlandığına dair bilgiler vardır. Bunların hadise dair olanları ne yazık ki günümüze ulaşmamıştır. Bunlar hakkında verilen bilgilerden, daha çok küçük kitapçıklar olduğu tahmin edilmektedir.

Hadisteki ğarib kelimelere dair yazılmış olup günümüze ulaşan ilk kitap Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (ö.224/838) *Ğaribü'l-hadis* isimli kırk senede hazırladığı, mükemmel kitabıdır. Bu kitapta kelimeler alfabetik değildir. Hadis râvilerine göre sıraladığına dair bilgiler varsa da elimizdeki nüshalarda tam olarak hadis râvilerine göre sıralama da yoktur. Kitapta hadisler senetleriyle birlikte verilmektedir. Kitap üzerinde değişik âlimler farklı çalışmalar yapmışlardır.

İbn Kuteybe, Ebû Ubeyde'nin yukarıdaki kitabına almadığı ğarib kelimeleri, konularına göre *Ğaribü'l-hadis* isimli bir kitapta toplamıştır. Bu kitap da günümüze ulaşmıştır.

İbrâhîm b. İshak el-Harbî (ö. 285/898) de, yirmi bir *Müsne'di* tarayarak yazdığı *Ğaribü'l-hadis* isimli eserinde kelimeleri sahâbe ismine göre düzenlediği hadisler bağlamında açıklamıştır. Hadisler senetleriyle verilmiştir.

Bu konuda hicrî dördüncü asırda yazılıp günümüze ulaşan en mühim eser Hattâbî'nin *Ğaribü'l-hadis*'idir. O, Ebu Ubeyd ve İbn Kuteybe'nin yukarıda adı geçen eserlerinde yer almayan kelimeleri bu kitapta toplamış ve yer yer kelimelerin anlamları konusunda onlara katılmadığı noktalarda eleştiriler getirmiştir.

Ebu Ubeyd, İbn Kuteybe ve Hattâbî'nin kitapları bu konuda daha sonra yazılan kitaplara kaynaklık etmiştir.

Bu konuda yazılan önemli eserlerden biri de Zemahşerî'nin *el-Fâik fî ğaribi'l-hadis*'idir. Kelimeler ilk iki harfine göre alfabetik olmakla birlikte bir hadis zikredilince hadisteki bütün ğarib kelimeler bir arada açıklanmaktadır.

Ğaribü'l-Hadis konusunda yazılan en mükemmel kitap Mecdüddîn İbnü'l-Esir'in (ö.606/1209-10) *en-Nihâye fî ğaribi'l-hadis*'idir. Kendinden önceki bütün kitaplardan yararlandığı için bütün yazılanların hülasası niteliğindedir. Çok özlü yazılmış bir kitaptır. Kelimeler alfabetiktir. Hadislerin senetleri verilmediğinden dolayı okunması kolaydır.

İhtilâfü'l-Hadis İlmî

İhtilâf (اختلاف) Arapça'da iki veya daha fazla şeyin birbiriyle uyuşmaması, ters düşmesi, farklı olması, insanların görüş ayrılığına düşmesi gibi anlamlara gelir. **İhtilâfü'l-hadis**, sağlam bir hadisin yine sağlam bir hadise zıt düşmesi veya öyle görünmesi ya da algılanmasıdır. **İhtilâfü'l-Hadis İlmî** bu tür zıt görünen hadisleri konu edinip bunları değerlendiren ve zıtlığı çözmeye çalışan ilim dalıdır. Bu ilme lâm harfinin fetha veya kesre okunmasıyla **Muhtelefü'l-hadis** veya **Muhtelifü'l-Hadis**, **Müşkilü'l-hadis** de denir. Bazı âlimler İhtilâfü'l-hadisî hadisler arasındaki ihtilâf, Müşkilü'l-hadisî de hadislerin diğer delillerle ihtilâfî şeklinde anlayarak anlamlarının farklı olduğunu savunmaktadırlar. İbnü's-Salâh bu iki ilim dalını birbirinden ayırmaz.

Fıkıh Usûlünde konu **teâruz** başlığı altında ele alınır ve hem hadislerin kendi aralarında hem de diğer delillerle çelişmesi incelenir. Bu nedenle hadis ilminin sadece hadisler arasındaki çelişki ile ilgilendiği söylenebilir.

DİKKAT



İki hadis arasında ihtilaftan bahsedebilmek için birbirine zıt düşen her iki hadisin de sağlamlık açısından eşit olmaları gerekir. Hadislerden birisi zayıf diğeri sahih ise arada ihtilaftan bahsedilemez. Yani bu durumda sahih hadis alınır, zayıf hadis terk edilir. Birbirine zıt düşen hadislerin sayısının çok olması durumunda da aynı şey geçerlidir.

Âlimler, sahih yani sağlam hadisler arasında gerçekte zıtlık olup olmayacağı konusunda üç gruba ayrılmışlardır.

1. Çelişkiyi kabul etmeyenler: Zıtlık gerçekte değil görüntüdedir. Hz. Peygamber hem hatalardan korunmuş hem de vahyin kontrolü altında olduğundan böyle çelişkili şeyler söylemesi mümkün değildir.

2. Çelişkiyi kabul edenler: Hadislerin farklı ortamlarda ve farklı amaçlarla söylenmiş olması, hadislerden birinin genel öbürünün özel hüküm ifade etmesi gibi sebeplerle çelişki mümkündür.

3. Çelişkiyi kısmen kabul edenler: Bunlar iki gruptur: Bir grup aynı konudaki hadisler çelişmez ama farklı konulardakiler çelişebilir der. Diğer grup ise kesin deliller birbiriyle çelişmez, kesin olmayan deliller çelişebilir görüşündedir.

Hadisler arasındaki ihtilaf çok farklı sebeplerden kaynaklanabilir.

1. Hz. Peygamber'den kaynaklanan sebepler: Hz. Peygamber bazen genel bir hüküm verir, sonra özel durumlar için o hükme sınır getirebilirdi. Örneğin bir hadisinde yeryüzünün tamamı bize mescit kılındı derken başka bir hadisinde kabirlerde namaz kılınmasını yasaklamıştır. Şartlar değiştiğinde önceki hükmünü kaldırabilir. Buna, önce kabir ziyaretini yasaklamışken sonradan buna izin vermesini örnek verebiliriz. Yine farklı kişilere farklı dönemlerde aynı konuda farklı tavsiyelerde bulunmuş olabilir. Örneğin dinde en üstün amel hangisidir sorusuna hacc, cihad, ana babaya iyilik gibi farklı cevaplar vermiştir. Başka bir örnek Müslüman olan herkese Medine'ye hicret etmesini şart koşarken Mekke fethinden sonra bu yükümlülüğü kaldırmasıdır. Bu örneklerde olduğu gibi çok değişik makul gerekçelerle Hz. Peygamber'in, ilk bakışta çelişik görünen ama iç yüzü bilindiğinde, gerçekte çelişik olmadığı anlaşılan çok sayıda hadisi vardır. İşte *İhtilâfî'l-Hadis İlmi*'nin konusu tam da bu hadislerdir.

2. Hadisler arasındaki çelişkilerin bazıları râvilerden kaynaklanmaktadır. Başta sahâbe olmak üzere bazı râviler hadisleri yanlış duymuş, yanlış anlamış, tamamını duymamış, hadisin söylendiği şartları ve ortamı bilmediğinden yanlış yorumlamış, farklı ortamlarda söylenmiş sözlerden sadece birini duymuş, bazı şeyleri unutmuş, kısaltma amacıyla hadisin bir kısmını söylememiş, hadisi mânâ ile rivayet denilen şekilde lafzına sadık kalmadan kendi ifadeleriyle aktarmış, hadise bazı açıklama ve yorumlar katmış, hadisi okurken veya yazarken hatalar yapmış olabilirler. Bu tür râvilerin hadisleri, aynı hadisin başka kanallardan gelen rivayetleriyle çelişebilir. Örneğin Ebu Hüreyre Hz. Peygamber'den ev, kadın ve atta uğursuzluk olduğuna dair bir hadis nakletmiş, bunu duyan Hz. Âişe, Ebû Hüreyre'nin hadisi yanlış duyduğunu, Peygamber'in "Yahudiler, ev, kadın ve atta uğursuzluk olduğuna inanırlar" dediğini aktarmıştır. Hz. Peygamber'in haccettiğinde **kıran**, **temettü'** ve **ifrad** denilen hac türlerinden hangisini yaptığı konusunda rivayetler çelişmektedir. Bu tür rivayetlerdeki çelişki râvilerin rivayetlerindeki farklılaşma sebeplerinin tespit edilmesi, varsa hatalarının belirlenip düzeltilmesiyle giderilir.

Hadisler arasındaki ihtilâfın giderilmesinde dört temel yöntem vardır:

1. Cem' ve te'lîf: Cem' (الجمع) Arapça'da *dağınmık olan şeyleri bir araya getirme*, te'lîf (التأليف) ise *uzlaştırma* anlamına gelir. Bu yöntemin esası çelişen hadislerin her ikisini, birden çok ise hepsini bağdaştırarak, herhangi birini terk etmeden birlikte geçerli saymaktır. Buna **tevcih**, **haml**, **te'vîl** gibi isimler de verilir. Örneğin “İki kulle (bir kulle yaklaşık yüz litredir) miktarına ulaşınca su pislik tutmaz” denilmektedir (Ebu Dâvud, “Tahâret”, 33, Tirmizî, “Tahâret”, 49). Başka bir hadiste ise “Rengi ve tadı değişmedikçe su pislik tutmaz” buyrulmaktadır (İbn Mâce, “Tahâret”, 76). Bu hadisler ilk bakışta çelişmektedir. Nedeni suyun pis olup olmaması için iki farklı ölçüt verilmiş olmasıdır. Birisi miktar, diğeri renk ve tadının değişmesi. Hangi ölçüt esas alınacaktır. Bu hadisi, İmam Şâfiî şöyle cem' ve te'lîf eder: İki kullenden fazla su, rengi ve tadı değişmedikçe pislenmez. İki kullenden az su, rengi ve tadı değişsin değişmesin içine pislik düşünce pis olur. (Şafiî (1973), *el-Ümm*, VIII, 499.)

2. Nesh: Nesh (النسخ) Arapça'da *yok etmek, ortadan kaldırmak, nakletmek* anlamlarına gelir. İslâmî ilimlerde nesh'in tanımı: “Şer'i bir hükmün daha sonra gelen şer'i bir delille kaldırılması” şeklindedir. Yürürlükten kaldırılan önceki hükme **mensûh**, öncekini yürürlükten kaldıran sonraki hükme **nâsih** denir.

Örneğin Şeddâd b. Evs, Mekke fethi esnasında oruçlu olan birinin hacamat yaptırdığını yani kan aldığını görünce “*Hacamat yapanın da yaptırmanın da orucu bozulur*” buyurmuştur. (Buhârî, “Savm”, 32) İbn Abbas ise Peygamber'in oruçlu iken kan aldığını gördüğünü söylemiştir. (Buhârî, “Savm”, 22, “Tıbb”, 12-14, 15.) Burada İbn Abbas'ın rivayet ettiği olay veda haccı esnasında, yani diğerinden iki sene sonra meydana geldiğinden öncekini nesh etmiştir. Dolayısıyla oruçlu iken kan aldırarak orucu bozmaz.

Nesh konusu değişik problemleri olan geniş bir konudur. Detaylarında âlimler arasında tartışmalar vardır. Sadece hadis ilmini değil, tefsir ve fıkıh ilmini de ilgilendirir.

Hadiste nesh konusu muhaddisler tarafından müstakil kitapların yazıldığı çok önemli bir konudur. Bu nedenle hadis ilminin alt dalı sayılabilir. Fakat İhtilâfü'l-hadîs ilmi içinde değerlendirilmesi daha doğrudur.

Hadis ilminde nesh konusu için Ali Osman Koçkuzu'nun, *Hadiste Nâsih ve Mensuh*, (1982, İstanbul) kitabını okuyunuz.



K İ T A P

3. Tercih: Birtakım ölçütlere dayanarak çelişen hadislerden birini tercih edip öbürünü terk etmektir. Tercih, hadislerin râvilerinin ve metinlerinin birtakım özelliklerine dayanarak yapılabildiği gibi hadis dışındaki bazı ölçütlerle de yapılabilir. Örneğin, çelişen hadislerden râvîsi hafıza ve ilmî yönden üstün olan böyle olmayana, başka delillerle desteklenen hadisler desteği olmayanlara tercih edilir. Yine iki hadisten ihtiyata daha uygun olan tercih edilir. Tercih sebepleri çok fazladır ve ilgili kitaplarda çok sayıda tercih sebebi sayılır. Tercih sebepleri kısaca dört başlık altına toplanabilir:

Senedle İlgili Sebepler: Râvilerin sayısı, ilim ve sikalık yönünden üstünlükleri, hadisi öğrenme şekilleri ve olayla ilgileri gibi hususlar tercih sebebidir.

Metinle İlgili Sebepler: Lafzına sadık kalınarak rivayet edilen hadisin manâ olarak rivayet edilene, sarahaten merfû' olanın hükmen merfû' olana, vürûd yeri ve zamanı belirtilen hadisin böyle olmayana tercihi gibi.

Hükümle İlgili sebepler: İhtiyata elverişli olanın veya haramlık ifade edenin tercihi gibi.

Haricî Sebepler: Kur'an-ı Kerim'in zahirine, sünnete, dinin genel kurallarına (kıyasa) uygun olanın tercihi gibi.

4. Tevakkuf: Tevakkuf Arapça'da durmak, duraksamak, beklemek anlamlarına gelir. İhtilâfı giderme yöntemi olarak tevakkuf, çelişen hadisler konusunda karar vermemek, askıya almak, karar vermeyi sağlayacak delil ve karineler buluncaya kadar beklemek anlamına gelir. Tevakkuf aslında ihtilâfı giderme yöntemi değil askıya alma işlemidir. Çünkü bu yöntemle çözüm üretilememekte, çözüm ertelenmektedir. Tevakkuf çözüm için yeterli bilgi veya delil olmayışından kaynaklanabileceği gibi, çözüm arayışındaki kişinin ihtiyatından yani bu konuda risk almak istemeyişinden de kaynaklanabilir.

Hadisler arasındaki çelişkiyi giderme yöntemlerine hangi sıralamaya göre başvurulacağı âlimler arasında önemli bir tartışma konusudur.

Hadisçiler: Cem', nesh, tercih, tevakkuf,

İslâm âlimlerinin çoğunluğu: Cem', tercih, nesh, tevakkuf,

Hanefiler: Nesh, tercih, cem', terk şeklinde bir sıralama dâhilinde çelişkinin giderilmesi gerektiğini savunurlar.

Bu öncelik sıralaması çok önemlidir. Çünkü sıralama, sonuçları belirgin şekilde etkiler. Örneğin neshi öne alanla cem'i öne alan aynı hadisi değerlendirirken farklı sonuçlara ulaşacaklardır.

İhtilâfî'l-hadîs konusunda yazılan ve günümüze ulaşan önemli kitaplar tarih sırasına göre şunlardır:

Şâfiî (ö.204/819), *İhtilâfî'l-hadîs*,

İbn Kuteybe (ö.276/889), *Te'vîlî muhtelifî'l-hadîs*. Bu kitap Hayri Kırbaşoğlu tarafından *Hadis Müdafaası* başlığıyla Türkçe'ye çevrilmiş ve yayınlanmıştır. (1989, Ankara),

Ebü Cafer et-Tahâvî (ö.321-933) *Müşkilü'l-âsâr*.

K İ T A P



İhtilâfî'l-Hadîs konusunda, İsmail Lütfi Çakan'ın, *Hadisler Arasında Görülen ihtilaflar ve Çözüm Yolları* (1982, İstanbul) kitabını okuyunuz.

SIRA SİZDE



Sizce hadisler arasındaki ihtilâfın giderilmesi, bu işle uğraşan ilim adamlarının birikim ve yeteneklerine göre değişen öznel ve göreceli bir işlem midir, yoksa kuralları olan nesnel bir işlem midir?

Esbabü Vürûdî'l-Hadîs İlmi

Esbâbü'l-Vürûd geliş, ortaya çıkış sebepleri anlamına gelir. Tekili **Sebebü'l-Vürûd'dur**. Bu ilim dalı hadislerin söyleniş sebepleri, hangi ortamlarda, ne amaçla söylendiklerini araştırır. Bu ilim, hadislerin daha iyi anlaşılması, hadislerle ilgili bazı problemlerin çözümü açısından çok önemlidir. Hadislerin hangi arka planda ortaya çıktığı bazen hadisin kendi içindeki ifade, karîne ve delillerden anlaşılır. Bazen de başka hadisler veya Hz. Peygamber dönemine dair değişik kaynaklardan elde edilen bilgilerle ortaya konabilir. Bütün hadislerin tek tek vürûd sebebini bilmek mümkün değildir.

Bu ilim dalı çok önemli olmakla birlikte yeterince gelişmemiş ve fazla kitap yazılmamıştır. Bu konuda ilk müstakil kitabı Ömer b. İbrâhîm el-Ukberî'nin (ö.387/997) yazdığı kaynaklarda belirtilmekteyse de günümüze ulaşamamıştır. Bu konuda yazılıp günümüze ulaşan iki önemli eser vardır:

1. Süyûtî'nin, *el-Lüma' fî esbâbi vürûdî'l-hadîs*'i. Doksan sekiz hadisin fıkıh konularına göre tertip edilmiş şekilde vürûd sebeplerini içermektedir.

2. İbn Hamza el-Hüseynî'nin (ö.1120/1708) *el-Beyân ve't-ta'rif fî esbâbi vürûdî'l-hadîs* isimli eseridir. 1154 hadisin vürûd sebebi geçmiş kaynaklardan derlenmiştir. Hadisler alfabetik olarak sıralanmaktadır. Sadık Cihan bu kitaptan seçmeler yapmak suretiyle 285 hadisten meydana gelen **Hadisler Ve Ortaya Çıkış Sebepleri** (2009, Ankara) isimli Türkçe bir kitap meydana getirmiştir.

Bu ünitadaki konularla ilgili daha geniş bilgi için Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nin "Hadis", "Esbâbu Vürûdî'l-Hadis", "Garîbü'l-Hadis", "İlelü'l-Hadis", "Muhtelifü'l-Hadis", "Ricâlü'l-Hadis" ve "Sünnet" maddelerini okuyunuz.



K İ T A P

HADİS TENKİDİNİN TEMEL İLKELERİ

Hadislerin gerçekten Hz. Peygamber'e ait olup olmadığını araştıran hadis tenkitçiliği, insanlığın haberlerin doğruluğunu belirlemek için şimdiye kadar bulabildiği ve kullandığı üç evrensel yöntemi kullanır:

1. Haberi verenin, haber verdiği olaya tanık olup olmadığının, doğru algılama konusunda bir engel bulunup bulunmadığının, haberi doğru olarak aktarmasını engelleyecek herhangi bir neden, engel veya kusur bulunup bulunmadığının araştırılması. Kısaca şu soruların cevabı araştırılır: Haber veren, haberi doğru aldı mı, doğru aktardı mı? Haber verenin iki temel özelliği, haberin doğruluğunu doğrudan etkilemektedir. Bunlar dürüstlük ve insani kusurlardır. Daha açık söylersek biz haberlere karşı sadece haber verenin dürüst bir kişi olup olmadığından dolayı değil, onun hata yapabileceğinden dolayı da şüphe ile yaklaşırız. Fakat haber verenin dürüst olup olmadığı ve hata yapıp yapmadığını araştırmak için yapacağımız her türlü araştırma ve incelemenin doğru sonuç vereceği garantisi yoktur. Çünkü bu araştırma ve incelemeler de hataya açıktır. Yani araştırma yapan da hata yapabilir. İşte bu nedenle ikinci bir test ve kontrol yöntemine başvurulur:

2. Haberin başka kaynaklardan te'kidî, yani aynı haberi veren başka kaynaklar olup olmadığının araştırılması, varsa ikisinin karşılaştırılması. Bize bir haber ulaştığında, onu başkaları da haber veriyor mu diye merak ederiz. Haberi başka kaynaklardan da aldığımızda habere güven duygumuz daha da artar. Bu güven artışı bizde haber verenin dürüstlüğü ve hata yapmadığına yönelik bir kanaat oluşturur. Yani bir haberi başka kaynaklardan araştırırken, bir yandan haberin gerçek mi uydurma mı olduğunu, diğer yandan haberin içeriğinin, gerçeği olduğu gibi aktarıp aktarmadığını kanıtlama peşindeyizdir. Bir haberin doğruluğu konusunda asıl güven veren bu te'kid işlemidir.

Tarih ilminde, yargıda, gazete ve televizyon haberciliğinde, istihbarat faaliyetlerinde, insanların günlük hayatında tanık olmadığımız olaylar hakkında aldığımız bilgilerin doğruluğunu kontrol ve test etmede bu iki yöntem dışında başvurulabilecek başka yol yoktur. Bu konuda işi sağlama almak, belgelemek için geliştirilen yöntemler dâhil her türlü yöntem bu iki temel esasın detayı niteliğindedir.

Hadisler de Hz. Peygamber'den aktarılan haberlerdir. Onları sonrakilere aktaranlar sahabilerdir. Onlarla hadis kitaplarının yazarları arasında hadisleri aktaran râvîler silsilesi vardır. Hadisçiler de bir yandan bu râvîlerin dürüstlüğünü ve hatalarını incelerken diğer yandan bununla yetinmeyip hadislerin farklı kanallardan, hadis ilmindeki söylenişleriyle farklı tariklerden gelip gelmediğini araştırmışlardır. Hadis ilminde râvîleri ne kadar dürüst ve sağlam olursa olsun tek kanaldan gelen hiçbir hadise güvenilmez. Bu tür hadisler ferd ve garîb ismiyle anılır. Bunların başka kanalları araştırılır. Bu araştırma işlemine de **i'tibâr** (الاعتبار) denir. Yine hadis ilminde kendisinden sadece bir kişinin rivayette bulunduğu, bir kişi dışında râvîsi olmayan hadis râvîlerine güvenilmez. Bu tür râvîler **mechûlû'l-ayn** terimiyle nitelendirilir ve kendilerinden rivayette bulunan ikinci bir râvî tespit edilinceye kadar hadis alınmaz.

Hadis tenkitçiliğinin en temel yöntemi hadislerin bütün farklı rivayet kanallarının ve zincirlerinin araştırılması, bir araya toplanması, karşılaştırılması ve bir bütün olarak değerlendirilmesi esasına dayanır. Bu işlemler hadis ilminde, *hadisin farklı kanallarının*

toplanması anlamına gelen **cem'u't-turuk** ve bu *farklı kanalların karşılaştırılıp değerlendirilmesi* anlamına gelen **muâraza** (المعارضة) kavramıyla ifade edilir. Bu sayede hadislerdeki râvî kusurları, kâtip hataları, yanlış okumalar gibi beşerî zayıflıklardan kaynaklanan hatalar ortaya çıkar. Buna ilave olarak, zayıf ipliklerin ve liflerin bir araya getirilip bükülünce kuvvetlenmesi gibi farklı kanallardan gelen hadisler birbirini desteklemek suretiyle kuvvet kazanırlar. Bu yöntem matematikteki işlemlerin sağlamasının yapılması niteliğinde ve insanoglunun tarihten günümüze bulabildiği ve kullandığı evrensel bir yöntemdir.

Hadis tenkitçiliği bazılarının iddia ettiği gibi sadece râvîlerin dürüstlüğü, hatalara karşı dikkati ve titizliği gibi öznel ölçütlere dayanmaz. Hadislerin farklı kanallarının araştırılması, hadis tenkitçiliğinde sadece kişilerin iyi niyetine, dürüstlüğüne, ehliyetine, kabiliyetine, titizliğine güvenilmediğinin, hadislerin değişik kanallarla te'kit ve kontrol edilmesi şeklinde nesnel ölçütlere dayandığının göstergesidir.

Hadis tarihinde hadis öğrenme, okuma ve toplama amacıyla yaygın olarak yapılan ve 6. ünite de daha geniş olarak üzerinde durulacak olan **rihle** (الرحلة) denilen yolculukların en temel amaçlarından birisi hadislerin farklı rivayet kanallarına ulaşmaktır.

3. Bize ulaşan bir haber değişik kaynaklardan gelmiş olsa da haberin doğruluğu için haberin içeriğine de dikkat ederiz. Örneğin akla, duyu verilerine, kesin bilimsel verilere aykırı, çelişkili bir içeriği olan bir haber ne kadar çok kişi tarafından nakledilirse edilsin güvenmeyiz. Mesela bir kartalın yetişkin bir fili kapıp uçarak uzaklaştığı, denizlere çok uzak yüksek rakımlı karasal bir şehrin tsunami yani dev deniz dalgaları felaketine maruz kaldığı, kutup bölgelerinde hava sıcaklığının 40 santigrad dereceye çıktığı gibi bir haberi duyduğumuzda aynı haberi başkaları da haber veriyor mu diye araştırma gereği duymadan reddederiz. Yine diyelim özgür basın ve yayıncılığın olduğu demokratik bir ülkede falan gün falan saatte çok şiddetli ve önemli hasara yol açan bir deprem olduğu, veya iki ülke arasında savaş başladığı haberini aldık. Televizyon kanalları ve radyo istasyonlarını uzun süre dolaştık, aradan bir gün geçti ne yazılı ne görsel basında böyle bir haber çıkmadı. Bu durumda haberin doğru olmadığına kanaat getiririz.

İşte hem hadisçiler hem de başta fıkıhçılar olmak üzere İslâm âlimleri, hadislerin sadece râvîlerinin güvenilir ve birden çok kanalla gelmiş olması ile yetinmemişler, içeriklerini de belli ölçütlerle eleştiriye tâbi tutarak değerlendirmişlerdir. Her hangi bir hadis, akla, Kur'an'a, İslâm Dini'nin genel ilkelerine, İslâm âlimlerinin icmâsına, Hz. Peygamber'in yaygın ve meşhur bir sünnetine, kesin bilimsel verilere, kesin tarihsel gerçeklere aykırı ise, çok sayıda kişiyi ilgilendiren bir konuda sadece bir kişi rivayette bulunuyorsa kabul edilmemiştir. Bu üçüncü tür tenkit yöntemi, İslâm Tarihi'nin çok erken dönemlerinden beri uygulanmıştır. Hadisçiler ve İslâm âlimlerinin çoğunluğu bunu ayrı bir tenkit türü olarak görmeyip, genel hadis tenkidinin içinde değerlendirdiklerinden dolayı ayrı bir isim vermemişlerdir. Sadece Hanefî Fıkıhçılar buna iç kopukluk anlamına gelen **el-İnkıtâ'u'l-bâtın** ismini vermişlerdir. Bu isimlendirmede hadisin isnadındaki râvî düşmesinden meydana gelen kopukluğu açık, maddî ve dış kopukluk; hadisin sözü edilen ölçütlere aykırılığını ise gizli, mânevî ve iç kopukluk şeklinde nitelendirilmiş olmaktadırlar. Hadisin metninin içeriğinin yukarıda sözü edilen Kur'an'a aykırılık gibi ölçütlere aykırı olması sebebiyle eleştirisine son dönemlerde **Metin Tenkidi** denilmektedir. **Metin Tenkidi** kavramı (İngilizcesi **Textual Criticism**) günümüz bilim dünyasında, *yazılı metinlerdeki hataların eleştirisi ve düzeltilmesi* anlamında kullanılmaktadır. Anlam karışıklığına yol açmaması için hadislerin sözü edilen ölçütlere aykırılığı açısından tenkidine **İçerik Tenkidi** veya **İçerik Eleştirisi** demek daha uygundur.

Hadislerin *metin ve içerik tenkidi* hakkında daha geniş bilgi edinmek için şu kitapları okuyabilirsiniz: Salahattin Polat, *Metin Tenkidi*, İstanbul, 2010; Salahattin Polat, *Hadis Araştırmaları*, İstanbul, 2003, s. 171-256; Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, İstanbul, 2009;



K İ T A P

Hadis âlimleri niçin bir hadisin bütün kanallarını öğrenmek ve toplamak gereği duymuşlardır?



SIRA SİZDE

Bu ünite ve gelecek ünitelerdeki konularla ilgili daha geniş bilgi almak isterseniz <http://ktp.isam.org.tr/makaleilh/index.php> adresinde yer alan bilimsel makaleleri ücretsiz olarak okuyabilirsiniz. Burada 2010 yılı itibarıyla İlahiyat alanında yazılmış on dört bin makale mevcuttur. Hadis alanındaki makaleleri görmek için önce hadis alanını seçtikten sonra “Makale Adı” kısmına o konularla ilgili kavram, terim ve anahtar kelimeleri girerek makale taraması yapabilir ve ilginizi çeken makalelerden başında pdf işareti olanları bilgisayarınıza indirip okuyabilirsiniz.



İ N T E R N E T

Özet



Sünnet, hadis, haber, eser terimlerini tanımlayabilmek.
Sünnet Hz. Peygamber'in söz, fiil ve onaylarıdır. Hadis, sünnetin söz veya yazılı metin şeklinde dile getirilmiş, ifade edilmiş halidir.



Hz. Peygamber'in özelliklerini, görevlerini ve Peygamber'le ilgili ilimleri sıralayabilmek.

Hz. Peygamber bütün diğer peygamberler gibi **ismet** özelliğine sahiptir. İsmet, peygamberlerin, dinî konularda ve peygamberlik görevleri ile ilgili olarak hata yapmaktan, günah işlemekten Allah tarafından korundukları anlamına gelir. Ayrıca Allah onları sürekli kontrol altında tutar ve gönderdiği vahiylerle yanlışlarını düzeltir, onlara yol gösterir.

Peygamberimizin üç temel görevi vardır:

Tebliğ: Allah'tan vahiy yoluyla bildirip insanlara iletmesini emrettiği buyruklarını eksiksiz olarak insanlara iletme, duyurmak.

Beyân: Allah'ın buyruklarını içeren Kur'an'ı açıklamak ve hayata geçirmek.

Tezkiye: İnsanları kötülüklerden, günahlardan arındırmak.

Hz. Peygamber'i konu edinen ilimler: Meğâzî, Siyer, Şemâil ve Delâil'dir.



Hadis'in iki temel ögesi olan isnâd ve metni ayırt edebilmek.

İsnad/Sened: Hadisin baş tarafındaki, Hz. Peygamberle hadis kitabı yazarı arasındaki hadisi nakleden râvîler silsilesinin yani zincirinin adıdır.

Metin: İsnâddan sonra gelen ve hadisin Hz. Peygamber'in söz, davranış ve onaylarını dile getiren kısmıdır.



Hadis ilminin İslâmî ilimler içindeki yerini, konusunu, amacını belirleyebilmek,

Hadis ilmi Şer'i ilimler denen İslâmî ilimlerin bir koludur. Hz. Peygamber'in Sünnet'i bütün İslâmî ilimlerin temel konuları arasındadır. Hadis İlmi de Hz. Peygamber'in Sünnet'ini konu edinir. Diğer İslâmî ilimler Sünnet'i kendi açılarından ele alırlarken, Hadis İlmi, Sünnet'in sözlü ve yazılı ifadeleri olan hadislerin sahih olup olmadıklarını, başka bir ifade ile gerçekten Peygamber'e ait olup olmadıklarını belirlemeyi amaçlar.



Hadis ilminin alt dallarını sayıp ana hatlarıyla özetleyebilmek,

Hadis İlminin önemli alt dalları: Hadis Tarihi, Hadis Usulü, Ricâl, Ğarîbü'l-Hadis, İlelü'l-Hadis, İhtilâfû'l-Hadis, Esbâbü Vürûdi'l-Hadis'tir.



Hadis tenkidinin temel ilkelerini saptayabilmek.

Hadis ilminin temel görevi olan hadis tenkidi iki temel ilkeye dayanır:

1. Hadisin tek tek bütün râvîlerinin yani hadisi bize aktaran kişilerin güvenilir olmaları, hadisi sağlam ve geçerli yöntemlerle almış ve nakletmiş olmaları.
2. Râvîleri ne kadar güvenilir olursa olsun, hadisin tek bir rivayet kanalına güvenilmeyip, farklı rivayet zincirleriyle gelen başka kanallarla desteklenmesinin şart koşulması.

Kendimizi Sıneyalım

1. Aşağıdakilerden hangisinin anlamı **Sünnet** kavramının **kapsamı dışındadır**?
 - a. Toplumsallık
 - b. Süreklilik
 - c. Bilinçlilik
 - d. Yaygınlık
 - e. Bireysellik
2. Aşağıdakilerden hangisi Peygamberimizi konu edinen ilim dallarından biri **değildir**?
 - a. Siyer
 - b. Ricâl İlmi.
 - c. Şemâil
 - d. Meğâzî
 - e. Delâil
3. Bir hadisin değişik isnadlarla gelen farklı kanallarına ne ad verilir?
 - a. Metin
 - b. İsnâd
 - c. Tarîk
 - d. Muâraza
 - e. Rihle
4. Aşağıdakilerden hangisi hadisler arasındaki ihtilafı giderme yollarından biri **değildir**?
 - a. Tevakkuf
 - b. Te'lîf
 - c. Te'vîl
 - d. Tevcih
 - e. Cerh
5. Aşağıdakilerden hangisi Hadis Usulü kitabıdır?
 - a. Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*
 - b. Tirmizî, *el-İlel*
 - c. Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*
 - d. Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*
 - e. İbn Sa'd, *Tabakât*

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. e	Yanıtınız doğru değilse “Sünnet Kavramı” konusunu yeniden okuyunuz.
2. b	Yanıtınız doğru değilse “Hz. Peygamber’i Konu Eden ilimler” konusunu yeniden okuyunuz.
3. c	Yanıtınız doğru değilse “Hadisin İki Temel Ögesi: İsnâd ve Metin” konusunu yeniden okuyunuz.
4. e	Yanıtınız doğru değilse “İhtilâfî’l-Hadis İlmi” konusunu yeniden okuyunuz.
5. c	Yanıtınız doğru değilse “Hadis Usûlü” konusunu yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Peygamberlerde bulunması zorunlu olan beş özellik şunlardır: 1. Sıdk: Doğruluk 2. Emânet: Güvenilirlik 3. Tebliğ: Allah’ın insanlara ulaştırmasını emrettiği şeyleri eksiksiz olarak ulaştırmak. 4. Fetânet: Zekâ ve ferâset. 5. İsmet: Günah ve hatalardan korunmuşluk.

Sıra Sizde 2

Her Müslüman Peygamberimizin sünnetine uymak zorundadır. Çünkü onun Sünnet’i Kur’an-ı Kerim’in hayata aktarılması, yaşayış olarak açıklanmasıdır. Sünnet, Peygamberimizin, Allah tarafından kendisine verilen, “Kur’an’ı açıklama, hayata geçirme, insanları günahlardan ve kötülüklerden arındırma” görevleri gereği söylediği ve yaptığı şeylerdir. Dolayısıyla Sünnet’in kaynağı Allah’ın buyruklarıdır. Ayrıca Yüce Allah Kur’an’da, Peygamberimize itaat etmeyi, verdiği kararları gönülden kabul etmeyi ve onu örnek almayı emretmiştir.

Sıra Sizde 3

Hadislerin başlangıcında verilen hadisi aktaran râvîler zincirinin çok önemli işlevleri vardır: Öncelikle o hadisin Hz. Peygamberle hadis kitabı yazarı arasındaki serüvenini ortaya koyarlar. İkinci olarak hadisin güvenilir olup olmadığının belgesi niteliğindedirler. İsnadlar, geçmişte hadis hakkında yapılan araştırmalarda en önemli belgeler ve bilgi kaynakları oldukları gibi gelecekte yapılacak araştırmalarda da aynı işlevlerini sürdürmektedir. İsnadların başka bir işlevi de hadis tarihine ışık tutmalarıdır. Hadis tarihçileri isnadlar üzerinde yapılacakları derinlemesine ve çok boyutlu analizlerle, çıkarımlarla hadis tarihi hakkında çok önemli sonuçlara ulaşabileceklerdir.

Sıra Sizde 4

Hadislerin arasındaki ihtilafı gidermek belli kuralları olması açısından nesnel, ama bu işli uğraşan kişilerin birikim ve yetenekleri açısından öznelidir.

Sıra Sizde 5

Hadislerin farklı kanallarının araştırılmasında iki temel amaç güdülmüştür: 1. Hadisin güvenilirliğini artırmak, güçlendirmek. 2. Hadislerin farklı kanallarının birbirleriyle karşılaştırılmasıyla hadislerdeki hataları, değişiklikleri belirlemek ve düzeltmek.

Yararlanılan Kaynaklar

Çakan, İ. L. (1985), **Hadis Edebiyatı**, İstanbul.

Çakan, İ. L. (1982), **Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları**, İstanbul.

Koçkuzu, A.O. (1985), **Hadiste Nâsih Mensûh**, İstanbul.

Polat, S. (2003), **Hadis Araştırmaları**, İstanbul.

Polat, S. (2010), **Metin Tenkidi**, İstanbul.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, “Hadis” (XV, 27-64), “Esbâbü Vürûdî’l-Hadis” (XI, 362-3), “Garîbü’l-Hadîs” (XIII, 376-9), “İlelû’l-Hadîs” (XXII,84—6), “Muhtelifü’l-Hadîs” (XXXI, 74-7), “Ricâlû’l-Hadîs” (XXXV, 83-6) maddeleri.

2

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Hadislerin nasıl ortaya çıktıklarını ve toplum içinde nasıl yayıldıklarını açıklayabilecek,
- Hadislerin yayılmaları için kimlerin ne gibi etkinlikler yaptıklarını tanımlayabilecek,
- Hadislerin güvenilirliklerinin nasıl sağlanmaya çalışıldığını değerlendirebilecek,
- Hadislerin nasıl koruma altına alındıklarını açıklayabilecek,
- Hadislerin kitaplarda toplanmaya nasıl başlandığını kavrayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Hadis Tarihi
- Hadislerin tesbiti
- Müttekaddimûn/müteahhirûn
- Kitâbet
- Tedvîn
- Sened, Metin

Öneriler

Bu üniteyi daha iyi kavrayabilmek için okuma esnasında;

- Metin içerisinde geçen kavramların karşılıklarını Abdullah Aydın'ın *Hadis İstılahları Sözlüğü*'nden araştırınız. Bu eserin içeriğine <http://www.sonpeygamber.info/sozluk.asp?sozlukkelime=sozluk> adresinden ulaşabilirsiniz.

İçindekiler



Hadislerin Korunması ve Kayıt Altına Alınması

GİRİŞ

Hiz. Peygamber'in -sallellahu aleyhi ve sellem- söz ve işlerini bildiren hadisler günümüze kadar çok değişik aşamalardan geçmişlerdir. Hadis tarihi onların bu aşamalardan geçerek günümüze nasıl ulaştıklarını ele alan bir bilgi koludur.

Hadisler tarihi sıra itibarıyla önce yazılı ve sözlü olarak koruma ve kayıt altına alınmaya çalışılmış, sonra bunlar belli kitaplar içinde bir araya toplanmış, ardından da bu kitaplardaki hadislerin sınıflandırılması yoluna gidilmiştir. Bu aşamalar, zamanlarında yapılan hadis çalışmalarının ayırıcı temel özelliklerinden hareketle; **Tesbît** Dönemi, **Tedvîn** Dönemi ve **Tasnîf** Dönemi şeklinde isimlendirilirler. Hadis tarihinde bu faaliyetlerin sürdürüldüğü döneme **mütekaddimûn** dönemi denmektedir.

TESBÎT DÖNEMİ

Tesbît, sabitleme, kaydetme, bağlama, sağlama alma anlamlarına gelir. Bu dönemde hadislerin sözlü ve yazılı olarak öğretilmesi, öğrenilmesi, halk arasında yayılması, böylece hafızalarda ve değişik yazı malzemeleri üzerine kaydedilip koruma altına alınması söz konusudur. Bu dönem aşağı yukarı hicri 1. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Yani ilk Müslümanlar olan sahâbe nesli ile onlardan sonra gelen ve tâbiûn denen neslin büyüklerinin yaşadığı dönemdir. Dönemin belli başlı hadis faaliyetleri şu şekilde özetlenebilir:

Hadis Öğrenimi ve Öğretimi

Bu dönemde hadis öğretim ve öğrenimi için Hiz. Peygamber'in, sahabîlerin ve tâbiûn neslinin büyüklerinin yoğun faaliyetleri olmuştur.

Hiz. Peygamber hadislerin kaynağıdır. Onların öğretilmesi ve halk arasında yayılmasında en büyük gayret de Hiz. Peygamber'e aittir. Hiz. Peygamber bu uğurda zamanın bütün iletişim imkânlarını kullanmıştı. O günkü şartlarda fertlerle tek tek irtibata geçmeye çalışmanın yanında, kalabalıkların bir araya geldiği panayır, bayram, hac ve savaş gibi toplumsal olayları da iletişim için güzel fırsatlar sağlıyordu. Hiz. Peygamber bunları en güzel şekilde değerlendirmişti.

Hiz. Peygamber, kendisine **tebliğ** görevi verilışinden itibaren Allah'ın emirlerini en yakınlarından başlayarak, önce tek tek olmak üzere, çevresindekilere iletmeye çalışmıştı. Bu arada onları kendi sözleriyle açıklamış, şahsında uygulayıp örneklik yapmış, sorulan sorulara cevaplar vermiş, ortaya çıkan meselelere çözümler getirmişti. Böylece sözleri ve fiilleri çevresindekiler tarafından görülmüş, işitilmiş, yayılmış oluyordu. Kalabalıkların bir araya geldiği yerlerde söylenen sözler, yapılan işler daha geniş bir çevreye, hac, panayır ve savaş gibi durumlarda şehirlerarası bir muhite yayılma imkânı buluyorlardı.

H. Muhammed'in, peygamber olarak görevlendirilişinin ilk yıllarında hac mevsimlerinde Mekke'ye dışarıdan gelenleri dolaşarak onlara Müslümanlığı anlattığı bilinmektedir. Meşhur **Akabe Biatları** da bu mevsimlerde gerçekleştirilmişti.

Mekke yıllarında yapılan bu faaliyetler, hicretten sonra Medîne'de de sürdürülmüştü.

Savaşların tarih boyunca milletlerin birbirlerinden bilgi ve tecrübe alışverişinde oynadıkları rol çok iyi bilinmektedir. İşte H. Peygamber de bazı mühim hükümleri savaş sıralarında açıklamıştı. Meselâ Hayber Savaşı'nda **mut'a nikâhı** ile bazı hayvan etlerinin haramlığı, Mekke'nin fethinde cahiliye imtiyazlarının geçersizliği ve Mekke'nin harem oluşu gibi hükümler halka duyurulmuştu.

DİKKAT



Mut'a nikâhı, erkekle kadının zamanı belirlenen bir süreye kadar, yani geçici olarak aralarında kıyılan nikâha denir. İslâm'ın ilk yıllarında H. Peygamber buna izin vermiş, ancak Hayber'in fethinden sonra kesin olarak yasaklamıştır.

Müslümanlığın birçok mühim konudaki görüşünü **Vedâ Haccı** esnasında okuduğu meşhur **Vedâ Hutbesi** ile dile getirmesinde de bu iletişim imkânını değerlendirme söz konusudur.

H. Peygamber daha önce açıklamış olduğu bazı hükümleri böylesi kalabalıkların bir araya geldiği zamanlarda tekrar duyururdu. Buna yukarıda geçen **mut'a nikâhı** ile **faiz** örnek verilebilir. H. Peygamber Mekke'nin fethi esnasında kısa bir müddet müsaade ettikten sonra ikinci defa ve ebediyen yasaklamış olduğu mut'a nikâhının haramlığı ile daha önce yasaklamış olduğu faizin haramlığını, on binlerce insanın bir araya geldiği Vedâ Haccı'nda tekrar duyurmuştu. Bunun sebebi, dinin hükümlerinin daha geniş bir sahaya yayılmasını, duymamış olanların duymasını sağlamak olmalıdır.

H. Peygamber doğrudan ulaşma imkânı bulamadığı insanlara araçlarla ulaşmaya çalışmıştı. Bu gayeyle civar bölge sakinlerine/yetkililerine elçi ve memurlar göndermişti. Bunlar gittikleri yerlerde Kur'an-ı Kerim'in yanında H. Peygamber'in sünnetini de anlatıyor, Müslümanlık ve H. Peygamber hakkında sorulan sorulara cevaplar veriyorlardı. H. Peygamber, elçilerinden bazılarıyla İslâm'a davet mektupları da göndermişti. Bir kısmı günümüze kadar gelmiş olan bu mektuplar, ilk yazılı hadis belgeleri arasında sayılırlar.

K İ T A P



H. Peygamber'in özgün şekilleriyle günümüze ulaşan mektupları hakkında, Muhammed Hamidullah'ın, H. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu (çev. Mehmed Yazgan) adlı kitabını okuyunuz.

H. Peygamber'in, sünnetin öğrenilmesi ve yayılması için bu fiilî çabaları yanında sözlü teşvikleri de olmuştur. Genel olarak ilim öğrenme ve öğretmenin önemine dikkat çekmiş ve bunlara teşvikte bulunmuştur. H. Peygamber'in bu konudaki hadislerinden öğreniyoruz ki, ilim öğrenmek her Müslüman'a farzdır. Kişi üstünlüğünü ilmiyle sürdürebilir. Geriye bırakılan faydalı ilim, ölümünden sonra insanın amel defterinin açık kalmasına sebep olan üç şeyden biridir. İnsan ilim öğrenme yolunda olduğu sürece Allah yolunda demektir. Dolayısıyla her Müslüman ilimden nasibini almaya çalışmalıdır. Bilgi edinmek yeterli değildir. Öğrenilen bir bilginin gereğini yapmak ve onu başkalarına öğretmek de gerekir. Kişi, kendisinden ilim almak isteyenlerden bunu esirgememelidir. Zira kendisine bir bilgi sorulup da bunu saklayan kimsenin ağzına, kıyamet günü ateşten bir gem vurulacaktır.

H. Peygamber özellikle kendi hadislerinin öğrenilip öğretilmesini de emir ve tavsiye etmiştir. Şu sözü meşhurdur: *"Allah, benden bir söz işitip de onu başkasına ulaştırıncaya kadar muhafaza eden kimsenin yüzünü ağartsın! Zira (sözümün) ulaştırıldığı birçok kimse belki onu işitenden daha iyi koruyup yararlanabilir"* (Tirmizî, "İlim", 7). H. Peygamber'in

ilgili diğer birkaç sözü de şöyledir: “*Benden duyduğunuz şeyleri rivayet ediniz*” (Heysemî, Mecme’u’z-zevâid, I, 148). “*Burada bulunan bulunmayana ulaştırın*” (İbn Ebû Hâtîm, el-Cerh ve’t-ta’dîl, I, 8). “*Benden anlatın, (ama) bana yalan söz isnad etmeyin*” (Hatîb el-Bağdâdî, Şerefu ashâbi’l-hadîs, s. 12).

Hiz. Peygamber’in sünnetinin dindeki yeri ile onun öğrenilip öğretilmesi hususunda Hiz. Peygamber’in gösterdiği gayretler, yaptığı teşvik ve tavsiyelerden hadis öğrenim ve öğretiminin dinî bir görev olduğu anlaşılmaktadır. İlk Müslümanlar her şeyden önce bunun için gayret göstereceklerdir. Nitekim, Allah razı olsun, Ebû Hüreyre, çok hadis rivayet etmesi üzerine kendisine itiraz eden kimselere verdiği şu cevabında bu hususa işaret etmiştir: “*Vallahi, Allah’ın Kitâbı’ndaki bir âyet olmasaydı size aslâ bir şey rivayet etmezdim!*”. Ebû Hüreyre sonra; “*Şüphesiz ki, indirdiğimiz o açık delilleri ve hidayeti, biz kitapta insanlara açıkça bildirdikten sonra gizleyenlere, işte onlara hem Allah lânet eder, hem lânet ediciler lânet eder!*” (Bakara, 2/159) meâlindeki âyeti okurdu.

Diğer taraftan Kur’ân-ı Kerim’in ilme verdiği önem ile ilk Müslümanların Hiz. Peygamber’e olan sevgi ve bağlılıkları da bu hususta etkili olmuş olmalıdır.

İşte zikrettiğimiz bu ve benzeri sebeplerden dolayı sahâbîler Hiz. Peygamber’i büyük bir arzu ile takip etmiş, sözlerini duyup bellemiş, fiil ve davranışlarını gözlemlemişlerdi. Bu maksatla uzakta olanlar yer ve yurtlarını bırakıp Hiz. Peygamber’in yanına gelmiş, Kur’ân ve sünnet öğrenip geri dönmüşlerdi. Hiz. Peygamber’in Medîne dışından gelen heyetleri camide misafir edip ağırlaması onların, İslâmî hükümlerin uygulanmasını görmelerini ve böylece onları fiili olarak öğrenmelerini kolaylaştırıyordu. İş gücü sahibi kimseler arasında, yeni gelişmeleri günü gününe takip edip öğrenmek için Hiz. Peygamber’in yanına nöbetleşe gelip gidenler bile vardı. Meselâ Medîne dışındaki bir mahallede oturmakta olan Hiz. Ömer komşusu ile böyle yapıyor, Hiz. Peygamber’in yanına bir gün kendisi, bir gün komşusu giderek, gördüklerini, duyduklarını birbirlerine aktarıyorlardı.

Sahâbîler Hiz. Peygamber’den doğrudan duyamadıkları, göremedikleri şeyleri ise, duyan, gören arkadaşlarından sorup öğreniyorlardı. Onlar, bilhassa Hiz. Peygamber hakkında yalan söylemezlerdi. Bununla beraber tedbiri elden bırakmaz, ikinci şahıslardan hadis alırken ihtiyatlı davranırlardı.

Sahâbîler bu şekilde öğrenmiş oldukları hadisleri bazen aralarında müzakere eder ve yine aynı titizlik içinde başkalarına nakleder, öğretirlerdi. Bu faaliyetlere katılan ve isimleri günümüze ulaşan binden fazla sahâbî vardır.

İlgili eserlerde on bin civarında sahâbînin ismi geçtiği halde rivayetleri günümüze ulaşan sahâbîlerin sayısı niçin bu kadar azdır?



SIRA SİZDE

Hadislerin öğrenim ve öğretiminde hanım sahâbîlerin de payı büyüktür. Onlar da cemaatle kılınan namazlara, Hiz. Peygamber’in hutbe ve vaazlarına iştirak ederler, meselelerini, Allah Resûlünden sorup öğrenirlerdi. Hanım sahâbîler Hiz. Peygamber’den kendileri için bir gün tahsis etmesini de istemişler, Hiz. Peygamber de onlara özel bir gün ayırmıştı. Bu günde Resûl-i Ekrem özel olarak onlara konuşma yapardı.

Hanım sahâbîler içinde ise, konumuzla ilgili olarak **Ensâr** denilen Medîne’nin yerlisi Müslüman hanımlar ile Hiz. Peygamber’in hanımlarının özel bir yeri vardır.

Hiz. Âişe; “*Ensâr hanımları ne iyi hanımlardır! Utangaçlık onların, dini iyice öğrenmelerine engel olmamıştır!*” (Buhârî, “İlim”, 50) diyerek onların öğrenme gayretlerini övmüştür.

Hiz. Peygamber’in hanımlarının ise, İslâm’ı öğrenme ve öğretme gayretlerinin yanında diğer hanım sahâbîlerin Hiz. Peygamber’den sormaya utandıkları meseleleri kendilerine sordurmaları şeklinde de hizmetleri olmuştur. Hiz. Peygamber’in hanımları içinde ise, zekâsı ve araştırmacı kişiliğiyle Hiz. Âişe ilk sırada yer alır. Bir tespiti göre en çok hadis ri-

vayet eden sahâbiler arasında, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Ömer ve Enes b. Mâlik'den sonra, 2210 hadis rivayetiyle 4. sırayı almış olan Hz. Âişe, Hz. Peygamber'den duyduğu şeyleri tam anlayıncaya kadar araştırmaktan geri durmazdı. Neticede o, en meşhur 7 sahâbî fakih'ten biri de olmuştu. Hz. Âişe'yi, Müminlerin Annesi Ümmü Seleme takip eder. Onun da yüzlerce hadis rivayeti bulunmaktadır.

Mevcut hadis kitaplarında yüzden fazla hanım sahâbînin naklettiği hadislere rastlanmaktadır. Bunların arasında fazla hadis rivayetleriyle Ümmü Habîbe, Hafsa bt. Ömer, Esma bt. Ümeys, Esma bt. Ebû Bekir, Ümmü Hânî ve Ümmü Atıyye öne çıkmaktadırlar.

Sahâbiler Hz. Peygamber'in vefatından sonra her yerde ve her fırsatta doğal olarak ondan bahsetmiş, onun söz ve işlerini nakletmeye çalışmışlardır. Onların içinde, Abdullah b. Abbas ve Ebû Hüreyre gibi, kendisini sadece bu işe verenler vardı. Diğer taraftan Hz. Peygamber'i görememiş olan Müslümanlar da onun hakkında bilgi almak için büyük bir arzu içinde idiler. Bu durum hadislerin öğrenilip öğretilmesi ve yayılması yönünde olağanüstü bir hareketliliğe yol açmıştı. İkinci nesil Müslümanlar Hz. Peygamber'i görmüş olan ilk Müslümanlardan bilgi almak için onların bulunduğu yerlere gitmiş ve gördüklerini, duyduklarını yazılı ve sözlü olarak tespit etmeye gayret etmişlerdi. Bu nesil içinde bu yöndeki çalışmalarıyla tarihe geçen yüzlerce hadisçi arasından örnek olarak şu isimler zikredilebilir: Alkame b. Kays, Abide es-Selmânî, Şakik b. Seleme, Mu'aze el-Adeviyye, Ümmü'd-Derdâ ed-Dimeşkiyye, Urve b. Zübeyr, Sa'îd b. el-Müseyyeb, İbrâhim en-Nehaî, Amra bt. Abdurrahman, Tâvûs b. Keysân, Hind bt. el-Hâris, Mücâhid b. Cebr, Şa'bî, İkrime, Ebû Kılâbe el-Basrî, Muhammed b. Sîrîn, Hasan el-Basrî, Nâfi.

Hadis Öğreniminin Güvenilirliği

İlk Müslümanlar Kur'an'ın ve bizzat Hz. Peygamber'in açıklamaları doğrultusunda hadislerin din için arz ettiği önemi fark etmişlerdi. Bunun ardından ise onların karşı karşıya olduğu tehlikeler dikkatlerini çekmiş olmalıdır. Zira Kur'an'da birçok ayette, önceki kutsal kitapların ve peygamber öğretilerinin iyi korunamadığından bahsedilmektedir. Bu ayetlere göre önceki ilahi vahiyler tahriflere ve değiştirmeler uğramış, insanlar elleriyle yazdıklarını Allah'a dayandırmış, bazı peygamberlere söylemedikleri şeyler nispet edilmişti. Şu halde yeni din ve onun Peygamberi de benzeri tehlikelere maruz kalabilirdi. Dolayısıyla bunun için önlemlerin alınması beklenen bir durumdur.

Gerçekte Müslümanlıkta her konuda doğruluğa, dürüstlüğe verilen önem, bilinen bir husustur. Pek çok âyet ve hadiste, doğrudan veya dolaylı olarak bunlara teşvikler yapılmış, yalan-dolan ise şiddetle yasaklanmıştır. Basit dünyevi işlerde bile durum böyle olunca dinin iki temel kaynağından biri olan hadislerin naklinde daha titiz davranılmasının gerekli görüleceği açıktır. Hz. Peygamber bu sebeple, bir rivayete göre, şöyle buyurmuştur: *"Benim hakkımda yalan söylemek, herhangi bir kimse hakkında yalan söylemek gibi değildir!"* (Müslim, "Mukaddime" 3). İlk Müslümanlar, özellikle sahâbiler de meselenin şuurunda olarak hadis rivayetinde gereken titizliği göstermeye gayret etmişlerdi. Bunun için başlıca şu çarelere başvurdıkları görülmüştür:

1. **Hadis Rivayetini Azaltma:** Bazı sahâbiler, Hz. Peygamber'in buyurduğu gibi rivayet edememe, başka bir ifadeyle rivayette hata yapma endişesiyle hadis rivayetinden kaçınmışlar, mümkün olduğu kadar az hadis rivayet etmeye çalışmışlardır. Öyle ki, meselâ, ilk Müslümanlardan ve **aşere-i mübeşşere**den olan Sa'îd b. Zeyd'in neredeyse hiç hadis rivayet etmediği nakledilmektedir. Enes b. Mâlik de şöyle demiştir: *"Hata yapmaktan endişe etmeseydim, size Resûlullah'dan -sallellahu aleyhi ve sellem- duymuş olduğum bazı şeyleri rivayet ederdim!"* (Dârimî, "Mukaddime", 25). Enes bir hadisi rivayet edip bitirdiğinde ise aslı gibi rivayet edememiş olma endişesiyle; *"... veya (hadis Hz. Peygamber'in) buyurduğu gibidir!"* demeyi âdet edinmişti (Dârimî, "Mukaddime", 28). Abdullah b. Mes'ûd ve

Ebu'd-Derdâ gibi diğer bazı sahâbiler de Enes gibi hareket ediyordu. Aynı tavrı, **aşere-i mubeşşereden** olan ez-Zübeyr b el-Avvâm'da da görürüz. Bir gün oğlu Abdullah ona; "Doğrusu ben seni, Resûlullah'dan -sallellahu aleyhi ve sellem-, falanla falanın hadis rivayet ettiği gibi, hadis rivayet ederken iştmiyorum, neden?" demişti de o şöyle cevap vermişti: "Şunu iyi bil ki, gerçekten ben (Müslüman olduğumdan beri) ondan ayrılmadım. Ama ben onu şöyle buyururken iştittim: *"Kim bana yalan isnadda bulunursa cehennemdeki yerine hazırlansın!"* (Buhârî, "İlim", 38). Hz. Ömer de hata yapılır endişesiyle hadis rivayetini azaltmayı emrederdi.

Hz. Ali, sahâbenin bu titizliğinin bir sebebine şöyle tercüman olur: "Ben size Resûlullah'dan -sallellahu aleyhi ve sellem- hadis rivayet ettiğimde, bana, gökten aşağı düşmem ona yalan isnadda bulunmamdan daha sevimli gelir!" (Buhârî, "İstitâbe", 6).

Hadis öğreniminin güvenilirliği konusunda daha detaylı bilgi elde etmek için Yavuz Ünal'ın Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine yeniden Bakış adlı eserinin dördüncü bölümü olan "hadis tespit ve tenkit sisteminin doğuşu" kısmını okuyunuz.



K İ T A P

2. Hadis Rivâyet Edenden Şâhid İsteme: Bazı sahâbiler hadis rivayet eden kimseden, o hadisi Hz. Peygamber'den iştmiş olan başka birini şahid getirmelerini isterlerdi. Buna şu iki hâdiseyi örnek verebiliriz:

Hz. Ebû Bekir'e bir nine gelerek torununun mirasından kendisine pay verilmesini istemişti. Hz. Ebû Bekir önce; "Ben senin için Allah'ın Kitabı'nda hiçbir şey bulamıyorum. Resûlullah'ın da -sallellahu aleyhi ve sellem- senin için bir şey söylediğini bilmiyorum" demiş, sonra halka sormuş, el-Muğîre de kalkıp şöyle demişti: "Ben Resûlullah'ı -sallellahu aleyhi ve sellem- ona altıda bir pay verirken görmüştüm". O zaman Hz. Ebû Bekir ona; "Seninle beraber (buna şahitlik edecek) biri var mı?" diye sormuştu. Muhammed b. Mesleme aynı şeye şahitlik etmiş, Hz. Ebû Bekir de nineye bu hükmü uygulamıştı (Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, I, 2).

Hz. Ömer de aynı şekilde hareket etmişti. Bir gün Ebû Mûsa el-Eş'arî onun kapısına gelmiş ve içeri giriş izni için üç defa selâm vermiş, içeriden selâmı alınmayınca da geri dönmüştü. Sonra Hz. Ömer ardından haber salıp onu çağırılmış ve geri dönüş sebebinin sormuştu. O da şöyle demişti: "Üç defa izin istedim, bana izin verilmedi. Ben de geri döndüm. Çünkü Resûlullah -sallellahu aleyhi ve sellem- şöyle buyurmuştu: *'Biriniz üç defa izin ister de izin verilmezse geri dönsün!'.* O zaman Hz. Ömer; "Vallahi buna mutlaka bir delil getireceksin!" deyince Ebû Mûsa korku içinde sahâbilerin bulunduğu bir yere gitmiş ve durumu onlara anlatmıştı. Hepsi söz konusu hadisi duymuşlardı. Ebû Mûsa içlerinden Ebû Sa'îd'i yanına alıp Hz. Ömer'e götürmüş, kendisine şahidlik ettirmişti (Buhârî, "İsti'zân", 13). Ebû Sa'îd şahidlik edince Hz. Ömer Ebû Mûsa'ya dönüp şöyle demişti: "Şunu iyi bil ki, ben seni (yalancılıkla) itham etmedim. Fakat halkın Resûlullah -sallellahu aleyhi ve sellem- hakkında yalan söylemesinden endişe ettim!" (Mâlik, *el-Muvatta'*, "İsti'zân", 3). Aynı olayla ilgili başka bir habere göre Hz. Ömer olayın sonunda şöyle demişti: "Ben bir şey iştittim ve ihtiyatlı davranmak istedim!" (Müslim, "Âdâb", 37).

Hz. Ömer'in bu sözü, hadis rivayet edenden şahid istemenin sebebinin açıkça ortaya koymaktadır. Onlar böylece hadis rivayetinde ihtiyatlı, dikkatli ve titiz davranılması anlayışını vurguluyorlardı. Meşhur sahâbilerden bile şahid istemekle de bu işe el atabilecek art niyetlilere, "Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla!" kabilinden uyarıda bulunmuş oluyorlardı.

Hadis rivayet edenden şahid istemenin sebebi bu husus, yani hadis rivayetinde dikkatli olmayı sağlamak olduğu içindir ki, aynı sahâbiler bazen şahid istememişlerdi. Bunun birçok örneğinden biri şöyledir:

H. Ömer Şâm'a giderken Serğ denilen yere geldiğinde Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh ve arkadaşları gelip Şâm'da veba salgını çıktığını haber vermişler. O da ashâbı toplayıp istişare etmiş, ama ortaya farklı görüşler çıkmış. Derken, istişare esnasında orada bulunmayan Abdurrahman b. Avf gelmiş ve konu kendisine iletilince şöyle demiş: "Bu konuda bende bir bilgi var. Ben Resûlullah'ı -sallellahu aleyhi ve sellem- şöyle buyururken işitmiştim: "Onun (yani vebanın) bir yerde çıktığını işittiğinizde oraya gitmeyin. Bir yerde, siz oradayken çıktığında ise ondan kaçarak oradan çıkmayın!". Bunun üzerine H. Ömer halkla birlikte geri dönmüş (Müslim, "Selâm", 98).

Bu ve benzeri haberler gösterir ki, sahâbîler, bir kişinin rivayet ettiği bir hadisin kabul edilebilmesi için mutlaka bir şahit getirmesi gerektiği, aksi halde onun kabul edilemeyeceğini gibi bir kanaate sahip değillerdi.

3. **Hadis Rivayet Edene Yemin Ettirme:** H. Ali'nin, kendisine hadis rivayet eden kimseye, doğru söylediğine dair yemin ettirdiği nakledilmektedir (Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, I, 10).

SIRA SİZDE



H. Ali'nin hadisi rivayet eden kimseye yemin ettirmesinin haberin sahihliğine ne kadar etkili edilebileceği ve bunun bir fayda sağlayıp sağlamayacağı hakkında düşüncünüz?

4. **Hadisi Kur'ân ve Önceden Bildikleri Hadislerle Karşılaştırma:** Birçok sahâbînin, başka birinden duydukları hadisler karşısında böyle hareket ettiği görülmektedir. Meselâ H. Âişe; "Ölüye, yakınlarının kendisine ağlamaları sebebiyle azab edilir!" şeklindeki bir hadisi; "Hiçbir günâhkâr başkasının günâhını yüklenmez!" (İsrâ, 17/15) mealindeki âyeti delil göstererek kabul etmemiş, H. Peygamber'in öyle buyurmadığını bildirmişti (Buhârî, "Cenâiz", 33). Abdullah b. Abbâs ise; "Zina çocuğu için (yani anne, baba ve çocuğun) en şerlisidir!" haberini, o konuda sabit olan sünnetle karşılaştırmış ve "Şayet o üçün en şerlisi olsaydı, annesinin recmedilmesi onu doğurmasına kadar geciktirilmezdi!" diyerek kabul etmemişti (Zerkeşî, *el-İcâbe*, s. 120).

5. **Hadisi İlk Duyan Kimseden Almaya Çalışma:** Hadisleri H. Peygamber'den doğrudan duyup alamamış olan sahâbîler onları diğer sahâbîlerden öğrenirlerdi. Bu durumda ise mümkün olduğu kadar onu ilk duyan sahâbîden almaya çalışırlardı. Bu sebeple uzun, meşakkatli yolculuklar da yapılmıştı. Sahabi Câbir b. Abdullah, Abdullah b. Üneys'in H. Peygamber'den duymuş olduğu bir hadisi ondan almak için (muhtemelen Medîne-i Münevvereden) Şâm'a gitmişti (İbn Hanbel, *el-Müsned*, III, 494). Câbir'in aynı gayeyle, Mısır'da bulunan Mesleme b. Mahled'in yanına gittiği de nakledilmektedir.

Sahâbe içinde, H. Peygamber'den bizzat işitmiş olduğu bir hadisin aklında doğru kalıp kalmadığını tahkik için bile uzun yolculuklar yapanlar vardı. Ebû Eyyûb el-Ensârî böyle yapmıştı. O, vaktiyle H. Peygamber'den Ukbe b. Âmir'le birlikte duymuş olduğu bir hadisin aklında doğru kalıp kalmadığını araştırmak için kalkıp Mısır'a gitmiş ve hadisi Ukbe'ye sorup tahkik ettikten sonra hemen bineğine binip geri dönmüştü ((İbn Hanbel, *el-Müsned*, IV, 153).

Sahâbe döneminin sonlarına doğru ortaya çıkan *hadis uydurma fitnesi*, araya ikinci, üçüncü râviler de girdiği için daha temkinli olmayı gerektirdi ve bunun neticesi olarak hadis rivayetinde, hadisi ilk duyan kimseden almaya çalışma gayretleri genişledi. Bu sebeple hadislerin, mevcut en eski râvîlerinin bulundukları yerlere, onların memleketlerine gidildi. Sa'îd b. el-Müseyyeb (ö. 94/712), "Ben tek bir hadisin peşinde günlerce yürürdüm!" demektedir.

er-Rihle fî talebi'l-hadîs (Hadis öğrenimi için yapılan yolculuk) denilen bu faaliyetlerde hadisi mevcut en eski râvîsinden öğrenmek, böylece hata ihtimallerini azaltmak gayesi vardı.

6. Hadisin Râvîlerini İnceleme: İlk Müslümanlar arasında çıkan siyasi ve fikri karışıklıklar hadisler için bir tehlikeyi beraberinde getirmişti. Bu, her kesimin kendisini desteklemek, muhalifini kötülemek için bazı sözler uydurup bunları Hz. Peygamber'e nispet etme teşebbüsüydü. Bu durumun ne zaman ortaya çıktığı tartışma konusu olsa da sahâbe neslinin sonlarına doğru yaygınlık kazandığı anlaşılmaktadır. İşte bu gelişme üzerine hadis alma ve nakletmede daha bir titizlik gösterilmeye başlandığı söylenebilir. Bu hareketin ortaya çıkmasından sonra hadisi rivayet eden kimseye hadisi kimden aldığı sorulmaya ve söylenen hoca güvenilir biri ise hadis alınmaya başlandı. Tâbiûn nesli âlimlerinden birçok kimse, “Önceleri, ‘*Şu hadisler dindir. Binaenaleyh onları kimden aldığınıza iyi bakın!*’ denirdi” (İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 15) diyerek bu durumu anlatmışlardır. Aynı gerçekliği İbn Abbâs (ö. 68/687) da şöyle ifade etmiştir: “Bizler bir zamanlar bir adamın, ‘Resûlullah -sallellahu aleyhi ve sellem- şöyle buyurdu...’ dediğini işittiğimizde gözlerimizi ona çevirir, kulaklarımızı ona verirdik. Sonra halk hırçın ve uysal develere binince (yani olur-olmaz şeyler anlatmaya başlayınca) halktan sadece bildiğimiz şeyleri aldık!” (Müslim, “Mukaddime”, 7). Hadis râvîlerinin bu şekilde incelenmeye başlamasına, aynı hadisi farklı yerlerde, farklı hocalardan biraz değişik şekilde almış olan kimselerin bu durumu; “Falan râvî şöyle dedi, filan râvî şöyle dedi...” diyerek anlatması eklenince hadis rivayetinde **sened** kullanımı ortaya çıktı.

Sened, *hadisin, onu rivayet eden kimselerin isimlerinin sırayla zikredildiği* kısımdır. Kullanılan şekliyle, yani her bir râvînin bir önceki râvînin (hocasının) ismini vererek ilk kaynağa varan (**muttasıl**) şekliyle Müslümanlara has olan sened kullanımı, hadisin güvenilirliğini sağlamak için ortaya çıkarılmıştı. Binaenaleyh aynı gayeyle *şahid isteme* gibi usuller Hz. Ebu Bekir zamanından beri var olduğuna göre sened anlayışı fikir olarak baştan beri vardı denebilir. Ancak bu usul, meşhur olan şekliyle hicri 1. asrın ortalarından sonra ortaya çıkmış olmalıdır. Bu da hadis uydurma hareketi ve hadis öğrenmek için yapılan yolculukların sonucu olmuştu. Nitekim İbrâhîm en-Nehaî (ö. 96/714) de isnad sorma işinin **kezzâb** Muhtâr es-Sakafî (ö. 67/686) zamanında başladığını bildirmektedir.

Bu konuyu daha iyi kavrayabilmek için 10. Ünitenin “Mevzû Hadis” bölümünü okuyunuz.



DİKKAT

Bu konuda Muhammed b. Sîrîn'in (h. 33-110) de şöyle bir açıklaması vardır: “(Öncele-ri) isnâdı sormazlardı. Sonra fitne ortaya çıkınca (hadis rivayet edenlere); ‘Bize râvîlerinizin ismini söyleyin!’ dediler ve sünnet ehline bakılıp hadisleri alınmaya, bid'atçılara bakılıp hadisleri alınmamaya başlandı” (Müslim, “Mukaddime”, 7). Bu açıklamada sözü geçen *fitne*den maksadın hangi *fitne* olduğu hususunda farklı tahminler yapılmıştır. Ancak en-Nehaî'nin mezkûr haberini ve yukarıdaki sözü sebebiyle İbn Abbâs'ın ölüm tarihini göz önüne alarak onunla, peygamberlik iddia ederek başkaldıran Muhtâr es-Sakafî'nin yol açtığı fitnenin kastedilmiş olduğu, dolayısıyla *sened sorma işinin altmışlı yıllarda başladığı* söylenebilir.

Hadis Öğrenim Usûlleri

Hadisler bu dönemde daha ziyade **semâ** (yani hocadan işitme) yoluyla alınıyorlardı. Bununla beraber, ileride meşhur olacak olan diğer usûller de zaman zaman kullanılmıştır. Zaten sonraki dönemlerde hadis âlimleri de, muteber hadis öğrenme usûllerini tartışırken esas olarak onların bu dönemde, özellikle **asr-ı saâdet**te uygulamasının olup olmadığına bakacaklardır. Hadis tarihinde kullanılmış olan hadis öğrenme ve öğretme yöntemleri ile *ride sekizinci ünite*de geniş bir şekilde ele alınacaktır.

Hadislerin Rivâyet Şekli

Hadislerin Hz. Peygamber'den duyuldukları gibi aynen alınıp nakledilmeleri en güzel şekildir ve mümkün olduğu sürece böyle yapılmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber de, sözünü “duyduğu gibi” belleyip rivayet eden kimseye hayır duada bulunmuştur (Tirmizî, “İlim”, 7). Abdullah b. Ömer gibi bazı sahâbiler bu hususa özel itina göstermiş ve hadislerde, mânâ bozulmasa da, bir kelimenin bile benzeriyle değiştirilmesine veya yerinin öne-arkaya alınmasına razı olmamışlardır. Tâbiûn nesli âlimlerinden el-A'meş bir kısım sahâbenin bu tutumlarını şöyle ifade etmiştir: “Bu ilim öyle bir topluluğun elinde idi ki onlardan biri, bu ilme (hadislere) bir *vâv* veya bir *elif* yahut bir *dal* ilâve etmektense gökten yere düşmeyi tercih ederlerdi!” (Hatîb, *el-Kifâye*, s. 274).

Diğer taraftan aynen rivayet etme imkânı olmadığına hadislerin, mânâ bozulmamak şartıyla, Hz. Peygamber'in kullandığı lafızların yerine benzerleri kullanılarak rivayet edildiklerini gösteren haberler vardır. Meselâ Muhammed b. Sirîn şöyle demiştir: “Ben hadisi on kişiden işitirdim, mânâları bir, lafızları farklı olurdu” (Hatîb, *el-Kifâye*, s. 308). Bu bir zarurettten kaynaklanıyordu. Hz. Peygamber *-sallellahu aleyhi ve sellem-* bir söz söylüyor, orada bulunanlar da onu dinliyor ve akıllarında tutmaya çalışıyorlardı. Gerçi yazılı kültürü olmayan toplumlarda hafıza gücünün geliştiği bir gerçektir. Bu, duyu organlarından biri bulunmayan kimsenin diğer duyu organlarının, benzeri kimselerinkinden daha kuvvetli olmasına benzer bir durumdur. Bunun müşahhas delili olarak o günkü toplum içinde onlarca beyiti bir dinleyişte ezberleyen insanlar vardı. Ayrıca sahâbe-i kirâmın Hz. Peygamber'e karşı olan sevgi ve bağlılıklarının, onu pürdikkat dinlemelerinin hadisleri ezberlemede etkisini de göz ardı etmemek gerekir. Bu yüzden bir defa duyulmuş olsa da, bazı hadislerin aynen korunup nakledilmiş olacağı yadırganamaz.

Bununla beraber, bilhassa uzun hadislerde metni aynen akılda tutma her zaman mümkün olmamış olabilir. Ama bu hadislerin de nakledilmeleri gerekmektedir. Bu sebeple ortada bir zaruret bulunduğu için, aynen nakletme imkânı olmadığına hadislerin mânâlarıyla rivayet edilmeleri câiz görülmüştür. Kur'ân-Kerîm ile sünnette bunun caizliğini gösteren deliller vardır. Hadislerin mânâ ile rivayetlerinin caiz olduğu görüşünde olan kişiler arasında Hz. Âişe, Abdullah b. Mes'ûd ve Enes b. Mâlik gibi sahâbileri, sonraki nesillerden ise Âmir eş-Şa'bî, İbrahim en-Nehaî, Süfyan b. Uyeyne ve Yahya b. Sa'îd el-Kattân gibi âlimleri sayabiliriz.

Şu halde denebilir ki, bu dönemde hadisler mümkün olduğu kadar asıl şekilleriyle rivayet edilmeye çalışılmış, ancak bu imkân bulunmadığında mânâlarıyla rivayet etme yoluna gidilmiştir.

DİKKAT



Bazı kelime veya cümleleri farklı olan hadislerin bu farklılıklarının mutlaka mânâ ile rivayetten meydana geldiğini söylemek doğru olmaz. Hz. Peygamber aynı gerçeği yirmi üç yıllık peygamberliği esnasında değişik yer ve zamanlarda farklı kelime veya cümlelerle ifade etmiş olabilir. Bu gibi durumlarda söz konusu hadisleri rivayet etmiş olan sahâbiler farklı kimse-ler ise bu ihtimal daha ağır basar.

Hadislerin Yazılması

Hadislerin yazılmasının caiz olup olmadığı ilk yılların tartışılan konularındandı. Bu konuda farklı haberler bulunmaktadır. Bunların bir kısmında hadislerin yazılması yasaklanmakta veya hoş karşılanmamakta, bir kısmında ise hadis yazımına izin verildiği görülmektedir.

Hadislerin Yazımını Yasaklayan Haberler

Hadis yazımını yasaklayan haberlerin önemlileri şöyle sıralanabilir:

Ebû Sa'îd el-Hudrî'nin nakline göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Benden Kur'ân dışında hiçbir şey yazmayınız. Kim benden bir şey yazmışsa onu imha etsin. Benden hadis rivayet edin, (bunda) hiçbir sakınca yoktur. . ." (Müslim, "Zühd", 72).

Yine Ebû Sa'îd el-Hudrî şöyle demiştir: "Ben hadisleri yazmam için Hz. Peygamber'den izin istedim de o bana izin vermeyi kabul etmedi".

Ebû Sa'îd el-Hudrî başka bir rivayete göre ise şöyle demiştir: "Biz (hadisleri) yazma hususunda Hz. Peygamber'den izin istedik de o bize izin vermeyi kabul etmedi".

Zeyd b. Sâbit şöyle demiştir: "Gerçekten Resûlullah -sallellahu aleyhi ve sellem- bize hadislerinden hiçbir şey yazmamamızı emretti".

Ebû Sa'îd el-Hudrî'ye, "Bize (hadis) yazdır!" denmişti de o şöyle cevap vermişti: "Onu, okuyacağınız mushaflar haline mi getireceksiniz? Peygamber'iniz -sallellahu aleyhi ve sellem- bize anlatıyor, biz de ondan ezberliyorduk. Öyleyse siz de bizden, bizim, Peygamber'inizden ezberlediğimiz gibi ezberleyin!".

Ebû Bürde demiş ki, "Ben babamdan (yani Ebû Mûsa el-Eş'arî'den) birçok kitab yazmıştım da o, onları imha edip şöyle demişti: "Bizden, bizim (Hz. Peygamber'den) aldığı-mız gibi alın!".

Hadis Yazımına İzin Verildiğine Dair Haberler

Yukarıdaki haberlere karşı hadislerin yazılabileceğini gösteren haberler de vardır. Onların bir kısmı ise şöyledir:

Bir sahâbî Hz. Peygamber'e gelerek hafızasının zayıflığından şikâyet etmişti de Hz. Peygamber ona şu tavsiyeyi yapmıştı: "Hafızana sağ elinden yardım iste (yani yaz!)".

Râfî b. Hadîc şöyle demiştir: Biz "ey Allah'ın Resûlü, doğrusu biz senden bazı şeyler işitiyoruz. Onları yazabilir miyiz?" demiştik de o; "Yazın, bir sakınca yok!" buyurmuştu.

Abdullah b. Amr da şöyle demiştir: Ben Resûlullah'a -sallellahu aleyhi ve sellem-; "Senden işittiklerimi yazabilir miyim?" demiştim. "Evet" buyurmuştu. "Kızgınlık halinde ve hoşnutluk halinde de mi?" dedim; "Evet. Bana her durumda sadece gerçeği söylemem yakışır!" buyurmuştu.

Abdullah b. Amr'ın bu haberini Ebû Hüreyre'nin şu sözü doğrular mahiyettedir: "Hz. Peygamber'in -sallellahu aleyhi ve sellem- sahâbileri arasında benden daha çok hadis bilen hiç kimse yoktu, Abdullah b. Amr hariç. Çünkü o yazdı, ben yazmadım".

Hz. Peygamber -sallellahu aleyhi ve sellem-, hicri sekizinci yılda Mekke'yi fethedince orada bir hutbe okumuştur. Yemen'li bir sahâbî olan Ebû Şâh Hz. Peygamber'den bu hutbenin yazılıp kendisine verilmesini istemiş, Hz. Peygamber de, "(Hutbeyi) Ebû Şâh için yazın!" buyurmuştu.

Hz. Ömer, Hz. Ali ve İbn Abbâs da; "İlmi yazıya geçirin!" demişlerdir.

Ebû Sa'îd el-Hudrî ise şöyle demiştir: "Biz sadece Kur'ân'ı ve teşehhüdü (yani namazlarda ka'delerde otururken okunan *et-tehiyyât* duasını) yazardık". Bu haber onların, Kur'ân dışında da bir şeyler yazdıklarını göstermektedir.

Ayrıca birçok sahâbînin hadisleri bizzat yazdıkları, yazdırdıkları veya yazılı hadis mecmualarına sahip oldukları da nakledilmektedir.

Hz. Peygamber'in, yukarıda özet olarak verilen, kendi hadislerinin yazılmasını yasaklayan ve izin veren rivayetleri toplu olarak görmek için Hatîb el-Bağdâdî'nin *Takyîdü'l-ilm* adlı eserine bakınız.



K İ T A P

Görüldüğü gibi hadislerin yazılıp yazılamayacağı konusunda birbirleriyle çelişen haberler bulunmaktadır. Hadis usûlünde bu duruma **İhtilâfî'l-hadîs**, ilgili hadislere de **Muhtelifü'l-hadîs** (veya **Muhtelefü'l-hadîs**) denir. Bu konu birinci üniteye ele alınmıştı. Gerçekte hadisler arasında çelişki yoktur, bu çelişki görünüştendir. Hz. Peygamber'in bu konudaki açıklamalarının farklı zamanlarda yapıldığı ve hadislerinin yazılmasını önce yasakladığı, sonra bu yasağı kaldırdığı anlaşılmaktadır. Çünkü, söz konusu haberler arasında sadece Ebû Şâh'la ilgili hadisin söyleniş zamanı bilinmektedir ki o da hicretin sekizinci yılıdır. Bu da iznin yasaktan sonra verildiğini gösterir. Ayrıca, birçok sahâbînin hadis yazmış olmaları veya hadis sahîfelerine sahip bulunmaları yanında, hadislerin yazılmasına taraftar olmayan sahâbîlerden, Zeyd b. Sâbit hariç, hiçbirinin bu konudaki kanaatine delil olarak Hz. Peygamber'in yasaklamasından bahsetmemiş olmaları, hadislerin yazılması yasağının belli bir dönemden sonra kaldırılmış yani **neshedilmiş** olduğunu gösterir.

Diğer taraftan zamanla hadislerin yazılmasının caiz olduğu konusunda görüş birliğinin gerçekleşmesi de yazma yasağının kaldırıldığına bir işaret sayılabilir. Buna göre bazı sebeplerden dolayı hadislerin yazılması önceleri yasaklanmış, daha sonra bu sebeplerin ortadan kalkmasıyla söz konusu yasak kaldırılmıştı. Bu sebepler arasında yazının gelişmişliği, ashâbın yazıyı az bildiği, hadislerin Kur'an-ı Kerim'le karışma endişesi gibi hususlar zikredilmektedir. Bunlar arasında en mühim ve gerçeğe en yakın olan sebep, *Kur'an'la karışma* endişesi olmalıdır. Zira başlangıçta yazı bilenler azdı ve onların çoğu -belki hepside vahiy kâtipliği yapmaktaydı. Bu sebeple hadisleri yazmaları halinde Kur'an-ı Kerim'le karışma riski vardı. Zamanla yazı bilenler çoğalınca bu endişe yok olmuş ve hadislerin yazılmasına müsaade edilmiş olmalıdır. Bununla beraber sürekli vahiy kâtipliği yapanlar için yasağın devam ettiği tahmin edilebilir. Zeyd b. Sâbit gibi bazı vahiy kâtipleri yasağın, vahyin kesilmesinden yani Hz. Peygamber'in vefatından sonra da devam ettiği neticesini çıkarmış ve ömürlerinin sonuna kadar bu kanaati taşımışlardır.

Ancak başka bir tarihi gerçek daha vardır ki bunun da izahı gerekmektedir. Bu da Hz. Peygamber'den sonra uzun yıllar hadislerin yazılamayacağı kanaatinin devam etmiş olmasıdır. İlgili haberler incelendiğinde görünen o ki, bu kanaat Hz. Peygamber'in yasağına dayanmamaktaydı. Çünkü, görebildiğimiz kadarıyla, bu kanaatte olanlardan hiçbiri görüşünü Hz. Peygamber'in yasağına dayandırmamış bilakis başka sebeplerden bahsetmiştir. Sadece Zeyd b. Sâbit bu konudaki kanaatini izhar ederken Hz. Peygamber'in yasağını zikretmiştir ki, onun sebebi de biraz önce tahmin ettiğimiz husus olmalıdır. Söz konusu kanaatin asıl sebepleri, tespitlerimize göre, şu hususlardır:

1. Bazı vahiy kâtiplerinin kendilerine kâtiplik yaptıkları sürece konmuş olan hadis yazma yasağını ömür boyu sürecek bir yasak olarak değerlendirmeleri ve bu doğrultuda kanaat belirtmeleri.

2. Kur'an-ı Kerim dışındaki şeylerle meşgul olunup Kur'an-ı Kerim'in ihmal edileceği endişesi. İlgili haberlerde birçok sahâbînin bu endişeyi taşıdığı görülmektedir. Hz. Ömer **süneni** yazmak için sahâbenin onayını aldıktan sonra bir ay süreyle istiharede bulunmuş, ancak söz konusu endişeyle bu teşebbüsünden vazgeçmişti. Abdullah b. Ömer'in de aynı endişeyle bazı yazılı evrakı imha ettiği nakledilmektedir. Bu hususta Ebû Mûsa el-Eş'arî de şöyle diyordu: "Doğrusu İsrâîl oğulları bazı kitaplar yazıp onlara uymuş ve Tevrât'ı terk etmişlerdi!" Meselenin bu yönünü değerlendirirken o günkü toplumun Kur'an bilgisini ve Kur'an nüshalarının sayısını göz önünde bulundurmak gerekir.

3. O günkü toplumun sahip olduğu ilim zihniyeti. O günkü toplumun yazılı bir kültürü yoktu. Her şey insan belleğinde muhafaza edilmekte, *satırlarda* değil *sadırlarda* (yani göğüslerde, hafızalarda) bulunan ilme önem verilmekteydi. Bu anlayışa, yazılı kültüre sahip olmayan toplumlarda görülen ezberleme gücü yardımcı olmaktaydı. Gerçi Müslümanlık bu zihniyeti değiştirecektir. Ancak zihniyetlerin değişmesi zamanla olmaktadır.

Bu açıdan, hadis yazmış olan veya hadis **sahifesi** bulunan sahâbilerin, Abdullah b. Amr ve Yemen’li Ebû Şâh ile yine Yemen’li Ebû Hüreyre gibi, yazılı kültürden gelen kimseler olmaları veya Hz. Ali, Enes b. Mâlik, Abdullah b. Abbâs gibi genç sahâbilerden olmaları dikkat çekicidir.

4. Yazılanlara güvenilip ezberlemenin terk edileceği endişesi. Kur’ân-ı Kerîm’in lafzının özellikleri, ibadetlerde okunması, diğer zamanlarda okunmasına da sevaplar verilmesi onun yazılmasının yanında ezberlenmesini de zorunlu kılıyordu. Oysa hadisler böyle değildi. Bunun için bazı kimselerin, hadisler yazılırsa ezberlenmeleri terk edilir endişesi taşıdıkları görülmüştür. Bundan dolayı, meselâ, Mesrûk, Hâlid el-Hazzâ ve Âsım b. Damra gibi zatlar, hadisleri ezberlemek için yazıyor, ezberledikten sonra yazdıklarını imha ediyorlardı. Ancak bu işten sonraları pişmanlık duyanlar da oluyordu. Urve b. Zübeyr şöyle demiştir: “Bazı hadisleri yazdım, sonra imha ettim. Onların yerine mallarım ile çocuklarımı vermiş ve onları imha etmemiş olmayı arzu ederdim!”

5. Yazılan hadislerin, ehli olmayan kimselerin eline ulaşıp onlarda yanlışlıklar, tahrifler, ekleme ve çıkarmalar yapılacağı endişesi. Böylesi endişelerle ömürlerinin son demlerinde kitaplarını imha edenler/ettirenler görülmüştür.

Şu halde hadis yazım yasağının devam ettiği şeklindeki kanaate, Resûlullah’ın *-sallallahu aleyhi ve sellem-* açık bir emrinden ziyade bazı bireysel endişeler, sosyal ve kültürel şartlar etkili olmuştu. Muhtemelen bu görüş ve endişelerden biri veya birkaçı sebebiyle bazı sahâbi ve tabiiler gittikleri yerlerde görüşlerini yayarak bir kamuoyu oluşturmuşlardı. Herhalde böyle bir faaliyetin neticesinde Basralılar önceleri hadislerin yazılmasını hoş karşılamıyorlardı.

Fiili durum da bu kanaatimizi desteklemektedir. Hadislerin Hz. Peygamber’in sağlığından itibaren yazılmaya başlandığını bildiren birçok haber vardır. Bunlar hadislerin yazılmasına sonradan izin verildiğini gösterir. Bu konudaki haberleri şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

Hiz. Peygamber Hayattayken Yazılanlar

1. **Medine Sözleşmesi:** Medine’de Müslümanlarla gayr-i müslimler arasındaki karşılıklı hakları tespit eden anayasa mahiyetindeki yazılı vesika şu cümleyle başlar: “Bu, Kureyş’li ve Yesrib’li (Medine’nin önceki ismi) mümin ve Müslümanlarla onlara tabi olan, onlara katılan ve onlarla birlikte cihad eden kimseler arasında Peygamber Muhammed tarafından yazdırılan (belgedir)”. “Bu yazılı (belge)” kaydı bu vesikanın yazılı olduğuna işaret eder. Ayrıca bu belgenin metninde “*Bu sahifenin tarafları*” ifadesi beş defa geçmekte, son maddede de; “*Bu yazılı (belge) zâlim ile günâhkâra koruyucu perde olmaz!*” denmektedir ki bunlar da anılan vesikanın yazılmış olduğunu gösterir.

2. **Nüfus Sayımı Tutanağı:** Hiz. Peygamber *-sallallahu aleyhi ve sellem-* Medine-i Münevvere’ye hicret ettikten sonra bir nüfus sayımı yaptırmıştı. Buhârî’nin bu konudaki haberi şöyledir: Huzeyfe’nin -Allah ondan razı olsun!- rivayetine göre Hiz. Peygamber *-sallallahu aleyhi ve sellem-*; “Bana Müslüman olan insanları yazıverin” buyurmuş, sahâbe de ona bin beşyüz kişinin ismini yazmıştı (Buhârî, “Cihâd”, 181). Bu sayıya kadın, erkek, genç, ihtiyar herkes dâhil olmalıdır.

3. **İmtiyâz Belgeleri:** Hiz. Peygamber’in *-sallallahu aleyhi ve sellem-*, hicretten önceden başlayarak bazı şahıslara **imtiyâznâmeler** verdiğini gösteren haberler vardır. Bu cümleden olarak Temîm ed-Dârî’ye, Surâka b. Mâlik’e ve Dûmetu’l-Cendel reisi olan Ukeydir’e imtiyâz belgelerinin verildiği nakledilir.

4. **Yahûdilerle Yapılan Yazışmalar:** Hiz. Peygamber bu iş için Zeyd b. Sâbit’e İbrânî yazı ve dilini öğrenmesini emretmiş, o da bu emri kısa zamanda yerine getirerek yazışmaları sağlamıştı.

5. **Dine Çağrı Mektupları:** Hz. Peygamber -*sallallahu aleyhi ve sellem*- muhtelif devlet başkanı ve yöneticilerine mektuplar göndererek onları Müslüman olmaya davet etmişti. Bu mektuplardan Mısır hükümdarı el-Mukavkıs'a, Bahreyn emiri el-Munzir b. Sâva'ya, Habeşistan hükümdarı en-Necâşi'ye, Bizans imparatoru Hirekl'e (Herakliyas), İran hükümdarı Kisra Pervîze ve Umân emirleri Ceyfer ve Abd'a gönderilenler aslı şekilleriyle günümüze kadar gelmişlerdir.

6. Görevlilere Verilen/Gönderilen **Tâlimatnâmeler:** Hz. Peygamber, değişik yerlere gönderdiği memurlarına veya oralara tayin ettiği yöneticilere de, muhtelif konulardaki emirlerini ihtiva eden yazılı tâlimatnâmeler vermiş veya göndermiştir. Bunlar arasında *vergi tarife ve hükümlerini* ihtiva edenler, **sadakât hadisleri** diye meşhurdurlar. Ömer b. Abdülazîz Medine valisine gönderdiği meşhur mektubunda, Amr b. Hazm'dan rivayet edilen **sadakât hadislerini** özellikle zikretmiş ve onların istinsah edilmesini istemişti.

7. Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethinde okuyup da Yemen'li **Ebû Şâh**'in isteği üzerine yazılıp bu sahâbiye verilen hutbe.

8. **Abdullah b. Amr b. el-Âs**'ın yazdıkları: Bu sahâbinin Hz. Peygamber'den şahsen izin alarak hadis yazdığı meşhurdur. O bunun üzerine, Hz. Peygamber'den bizzat duymuş olduğu hadislerden bir **sahîfe** meydana getirmiş ve ona *es-Sahîfetu's-sâdıka* ismini vermişti. Sahîfe kelimesi Türkçedeki sayfa ile karıştırılmamalıdır. Sahîfe (الصحيفة) kelimesinin Arapçadaki anlamı daha geniştir ve hem sayfa anlamına hem de yazılmış şey, yazılı notlar, defter, küçük kitap gibi anlamlara gelir. Burada söz konusu edilen sahîfe, yazılmış şey anlamındadır.

9. **Enes b. Mâlik**'in yazdıkları: On yıl Hz. Peygamber'in hizmetinde bulunmuş olan bu sahâbî, ondan duyup yazdığı, sonra da huzurunda okuduğu bazı **kitaplara** yani yazılı evraka sahipti.

10. Hafızasının zayıflığından şikâyet eden bir sahâbinin yazdıkları: Bir sahâbinin Hz. Peygamber'e hafızasının zayıflığından dert yandığı, Hz. Peygamber'in de ona, "Hafızana sağ elinle yardım iste (yani yaz!)" tavsiyesinde bulunduğu nakledilir. Yazı yazmayı bildiği anlaşılan bu sahâbî de hadis yazmış olmalıdır.

11. **Ebû Râfi'**in yazdıkları: Mısır kökenli bir sahâbî ve Hz. Peygamber'in âzâdlısı olan Ebû Râfi' de Hz. Peygamber'den hadis yazımı için izin istemiş ve kendisine izin verilmişti.



Hiz. Peygamber'in Vefatından Sora Sahâbe Döneminde Yazılan Hadisler

Bu dönemde yazılanların meşhurları da şöylece sıralanabilir:

1. Hz. Ebû Bekir'in beşyüz kadar hadisi yazdığı fakat sonra bunları imha ettiği nakledilmektedir. Hz. Âişe'nin konuyla ilgili haberi şöyledir: Babam, Resûlullah'dan -*sallallahu aleyhi ve sellem*- gelen hadisleri bir araya toplamıştı. Bunlar beş yüz hadis idi. Sonra geceyi (yatağında) sağa-sola çokça dönerek geçirmiş, sabah olunca da; "Kızım, yanındaki hadisleri getir!" demişti. Bunun üzerine ben onları getirmiştim de o, ateş isteyip onları yakmıştı (Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, I, 5).

2. Hz. Ömer'in de hadisleri yazma teşebbüsü olmuştu. Ancak o, bir ay süreyle yaptığı istişare ve istiharelerden sonra, önceki ümmetlerin, Allah'ın Kitabı yanında başka kitaplar edinerek saptıklarını söyleyerek **süneni** yazmaktan vazgeçmişti. Bununla beraber bazı memur ve akrabalarına gönderdiği mektuplarında bir kısım hadisleri yazdığı da vakidir. Meselâ Utbe b. Ferkad'a bazı hadisleri yazıp gönderdiği nakledilmektedir (İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 261).

3. Hz. Ali'nin, içinde bazı hadislerin yazılı olduğu bir **sahîfesi** vardı ve bunu, kılıcına takılı olarak yanında taşırdı. Bu sahîfede bulunan hadisler hakkında birçok haber vardır. Bunlardan birine göre onda; diyet, esirlerin bırakılması ve herhangi bir gayr-ı müslimin yerine bir Müslümanın öldürülemeyeceği konularında bilgiler varmış.

4. Ebû Hüreyre'nin de hadis sahîfeleri vardı. En çok hadis rivayet etmiş sahâbî olan Ebû Hüreyre'nin pek çok yazılı hadis malzemesine sahip olduğu nakledilmektedir. Ancak bunları bizzat kendisinin mi yazdığı yoksa bazı kâtiplere veya öğrencilerine mi yazdırdığı kesin olarak tespit edilememiştir. Onun talebelerine hadis yazdırdığı bilinmektedir. Meselâ talebelerinden Beşîr b. Nehîk ondan hadis yazmış, sonra da yazdıklarını ona okuyarak rivayet hakkı almıştı. Hemşehrisi Hemmâm b. Münebbih de Ebû Hüreyre'nin talebesi idi. Bu zatın ondan yazıp rivayet ettiği ve içinde yüz otuz sekiz hadis bulunan sahîfe günümüze kadar ulaşmış ve basılmıştır. Bu sahîfe, yazarına nisbetle *Hemmâm b. Münebbih'in Sahîfesi* ismiyle bilinmektedir. Muhammed Hamîdullah'ın, hadis tarihiyle alakalı mühim bir girişle neşrettiği bu kitapçığın Türkçeye üç ayrı tercümesi yapılmıştır. Ebû Hüreyre'ye nisbet edilen *es-Sahîfetü's-sahîha* isimli hadis kitapçığı da, bu sahîfe olmalıdır.

5. Abdullah b. Abbâs eline yazı malzemeleri olarak sahâbîleri kapı kapı dolaşmış ve onlardan duyduğu hadisleri yazmıştı. O böylece diğer sahâbîlerden duyup yazdığı hadislerle birçok hadis sahîfesi meydana getirmişti. Kendisi bizzat yazdığı gibi, Sa'îd b. Cübeyr, Mücâhid ve İkrime gibi talebelerine de hadis yazdırmıştı. İbn Abbâs'ın, bir deve yükü kadar olduğu nakledilen kitapları oğlu Ali'ye, ondan da hadisçilere intikal etmişti.

6. Semüre b. Cündeb'in de, içinde "pek çok ilim" bulunan bir sahîfesi vardı. O bu kitapçığını, Resûlullah'dan *-sallellahu aleyhi ve sellem-* bizzat duymuş olduğu hadisler ile sahâbîlerden öğrenmiş olduğu hadislerden meydana getirmişti. Bu sahîfe Semüre'nin çocukları tarafından rivayet edilmiştir. Bu cümleden olarak Süleyman b. Semüre'nin, babasından büyük bir nüsha rivayet etmiş olduğuna dair haberler vardır. Semüre'nin bu sahîfesini Hasan-ı Basrî de rivayet etmiştir.

7. Câbir b. Abdullah, Mescid-i Nebî'de ders halkası olan ve hadiste yetkili bir âlim sayılan bir sahâbî idi. Onun da hacla ilgili bir kitabının olduğu nakledilmektedir. Bu kitabın da kâtibi kesin olarak belli değildir.

7. Abdullah b. Ömer'in de hadis sahîfelerinin olduğu ve evinden dışarı çıkmadan önce onlara göz attığı nakledilmektedir. Ancak bunları bizzat kendisinin mi yazdığı yoksa başkasına mı yazdırdığı kesin olarak bilinmemektedir. İbn Ömer'in eserlerini talebesi ve âzâdlısı Nâfi' rivayet etmişti.

8. Cahiliye döneminde yazı bilenlerden olan Sa'd b. Ubâde'nin bizzat hadis yazıp yazmadığı bilinmemektedir. Ancak bazı haberler onun da yazılı hadislere sahip olduğunu göstermektedir.

Sahâbe ve sonraki nesillerden hadis yazan diğer kişiler için Muhammed Mustafa el-A'zamî'nin *İlk Devir Hadis Edebiyatı* isimli kitabının üçüncü bölümündeki "Sahâbe-i Kirâmın Yazdıkları ve Onlardan Yazılanlar" kısmını okuyunuz.



K İ T A P

Hadislerin yazılması sorununun uzun süre devam etmesinin asıl nedeni ne olabilir?



SIRA SİZDE

3

Hadisin Değeri Hakkında Tartışmalar

Sahâbîlerin içinde hadisin dindeki yerini ve değerini tartışan, onu kabul etmeme eğiliminde olan hiç kimse görülmemiştir. Bilakis onlarda görülen şey, en basitinden en mühimine kadar bütün konularda Hz. Peygamber'in sünnetini araştırmak, onu öğrenip ona göre hareket etmektir. Ancak sahâbeden sonra gelen Müslümanların arasında, nadiren de olsa, hadisin önemini kavrayamayanlar görülmeye başladı. Bunlardan olan Hâricîler,

Kur'anda hüküm koyma yetkisinin sadece Allah'a ait olduğunu belirten bazı âyetlere bakarak Kur'anda yer almayan hükümler taşıyan hadisleri kabul etmemeye kalkışmışlardı. Oysa Kur'an-ı Kerim'i getiren de Hz. Peygamber'di ve onu herkesten daha iyi anlayabilecek olan da ancak o olabilirdi. Bu durumda Hz. Peygamber'den gelen bir hadisin ona ait olduğu kabul edildikten sonra söylenecek hiçbir şey olamaz. Binaenaleyh söz konusu görüşte olan Hâricîler, herhalde, bu muhtevada olan hadislerin Hz. Peygamber'e ait olamayacakları kanaatiyle, öyle düşünmekteydiler. Böyle de olsa bu, Kur'an'ı bir bütün olarak ele almamaktan kaynaklanan yanlış bir düşüncedir. Çünkü bizzat Kur'an-ı Kerim Hz. Peygamber'e hüküm koyma yetkisi vermiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in hüküm koyma işi de Kur'an-ı Kerim'in bir hükmüdür.

Bu dönemde, hangi zümreye mensup oldukları belirtilmeyen bazı kişiler de, Hâricîlerinkine benzer görüşlere sahip olmuşlardı. Belki onlar da Hâricî idiler. Anlaşıldığına göre onların bu görüşleri cahillikten kaynaklanmıştı. Bu sebeple mesele kendilerine anlatılınca ondan vazgeçiyorlardı. Hasan el-Basrî'nin anlattığı şu olay buna örnek olarak zikredilebilir: Bir ara sahâbî İmrân b. Husayn (ö. 52/672), Peygamberimizin sünnetinden bahsediyordu. Adamın biri ona künyesiyle hitap ederek şöyle dedi: "Ebû Nuceyd! Bize Kur'an'dan bahset!". İmrân şöyle cevap verdi: "Sen ve arkadaşların Kur'an'ı okuyorsunuz. Bana namazdan, içindekilerden, sınırlarından bahsedebilir misin? Bana altının, devenin, sığırın ve muhtelif malların zekâtından bahsedebilir misin? Fakat sen yok iken ben (bunların açıklamalarına) şahid olmuştum!". İmrân sonra sözüne şöyle devam etti: "Resûlullah -sallellahu aleyhi ve sellem- bize zekât hususunda şöyle şöyle farz kıldı". O zaman adam, "Beni ihya ettin, Allah da seni ihya etsin!" dedi. Bu olayı nakleden Hasan el-Basrî demiş ki, "Bu adam, sonunda Müslümanların fakihlerinden oldu!" (Hâkim, el-Müstedrek, I, 109-110).

SIRA SİZDE



4

Hâricîler'in hadis ve sünnete karşı çıkmak için delil olarak ileri sürdükleri, "hüküm koyma yetkisinin ancak Allah'a ait olduğunu" belirten üç âyet vardır. Bunlar En'âm, 6/57 ve Yûsuf, 12/40, 67 âyetleridir. Anılan âyetleri inceleyerek bunların Hâricîlerin iddialarına mesnet teşkil edip etmeyeceğini değerlendiriniz?

TEDVİN DÖNEMİ

Bu dönem, daha önce değişik yazı malzemelerine kaydedilerek veya ezberlenerek koruma altına alınmış olan hadislerin kitaplar (divânlar) içinde toplandığı dönemdir ve hicrî 1. asrın sonlarından 2. asrın 1. veya 2. çeyreğine kadar süren bir zaman dilimini içine alır.

Aslında değişik sahâbîlerin bildikleri hadisleri onlardan toplayıp yazma faaliyeti daha eskilere dayanır. Abdullah b. Abbâs'ın, sahâbîleri tek tek dolaşarak onlardan sorup öğrendiği hadisleri, yanında taşıdığı yazı malzemelerine yazdığı nakledilir. Bu da bir nevi **tedvîn** yani *toplama*dır. Ancak burada **tedvîn**le daha değişik bir durum kastedilmektedir ki bu, hadislerin daha geniş kapsamlı ve bir "kitap/divân" içinde toplanmalarıdır. Böyle bir faaliyeti devlet eliyle ilk olarak başlatan kimse, Halîfe Ömer b. Abdülazîz (halifeliği h. 99-101) olmuştu. Bu âdil ve âlim halife, idaresi altındaki muhtelif bölgelerin yöneticilerine mektuplar göndererek bölgelerinde bilinen hadislerin yazılıp gönderilmesini emretmiş, bunun üzerine de hadisler defter defter yazılıp halifelik merkezine gönderilmişti. Bu mühim ilmi faaliyete dönemin birçok âlimi katılmıştı. Ancak onların içinde en büyük gayreti İbn Şihâb ez-Zührî göstermişti. Öyle ki, "İlmi (yani hadisi) ilk tedvîn eden kimse İbn Şihâb'dır!" (Ebû Nu'aym, *Hilyetü'l-evliyâ*, III, 363) denmiştir.

INTERNET



İçinde bazı Hadis Tarihi kitaplarının da bulunduğu ve bilgisayara indirilmeye izin veren Türkçe bir site için <http://www.darulkitap.com> adresine bakılabilir.

Ömer b. Abdülazîz'den önce babası, Mısır valisi Abdülazîz b. Mervân'ın da (ö. 85/704), valiliği esnasında (h. 65-85) hadisleri toplama faaliyetine giriştiğini gösteren bir haber vardır. Buna göre Abdülazîz, Kesîr b. Mürr'e bir mektup göndermiş ve ondan, Ebû Hüreyre dışındaki sahâbîlerden duyduğu hadisleri yazıp kendisine göndermesini istemişti. Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği hadisleri istememesinin sebebi onların kendisinde bulunmasıydı. Neticesi bilinmeyen bu teşebbüs **tedvîn** olarak değerlendirilirse, tedvînin başlama tarihi h. 65-85 yıllarına kadar iner.

Bu dönemde yazılan eserlerden hiçbiri günümüze ulaşmamıştır. Muhammed Hamîdullah, ilk dönemlerin yazma eserlerinin hemen hemen hepsinin Bağdad'ın Moğollar tarafından istilasına esnasında tahrip edildiğini kaydeder. Gerçi İmam Zeyd b. Ali'nin (ö. 122) Müsned'i günümüze ulaşmış ve basılmıştır. Ancak bu eserin mevcut şeklinin İmam Zeyd'e mi, yoksa eserin râvisi Ebû Hâlid'e mi ait olduğu tartışmalıdır. Bunun için bu dönemde yazılmış olan eserlerin iç düzenleri hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Bununla beraber, gerek ilk çalışmalar olmaları, gerekse müteakip dönemin **tasnif** dönemi olması göz önüne alındığında bu dönemde hadislerin kitaplarda, konu, râvî ve sıhhat bakımlarından karışık olarak toplandıkları söylenebilir. Belki belli bir zamandan sonra, namaz, oruç, hac gibi ana konulardaki hadisler müstakil kitaplarda ama yine de kendi içlerinde bir sıraya konulmadan toplanılmış olabilirler. İbn Hacer'in; "(Tâbiûnun son dönemi âlimleri) her konuyu ayrı olarak tasnif ediyorlardı" sözü bunu düşündürmektedir.

Bu dönemde hadislerin rivayetinde sened kullanımı tamamen yerleşmiş ve sened hadisin ayrılmaz bir parçası olmuştu. Artık senedsiz hadis rivayeti, binaya merdiven kullanmadan çıkma olarak değerlendirilecek, sened, hadisçinin sahtekârlara karşı silâhı kabul edilecektir.

Hadislerde sened kullanımının tarihsel serüveni için Salahattin Polat'ın *Hadis Araştırmaları* isimli kitabının "İsnadın Menşei ve Hadiste Kullanımının Tarihi Seyri" konusunu okuyunuz.



K İ T A P

Özet



Hadislerin nasıl ortaya çıktıklarını ve toplum içinde nasıl yayıldıklarını açıklayabilmek.

Hadisler önce yazılı ve sözlü olarak koruma ve kayıt altına alınmaya çalışılmış (**tesbît**), sonra bunlar belli kitaplar içinde bir araya toplanmış (**tedvîn**), ardından da bu kitaplardaki hadislerin sınıflandırılması (**tasnîf**) yoluna gidilmiştir. Tesbît Döneminde hadislerin sözlü ve yazılı olarak öğretilmesi, öğrenilmesi, halk arasında yayılması, böylece hafızalarda ve değişik yazı malzemeleri üzerinde tespit edilip koruma altına alınması söz konusudur. Bu dönem aşağı yukarı hicri 1. yüzyılın sonlarına kadar devam eder. Yani sahâbe ile büyük tâbiünün yaşadığı dönemdir.



Hadislerin yayılmaları için kimlerin ne gibi etkinlikler yaptıklarını tanımlayabilmek.

Tesbît Dönemi'nde hadis öğretim ve öğrenimi için başta Hz. Peygamber olmak üzere ilk Müslümanların yoğun faaliyetleri vardır. Bunun için zamanın tüm iletişim imkânları kullanılmıştır denebilir.



Hadislerin güvenilirliklerinin nasıl sağlanmaya çalışıldığını değerlendirebilmek.

Başta sahâbiler olmak üzere ilk Müslümanlar, hadislerin aslına uygun bir şekilde öğrenim ve öğretimi için gereken titizliği göstermiş ve bunun için başlıca şu çarelere başvurmuşlardır: 1. Hadis rivayetini azaltma; 2. Hadis rivayet edenden şahit isteme; 3. Hadis rivayet edene yemin ettirme; 4. Hadisi Kur'ân-ı Kerim'le ve önceden bildikleri hadislerle karşılaştırma; 5. Hadisi ilk duyan kimseden almaya çalışma; 6. Hadisin râvilerini inceleme.



Hadislerin nasıl koruma altına alındıklarını açıklayabilmek.

Hadisler bu dönemde daha ziyade **semâ** (yani hoca-dan işitme) yoluyla alınmışlardır. Bununla beraber, ilerde meşhur olacak olan diğer usûller de zaman zaman kullanılmıştır. Zaten sonraki asırlarda hadis âlimleri de, muteber hadis öğrenme usûllerini tartışırken esas olarak onların bu dönemde, özellikle de Hz. Peygamber döneminde uygulamasının olup olmadığına bakacaklardır.

Bu dönemde hadisleri, mümkün olduğu sürece Hz. Peygamber'den *-sallellahu aleyhi ve sellem-* duyuldukları gibi aynen alıp nakletme üzerinde özenle durulmuş, ancak aynen rivayet etme imkânı olmadığına,

mânâ bozulmamak şartıyla, Hz. Peygamber'in kullandığı lafızların yerine benzerlerini kullanarak rivayet etme yoluna da gidilmiştir.

İlgili haberlerin incelenmesinden anlaşılıyor ki, bazı sebeplerden dolayı hadislerin yazılması önceleri yasaklanmış, daha sonra bu sebeplerin ortadan kalkmasıyla söz konusu yasak kaldırılmıştı. Bu sebepler arasında yazının gelişmemişliği, az sahâbinin yazı bilmesi, hadislerin Kur'ân-ı Kerim'le karışma endişesi gibi hususlar zikredilmektedir. Bunlar arasında en mühim ve gerçeğe en yakın olan sebep, son husus olmalıdır. Bununla beraber Hz. Peygamber'den sonra uzun yıllar hadislerin yazılamayacağı kanaati devam etmiştir. Bu konudaki haberler incelendiğinde bu kanaatin bazı kültürel ve zihinsel sebeplerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Nitekim hadislerin Hz. Peygamber'in sağlığından itibaren yazılmaya başlandığını gösteren birçok haberler de bunu desteklemektedir.

Tarihi veriler ve belgeler bizzat Hz. Peygamber'in emriyle yazılan bazı hadis belgelerinin yanında ilk Müslümanlardan birçok kimsenin bazı hadisleri kayda geçirdiklerini göstermektedir. Bunlardan bir kısmı asıl şekilleriyle sonraki hadis kitaplarına alınmış bulunmaktadır.



Hadislerin kitaplarda toplanmaya nasıl başlandığını kavrayabilmek.

Tedvîn Dönemi, daha önce değişik yazı malzemelerine kaydedilerek veya ezberlenerek koruma altına alınmış olan hadislerin kitaplar (**divânlar**) içinde toplandığı dönemdir ve hicri 1. asrın sonlarından 2. asrın 1. veya 2. çeyreğine kadar süren bir zaman dilimini içine alır.

Bu dönemde yazılan eserlerden hiçbirisi günümüze ulaşmamıştır. Muhammed Hamîdullah, ilk dönemlerin yazma eserlerinin hemen hemen hepsinin Bağdad'ın Moğollar tarafından istilası esnasında tahrip edildiğini kaydeder. Bunun için bu dönemde yazılmış olan eserlerin iç düzenleri hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Bununla beraber, gerek ilk çalışmalar olmaları, gerekse müteakip dönemin **tasnîf** dönemi olması gözönüne alındığında bu dönemde hadislerin kitaplarda, *konu*, *râvî* ve *sıhhat* bakımlarından karışık olarak toplandıkları söylenebilir. Belki belli bir zamandan sonra, namaz, oruç, hac gibi ana konulardaki hadisler ayrı ayrı müstakil kitaplarda ama yine de kendi içlerinde bir sıraya konulmadan toplanmış olabilirler.

Bu dönemde hadislerin rivayetinde sened kullanımı tamamen yerleşmiş ve sened hadisin ayrılmaz bir parçası olmuştur.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi Hz. Peygamberin hadislerin yayılması yaptığı işlerden biri **değildir**?
 - a. Bazı önemli açıklamalarını savaş zamanlarında yapmak
 - b. İlim öğrenme ve öğretmeye teşvik etmek
 - c. Özel bir katip tutarak bütün sözlerini yazdırıp dağıtmak
 - d. Kalabalık mekanlara giderek konuşmalar yapmak
 - e. Bazı kimselere mektuplar göndermek
2. Hadislerin öğrenilmesinde hangi hanım sahâbilerin büyük gayretleri olmuştur?
 - a. Suffe'de kalan hanımlar
 - b. Evli olmayan hanımlar
 - c. Bedir gazisi olan hanımlar
 - d. Medine'li Müslüman hanımlar
 - e. Yazı bilen hanımlar
3. Hadislerde sened sorma işinin başlamasına sebep olanlar arasında gösterilen Muhtâr es-Sakâfi'nin **en çok** tepki çeken yönü nedir?
 - a. Yönetime isyan etmesi
 - b. Peygamberlik iddiasında bulunması
 - c. Hadislerin yazımına karşı çıkması
 - d. Bazı konularda sahâbeyle ters düşmesi
 - e. Sahâbeye karşı saygısız ve küfürbaz davranması
4. Hadislerin yazılmasına hangi dönemde başlanmıştır?
 - a. Tebvîb Dönemi
 - b. Tasnîf Dönemi
 - c. Tevdîn Dönemi
 - d. Tehzîb Dönemi
 - e. Tesbît Dönemi
5. Hadislerin kitaplarda **ilk önce** nasıl bir düzen içinde toplandıkları tahmin edilmektedir?
 - a. Herkesin rivayet ettiği hadisleri ayrı bir bölümde toplanması
 - b. Aynı konudaki hadislerin uygulama sırasına göre kaydedilmesi
 - c. Önce kısa hadisler, sonra uzun hadislerin yazılması
 - d. Konu ve râvilerin rast gele yazılması
 - e. Râvilerin fazilet sırasına konması

Kendimizi Sınyalım Yanıt Anahtarı

1. c	Yanıtınız doğru değilse, “Hadis Öğrenimi ve Öğretimi” konusunu yeniden okuyunuz.
2. d	Yanıtınız doğru değilse, “Hadis Öğrenimi ve Öğretimi” konusunu yeniden okuyunuz.
3. b	Yanıtınız doğru değilse, “Hadis Öğrenimini Güvenilirliği” konusunu yeniden okuyunuz.
4. e	Yanıtınız doğru değilse, “Hadislerin Yazılması” konusunu yeniden okuyunuz.
5. d	Yanıtınız doğru değilse, “Tedvin Dönemi” konusunu yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Bu durum onların hadis rivayetinde titiz davrandıklarının, dolayısıyla herkesin gelişigüzel rivayete kalkışmadığının bir işareti olabilir. Ayrıca bütün sahabilerin rivayetleri bize ulaşmamış olabilir.

Sıra Sizde 2

Hiz. Ali'den önceki Hiz. Ebû Bekir ve Hiz. Ömer döneminde ashâbın çoğunluğu hayattaydı. Hiz. Osman döneminin sonlarına doğru başlayan iç kargaşalıklar ve devam eden fetihlerle ashâbın Medine'den uzak bölgelere yerleşmesi ve nihayet peyderpey vefat etmeleri, olayı bizzat gören şahitlerin bulunmasını zorlaştırmıştı. Bu şartlar altında Hiz. Ali, kesin bir delil niteliği taşımasa da, samimi bir Müslümanın Hiz. Peygamber adına bilerek yalan yemin yapamayacağını düşünmüş olmalıdır. Kişiyi yemin ettirmek suretiyle Rabbiyle baş başa bırakarak sözün doğruluğuna bir güven sağlamaya çalışmıştır. Burada Hiz. Ali döneminin hicrî kırklı yıllara tekabül ettiği hatırlanmalıdır.

Sıra Sizde 3

Hadislerin yazılması sorununun uzun süre devam etmesinin nedeni dinî olmaktan ziyade sosyal ve kültürel şartlardı. Bunun için bazı insanlar uzun süre hadislerin yazılmasına karşı çıkmışlardı. Bunda en önemli faktör belki de Arap yazısının o dönemde yeteri derecede gelişmemiş olması ve insanların yazıya güvenerek ezberi terk edeceği endişesiydi. Zira dönemin Arap kültürü yazıdan çok *şifâhî* (söze dayalı) idi.

Sıra Sizde 4

Enâm suresinin 57. âyetinde, müşriklerin mucize şeklinde gökten taş yağdırma gibi azap istemeleri söz konusudur. Âyette buna ancak Allah'ın karar vereceği (hüküm) bildirilmiştir. Yûsuf suresinin 40. âyetinde, Allah'a ortak koşmanın reddi ve ibadet edilmeye sadece Allah'ın layık olduğu belirtilmiştir. Aynı surenin 67. âyetinde ise, *kaderin* sadece Allah'ın elinde olduğu açıklanmıştır. Dolayısıyla üç âyetin bağlamına bakıldığında Hâricîlerin iddialarının yersizliği anlaşılmaktadır.

Yararlanılan Kaynaklar

- Aydınlı, A. (2009), **Hadis Tarihi Ders Notları**, Sakarya
- A'zamî, M. Mustafa (1978) **Studies In Early Hadith Literature**, Indiana; Arapça Çevirisi: **Dirâsât fi'l-hadîsi'n-nebevî ve târihi tedvînih**, (1980), Beyrût; Türkçe çevirisi: Hulusi Yavuz, **İlk Devir Hadis Edebiyatı**, (1993) İstanbul.
- A'zamî, M. Mustafa (1981), **Küttâbü'n-Nebî -sallellahu aleyhi ve sellem-**, Riyâd.
- Canan, İ. (1984), **Peygamberimizin Okuma Yazma Seferberliği ve Öğretim Siyaseti**, İstanbul.
- Hamîdullah, Muhammed (1967), **Hemmâm İbn Münebbih'in Sahîfesi**, çev. Talat Koçyiğit, Ankara.
- Hamîdullah, Muhammed (1990), **Hiz. Peygamber'in Altı Orjinal Diplomatik Mektubu**, çeviren: Mehmed Yazgan, İstanbul.
- Hamîdullah, Muhammed (1969), **Mecmû'atü'l-vesâiki's-siyâsiyye li'l-ahdi'n-nebeviyyi ve'l-hilâfeti'r-râşide**, Beyrût.
- Hatîb el-Bağdâdî (1974), **Takyîdü'l-ilm**, thk. Yûsuf el-Aşş, Beyrut.
- Hatîb el-Bağdâdî (1983), **el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî**, Riyad.
- Hatîb el-Bağdâdî (1972), **el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye**, Kahire.
- Hatîb, M. Accâc (1963), **es-Sünne kable't-tedvîn**, Kahire.
- İbn Abdi'l-Berr (1975), **Câmiu beyâni'l-ilm ve fadlih**, thk. Abdurrahman Hasan Mahmud, Kahire.
- Koçyiğit, T. (1977), **Hadis Tarihi**, Ankara.

3

Amaçlarımız

- Bu üniteyi tamamladıktan sonra;
- Tedvin ile tasnif arasındaki farkı ayırt edebilecek,
 - Tasnifin amaçlarını sıralayabilecek,
 - Değişik tasnif yöntemlerine göre yazılmış hadis kitapları türlerini sayabilecek ve tanımlayabilecek, bu türlere göre yazılan kitaplara örnekler verebilecek,
 - Tasnif döneminin önemli ve tanınmış kitaplarının temel özelliklerini özetleyebilecek,
 - Tasnif dönemi kitaplarının hadis ilmindeki yerlerini, önemlerini katkılarını açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Tasnif
- Ale'r-ricâl: Mu'cem, Müsned, Etrâf
- Ale'l-Ebvâb: Meğâzi, Siyer, Sünen, Câmi', Musannef, Muvatta', Müstahrec
- Sahîhân, el-Usûlü'l-Hamse, el-Kütübü's-Sitte.

Öneriler

- Bu üniteyi daha iyi kavrayabilmek için okumaya başlamadan önce;
- Önceki ünitelerden öğrendiklerinizi hatırlayınız.
 - Hadislerin korunması için yapılanları maddeler halinde özetlemeye çalışınız.
 - Muhammed Mustafâ el-A'zamî'nin *İlk Dönem Hadis Edebiyatı* isimli eserini okuyunuz.
 - Metin içerisinde geçen anlamını ve tanımını bilmediğiniz terimler için Abdullah Aydın'ın *Hadis İstılahları Sözlüğü*'ne başvurabilirsiniz.

İçindekiler



Hadislerin Tasnifi ve Temel Hadis Kitapları

GİRİŞ

Bundan önceki ünite de hadislerin korunması amacıyla derlenip yazıya geçirilmesine yönelik çalışmalar incelendi. Klasik terminolojide buna **tedvîn** deniliyordu. Tedvîn sözlükte toplamak, bir araya getirmek anlamına gelir. Tedvîn işlemini ilk başlatanların hadis yazan sahâbîler olduğu söylenebilir. Daha sonra bazı tâbiîler, sahâbîlerin Hz. Peygamber'den naklettikleri bilgileri yazdılar, ders notları şeklinde kaydettiler. Bu küçük kitapçıklar o zaman **kitab**, **sahîfe**, **cüz** gibi isimlerle anılırdı. Bunlar genellikle “falanın cüzü”, “falanın sahîfesi”, “falanın kitabı” şeklinde, bunları yazan kişilerin ismiyle anılıyordu. Son dönem hadis araştırmacılarından M. M. A'zamî *İlk Devir Hadis Edebiyatı* ismiyle Türkçe'ye çevrilen eserinde sahâbîlerden elli, tâbiîlerden de çok sayıda kişinin hadis yazdığını kaynaklarıyla göstermektedir.

Hiz. Peygamberin sünnetinin tanıkları olan sahâbîlerin çoğunun hayatta olduğu yıllarda tedvîn faaliyeti genelde meraklı kişilerin sahâbîlerden duydukları hadisleri veya onların ders halkalarında dinledikleri hadisleri yazmaları şeklinde oluyordu. Sistemli bir hadis derleme faaliyetine ihtiyaç duyulmuyordu. İslam coğrafyasının fetihler sonucu genişlemesi, sahâbîlerin bu geniş coğrafyaya dağılmaları, vefatları sonucu sayılarının gittikçe azalması, yabancı kültürlerin İslam geleneğinin saflığını bozma riski, Müslümanlar arasında meydana gelen gruplaşmalar sonucu ortaya çıkan mezhep mücadelelerinde, tarafların görüşlerine uygun hadis uydurmaya başlaması ileri görüşlü kişileri hadisleri koruma ve kayıt altına almaya yöneltti. Hicrî birinci asrın sonlarında daha sistemli hadis derleme faaliyetleri başladı ve tedvîn denen bu faaliyet aşağı yukarı yarım asır sürdü.

Tedvîn faaliyetiyle bir araya toplanan hadisler belli bir sistematığa göre gruplandırılmadığından bunlardan yararlanmak zordu. Bunların daha kullanışlı hale getirilmesi için râvîlerine ve konularına göre gruplandırılması gereği hissedildi. Bu faaliyet hadis tarihinde **Tasnîf** (التصنيف) diye isimlendirilir. Arapça kökenli bu kelime *sınıflandırma*, *gruplandırma* anlamına gelir. Bu ihtiyaç gereği, gelişigüzel bir araya getirilen hadisler gruplandırılmaya başlandı. Tedvîn faaliyeti sürerken tasnif faaliyetleri de başlamıştır. Tasnif faaliyetleri, tedvînin peşinden gelse de arada uzun bir zaman süreci yoktur. Bu iki faaliyet iç içe yürümüştür de denilebilir. Hatta aynı dönemde yaşayan bazı âlimler hadisleri gelişigüzel yazarken bazıları tasnif ederek, gruplandırarak yazmıştır.

Tedvîn ile tasnîfin birbirine karıştırılması hadis tarihi konusunda yanlış kanaatlerin oluşmasına yol açmıştır. Arapça'da **müsteşrik**, batı dillerinde **orientalist** isimiyle anılan batılı **doğubilimciler** tasnif sürecinin olgunluk dönemi eserlerini, hadislerin ilk defa derlendiği tedvîn eserleri gibi algılayarak veya kasıtlı olarak öyle göstererek, hadislerin çok

geç yazıya geçirildiğini savunmuşlardır. Tedvin ve tasnif iç içe süreçler olsa da bir önceki ünite de gördüğümüz gibi tedvinin başlangıcı kesinlikle tasniften öncedir. Müslüman hadis araştırmacıları tarafından öteden beri eleştirilen bu görüş son dönemlerde batıda yetişmiş bazı hadis araştırmacıları tarafından da eleştirilmeye başlanmıştır. Batılı doğu-bilimcilerin Hadis Tarihi hakkındaki görüşleri **5. ünite**de geniş bir şekilde ele alınacaktır.

Tasnif faaliyeti, tek bir konudaki hadisleri toplayan müstakil kitaplar yazılması şeklinde başladı. Bu tek konulu kitapların bir yandan tedvin faaliyeti içinde, diğer yandan da tasnif faaliyeti içinde değerlendirilmesi de mümkündür. Hatta bu tek konulu kitapların tedvinden tasnife geçiş aşamasını temsil ettikleri söylenebilir.

Tedvin ve tasnif faaliyetleri için kesin başlangıç ve bitiş tarihleri vermek mümkün değildir. Bu tür toplumsal olayların kesin bir başlangıç ve bitiş tarihi olmaz. Çünkü herkes emir komuta ile iş yapar gibi aynı anda bir işe başlayıp aynı anda bitirmezler. Bu tür olaylarda belli kişiler öncülük yapar, yavaş yavaş başkaları da onları takip eder. Bunun sonucu olarak o faaliyet yaygınlaşır ve gelenekselleşir. Bir süre sonra o faaliyet amacına ulaşır ve insanlar yine birdenbire değil yavaş yavaş o faaliyeti terk ederler. Bazen işlevi biten faaliyetler, geleneklerin ve alışkanlıkların kolayca terk edilmeyeceği veya o faaliyetlerin asıl amaçları dışındaki dolaylı ve ikincil işlevlerinin devam etmesi sebebiyle birdenbire değil belli bir süreç içinde terk edilir. İşte bu yüzden tedvin ve tasnif gibi toplumsal faaliyetlerin kesin başlangıç ve bitiş tarihlerinden bahsedilmez. Belki bu tür işleri ilk defa kimlerin başlattığından bahsedilebilir. Hadis tarihi hakkında bilgi veren kaynaklar ilk tedvincilerin ve ilk tasnifçilerin kimler olduğu hakkında bilgi vermişlerdir.

Tirmizî (ö.279/892), **Râmhürmüzî** (ö.360/971) gibi hadis âlimleri ve **İbnü'n-Nedîm** (ö.385/998) gibi biyografi uzmanları, hadisleri ilk tasnif edenlerin listelerini vermektedir. İlk hadis tasnifçilerinden hicrî ikinci asırda yaşayanların önde gelenleri, karşılarında belirtilen ölüm tarihlerine göre kronolojik olarak şu hadis âlimlerdir:

Zekeriya b. Zâide (ö.147/764), Hişâm b. Hassân (ö.147/764), İbn Cüreyc (ö.150/767), İbn İshak (ö.151/768), Ma'mer b. Râşid (ö.152/763), Saïd b. Ebû Arûbe (156/773), Abdurrahman b. el-Muğîre (159/776), Rabî b. Subayh (ö.160/777), Süfyan es-Sevrî (ö.161/778), Hammâd b. Seleme (ö.167/783), Mâlik b. Enes (ö.179/795), Abdullah b. el-Mübârek (ö.181/797), Vekî' b. el-Cerrah (ö.196/812), Abdurrahmân b. Mehdî (ö.198/814), Süfyan b. Uyeyne (ö.198/814). Bu âlimlerden bir kısmının eserleri günümüze kadar ulaşmışken bir kısmı, ne yazık ki, kaybolmuştur. Bize ulaşan eserlerin isimleri ileride ilgili kısımlarda verilecektir.

Bu listedeki isimlerin anılan ilk tasnifçilerin yaşadıkları tarihler dikkate alındığında tasnifin hicrî ikinci asrın ilk yarısında başladığı söylenebilir. Çünkü bu şahıslar isimlerinin karşısında belirtilen ölüm tarihlerinin öncesinde faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Her birinin kaç yaşında bu işe başladığı şu an tam bilinmiyorsa da ölümlerinden önce olduğu kesindir. Bu durumda bu ilk tasnifçilerin faaliyetlerine ölümlerinden kabaca on veya yirmi yıl önce başladığını varsayarsak Tasnif faaliyetinin hicretin ikinci yüzyılının ortalarına gelmeden başladığını tartışma götürmez bir şekilde görürüz. Tasnif işlemleri üçüncü asrın ortalarında *olgunluk dönemine* ulaşmış, sonlarına kadar devam etmiştir. Dördüncü asırda ise, az da olsa orijinal tasnif eserleri yazılmaya devam etmiştir. İkinci yüzyılın ilk yarısından üçüncü yüzyıl sonlarına kadarki bir buçuk asırdan biraz fazla sürede klasik hadis kitaplarının büyük çoğunluğu yazılmıştır. Hadis tarihinde hicrî ilk dört asır *öncekiler, öncüler dönemi* anlamına gelen **Mütekaddimûn Dönemi** olarak da isimlendirilir.

Bu dönemde yazılan kitapların en önemli özelliği hadislerin râvilerinin senet zincirleriyle birlikte kaydedilmiş olmasıdır. Tasnif devri eserlerinden yararlanarak yazılan tasnif sonrası dönemi kitaplarında ağırlıklı olarak hadislerin isnad zincirleri kaldırılıp sadece metinleri ve alındıkları kitapların ismi verilmekle yetinilmiştir.

Tasnif döneminde yani hicri II-IV. asırlarda İslam coğrafyası Abbasî Devleti (H.132-655/M.750-1258) hükümleraltında. Abbasîlerin ilk yüz elli senelik yükseliş ve güç dönemi, hicretin ikinci ve üçüncü yüzyıllarını kapsar. Bu da tasnif döneminin başlama ve olgunlaşma dönemine tekabül eder. Hicri ikinci ve üçüncü asırlarda medeniyetinin zirvesinde olan İslam Dünyası, Endülüs de dâhil olmak üzere siyaset, kültür, ilim, sanat alanlarında önemli gelişmelere imza attı. Bu dönemde diğer İslami ilimlerde olduğu gibi hadis ilminde de klasik kitaplar yazıldı.

Abbasîler döneminin hadis tarihi ile ilgili en önemli olaylarından birisi İslam Tarihinde **mihne** (المحنة) diye bilinen, Me'mûn döneminde 218/833 tarihinde başlayıp 234/849'de Mütevekkil döneminde sona eren uygulamadır. Mihne Arapça'da *sınama*, *imtihan etme*, *sorgulama*, *eziyet etme* anlamlarına gelir. Dönemin Abbasî halifeleri, başta hadisçiler olmak üzere âlimleri, Mutezile Mezhebi tarafından savunulan Kur'an'ın yaratılmış olduğu görüşünü benimsemeye zorlamışlar, kabul etmeyenlere, hapsedme dâhil çok değişik işkenceler yapmışlardır. Bu uygulama ilk bakışta Mutezile Mezhebi'nin halifeler üzerindeki etkisiyle bir görüşün empoze edilmesi gibi görünse de arkasında siyasî gerekçeler vardır. Bazı tarihçiler **mihne**'nin, Sünnî-Şia çatışmasının iç harbe gitme tehlikesine karşı halifelerin Mutezileyi bir denge unsuru olarak kullanmaları stratejisinin sonucu olduğu görüşündedirler. Bazı tarihçiler ise, hadisçilerin ve fakihlerin halk üzerinde çok önemli bir etki gücü kazanmasından rahatsız olan halifelerin kendi otoritesine karşı tehdit oluşturan bu gücün dengelenmesini amaçladığı görüşündedirler. Mihne olaylarında en çok direnen, muhalefetin liderliğini temsil eden, dolayısıyla da en çok işkence gören büyük hadisçi ve Hanbeli Mezhebi'nin kurucusu Ahmed b. Hanbel olmuştur. Bu olaylar halkın tepkisine yol açmış, amaçlanan tersi sonuçlar vermiş, böyle bir bağnazlığa ön ayak olan Mutezile mezhebi güçleneceğine çökmüş, hadis ilmi, hadisçiler ve Sünnî ekol güç kazanmıştır. Mihne, tam da tasnif döneminin en mükemmel eserlerinin verildiği sürece ve sonrasına denk gelir.

Mihne olayı hakkında geniş bilgi için şu ansiklopedi maddesini okuyabilirsiniz: Yücesoy, H., "Mihne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXX, 26-9.



K İ T A P

Hadis tarihçisi Talât Koçyiğit hicri üçüncü yüzyılı "**tasnifin altın çağı**" olarak nitelendirmektedir. Bu yüzyılda hadis tarihinin en kapsamlı ve mükemmel kitapları yazılmıştır. Üçüncü yüzyılda yazılan, **el-Kütübü's-sitte** yani altı kitap ve diğer klasik kitaplar, daha önce hicri ikinci asırda yazılmış ilk tasnifçilerin eserlerine dayanarak hazırlanmışlardır. Fuad Sezgin *Buhârî'nin Kaynakları* (1956-İstanbul) isimli kitabında bunu Buhârî özelinde ispatlamaktadır.

TASNİFİN AMAÇLARI

Hadislerin tasnifinde pek çok amaç güdülmüş olmakla birlikte bunlardan üç tanesi önemlidir:

Birinci amaç: Unutulmaması gereken en önemli şeylerden birisi, hadislerin tasnifinden önceki tedvin sürecinde asıl amacın öncelikli olarak, hadislerin yok olmaktan ve kaybolmaktan korunması olduğudur. Muhaddisler öncelikle bütün hadisleri yazıyla kayıt altına alarak korumayı ön planda tutmuşlar, bu malzemenin değişik şekillerde düzene sokulması daha sonra olmuştur.

Sıra hadis malzemesinin tasnifine yani düzenlenmesine gelince, tedvin çalışmalarında olduğu gibi hadislerin korunması en temel amaç olmaya devam etmiştir. Bu nedenle, hadisleri tasnif edenlerin çoğunluğu, sağlam çürük demeden bütün hadisleri kitaplarına almışlardır. Muhaddisler öncelikle bütün hadisleri yazıyla kayıt altına alarak bir *sünnet arşivi* oluşturmaya, hadis tenkidine yönelik her türlü veriyi ve bilgiyi gelecek nesillere ak-

tarmayı, ileride hadislerin sağlam olanlarının olmayanlardan ayrılması için yapılabilecek her türlü çalışmanın bu veri tabanına dayanmasını amaçlamışlardır. Bu nedenle bu veritabanında sadece sağlam hadisleri değil, zayıf hadisleri de bir arada kitaplarda toplamışlardır. Hadislerle ilgili yapılabilecek her türlü çalışmada sağlam olmayan hadislerin de çok önemli ipuçları taşıdığını, doğrudan ve dolaylı bilgiler içerdiklerini fark etmişler ve her türlü veriyi tasnifli kitaplarda da koruyarak gelecek nesillere aktarmayı amaçlamışlardır.

Bunlardan çok azı hadisler hakkında kendi kanaatlerini belirtirken çoğunluğu bu yola gitmemiştir. Bu kitapların hedef kitlesi hadis uzmanları ve hadisleri tenkit edebilecek âlimlerdir. Ayrıca hadis tenkidi bir takım nesnel ölçütlere dayanıyor olsa da sonuçta *ictihad* niteliğinde bir işlemdir. Bir âlimin sağlam saydığı bir hadisi başkası zayıf sayabilir. Zayıf diye kitaplara alınmayacak hadislerin her zaman başka âlimlerce sağlam sayılma ihtimali mevcuttur. Ayrıca hadisler hayata aktarılırken, burada detaylarına giremeyeceğimiz bazı durumlarda zayıf hadisler kullanılabilir.

K İ T A P



Zayıf hadislerle amel yani dîni uygulamalarda delil olarak kullanılıp kullanılamayacağı konusundaki tartışmalar için aşağıdaki kitabın belirtilen sayfaları arasını okuyunuz: Salahat-tin Polat, *Hadis Araştırmaları*, (2003) İstanbul, s.119-146.

Şayet hadis kitabı yazarlar kitaplarına aldıkları hadisleri kendi görüşlerine göre eleyip sadece sağlam gördüklerini alsalardı başka âlimlerce sağlam sayılabilecek hadisler kaybolmuş olacaktı. Dahası ileride İslâmî ilimler tarafından çok değişik ve bu gün dahi aklımıza gelmeyen amaçlarla kullanılabilecek çok zengin bir veri tabanından mahrum kalacaktık. Günümüzde bile hadis malzemesinin taşıdığı potansiyel araştırma imkânları yeterince kullanılmamaktadır. Ama bu ileride de kullanılmayacağı anlamına gelmez.

D İ K K A T



Muhaddisler her türlü hadisi kitaplarına alarak, gelecek nesillere hadisleri yeniden tenkit edebilme, tenkit ve yorumda yeni yöntemler geliştirebilme, bundan da öte hadisler üzerinden çok değişik araştırmalar yapılabilme imkânı sunan bir bilgi hazinesi devrederek bu konudaki dikkat, titizlik ve ileri görüşlülüklerini ortaya koymuşlardır.

Bu gerçeği göremeyenler muhaddislerin hadis tenkidinde gevşek davrandığı, her türlü hadisi kitaplarına aldıkları, geliştirdikleri tenkit yöntemlerinin yetersiz olduğu, hadis kitaplarına güvenilemeyeceği gibi hatalı sonuçlara varmaktadır. Hadis kitapları bir veritabanı olarak görülüp, hadis tenkidi ve yorumunun âlimlerin görüş ve yöntemlerine göre bu veritabanı üzerinden yapılacağı, dinamik ve canlı, gelişmeye açık, dünya durdukça her neslin katkılarda bulunabileceği bir faaliyet olarak görülmesi gerekmektedir.

Tasnif çalışmalarının en önemli amacının hadislerin korunması olduğu tarihsel olarak da ispatlanmış bir olgudur. Hadislerin herhangi bir sınıflandırma ve gruplandırmaya tabi tutulmadığı Tedvîn döneminde ve Tasnif döneminin başlarında yazılmış ilk eserlerin çoğu günümüze kadar ulaşmamıştır. Fakat bu eserlerle birlikte içlerindeki hadislerin kaybolduğu düşünülmemelidir. Bu eserlerin içindeki hadisler Tasnif döneminin olgunluk yıllarında yazılan klasik hadis kitaplarına alınmıştır. Şayet bu klasik eserler yazılmamış olsaydı, erken dönem eserlerin kaybolması nedeniyle hadislerin çoğunu kaybetmiş olacaktık. Gerçi bu erken dönem eserlerinin günümüze kadar ulaşmayışının önemli sebeplerinden birisi, bunlardaki hadislerin daha sonraki dönemlerin daha geniş hacimli hadis kitaplarına alınmış olması sebebiyle bunlara ihtiyaç duyulmamış olmasıdır. Fakat yine de çok sayıda küçük hacimli kitabın dolaşımları sürecinde korunmaları; sistematik yazılmış, kullanım kolaylığı olan geniş hacimli az sayıda kitabın korunmasına göre daha zordur.

İkinci amaç: Derlenen hadislerin düzenli, sistemli, kolay kullanılır hale getirilmesi. Hadisle uğraşanları en çok uğraştıran şey çok sayıda hadis içinden hadis aramaktır. Bir ömür kitaplarda hadis arama ve bulmakla uğraşan hadisçiler herkesten önce bu zorluğa çözüm getirmek gerektiğinin farkındaydılar. Hadis kitaplarında hadisleri değişik kullanım amaçlarına göre farklı şekilde düzenlenmeleri neredeyse bir zorunluluktur. Özellikle eskiden kitapların elle yazılarak çoğaltıldığı, kitap ve kütüphane sahibi olmanın formaliteli, külfetli, pahalı bir iş olduğu göz önünde bulundurulursa, hadis kitaplarının kolay kullanılır olmasının önemi daha da iyi anlaşılır. Bu ünite de inceleyeceğimiz kitap türlerinin çoğunun yazımında bu amaç güdülmüştür.

Üçüncü amaç: Tasnifi başlatan ve hızlandıran en önemli etken, Hz. Peygamber'in sünnetinin Müslüman toplumunda yaşayan bir gelenek olarak devamının sağlanmasıdır. Bunun için hadis malzemesinin, her alanda ve farklı amaçlarla kullanılabilen şekilde tasnif edilerek bütün güncel problemlerin çözümünde başvuru kaynağı haline getirilmesi gerekiyordu. Hadisçiler, Müslümanları yabancı kültürlerin etkisinden koruma, sünnetten sapmaları önleme, diğer dinî gruplara karşı kendi görüşlerini savunma gibi amaçlarla hadisleri sınıflandırdılar.

Ehlü's-Sünne, Ehlü'l-Hadîs diye isimlendiren hadisçiler kendilerini İslam toplumunun sünnet çizgisinde devamından sorumlu bir grup olarak görüyorlardı. Gerek yazdıkları müstakil konulu reddiyelerde ve tartışma kitaplarında gerekse çok konulu büyük kitapların ilgili bölümlerinde, iman amel ilişkisi, Allah'ın sıfatları, kader gibi ilmi ve fikrî tartışma konularında **Ehlü'l-Bid'a** dedikleri sünnet karşıtlarına ve sünnetten sapanlara karşı, derledikleri ve tasnif ettikleri hadislerle cevaplar vermeyi dahası onların etkinliklerini zayıflatarak Sünnet'in etkinliğini artırmayı amaçlamışlardır.

Hadisçilerin kitapları alıştığımız mantıksal ve sistematik kitaplar şeklinde değil, bir konuda görüşlerini destekleyen hadisleri senet zincirleriyle birlikte sunmak şeklindedir. Bu kitapların üslûbuna alışık olmayanlar ve o dönemlerdeki tartışma konuları ve tarafları hakkında yeterli bilgisi olmayanlar bunlardaki tartışma üslûbunu fark edemez.

Bu ünite de ileride tanıtılacak hadis kitapları, içerdikleri hadislerin sağlam veya zayıf olduklarına göre değil, *yazılış ve düzenleniş yöntemlerine* göre gruplandırılmışlardır. Bunlar içinde hadislerinin güvenilirliği açısından üç tür kitap vardır:

1. Hadisleri yok olmaktan kurtarmak için sağlam ve zayıf her türlü hadisi sıhhat durumları hakkında hiçbir bilgi vermeden bir araya getirenler. Hadis kitaplarının çoğunluğu bu gruba girer.
2. Sağlam ve sağlam olmayan hadisleri bir araya getirmekle birlikte, hadislerin sıhhat durumu hakkında bilgi verenler ve kendi kanaatlerini belirtenler. Tirmizi'nin *el-Câmiu's-sahîh* isimli eseri buna örnektir.
3. Kendi kanaatlerine göre sadece sağlam gördükleri hadisleri bir araya getirenler. İmam Mâlik'in *Muvatta'* ile Buhârî, Müslim, İbn Huzeyme ve İbn Hıbbân'ın *Sahîh*'leri bu grup kitaplara örnektir. Bu kitapların hedef kitlesi Müslümanların geneli ile hadis tenkidinde uzman olmayan hadis dışı branşların âlimleridir.

Kitapların bu üç gruptan hangisine girdiği uzmanlık gerektirir ve bu kitapların bizzat incelenmesiyle anlaşılabilir ve öğrenilebilir.

Tasnif döneminde hadis kitaplarının ortaya çıktığı tarihsel arka planı ve tasnifte güdülen amaçları daha detaylı görebilmek için şu kitabı okuyunuz: Özpinar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, (2005) Ankara.



K İ T A P

Hadisleri değişik şekillerde sınıflandıran ve gruplandıran kitaplar hangi ihtiyaçlardan doğmuştur.



SIRA SİZDE

YAZILIŞ YÖNTEMLERİNE GÖRE HADİS KİTABI TÜRLERİ

Hadisleri bir araya getiren hadis kitapları yazılış yöntemlerine göre iki ana gruba ayrılır:

1. Konularına göre düzenlenmiş olanlar. Bunlara Arapça'da **Ale'l-ebvâb** kitaplar denir. *Ebvâb* Arapça'da kapı veya konu başlığı anlamına gelen *bâb* kelimesinin çoğuludur. **Ale'l-ebvâb** ifadesi *konulara göre* demektir.
2. Râvilerine göre düzenlenmiş olanlar. Bunlara Arapça'da **Ale'r-ricâl** kitaplar denir. *Ricâl*, Arapça'da adam, kişi anlamlarına gelen *racül* kelimesinin çoğuludur. Burada adamdan maksat hadis râvileridir. **Ale'r-ricâl** ifadesi *râvîlere* göre demektir.

KONULARINA GÖRE DÜZENLENMİŞ HADİS KİTABI TÜRLERİ

Tasnif dönemi kitaplarının, hadisleri konularına göre gruplandıran türleri şunlardır:

1. Tek bir konudaki hadisleri toplayan kitaplar,
2. Birden çok alt konu barındıran tek bir ana konuda yazılmış kitaplar,
3. Tartışma ve reddiye kitapları,
4. Muvatta'lar,
5. Sünenler,
6. Câmi'ler,
7. Musannefler.

Tek Bir Konuda Yazılan Kitaplar

Tasnifin erken dönemlerinde daha çok tek konulu eserler yazılmıştır. Daha sonraları bu konular birleştirilerek ileride göreceğimiz birden çok konulu daha hacimli eserler ortaya çıkmıştır. Tek konudaki hadisleri toplama işi daha sonraki yıllarda hatta günümüze kadar devam etmiş olsa da tasnifin ilk yıllarının karakteristik özelliği bu tür kitaplardır. Bu eserlerin erken dönemde yani hicrî **ikinci yüzyılda** yazılanlarından bazılarını örnek verebiliriz:

Süfyan es-Sevrî (ö.161/777) *Kitâbü'l-ferâiz*,

Zâide b. Kudâme (ö.161/777) *Kitâbü'l-menâkıb*,

İbrahim b. Tahmân (ö.163/779) *Kitabü'l-menâkıb*, *Kitâbü'l-ıydeyn*,

Abdullah b. el-Mübârek (ö.181/797) *Kitabü'l-cihâd*, *Kitabü'l-birr ve's-sıla*,

İsmail b. Uleyye (ö.193/808) *Kitabü't-tahâre*, *Kitabü's-salât*, *Kitabü'l-menâsik*.

Hicrî ikinci yüzyılda yazılan bu ilk müstakil konulu eserler bunlardan ibaret değildir.

Daha başkaları da vardır.

Ayrıca üçüncü yüzyılda da müstakil konulu eserler tasnif edilmeye devam edilmiştir. Bu türe ait kitaplardan bir kısmı günümüze ulaşmış, bir kısmı kaybolmuştur. Hicrî üçüncü yüzyılda yazılıp günümüze ulaşan tek konulu kitaplara şu örnekler verilebilir:

Nu'aym b. Hammâd el-Mervezî (ö.228/842), *Kitâbü'l-Fiten*,

Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), *Kitabü's-salât*, *Kitabü'l-eşribe*, *Ahkâmü'n-nisâ*,

Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî (ö.279/892), *Kitabü's-şemâil*,

Ebü Dâvud es-Sicistânî (ö.275/888) *Kitâbü'l-kader*, *Kitâbü'l-âlami'n-nübüvve*.

Birden Çok Alt Konu Barındıran Tek Bir Ana Konuda Yazılmış Kitaplar

Yukarıda tek bir konuda yazılan kitaplara örnekler vermiştik. Burada ise Dinin İman ve ahlak gibi ana konularında yazılan ve içinde çok sayıda alt konu içeren kitaplar ele alınacaktır. Bu gruptaki kitapların yukarıdakilerden farkı; yukarıdakiler tek bir konuda iken bu gruptakiler altında birden çok konu bulunan üst konulara dairdir. Örneğin yukarıdaki Ebû Dâvud'un *Kitâbü'l-kader*'i imanın bir alt konusudur. Aşağıdaki *Kitâbü'l-îman*'lar ise, kader yanında imanın Allah'a, peygamberlere, kitaplara, meleklerle, âhiret gününe iman gibi imanın diğer esasları ile ilgili alt konuları da içine alırlar.

Ayrıca bir ilim dalı hakkındaki hadisleri müstakil olarak toplayan *Kitâbü't-tefsîrler* ve *Kitâbü'z-zühd*'ler, *Meğâzî* ve *Siyer Kitapları* gibi kitapların da bu gruba dâhil edilmesi daha uygundur. Bunlardan özellikle basılı olanların önemli örneklerini şu ana başlıklar altındaki verebiliriz:

İmanla İlgili Kitaplar

Ebu Bekr b. Ebû Şeybe (ö.235/849), Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) ed-Derâverdi (ö.243/857) ve daha başkaları *Kitâbü'l-îmân* başlıklı kitaplar yazmışlardır.

Ahlak ve Âdâb Kitapları

Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred* isimli ahlâk hadislerini topladığı kitabı bu türün en güzel örneğidir.

İbn Ebû'd-Dünyâ (ö.282/894), Harâitî (ö.327/938) ve Süleyman b. Ahmed **et-Taberânî** (ö.360/971) *Mekârimü'l-ahlâk* isimli kitaplar yazmışlardır. İbn Ebû Şeybe'nin de *Kitabü'l-edebe* isimli bir kitabı vardır.

Tefsirle İlgili Rivayetleri Bir Araya Getiren Kitaplar

Tefsir ilmi henüz müstakil bir bilim dalı haline gelmeden önce bu ilmi, hadisçilerin Hz. Peygamber ve sahâbeden gelen Kur'an tefsiri ile ilgili rivayetleri derledikleri *Kitâbü't-tefsîr*'ler temsil ediyordu. Bunlar, günümüzde **Rivâyet Tefsiri** denilen tefsir türünün temel kaynaklarını oluştururlar. Bunların ikinci yüzyılda yazılanların önde gelenleri şunlardır:

Süfyân es-Sevrî (ö.161/777), Zâide b. Kudâme (ö.161/777), İbrahim b. Tahmân (ö.163/779), Abdullah b. el-Mübârek (ö.181/797), İsmail b. Uleyye (ö.193/808), Muhammed b. Fudayl (ö.195/810), (Vekî' b. el-Cerrâh (ö.197/812) *Kitâbü't-tefsîr* ismini taşıyan kitaplar yazmışlardır.

Zühd Kitapları

Zühd kitaplarında dünyanın geçiciliğini vurgulayan, dünya hırsının zararlarını anlatan, ibadet, güzel ahlâk ve nefis terbiyesini teşvik eden hadisleri ve seleften gelen rivayetleri bir araya getirmek amaçlanmıştır. Daha sonraları tasavvuf adını alan dîni hareketin dayanakları olan hadisler ve rivayetler ilk defa bu kitaplarda derlenmişlerdir.

Ebû Musa b. İbrahim (ö.121/738), Zâide b. Kudâme (ö.161/777) Abdullah b. el-Mübârek (ö.181/797), Vekî' b. el-Cerrâh (ö.197/812), Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), Hennâd b. Serî et-Temîmî (ö.243/857), Ebû Zür'a er-Râzî (ö.264/877), Ebû Hâtîm er-Râzî (ö.277/890) *Kitabü'z-zühd* başlıklı eser yazan tanınmış âlimlerdendir.

Fedâil Kitapları

Fedâil (fezâil) kitaplarında belli davranışların, şahısların, mekânların, zamanların faziletleri yani değerli oluşları ve üstünlükleri ile ilgili hadisler bir araya getirilir.

Belirli zamanların faziletine dair Nesaî'nin (ö.303/915) *Kitâbü'l-cum'a'sı*, amellerin faziletlerine dair yine Nesaî'nin *Amelü'l-yevm ve'l-leyle'si*, Kur'an ve surelerin faziletlerine dair Muhammed b. Eyyûb el-Becelî'nin (ö.294/906) *Fedâilü'l-Kur'an*'ı, Sahâbenin faziletlerine dair Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) ve Nesaî'nin *Fedâilü's-sahâbe*'leri tasnif dönemi *Fedâil Kitapları*'nın farklı türlerine örnek olarak verilebilir.

Meğâzî ve Siyer Kitapları

Meğâzî (المغازي) Hz. Peygamber'in savaşları, **Sîret/Siyer** (السيرة) ise, hayatı anlamına gelir. Bu konulardaki hadisleri toplayan kitaplar da aynı isimle anılır. Meğâzî kitaplarında Hz.

Peygamber'in savaşları ile ilgili rivayetler, Siyer kitaplarında ise hayatı ile ilgili rivayetler bir araya getirilmiştir. Bunlar da belli bir konudaki hadisleri toplayan kitaplardan sayılabilir. Fakat yaygın olarak yazılmış olmaları ve önemlerine binaen ayrı bir tür sayılabilirler. Bu iki kitap türünden meğâziler daha önce, siyerler ise daha sonra yazılmışlardır. Meğâzî ve Siyer kitapları hicrî birinci asrın sonlarına doğru yazılmaya başlanmıştır. Meğâzî konusunda kitap derleyen âlimler ölüm tarihlerine göre kronolojik olarak şunlardır:

Urve b. Zübeyr b. el-Avvâm (ö.94/712), **Âmir b. Şurahbîl eş-Şa'bi** (ö.103/721), **İbn Şihâb ez-Zühri** (ö.124/741), **Musa b. Ukbe** (ö.141/758), **İbn İshâk** (ö.150/767), **Ma'mer b. Râşid** (ö.153/770), **Mu'temir b. Süleyman** (ö.187/802), **Muhammed b. Ömer el-Vâkidi** (ö.207/822),

Bunlardan İbn Şihâb ez-Zühri, İbn İshâk ve Vâkidi ayrıca *Siyer* isimli kitaplar da yazmışlardır.

İslam tarihinde yazılan siyer kitaplarından en meşhuru ve klasik olanı İbn Hişam'ın (ö.218/833) *Sîretü İbn Hişam* ismiyle meşhur olan eseridir.

Görüldüğü gibi bu yazarların ölüm tarihleri hicrî 94-218 yılları arasındadır. Bu şahısların eserlerini tam ölüm arifesinde değil ölmeden önceki yıllarda yazdıkları düşünülürse bu kitap türünün hicrî birinci yüzyıl sonlarına doğru yazılmaya başlanıp ikinci yüzyılda klasiklerinin yazımının tamamlandığı görülür.

Tartışma ve Reddiye Kitapları

Hadisçiler belli konularda kendilerinden farklı görüşte olan Müslüman veya Gayr-i Müslim mezhep ve gruplara karşı reddiye ve tartışma kitapları da yazmışlardır. Bunlara şu örnekler verilebilir:

Buhârî (ö.256/869) *Halku ef'âli'l-ibâd, Kitabü'l-kırâat halfe'l-imâm, Ref'u'l-yedeyn fi's-salât*, Ebu Bekr Ahmed b. Amr eş-Şeybânî (ö.287/900) *Kitâbü's-sünne fi ehâdisi's-sıfât*, Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) *Kitâbü'r-redd ale'l-Cehmiyye*.

Ebû Saîd Osman b. Saîd ed-Dârimî'nin (ö.280/894) *er-Redd ale'l-Cehmiyye, en-nakz ale'l-Merîsî*.

Muvatta'lar

Muvatta' (الموطأ) kelimesinin Arapçadaki sözlük anlamı, *üzerinde çok yürünmüş yol* demektir. Muvatta' türü eserler yaygın olarak uygulana gelen belli bölgenin hadislerini toplamayı amaçlarlar. Hz. Peygamberin, ashabın ve takipçilerinin uygulamaları üzerinde çok yürünen yola benzetildiğinden bu kitaplara bu isim verilmiştir. Muvatta'larda Hz. Peygamber'den gelen hadisler yanında, **mevkuf hadis** denen sahâbe sözleri ve uygulamaları ile, **maktû' hadis** denen tâbiûn sözleri ve uygulamalarına da yer verilir.

Muvatta' ismiyle değişik kitaplar yazılmış olmakla birlikte bunlardan sadece Malikî mezhebinin imamı olan Mâlik b. Enes'in (ö.179/795) *Muvatta'* günümüze ulaşmış ve meşhur olmuştur. İmam Mâlik'in *Muvatta'* hakkında aşağıda "Tasnif Döneminin Önde Gelen Kitapları" başlığı altında daha geniş bilgi verilecektir.

Sünenler

Sünen (السنة) Arapça *sünnet* kelimesinin çoğuludur ve sünnetler anlamına gelir. Sünen kitaplarında **Ahkâm hadisleri** denilen, fikhî içerikli hadisler yer alır.

İslâm Dini ile ilgili konular değişik taksimlere tabi tutulmuşlardır. En geniş taksime göre beş ana başlık halinde özetlenir: **İman, ibadetler, muâmelât** (bireysel ve toplumsal ilişkiler), **ukûbât** (cezalar) ve **edeb** (ahlâk). Ahkâm hadisleri dendiğinde ibadetler, muâmelât ve ukûbât konularındaki hadisler kastedilir. İmanı da ahkâm konularına sokan-

lar olmuştur. Ahlâk konuları ise daha çok **fedâil** (الفضائل) ve **edeb** gibi başlıklar altında ele alınır. Bu durumda imanı ahkâmdan ayıranlara göre dînî konular: iman, ahkâm ve ahlâk şeklinde üçlü bir taksime tabi tutulur. İmanı da ahkâm konularına sokanlara göre ise din **ahkâm** ve **ahlâk/fedâil** olmak üzere iki ana kısma ayrılır. Sünenlerdeki hadisler müelliflerinin ahkâm konusuna neleri dâhil ettiklerine göre değişir.

Hadisçiler, **Ehlu'r-re'y** denilen fıkıh akımına karşı sünneti öne çıkarmak amacıyla sünenleri yazdıkları için, sünenlerin konuları ile fıkıh kitaplarının konuları aynıdır. Aradaki fark sünenlerde her konu başlığı altında hadisler yer alırken, fıkıh kitaplarında esas olarak fıkıh âlimlerinin görüşlerinin yer almasıdır. *Sünenler, hadislerle yazılmış fıkıh kitapları niteliğindedir.*

Sünenlerde sadece Hz. Peygamber'e ait söz, fiil ve takrirlere dair hadisler bulunur. Diğer bazı hadis kitabı türlerinde bulunan Sahabe ve Tâbiûn'un söz, görüş ve uygulamalarına –istisnalar dışında- yer verilmez.

Sünenlerde Arapça orijinal isimleriyle ağırlıklı olarak şu konular bulunur: Tahâret (temizlik), Salât (namaz), zekât, hacc, savm/sıyâm (oruç), nikâh, talâk (boşanma), cihâd, vasiyet, ferâiz (miras), harâc (vergi), cenaze, yemîn, nezir, büyü' (alışveriş), akdiye (mahkeme), eşribe (içecekler), et'ime (yiyecekler), edâhî/udhiye (kurban), tıbb (hastalıklar ve tedavileri), libâs (giyecekler), fiten (fitneler), melâhim (savaşlar, kargaşalıklar), hudûd (had cezâları), diyât (diyet cezaları), sünnet, edeb. Bazı sünenlerde bunlara ilave konular da bulunabilir. Bu konular *Kitâb* adı verilen ana başlıkları teşkil ederler. Bunların altında konuya göre değişik sayıda *Bâb* denen alt başlıklar bulunur.

Tasnif döneminin birinci asrı olan hicrî ikinci yüzyılda çok sayıda *Sünen* isimli kitap yazılmıştır. Bu ilk dönem Sünen müelliflerinden meşhur olanlar şunlardır:

Mekhûl eş-Şâmi (ö.112/730), İbn Cüreyc (ö.150/767), Saïd b. Ebû Arûbe (ö.156/772), İbn Ebû Zî'b (ö.159/775), İbrahim b. Tahmân (ö.163/779), Hammâd b. Seleme (ö.167/783), Abdullah b. el-Mubârek (ö.181/797), İbn Ebû Zâide (ö.183/799), Huşeym b. Beşîr (ö.183/799), Muhammed b. Fudayl (ö.195/810).

Hicrî üçüncü asırda ve sonrasında da çok sayıda sünen yazılmıştır. Bunlardan **el-Kütübü's-Sitte** denilen altı kitabın üçü, hicrî üçüncü yüzyılda yazılmış sünenlerdir. Bunların müellifleri, **Nesaî** diye meşhur olan Ebû Abdürrahmân Ahmed b. Şuayb (ö.303/915), **Ebû Dâvûd** diye meşhur olan Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî (ö.275/888), **İbn Mâce** diye meşhur olan Ebu Abdullah Muhammed b. Yezîd (ö.273/886) dir. Bunlara **Tirmizî** diye meşhur olan Ebû İsâ Muhammed b. İsâ'nın (ö.279/892) *el-Câmi'u's-sahîh* isimli eseri eklenerek **dört sünen** anlamına gelen **es-Sünenü'l-Erbea** ismi verilmiştir. Bazı âlimler dört sünen içine İbn Mâce'nin *Sünen*'i yerine **Dârimî** diye meşhur olan Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân'ın (ö.255/868) *Sünen*'ini koyarlar. Dört Sünen hakkında aşağıda "Kütüb-i sitte" başlığı altında daha geniş bilgi verilecektir.

Üçüncü asırda yazılan diğer tanınmış bir sünen, Saïd b. Mansûr'un. (ö.227/841) *Sünen*'idir.

Dördüncü asırda yazılan iki meşhur sünen, **Dârekutnî** diye tanınan Ali b. Ömer'in (ö.385/995) *Sünen*'i ile **Beyhakî** diye meşhur olan Ebû Bekir Ahmed b. Huseyn'in (ö.458/1065) *büyük sünen* anlamına gelen *es-Sünenü'l-kübrâ* isimli kitabıdır.

Musannefler

(المصنف) kelimesi Arapça S-N-F kökündendir ve tasnif edilmiş, sınıflandırılmış, gruplandırılmış, anlamlarına gelir. Musannefler de sünenlerle aşağı yukarı aynı konuları kapsarlar. Fakat Sünen'lerle aralarındaki en önemli fark, Sünen'lerin ağırlıklı olarak Hz. Peygambere ait söz fiil ve takrirleri içerirken, Musannef'lerin bunlara ilave olarak **mevkuf hadis** denen sahâbe sözleri ve uygulamaları ile, **maktû' hadis** denen tâbiûn sözleri ve uygulamalarını da içermeleridir.

Hicrî ikinci asırda Hammâd b. Seleme b. Dinâr (ö.167/783) ve Vekî b. el-Cerrâh'ın (ö.197/812) *Musannef* ismiyle eser yazdıkları bilinmektedir. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* isimli eserinde Bu iki eserin ismini Sünen olarak verir (İbnü'n-Nedîm, *Fihrist*, Kahire, s. 331).

Musanneflerden ikisi günümüze ulaşmış ve meşhur olmuşlardır: Bunlar **Abdurrezzâk** ismiyle meşhur olan Ebû Bekir Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' el-Hımyerî (ö.211/826) ile **İbn Ebû Şeybe** diye meşhur olan Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. İbrahim b. Osman el-Absî el-Kûfî'nin (ö.295/907) *Musannef*leridir. Bu iki Musannef hakkında aşağıda "Tasnif Döneminin Önde Gelen Kitapları" başlığı altında daha geniş bilgi verilecektir.

Câmi'ler

Câmi'(الجامع) kelimesi Arapça'da bir araya toplayan anlamına gelir. Bu kitaplarda bütün konulardaki hadisler bir araya getirildiğinden bu isim verilmiştir. Sünenlerdeki konular aynen Câmi'lerde de yer almakla birlikte, sünenlerde olmayan İman, yaratılış, Kur'an tefsiri, Kuran'ın faziletleri, Geçmiş Peygamberler, Sahabe'nin fazilet ve menkıbeleri, Hz. Peygamber'in hayatı, şemâili (fiziksel görünümü) gibi ilave konular yer alır. Kısacası hakkında hadis olan her konu bu kitaplarda, **Kitâb** adı verilen ana başlıklar ve **bâb** adı verilen alt başlıklar halinde yer alır.

Hicrî ikinci yüzyılda Câmi' türü hadis kitabı derleyen meşhur hadis âlimleri Ma'mer b. Râşid el-Ezdî (ö.153/770), Süfyân es-Sevrî (ö.161/777), Rebî' b. Habîb el-Basrî (ö.170/786)), Abdullah b. Vehb (ö.197/812), Süfyân b. Uyeyne (ö.198/813)'dir.

Üçüncü asır ve sonrasında yazılan en meşhur üç Câmi', hadis tarihinde "sahih hadisleri toplayan iki kitap" anlamına gelen **Sahîhân** (الصحيحان) diye meşhur olan, Buhârî ve Müslim'in *Câmi'*leri ile Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî'nin (ö.279/892) *Câmi'*dir. Tirmizî'nin eserinin orijinal ismi *el-Câmi'* olmakla birlikte Sünen'ler grubunda da zikredilir. Bu üç Câmi' hakkında aşağıda "Kütüb-i sitte" başlığı altında daha geniş bilgi verilecektir.

RAVİLERİNE GÖRE DÜZENLENMİŞ HADİS KİTABI TÜRLERİ

Yukarıda içindeki hadislerin konulara göre gruplandırıldığı **ale'l-ebvâb** hadis kitabı türlerini inceledik. Bundan sonraki kısımda ise içlerindeki hadislerin râvilerine göre gruplandırıldığı **ale'r-ricâl** hadis kitabı türlerini göreceğiz.

Hadisleri, râvilerine göre gruplandıran hadis kitapları şu üç türdür: Mu'cemler, Müsnedler ve Etrâf kitapları.

Mu'cemler

Mu'cem (المعجم) kelimesi Arapça'da *alfabetik olarak sıralanmış* anlamına gelir. Mu'cem terimiyle hadis kitabı türlerinden birisi kastedildiğinde iki anlama geldiğine tanık oluruz. Bazı âlimler hadisleri ilk râvileri olan sahabîlere göre ve sahabîleri de kendi aralarında alfabetik olarak sıralamak suretiyle gruplandırmışlardır. *Bu anlamıyla mu'cem ile müsned eş anlamlıdır.* Bazı âlimler ise mu'cem ismini verdikleri eserlerinde hadisleri hocalarının ismine göre gruplandırır. Bu ikinci tür mucemler, *hocalar mu'cemi* anlamına gelen **mu'cemü's-şüyûh** diye isimlendirilirler. Çok sayıda hadis âlimi kendi hocalarına göre gruplandırılmış mu'cem türü kitap yazmışlardır. Hoca mu'cemlerinin amacı bir yandan râviler arasındaki ilişkileri belgelemek, öbür yandan öğrencilerin hocalarına bir vefâ borcu olarak onların isimlerini ve rivayetlerini kayıt altına alarak, hatıralarının ve rivayetlerinin nesilden nesile aktararak unutulmamasını sağlamaktır.

Mu'cem türü hadis kitapları arasında en meşhur olanları **Taberânî** diye meşhur olan Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî'nin (ö.360/970) büyük, orta ve küçük mu'cem olmak üzere hazırladığı üç mu'cemidir. Bu üç mu'cemin içerikleri kısaca şu şekildedir:

1. *el-Mu'cemü'l-kebîr (Büyük Mu'cem)*: Bu Mu'cemde hadisler isimleri alfabetik olarak sıralanan sahâbîlere göre gruplandırılmıştır. Yani her sahâbenin ismi bir başlıktır ve bu başlık altında o sahâbenin Hz. Peygamber'den naklettiği hadisler yer alır. Bu eserin ismi Mu'cem ise de yazılış yönteminin ileride ele alacağımız **müsned** diye isimlendirilen türle aynı olduğu görülür. Bu eserdeki hadis sayısı hakkında kaynaklarda yirmi beş bin ile altmış bin arasında farklı rakamlar verilmektedir. Bu sayı tekrarları da içerir. Çünkü aynı hadis birden çok sahabî tarafından nakledilmektedir. Bu yüzden bu tür râvîlere göre yazılan eserler daima *mükerrer* hadisler yani tekrarlar içerirler. Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği hadislerin sayısı çok fazla olduğundan Taberânî onun hadislerini bu mu'cemine almamış, onun hadislerini ayrı bir eserde müstakil olarak toplamıştır. *el-Mu'cemü'l-kebîr* yirmi beş cilt halinde Beyrut'ta basılmıştır. Eserin yazmasında bazı ciltler noksan olduğundan bu baskı noksanıdır.
2. *el-Mu'cemü'l-avsât (Orta Mu'cem)*: Taberânî bu eserinde iki bin kadar hocasından almış olduğu 30 bin civarında hadisi hocalarının isimlerine göre sıralar. 1985 de Riyad'da 11 cilt olarak basılmıştır.
3. *el-Mu'cemü's-sağîr (Küçük Mu'cem)*: Bin civarındaki hocasından birer hadis naklederek hazırladığı bu eserde 1198 hadis yer alır. Değişik baskıları yapılmıştır.

Mu'cem terimi bazı biyografi kitaplarının başlığında da kullanılmıştır. Bu eserler hadis kitabı değil, râvîlerin hayatına dair olduklarından konumuzla ilgileri yoktur. Bunlara *ricâl mu'cemleri* denir ve *ricâl kitapları* denilen biyografi kitapları grubuna girerler.



DİKKAT

Müsnedler

Müsned (المسند) kelimesi Arapça'da, bir yere veya birine dayandırılan şey anlamına gelir. Müsned türü eserlerde hadisler, hadisin ilk râvîsi olan sahâbîlere göre sıralanmaktadır. Yani her bir sahâbînin hadisi bir arada bulunur. Bu eserlerde hadisler ilk râvîlerine göre gruplandırılarak, onlara dayandırılarak düzenlendiklerinden bu isim verilmiştir. Müsnedlerde sahâbe ve tâbiün sözleri yer almaz. Sadece Peygamberimize ait hadisler bulunur.

Müsned terimi hadis ilminde, *isnadı zikredilerek* kesintisiz olarak Hz. Peygamber'e ulaşan hadis veya sahih hadis anlamlarında da kullanılmıştır. Bir hadis kitabı türü olarak *müsned*'in bu tanımlarla ilgisi yoktur.

Tek bir sahabînin rivayetlerin toplayan müsnedler olduğu gibi, bir sahâbe grubunun veya bütün sahabîlerin hadislerini toplayan müsnedler de yazılmıştır. Müsnedlerde sahabîlerin kendi aralarında sıralaması farklı şekillerde olabilir. Kimi müsnedlerde sahabîler isimlerine göre alfabetik olarak sıralanırken, kiminde sahabîler Müslüman oluş-taki kademlerine ve İslâm tarihindeki önemlerine göre, kimilerinde ise kabilelerine göre sıralanmıştır.

Sahâbe dışındaki bir âlimin veya râvînin rivayetlerini toplayan eserlere de müsned denmiştir. Örneğin mezhep imamları Ebu Hanîfe ve Şâfiî'nin rivayet ettikleri hadisler kendilerinden sonra *Müsnedu Ebi Hanife* ve *Müsnedü's-Şâfiî* adındaki kitaplarda bir araya getirilmiştir.

Müsnedler, bir sahâbînin, bir âlimin veya bir râvînin hadislerini bir arada inceleme ve değerlendirme imkânı sunmaları açısından önemlidirler ve bu amaçla yazılmışlardır. Bu özelliklerinden dolayı müsnedler hadis ilminde derinlemesine araştırma yapacaklar için çok önemli başvuru kaynaklarıdır.

Müsnedler genellikle hicrî üçüncü asır başlarından itibaren yazılmaya başlanmışlardır ve müelliflerinin ismiyle anılırlar.

Hadis tarihinde yüz elli civarında müsned türü hadis kitabı yazılmıştır. Bunlardan günümüze ulaşmış basılmış olanları şu müelliflere aittir:

Abdullah b. el-Mübârek (ö.181/797)
 Ebu Bekr Abdullah b. Zübeyr b. Îsâ el-**Humeydî** (ö.219/834)
 Ebu'l-Hasen **Ali b. Ca'd** el-Cevherî (ö.230/844)
 Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebû **Şeybe** (ö.235/867)
 İshak b. Râhûye (ö.238/852)
 Halife b. Hayyât (ö.240/854)
 Ahmed b. Hanbel (ö.241/855)
 Abd b. Humeyd (ö.249/863)
 Ahmed b. Amr el-**Bezzâr** (ö.292/904)
Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali el-Mevsilî (ö.307/919)
 Muhammed b. Hârûn er-**Rûyânî** (ö.307/919)
Ebû Avâne Yakub b. İshak el-İsferâyînî (ö.316/928)

Adı geçen müelliflerin hepsinin de eserlerinin ismi *müsned* şeklindedir veya bu kelime ile başlamaktadır. Bunlar dışında henüz basılmamış müsnedler bulunmaktadır.

Belli bir bölgeye mensup kişilerin müsnedlerine örnek olarak Süleyman b. Ahmed et-**Taberânî**'nin (ö.360/970-1) *Müsnedü's-Şâmiyyîn* isimli Şamlı râvîlerin rivayetlerini topladığı eseri önemlidir.

Müsnedler içinde en meşhuru ve klasikleşmiş olanı Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'idir. Bu eser hakkında aşağıda "Tasnif Döneminin Önde Gelen Kitapları" başlığı altında daha geniş bilgi verilecektir.

Etrâf Kitapları

Etrâf, Arapça *taraf* (طرف) kelimesinin çoğuludur. Taraf bir şeyin ucu, kenarı anlamına gelir. Bu kitaplara bu ismin verilmesinin sözlük anlamıyla doğrudan ilişkisi vardır. Etraf kitaplarında hadislerin tamamı değil başından bir kısmı yani ucu verilip hadisin farklı isnadları yani değişik rivayet kanalları verilir. Bu kitaplar genellikle *sahâbe ismine* göre tertip edilmişlerdir. Hadis metinlerinin ilk harflerine göre alfabetik olarak yazılmış olanları da vardır.

Bu kitapların yazılış amacı hadislerin farklı kanallarını bir arada verilmesidir. Bu kanalların karşılaştırılması hadislerdeki hataların ortaya çıkarılmasına yardımcı olduğu gibi, bir hadisin birden çok kanaldan gelmiş olması hadisin güvenilirliğini de artırmaktadır. Bu yüzden etraf kitapları bir hadisin farklı kanallarını bulma, karşılaştırma ve eleştirme gibi uzmanlık gerektiren konularda hadis uzmanları için son derece yararlı çalışmalardır.

Tasnif döneminde yazılmaya başlanan ve sonraki dönemlerde de yazılmasına devam edilen Etrâf kitapları da bir sonraki ünite de daha geniş olarak ele alınacaktır.

RÂVÎ BİYOGRAFİLERİ

Hadis râvîlerinin hayat hikâyeleri, güvenilir olup olmadıklarına dair yazılan kitaplara **ricâl kitapları** denir. Bu konudaki kaynak ve temel kitaplar da Tasnif döneminde yazılmıştır. Fakat ricâl kitaplarının yazımı ileriki asırlarda da devam etmiştir. Ricâl kitaplarını dönem dönem ele almak bütüncül bakışa engel olacağından toplu olarak incelenmesi daha yararlıdır. Bu ünite de sadece hadisleri derleyen kitapları incelediğimizden, ricâl kitapları ileride **Râvî** başlıklı ünite de ele alınacaktır.

TASNİF DÖNEMİNİN ÖNDE GELEN HADİS KİTAPLARI

Yukarıda sadece yazar ve isimlerini verdiğimiz bazı kitaplar vardır ki bunlar tarih boyunca ve günümüzde hadis ilmine, Müslümanlara ve İnsanlığa sağladıkları katkılar nedeniyle hadis klasikleri diyebileceğimiz bir konum kazanmışlardır.

Bu kitapları yazarlarının ölüm tarihlerine göre kronolojik sırayla daha yakından tanımak hadis kültürü ve birikimimiz açısından son derece önemlidir.

Ma'mer b. Râşid ve Câmi'i

Ma'mer 95 veya 96 (715) yılında Basra'da doğmuştur. Tâbiündandır. Azatlı bir köle idi. Basra'da on dört yaşında Hasan Basrî'nin büyük öğrencisi tâbiündan Katâde b. Diâme'nin (ö.117/738) yanında ilim tahsiline başladı. Efendisi adına yaptığı ticârî seyahatlerde gittiği pek çok şehirde çok sayıda âlimden yararlandı. Medine'de hadislerin tedvin konusundaki önemli bir isim olan büyük muhaddis İbn Şihâb ez-Zühri ve Amr b. Dînâr'dan icazet aldı, Yemen'de Ebû Hüreyre'nin öğrencisi olan Hemmâm b. Münebbih'in sahifesini rivayet ederek günümüze ulaşmasını sağladı. Döneminin en önde gelen büyük muhaddislerinden hadis okuyup icazet aldı. Yemen'in Sa'na şehrine yerleşti. Öğrencileri arasında Süfyân es-Sevri, Süfyân b. Uyeyne, Saïd b. Ebû Arûbe gibi yukarıda ilk hadis tedvincileri olarak isimleri verilen büyük âlimler ve ileride tanıtacağımız *Musannef* müellifi Abdurrezzak b. Hemmâm vardır. *Mâmer, hadis tarihindeki çok önemli kişiler arasında hadislerin intikalinde önemli rol oynamış kilit bir şahsiyettir.* Yemen'de 152/770 de vefat etmiştir.

Onun *el-Câmi'* isimli eseri, günümüze ulaşan en eski hadis kitaplarından olması sebebiyle hadislerin çok erken dönemlerden itibaren yazılı olarak ve sağlam bir şekilde intikal ettiğini ispatlayan önemli belgelerden biridir. Önceleri kayıp zannedilen bu kitabın iki nüshası Türkiye'de bulunmuştur. Bunlardan birisi Türkiye'nin büyük kitap koleksiyoncularından İsmail Sâib Sencer'in Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesine bağışladığı kitapları arasındadır. İkinci nüsha çağımızın yaşayan en büyük Müslüman biyografi âlimi Fuad Sezgin tarafından keşfedilip 1955 yılında ilim âlemine tanıtılmıştır. İstanbul Feyzullah Efendi Kütüphanesi 541 numarada kayıtlı olan Abdürrezzâk'ın *Musannef*'inin sonundadır.

el-Câmi', Abdürrezzâk'ın *Musannef*'inin sonunda 1972 de Beyrut'ta basılmıştır. İçinde 1614 hadis vardır. Hadisler bâb isimli konu başlıkları altında tasnif edilmiştir. Tedvin döneminden Tasnif dönemine geçişin öncü kitaplarından. Kendinden sonraki eserleri hem içerik hem tasnif yöntemi açısından etkilemiştir.

İmam Mâlik ve Muvatta'ı

Mâlikî Mezheb'i'nin kurucusu olan Mâlik b. Enes 93/712'de "Sünnet Yurdu" denilen Medine'de doğdu, orada yaşayıp oradaki hocalardan ilim tahsil etti ve orada 179/795 yılında vefat etti. Hac ve umre dışında Medine'den ayrılmadı. Fakat Medine hem sünnetin beşiği, hem de hacca gelen âlimlerin uğrak yeri olması sebebiyle ilim merkezlerinin başında geliyordu. Bu avantaj kendisini çok iyi yetiştirme fırsatı verdi. O kadar çok kişiden ilim aldı ki, hocaları hakkında bazı âlimlerin yazdığı müstakil kitaplardan üç yüzü tâbiündan, altı yüzü etbâu't-tâbiünden olmak üzere toplam dokuz yüz hocadan hadis ve ilim aldığını öğreniyoruz. Bu kadar çok hocası olmasına rağmen hocalarını çok titiz bir şekilde seçtiği, herkesten hadis ve ilim almadığını kendi ifadelerinden öğreniyoruz: "Peygamber mescidinde hadis nakleden kendilerine devlet hazinesi emanet edilse ihanet etmeyecek 70 kişiye yetiştirdim fakat hadis almadım. Çünkü bu işin ehli değillerdi. Zühri, Medine'ye gelince başına üşüştük" demiştir.

Yirmi yaşında fetvâ ve ders vermeye başlamış, Medine'deki ders halkasına çok sayıda ünlünün katılması sonucu şöhreti kısa sürede her yere yayılmıştır. Öğrencilerinin sayısı binlerle ifade edilir. Kadı İyaz yazdığı bir kitapta bunlardan bin üç yüz kişinin ismi-

ni verir. Medine'ye gelen çok sayıda ilim adamıyla karşılıklı görüş alışverişinde bulundu. Leys b. Sâd gibi fakihlerle karşılıklı tartışma mektupları yazdılar. Ebu Hanife'nin öğrencisi ve Hanefî Mezhebinin ilk imamlarından olan **İmam Muhammed** b. Hasan eş-Şeybânî, İmâm Mâlik'in meclisine üç yıl devam etmiş ve Malik'in *Muvatta'* isimli eserinin önemli râvîlerinden birisi olmuştur. *O dönemin ilim meclisleri, çoğu zaman ilmi seviyeleri birbirine yakın çok sayıda âlimin karşılıklı müzâkere ve tartışmalar yürüttüğü üst düzey tartışma toplulukları niteliğindedir. Yani ilim meclisinden yararlanma tek taraflı değil karşılıklı idi. Bu sayede İmam Mâlik de İmam Muhammed'den, ilk elden Irak fıkını öğrenme fırsatı bulmuştur.*

Hayatının ilk yılları Emevî, sonraki yılları Abbâsî iktidarı altında geçmiştir. Çok yoğun iktidar mücadelelerine sahne olan böyle bir dönemde ve böyle bir şehirde bütün gruplara eşit mesafede durup tarafsızlığını korumuş, fakat hakkı tavsiye etmekten geri durmamıştır. Bütün bu hassasiyetine rağmen hicrî 147 yılları civarında halife Mansur'un emriyle soruşturma geçirmiş ve onun emriyle Medine valisi tarafından kırbaç cezasına maruz kalmıştır. Daha sonra halife gerçeği anlayıp özür dilemiş, bütün şehirlere uygulanmak üzere göndereceği bir hadis kitabı yazmasını rica etmiştir. İmam Mâlik, sahâbenin İslam dünyasına dağılması sonucu değişik bölge ve şehirlere farklı geleneklerin oluştuğunu, halkı bir uygulamaya zorlamanın doğru olmadığını belirterek; *fikir, kanaat ve ilim özgürlüğünün savunuculuğunu* yapmıştır. Daha sonraki halifeler Mehdi ve Harun Reşid'in de benzer taleplerini kabul etmemiştir. Bu istenen kitabı *Muvatta'* adıyla yazmış fakat resmi yaptırım altında kullanılmasına rıza göstermemiştir. Düzenli, titiz, kendisine, yiyeceğine, eşyasına, etrafına özen gösteren, vakarlı, sakin, güler yüzlü bir kişiliği olduğu, Hz. Peygamber'e saygı ve aşkından adını anarken yüzünün sarardığı, yine Peygamberin kabrinin olduğu yerde hayvana binmem diyerek yürümeyi tercih ettiği nakledilir.

Hadis rivayetinde çok titizdi. *Muvatta'*ı yüz bin hadisten seçerek önce büyük bir kitap olarak yazmış, sonra kitaptaki hadisleri tekrar tekrar defalarca, ince eleyip sık dokuyarak hadis sayısını düşürmüştür. Bu nedenle kitabını değişik zamanlarda okuyanların rivayetlerinde hadis sayısı farklı olmuştur. Ebhurî denilen âlimden nakledildiğine göre, 613'ü **mevku**f yani sahâbe sözü, 285'i **maktu'** yani tâbiûn sözü olmak üzere toplam 1720 hadis vardır.

Muvatta''da senedi verilmeyen hadisler de vardır. Bunlara doğrudan Hz. Peygamber'e atfen (بلغني) ifadesiyle başladığından *belâğ tarikli* hadisler denir. Daha sonraki âlimler araştırmalarında bütün hadislerin senetlerini ve sahih olduklarını tespit etmişlerdir. Kur'an'dan sonra en sahih kitap sayılmıştır. Daha sonraki yıllarda **Sahîhân** denilen Buharî ve Müslim'in *Sahih*'leri telif edildikten sonra da *Muvatta'* bu ünvanını korumuştur. Bazı âlimler *Muvatta'* *Sahîhân*'dan üstün saymaya devam etmişler, bazıları da *Sahîhân*'ı üstün saymışlardır.

DİKKAT



Muvatta' tasnif döneminin günümüze ulaşan ilk belge örneklerinden olması sebebiyle konumuz açısından çok önemlidir. İbn Hacer, *Muvatta'*'dan önceki muhaddislerin her konuda ayrı kitaplar yazdıklarını, *Muvatta'*'ın konulara göre tasnif edilmiş hadisleri, sahâbe ve tâbiûn görüşlerini bir araya getiren ilk kitaplardan olduğunu belirtir. Bu içeriğinden dolayı hem hadis, hem de fıkıh kitabı niteliğindedir. Hadis ve fıkıh ilmindeki etkisi ve önemi son derece geniş ve derindir. Sonraki kitaplar ondan büyük ölçüde yararlanarak yazılmışlardır. Örneğin Buharî, *Muvatta'*'da yer alan 300 hadisi *Sahih*'ine almıştır. İslam tarihinde üzerinde çok sayıda çalışma yapılmış olup günümüzde de önemli bir ilgi odağı olan nâdir kitaplardandır.

Abdürrezzâk b. Hemmâm ve Musannef'i

Hadisçiler arasında, **büyük hadis hâfızı**, **Şeyhu'l-İslâm** gibi ünvanlarla anılan Abdürrezzâk 126 (743) tarihinde San'a'da doğdu. İlk tahsilini ülkesinde yaptı. Yirmi yaşında ilim yolculuğuna çıktı. Ma'mer b. Râşid, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Ueyyne, Mâlik b. Enes gibi ilk

hadis tasnifçilerinden ve Evzâî, Ebû Hanîfe gibi büyük fakihlerden ders aldı. Öğrencileri arasında Ahmed b. Hanbel ve birçok önemli muhaddis rivayette bulunmuştur. Buharî *Sa-hih* isimli kitabına Abdurrezzaktan 110, Müslim ise 409 hadis almışlardır.

On yedi bin hadisi ezbere bildiği, buna rağmen hadisleri yazılı kaynaklardan rivayet etmeye çok önem verdiği bilinmektedir. Ömrünün sonlarına doğru gözlerini kaybetmiştir. Bu olayı istismar edenlerce kendisinden kitabında bulunmayan hadisler nakledildiğini tespit eden muhaddisler, bu tarihten sonra ondan rivayet edilen hadisleri makbul saymamışlardır.

Gözlerini kaybetmeden önce yazdığı *Musannef* isimli eserinin sonuna yukarıda ismi geçen hocası Ma'mer'in *Câmi'i*ni de eklemiştir. İkisi İstanbul'da olan dünyada bilinen dört yazma nüshası karşılaştırılarak 1972'de Beyrut'ta on bir cilt halinde basılmıştır. Kitapta Ma'mer'in *Câmi'i* ile birlikte toplam 21.033 hadis bulunur. Bu hadislerden büyük çoğunluğu, yaklaşık on altı bini, Ma'mer, İbn Cüreyc ve İki Süfyân (Uyeyne ve Sevrî) olmak üzere hadis ve fıkıh tarihinin köşe taşı olan dört hocasından aldığı rivayetlerdir. Bunlardan dört bin kadarı **merfû**'dur. Fıkıh konularına göre hadislerin sınıflandırıldığı bu eserde, bu türün özelliği gereği Peygamberimize kadar çıkan **merfu'** hadisler yanında çok sayıda **mevkûf ve maktû'** tabir edilen sahâbe ve tâbiûn sözleri de bulunur. *Eserin bu son özelliği olumsuz değil çok olumlu bir üstünlüktür. Bu sayede fıkıhla ilgili konularda sahâbe ve Tâbiûn görüşlerini de öğrenme imkânı bulmaktayız. Bunlar İslâmî ilimler açısından çok önemli belgelerdir.*

İcazet hakkını aldığı ve kitabını yazarken yararlandığı günümüze ulaşan kaynaklardan *Musannef*'e alınan hadisler incelendiğinde kitabını yazarken çok titiz bir eleme yaptığı anlaşılmaktadır.

İbnu Ebû Şeybe ve Musannef'i

Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebû Şeybe el-Absi el-Kûfî 159/776'da Kûfe'de doğdu. Aslen Belh'lidir. Çok sayıda muhaddis çıkaran bir âileye mensuptur. Dedesi, babası, iki kardeşi Osman ve Hasan, yeğeni Muhammed b. Osman ve oğlu İbrahim tanınmış muhaddislerdir. Erken yaşlarda ilim tahsiline başladı İslam dünyasının önemli merkezlerine ilim yolculukları yaptı. Abdullah b. Mübarek, Süfyân b. Uyeyne, Vekî' b. el-Cerrah gibi yukarıda ismi ilk hadis tasnifçileri arasında geçen hocalardan hadis okudu. Öğrencileri arasında Buharî, Müslim, Ebû Dâvud, İbn Mâce, İbn Sa'd, Bakî' b. Mahled, Ebû Zûr'a er-Râzî gibi çok meşhur muhaddisler vardır.

Abbasi halifesi Mutevekkil, kendinden önceki halifelerin başlattığı **mihne** denilen, halka Mu'tezile mezhebinin görüşlerini devlet eliyle zorla kabul ettirme uygulamasını kaldırdınca, İbn Ebû Şeybe ve ağabeyi Osman'dan, Mu'tezile ve Cehmiye'nin görüşlerini çürüten hadisleri halka anlatmalarını istedi ve bu iş için onlara maaş bağladı. İbn Ebû Şeybe bu amaçla Bağdat'ta çok büyük kalabalıklara uzun süre ders vermiştir. 235/849'da vefat etti.

Tam ismi *el-Musannef fi'l-hadis ve'l-âsâr* olan eseri, hadisler yanında sahâbe ve tâbiûn sözlerini de bir araya getiren çok hacimli bir hadis mecmuasıdır. Kâtip Çelebi bazı kaynaklarda *müsned* ismiyle ona isnat edilen eserin bu *Musannef* olabileceğini düşünmektedir. İbn Kesir Musannef için "Kimsenin benzerini yazamayacağı bir eser" demektedir. Müellife nisbet edilen bazı müstakil konulu kitapların Musannef'in bölümleri olduğu tespit edilmiştir. Kitapta otuz sekiz bin rivayet mevcuttur. Bunlar arasında tekrar olanlar vardır. Kitaplarında Buharî, İbnu Ebû Şeybe'den otuz, Müslim ise 1540 hadis nakletmiştir. Değişik baskıları yapılmıştır.

Bu Musannef'in en ilginç özelliklerinden birisi Hanefî Mezhebi imamı Ebu Hanîfe'ye yönelik bir konu başlığı açmış olmasıdır. "*Kitâbü'r-redd alâ Ebî Hanîfe*" başlığı altında Ebû Hanîfe'nin yüz yirmi dört meselede Hz. Peygamber'den gelen hadislere muhalefet ettiğini savunmakta ve muhalefet ettiğini söylediği dört yüz seksen beş rivayeti sıralamaktadır. Buna üç Hanefî âlim tarafından cevap niteliğinde kitaplar yazılmıştır.

Ahmed b. Hanbel ve Müsned'i

Hanbelî Mezhebinin kurucu imamı olan Ahmed b. Hanbel 164/780 yılında Bağdat'ta doğdu. Ailesi Merv'den göç etmişti. Dedesi Hanbel b. Hilâl Emevî döneminde Serahs valiliği yapmış, Abbasilerin idareyi ele geçirmesinde önemli görevler üstlenmiş, babası da Abbasi ordusunda görev yapmıştır. Küçük yaşta babasını kaybetti. Annesinin himayesinde büyüdü. On beş yaşlarında hadis öğrenmeye başladı. Birçok ilim merkezi şehre ilim yolculukları yaptı.

Hocaları arasında Süfyân b. Uyeyne, Abdürrezzak, Vekî b. Cerrah ve İmam Şafî gibi çok sayıda meşhur âlim vardır. *Müsne'dinin* incelenmesi sonucunda iki yüz seksen hocadan hadis aldığı belirlenmiştir. Öğrencileri arasında Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, gibi Kütüb-i sitte müellifleri Ali el-Medînî, Ebû Zûr'a gibi meşhur hadisçiler ve iki oğlu Salih ve Abdullah vardır. Kırk yaşından sonra hadis okutmaya başlamıştır. Yazdığı bütün hadisleri ezberlemeye çalışırdı.

Babasından kalan dokuma tezgâhını kiraya vererek geçinir, parasız kalınca ücretle kitap yazar veya kemer örür, karısının dokuduğu kumaşları satardı. Çok tok gönüllü ve kanaatkârdı. Hiç kimseden hediye almazdı. Devletten ailesine maaş bağlanınca bunu kabul eden oğullarına güvenmiştir. Oğlu Salih'in kadılık görevi almasından sonra onun yemeğini yemediği nakledilir. Bu kanaatkârlığı sebebiyle ilim yolculukları da çok meşakkatli geçmiştir. Abdurrezzak'tan hadis okumak için hicrî 198 yılında yaptığı uzun kervan yolculuğuna deve bakıcılığı yaparak katılmış, Abdurrezzak'ın yardım teklifini de reddetmişti. Arkadaşları Rey'e hadis okumaya giderken elli dirhemi olmadığından çok istediği bu yolculuğa katılamamıştır. Buna rağmen evine gelenlere kuru ekmek ikram eder ve özür dilerdi. Evinde eski bir hasır ve birkaç çanak çömlekten başka eşyası yoktu. Böyle bir hayatı tercih etmesi Peygamberimizin sünnetine uymak içindi. Hayatını tamamen hadislerle uygun olarak geçirmeye çalışırdı.

Me'mûn'un halifeliğinin son yılında başlattığı ve sonraki halifelerin devam ettirdiği **mihne** denilen Kur'an'ın yaratılmış olduğu görüşünü zorla benimsetme uygulamasına direnenlerin başında Ahmed b. Hanbel gelir. Pek çok âlim istemeyerek de olsa bu görüşü kabul ettiğini söylerken Ahmed b. Hanbel kabul etmemiştir. Bunun üzerine iki yıl dört ay süren, hapis, işkence, güneş altında kırbaçlanma gibi cezalara çarptırıldı. Sonraki halife Vâsık döneminde beş yıl evinde göz hapsinde tutuldu, dışarı çıkamadı. 241/855'de Bağdat'ta vefat etti.

Müsne'd isimli eseri bu türün en geniş kitabıdır. İçinde 904 sahâbînin yirmisekiz bin civarında hadisi vardır. Bu hadisler sahâbelere göre düzenlenmiştir. Sahâbe İslam'a giriş sırasına ve fazilet derecelerine göre, sonra memleketlerine göre sıralanmış ve her birinden rivayet edilen hadisler nakledilmiştir. Sonda da kadın sahâbîler yer alır. İmam Ahmed'in son dönemleri genelde hapis ve ev hapsinde geçtiğinden yakınları dışında kimseye hadis okutamamıştır. Bu nedenle elimizdeki *Müsne'd* bize Oğlu Abdullah ve talebesi Katî'nin düzenlemesiyle ulaşmıştır. Bunlar İman Ahmed'in *Müsne'd*'ine on bin kadar hadis ilave etmişlerdir. Bunları ilave ederken hadis seçiminde Ahmed b. Hanbel kadar titiz davranmadıkları, bu yüzden *Müsne'd*'deki tenkide uğrayan hadislerin genellikle bu ilaveler olduğu tahmin edilmektedir. *Müsne'd*'de uydurma hadis bulunup bulunmadığı ise tartışmalıdır. İbn Cevzî'nin otuz sekiz uydurma hadis olduğu şeklindeki iddiası, İbn Hacer tarafından, *el-Kavlü'l-müsedded* isimli eserinde bu hadisler tek tek incelenerek reddedilmiştir.

DİKKAT



Müsne'd'de "Haddesenâ Abdullah haddesenâ ebî" şeklinde başlayanlar Ahmed b. Hanbel'in kaydettiği hadisleri; "haddesenâ Abdullah haddesenâ fülân" şeklinde başlayanlar oğlu Abdullah'ın ilavelerini; "haddesenâ Ebû Bekir el-Katî" diye başlayanlar Katî'nin ilave ettiği hadisleri gösterir.

Ayrıca yirmiden fazla müstakil konulu hadis eseri yazmış ve bunların çoğu yayınlanmıştır. Kendisine sorulan fıkıhla ilgili sorulara verdiği cevaplar, değişik âlimler tarafından *mesâil* yani sorular anlamına gelen kitaplarda toplanmış ve bunlar Hanbelî mezhebinin kaynağını oluşturmuştur.

Dârimî ve Sünen'i

Tam adı Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân ed-Dârimî'dir. 181/798'de Semerkant'ta doğdu. Dârimî denmesi Temim kabilesinin Dârim koluna mensup olduğundanır. Hadis öğrenimi için Hicaz, Irak, Kûfe, Şam, Horasan, Mısır'da kaldı ve oralarındaki hadisçilerden hadis okudu. Öğrencileri arasında Buhârî, Müslim, Ebu Dâvud, Tirmizî, Nesaî, Ebû Zûr'a, Ebu Hâtim, Bakî b. Mahled gibi meşhur muhaddisler vardır ve eserlerinde ondan çok sayıda hadis nakletmişlerdir. Buhârî henüz tanınmadan onun ünü yaygındı. Çok zekî idi. Onun geniş bilgisi ve titizliğinden dolayı râvî ve hadis tenkitçiliğine herkes saygı duyardı. Tirmizî, *Sünen*'inde cerh ve ta'dil konusunda ondan yararlanmıştı. Hadis ilminin Semerkant'ta yayılmasında ve gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Tefsir ve Fıkıh alanında da otorite idi. Yumuşak huylu ve kanaatkârdı. Ahmed b. Hanbel: "Ona servetler sunuldu fakat itibar etmedi" demiştir. 255/869'da Merv'de vefat etti.

Sünen ismiyle tanınan eserinin *el-Müsned* ve *el-Câmiu's-sahih* diye anıldığı da söylenir. Üç bin beş yüz kadar hadis vardır. Hadisler hakkında yer yer değerlendirmeler yapar, bilgiler verir. Hadisçilerce güvenilir bir hadis kitabıdır. Bazı âlimler onu İbn Mâce'nin *Sünen*'i yerine Kütüb-i Sitte'nin altıncı kitabı kabul ederler. *Sünen* tam metin ve açıklamalarla Abdullah Aydınli tarafından Türkçeye çevrilmiş ve altı cilt olarak basılmıştır.

Kütüb-i Sitte

"el-Kütübü's-Sitte" Teriminin Oluşum Süreci

Tarihsel süreçte bazı hadis kitapları öne çıkmış, âlimler arasında çok fazla itibar ve rağbet görmüş, yaygın şekilde kullanılıp meşhur olmuşlar ve klasik hadis kitapları diyebileceğimiz bir nitelermeye layık olmuşlardır. Onların kazandığı bu değer diğer kitaplara göre sahip oldukları birtakım üstünlüklerden kaynaklanmaktadır. Bu üstünlükleri genel olarak ve toptan belirlemek yerine her bir kitabı ve müellifini ayrı ayrı incelemek gerekir.

Bu kitapların öne çıkması tamamen kusursuz oldukları, içlerindeki hadislerin istisnasız tamamının sağlam olduğu anlamına gelmez. Bunlar, müelliflerinin hadis ilmindeki üstün seviyesi, içerdikleri hadislerin güvenilirliği, yazılış yöntemleri açısından daha kullanışlı oluşları gibi değişik nedenlerle öne çıkmışlardır. Yoksa hiçbir insan eseri kusursuz olamaz. Bu kitapların müellifleri yaşadıkları dönemin şartları içinde yapılabileceklerinin mümkün olduğunca en mükemmelini ortaya koymaya çalışmışlardır. Bazı hadis kitaplarının meşhur olma süreci birden bire olmayıp uzun bir tarihsel süreç içinde gerçekleşmiştir.

Tasnif çalışmalarının erken dönemlerinde yazılan önemli eserlerinden biri Ebu Muhammed **Abdullah b. Vehb**'in (ö.197/813) *Câmi*'idir. Tamamı elimize ulaşmamış olan sadece bazı bölümleri iki ayrı kütüphanede yazma olarak günümüze gelebilmiş ve noksan olarak basılmıştır. Bu eser hadis tarihi açısından çok önemli bir belge olmakla birlikte tamamı elimizde olmadığından üzerinde fazla durulmayacaktır.

Bu erken dönem eserlerinden günümüze kadar ulaşan iki tanesi, çoğu günümüze ulaşmayan erken dönem eserleri hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaları açısından hadis tarihi ile ilgili çok önemli belgeler niteliğindedir. Bu iki kitap, yukarıda Câmi'ler bölümünde adı geçen Ma'mer b. Râşid'in *Câmi*'i ve yine Muvatta'lar başlığı altında adından bahsettiğimiz Malikî Mezhebi İmamı Mâlik b. Enes'in *Muvatta*'ıdır. Abbâsî Halifesi Mansur'un teklifiyle yazılıp 156/776 yılında tamamlanan Muvatta' yazıldığı dönemde çok önemli bir şöret kazanmıştır. Şâfiî Mezhebi İmamı, İmam Şâfiî'nin yeryüzünde Allah'ın Kitabı Kur'an'dan sonra en sahih ve güvenilir kitabın Muvatta' olduğunu söylemiş olması bunun en önemli delillerindendir.

Tasnif dönemi kitaplarından bazılarının meşhur olma süreciyle ilgili ipuçları taşıyan bir takım bilgilere sahibiz:

Hicrî dördüncü asrın başlarında yaşamış olan İbnü's-Seken'den (ö.353/964) hadis kitapları tavsiye etmesi istenilince Buhârî ve Müslim'in *Câmi'*leri ile Ebû Dâvûd ve Nesaî'nin *Sünen'*lerini güvenilir bulduğunu belirtmiştir. Daha sonra bunlara Tirmizî'nin *Câmi'*i de eklenerek **el-Usûlü'l-Hamse**: *Beş Ana Kaynak* ismi verilmiştir. Özellikle Mâlikî Mezhebini benimseyen Endülüslü ve Kuzey Afrikalı âlimler başta olmak üzere bazı âlimler bu beş esere altıncı eser olarak, Mâlikî Mezhebinin imamı İmam Mâlik'in *Muvatta'*ını ekleyerek bunlara *el-Kütübü's-Sitte* ismi vermişlerdir. Mecdüddin İbnü'l-Esîr (ö.606/1209-10) *Câmi'u'l-usûl li-ehâdisi'r-Resûl* isimli eserinde Malik'in *Muvatta'*ının dâhil olduğu altı kitabı bir araya getirmiştir.

Bu beş esere altıncı olarak İbn Mâce'nin *Sünen'*ini ekleyerek bunlara *el-Kütübü's-Sitte* ismi veren İbnü'l-Kayserânî'dir (ö.507/1113). *Şurûtu'l-eimmeti's-sitte* ve *Etrâfü'l-kütübi's-sitte* isimli eserlerindeki altı imamdan ve altı eserden maksadı budur. **Cemmâilî** diye tanınan Ebû Muhammed Abdulgani b. Abdulhamid (ö.600/1203) *el-Kemâl fi esmâi'r-ricâl* isimli eserinde altıncı kitap olarak İbn Mâce'nin *Sünen'*ini dâhil ettiği altı kitabın râvilerinin hal tercümelerini bir araya getirmiştir.

İbnü's-Salâh (ö.643/1245), Alâî (ö.761/1359) ve İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1448) ise İbn Mâce'nin *Sünen'*inde çok sayıda zayıf hadis olmasından hareketle ona göre hadisleri daha sağlam olan Dârimî'nin *Sünen'*ini *el-Kütübü's-Sitte*'nin altıncı kitabı olarak kabul etmektedirler.

Altı kitaba Mâlik'in *Muvatta'*ını dâhil etmeyenler onu güvenilir bulmadıklarından değil, içindeki hadislerin altı kitabın diğer kitapları içinde yer almış olmasındandır.

Görüldüğü gibi bu gün altı kitap diye meşhur olan kitapların altıncısında tartışma vardır. Yukarıda isimlerini verdiğimiz **el-Usûlü'l-Hamse** denilen ve ilk beşi ağırlıklı olarak sonraki âlimlerin neredeyse tamamına yakını tarafından önde gelen kitaplardan sayılmaktadır. Bu kitaplar hemen yazıldıkları asırda değil hicrî dördüncü ve beşinci asırlarda şöhret kazanmaya başlamışlar ve ileriki asırlarda şöhretleri gittikçe artmıştır.

INTERNET



Altı kitabın şöhret kazanma süreci ile ilgili olarak Musa Bağcı'nın "el-Kütübü's-Sitte Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Otoritesini Oluşturan Faktörler", *İslâmî ilimler Dergisi*, 2007, Cilt: II, Sayı:2, s.123-160 isimli makalesini okuyabilirsiniz. Bu makalenin elektronik metni aşağıdaki linkte bulunmaktadır: <http://ktp.isam.org.tr/makaleilh/index.php>

Buhârî ve el-Câmiu's-Sahih'i

Tam ismi Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Buhârî'dir. 194/810'da Buhâra'da doğdu. Babası İsmail Abdullah b. el-Mübârek ve İmam Mâlik gibi muhaddislerden hadis okumuştur. Babası, Buhârî çocukken vefat etti. Oğluna bazı hadis kitapları miras kaldığı bilinmektedir. Buhârî'nin hadisçi olmasında babasının etkisi olmuş olmalıdır. On yaşında Buhâra'lı muhaddislerden hadis okumaya başladı. On bir yaşındayken hocası Dahlî'nin bazı hatalarını bulmasıyla hocalarının ve çevrenin dikkatlerini çekmeye başladı. On altı yaşında İbnü'l-Mübârek ve Vekî' b. el-Cerrâh'ın kitaplarını ezberledi. Mekke, Medine, Bağdat, Basra, Kûfe, Mısır gibi ilim merkezlerinde uzun süreler kaldı ve oraların en önde gelen muhaddislerinden hadis aldı. Bin seksen hocadan hadis okuduğunu bizzat kendisi belirtmiştir. İbn Mende bunlardan üç yüz dokuzunun biyografisini bir kitapta toplamıştır. Buhârî'nin *Sahih'*ini kendisinden doksan bin kişinin okuduğunu, öğrencisi Firebrî'den öğreniyoruz. Seyahatlerinde hem hadis almış hem de okutmuştur. Gittiği yerlerde onun hadisteki derin bilgisini ve çok güçlü hafızasının ününü duyan muhaddisler tarafından değişik sınavlara tabi tutulmuş, hepsinde de hayranlık uyandıracak şekilde bu ilimdeki otoritesini ispatlamıştır. Kaynaklarda bu türden çok sayıda ilginç örnekler nakledilmektedir.

Yukarıda birkaç kere değindiğimiz **mihne** olayından Buhârî de etkilenmiştir. Buhârî, döneminin en büyük hadis âlimi olarak memleketi Buhâra'ya dönünce, özellikle onun kazandığı

itibarı çekemeyen meslektaşları ve idareciler, bu konuda tartışmaya girmekten kaçınmasına rağmen söylemediği şeyleri söylemiş gibi yayararak onu bu konuda hadisçilerin geleneksel görüşüne aykırı görüşleri savunduğu gerekçesiyle itibardan düşürmeye çalışmışlardır. Bunların başında Buhârî'nin hocası Muhammed b. Yahyâ ez-Zühli gelmektedir. Çünkü Buhârî memleketine dönünce oradaki muhaddislerin ders meclisleri boşalmış, herkes Buhârî'nin meclisine katılmaya başlamıştır. Hatta Müslim, Zühli'den yazdığı hadisleri geri göndermiştir. Zühli bunun üzerine Buhârî'ye karşı halkı kızdırtıp Buhâra'dan ayrılmaya zorlamıştır. Buhârî komşu şehirlere gitmek üzere yola çıktığını haber alan Zühli, o bölgenin yani Horasan'ın genel valisi olan kendi kabilesinden Hâlid b. Ahmed ez-Zühli'ye mektup yazarak Buhârî'yi karalamıştır.

Tarihte idareciler kendi güçlerine alternatif oluşturan ve halk üzerinde nüfuz sahibi olan kişilerden her zaman rahatsız olmuşlardır. Çünkü siyaset iktidarı paylaşmaktan hoşlanmaz. İdareciler halk üzerinde etkisi güçlü olan ilim adamlarının bu gücünden rahatsız olduklarında genellikle bunlara doğrudan cephe almak yerine dolaylı yöntemlerle etkisiz hale getirmeye çalışırlar. İşte mihne olayında da bu faktörün önemli etkisi olmuştur. Horasan Valisi Zühli de Buhârî'nin devlet adamlarına mesafeli durduğunu, onların ayaklarına gitmeyi ilmin onuruna ve vakarına aykırı gördüğünü bildiğinden onu bu duyarlı noktasından vurmak istemiş ve sarayına gelerek kendisine hadis okutmasını istemiştir. Buhârî'nin bu isteği reddetmesi üzerine onun ehl-i sünnete aykırı görüşler savunduğu gerekçesiyle ülkesini terk etmesini istemiştir. Buhârî Semerkant'a gitmek üzere yola çıkmış, Hartenk denilen kasabada akrabalarını ziyaret ederken bu olayların üzüntüsünün etkisiyle hastalanmış ve 256/870'de vefat etmiştir. Kabri Semerkant'a üç mil uzaklıktaki Hartenk'tedir.

Emiru'l-mü'minin fi'l-hadis, yani hadiste bütün Müslümanların başkanı ünvanıyla anılan Buhârî olağanüstü bir hâfızaya sahipti. Küçük yaşlardan itibaren hadis ezberlemedeki kabiliyeti, ezberindeki hadis sayısı, hadislerin incelikleri, gizli kusurları hakkındaki derin bilgisi çevresindeki herkesi hayrete düşürürdü. Fıkıh ilminde de çok derin ve geniş bir bilgiye sahipti. Döneminin âlimleri onu, bir benzerini görmedikleri şeklinde övgü ifadeleriyle yâd etmişlerdir. el-Fellâs: "Onun bilmediği hadis, hadis değildir." demiştir. İbn Huzeyme: "Gök kubbe altında ondan daha iyi hadis bilen yoktur" demiştir.

Dünya malına, yiyecek içmeye değer vermeyen, sade yaşayan, mütevazı, cömert, az konuşan, ince ruhlu, nâzik ve kibar bir şahsiyeti vardı. Râvî tenkidinde bile çok yumuşak ve nezih ifadeler kullanırdı. Hadis âlimleri onun yumuşak ifadelerinin ileri düzeyde tenkit anlamına geldiği konusunda uyarılarda bulunmaktadırlar.

Buhârî, sahih hadisleri konularına göre bir araya getiren ilk muhaddistir. Buhârî'den önce yazılan hadis kitapları sahih ve sahih olmayan hadisleri bir arada içerirdi. Buhârî'nin hocası İshak b. Râhûye sadece sahih hadisleri alan bir hadis kitabına ihtiyaç olduğunu söyledi. Buhârî o sıralarda gördüğü bir rüya üzerine bu işe koyuldu. İbnü'l-Kayserânî'nin dediğine göre Buhârî elindeki bütün hadisleri *Mebûât* adını verdiği büyük bir hadis kitabında konularına göre tasnif ederek toplamıştı. Bunun en sağlam rivayetlerini seçerek *Sahih*'ini meydana getirdi ve döneminin Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Ma'in ve Ali el-Medîni gibi büyük hadisçilerine kontrol ettirdi ve onaylarını aldı. Sonraki yıllarda bazı âlimler *Sahih*'in bazı hadislerini tenkit etti. İbn Hacer *Hedyû's-sâri* isimli eserinde bütün bu tenkitleri tek tek ele alarak haksız olduklarını savunur. Buhârî'nin, kitabına alacağı her bir hadisi yazmadan önce iki rekât nafilâ namaz kıldığını nakledilir. Kitabı vefatından yirmi küsur yıl önce bitirdi. Bu kitaba iki yüz seksen dokuz hocadan 7275 hadis almıştır. Bu sayıya senetsiz zikrettiği **muallâk** hadisler dâhil değildir. Bunların içinde tekrarlar vardır. Tekrarlar çıkarılınca dört bin hadis kalmaktadır. Buhârî birden çok konuyu ilgilendiren hadisleri her konuda tekrarlar. Fakat bu tekrarlar birbirinin tamamen aynı değildir. Genelde hadisin farklı kanallardan gelen senetleriyle verir. Birçok râvîsi olmakla birlikte bize Firebrî rivayetiyle ulaşmıştır.

DİKKAT



Buhârî'nin Sahîh'inin en önemli özelliği uzun bâb, yani konu başlıkları atıp buralarda hadislerin değerlendirmesini ve yorumunu yapması ve kendi görüşlerini belirtmesidir. Bu yüzden "Buhârî'nin fıkıhî bab başlıklarındadır" sözü meşhur olmuştur. Bu bab başlıklarında konuyu tartışırken gönderme yaptığı bazı hadisleri eserini uzatmamak için isnadsız olarak verir. Çünkü asıl hadisleri babın içinde vermektedir. İşte muallâk denilen bu isnadsız hadislerin sayısı 1341 dir. İbn Hacer Tağliku't-Ta'lik isimli kitabında bütün bu muallâk hadislerin senedini bulmuş ve göstermiştir.

Buhârî'nin *Sahîh*'i İslam tarihini birçok açıdan etkilemiştir. Bu kitabı sağlığında bizzat Buhârî'den doksan bin kişinin okuduğu nakledilir. Üzerine en çok şerh yazılmış ve üzerinde en çok çalışma yapılmış kitaptır.

Sahîh'in en ilginç özelliği, sevap kazanmak, sıkıntılardan kurtulmak ve isteklere kavuşmak amacıyla okunması ve hatmedilmesi şeklinde bir geleneğin oluşmuş olmasıdır. Bu nedenle **Buhârihân** denilen ve *Buhârî okuyan* anlamına gelen bir meslek oluşmuştur. Mustafa Kemal'in emriyle ilk meclisin açılışı vesilesiyle Buhârî hatmi yapılmıştır.

Buhârî, *Sahîh*'i dışında yirmi beş civarında kitap yazmıştır.

K İ T A P



Buhârî'nin Sahîh'i üzerine yapılan çalışmalar için bakınız: Sandıkçı, Kemal, *Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar* (1991) Ankara.

Müslim ve el-Câmi'u's-Sahîh'i

Tam adı Ebu'l-Hüseyyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî'dir. 206/821'de Nişabur'da doğdu. On iki yaşında Nişabur'da *Muvatta*'ı okuyarak hadis öğrenmeye başladı. Daha sonra Mekke, Medine, Bağdat, Basra, Kûfe, Rey ve Mısır'da döneminin büyük muhaddislerinden hadis okudu. Hocaları arasında İshak b. Râhuye, Ka'nebi, Ahmed b. Hanbel, Ebû Zür'a er-Râzî vardır. Çok sayıda meşhur hadisçi ondan hadis okudu. Tirmizî, İbn Huzeyme, Ebû Hâtim er-Râzî bunlardandır. Kumaş ticaretiyle uğraştığında *Bezzâz* lakabıyla anılırdı ve zengindi. Son derece cömert olduğundan "Nişabur'un cömerdi" diye anılırdı. Hocası Bündâr "Bu devirde en büyük hadis hafızları dört kişidir: Bunlar Ebû Zür'a er-Râzî, Müslim, Buhârî ve Dârimî'dir" demiştir. 261/875'de Nişabur'da vefat etti.

Müslim, *Sahîh*'inin yazımına otuz yaşlarında başlamış, on beş senede tamamlamıştır. Tekrarlarıyla on iki bin tekrarsız dört bin civarında hadis bulunmaktadır. *Müslim'in Sahîh'inin en önemli özelliği bir hadisin bütün farklı kanallarını bir arada vermesidir.* Önce en makbul ve sağlam isnadları verir, sonra daha aşağı derecede olanları sıralar ve değerlendirir. Metinler aynı ise bunları tekrar etmez. Bundan amacı hem hadislerin birbirini destekleyerek kuvvet kazandıklarını göstermek, hem de uzmanların farklı kanalları bir arada görerek değerlendirme yapmalarına imkân sağlamaktır.

Bazı âlimler Müslim'in *Sahîh*'inin Buhârî'ninkinden üstün olduğu görüşündedirler. Bunun gerekçesi, Müslim'in her halkada en az iki kişinin naklettiği hadisleri almış olmasıdır. Diğer gerekçeleri ise, hocaları hayatta iken yazmış olması, **muallâk** denen senetsiz hadis sayısının on yedi tane olması, sahâbe ve tabiûn sözleri içermeyip sadece Hz. Peygamber'in hadislerine yer vermesidir.

Müslim'in *Sahîh*'i üzerinde de başta şerhler olmak üzere çok sayıda çalışma yapılmıştır.

Tirmizî ve Sünen'i

Tam adı Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizî'dir. 209/824'de Tirmiz'de doğdu. Dönemin önemli hadis merkezlerindeki tanınmış hocalardan hadis okudu, önde gelen muhaddislere hocalık yaptı. Ömrünün sonlarına doğru gözlerin kaybetti. 279/892'de Tirmiz'de vefat etti.

Tirmizî'nin kitabı aslında *Câmi'* türü bir kitaptır. Yâni dinin bütün konularına dair hadisleri içerir. Fakat *Sünen* diye de tanınmaktadır. Tirmizî, *Câmi'*ini/*Sünen*'ini yazdıktan sonra Hicaz, Irak ve Horasan'daki önde gelen âlimlere sundu ve beğenilerini aldı. Kitabını ilim dünyasına "Kimin evinde bu kitap bulunursa orada konuşan bir peygamber vardır" diyerek sunmuştur. Bundan maksadı övünmek değil kitabındaki hadislerin sağlamlığını belirtmektir. Kitabına aldığı hadislerden ikisi hariç tamamının **ma'mûlün bih** yani uygulamada delil olmaya uygun olduğunu belirtmiştir. *Câmi'* dört bin civarında hadis ihtiva eder. *En önemli özelliği her hadisin sonunda hadisin sıhhat durumunu, diğer kanallarını, o konudaki fakihlerin ve âlimlerin görüşlerini vermesidir.* Kitapta tekrarlar yoktur. Kitap bize altı ayrı râvî kanalıyla ulaşmıştır. Bazı tartışmalarla birlikte *Câmi'* üstünlük sıralamasında Kütübi- Sitt'e'nin üçüncü kitabı kabul edilir. Onun her hadisin durumunu açıklaması, bu yeri hak etmesine sebep olmaktadır. Kitab'ın altı şerhi yapılmıştır. İbnü'l-Cevzî eserde yirmi üç uydurma hadis olduğunu iddia etmiş, Suyûtî *el-Kavlü'l-hasen* isimli eserinde bu iddiayı çürütmüştür. Tirmizî'nin eserinde göndermede bulunduğu bazı hadislerin kaynaklarda bulunmadığı görülmüştür. Bu durum onun bize kadar ulaşamayan kaynaklardan hadis aktardığını göstermektedir. Bu da kitabın önemli bir ayrıcalığıdır.

Ebû Dâvud ve Sünen'i

Tam adı Ebû Dâvud Süleyman b. Eş'as b. İshak es-Sicistânî'dir. 202/817'de İran -Afganistan sınırı bölgesinde doğdu. Büyük dedesi İmrân, Sıffin harbinde Hz. Ali tarafında savaşırken vefat etmiştir. Zengin bir âileden gelir. On sekiz yaşında çıktığı ve çok uzun yıllar süren ilim yolculuğunda dönemin önemli ilim merkezlerinde uzun süreler kaldı, çoğu Buhârî ve Müslim'in de hocaları olan önde gelen muhaddislerinden hadis okudu. Hocalarının sayısı üç yüz civarındadır. Bu seyahatlerinde ileride **İbn Ebû Dâvud** adıyla tanınan büyük bir muhaddis olacak oğlu Abdullah'ı da yanına alarak onun da yetişmesini sağladı. Çok titiz ve katı bir hadis tenkitçisiydi. Çevresindekiler onun hadis için yaratıldığını söylerlerdi. Fıkıh bilgisinde de otorite idi. Dünya malına değer vermez, sünnete titizlikle uymaya çalışır, son derece zahidâne yaşardı. Devlet idarecilerine karşı ilmin izzetini korumaya çok dikkat ederdi. Emîr el-Muvaffak'ın çocuklarına *Sünen*'i özel olarak okutması teklifini reddetmiş, ders halkasında ders okutmuştur. 275/889'da Basra'da vefat etti. Süfyân es-Sevrî'nin kabrinin yanına defnedildi.

İyi bir Müslüman olmak isteyen kişiye şu dört hadis yeter demiştir: 1- Ameller niyetlere göredir. 2-Kişinin kendini ilgilendirmeyen yararsız şeylerden uzak durması iyi Müslüman olduğunu gösterir. 3-Kiş kendi için sevdiğini kardeşi için de sevmedikçe iyi Müslüman olamaz. 4-Helâl, haram bellidir. Bunların arasında iki taraftan hangisine girdiği şüpheli olan şeyler vardır. Bunlardan uzak durun.

Sünen'ini çok sayıda hadis arasından seçtiği dört bin sekiz yüz hadisle oluşturmuştur. *Sünen*'i yazdıktan sonra Ahmed b. Hanbel'e sunduğu ve onun takdirlerini kazandığı nakledilmektedir. Kitabını tanıtmak için Mekkeli âlimlere yazdığı mektubundaki (*Risâle ilâ ehl-i Mekke*) ifadelerine göre, kitabında fakihlerin delil olarak kullandıkları **ahkâm hadislerini** toplamayı amaçlamıştır. Kısa tutmak için her konu başlığında mümkün olduğunca az hadis verir ve en temel hadislerden bahseder. Kitabına zayıf hadisleri de aldığını kendisi söyler. Fakat ittifakla terkedilmiş hiçbir hadisi almamıştır. Bunun iki sebebi vardır: 1-Fakihler o hadisi kullandıkları için kitabına almıştır. 2- Ona göre zayıf hadis, akıl ve kıyasla hüküm vermekten önce gelir. Bir konuda zayıf hadisten başka delil yoksa zayıf hadisle amel edilmelidir. Yer yer hadislerin sıhhat durumu, farklı kanalları ve yorumu ile ilgili bilgiler verir. Fakihler tarafından çok okunup kullanılan bir kitaptır. Yedi râvî vasıtasıyla bize ulaşmıştır. Çeşitli şerhleri yapılmıştır.

Nesâî ve Sünen'i

Tam adı Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî'dir. 215/830'da Horasan bölgesindeki Nesâda doğdu. On beş yaşından itibaren hadis öğrenmeye başladı. Horasan, Irak, Suriye'deki ilim merkezlerinde Ahmed b. Hanbel, İbn Ebû Şeybe, Ebu Hâtim, Bündâr, Fellâs, Devrakî, Ebû Ya'lâ, Bezzâr gibi dört yüz elli hocadan hadis ve ilim aldı. Sonra Mısır'a yerleşti. Öğrencileri arasında oğlu Abdülkerim, Ebu Avâne el-İsferâyînî, Tahavî, İbn Hıbbân, Taberânî, İbn Adî, Ukaylî gibi çoğu tanınmış hadis kitaplarının müellifleri bulunur. Mısır ve Humus'ta kadılık yaptı. 302'de Mısırdan ayrıldı. Bazı kaynaklara göre, 303/915'de Filistin'deki Remle'de vefat etti ve Kudüs'te defnedildi. Başka bir kaynağa göre ise Mekke'de vefat edip oraya defnedilmiştir. İbadete düşkün, güzel giyinen ve devlet adamlarına mesafeli bir kişiliği vardı.

Nesâî'nin Kütüb-i sitte içinde yer alan *Sünen*'i, kendisinin daha önce yazdığı 11.770 hadis içeren *es-Sünenü'l-kübrâ* isimli eserinden seçtiği 5758 sahih hadisten oluşmaktadır. Bu küçük *Sünen*'e seçilmiş, derlenmiş anlamına gelen *el-Müctenâ* ismini verdi. Bu daha sonra *el-Müctebâ* diye meşhur oldu. *Büyük ve Küçük Sünen*'lerin her ikisi de basılmıştır.

Nesâî'nin bunlar dışında yirmi civarında daha eseri vardır. Bunlar genellikle büyük *Sünen*'in bazı bölümlerinin müstakil kitap haline getirilmesinden ibarettir.

Küçük *Sünen* hadis kitapları içinde en az zayıf râvî ve tenkide uğrayan hadis bulunduran kitaplardandır. Dârekutnî, Nesâî'nin, yaşadığı çağda bütün muhaddislerden üstün olduğunu söyler. Zencânî, Zehebî ve Takıyyüddin es-Sübkî onun râvîler hakkında aradığı şartların Buhârî ve Müslim'inkinden ağır olduğu görüşündedirler. Bu yüzden bazı âlimler onu **Sahihân** denen Buhârî ve Müslim'in Sahih'lerinden sonra üçüncü sıraya koyarlar.

Nesâî kitabında bir hadisin rivayetindeki farkları detaylarıyla verir. Hadislerin sonunda ayrı ayrı değerlendirme yapmaz. Çünkü o kendi değerlendirmelerine göre sağlam hadisleri kitabına almıştır. Sünen bize İbnü's-Sünnî rivayetiyle ulaşmıştır. Telifinden altı asır sonra ilk ve tek şerhi Suyûtî tarafından *Zehru'r-rubâ* adıyla yapılmıştır.

İbnu Mâce ve Sünen'i

Tam adı Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî'dir. 209/824'de Kazvin'de doğdu. 15-20 yaşları arasında Kazvin'li hadisçilerden eğitim aldı. Daha sonra Kûfe, Basra, Vâsit, Suriye, Bağdat, Mekke, Medine, Horasan ve Mısır'da dönemin önde gelen hadisçilerinden hadis okudu. Hocaları arasında Osman b. Ebû Şeybe, Bündâr, Züheyr b. Harb gibi muhaddisler vardır. 273/877'de vefat etmiştir.

Sünen'i 4341 hadis ihtiva eder. Bunlardan bin kadarı zayıftır.

Kütüb-i sitte'nin Türkçe'ye tercümeleri yapılmıştır.

Son dönemlerde, Kütüb-i Sitte'ye, *Muvatta'*, Dârimî'nin *Sünen*'i ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i eklenmek suretiyle meydana gelen dokuz kitaba *Kütüb-i tisâ* denilmektedir. Bu dokuz kitap Wensinck'in *Concordance* denilen hadis indeksinde yer almaları sebebiyle bu ismi almışlardır.

SIRA SİZDE



Kütüb-i Sitte'yi sayınız, bunlardan hangilerinin sadece sahih hadisleri bir araya getirme amacıyla yazıldığını belirtiniz.

K İ T A P



Tasnif dönemi hadis kitapları ve yazarları hakkında daha geniş bilgi almak için Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nin şu maddelerini okuyabilirsiniz: Abbâsiler, Ahmed b. Hanbel, Buhârî Muhammed b. İsmail, Câmî, Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Etrâf, İbn Ebû Şeybe, İbn Hişam, İbn İshak, İbn Mâce, İbn Vehb, Kütüb-i Sitte, Mâlik b. Enes, Ma'mer b. Râşid, Mihne, Mu'cem, Musannef, Muvatta', Müsned, Müstahrec, Müstedrek, Müslim b. Haccâc, Nesâî, Mizzî Yusuf b. Abdurrahman, Saîd b. Mansûr, Siyer ve Meğâzî, Sünen.

Özet



Tedvin ile tasnif arasındaki farkı ayırt edebilmek.

Tedvin hadislerin herhangi bir gruplandırma, sınıflandırma olmaksızın bir araya getirilip yazıya geçirilmesi anlamına gelir. Tasnif ise hadislerin râvîlerine veya konularına göre değişik şekillerde gruplandırılarak kitaplar meydana getirilmesi anlamına gelir.



Tasnifin amaçlarını sıralayabilmek.

Tasnifin çok sayıda amacı içinde öne çıkanlar üç tanedir: 1-Hadislerin korunması. 2- Kullanım kolaylığı. 3- Sünnetin toplumda yaşayan bir gelenek olarak devamının sağlanması.



Değişik tasnif yöntemlerine göre yazılmış hadis kitapları türlerini tanımlayabilmek, bu türlere göre yazılan önemli kitapları sayabilmek.

Tasnif döneminde yazılan hadis kitapları hadisleri en temelde iki ana yönetime göre gruplandırmışlardır: Konularına göre, râvîlerine göre. Bu iki tür de kendi içinde tekrar kısımlara ayrılır.

Hadisleri konularına göre gruplandıran kitap türleri: 1- Tek bir konudaki hadisleri toplayan kitaplar 2-Dinin ana konularından birinde yazılmış kitaplar 3-Tartışma ve reddiye kitapları 4- Muvatta'lar 5- Sünenler 6- Câmi'ler 7- Musannefler'dir.

Hadisleri râvîlerine göre gruplandıran kitap türleri ise: 1-Müsnedler 2-Mu'cemler 3- Etrâf Kitapları'dır.



Tasnif döneminin önemli ve tanınmış kitaplarının özelliklerini özetleyebilmek.

Tasnif döneminde yazılıp günümüze kadar ulaşan önemli hadis kitapları ve özellikleri şunlardır:

Ma'mer b. Râşid'in *Câmi'i* ve İmam Mâlik'in *Muvatta'* tasnif sürecinin başlarında çok erken dönemde yazılmış olmaları bakımından önemlidirler. Ayrıca Muvatta' İslam Tarihi boyunca kalıcı izler bırakmış bir kitaptır.

Abdürrezzâk ve İbn Ebû Şeybe'nin *Musannefleri* Hz. Peygamber'in hadisleri yanında ilk üç neslin âlimlerinin dinî konulardaki görüşlerini içermeleri bakımından önemlidirler ve türlerinin en mükemmel örneklerini teşkil ederler.

Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedi*, Müsnedler içinde günümüze ulaşmış en geniş kitap olması bakımından önemlidir.

Kütüb-i Sitte'nin ilk iki kitabı olan Buhârî ve Müslim'in *Câmi'leri* kendi içtihatlarına göre dinin bütün konu-

ları ile ilgili en sahih ve sağlam hadisleri toplamış olmaları bakımından önemlidirler. Diğer dört kitap ise fıkıhla ilgili ahkâm hadislerini bir araya getirip bunlar üzerinde geçmiş âlimlerin değerlendirmelerini ve kendi görüşlerini belirtmiş olmaları sebebiyle önemlidirler.

Adı geçen kitapları önemli kılan bu temel önemleri ve üstünlükleri yanında daha başka özellikleri de vardır.



Tasnif dönemi kitaplarının hadis ilmindeki yerlerini, önemlerini katkılarını açıklayabilmek.

Tasnif döneminde yazılan kitaplar kendilerinden önce yazılan ve çoğu günümüze ulaşmayan kitaplardan yararlandıkları için onların içeriklerini bize aktarmış olmaktadır. Bu dönemden sonra günümüze kadar başta hadis olmak üzere çok değişik ilim dallarında yazılan kitaplara kaynaklık etmişler ve etmeye devam etmektedirler. Ayrıca hadisleri isnâd zincirleriyle birlikte verdikleri ve aynı hadisin birden çok isnadını içerdikleri için başta Hadis İlmi olmak üzere bütün ilmi araştırmalarda çok önemli veriler içermektedirler. Sonraki dönemlerin kitapları bunlara dayanarak hazırlandıklarından onlar bazı katkılar sağlamış olsalar da ikinci el kaynaklardır.

Kendimizi Sınavalım

1. Musannef türünde yazılmış hadis kitapları ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?
 - a. Sahabe sözlerine yer verirler.
 - b. Hadisleri râvîlerine göre sıralarlar.
 - c. Hadisleri kitap yazarının hocalarına göre sıralarlar.
 - d. Dinin bütün konularına yer veriler.
 - e. Tefsir rivayetlerine yer verirler.
2. Aşağıdakilerden hangisi **ale'l-ebvâb** hadis kitaplarından biri **değildir**?
 - a. Ricâl kitapları
 - b. Sünenler
 - c. Belli bir konuda yazılmış kitaplar.
 - d. Siyer kitapları
 - e. Mu'cemler
3. “*el-Müctebâ*” ismiyle tanınan hadis kitabı kime aittir?
 - a. İbn Mâce
 - b. Ebû Dâvud
 - c. Nesâî
 - d. Dârimî
 - e. İbn Ebû Şeybe
4. *Meğâzî kitapları* hangi konudaki rivayetleri içerir?
 - a. Ahkâm hadisleri
 - b. Ahlak hadisleri
 - c. Hz. Peygamberin savaşları
 - d. Hz. Peygamber’in mucizeleri
 - e. Hz. Peygamber’in dış görünümü ve fiziksel özellikleri
5. Aşağıdakilerden hangisi **Tasnif dönemi** kitaplarının müşterek özelliklerinden biri **değildir**?
 - a. Daha önceki dönem kitaplarından yararlanılarak yazılmış olmaları
 - b. Hadisleri isnadlarıyla birlikte vermeleri
 - c. Günümüze ulaşmamış kitaplardan yaptıkları alıntılarla o kitapların içeriğinden en azından bir kısmının günümüze taşınmasını sağlamış olmaları
 - d. Sadece sahih yani sağlam olan hadisleri bir araya getirmeyi amaçlamaları
 - e. Genel olarak hadislerin farklı senedlerine yer vermeleri veya işaret etmeleri

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. a	Yanıtınız doğru değilse “Musannefler” konusunu yeniden okuyunuz.
2. e	Yanıtınız doğru değilse “Râvilerine Göre Tasnif Edilmiş Hadis Kitapları” konusunu yeniden okuyunuz.
3. c	Yanıtınız doğru değilse “Nesâî ve Sünen’i” konusunu yeniden okuyunuz.
4. c	Yanıtınız doğru değilse “Meğâzî ve Siyer Kitapları” konusunu yeniden okuyunuz.
5. d	Yanıtınız doğru değilse “Giriş” ve “Tasnîfin Amaçları” konularını yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Hadisleri değişik şekillerde sınıflandıran kitapların yazılmasına üç temel ihtiyaçtan yol açmıştır: 1-Hadislerin korunması. 2- Kullanım kolaylığı. 3-Hz. Peygamber’in sünnetinin devamlılığının sağlanması.

Sıra Sizde 2

Her üçü de ahkâmla yani fıkıh konularıyla ilgili hadisleri bir araya getirme amacıyla yazılmışlardır. Bazı istisnaları olsa da ağırlıklı olarak *Sünen*’lerde sadece Hz. Peygamber’den gelen hadislerle yer verilirken, *Muvatta* ve *Musannefler*’de Hz. Peygamber’den gelen hadisler yanında Sahabe ve Tâbiûn sözlerine, görüşlerine ve uygulamalarına da yer verilir.

Sıra Sizde 3

Buhârî ve Müslim’in *el-Câmiu’s-Sahîh*’leri, Tirmizî, Nesâî, Ebû Dâvud ve İbn Mâce’nin *Sünen*’leridir. Bunlardan sadece Buhârî ve Müslim’in Câmi’leri sahih hadisleri bir araya getirme amacıyla yazılmışlardır.

Yararlanılan Kaynaklar

- A’zamî, M. M.(1992) “Buhârî Muhammed b. İsmâîl”, **DİA** (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi), İstanbul, VI, 368-372.
- Çakan, İ. L. (1993) “el-Câmiu’s-Sahîh: Tirmizî”, **DİA**, İstanbul, VII,129-132.
- Çakan, İ. L. (1985) **Hadis Edebiyatı**, İstanbul.
- Efendioğlu, M. (2006) “Musannef: İbn Ebû Şeybe”, **DİA**, İstanbul, XXXI, 237-8.
- Hatiboğlu, İ. (2003) “Ma’mer b. Râşid”, **DİA**, İstanbul, XXVII, 552-3.
- Hatiboğlu, İ. (2005) “Mu’cem” **DİA**, İstanbul, XXX, 345-6.
- Hatiboğlu, İ. (2006) “Müsned” **DİA**, İstanbul, XXXII, 99-101.
- Kandemir, Y. (1989) “Ahmed b. Hanbel”, **DİA**, İstanbul, II, 75-80.
- Kandemir, Y. (1993) “el-Câmiu’s-Sahîh: Buhârî, el-Câmiu’s-Sahîh: Müslim”, **DİA**, İstanbul, VII, 114-129.
- Kandemir, Y. (1994) “Ebû Dâvûd es-Sicistânî”, **DİA**, İstanbul, X, 119-121.
- Kandemir, Y. (1995) “Etrâf”, **DİA**, İstanbul, XI, 498-9.
- Kandemir, Y. (1999) “İbn Mâce” **DİA**, İstanbul, XX, 161-2.
- Kandemir, Y. (2003) “Kütüb-i Sitte” **DİA**, İstanbul, XXVII, 6-8.
- Kandemir, Y. (2006) “Muvatta” **DİA**, İstanbul, XXXI, 416-8.
- Kandemir, Y. (2006) “Müslim b. Haccâc”, **DİA**, İstanbul, XXXII, 93-4.
- Kandemir, Y. (2006) “Müsned:Ahmed b. Hanbel”, **DİA**, İstanbul, XXXII, 104-5.
- Kandemir, Y. (2006) “Nesâî”, **DİA**, İstanbul, XXXII, 563-5.
- Koçyiğit, T. (1977) **Hadis Tarihi**, Ankara.
- Özel, A. (2003) “Mâlik b. Enes”, **DİA**, İstanbul, XXVII, 506-513.
- Özpınar, Ö. (2005) **Hadis Edebiyatının Oluşumu**, Ankara.
- Polat, S.- Nazlıgül, H.- Doğanay, S. (2008). **Hadis Araştırma ve Tenkit Kılavuzu**, İstanbul.
- Tokpınar, M. (2006) “Musannef: Abdurrezzâk” **DİA**, İstanbul, XXXI,236-7.
- Yardım, A. (1999) “İbn Ebû Şeybe Ebû Bekr”, **DİA**, İstanbul, XIX, 442-3.
- Yardım, A. (1984). **Hadis I-II**, İzmir.

4

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Temel hadis kaynakları ile bunlar üzerine yapılan çalışmalar arasındaki farkı ayırt edebilecek,
- Temel hadis kaynakları üzerine yapılan farklı çalışmaları değerlendirebilecek,
- Temel hadis kaynakları üzerine yapılan farklı çalışmaların hadis ilmine katkılarını açıklayabilecek,
- İlk dönemlerden günümüze gelmeyen bazı kitaplarda bulunan hadislere temel hadis kaynakları üzerine yapılan çalışmalarla ulaşabilecek,
- Hadislerle uydurma haberler ve halk arasında hadis diye meşhur olmuş sözlerin arasındaki farkı ayırt edebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

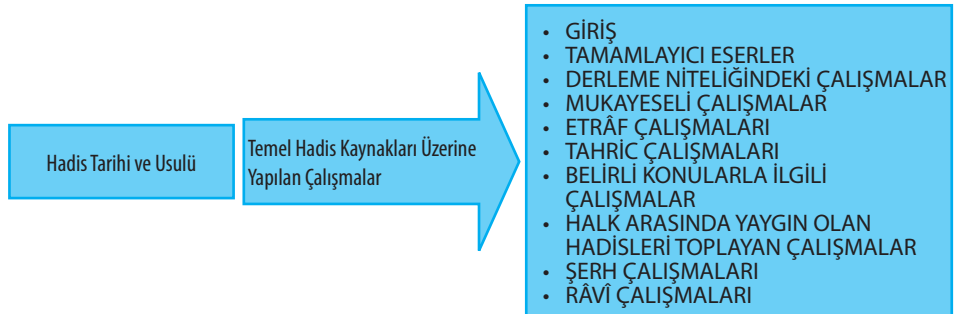
- Sahîhayn
- Kütüb-i sitte
- Müstedrek
- Müstahrec
- Cem', câmi'
- Zevâid

Öneriler

Bu üniteyi daha iyi kavrayabilmek için okumaya başlamadan önce;

- Metin içerisinde tanımı verilmeyen terimler için birinci üniteye önerilen *Hadis İstılahları Sözlükleri*'nden birine başvurunuz.
- M. Yaşar Kandemir'in "Kütüb-i sitte", (DİA, XXVII, 6-7) maddesi ile İsmail Lütfi Çakan'ın *Hadis Edebiyatı* adlı kitabındaki tasnif devri sonrası hadis edebiyatı bölümünü inceleyiniz.

İçindekiler



Temel Hadis Kaynakları Üzerine Yapılan Çalışmalar

GİRİŞ

Önceki ünite de hicrî ikinci ve üçüncü asırlarda yazılan temel hadis kaynaklarını görmüş-tük. Temel hadis kaynaklarının önemli ölçüde telif edilmesi, hadis rivâyetinin de sona ermesi sonucunu doğurmuştu. Bu dönemden sonra hadis ilmiyle ilgili yazılan kitapla-rın büyük çoğunluğu temel hadis kaynaklarını esas alan çalışmalar olmuştur. Dolayısıyla bundan sonra telif edilen eserlerin en belirgin özelliği temel hadis kaynaklarını esas alma-ları, onlara dayanarak yapılmış olmalarıdır.

Sadece sahih hadisleri bir eserde toplama faaliyeti ilk defa üçüncü asırda Buhârî ve Müslim tarafından başlatılmıştı. Buhârî eserinin ismindeki “*el-muhtasar*” ifadesiyle sahih hadislerin tamamını bir araya getirmedeğini belirtmekteydi. Müslim de bu hususu eserin-de açıkça ifade etmekteydi. Dolayısıyla Buhârî ve Müslim’in *el-Câmiu’s-sahih*’leri sahih ha-dislerin tamamını ihtiva etmemekteydi. Bu durum onların eserlerinde bulunmadığı halde sahih olan hadisleri bir araya getirme ihtiyacını doğurmaktaydı. Söz konusu eserleri esas alan **müstedrek** türü eserler bu ihtiyacı karşılamak amacıyla telif edildi.

En az râvî zinciriyle (*âli isnad*) hadis elde etme anlayışı temel hadis kaynaklarının telifinden sonra da devam etmekteydi. Ayrıca ilk dönemde telif edilen eserlerde bulunan hadisleri farklı isnadlarla güçlendirmek de önemli bir hizmet olarak görülmekteydi. **Müs-tahrec** türü eserler temel hadis kaynaklarındaki hadisleri âli isnadla elde etmek ve onları daha güçlü kılmak amacını gerçekleştirmek için hazırlandılar.

Tüm hadisleri birlikte görmek ve değerlendirmek böylece onlardan daha çok istifade etmek arzusu **temel hadis kaynaklarını bir araya getiren eserlerin** yazılmasına yol açtı.

Aşağıda ifade edildiği üzere yaklaşık beşinci yüzyıldan itibaren *Kütüb-i sitte* denilen altı kitap, hadis çalışmalarının merkezini oluşturmaya başladı. Kütüb-i sitte dışındaki eser-lerden daha kolaylıkla istifade etme ve bu eserlerde olup, kütüb-i sitte’de olmayan hadis-lerin bir araya toplanması ihtiyacı **Zevâid** türü çalışmaların ortaya çıkmasına yol açtı. Zevâid’in tanımı ileride yapılacaktır.

Temel hadis kaynakları sadece hadisleri toplayan eserler değildi. Bu kitapların müellif-leri eserlerini yazarken dönemlerinin temel meselelerine çare aramaya da çalışmaktaydı. Onlar eserlerine koydukları bölüm ve bab (alt) başlıklarında aynı zamanda çözüm öneri-lerini sunmaktaydı. Zamanla bir taraftan Hz. Peygamber, diğer taraftan onun hadislerini kitaplarda toplayan müelliflerin ortamından uzaklaşılması sonucu, hadislerin ve hadis kitabı yazarlarının açıklamalarını anlama güçlüğü artmaktaydı. Temel hadis kaynakları üzerine yapılan **şerh çalışmaları** bu güçlüğü ortadan kaldırmayı amaçlamaktaydı. Aşağı-da söz konusu edilecek şerh türü eserler temel hadis kaynaklarının daha iyi anlaşılmasını, onlardan istifade etmeyi kolaylaştıran çalışmalardır.

İlk dönemlerde başta hadis kitapları olmak üzere dini metinleri ezberlemek ilmî bir gelenektir. Dolayısıyla İslâm âlimleri istedikleri bilgiye kısa zamanda ulaşabiliyorlardı. Bu geleneğin zayıflaması ve hadislerin kitaplardan aranması uygulamasının yaygınlaşması üzerine kaynaklardaki hadislere ulaşmak zorlaşmıştı. **Etraf** türü eserler bu güçlüğü ortadan kaldırmak hadislere daha kolay ulaşmak amacıyla telif edilmişlerdi.

Hadisin dindeki konum ve önemi başta akaid ve fıkıh olmak üzere birçok ilim tarafından delil olarak kullanılmasını gerekli kılıyordu. Ancak rivâyet döneminden uzaklaştıkça söz konusu ilimlerde isnad kullanımı azalmış hadislerin kaynaklarına işaret etme geleneği terk edilmişti. Bu durum farklı konularda yazılan eserlerde bulunan hadislerin kaynağını gösterme ihtiyacını ortaya çıkardı. Aşağıda zikredilecek **tahric** türü eserler bu amaçla telif edildi.

Yukarıda işaret edildiği üzere sahih hadislerin tamamını bir araya getiren kitap telif edilmemişti. Üstelik Buhârî ve Müslim'in *el-Câmiu's-sahih*'lerinden ancak uzmanları istifade edebilmekteydi. Dolayısıyla Müslümanların hadis bilgisi sadece sahih hadislere dayanmamaktaydı. Onlar sahih, zayıf hatta uydurma haberleri birbirinden ayıramamaktaydı. Bu durum Müslümanların genelini dikkate alan ve **sahih hadisleri ihtiva eden kitaplara** olan ihtiyacı artırmaktaydı. Aşağıda söz konusu edilecek olan *Riyâzü's-salihîn* ve benzeri eserler bu amaçla kaleme alındı. Ayrıca halk arasında hadis diye yayılmış sözlerin sahih olup olmadıklarını ortaya koyan eserler de aynı amacı taşımaktaydı.

Sözü edilen temel hadis kaynaklarından Buhârî ve Müslim'in *el-Câmiu's-sahih*'leri **Sahihayn** ismiyle anılmaktaydı. Söz konusu eserlerden bir kısmı ise zamanla kütüb-i erbaa, kütüb-i hamse ve kütüb-i sitte gibi kavramlarla anılmaya başlamıştı. Nitekim Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce ve Nesâî'nin *Sünen*'leri **Kütüb-i erbaa** (dört temel kaynak); Buhârî ve Müslim'in *el-Câmiu's-sahih*'leri ile, Ebû Dâvûd, Tirmizî, ve Nesâî'nin *Sünen*'leri **Kütüb-i hamse veya Usûl-i hamse** (beş temel kaynak); Bu beş esere İbn Mâce'nin *Sünen*'inin eklenmesiyle meydana gelen altı kitap ise **Kütüb-i sitte** kavramlarıyla anılmaktaydı.

Söz konusu eserler zamanla ilim dünyasında daha çok ön plana çıkmış ve otorite kazanmışlardı. Nitekim İbn Mende (ö. 395/1004) rivâyet ettiği bazı hadislerin ardından bunların Buhârî ve Müslim'in eserlerinde de bulunduğu açıklamalarını yapmaktaydı. Böylece onların hadis konusunda otorite olduklarına ilk işaret eden âlim olmuştu. Buhârî, hicrî dördüncü asrın ikinci yarısından itibaren daha çok dikkatleri çekmeye başlamış ve önemli oranda olumlu yaklaşımlara kısmen olumsuz tenkitlere de maruz kalmıştır. Tespit edilebildiği kadarıyla Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinin İslâm dünyasında şöhretinden ilk defa bahseden ise Hâkim en-Nisâbüri (ö. 405/1014) olmuştur.

İbnü'l-Kayserânî'nin (ö. 507/1113) *Şurûtu'l-eimmeti's-sitte*, Hâzimi'nin (ö. 584/1188) ise *Şurûtu'l-eimmeti'l-hamse* adlı risâlelerini telif etmeleri Kütüb-i sitte'nin altıncı asırda kazandığı güveni göstermekteydi. Nitekim İbnü'l-Kayserânî söz konusu risâleyi, bazı kimselerin Kütüb-i sitte müelliflerinin hadisleri eserlerine almak için esas aldıkları şartları sormaları üzerine yazdığını söylemektedir. Bu durum altı temel hadis kaynağının belirli bir yaygınlık ve şöhret kazanma sürecinde olduğuna işaret etmekteydi. Onun söz konusu risâlesini yazmasıyla birlikte temel hadis kaynakları arasında Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'leri ilk iki sıradaki yerlerini pekiştirmiş, onlarla birlikte zikredilen dört *Sünen*'in otorite kazanma sürecini de hızlandırmıştı. Hicrî yedinci asırda İbnü's-Salah'tan (ö. 643/1245) sonra altıncı kitap olarak İbn Mâce veya Dârimî'nin *Sünen*'ini tercihte ihtilaf bulunmaktaydı. Ancak altı temel hadis kitabının (*el-Kütübü's-sitte*) diğerlerinden daha üstün kabul edilmesi anlayışı yerleşmişti. Nitekim bir asır sonra Mizzî (ö. 741/1341) "Kütüb-i sitte'nin her biri için ehline malum olan bir üstünlüğü vardır. Bu kitaplar insanlar arasında meşhur olmuş ve İslâm beldelerinde yayılmıştır" demektedir. Meslekten olmayan İbn Haldun (ö. 808/1405) "**El-Ümmehâtu'l-hamse**" tabiriyle beş temel hadis kitabının üstünlüğüne işaret etmekteydi. Bu açıklama da söz konusu kitapların otoritelerinin hicrî sekizinci asırdan itibaren İslâm

dünyasında yaygın olarak kabul edildiğini göstermektedir. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (ö. 1176/1762) temel hadis kaynaklarının otorite kazanmalarında sıhhat ve şöhretin belirleyici olduğuna dikkat çekmektedir. O, yukarıda bahsedilen iki özellik açısından birinci sıraya *el-Muvatta ile Sahîhayn*'ı yerleştirmiştir. Diğer hadis kaynaklarından daha üstün kabul edilen Kütüb-i sitte'yi zamanla “**es-Sihâhu's-sitte**: altı sahih kitap” şeklinde sahih hadis kaynakları olarak isimlendirenler de olmuştur. Nitekim Siddîk Hasan Han (ö. 1307/1980) Kütüb-i sitte hakkında yazdığı eserine *el-Hitta fî zikri's- Sihâhi's-sitte* ismini vermiştir.

Hicrî dördüncü ve beşinci asırlarda bazı âlimler Buhârî ve Müslim'in râvileri hakkında müstakil eserler yazmışlardı. Bir kısım âlim Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'leri üzerine **müstedrek** ve **müstahrec** telif etmişlerdi. *Sahîhayn*'daki hadisleri bir araya toplayan çalışmalar ayrıca Buhârî ve Müslim'in *el-Câmiu's-sahîh*'lerindeki hadislerin fihristi mahiyetindeki **etrâf** türü eserler kaleme alınmıştı. Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'leri Dârekutnî, İbn Hazm (ö. 456/1063) gibi âlimler tarafından ise eleştirilmişti. Bu bilgiler Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinin İslâm dünyasında dört ve beşinci asırlarda diğer hadis kitaplarından daha çok değer kazanıp ön plana çıktıklarını göstermekteydi.

Yazılmalarının üzerinden yaklaşık bir asır geçmeden temel hadis kitaplarını esas alan farklı çalışmalar başlamıştı. Aşağıda görüleceği üzere genellikle bu çalışmalar başta *Sahîhayn* olmak üzere kütüb-i sitte üzerine yapılmıştır. Bu sebeple bu devre “Kütüb-i sitte Üzerine Yapılan Çalışmalar Dönemi” olarak da isimlendirilebilir.

Temel hadis kaynaklarından Buhârî ve Müslim'in *el-Câmiu's-sahîh*'lerinin otorite kazanmalarının sebeplerini gözden geçirin ve diğer kitaplarla farklarını araştırınız.



SIRA SİZDE

Bu dönemde temel hadis kaynaklarını tamamlayan, bir araya getiren (*cem*'), birbiriyle mukayese eden (*zavâid*), onları açıklayan (*şerh*) ve hadisin kaynağını gösteren (*tahrîc*) eserler yazılmıştır. Ayrıca özellikle Kütüb-i sitte râvilerini inceleyen kitaplar kaleme alınmıştır. Bunların dışında **zühd** ve **ahlâk**, **fedâil**, **terğîb ve terhîb** ile **mevzû hadisler**le ilgili müstakil eserler de telif edilmiştir.

TAMAMLAYICI ESERLER

Bu tür eserler temel hadis kaynaklarını esas alarak onlarda bulunmayan hadisleri toplamaktadır. Bunlar **müstedrek** ve **müstahrec** olarak isimlendirilmektedir. Bunlar temel hadis kaynaklarını tamamlayıcı mahiyette yazılan eserlerdir.

Müstedrek Türü Eserler

Müstedrek (المستدرک) Arapça'da *ek*, *ilave*, *tamamlama*, *düzeltilme* gibi anlamlara gelir. **Müstedrek** türü eserler, önceki dönemdeki bir müellifin şartlarına uyduğu halde kitabına almadığı hadisleri toplamak suretiyle onun eksikliklerini tamamlayan kitaplardır. Müstedrekler esas aldıkları eserin sistemine göre telif edilirler. Dolayısıyla müstedrekler konu esaslı kitaplardır. Ancak eserleri esas alınan ilk dönem âlimleri genellikle hadisleri hangi şartlara göre topladıklarını ifade etmemişlerdir. Esas alınan eserin şartlarını tespit, müstedrek müellifi tarafından yapılmaktadır. Bu hususta müstedrek müellifinin isabet etme ve yanılma ihtimali her zaman mevcuttur. Dolayısıyla müstedreklerin esas alınan eseri bütünüyle tamamladığı düşünülmemelidir.

Müstedrek ale's-Sahîhayn

Bu türün en tanınmış çalışması **Hâkim** en-Nisâbü'rî'nin (ö. 405/1014) *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn* isimli eseridir. Hâkim en-Nisâbü'rî bu eserinde *Sahîhayn*'da yer almamakla birlikte ikisinin ya da ikisinden birinin şartlarına uyan hadisleri toplamaya çalışmıştır. Eser *Sahîhayn*'in

müşterek planına göre tertip edilmiş, “Kitâbü’l-îmân” ile başlayıp “Kitâbü’l-ehvâl” ile sona eren elli iki kitaptan oluşmuştur. Eserde sahâbe ve tâbiîn görüşleriyle birlikte 8803 rivâyet mevcuttur. Hâkim en-Nisâbü’rî *el-Müstedrek*’te hadisleri üç grup halinde zikreder:

1. Buhârî ve Müslim’in ikisinin birlikte şartlarına uygun olan veya onlardan sadece birinin şartına uygun olup da kitaplarında zikretmedikleri hadisler.
2. Buhârî ve Müslim’in ikisinin veya yalnızca birinin şartına uygun olmasa da Hâkim en-Nisâbü’rî’ye göre sahih olan hadisler. O bu hadisleri isnadı sağlam (صحيح الاسناد) diye ifade eder.
3. Hâkim en-Nisâbü’rî’ye göre sahih olmayıp bu duruma işaret etmek amacıyla zikrettiği hadisler.

Hâkim en-Nisâbü’rî hadislerin sıhhatını tespitinde titiz davranmayan bir âlim olarak kabul edilir. Dolayısıyla *el-Müstedrek*’te bulunan hadislerin tamamı sahih değildir. Zehebî (ö. 748/1347) *Telhîsü’l-Müstedrek* adını verdiği eserinde *el-Müstedrek*’teki hadislerin sağlamlık derecesini gözden geçirmiştir. Onun tespitine göre eserde bulunan hadislerin yarısı sahih, geri kalan ise zayıf, münker ve mevzû rivâyetlerdir. Dolayısıyla Zehebî’nin bu çalışması dikkate alınmadan *el-Müstedrek*’in tek başına kullanılmasının isabetli olmayacağı genel kabul görmüştür.

Dârekutnî’nin (ö. 385/995) *el-İlzâmât ale’s-Sahîhayn* isimli eseri de *Sahîhayn*’da yer almayan yetmiş hadisi bir araya getiren müstedrek türü bir çalışmadır.

Müstahrec Türü Eserler

Müstahrec (المستخرج), daha önce telif edilen herhangi bir hadis kitabında bulunan hadisleri, teker teker ele alarak kitap sahibinin senedinden başka bir senedle rivâyet etmek suretiyle meydana getirilen hadis kitabıdır. Müstahrecler, esas aldıkları eserlerdeki rivâyetleri, başka isnadlarını tespit etmek suretiyle kuvvetlendiren çalışmalardır. Esas alınan müellifin rivâyet ettiği hadislerin lafızlarıyla müstahrec yazarının rivâyet ettiği hadislerin lafızlarında ve mânasında mutlak uygunluk şart değildir. Genellikle söz konusu iki eserlerdeki hadisler arasında lafız farklılıklarının olduğu görülür. Bu tür çalışmaların IV ve V. (X-XI.) yüzyıllarda yapıldığı görülmektedir. **Ebû Avâne** el-İsferâyînî’nin (ö. 316/929) *el-Müsnedü’l-muhrec alâ kitâbi Müslim b. Haccâc*’ı ile **Ebû Nuaym** el-İsfahânî’nin (ö. 430/1039) *el-Müsnedü’l-müstahrec alâ Sahîhi’l-İmâm Müslim*’i en tanınmış müstahreclerdir.

Müstahrec türü eserlerin hadisler açısından sağladığı önemli faydalar bulunmaktadır. Bunlar aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

1. Her hangi bir hadis kitabındaki hadislerin Müstahrec müellifi tarafından farklı isnadları tespit edildiğinden dolayı asıl kitap ve içindeki hadisler kuvvet kazanır ve rivâyete olan güven artar.
2. Müstahrec müellifi tarafından hadisler farklı lafızlarla da rivâyet edileceği için asıl müellifin rivâyetindeki eksiklikler ve hatalar ortaya çıkar.
3. Müstahrec müellifinin farklı rivâyetiyle esas alınan eserlerdeki hadisin metin veya senedine yapılan ilaveler (müdreç veya güvenilir râvinin ilave ettiği kısımlar) tespit edilir.
4. Esas alınan eserde kusurlu (illetli) rivâyet edilen herhangi bir hadis, müstahrec müellifinin farklı rivâyetiyle bu illetten kurtarılmış olur.

SIRA SİZDE



Müstedrek ve müstahrec türü eserler arasındaki farkları araştırınız.

DERLEME NİTELİĞİNDEKİ ÇALIŞMALAR

Bu dönemde temel hadis kaynakları üzerine yapılan çalışmalardan bir başkası temel hadis kaynaklarını bir araya getiren eserlerdir. Bu çalışma türü, Buhârî ve Müslim’in *Sahîh*’lerini bir araya getirmekle başlamıştır. Daha sonra *Kütüb-i sitte* ve hatta bütün hadis kaynakla-

rındaki hadisleri bir araya getirmeye kadar uzanmıştır. Bu tür eserler genellikle “bir araya getirme” anlamına gelen **cem’** veya **câmi’** başlığını taşımaktadır.

Sahîhayn’ı Bir Araya Getiren Çalışmalar

Bu tür eserlerde *Sahîhayn* denilen Buhârî ve Müslim’in Câmi’lerindeki hadisler ya senedleri olmaksızın alfabetik şekilde veya sahâbi râvilerine göre müsned tertibinde bir araya getirilmiştir.

Sahîhayn’ı bir araya getiren 10 kadar eser bulunmaktadır. Bunlar arasında sadece **Humeydî**’nin *el-Cem’ beyne’s-Sahîhayn’ı* râvilere göre tertip edilmiştir. Humeydî eserin tertibinde sahâbileri fazilet derecelerine göre sıralamış ve rivâyet ettikleri hadisleri zikretmiştir. Diğer eserler ise konu esaslı telif edilmiştir.

Buhârî ve Müslim’in *el-Câmiu’s-sahîh*’lerindeki hadisleri bir araya toplayan eserlerin ilk örneği **Cevzakî**’ye (ö. 388/998) aittir. Onun eseri *el-Cem’ beyne’s-Sahîhayn* başlığını taşımaktadır. Bu dönemde tertip edilen diğer iki cem’ eseri, **Berkânî**’nin (ö. 425/1034) *el-Müsne’d* i ile Humeydî’nin (ö. 488/1095) *el-Cem’ beyne’s-Sahîhayn*’ıdır.

Kütüb-i Sitte’yi ve Diğer Bazı Kaynakları Bir Araya Getiren Çalışmalar

el-Cem’ beyne’l-usûli’s-sitte

İbn Mâce’nin *Sünen*’i yerine İmam Mâlik’in *el-Muvatta*’nı koyarak *Kütüb-i sitte*’nin hadislerini ilk defa bir araya toplayan âlim **Rezîn** b. Muaviye (ö. 535/1140) olmuştur. O *el-Cem’ beyne’l-usûli’s-sitte* adlı çalışmasında söz konusu altı kitaptaki hadisleri bir araya getirmiştir.

Câmiu’l-usûl li ehâdisi’r-Resûl

Rezîn’in hadisleri yerli yerine koymadığını düşünen Mecdüddin **İbnü’l-Esir** (ö. 606/1209) onu *Câmiu’l-usûl li ehâdisi’r-Resûl* adıyla yeniden düzenlemiştir. Müellif, sahâbi râvi dışında senedleri tümüyle kaldırmıştır. Hadis metinlerinin başına *Sahîhayn*, *Muvatta*, Tirmizî, Ebû Dâvûd ve Nesâî sırasıyla müelliflerin isim ve eserlerine en çok delâlet edecek harflerden seçtiği kısaltmalar konulmuştur. Müellif, hadislerin metinlerini daha çok Buhârî ve Müslim’den vermiştir. Ancak öteki kaynaklarda önemli farklılıklar varsa onu da ayrıca kaydetmiştir. Eserde çoğunlukla merfu’ ve mevkûf hadisler bulunmaktadır. Tâbiûn ve daha sonraki âlimlerin görüşleri ise nâdir olarak zikredilir. Genellikle hadisler ilgili oldukları konularda zikredilmiş ve tekrardan kaçınılmıştır. *Câmiu’l-usûl li ehâdisi’r-Resûl*’de bölüm (kitab) isimleri alfabetik olarak sıralanmıştır. Müellif hadis metinlerinde geçen garîb kelimeleri açıklamıştır. Abdulkâdir el-Arnaût neşrine göre *Câmiu’l-usûl*’de 9523 hadis bulunmaktadır. Eser **İbnü’d-Deyba**’ (ö. 944/1537) tarafından *Teysîru’l-vusûl ilâ Câmiu’l-usûl* adıyla ihtisar edilmiştir.

Câmiu’l-usûl Kemal Sandıkçı, *Teysîru’l-vusûl* ise *Hadis Ansiklopedisi: Kütüb-i sitte* adıyla İbrahim Canan tarafından Türkçeye çevirilmiş ve şerh edilmiştir.

Mesâbîhu’s-sünne

Tespit edilebildiği kadarıyla *Kütüb-i sitte* ve diğer temel hadis kaynaklarını esas alarak hadis kitabı derleyen ilk âlim **Beğavî** nisbesiyle tanınan Hüseyin b. Mes’ûd (ö. 516/1122) olmuştur. O, *Mesâbîhu’s-sünne* isimli eserini başta *Kütüb-i sitte* olmak üzere Dârimî’nin *es-Sünen*, Mâlik’in *el-Muvatta*, Şâfiî’nin *el-Müsne’d*, Dârekutnî’nin *es-Sünen*, ve Beyhakî’nin *Şuabü’l-îmân* adlı eserlerinden derleyerek meydana getirmiştir. Eserde sadece sahâbi râvi veya nâdiren tâbiî zikredilmiş böylece hadis ilminde ilk defa hadislerin isnadları terkedilmiştir.

DİKKAT



Mesâbîhu's-sünne hadislerin isnadında sadece sahâbiyi zikredip diğer ravîlerin terk edildiği ilk eserdir. Daha sonra telif edilen derleme hadis kitaplarında da bu yöntemi uygulanmıştır.

Begavî, Buhârî ve Müslim'in *el-Câmiu's-sahih*'lerinden birinde veya her ikisinde bulunan hadisleri **sahih**, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve diğer hadis kitaplarından aldığı hadisleri ise **hasen** olarak nitelemiştir. Az sayıdaki **zayıf** hadislerin durumuna da işaret edilmiştir. Ancak Begavî'nin bu ayrımı kabul görmemiştir. Sünen müelliflerinin eserlerinde hasen hadis dışında sahih ve zayıf hadislerin de bulunduğu gerekçesiyle tenkit edilmiştir. Eserde *Sahihayn*'dan 2434, diğer hadis kitaplarından ise 2050 hadis bulunmaktadır.

Mesâbîhu's-sünne İslâm dünyasında büyük şöhret kazanmış ve üzerine kırktan fazla şerh yazılmıştır. Bunlar arasında en tanınmış **Hatîb et-Tebrizî** diye tanınan Muhammed b. Abdillâh'ın (ö. 737/1336) *Mişkâtü'l-Mesâbih*'idir. Hatîb et-Tebrizî bu eserinde Begavî'nin sahih ve hasen diye ikiye ayırdığı hadisleri yeniden düzenlemiştir. Onun hadisleri seçme şartlarını dikkate alarak esere üçüncü bir bölüm daha eklemiştir. Birinci bölüm Begavî'nin sıhah dediği hadisleri ihtiva etmektedir. Bunlar, Buhârî ve Müslim'in birlikte veya ayrı ayrı kitaplarında aldığı hadislerdir. İkinci bölüm Begavî'nin hısan dediği hasen hadislerden meydana gelmektedir. Üçüncü bölüm ise, konuyla ilgili olduğu halde Begavî tarafından *Mesâbih*'e alınmayan Hatîb et-Tebrizî'nin yaptığı ilâvelerden meydana gelmektedir. Müellif Begavî'nin kapalı bıraktığı yerleri açıklamış ve hadislerin ravîlerini zikretmiştir. Hatîb et-Tebrizî'nin eserin her üç bölümüne ilave ettiği hadislerin sayısı 1511'dir. Hatîb et-Tebrizî'nin eseri üzerinde de birçok çalışma yapılmıştır. *Mişkâtü'l-Mesâbih* hakkındaki en önemli çalışma ise Ali el-Kârî'nin *Mirkâtü'l-mefâtiḥ* adlı eseridir. Ali el-Kârî mükerrer rivâyetleri çıkarmış, hadisleri senedleriyle birlikte kaydetmiştir. O, hadislerin merfû veya **mevkûf** olduklarını belirtmiş, muhtasar rivâyetlerin tamamını zikretmiştir. Hatîb et-Tebrizî'nin garîb yahut zayıf olarak nitelediği rivâyetleri yeniden değerlendirmiştir. Begavî'nin *Mesâbîhu's-sünne*'si ve onun şerhleri olan *Mişkâtü'l-Mesâbih* ve *Mirkâtü'l-mefâtiḥ*'in farklı baskıları bulunmaktadır.

Cem'u'l-cevâmi' ve el-Câmiu's-sağîr

Süyûtî (ö. 911/1505) önce başta *Kütüb-i sitte* olmak üzere yetmiş bir hadis kitabındaki bütün hadisleri bir araya getirmek üzere *Cem'u'l-cevâmi'*ni daha sonra da *el-Câmiu's-sağîr* isimli eserini telif etmiştir.

Cem'u'l-cevâmi' Süyûtî'nin bütün hadisleri toplamak üzere kaleme aldığı eserdir. Fakat bu eseri tamamlayamadan vefat etmiştir. *Câmiu'l-Kebîr* diye de anılır. İki bölüm halinde tertip edilen eserin birinci bölümünde kavli hadisler alfabetik olarak sıralanmaktadır. İkinci bölümde ise fiilî veya kavli-fiilî hadisler bulunmaktadır. Bu kısım aşere-i mübeşşereden başlamak üzere diğer sahâbîlerin adına göre alfabetiktir. Her hadisten sonra onu rivâyet eden sahâbîlerin adları verilmektedir. Eserin kaynaklarının bir kısmı günümüze ulaşmamıştır. Bu sebeple *Cem'u'l-cevâmi'* aynı zamanda büyük bir kültür mirasını bütünüyle kaybolmaktan kurtarmıştır. Süyûtî'nin amacı ulaşabildiği bütün hadisleri toplamak olduğu için eserde birçok zayıf, hatta mevzû rivâyetler de bulunmaktadır. Mecmau'l-buhûsi'l-İslâmiyye (Ezher) tarafından kurulan üç kişilik bir komisyon tarafından neşrine başlanmış IV. Cildi 1992'de yayımlanmıştır.

el-Câmiu's-sağîr min *hadîsi'l-beşîri'n-nezîr* Süyûtî'nin tamamlayamadığı *Cem'u'l-cevâmi'* adlı kitabından kısa hadisleri seçmek suretiyle meydana getirdiği bir çeşit muhtasardır. *Câmiu's-sağîr* alfabetik olup hadisler genellikle kelimenin ilk harfine göre sıralanmıştır. Hadislerin isnadı zikredilmemiştir. Eser genellikle bir veya birkaç cümlelik kısa hadislerden meydana gelmektedir. Eserde ahkâm hadisleri yok denecek kadar azdır.

Hadislerin kimler tarafından rivâyet edildiği ve hangi kaynaklarda yer aldığı, hadislerin sonuna konan rumuzlarla belirtilmiştir. Hadislerin sahih, hasen ve zayıf olduğuna da rumuzlarla işaret edilmiştir. *el-Câmiu's-sağîr*'in ihtiva ettiği hadisler Süyûtî'ye göre genelde sahih ve hasen olmakla birlikte zayıfları da vardır. Bazı âlimlere göre ise eserde mevzû rivâyetler de bulunmaktadır. Son yapılan araştırmalarda 6469 hadisin çok zayıf ve mevzû olduğu tespit edilmiştir. Eserdeki hadis sayısı hakkında farklı rakamlar verilmekle birlikte son yapılan araştırmalarda 10.010 hadis bulunduğu ortaya konulmuştur. Süyûtî daha sonra 4440 hadis ilâve ederek eserine *Ziyâdetü'l-Câmi*' adıyla bir zeyl yani ek yazmıştır.

Kenzü'l-ummâl

Kenzü'l-ummâl Ali el-Müttakî el-Hindî'nin (ö. 975/1567) Süyûtî'ye ait söz konusu iki eseri ile *Ziyâdetü'l-Câmi*' adlı zeylindeki rivâyetleri fıkıh konularına göre alfabetik olarak düzenlediği hadis kitabıdır. Eserin tam adı *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*'dir. Herhangi bir konudaki hadislerle topluca ulaşmak isteyenler için kolaylık sağlayan kitapta rumuzlarla hadislerin kaynağı belirtilmiştir. Eserde sened zikredilmemiş sadece sahâbî râvisine yer verilmiştir. Süyûtî'nin değerlendirmeleri ve sıhhat durumuyla ilgili bilgileri kaydedilmiştir. Eserde 46.624 hadis bulunmaktadır. Ali Muttakî el-Hindî daha sonra eserin kullanımında ortaya çıkan bazı güçlükleri gidermek, eseri tekrarlardan kurtarmak amacıyla *Müntehabü Kenzi'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*'ini kaleme almıştır. *Kenzü'l-ummâl* ve *Müntehabü Kenzi'l-ummâl*'in farklı baskıları bulunmaktadır.

Cem'ul-fevâid

Cem'ul-fevâid Rûdânî diye tanınan Muhammed b. Muhammed el-Mağribî'nin (ö. 1094/1683) İbnü'l-Esir'in *Câmiu'l-usûl*'ü ile Heysemî'nin *Mecma'u'z-zevâid*'ine İbn Mâce ve Dârimî'nin *es-Sünen*'lerini ilâve etmek suretiyle on dört temel hadis kitabındaki hadisleri bir araya getirdiği eserdir. Eserde hadislerin isnadları kaldırılmış, tekrarlar önemli ölçüde ayıklanmıştır. Eserin tam adı *Cem'ul-fevâid min Câmi'i'l-usûl ve Mecma'i'z-zevâid*'dir. Eserde 10.131 rivâyet bulunmaktadır. *Mecma'i'z-zevâid*'deki zayıf ve uydurma rivâyetler bu kitapta yer almamıştır. Eser Naim Erdoğan tarafından *Büyük Hadis Külliyyâtı* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir.

Buhârî ve Müslim'in *el-Câmiu's-sahîh*'lerindeki "câmi" kelimesi ile temel hadis kaynaklarını bir araya getiren eserlerin isimlerinde yer alan "câmi" kelimelerinin anlam farklılıklarını belirtiniz.



SIRA SİZDE

MUKAYESELİ ÇALIŞMALAR

Zevâid Kitapları

Herhangi bir hadis kitabının bir başka hadis eseri veya eserleriyle karşılaştırılıp birincisinin ikincisinden fazla olarak ihtiva ettiği hadisleri bir araya getiren eserlere **zevâid** kitapları denilmektedir. Zevâid türü eserlerde genellikle *müsned* ve *mu'cemler* gibi hadis aramanın zor olduğu kitapların zevâidleri tespit edilmektedir. Ancak bazı zevâid müellifleri bunların dışındaki eserlerin zevâidlerini de tespit etmişlerdir.

Zevâidler konularına göre tasnif edilmiş eserlerdir. Zevâid müellifleri çalışmalarına esas aldıkları eserlerdeki rivâyetleri hiçbir ayırıma tâbi tutmazlar. Dolayısıyla bu eserlerde merfû, mevkuf ve maktû hadisler bulunduğu gibi sahih, hasen, zayıf ve mevzû rivâyetler de yer almaktadır. Zevâid kitaplarının esas aldıkları eserlerde, muteber hadis kaynaklarında pek rastlanmayan birçok garip ve ilgi çekici bilgiler mevcuttur. Ancak zevâid müellifleri genellikle eserlerinde zikrettikleri hadislerin sıhhat durumları ve râvileri hakkında bilgi

verdikleri için, zayıf ve mevzû rivâyetler hakkında da bilgi vermektedirler. Zevâide esas olan eserlerin tamamı senedli hadisler ihtiva etmektedir. Zevâid müellifleri senedsiz eserlere rağbet etmemişlerdir.

Zevâidin tespitinde genellikle *Kütüb-i sitte* esas alınmıştır. Yani zevâidini yaptıkları kitapların Kütüb-i sitte'de olmayan hadislerini bir araya getirerek bir nevi Kütüb-i site'ye ek ve onları tamamlayıcı nitelikte eserler meydana getirmeyi amaçlamışlardır. Bu tür çalışma VIII. (XIV.) asrın ortalarından başlayarak IX. (XV.) yüzyılın sonuna kadar sürmüştür. Tespit edilebildiği kadariyle ilk zevâid kitapları Moğoltay b. Kılıç (ö. 762/1361) ve İbnü'l-Mülakkın (ö. 804/1401) tarafından hicrî sekizinci asırda telif edilmiştir. Zevâid türü eserlerin en tanınmışları Heysemî, Bûsîrî ve İbn Hacer'in eserleridir.

Mecma'u'z- zevâid

Bu türün en tanınmış eseri **Heysemî** nisbesiyle tanınan Ali b. Ebî Bekr'in (ö. 807/1404) *Mecma'u'z- zevâid ve menba'u'l-fevâid* adlı kitabıdır. Heysemî bu eserinde Ahmed b. Hanbel, Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî ve Bezzâr'ın *Müsned*'leri ile Taberânî'nin üç *Mu'cem*'inin *Kütüb-i sitte*'de bulunmayan hadislerini bir araya getirmiştir. Senedlerde sahâbîler dışındaki râviler zikredilmemiştir. Eser kırk dört kitab, 3642 bab ve 18.776 hadis ihtiva etmektedir. Eserde merfû, mevkuf ve maktû' rivâyetler yer almaktadır. Heysemî, rivâyetleri sahih-zayıf ayırımı yapmadan kaynaklardan olduğu gibi almıştır. Dolayısıyla eserde sahih, hasen, zayıf hatta mevzû hadisler bulunmaktadır. Ancak Heysemî sahâbî dışındaki râviler hakkında cerh ve tâdil açısından ayrıntılı bilgi vererek rivâyetlerin sağlamlık derecesini ortaya koymaya çalışmıştır. Rivâyetlerin hangi kaynaktan alındığına da işaret edilmiştir. Heysemî, bazen hadisin tamamını değil bir kısmını vermekte, bazen bir hadisi kitabın birkaç yerinde zikretmektedir. *Mecma'u'z- zevâid* beş kitabın *Kütüb-i sitte*'de yer almayan hadisleri bir arada görme kolaylığı sağlamaktadır.

Heysemî'nin bunun dışında, İbn Mâce'nin *es-Sünen*'i, Hâris b. Ebî Üsâme'nin (ö. 282/896) *Müsned*'i, Taberânî'nin iki *Mu'cem*'inde bulunup *Kütüb-i sitte*'de yer almayan hadisleri bir araya getirdiği üç zevâidi ile İbn Hibbân'ın *Sahih*'inde bulunup *Sahihayn*'da yer almayan 2647 hadisi ihtiva eden *Mevâridü'z-zamân ilâ zevâidi İbn Hibbân* isimli eseri de bulunmaktadır.

İthâfü'l-hiyere

Bûsîrî nisbesiyle tanınan Mısırlı muhaddis Ahmed b. Ebî Bekir'in (ö. 840/1436) *İthâfü's-sâdeti'l-mehera* adıyla da tanınan *İthâfü'l-hiyere bi zevâidi'l-mesânîdi'l-aşere* isimli kitabında on müsnedin zevâidini yapmıştır. Bunlar, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Müsedded, Humeydî, İbn Ebî Ömer, İshak b. Râhûye, Ahmed b. Menî, İbn Ebî Şeybe, Abd b. Humeyd, Hâris b. Ebî Üsâme ve Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin *Müsned*'lerinde olup *Kütüb-i sitte*'de bulunmayan hadisleri bir araya getiren bir eserdir.

Bûsîrî bundan başka, İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde bulunduğu halde *Kütüb-i hamse*'de yer almayan hadisleri *Misbâhu'z-züccâce fi zevâidi İbn Mâce* isimli eserinde bir araya getirmiştir. *Fevâidü'l-münteki li-zevâidi'l-Beyhaki* isimli eserinde ise Beyhaki'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında olup *Kütüb-i sitte*'de bulunmayan hadisleri bir araya getirmiştir.

el-Metâlibü'l-âliye

İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *el-Metâlibü'l-âliye bi- zevâidil-mesânîdi's-semâniye* isimli eseri de günümüze ulaşan önemli zevâidlerdendir. İbn Hacer bu eserinde Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Müsedded, Humeydî, İbn Ebî Ömer, İshak b. Râhûye, Ahmed b. Menî, İbn Ebî Şeybe, Abd b. Humeyd, Hâris b. Ebî Üsâme ve Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin *Müsned*'lerinde bulunduğu halde *Kütüb-i sitte* ile Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer almayan 4702 hadisi bir

araya getirmiştir. Eser konulara göre tertip edilmiştir. İbn Hacer, hadislerin sıhhat durumu ve senedleri hakkında da bilgiler vermektedir. *el-Metâlibü'l-âliye*'nin esas aldığı eserlerin bir kısmı günümüze gelmemiştir. Bu durum eserin değerini artırmaktadır.

Zevâid türü eserlerin hadisler açısından sağladığı önemli faydalar bulunmaktadır. Bunlar aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

1. *Kütüb-i sitte* ve diğer muteber hadis kitaplarında bulunmayan ve günümüze ulaşmayan birçok hadisi ihtiva etmek.
2. Farklı kaynaklardaki hadisleri bir araya toplayarak tekrarlarını önlemek.
3. Müsned ve mu'cem türü eserlerdeki hadislerin konularına göre tasnifini yapmak suretiyle istifadelerini artırmak.
4. Müsned ve mu'cem türü eserlerdeki hadislerin sıhhat durumları hakkında bilgi vermek.
5. Ferd, garîb ve zayıf olarak bilinen birçok hadislerin kuvvet kazanmasını sağlamak.
6. Zevâidlerde birbirini açıklayıcı ve tamamlayıcı ayrıntılar muhafaza edilerek bazı hadislerdeki kapalılığın giderilmesini sağlamak.

Zevâid türü eserler hakkında ayrıntılı bilgi için Abdullah Karahan'ın *Hadis Edebiyatında Zevâid Kitapları* adlı kitabını okuyunuz.



K İ T A P

ETRÂF ÇALIŞMALARI

Hadislerin baş tarafından bir kısmı zikredilmek suretiyle sahâbe adına veya hadis metinlerine göre alfabetik olarak düzenlenen eserler **etrâf** (الاطراف) diye isimlendirilmektedir. Etrâf türü eserler, hadisin baş tarafından tamamını hatırlatan bir kısmını verip, ardından hadisin bütün senedlerini veya belirli bazı kitaplara bağlı kalarak onlarda geçtiği yerlerini bildiren kitaplardır. Bu eserler genellikle bir çeşit müsned özelliği arzeder. Ancak müsned türü eserlerde bir hadisin tamamı verildiği halde etrâf kitaplarında hadisin sadece baş tarafı zikredilir. Etrâf kitaplarında bir sahâbinin esas alınan kitaplardaki bütün rivâyetleri ve bu rivâyetlerin bütün senedleri bir araya toplanarak eserlerin hangi bölümlerinde geçtiği belirtilir. Bu tür çalışmaların da *Sahîhayn* ve *Kütüb-i sitte* merkezli olduğu görülmektedir.

Bu türün ilk örnekleri olan Halef el-Vâsîti (ö. 401/1010) ve Ebû Mes'ûd ed-Dîmaşkî'nin (ö. 401/1010) *Etrâfü's-Sahîhayn* isimli eserleri Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'leriyle ilgilidir. İbnü'l-Kayserânî'nin (ö. 507/1113) *Etrâfü'l-Kütübî's-sitte* isimli eseri ise isminden de anlaşıldığı gibi *Kütüb-i sitte*'deki hadislerin farklı isnadlarını bir araya getirir.

Bu tür çalışmaların en tanınmışları ise Mizzî nisbesiyle tanınan Yusuf b. Abdurrahman (ö. 742/1341), Abdülganî en-Nablusî (ö. 1143/1730) ve Muhammed Şerif Tokadî'nin (ö. 1312/1897) eserleridir.

Mizzî'nin *Tuhfetü'l-eşraf bi ma'rifeti'l-etrâf* isimli eseri *Kütüb-i sitte* ile Ebû Dâvûd'un *el-Merâsîl*'ini, Tirmizî'nin *Şemâilü'n-nebî* adlı eserini, Nesâî'nin *'Amelü'l-yevm ve'l-leyle*'sini ihtiva etmektedir. Sahâbe, tâbiîn ve tebeü't-tâbiîn'e ait 1391 müsnedde mevcut 19.626 hadis bulunmaktadır.

Abdülganî en-Nablusî'nin *Zehâirü'l-mevâris fî'd-delâleti 'alâ mevâzi'i'l-hadîs* isimli eseri ise *Kütüb-i sitte* ile *el-Muvatta'*ı ihtiva etmektedir. Sahâbî adına göre yedi bölüm halinde düzenlenen eserde 12.302 hadis bulunmaktadır.

Buhârî ve Müslim'in eserlerindeki hadisleri kolayca bulabilmek amacıyla telif edilen Muhammed Şerif Tokadî'nin *Miftâhu's-Sahîhayn*'i da tanınmış etraf türü eserlerdendir. Eserde önce Buhârî'nin, sonra da Müslim'in *el-Câmiu's-sahih*'lerindeki kavli hadisler alfabetik olarak dizilmiştir. Buhârî'deki hadisler için İbn Hacer, Aynî ve Kastallânî şerhlerinin cild ve sayfa numaraları; Müslim hadisleri için de Nevevî şerhinin cild ve sayfa numaraları verilmiştir. Mizzî, Abdülganî en-Nablusî ve Tokadî'nin söz konusu eserleri yayımlanmıştır.

Sözö edilen etraf kitapları genellikle ilk râvisi olan sahâbe adına göre alfabetik olarak düzenlenen eserlerdir. Senedleri alınmaksızın hadislerin baş tarafından birkaç kelimeyi almak, sonra da bu metinleri alfabetik sıraya koymak suretiyle yapılan çalışmalar da etraf olarak kabul edilmektedir. Yukarıda zikredilen Süyûtî'nin *Cem'u'l-cevâmi'* ve *el-Câmiu's-sagîr* adlı eserleri, Kudâî'nin (ö. 454/1062) *Müsnedü's-şihâb*'i ile halk dilinde yaygın olan hadislerin toplandığı Sehâvî'nin (ö. 902/1497) *el-Makâsîdü'l-hasene'si* hadislerin baş kısmını değil tamamını vermiş olmalarına rağmen hadis arama ve kaynağını tespit etmede kolaylık sağladıklarından bu türün örnekleri olarak kabul edilebilirler.

Bugün hadislerin kaynaklarını bulmayı kolaylaştıran mu'cem (concordance) ve hadis CD'lerinin henüz ortaya çıkmadığı dönemlerde bu hizmeti etraf kitapları karşılamaktaydı. Etraf kitaplarının hadisler açısından sağladığı faydalar sadece bundan ibaret değildir. Etraf kitaplarının sağladığı faydalar aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

1. Etraf kitaplarında bir hadisin birçok eserdeki senedlerinin bir araya getirilmesi, hadisin sağlamlık derecesinin artırarak kuvvet kazanmasını sağlar.
2. Bazı senedlerde "Süfyân" gibi ayırıcı bir vasıf kullanılmadan yer alan râvilerin zikredilen diğer senedler sayesinde kim olduğu tespit edilir.
3. Etraf kitapları hadislerin, hangi hadis kitaplarının neresinde olduğunu kolaylıkla tespit edilmesini sağlar.

TAHRİC ÇALIŞMALARI

Tahrir (التخریر) hadis ilminde iki farklı anlamda kullanılmıştır. Birincisi rivâyet dönemi olarak kabul edilen ilk dört asırda, "bir kimsenin bir hadisi, sözlü veya yazılı olarak ilk kaynaklarından alıp senediyle birlikte eserine alması" anlamına gelir. İkincisi ise sonraki dönemlerde, "bir hadisin veya bir kitaptaki hadislerin temel hadis kaynaklarındaki yerlerini tespit ederek değişik açılardan tenkidini ve değerlendirmesini yapmak" mânâsında kullanımıdır.

Tahrir çalışmaları ile de genellikle hadis ilminin dışındaki diğer ilim dallarına ait kitaplarda mevcut hadislerin temel hadis kaynaklarındaki yerlerine işaret eden kitaplar kastedilmektedir. Bu tür çalışmalar çoğunlukla IX. (XV.) asırdan sonra yapılmıştır. Tahrir çalışmalarıyla fıkıh, akaid, tasavvuf gibi İslâm ilimleriyle ilgili yazılan eserlerdeki hadislerin temel hadis kaynaklarındaki yerleri tespit edilmiş ve özellikle sıhhatleri açısından değerlendirmeleri yapılmıştır.

Cemâleddin ez-Zeylaî (ö. 762/1360), Zeynüddin el-İrâkî (ö. 806/1404) ve İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) tahrir çalışmaları en tanınmış olanlardır:

Zeylaî'nin *Nasbu'r-râye fî ehâdisi'l-Hidâye* adlı eseri, Hanefî mezhebinin en tanınmış metinlerinden biri olan Burhâneddin el-Merginânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye'si* üzerine yapılan bir tahrir çalışmasıdır. Bazı âlimlerin el-Hidâye'de zayıf hadislerin delil olarak kullanıldığını iddia etmeleri üzerine eserdeki hadislerin tahriri için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Zeylaî'nin söz konusu eseri bunların en önemlisidir. Eserde, *el-Hidâye*'nin tertibi esas alınarak her konuyla ilgili hadislerin kaynakları zikredilmiş ve sıhhat durumları hakkında bilgiler verilmiştir. Kaynağı bulunamayan hadisler de ayrıca zikredilmiştir.

Bir diğer tanınmış tahrir eseri İmam Gazzâlî'nin *İhyâü ulûmi'd-dîn* adlı eseri üzerine Zeynüddin el-İrâkî'nin çalışmasıdır. İrâkî bu çalışmada Gazzâlî'nin söz konusu eserinde çok sayıda zayıf ve uydurma hadis bulunduğunu ileri sürmüştür. Bunun üzerine Zeynüddin el-İrâkî ilk defa *İhyâü ulûmi'd-dîn*'de bulunan hadislerin tahririni yapmaya başlamıştır. İrâkî *İhyâ*'daki hadislerin tahriri için büyük, orta ve küçük hacimde olmak üzere üç eser kaleme almıştır. Bunlardan en küçüğü *el-Muğni* diye tanınmaktadır. Tam adı *el-Muğni an hamli'l-esfâr fî'l-esfâr fî tahrîci mâ fî'l-ihyâ'i mine'l-ahbâr* olan bu eser günümüze ulaşmıştır. İrâkî, tahririni yaptığı hadisin baş tarafından bir bölümü onu rivâyet

eden sahâbî râvisiyle zikretmekte, yer aldığı temel hadis kaynaklarını vermekte ve hadisin sıhhat durumunu ifade etmektedir. Irâkî *İhyâ* hadislerinden 271 rivâyetin isnadını bula-madığını dolayısıyla bunların mevzû olduğunu belirtmiştir.

İbn Hacer el-Askalânî de çok sayıda klasik eser üzerinde tahrir çalışması yapmıştır. Nevevî'nin *el-Ezkâr*'ı ve Zemahşerî'nin *el-Keşşâfı* gibi alanlarıyla ilgili temel kitapların ha-dislerinin tahririyle de tanınmaktadır. Onun en çok bilinen tahrir çalışması ise *Telhîsu'l-habîr fî tahrîci ehâdisi'r-Râfiyyi'l-kebîr* adlı eseridir. Bu çalışmada, İmâm Gazzâlî'nin *el-Vecîz* adlı fıkıh kitabına Abdülkerim b. Muhammed er-Râfi tarafından yazılan eş-Şerhu'l-kebîr isimli şerhindeki hadislerin tahriri yapılmaktadır.

Ahmet Yıldırım'ın *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları* (2000 An-kara) ile Muhittin Uysal'ın *Tasavvuf Kültüründe Hadis* (2001 Konya) adlı çalışmaları da tasavvuf eserlerindeki hadislerin tahririni yapan Türkçe eserlerdir.

Son dönemde tahrir yöntemlerini konu edinen müstakil çalışmalar da yapılmış-tır. Arapça olarak, Mahmûd et-Tahhân'ın *Usûlü't-tahrîc ve dirâseti'l-esânîd*'i (1403/1983 Riyad), Muhammed Mahmud Bekkâr'ın *İlmu tahrîci'l-hadis*'i (1417/1996 Riyad) ve Abdulmevcûd Muhammed Abdullatif'in *Keşfu'l-lisâm an esrâri tahrîci hadîsi seyyidi'l-enâm*'i (1984 Kahire) bunlardan bir kısmıdır.

Tahrir yöntemi konusunda Türkçe bir çalışma, Salahattin Polat, Hâbil Nazlıgöl ve Sü-leymân Doğanay tarafından müştereken hazırlanmış olan *Hadis Araştırma ve Tenkit Kla-vuzu* (İstanbul-2008) isimli kitaptır.

BELİRLİ KONULARLA İLGİLİ ÇALIŞMALAR

İlk dönemlerde “kitâbü'l-îmân”, “kitâbü'l-ilm”, “kitâbü'z-zühd ve'r-rekâik” gibi belirli ko-nularla ilgili müstakil hadis kitapları telif edildiğini önceki ünitelerde görmüştük. Bu ilmî gelenek İslâm tarihi boyunca devam etmiştir. V. ve VI. asırlardan sonra da özellikle ahlâk, fedâil, terğîb ve terhîb konuları, halk dilinde hadis diye dolaşan sözler ve uydurma ha-dislerle ilgili hacimli müstakil eserler telif edilmiştir. Bu eserler temel hadis kaynaklarını esas alan ve kendi dönemlerinin ihtiyaçlarını dikkate alarak yazılan kitaplardır. Bunlar arasında Münzirî'nin (ö. 656/1258) *et-Terğîb ve't-terhîb*'i ile Nevevî'nin *Riyâzü's-sâlihîn*'i özellikle ahlâkî eğitim amacıyla vaazlarda en çok istifade edilen eserlerdir:

et-Terğîb ve't-terhîb

Terğîb (الترويج) iyiliğe teşvik, **terhîb** (الترهيب) ise kötülükten sakındırmak demektir. Münzirî *et-Terğîb ve't-terhîb* isimli eserinde iyiliğe teşvik eden kötülüklerden sakındı-ran hadisleri bir araya getirmiştir. Müellif her konunun, terğîb ve terhîb (teşvik ve uya-rı) yönlerini dile getiren hadisleri iki grupta toplamak suretiyle önce terğîb sonra terhîbi ilgilendiren hadisleri vermiştir. Eserde bulunan hadisler *Muvatta*, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i, *Kütüb-i sitte*, Taberânî'nin üç *Mu'cem*'i, Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'i, Bezzâr'ın *Müsned*'i, İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'i, İbn Ebî'd-Dünya'nın kitapları, İbn Hibbân'ın *Sahîh*'i, Hâkim en-Nisâbü'rî'nin *el-Müstedrek*'i, Beyhakî'nin *Şuabu'l-îmân*'ı ve *Kitâbü'z-zühd*'ü ve Ebu'l-Kâsım el-İsbahânî'nin *et-Terğîb ve't-terhîb*'inden derlenmiştir.

Eserde sahâbî râvisi verilen hadislerden sonra, onların temel hadis kaynaklarında bulunduğu yerler müellif ismi verilerek belirtilir. Müellif sahih, hasen ve güvenilebilecek zayıflıktaki rivâyetleri “an” harfiyle göstermekle yetinmiş, ayrıca hadisin sağlamlık derece-sini belirtmemiştir. Sadece sahih hadisleri toplayan kaynaklardan alınan hadislerin de sıh-hatıyla ilgili herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Bunların dışındaki kaynaklardan alınan hadislerin sıhhat durumlarına işaret edilmiştir. Hadisin “ruviye” lafzıyla rivâyet edilmesi ve sonunda herhangi bir açıklamanın yapılmamış olması hadisin mevzû, çok zayıf veya zayıf olduğuna işaret eder. Eser mükerrerleriyle birlikte 5472 hadis ihtiva etmektedir. Eser

Ahmet Muhtar Büyükçınar, Ahmet Arpa, Durak Pasmaz ve Abdullah Yücel'den oluşan bir heyet tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

Riyâzü's-sâlihîn

Tam adı *Riyâzü's-sâlihîn min hadisi seyyidi'l-mürselîn* olan eserde 1900 civarında hadis bulunmaktadır. Nevevî, bu kitabıyla âyet ve hadisleri esas alarak fert, aile ve toplum planında uyulması gereken prensipleri ortaya koymayı amaçlamıştır. *Riyâzü's-sâlihîn*'deki hadislerin büyük çoğunluğu *Kütüb-i sitte*'den alınmıştır. Bunların dışındaki hadisler Mâlik'in *Muvatta*’ı, Humeydî'nin *el-Cem' beyne's-Sahihayn*’ı, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*’i, Hâkim en-Nisâbü'rî'nin *el-Müstedrek*’i, Dârimî ile Dârekutnî'nin *Sünen*’lerinden alınmıştır. Kitapta hadis metinleri kaynaklarda geçtiği gibi nakledilmiştir. Her hadisin sonunda kaynağı verilmiştir. Eser yazıldığı günden itibaren İslâm dünyasında genel kabul görmüş, özellikle ilim adamlarının, talebelerin, vaiz ve hatiplerin el kitabı olmuştur. Eserin Türkçe’de faklı tercümeleri bulunmaktadır. Mehmet Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan ve Raşit Küçük tarafından en son yapılan tercüme aynı zamanda şerhini de ihtiva etmektedir.

HALK ARASINDA YAYGIN OLAN HADİSLERİ TOPLAYAN ÇALIŞMALAR

İsâm tarihi boyunca halk arasında hadis olarak dolaşan birçok söz bulunmaktadır. Bunlar arasında hadis olanlar bulunduğu gibi hadis olmayanlar da vardır. Ayrıca hadis olanların sıhhat durumları da aynı derecede değildir. Nereden alındığı bilinmeyen, yalan ve iftira olma ihtimali bulunan bu sözlerin gerçek durumunun açığa çıkarılması ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine halk arasında hadis olarak bilinen bu sözlerin gerçek durumlarını tespit etmek amacıyla birçok müstakil çalışma yapılmıştır. Bu kitaplarda Arap dilindeki yaygın sözler ele alınır. Bu Arapça sözlerin bir kısmı tercüme edilerek Türkçe’ye de geçmiştir. Bu nedenle Türkçe’deki hadis diye meşhur olan sözleri bu kitaplardan arayabilmek için bunların Arapçalarının bilinmesi zorunluluğu vardır. Bunlar arasında Sehâvî’nin (ö. 902/1496) *el-Mekâsîdül-hasene* ve Aclûnî’nin (ö. 1162/1749) *Keşfu’l-hafâ*’sı en tanınmış olanlarıdır.

el-Makâsîdü’l-hasene

Tam adı *el-Makâsîdü’l-hasene fî beyâni kesîrin mine’l-ehâdisi’l-müştehire ale’l-elsine*’dir. Sahih, zayıf, hatta mevzû olmakla beraber halk arasında meşhur olan haberlerin bir araya getirilerek derlendiği en önemli kaynaklardan biridir. Eserde halk arasında hadis diye meşhur olan 1356 söz alfabetik olarak incelenmektedir. Eserde her rivâyet, baş taraftaki sıra rakamını takip eden “hadis” kelimesiyle başlamaktadır. Rivâyetin baş tarafından kısa bir bölüm alınmakta, metnin peşinden kaynakları zikredilmekte ve haberin durumu ile ilgili açıklamalar yapılmaktadır. Zikredilen sözlerin senedine veya aslına ulaşılmışsa geçtiği kaynaklara işaret edilmektedir. Sıhhat derecesi açıklanmakta, âlimlerin bu söz hakkındaki söyledikleri zikredilmektedir. Zikredilen sözün senedi hiçbir hadis kitabında da bulunmamışsa, bu duruma işaret etmek üzere “lâ asle leh (لا أصل له) :aslı yoktur” ifadesiyle işaret edilmektedir. Alfabetik olarak sıralanan yaygın rivayetler, herhangi bir açıklama yapılmadan eserin sonunda ayrıca konularına göre de sınıflandırılmıştır. *el-Mekâsîd*, Sehâvî’nin talebesi İbnü’d-Deyba’ (ö. 944/1537) tarafından *Temyîzü’t-tayyib mine’l-habîs fimâ yedûru alâ elsineti’n-nâs mine’l-hadîs* adlı kitabında ihtisar edilmiştir.

Keşfu’l-hafâ

Aclûnî’nin tam adı *Keşfu’l-hafâ ve muzilu’l-ilbâs ammeş-tehere mine’l-ehâdis alâ elsineti’n-nâs* olan kitabı, halk arasında hadis diye dolaşan sözlerin hadis olup olmadığını ortaya koymak amacıyla yazılmış en hacimli eserdir. Sıra sayısını ifade eden rakamlardan sonra

yaygın sözler, parantez içinde, alfabetik olarak, senedsiz bir şekilde, sadece sahâbî ve hadisi yer aldığı kitabın müellif isim zikredilerek sıralanmaktadır. Eserin son kısmında *el-Mekâsîd*'de olduğu gibi incelenen sözlerin konularına göre bir fihristi bulunmaktadır. Eser temelde *el-Mekâsîdü'l-hasene*'ye dayanmaktadır. Ancak ondaki uzun sened nakillerini kısaltılmış, hadisi kitabına alan müellif ve sahâbî râvisine işaret etmekle yetinmiştir. Ayrıca konuyla ilgili kendisinden önceki kaynaklardan da ilâveler de bulunmuş ve hangi eserlerden alındığını ifade etmiştir. Genel olarak zikredilen sözlerin sıhhatiyle ilgili âlimlerin görüşleri kaydedilmiş ve değerlendirmeler yapılmıştır. Eserde 3281 meşhur söz incelenmektedir. Müellif, sözün hadis olmadığını “leyse bi hadîs (ليس بحديث) : Bu hadis değildir” ifadesiyle belirtir. “Sahâbî sözüdür”, “âlimlerden birinin sözüdür” veya “hikmetli sözüdür” gibi ifadelerle sözün kaynağını tesbite çalışır. Aclûnî eserinde bazı âlimlerin mevzû kabul ettiği rivâyetleri savunduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir.

İlk dönem hadis kaynaklarında yer alan **mevzû** hadisleri müstakil eserlerde bir araya getiren çalışmalar da yapılmıştır. Bu çalışmalar mevzû yani uydurma hadisleri konu eden onuncu ünite de incelenecektir.

ŞERH ÇALIŞMALARI

Hadislerin başlangıçta genelde şifahî nakledilirken ikinci asrın başlarından itibaren yazılı döneme geçildiği bilinmektedir. Sözlü geleneğe sahip bir ortamda söylenen sözlerin bağlamından uzaklaştıkça anlaşılmasının zorlaşması da tabii bir durumdur. Ancak zaman ilerledikçe rivâyetlerle muhatapları arasına tarihsel ve kültürel mesafe artmaktaydı. İlk üç asırda hadislerle karışır endişesiyle isnadların dışında hadislerle birlikte başka bir şeyin yazılmaması geleneği hâkimdi. Bu dönemde hadislerin öğrenilip nakledildiği **semâ** ve **kıraat** meclislerinde isnad ve metinler hakkında açıklamalar yapılmaktaydı. Ayrıca **müzakere** meclislerinde de benzeri açıklamalar olmaktadır. Ancak bunlar hadislerle karışır endişesiyle kayda geçirilmemekteydi. Üçüncü asır âlimlerinin bab başlıklarında yaptıkları açıklamalar ile **ihtilâfû'l-hadis** ve **garibû'l-hadis** konularında yazılan eserler de hadislerin anlaşılmasına yönelikti. Hemen hemen hadislerin tamamının râvilerine veya konularına göre kitaplara geçtiği üçüncü asırdan sonra ise hadislerin anlaşılmasına yönelik şerh çalışmaları genellikle kitaplar esas alınarak yapılmaya başlandı. Böylece temel hadis kaynaklarına dayalı birçok şerh yazıldı.

Hadis şerhlerinde öncelikle şerh ettikleri eser ve müellifi hakkında giriş niteliğinde temel bilgiler verilir. Hadisler şerh edilirken sened ve metin tahlili yapılır, râviler tanıtılır ve güvenilirlik durumları hakkında cerh ve ta'dil âlimlerinin görüşleri aktarılır. Hadisin senedinde kopukluk olup olmadığı, belirtilir. Genellikle hadislerin farklı isnadları zikredilir, hadislerde râviler tarafından yapılan değişikliklere, hatalara dikkat çekilir. Böylece hadisin sıhhatiyle ilgili bir sonuca ulaşılır. Hadisin kaynaklardaki durumu incelenir, farklı lafızlarla rivâyetleri bir araya getirilir. Metindeki herkes tarafından bilinmesi zor (*garib*) kelimeler açıklanır. Hadis edebî ve bilimsel yönden incelenir. Birbirine zıt gibi görünen hadisler hakkında açıklayıcı bilgiler verilir, uzlaştırma veya tercihler yapılır. Hadisin söylendiği bağlam (*sebeb-i vurûd*) tesbite çalışılır. Taşındığı fikhî hükümler tesbit edilir. Kısaca söylemek gerekirse hadis metinleri *garibû'l-hadis*, *ihtilâfû'l-hadis*, *müşkilû'l-hadis*, *fıkhû'l-hadis* açılarından incelenir. Ayrıca şerhlerde, şerh edilen temel kaynaklardaki hadislerle ilâve olarak hadisin şerhi ile ilgili konularda birçok hadis zikredilmektedir.

Belli bir kitabı esas alan ilk şerh çalışması hicrî dördüncü asırda Hattâbî (ö. 388/998) tarafından Buhârî'nin *Sahih*'i üzerine yapılmıştır. *Kütüb-i sitte*'nin otoritesinin pekiştiği hicrî altıncı asırdan itibaren yapılan şerhler önemli ölçüde bu eserler çerçevesinde olmuştur. Hatta söz konusu şerhlerin önemli bir kısmının bu dönemde yapıldığı görülmektedir. Nitekim bir araştırmada Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahih*'iyle ilgili 197 şerh çalışması yapıldığı tespit edilmiştir. Aşağıda temel hadis kaynaklarının şerhleri eser esaslı olarak bazı özelliklerine de işaret edilerek zikredilecektir:

Muvatta Şerhleri

Özgün şekliyle günümüze ulaşan ilk hadis kitaplarından olan *Muvatta* üzerine üçüncü asırdan itibaren şerh yapılmaya başlanmıştır. Bunlar arasında hicrî beşinci asırda İbn Abdilberr'in (ö. 463/1071) *et-Temhîd limâ fî'l-Muvatta mine'l-meânî ve'l-esânîd, et-Takassî li-hadîsi'l-Muvatta ve Şuyûhi'l-İmâm Mâlik ve el-İstizkâr* isimli üç eseri *el-Muvatta* hakkında günümüze ulaşan önemli şerhlere aittir. Ebu'l-Velîd el-Bâcî'nin *el-Müntekâ'sı*, Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Tenvîrû'l-hevâlik*'i ve Zürkânî'nin (ö. 1222/1710) *Şerhu'l-Muvatta*'ı ise *Muvatta* şerhleri arasında yaygın olarak kullanılanlardır.

Ebu'l-Velîd el-Bâcî önce kaleme aldığı *el-İstifâ* adındaki eserini ihtisar etmiş, fikhî meselelerin *Muvatta*'daki delillerine işaret edecek şekle getirmiştir. Böyle bir seçim yapıldığı için de esere *el-Müntekâ* adını vermiştir. Eser Malikî mezhebine göre yazılmış, ahkâm yönü ağırlıklı bir şerhtir.

Süyûtî'nin *Tenvîrû'l-hevâlik*'i önceki Mâlikî âlimlerin görüşlerini zikretmek suretiyle hadisleri açıklayan bir şerhtir. Eserin sonunda *Muvatta* râvileri ile ilgili Süyûtî'nin kaleme aldığı *İsâfu'l-mubatta' bi ricâli'l-Muvatta'* adlı eseri bulunmaktadır.

Zürkânî *Şerhu'l-Muvatta*'da hadislerin rivâyet faklarını göstermekte, mezheplerin hadisle ilgili görüşlerine işaret etmekte ve Mâlikî anlayışa göre tercihlerde bulunmaktadır.

Buhârî Şerhleri

Yukarıda işaret edildiği gibi Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'i üzerine hadis kitapları arasında en çok şerh yazılan eserdir. Hattâbî'nin *A'lâmü'l-hadîs fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* isimli kitabı Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'inin ilk şerhidir.

Buhârî şerhleri arasında İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *Fethu'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî'si*, Bedrüddin Aynî'nin (ö. 855/1451) *Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî'si* ve Kastallânî'nin (ö. 923/1517) *İrşâdü's-sârî li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî'si* en tanınmış olanlarıdır.

İbn Hacer Sahîh'in şerhine başlamadan önce *Hedyü's-sârî mukaddimetü Fethi'l-Bârî* ismiyle müstakil olarak büyük bir cilt hacminde mukaddime yazmıştır. İbn Hacer söz konusu mukaddime Buhârî'nin eserini yazma sebebi, hadisleri **taktî'** ve ihtisar etmesi, **mual-lak** hadis ve nakli, mühmel isimlerin ortaya çıkarılması, eleştirilen râvilerin incelenmesi, Buhârî'ye yöneltilen eleştirilere verilen cevaplar, hadislerin sayısı gibi *el-Câmiu's-sahîh*'le ilgili hemen hemen bütün tartışılan konuları ele almaktadır. *Fethu'l-bârî* isimli şerhinde de, bâb başlığı ile hadis arasındaki münâsebeti, sened ve metinle ilgili hususları, müşkil lafızları, hadisten çıkarılacak fikhî hükümleri, ahlakî öğütleri açıklamaktadır. Ayrıca hadis usûlü ile ilgili kaidelere işaret etmektedir. İbn Hacer, kendinden önceki kitaplardan yararlanmış, Buhârî'nin kaynakları hakkında önemli bilgiler vermiştir.

Umdetü'l-kârî isimli Buhârî şerhinin müellifi Aynî, eserini yazarken İbn Hacer'in talebesi Burhan b. Hıdır vasıtasıyla *Fethu'l-bârî*'den yararlanmıştı. Ondan nakillerde bulunmuş, yer yer de İbn Hacer'i eleştirmiştir. Eser, Hanefî mezhebi görüşlerine göre yazılmış bir şerhtir. *Umdetü'l-kârî*'de hadisler hemen bütün yönleriyle açıklanmaya çalışılmış, yararlanmayı kolaylaştırmak amacıyla ayrı alt başlıklar konulmuştur. Şerhte hadisle ilgili genellikle atılan alt başlıklar şunlardır: Hadisin bâb başlığıyla ilgisi, yer aldığı diğer kaynaklar, farklı rivâyetleri, râviler hakkında bilgi, senedle ilgili hususlar, sebep-i vurûd hakkında bilgi, hadislerdeki gramer ve belâğatla ilgili açıklamalar, hadisle ilgili muhtemel sorular ve cevapları, hadisten çıkarılan hükümler. Bu özellikleriyle *Umdetü'l-kârî* şerhler arasında yorum bakımından en geniş, âlimlerin görüşlerine en çok yer vereni olarak kabul edilmektedir.

Kastallânî'nin *İrşâdü's-sârî* isimli şerhinde başlangıçta İbn Hacer'in *Hedyü's-sârî* isimli mukaddimesi özetlenmektedir. Daha sonra ehl-i hadisin fazileti, hadis tarihi, hadis usûlü ile ilgili giriş niteliğinde bilgiler verilmektedir. Şerhte önceki kaynaklardan istifade edil-

miş, hadislerin rivâyet farklılıkları verilmiş, hadislerde geçen kelimelerin okunuşları tespit edilmiş, gerektiğinde açıklamalar farklı yerlerde tekrar edilmiştir. Kastallânî'nin *İrşâdü's-sârî'si Sahîh*'in nüsha ve rivayet farklılıklarına ait bilgiler ihtiva etmesi açısından diğer şerhlerden üstündür. Çünkü Buhârî'nin *Sahîh*'inin rivayet farklarını gösteren Yûnînî (ö. 701/1302) nüshasını esas almıştır.

Müslim Şerhleri

Bilindiği kadarıyla Müslim'in *el-Câmiu's-sahîh*'iyle ilgili ilk şerh Mâzerî'nin (ö. 536/1141) *el-Mu'lim bi fevâidi Müslim* isimli eseridir. Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) *İkmâlü'l-Mu'lim bi fevâidi Müslim*'i, Nevevî'nin *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*'ı, Muhammed b. Hilfe b. Ömer el-Übbî'nin (ö. 827/1424) *İkmâlü İkmâlî'l-Mu'lim*'i en tanınmış şerhlerdir.

Bunlar arasında Nevevî'nin *el-Minhâc*'i en muteber kabul edilenidir. Kendisi Şafîî mezhebine mensup olan Nevevî şerhinde Mâlikî mezhebine mensup Kâdî İyâz'ın *İkmâlü'l-Mu'lim*'inden istifade etmiştir. Ancak mezhep görüşlerinin ayrıldığı konularda kendi mezhep görüşünü vermeyi ihmal etmemiştir. Şerhte râviler hakkında bilgi verilmiş, metinlerde bulunan garîb kelimeler açıklanmış, birbirine zıt gibi görünen hadisler hakkında gerekli açıklamalar yapılmıştır. Nevevî'nin şerhinin temel özelliklerinden biri de Müslim'in *el-Câmiu's-sahîh*'ine bab başlıkları koymuş olmasıdır.

Ebû Dâvûd Şerhleri

Hattâbî'nin Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'i üzerine yaptığı *Meâlimü's-Sünen* isimli kitabı ilk hadis şerhi olarak kabul edilir. Çok kısa bir şerhtir. Şerhte her hadis geniş bir şekilde ele alınmaz. Her alt başlıkta (bâb) ihtiyaç duyulan kelime veya ifadeler kısa kısa açıklanır. Yaptığı açıklamalarda belirli bir mezhebin görüşünün takip edilmemesi eserin temel özelliklerindendir. Kendisinden sonra yazılan şerhlerin en önemli kaynaklarından biridir.

Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'i hakkındaki en önemli şerhler son dönemde Hindistan'lı iki âlim tarafından yapılmıştır. Bunlardan biri Azimâbâdî'nin (ö. 1857/1911) *Avnü'l-ma'bûd*'u diğeri ise Sehârenfûrî'nin (ö. 1346/1927) *Bezlü'l-mechûd fî halli Ebî Dâvûd* adlı eseridir. Her iki şerhde *es-Sünen*'de yer alan hadisler isnad ve metin açısından ele alınmış, hadislerden çıkabilecek hükümler sıralanmıştır.

Tirmizî Şerhleri

Tirmizî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'i hakkında yapılan şerhler arasında Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin (ö. 543/1148) *Ârizatü'l-ahvezî'si* ve Mübârekfûrî'nin (ö.1934) *Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî'si* en tanınmış olanlarıdır. Her iki şerhde de Tirmizî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'indeki hadislerin râvileri hakkında bilgi verilmiş, sened ve metinle ilgili gerekli açıklamalar yapılmıştır.

Nesâî ve İbn Mâce Şerhleri

Nesâî'nin tespit edilen ilk şerhi Ali b. Abdillâh b. Halef el-Ensârî'ye (ö. 567/1171) aittir. Nesâî'nin en tanınmış şerhi ise Süyûtî'nin *Zehru'r-rubâ ale'l-Müctebâ* isimli eseridir.

İbn Mâce'nin tespit edilen ilk şerhi hicrî sekizinci asır âlimlerinden Moğoltay b. Kılıç'a (ö. 762/1361) aittir. İbn Mâce'nin en tanınmış şerhi ise Süyûtî'nin *Misbâhu'z-zücâce alâ Sünen'i İbn Mâce* isimli eseridir.

Kütüb-i sitte üzerine yapılan söz konusu şerhlerin önemli bir kısmı hicrî altıncı asır ve sonrasında telif edilmiştir.

Şerh literatürü hadislerin anlaşılmasına önemli katkılar sağlamıştır. Ancak bazen şerhlerde müellifin mezhebî anlayışı ön plana çıkmıştır. Hatta temel hadis kaynaklarının şerhinde mezhepler arası bir yarıştan bile söz edilebilir. Ayrıca her şerh belli bir devrin

ilmî bulgu ve birikimine göre yapılmıştır. Bu bulgu ve ilmî birikim bir süre sonra değişebilmektedir. Dolayısıyla her dönemin kendi şartları ve imkânlarına göre şerh yazma ihtiyacı bulunmaktadır.

Bunların dışında hadis metinlerinde yer alan ve az kullanılması dolayısıyla anlaşılması güç olan kelimeler ve bunları konu edinen **garîbü'l-hadis** türü kitaplar da hadislerin anlaşılmasına yönelik olmaları sebebiyle şerh türü eserler arasında sayılabilir. Ğarîbü'l-Hadis konusu ve bu konuda yazılan kitaplar birinci ünite de "Hadis İlminin Alt Dalları" başlığı altında ele alınmıştır.

RÂVÎ ÇALIŞMALARI

Kütüb-i sitte'nin yaklaşık hicrî beşinci asrın sonlarından itibaren otoritelerinin pekişmesinin bir diğer sonucu ise bu dönemden itibaren yazılan râvilerle ilgili kitapların önemli ölçüde *Kütüb-i sitte* merkezli olmasıdır. *Kütüb-i sitte*'de adı geçen râvilerin hemen hepsini ihtiva eden ilk çalışma Cemmâilî nisbesiyle tanınan Abdülganî b. Abdilvâhid el-Makdisî (ö. 600/1203) tarafından telif edilmiştir. O, *el-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl* isimli eserini bu amaçla telif etmiştir. *el-Kemâl* kendisinden sonraki *Kütüb-i sitte* râvileriyle ilgili eserlerin temeli olmuş, onu esas alan birçok çalışma yapılmıştır. Bunların en önemlilerinden biri Mizzî'nin (ö. 742/1341) *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl* isimli eseridir. *Tehzîbü'l-Kemâl* üzerine yapılan en geniş ve önemli çalışma ise İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1448) *Tehzîbü't-Tehzîb*'i olarak kabul edilir. Bu dönemde zayıf râviler hakkında da eserler kaleme alınmıştır. Bunlar arasında Zehebî'nin *Mizânü'l-i'tidâl* ve onun hem muhtasarı hem de tamamlayıcısı mahiyetindeki İbn Hacer'in *Lisânü'l-Mizân*'ı en önemlileridir.

Kütüb-i sitte râvileri hakkında bunların dışında başka çalışmalar da yapılmıştır. *Kütüb-i sitte* râvileri hakkında yapılan söz konusu çalışmalar râvi ile ilgili ünite de detaylarıyla ele alınmaktadır.

Özet



Temel hadis kaynakları ile bunlar üzerine yapılan çalışmalar arasındaki farkı ayırt edebilmek

Hicri ilk üç asırda telif edilen hadis kitapları temel hadis kaynakları olarak kabul edilmektedir. Hicri dördüncü asırdan itibaren söz konusu eserlerden *Kütüb-i sitte* diye isimlendirilenler ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu dönemden itibaren hadis ilmiyle ilgili çalışmalar önemli ölçüde sözü edilen kitaplar esas alınarak yapılmıştır. Müstedrek ve müstahrec türü eserler esas aldıkları eserleri tamamlayıcı mahiyetteki kitaplardır. Cem' ve Câmi' başlığını taşıyan eserler temel hadis kaynaklarını bir araya getiren kitaplardır. Zevâid türü eserler genellikle *Kütüb-i sitte* ile müsned ve mu'cemleri karşılaştırıp ikincilerde fazla olan rivâyetleri bir araya getiren kitaplardır. Etrâf türü eserler hadislerin kaynağına ulaşmayı kolaylaştıran kitaplardır. Râvilerle ve zayıf râvilerle ilgili telif edilen eserler de temel hadis kaynakları üzerine yapılan önemli çalışmalardandır. Bu tür eserler de genellikle *Kütüb-i sitte* merkezli yapılmıştır.



Temel hadis kaynakları üzerine yapılan farklı çalışmaların değerlendirebilmek

Kelâm, fıkıh, tasavvuf gibi temel İslâm bilimlerinde yazılan kitaplarda her zaman hadislerin bütünü zikredilmemiş ve kaynakları gösterilmemiştir. Bu durum söz konusu kitaplardaki hadislerin kaynaklarını ve sıhhat derecelerini tespit etmeyi gerektirmiştir. Böylece tahrir çalışmalarıyla fıkıh, akaid, tasavvuf gibi İslâm ilimleriyle ilgili yazılan eserlerdeki hadislerin temel hadis kaynaklarındaki yerleri tespit edilmiş ve özellikle sıhhatleri açısından değerlendirmeleri yapılmıştır.



Temel hadis kaynakları üzerine yapılan farklı çalışmaların hadis ilmine katkılarını açıklayabilmek

Tarihi süreçte fert ve toplumun ihtiyaçlarına İslâm'ın iki ana kaynağı ışığında çözüm üretme, âlimler, halk ve yöneticilere rehberlik etme amacıyla belli konularda temel hadis kaynaklarından derlenen eserler de telif edilmiştir. *et-Terğîb ve't-terhib* ve *Riyâzü's-sâlihîn* gibi eserler bu amaçla kaleme alınmışlardır.



Hadislerle uydurma haberler ve halk arasında hadis diye meşhur olmuş sözlerin arasındaki farkı ayırt edebilmek.

Halk arasında hadis diye meşhur olmuş haberleri toplayan kitaplar söz konusu rivâyetlerin güvenilirliğini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Hadis diye uydurulan sözleri toplayan eserler ise Müslümanları Hz. Peygamber adına uydurulan rivâyetlerden sakındırmayı amaçlamaktadır.

Kendimizi Sıneyalım

1. Temel hadis kaynakları üzerine yapılan çalışmaların müşterek özellikleri aşağıdakilerin hangisinde birlikte doğru olarak verilmiştir?

- Temel hadis kaynaklarını şerh etmesi-temel hadis kaynaklarını tamamlaması
- Temel hadis kaynaklarını bir araya getirmesi-temel hadis kaynaklarının fihristini yapması
- Üçüncü asır sonrasında yazılması-temel hadis kaynaklarını esas alması
- İslâm ilimleri hakkında yazılan eserlerin temel hadis kaynaklarından yerlerinin tespiti-temel hadis kaynaklarındaki hadislerin sıhhatlerinin tespiti
- Temel hadis kaynaklarını halkın anlayacağı hale getirmesi-temel hadis kaynaklarındaki hadislerin sahih ve zayıflarını ayırt etmesi

2. Aşağıdaki eserlerden hangisi temel hadis kaynaklarını tamamlamak amacıyla yazılmıştır?

- el-Kemâl
- el-Mevzûât
- el-Makâsıdu'l-hasene
- el-Müsnedü'l-müstahrec alâ Sahihî'l-İmâm Müslim
- Tehzibü't-Tehzib

3. Aşağıdakilerden hangisi halk arasında hadis diye meşhur olmuş sözlerle ilgilidir?

- el-İlzâmât ale's-Sahihayn-Telhîsü'l-Müstedrek
- el-Makâsıdu'l-hasene-Keşfü'l-hafâ
- el-Câmiu's-sahih-İrşâdü's-sârî
- Teyşîru'l-vusûl ilâ Câmiu'l-usûl-el-Müsnedü'l-müstahrec
- el-Müsned-et-Terğîb ve't-terhib

4. Aşağıdaki eserlerden hangisi Muvatta şerhidir?

- A'lâmü'l-hadis
- İkmâlü'l-Mu'lim
- el-Minhâc
- İrşâdü's-sârî
- Tenvîrü'l-havâlik

5. Rivâyet döneminden günümüze **gelmeyen** bazı kitaplar-
da bulunan hadislerle hangi tür eserle ulaşılabilir?

- Şerh
- Müstedrek
- Müstahrec
- Zevâid
- Mevzûât

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. c	Yanıtınız doğru değilse, ünitenin giriş kısmını yeniden okuyunuz.
2. d	Yanıtınız doğru değilse, “Tamamlayıcı Eserler” konusunu yeniden okuyunuz.
3. b	Yanıtınız doğru değilse, “Halk Arasında Yaygın Olan Hadisleri Toplayan Çalışmalar” konusunu yeniden okuyunuz.
4. e	Yanıtınız farklıysa “Şerh Çalışmaları” konusunu yeniden okuyunuz.
5. d	Yanıtınız doğru değilse, “Zevâid Kitapları” başlığını yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Buhârî ve Müslim’in *el-Câmiu’s-sahîh*’lerinin otorite kazanmalarının en önemli sebebi sadece sahîh hadisleri toplama gayretleri ve bu husustaki ilmî titizlikleridir. Sonraki dönemlerde bu husustaki şöhretleri ile hemen her konuyla ilgili hadisleri toplamaları başka bir ifadeyle el-Câmi’ olma özellikleri diğer kitaplardan en temel farklılıklarıdır.

Sıra Sizde 2

Müstedrek türü kitaplarda amaç esas alınan eserde yer almayan ancak bulunması gereken hadisleri bir araya getirmektir. Müstahreclerde ise esas alınan eserde yer alan hadislerin farklı rivâyetlerini bir araya getirme amaçlanmaktadır.

Sıra Sizde 3

Temel hadis kaynaklarında kullanılan “câmi” kelimesi kitabın konusuyla ilgilidir. Dolayısıyla bu ismi taşıyan kitapta hemen her konuyla ilgili hadis bulunduğunu ifade etmektedir. Temel hadis kaynaklarını bir araya getiren eserlerin isimlerinde yer alan “câmi” kelimesi ise hadislerle ilgilidir. Dolayısıyla eserde esas alınan hadis kitaplarındaki tüm hadislerin bir araya getirildiğini ifade etmektedir.

Yararlanılan Kaynaklar

- Aydınlı, A. (2009). **Hadis İstilahları Sözlüğü**, İstanbul.
- Canan, İ. (2002). “Kenzü’l-ummâl”, **DİA**, XXV, 262-263, İstanbul.
- Çakan, İ. L. (2003). **Hadis Edebiyatı**, İstanbul.
- Çakan, İ.L. (1993). “Cem’ul-cevâmi”, **DİA**, VII, 344-345, İstanbul.
- Hatiboğlu, İ. (2006). “el-Müstedrek”, **DİA**, XXXII, 134-135, İstanbul.
- Hatiboğlu İ. (2004). “Mesâbihu’s-sünne”, **DİA**, XXIX, 258-260, İstanbul.
- Kandemir, M. Y. (1995). “Etrâf”, **DİA**, XI, 498-499, İstanbul.
- Kandemir, M. Y. (2002). “el-Kemâl”, **DİA**, XXV, 223-224, İstanbul.
- Kandemir, M. Y. (2003). “Kütüb-i sitte”, **DİA**, XXVII, 6-8, İstanbul.
- Kandemir, M. Y. (1997), **Mevzû Hadisler**, İstanbul.
- Karahan, A. (2005). **Hadis Edebiyatında Zevâid Kitapları**, İstanbul.
- Karahan, A. (2003). “Mecmau’z-zevâid”, **DİA**, XXVIII, 263-264, İstanbul.
- Özşenel, M. “Bir Kemâlin Hikâyesi: el-Makdisi’nin el-Kemâl fi esmâ’ir-ricâl’inin Dört Asırlık Serüveni”, **Dîvân Dergisi**, sayı: 11, 2001/2, s. 156-161.
- Polat, S.Nazlıgöl, H. Doğanay, S. (2008). **Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu**, İstanbul.
- Sandıkçı, K. (2006). “Müstahrec”, **DİA**, XXXII, 111-112.
- Uğur, M. (1993). “el-Câmiu’s-sagîr”, **DİA**, VII, 113-114.
- Yücel, A. (2008). “Rûdânî”, **DİA**, XXXV, 185.

5

Amaçlarımız

- Bu üniteyi tamamladıktan sonra;
- Yakın dönemde hadis alanında yaptığı çalışmalarla ön plana çıkmış bölgeleri ve âlimleri ayırt edebilecek,
 - Hadis çalışmalarının, hem aynı bölgenin kendi içinde hem de bölgeler arası farklılıklarını karşılaştırabilecek,
 - Osmanlı devletinde dâruhadislerin hadis eğitimi konusundaki etkisini açıklayabilecek,
 - Oryantalistlerin çalışmalarını ve İslâm dünyasına etkilerini değerlendirebileceksiniz.

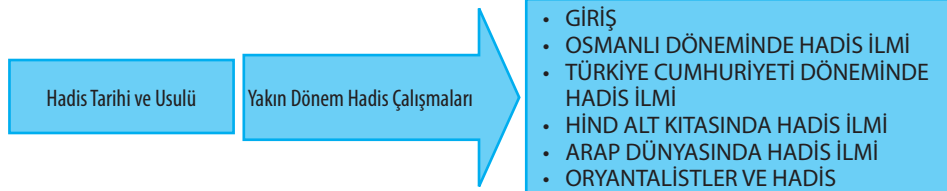
Anahtar Kavramlar

- Dâruhadis
- Tahkik
- Ta'lik
- Ehl-i hadis
- Oryantalizm

Öneriler

- Bu üniteyi daha iyi kavrayabilmek için okumaya başlamadan önce;
- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (*DİA*) “Hadis” maddesinin “Şarkiyatçılar ve Hadis” ile “İslâm Dünyasında Hadis Muhalifleri” bölümlerini okuyunuz.
 - Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (*DİA*) “Dâruhadis” maddesini okuyunuz.
 - Metin içerisinde tanımı verilmeyen terimler için Abdullah Aydın’ının *Hadis Istılahları Sözlüğü*’ne başvurunuz.

İçindekiler



Yakın Dönem Hadis Çalışmaları

GİRİŞ

Tarih boyunca hadis ve sünneti koruma, anlama ve sonraki nesillere aktarma konusunda yapılan çalışmalar hep devam etmiştir. Yakın dönem olarak isimlendirilen yaklaşık son iki asırda da söz konusu çalışmalar sürmüştür. Genellikle hadis alanındaki bu hizmette her dönemde belli merkezler öne çıkmıştır. Faal olan bir bölgede duraklayan çalışmalar, başka bir bölgede yeniden hızlanmış ve deyim yerindeyse hadis ve sünnete hizmet görevi aksamadan nöbetleşe devam etmiştir.

İslâm dünyasında 18. yüzyılın bir kısmı ile 19. yüzyılda hadis alanındaki çalışmalarıyla öne çıkan bölge, Hint Alt Kıtası diye isimlendirilen bölgedir. Yani günümüzde Müslümanların yaşadığı Hindistan'ın bazı bölgeleri ile Pakistan'ın oluşturduğu coğrafyadır.

Aynı zamanda bu dönem oryantalist denilen Batılı İslâm araştırmacılarının İslâm dini üzerine yoğun çalışmalar yaptıkları ve pek çok eser yazdıkları dönemdir. Büyük oranda söz konusu çalışmaların etkisiyle İslâm dünyasında hadis ve sünnet karşıtı görüşler tarihte ikinci defa dillendirilmeye başlamıştır. Hadis ve sünneti kabul etmek istemeyen düşünce ve şahıslara ilk defa hicrî ilk iki asırda rastlanmıştır. On dokuzuncu yüzyılın başlarına kadar İslâm dünyasında hadis muhalifi görüşlere pek fazla rastlanmaz. Bu dönemde yeniden ortaya çıkan sünnete muhalefet ve karşı çıkış, hadisle ilgilenen Müslümanlarda ve özellikle âlimlerde belli bir hareketliliğin meydana gelmesine yol açmıştır. Yöneltilen eleştiriler açısından hadis ilmi yeniden ele alınmış, modern sosyal bilimlerin verilerinden ve yöntemlerinden istifade edilerek yeni ve farklı çalışmalar ortaya çıkmıştır. Bilhassa yazma eserlerin tenkitli neşirleri yapılmış, böylece dine dayalı kültür mirasımız çağın insanının dikkatine yeni bir çehre ile tekrar sunulmuştur.

2, 3 ve 4. ünitelerde son döneme kadar hadis tarihi ele alınmıştır. Bu üniteye yakın dönem hadis çalışmaları beş ana başlık altında ele alınacaktır. Buna göre Osmanlı, Türkiye, Hind Alt Kıtası ve Arap dünyası kayda değer âlimleri ve öne çıkan çalışmaları çerçevesinde tanıtılacak, bunlara ek olarak ise, Batı'da İslâm dini konusunda araştırma yapan müsteşriklerin hadisle ilgilenenlerine temel görüşleri bakımından temas edilecektir. Diğer ünitelerde Osmanlı hadisçiliği ile Hint Alt Kıtası hakkında bilgi verilmediği için, burada, zikredilen iki bölgenin sadece yakın dönemi değil, öncesi de kısaca özetlenecektir.

OSMANLI DÖNEMİNDE HADİS İLMİ

Osmanlı Devleti'nin siyasi varlığını kazanmaya çalıştığı sıralarda Mısır ve Suriye'de hadis biliminin büyük simaları eserlerini veriyorlardı. Hicrî sekizinci, miladî on dördüncü asrın büyük âlimleri Birzâli (ö. 739/1338), Mizzî (ö. 742/1341) ve öğrencisi Zehebî (ö. 748/1347)

vefat ettiğinde, Osmanlı'nın kuruluşundan yaklaşık yarım yüzyıl geçmişti. Zehebîden bir asır kadar sonra büyük hadisçi İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448) döneminde, Osmanlı eğitim sisteminde de **dârulhadîs** denilen hadis medresesi kurulmuş bulunuyordu. Bundan sonraki dönemlerde de hadis eğitim kurumları bakımından İslâm tarihinin en sistemli ve en fazla hadis okulu açılmıştır. Sayıları yüzlerle ifade edilen bu kurumlar Osmanlı coğrafyasının her yerine; Arap Yarımadası, Irak, Suriye, Mısır ve Anadolu dışında Yunanistan ve Bosna-Hersek gibi Balkan topraklarına kadar yayılmıştı. Kısaca Osmanlı egemen olduğu hemen her yere bir hadis okulu (**dârulhadîs**) açmıştır. Hadisin kurumsal yükselişi hiç şüphesiz Osmanlıların elinde çok önemli bir ivme kazanmıştır.

İlk Osmanlı dârulhadîsinin I. Murad devrinde İznik'te Çandarlı Hayreddin Paşa (ö. 789/1387) tarafından yaptırıldığı kabul edilir. Bu asrın en önde gelen ismi **İbn Melek** diye tanınan İzzeddin Abdüllatif'tir (ö. 797/1394). Tire'de müderrislik yapan İbn Melek Osmanlı medreselerinde en çok okunan hadis kitaplarından olan Sâgânî'nin Meşâriku'l-envâr'ı üzerine *Mebâriku'l-ezhâr* isimli şerhini yazmıştır.

Osmanlı dârulhadîslerinin en önemlilerinden birisi, II. Murad'ın 1435'de yaptırdığı **Edirne Dârulhadîsi**'dir. Onun döneminde İslâm dünyasının pek çok yerinden değerli âlimler getirilmiştir. Fatih Sultan Mehmed'in hem hocası hem de Şeyhülislâmı olan **Molla Gürânî**'nin (ö. 893/1487) *el-Kevseru'l-cârî ilâ riyâzi'l-Buhârî* adlı Buhârî şerhi bu dönemin eserlerindendir. Molla Gürânî Kahire'de bulunduğu yıllarda İbn Hacer'in, Zerkeşî'nin ve meşhur bazı hadisçilerin öğrencisi olmuş, onlardan birçok kitap okumuştur. Molla Gürânî, İstanbul'da kendi adına bir dârulhadîs yaptırmıştır.

II. Bayezid döneminde 1485 yılında Amasya'da yaptırılan **Abdullah Paşa Dârulhadîsi** ile Kânûnî devrinde 1557'de yapılan **Süleymaniye Dârulhadîsi** önemli kurumlardır. Özellikle Edirne ve Süleymaniye Dârulhadîsleri Osmanlı üst düzey yöneticilerinin hem yetiştirildiği hem de yönetim hiyerarşisinde görev üstlendikleri yerlerdir. Bu asırda **Seydi Çelebi**'nin (ö. 932/1525) kaleme aldığı *Mustahrec mine'l-Buhârî* adlı hadis kitabı siyaset konuludur. **Molla Lütî** de (ö. 901/1495) Ta'lika ale'l-Câmî's-sahîh adlı bir hadis kitabı telif etmiştir.

Yavuz Sultan Selim döneminde Mısır'ın Osmanlı yönetimine katılması sadece siyasi bir açılım değil, aynı zamanda bilimsel ve kültürel bir kazanım da olmuştur. Sultan Selim İstanbul'a döndüğünde beraberinde pek çok âlim ve sanatkâr da getirmişti. *Mısır'ın Osmanlı yönetimine katılması, Anadolu hadisçiliğinin gelişmesinde dönüm noktası olmuştur.* Osmanlı dönemi Mısır'ın hadisçileri arasında ilk akla gelen **Münavî**'dir (ö. 1031/1621). Hadis sahasında önemli bir derleme olan *Cem'u'l-fevâid* adlı eserin sahibi **Rudânî** (ö. 1094/1682) ise Kuzey Afrika'nın Sûs kenti yakınlarındaki bir kasabada doğmuş, 1669 yılında İstanbul'a gelerek Köprülü Ahmed Paşa'nın himayesinde bir yıl kadar kalmıştır. Sultan III. Ahmed zamanında 1707 yılında İstanbul'a gelerek bir yıl kalan *Keşfü'l-hafâ* müellifi Aclûnî'yi (ö. 1161/1748) de kaydetmek gerekmektedir.

Osmanlı Mısır'ının en önemli simalarından biri de Murtezâ ez-Zebîdî'dir (ö. 1206/1791). Genç yaşta Kahire'ye gelip yerleşen bu Hindistan doğumlu bilim adamına 1777 yılından itibaren maaş bağlanmıştır. Tâcu'l-arûs isimli eserini tamamladığında Osmanlı Sultanı da bir nüsha sipariş etmiştir. Zebîdî'den hadis kitapları için icazet isteyenler arasında Sultan I. Abdülhamid de vardır.

Kânûnî döneminin seçkin âlimi **İbn Kemâl**'in hadis alanında birçok eseri bulunmaktadır. II. Selim devrinde padişahın hocası Atâullah Efendi tarafından Birgivi Mehmed Efendi (ö. 981/1573) adına Birgi'de yaptırılan **Atâullah Efendi Dârulhadîsi** Osmanlı medrese sisteminde önemli bir statüye sahipti. Birgivi değerli bir ilim adamı olarak yazdığı eserleriyle derin tesirler bırakmıştır.

XVIII. asırda Osmanlı Anadolusunun en önde gelen hadisçisi, Amasya'da doğan **Yusuf Efendizâde**'dir (ö. 1167/1754). Elliden fazla esere imza atan Yusuf Efendi büyük bir Buhârî şerhi ile yarım kalmış bir Müslim şerhinin de sahibidir. Daha sonraki âlimler arasında Trablusşam müftülüğü de yapmış olan ve İstanbul'a gelerek iki yıl kadar Ayasofya'da hadis okutan **Seyyid Ervâdî** (ö. 1275/1858) ile onun öğrencisi ve müridi olan **Gümüşhaneli Ahmed Ziyâeddin** (ö. 1311/1893) sayılmalıdır. Osmanlı'nın son döneminde yetişip yazdığı Arapça eserlerle ünü bütün İslâm dünyasına yayılmış en önemli âlimlerden birisi ise hiç kuşkusuz Muhammed Zâhid el-**Kevserî**'dir (ö. 1952).

Osmanlı eğitim sisteminde ayrıcalıklı bir yeri olan dâruhadîslerde ders metni olarak *Sahîhu'l-Buhârî*, *Sahîhu Müslim*, Begavî'nin *Mesâbihu's-sünne*, *Sâgânî'nin Meşâriku'l-envâr* gibi eserleri okutulmuştur.

Osmanlı'da hadis ilminin gelişimi hakkında Mehmet Emin Özafşar'ın *Hadis ve Kültür Yazıları* adlı kitabının "Osmanlı Eğitimi, Kültür ve Sanatında Hadis" bölümünü okuyunuz.



K İ T A P

"Osmanlı hadis müderrisleri incelendiği zaman, hadis sahasında çok miktarda ve çok çeşitli eserler vermedikleri görülür. Bu durumun Osmanlı eğitim sistemindeki fıkıh-kelemler merkezlikten ve medrese mezunlarının ağırlıklı olarak idarecilğe hazırlanmasından kaynaklandığı söylenebilir". Bunun diğer sebepleri de şöyle sıralanabilir:

1. Hadis geleneği diğer bölgelere oranla Anadolu'ya daha geç gelmiştir. Nitekim ilk dâruhadîslerde hocalık yapanlar rivayet ilimlerinde uzmanlaşmış kişiler olmaktan ziyade akli ilimlerde yetişmiş ama bu arada Buhârî ve benzeri eserleri de okumuş kimselerdi.

2. Osmanlıda âlimler üzerindeki *idârî motivasyon*, diğer bölgelerden çok daha güçlüdür. Dolayısıyla hadislerle meşgul olanlar bu alanda yeterliliklerini ispatlamaya yetecek tarzda çalışmalarla yetinmişlerdir. Genellikle söz konusu çalışmalar ders olarak okuttukları kitaba düştükleri **şerh**, **hâşiye** ve **ta'lik** türü eserler olmuştur. Hind, Yemen, Mısır gibi bölgelerdeki âlimler ise eserlerini yazarken *idârî motivasyonun* yerine *sosyal motivasyonla* hareket etmişlerdir.

3. Tek başına bir sebep olmasa da Osmanlıda egemen mezhep olarak Hanefiliğin kabul edilmesi ekoller arasındaki rekabetin oluşmasını ve tabiatıyla farklı eserlerin yazımını azaltmıştır.

4. İslâm kültür tarihinde Osmanlı dönemi bir olgunluk ve özümseme dönemi olarak kabul edilebilir. Her alanda olduğu gibi hadis sahasında da bu dönem bir *üretim/eser verme* değil, *hazım* ve *özümseme* dönemidir. Yaklaşık sekiz asırlık birikim Osmanlı'nın elinde siyaset, eğitim, sanat-edebiyat, toplumsal teşkilatlanma ve nitelikli insan yetiştirme için derinlemesine özümsemeyle çalışılmıştır.

Yukarıda verilen bilgilere ek olarak düşünürsek, günümüz Arap dünyasında Osmanlı âlimlerinin az tanınmasının önemli sebeplerinden birisi arasında ne gösterilebilir?



SIRA SİZDE

1

Yukarıda kısaca isimleri ve belli başlı eserleri çerçevesinde tanıtılan âlimlere ek olarak Gümüşhânevi ve Kevserî'nin hayatlarından özet kesitler verilerek biraz daha detaylı tanıtılması uygun görülmüştür. Zira Gümüşhânevi, tekke kültürüne hadis ve sünnet ağırlıklı rengi veren, müritlerini bu esaslar çerçevesinde yetiştirmeyi hedefleyen ve söz gelimi Mısır gibi bir müddet kaldığı yerlerde hadis okutan bir Osmanlı âlimidir. Kevserî ise hadis alanında yazdığı eserlerle, titiz bir muhakke nitelemesini hakkıyla kazanmış, İslâm dünyasının her tarafında tanınan çok önemli son dönem Osmanlı âlimidir.

Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî

1228/1813'de Gümüşhanede doğdu. On yaşına kadar burada kaldıktan sonra ailesiyle birlikte Trabzon'a göç etti. İlk tahsilini burada yaptı. 1831'de amcasıyla beraber ticaret amacıyla gittiği İstanbul'dan dönmeyip orada kaldı. Dinî ilimler öğrenmek için Beyazıt Medresesi'ne girdi. Beyazıt Medresesi'nde tahsilini tamamladıktan sonra aynı yerde hoca oldu. Dinî tahsilinden sonra tasavvufa yöneldi ve **Hâlidî** şeyhi Ahmed el-Ervâdî'ye intisap etti. Mânevî tekâmülünü tamamlayınca şeyh olup tarikatının neşrine başladı. İslâm dünyasının pek çok yerinde müntesipleri ve kendine bağlı dergâhları oldu. Dergâh mensupları arasında bir yardımlaşma ve borç sandığı oluşturdu. Âtıl duran servetleri bu sandıkta topladı. Bu fonla muhtaçlara yardımın yanı sıra bir matbaa kurarak basılan eserlerin ücretsiz dağıtımını sağladı. Ayrıca İstanbul, Bayburt, Rize ve Of'ta birer kütüphane kurdu.

Kişiliğinden ve faaliyetlerinden etkilenen zamanın padişahları da derslerine katıldı. Doksan üç harbine müritleriyle birlikte fiilen iştirak etti. Dopdolu ve bereketli bir ömrün sonunda 1311/1893'de vefat etti.

Gümüşhânevî'nin başka pek çok şeyhten ayrılan en önemli vasfı, müritlerinin tasavvuf eğitimiyle birlikte onların dinî ilimleri öğrenme ve sünnete uymaları konusunda oldukça titiz davranmasıdır. O, tekkesinde hadis okutmaya ağırlık vermiş, böylece Gümüşhâneli Dergâhı bir **dârulhadis** hüviyeti kazanmıştır.

Gümüşhânevî'nin hadis alanında yazdığı önemli eseri *Râmûzü'l-ehâdis* son dönemin en çok okunan hadis kitaplarından birisi olmuştur. Eserin içerdiği 7103 hadisin 6402'si kavli ve fiili **merfû** rivayetlere, 701'i Resûlullah'ın **hilye** ve **şemâiline** dairdir. Hadisle ilgili bu eseriyle Gümüşhânevî; *zamanın ihtiyaçlarına göre yeni hadis kitapları tasnif etmek ve hadislerin sıhhat ve mânâ bakımlarından yeniden değerlendirmesini yapmak gibi iki önemli tavır sergilemiştir*. Genellikle kitaba, kısa ve özlü ifadeli (muhtasar, vecîz) hadisler alınmıştır. Kitabın baş tarafında hadis tarihi ve usulü konularından bazıları hakkında özet bilgiler verilmiştir. İki bölümden meydana gelen eserin birinci bölümü alfabetiktir. Harf-i tarif ile başlayan hadisler "elif" harfiyle başlayan hadislerin verildiği bölümün sonuna konulmuştur. Hz. Peygamber'in **şemâilini** konu alan ikinci bölümdeki hadisler ise "kâne" lafzıyla başlamaktadır.

Yaklaşık 125 kaynaktan derlenen hadislerin en çok kullanılanlarına remizlerle işaret edilmiş ve bu kısaltmalar eserin girişinde (*mukaddime*) belirtilmiştir. Ayrıca her hadisin sonunda sahâbî râvisinin ismi verilmiştir. Hadislerin seçiminde en fazla Suyûtî'nin *el-Câmi'u'l-kebîr* ve *el-Câmi'u's-sağîr*'inden yararlanılmıştır. *Râmûzü'l-ehâdis*'in bir bütün olarak muteber kaynaklardan derlendiği ve ihtiva ettiği tüm hadislerin sahih olduğu söylenemez. Eserde sahih rivayetlere yer veren kitaplardan faydalandığı gibi zayıf hadisleri içeren kitaplardan da hadis alınmıştır. "Eser toplumu hadisle eğiten, zühd eğitiminde hadisi esas almak suretiyle tasavvufi düşüncesi Ku'rân ve Sünnet'e uygun çizgiye çekmeye çalışan, rivayetleri değerlendirme yöntemleri birbirinden farklı olan tasavvuf ehliyle hadis ehli arasındaki mesafeyi kapatma yolunda atılan bir adım olarak değerlendirilebilir".

Gümüşhânevî, *Râmûzü'l-ehâdis*'i daha sonra *Levâmi'u'l-ukûl* ismiyle kısa olarak şerh etmiş ve bu eser beş cilt halinde basılmıştır. Bunların yanı sıra onun *Garâibü'l-ehâdis* adıyla 800 kadar hadisi içeren başka bir eseri daha vardır. Bunu da yine kendisi *Letâifü'l-hikem* ismiyle şerhetmiştir. Onun hadise dair bahsedilmesi gereken son eseri, pek çok hadis âliminin yaptığı gibi kırk hadis derlemesi olan *Hadis-i Erbaîn*'dir.

Muhammed Zâhid el-Kevserî

Muhammed Zâhid el-Kevserî, 1296/1878'de Düzce'nin Hacı Hasan Efendi köyünde doğdu. İlk tahsilini Düzce hocalarından yaptı. İlk eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul'a gitti **Kadiasker Hasan Efendi Dârulhadis**'inde ders almaya başladı. Daha sonra Fa-

ti Camii'nde Eğinli İbrahim Hakkı, Alasonyalı Ali Zeynelâbidin gibi hocalardan ders aldı. 1325/1907'de icazetini aldıktan sonra aynı yerde öğretimle meşgul oldu. Bu arada dinde reform iddiasında bulunan ittihatçılarla mücadele etti. Bir okul açması için tayin edildiği Kastamonu'da üç yıl kaldı. İstanbul'a dönüşünde Dârüşşafaka'ya tayini yapıldı. 1341/1922'de Mısır'a gitti ve orada 1371/1952'de vefat etti.

Kevserî'nin pekçok ilmi makalesi ve telif kitabı vardır. Kitaplarından ikisi hâlâ çeşitli açılardan ilim âleminde gündeme gelmektedir. Bunlarda ilki Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdât* isimli hacimli eserinde Ebû Hanîfe'nin biyografisine dair bölümde yazdığı olumsuz düşünce ve nakilleri eleştirmek amacıyla kaleme aldığı *Te'nîbü'l-Hatib*'tir. İkincisi ise tasnif dönemi muhaddislerinden İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*inde yer alan yine Ebû Hanîfe'nin görüşlerini eleştiren bölüme cevap olarak yazdığı *en-Nüketü't-tarîfe* adlı eseridir. Ayrıca birçok kitabın ilmi neşirlerini de yapmıştır. Makaleleri *Makâlâtü'l-Kevserî* ismiyle bir kitapta toplandı. Bunlar arasında hadisle alâkalı pek çok makale vardır. O, Hanefî mezhebinin güçlü bir savunucusu, büyük bir hadisçi idi. “*Mezhebsizlik*” cereyanlarına, Ehl-i sünnet dışı hareketlere, ilimsiz, dayanaksız ve batı taklidi görüşlere karşı da mücadele verdi.

Osmanlı âlimleri arasında İslâm dünyasında en çok tanınan Zâhid el-Kevserî'dir. Bunda ömrünün önemli bir bölümünü Mısır'da geçirmesinin yanı sıra oradaki eserlerini Arapça yazmasının etkisi büyüktür.



DİKKAT

Kevserî, İmam Şâfiî'nin en zor olarak nitelendirdiği **fakih-muhaddis** sıfatını kendisinde birleştirmiş bir âlimdi. O, sırf nakilcilikle yetinmemiş, hadisin fıkına ve ruhuna nüfuz etmesini de başarmıştır. Rivayetleri incelerken, seneddeki râvilerden tutun da, dönemin sosyal, siyasi hadiseleri, râvilerin kişisel ve mezhebî konumları ve hatta psikolojik yönlerine kadar dikkat etmiştir. “En girift kelâmî meselelerden bahsederken, hadis ilminin en can alıcı konularına değinmiş, râvilerin cerh ve ta'dil bakımından durumlarına işaret etmeyi ihmal etmemiştir. Herhangi bir hadisin değerlendirmesini yaparken, onu, sadece hadis tekniği bakımından değil, kapsamına giren itikadî ve fikhî konular yönünden de incelemiştir.”

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMİNDE HADİS İLMİ

İslâmî ilimlerle ilgili çalışmalarda Cumhuriyetten sonra bir müddet hem nitelik hem nicelik bakımından bir duraklama ve gerileme oldu. Dinî eğitim açısından fetret devri olarak isimlendirilebilecek olan 1920-1950'li yılların hadis çalışmaları açısından da çok farklı olmadığı görülmektedir. Bu dönemde Diyanet İşleri Başkanlığı, Türk milletinin dinini öğrenebileceği Murtezâ ez-Zebîdî tarafından yapılan *Sahih-i Buhârî Muhasarî*'ni tercüme ve şerh ettirerek yeni alfabe ile Türkçeye kazandırma amacıyla Babanzâde Ahmed Naim'i görevlendirmiştir. Ahmed Naim'in başlayıp ancak üç cildini tamamlayabildiği eser Kâmil Miras tarafından tamamlanmış ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 1928-1949 yılları arasında 12 cilt olarak basılmıştır. Müelliflerin bu çalışmadaki başarıları ve Ahmed Naim'in yazmış olduğu **hadis usûlü** ile ilgili mukaddimenin orijinallliği, eseri Cumhuriyet tarihindeki klasiklerin arasına taşımıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın klasik eserleri tercüme faaliyeti yavaş da olsa *Riyâzü's-sâlihîn* (1949-1965) ile devam etmiştir.

1950'li yıllara kadar Diyanet İşleri Başkanlığı'nın öncülük ettiği bu faaliyetin yanında kırk hadis geleneğinin ya da hadis sayısı biraz artırılarak 101 veya 1001 hadis tercüme ve şerhinin yapıldığı görülmektedir. Ahmed Naim'in *Kırk Hadis*'ini (1925) veya Münir Selâmi Yurdatapın *Binbir Hadis Tercümesi ve Tefsiri*'ni (1941) buna örnek olarak zikredebiliriz. Tercüme faaliyeti olarak nitelenebilecek bu tarz çalışmaların yanında Ahmet Ham-

di Akseki'nin önsözünde hadisi reddedenlere karşı uzun uzun müdafaalarda bulunduğu *Peygamberimizin Vecizeleri* (1945), Zâkir Kadiri Ugan'ın "Dinî ve Gayrî Dinî Rivayetler" (1926) adlı makalesini hadisle alakalı problemlerin ele alındığı özgün çalışmalar olarak zikretmek yerinde olacaktır.

1950'den sonraki yıllarda ise hadis çalışmaları *toparlanma* sürecine girmiş, daha sonra ise *olgunlaşmaya* başlamıştır. Zira Arapça ve Osmanlıca yazılan eserlere ulaşamayan ya da onları okuyup anlayamayan halkın ihtiyacını gidermek, sorumluluk taşıyan âlimler tarafından bir zorunluluk olarak görülmüştür. Öte yandan dinî eğitim veren kurumların açılması ve ülke sathına yayılması da bu gelişmeye ivme kazandırmıştır.

1960'lı yıllara kadar tıpkı daha önceki yıllarda olduğu gibi belli rakamlarda hadislerin tercüme ve şerh edilmesi en fazla başvurulmuş çalışma türü olarak görülmektedir. Aslında bu tarz çalışmalar İslâm tarihinin hiçbir döneminde kesilmemiştir. Ancak kültürel altyapının eksik veya yitirilmiş olduğu zamanlarda daha fazla başvurulmuştur. Nitekim altyapı eksikliğinin tamamlandığı ileriki yıllarda temel klasiklere doğru bir kayış dikkat çekmektedir. Mesela Ahmed Davudoğlu'nun tercüme ve şerh ettiği *Bülûğu'l-Merâm Terceme ve Şerhi* (1966–1967) ve Mehmet Sofuoğlu'nun yaptığı *Sahîh-i Müslim ve Tercümesi* (1967–1970) buna güzel bir örnektir. Daha sonra Ahmed Davudoğlu da Müslim'in *Sahîh*'ini geniş bir şekilde şerhederek tercüme etmiş ve bu eser on cilt halinde basılmıştır (1977–1983). Hadis tercümesine yönelik bu faaliyet İmam Malik'in *Muvatta*'nın, Darimî'nin *Sünen*'inin Türkçeye kazandırılmasıyla devam etti. Görüldüğü üzere 1967 sonrası seçme eserlerin değil de temel kaynakların tercümesine yönelinmiş, 1980 sonrası ise bu alanda altın çağ yaşanmış, hemen hemen bütün klasikler Türkçeye kazandırılmıştır. Daha sonra tercüme faaliyeti alan itibariyle de genişlemiş ve tarih, usûl vb. konularda birçok önemli çalışma Türkçeye çevrilmiştir.

Hadis ilminin farklı dallarındaki tercümeler Türkiye'de hadis ilminin alt yapısının oluşmasına yardımcı olmuş, daha sonra tür itibariyle aynı olmakla beraber alanla ilgili son derece değerli çalışmalar yapılmıştır. Örnek olarak hadis istilahları konusunu ele alabiliriz. Bu konuda yapılan tercümeler (Talat Koçyiğit'in tercüme ettiği *Hadis Istilahları Hakkında Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, Ankara 1971; M. Yaşar Kandemir'in tercüme ettiği *Hadis İlimleri ve Hadis Istilahları*, Ankara 1971) dışında, telif olarak Talat Koçyiğit'in *Hadis Istilahları* (Ankara 1985), Abdullah Aydın'ın *Hadis Istilahları Sözlüğü* (İstanbul 1987, 2006, 2009) ve Mücteba Uğur'un *Hadis Terimleri Sözlüğü* adlı eserleri sayılabilir.

İNTERNET



Hadisle ilgili Türkçe eserlerin bazılarını ve tercüme hadis kitaplarının hatırı sayılır bir kısmını okumak ve bilgisayarınıza indirmek için <http://www.darulkitap.com> adresine başvurabilirsiniz.

İmam Hatip Okulları, Yüksek İslâm Enstitüleri ve İlâhiyat Fakültelerinin açılmasından önceki dönemde âlimler tarafından tespit edilen ihtiyaçlar ya da ortaya çıkan problemler kitap, risale veya makale bazında ele alınarak halledilmeye çalışılmıştır. Bunlardan kitap ve risaleler ya Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından resmî ya da özel kuruluşlar tarafından bastırılmıştır.

Söz konusu okulların açılmasıyla birlikte buralarda okutulabilecek ders kitaplarına olan ihtiyaç, eli kalem tutan insanları motive eden güçlü bir etken olarak ortaya çıkmıştır. Tayyib Okiç'in *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* (1959), *Hadis Ders Notları* (1965), Hayrettin Karaman'ın *Hadis Usûlü* (1965), Ali Özek'in *Hadis Ricalî* (1967) adlı çalışmaları örnek olarak zikredilebilir. Bunları da her branşla alakalı müstakil çalışmalar takip etmiştir. Mesela Talat Koçyiğit'in *Hadis Tarihi* (1981), İ. Lütfi Çakan'ın *Hadis Edebiyatı* (1985, 2008) adlı eserlerini zikredebiliriz.

1876'dan 2000'li yıllara kadar Türkiye'de hadis sahasında yapılmış belli başlı çalışmaların dökümünü görmek için İsmail Lütfi Çakan'ın *Hadis Edebiyatı* isimli eserine bakınız. 2000 yılından günümüze kadar yapılan çalışmalar için ise *Hadis Tetkikleri Dergisi'*ne (HTD) müracaat edilmelidir. Dergi her sayısında geçen altı aylık süredeki çalışmaları listelemektedir.



K İ T A P

Söz konusu yüksek öğretim kurumlarının açılmasıyla birlikte, eğitim sisteminin bir gereği olarak buralarda görev yapacak kişilerin, resmi unvan için Öğretim Görevliliği, Doktora, Doçentlik ve Profesörlük Takdim Tezleri gibi çalışmalar yapmaları ve akademik araştırmaya dayanan makaleler yazmaları zorunlu hale getirilmiştir. Hadis ilimle-
rindeki tezler, Türkiye Cumhuriyeti'ndeki hadis çalışmalarına belli bir ivme ve kalite kazandırmıştır.

Bu gün itibariyle Türkiye'de yapılan tezler ve yayınlanan makaleler büyük bir yekûn oluşturmaktadır. *Yükseköğretim Kurulu'nun internet sitesindeki (www.yok.gov.tr) Ulusal Tez Merkezi'*nde hadis yazılarak yapılan bir taramada büyük çoğunluğunu Yüksek Lisans, geri kalanı da doktora tezlerinin oluşturduğu 500'ü aşkın bir rakam görülmektedir. Yine *İslâm Araştırmaları Merkezi'nin internet sitesindeki (www.isam.org.tr) İlâhiyat Makaleler Veri Tabanı'*nda 750 civarında hadisle ilgili makalelerin dökümü verilmiştir. Sitede, bu makalelerden izin alınabilenlerin PDF dosyaları da bulunmaktadır. Kabaca, sadece bu rakamlar bile Türkiye'de hadis çalışmalarının ulaştığı boyutlar hakkında bir fikir verebilir.



D İ K K A T

Türkiye'de akademik hadisçiliğin başlatıcısı, aslen Bosnalı olup uzun yıllar başta Ankara İlâhiyat Fakültesi ve Erzurum İslâmî İlimler Fakültesi'nde dersler veren M. Tayyip Okıç'tır. Mehmed Said Hatiboğlu ve Talat Koçyiğit Ankara İlâhiyat Fakültesi'nde onun yetiştirdiği iki hadis profesörüdür. Hadis alanında yurt dışında, özellikle Fransa'da, doktora çalışması yapan ve Türkiye'ye döndükten sonra İlâhiyat Fakültelerinde hoca olan akademisyenler de vardır. Merhum İbrahim Canan ve Ahmet Demirci ile Mehmet Ali Sönmez Fransa'da doktora yapmış hadis hocalarıdır. Merhum Ali Yardım İzmir İlâhiyat'ta, merhum Selman Başaran Bursa İlâhiyat'ta ve yine merhum Mücteba Uğur Ankara İlâhiyat'ta görev yapmış hadis hocalarıydı. Hepsisi şimdi emekli olan M. Yaşar Kandemir Marmara İlâhiyat, Ali Osman Koçkuzu Konya İlâhiyat, Cemal Sofuoğlu İzmir İlâhiyat ve Sadık Cihan Samsun İlâhiyat'ta öğretim üyesi olarak çalışmışlardır.

Yazdıkları eserlerle ve verdikleri derslerle İlâhiyat Fakültelerinde hâlen görev yapan hadis sahasında akademik kariyere sahip pek çok öğretim üyesi bulunmaktadır. Görev süresinde ortalama yirmi-yirmişbeş yılı doldurmuş hocalar arasında Raşit Küçük, İsmail Lütfi Çakan, Nebi Bozkurt (üçü de Marmara İlâhiyat), Kemal Sandıkçı (Rize), Salâhattin Polat ve Ali Toksarı (Kayseri), Abdullah Aydın (Sakarya), Talat Sakallı (Isparta), M. Hayri Kırbaçoğlu ve İsmail Hakkı Ünal (Ankara), Bilal Saklan ve Zekeriya Güler (Konya) ile Ali Osman Ateş (Adana) sayılabilir. Hâlen görev yapan diğer hadis hocaları hakkında İlâhiyat Fakültelerinin internet sitelerine bakılabilir.

Bu sayılan isimlere Fuat Sezgin'i de eklemek yerinde olacaktır. Onun İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü'ne bağlı olarak yaptığı *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar* (İstanbul 1956) isimli doktora tezi, Türkiye'de hadis alanındaki ilk akademik çalışmadır. Bu çalışma Batıda da oryantalistler tarafından dikkate alınmış ve defalarca referans olarak kullanılmıştır.

Özetlediğimizde Türkiye Cumhuriyeti'ndeki hadis çalışmaları *kitap*, *makale* ve *tez* çalışmaları olarak üç farklı türde ortaya çıkmıştır. Bunlardan kitap ve makale çalışmaları, *telif*, *tahkikli neşir* (*edisyon kritik*) ya da *tercüme* olarak yapılmış ve bunlar yoğun olarak

İstanbul ve Ankara gibi merkezlerde basılmıştır. Tez çalışmaları ise 1982 yılına kadar Ankara, İstanbul ve Erzurum başta olmak üzere üç merkezde yapılmış; 1982 sonrasında ise bunların arasına İlahiyat Fakülteleri'nin bulunduğu diğer illerin de katılmasıyla, akademik çalışmaların yapıldığı merkezlerin sayısında önemli bir artış olmuş; doğal olarak bu, yapılan çalışma sayısına da yansımıştır.

Genel olarak değerlendirildiğinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 1950'li yıllara kadar hadis çalışmaları açısından ciddi bir durgunluk yaşanmış, bu tarihten sonra ise yeni bir döneme girilmiştir. 1960-70'li yıllar telif ve tercüme açısından açılım yılları olarak görülebilir. 1980'lere gelindiğinde ise klasik hadis kitaplarının tercüme edilmesinin yanında, bunların Arapça baskıları da gerçekleştirilmiştir. Bugün artık, yukarıda temas edildiği gibi, ulusal ve uluslararası düzeyde de ciddi çalışmalar ve yayınlar yapılmaktadır.

HİND ALT KITASINDA HADİS İLMİ

Tarih boyunca İslâm coğrafyasının muhtelif bölgeleri İslâmî ilimleri, bu arada hadis ilmini nöbetleşe omuzlaya gelmişlerdir. Bu görevi hicri onuncu asırdan itibaren büyük ölçüde Hindistan bölgesindeki Müslümanların üstlendiği görülmektedir. Burada resmin bütünü görmek için Hint bölgesinde hadis konusu, başlangıçtan itibaren kısa bir özet verilerek işlenecektir.

Sahabe-i kirâmın Hz. Peygamber hayattayken Hind bölgesine gidip gitmediklerine dair bir bilginiz yoktur. Nakledildiğine göre Hind sahillerine hicri 15. yılda Hz. Ömer'in halifeliği zamanında üç koldan akınlar yapılmıştı. Bunları Hz. Ömer'in Bahreyn ve Uman valisi Osman b. Ebi'l-Âs es-Sekafî başlatmıştı. Bu zat, kardeşleri el-Hakem ve el-Muğîre'yi, gönüllü mücahidlerle Hind sahillerine göndermiş, onlar da gidip başarıyla geri dönmüşlerdi. Bu akınlara katılanlar arasında sahâbiler de bulunmuş olmalıdır. Hind sahili olan Sind bölgesinin fethi ancak hicri 93'de gerçekleşmişti. Muhammed b. el-Kasım es-Sekafî, Emevî Halifesi Velid b. Abdilmelik zamanında Sind'i fethetmişti. Görülüyor ki, Tâif'li Sakife kabilesi mensuplarının (Sakafîlerin), İslâm'ın Hind diyarına girmesinde büyük emekleri geçmişti. Fetihden sonra Sind'e, etbâuttâbiinden ve Emevî-Abbâsî zulmünden kaçan Ehl-i Bey'ten birçok kimse gidip yerleşmişti. Hasan el-Basrî'nin (ö. 110/728) talebesi İsmail b. Mûsa, Hind'e çok gidip geldiği için "*Nezîlu Hind*" lâkabıyla anılmıştı. Halife Mehdî'nin h. 159'da gönderdiği ordunun içinde meşhur hadisçi Rebî' b. Sabîh (ö. 160/776) de vardı.

İkinci asır hadisçilerinden biri de Sind'e nisbetle bilinen Ebû Musa Necîh es-Sindî'dir. Bu zat **meğâzî** ve **siyer**le ilk uğraşanlardandır. Bir diğer hadisçi, Recâ es-Sindî de büyük bir hadisçi idi.

Hind'le böylece başlayan münasebetler meyanında dört asır boyunca oralara da **rih**le yapılmış, oralarda da hadis öğrenilip öğretilmişti. Bu dönemde Hind bölgesinde yetişen muhaddislerden biri de Ebu Cafer ed-Deybülî'dir. Deybül bugün Pakistan sınırlarında bulunan Karaçi yakınlarında bir yerleşim merkezidir. Hicri 322'de Mekke'de vefat eden Deybülî, Hz. Peygamber'in mektuplarını ilk toplayan kişi olarak bilinmektedir.

DİKKAT



Hint Alt Kıtasında hadis çalışmalarını incelerken 1947'ye kadar Pakistan diye bir devletin olmadığını aklımızdan çıkarmamalıyız. Bu gün Pakistan topraklarında kalan ve pek çok meşhur âlimin yetiştiği bölgeler, Pakistan'ın Hindistan'dan ayrıldığı tarihten önce Hindistan olarak bilinmekteydi.

Hind'e hicrî 5. asır başlarında karayoluyla kuzeyden, Hayber Geçiti'nden girenler orada fıkıh, kelâm, felsefe ve şiirin ağırlık kazanmasına sebep olmuşlardı. Yine de Şeyh İsmail (ö. 448/1056) ve *Meşârik* isimli meşhur kitabın müellifi Radiyyuddîn Hasan b. Muhammed es-Sağânî (ö. 650/1252) gibi âlimler hadis ilmini orada neşre çalışmışlardı.

Dekken'de devlet kuran **Behmenîler** zamanında hadise ilgi gösterilmişti. Özellikle Sultan Muhammed el-Behmenî (saltanatı: 780-799) Hind sultanlarının hadise ilk ilgi gösterenlerindendi. O, büyük şehirlerde hadisle uğraşanlara aylık bağlatmıştı. **Gucerat** sultanlarının deniz ulaşım imkânlarını kolaylaştırmaları da, öğrencilerin Hicâz'a gidip orada hadis ve diğer islâmî ilimleri öğrenme imkânlarını arttırmıştı. Bu arada Safevîlerin İran'daki Şîî baskısı, oradaki Sünnî âlimlerin de Hind'e göçmelerine ve diğer İslâmî ilimler arasında hadis ilmini oraya götürmelerine yol açmıştı. Bu âlimlerden birisi Seyyid Şerîf Cürçânî'nin talebesi ve *Sahîh-i Buhârî*'nin **âli** senedine sahip olan Şeyh Nureddin Ahmed eş-Şîrâzî idi.

Hadis ilmi Hind diyarında hicrî 9. asır sonu, 10. asır başlarında geniş yayılma imkânı bulmuştu. **Gucerat** ise bu hususta öncülük etmişti. Hadis ilmi sonra da **Agra**'da yayılmıştı. Hicaz'a gidip ilim tahsil eden birçok kimse dönüp buralara yerleşmiş ve uzun süre hadis tedris etmişlerdi. Bunlar arasında Vecîhuddin el-Mâlikî (ö. 929/1522) ile Hicâz'da ilim tahsilinden sonra önce Gucerât'a, sonra Delhî'ye ve nihayet Agra'ya geçip orada geniş çaplı bir hadis öğretimi gerçekleştiren Seyyid Refiuddin es-Safevî eş-Şîrâzî (ö. 954/1547) zikredilebilir.

Hind, 10. asır ortalarında büyük bir hadisçi görür: Şeyh Ali el-Muttakî. Bu zat, Dekken'deki Burhanpûr'da 885/1480'de doğmuştu. Genç yaşında Multân'a gitmiş, orada Şeyh Husâmuddin el-Muttakî'den ilmen ve ruhen beslenmişti. Nisbesi de muhtemelen bu hoca-sından geliyordu. Ali el-Muttakî, 953/1546'de 67 yaşındayken Gucerat üzerinden Hicaz'a gitmiş ve orada yıllarca ilim tahsil etmişti. En mühim eseri 957-971 yılları arasında yazdığı *Kenzü'l-ummâl*'dir. 975/1567'de vefat eden bu büyük âlim birçok talebe yetiştirmişti. Bunlar arasında Şeyh Muhammed Tahir el-Fettenî (ö. 986/1578) zikre değerdir. Bu zat, **Ahmediyye** (Mehdilik) fırkasına mensup biri iken Mekke'ye gidip Ali el-Muttakî'den ilim ve feyiz almış, dönüşte önceki fırkasının akaidini ıslaha çalışmış, bu uğurda cihad etmiş ve sonunda şehid edilmişti. Fettenî de birçok talebe yetiştirmiş, birçok eser yazmıştı. Bunlar arasında *Tezkiretü'l-mevzu'ât* adlı mevzû hadis kitabı ile *Mecme'u bihârî'l-envâr* isimli hadis lügati önemlidir.

Hind'de hadisin yayılmasında en çok Şeyh Abdülhak b. Seyfuddin el-Buhârî ed-Dehlevî'nin (ö. 1052/1642) emeğinin geçtiği anlaşılmaktadır. Onun bu husuta "O, hadis ilmini Hind'de ilk yayan kimsedir!" denilecek kadar büyük hizmeti olmuştu. Şeyh Abdülhak 958/1551'de Delhî'de doğmuştu. Babasından ilim tahsil ettikten sonra Mekke'ye gidip Ali el-Muttakî'nin öğrencisi Şeyh Abdülvehhâb el-Muttakî'nin ilim halkasına katılmış ve ondan *Kütüb-i sitteyi* okumuştur. Hicaz dönüşü Delhî'ye yerleşmiş, özgün, araştırma ürünü eserler yazmış ve pek çok talebe yetiştirmişti. Onun 100'den fazla eser yazdığı nakledilmektedir. Bunlardan biri *el-Leme'ât şerhu'l-Mişkât*'dir. *Mişkât* üzerine yazdığı diğer şerh Farsça olup *Eşu'atü'l-leme'ât* adını taşır. Yetiştirdiği talebeleri arasında oğlu Nûrulhak (ö. 1073/1662) da vardır. Bu oğlunun *Sahîh-i Buhârî* üzerine *Teyisiru'l-Buhârî* isimli bir şerhi vardır.

Nûrulhak'ın oğlu Hafız Fahreddin, babasının eksik *Sahîh-i Müslim* şerhini tamamlamıştı. Hafız Fahreddin'in oğlu Şeyhu'l-İslâm ise *Sahîh-i Buhârî*'ye Farsça bir şerh yazmıştı. Şeyhu'l-İslâm'ın oğlu Delhî'den Râmpûr'a geçmiş ve *el-Muhaddisu'r-Râmpûrî* diye meşhur olmuştu. Onun da birçok eseri vardır.

Şeyh Abdülhak'ın, oğlundan başka meşhur talebeleri de vardır. Onlardan biri Molla Haydar el-Keşmîrî'dir. Bu zatın da Baba Dâvûd el-Mişkâtî isimli bir talebesi vardı. Baba Dâvûd, *Mişkât*'ı ezberlemişti. Zikri geçen nisbesi bundandır.

Bu dönemde Nakşibendiyye-Müceddidiyye tarikatının önderi İmam Rabbanî diye tanınan Ahmed b. Abdülhad es-Serhendî (ö. 1034/1624) ile oğlu, *Mişkât* şârihi Muhammed Saîd'in de bu sahada hizmetleri geçmişti.

Hicri 12., miladi 18. asra gelindiğinde Hind Alt Kıtasında hadis ilmi konusundaki faaliyetlerin daha da yoğunluk kazandığı, Hicaz'a ilim tahsiline giden Hindistanlı alimlerin bazılarının orada yerleşerek, bazılarının ülkelerine dönerek hadis ilmini neşrettikleri görülmektedir. *Kütüb-i sitte* üzerine yazdığı hâşiyeleriyle tanınan Ebu'l-Hasen es-Sindi (ö. 1138/1725) ve Muhammed Hayât es-Sindi (ö. 1163/1749) Hicaz'a yerleşen Hindistanlı âlimlerdendir. Yine başta hadis ilimleri olmak üzere bütün İslâmî ilimlerde önemli eserler veren Hind asıllı Muhammed Murtaza ez-Zebidi önce Yemen'in Zebid şehrinde ikamet etmiş, daha sonra Kahire'ye yerleşmiş ve orada vefat etmiştir (1205/1790).

Bu bölgede hadis ilminde en köklü etkiyi yapmış olan, hiç şüphesiz, **Şah Veliyyullah b. Abdurrahîm ed-Dehlevî** (ö. 1176/1762) olmuştur. Bu büyük âlim, Hicaz'a gidip ilim tahsil ettikten sonra geri dönmüş ve kendisini ilim neşrine vermişti. O, bidatlere karşı büyük bir mücadele vermenin yanında nasslara da yeni bir bakış açısı getirmeye çalışmıştı. Vefat ettiğinde geriye birçok eser ve kıymetli talebeler bırakmıştı. Eserleri arasında *Hüccetullahi'l-bâliğa*, *İzâletü'l-hafâ*, Muvatta şerhleri *el-Müsevvâ* (Arapça) ve *el-Musaffâ* (Farsça) önemlidir.

Dehlevî'nin oğulları Abdülazîz, Abdülkadir, Refî'uddin ile talebeleri ve oğullarından sonra da torunları kendisinin yolundan gitmiş ve bu ilme büyük hizmetler vermişlerdir.

Dehlevî, eserleriyle, eğitim-öğretim faaliyetleriyle bir mektep oluşturmuştur. Bu mektep, sonraki asırlarda büyük âlimler yetiştirmiş ve tesirleri İslâm dünyasının her tarafına yayılmıştır.

Şah Veliyyullah ed-Dehlevî'den sonra onun görüş ve düşünceleri oğulları vasıtasıyla 19. asırda önemli etkiler bırakmış, etkileri günümüze kadar devam eden ekollerin oluşmasına vesile olmuştur. 19. asra gelindiğinde Hind Alt Kıtasındaki İslâmî idarenin zayıflaması ve İngiliz hâkimiyetinin yerleşmesinin de tesiriyle bölgede dini eğitim veren medreseler açılmaya başlamış ve buralarda hadis ilminin temel kaynakları da belli bir program çerçevesinde okutulmuştur. Bu dönemde Şah Veliyyullah ed-Dehlevî'nin oğul ve torunlarından hadis okuyup ilim tahsil eden önemli şahsiyetlerden Nezîr Hüseyin ed-Dehlevî Delhi'de *Ehl-i Hadis Medresesi*ni kurmuştur. Başta Muhammed Kasım Nanotevî ve Reşid Ahmed Gangohî olmak üzere diğer bir grup ise, Kuzey Hindistan'da bulunan Seharenpur yakınlarındaki Diyobend kasabasında "*Ezheru'l-Hind*" olarak şöhret bulan *Daru'l-Ulûm Diyobend Medresesi*'ni açmışlardır.

Ehl-i Hadis medresesi mezhep taklidini reddedip, doğrudan hadislerle amel etmeyi ve içtihad yapmayı savunmuş ve bu çerçevede eğitimlerini sürdürmüştür; Diyobend medresesi mensupları da Hanefî mezhebine bağlı olarak hadis eğitimine ağırlık vermiştir. Yüzyılın sonuna doğru ülkenin her tarafına yayılan bu medreseler vasıtasıyla hadis eğitim ve öğretimi alt kıtada büyük bir yaygınlık kazanmıştır. Bu çerçevede bu medreselerde ders veren hocalar hadis ilimlerinin muhtelif dallarına ait ve özellikle hadis şerhçiliği konusunda önemli eserler vermişlerdir. Bugün bu alanda istifade ettiğimiz Azimâbâdî'nin *Avnu'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebi Davud* (Ehl-i Hadis), Mübarekpûrî'nin *Tuhfetü'l-ahvezi şerhu Camii't-Tirmizî* (Ehl-i Hadis), Halil Ahmed Sehârenpûrî'nin *Bezlü'l-mechûd fî halli Ebi Davud* (Diyobend), Keşmîrî'nin *Feyzu'l-bârî* (Diyobend), Bennûrî'nin *Me'ârifu's-Sünen* (Diyobend) adlı *Sünen-i Tirmizî* şerhi, Muhammed Zekerîya el-Kandehlevî'nin *Evcezü'l-mesâlik* (Diyobend) adlı *Muvatta* şerhi gibi önemli eserler bu dönemin ürünlerindendir.

Bu dönemde Şah Veliyyullah'ın takipçisi olduklarını savunan Ehl-i Hadis ve Diyobend ekolleri yanında Ahmed Rıza Han'ın kurduğu **Birelviyye** ekolü ile bir grup âlimin

Leknev'de açtıkları *Nedvetü'l-ulemâ Medresesi*'nde de diğer dini ilimler arasında hadis eğitimi ve öğretimi de verilmiştir. Bunlardan birincisinde de Hanefi mezhebi esas olmakla birlikte eğitimde tasavvufi renk ağır basmaktadır. **Nedve** ise temelde batı tarzı eğitim veren ve Hindistan'da modernizmin babası olarak görülen Sir Seyyid Ahmed Han'ın *Aligarh Koleji* ile geleneksel eğitim veren *Diyobend Medresesi*'nin bir sentezi görünümündedir. Bu okuldan yetişen ve hadis ilmi çalışmalarına katkıda bulunan önemli şahsiyetler arasında, okulun kurucularından Şibli Nu'mânî, Seyyid Süleyman Nedvi ve Ebu'l-Hasen Nedvi gibi isimler bulunmaktadır. Şimdi Hind Alt Kıtasında biraz daha detaylı tanıtılması gereken âlimlerden bahsetmeye başlayabiliriz.

Muhammed Enver Şâh Keşmîrî

Muhammed Enver Şâh Hüseyin Keşmîrî, muhaddis, müfessir, fakih, usûlcü, mütekellim, sûfî, edib ve muhakkik vasıflarına hakkıyla sahip olan bir âlimdir. 1292/1875'de Keşmîr'e bağlı Vodvân kasabasında doğdu. Beş yaşına geldiğinde Ku'rân-ı Kerîm okumaya başladı. Daha sonra babasından Farsça edebi eserler okudu. On yaşını doldurmamışken Farsça nazım ve nesir yazma seviyesine geldi. Keşmîrî, Keşmîr ve civarındaki âlimlerden ilim tahsilini bitirdikten sonra komşu Hezâre bölgesine gitti ve orada, üç yıl boyunca mantık, felsefe, kozmografya vb. ilimleri tahsil etti. Daha sonra Diyobend'deki *Dâru'l-Ulûm Medresesi*'ne gitti. Burası Hindistan'ın Ezher'i gibi idi. Oranın Rabbânî âlimlerinden, öncekilere ilâveten, sahih ilim, isabetli görüş, sünnete ittiba aşkı, ahlâk ve edeb güzelliği kazandı. Bu medresede birçok hadis ve fıkıh kitabı okudu ve 1313/1896'da buradan mezun oldu. Mezuniyetinden sonra bir müddet Delhî'de hocalık yaptı. Orada *el-Medresetu'l-Emîniyye* ismiyle, kısa zamanda meşhur olan bir okul da açtı. Daha sonra Keşmîr'e döndü. Orada da bir okul açtı ve halkı irşada, yaygınlaşan bidatlerle de mücadeleyle başladı. 1323/1905'de hacca gitti. Karşılaştığı âlimlerden ve Medine'deki zengin kütüphanelerden istifade etti. Geri döndüğünde bir müddet Diyobend'de kalıp hocalık yaptı. Yıllarca *Kütüb-i sitte* ve benzeri eserler okuttu.

Keşmîrî ömrünün üçte birini Diyobend'de geçirdi. Pek çok talebe yetiştirdi. Bu arada **Kadiyânîlik** fitnessine karşı büyük mücadele verdi. Diyobend'deki görevinden ayrılınca Dâbil'e gitti, orada 5 yıl kalıp ders, kitap yazma, vaaz ve irşadla meşgul oldu. Buranın havası iyi gelmediği için hastalanınca Diyobend'e döndü ve orada 1352/1933'de vefat etti.

Hakîmu'l-Ümme Eşref et-Tehânevî onun hakkında şöyle der: "*İslâm ümmeti içinde onun gibi birinin bulunması, İslâm dininin hak ve doğru olduğunun bir delilidir*". Kevserî'nin görüşü ise şöyledir: "*Hadislerden nadir mânâlar çıkarma hususunda İbnü'l-Hümâm'dan sonra onun benzeri gelmemiştir*". Pakistan'ın millî lideri Muhammed İkbal de onun felsefi konulardaki ehliyetini takdir etmiş ve ondan istifade etmişti.

Keşmîrî'nin eserlerinin çoğu talebelerinin tuttuğu notlardan meydana gelmiştir. Matbu eserleri arasında *Sahîh-i Buhârî* şerhi *Feyzu'l-bârî* mühimdir. Bu kitapta diğer Buhârî şerhlerinde rastlanamayacak olan ilgi çekici izahlar, bilgiler vardır. Müellif *Sahîh-i Buhârî*'yi 30 kadar şerhinden istifade ederek 13 defa dikkatle okumuş, sonra onu 20 yıldan fazla bir süre talebelerine okutmuştur. Eser, Keşmîrî'nin ders takrirlerinin öğrencilerinden Bedr-i Âlem Mir'âtî ve Muhammed Yusuf Bennûrî tarafından kaleme alınmasından oluşturulmuştur. Bundan başka onun muhtelif İslâmî ilimlerde yazdığı yirmi civarında kitabı bulunmaktadır.

Keşmîrî'nin hadis okuturken takip ettiği genel usulü şöyleydi:

1. Gerekli gördüğü yerlerde râvîler hakkında kısa açıklamalarda bulunurdu.
2. Ümmet arasındaki ihtilaflı konulara itina gösterir, onlara tatmin edici izahlar getirirdi.
3. Önceki âlimlerin özgün ve her yerde bulunamayan görüşlerini naklederdi.
4. Ders esnasında bahsi geçen bir kitabın ilmi tenkidini yapardı.

5. Daha çok müşkil yerleri halletmeye çalışırdı.
6. Bir konuda geniş açıklamalara girişmekten ziyade fazla konuya temas etmeye önem verirdi.
7. Ders esnasında konuyla dolaylı olarak ilgili olan şeylere de, talebeye faydalı olacağını düşündüğünde, temas ederdi.
8. Çoğu kere bir şey nakleder, sonra bunun ilmî bir tenkidini yapardı. Böylece talebeye *ilmî tenkid usulünü* göstermeye çalışırdı. Bununla beraber âlimler hakkında edebli olunmasını, aşırılığa kaçınılmamasını ve onların takdir edilmesini tavsiye ederdi.

Muhammed Abdülhayy Leknevî

Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhayy el-Leknevî 1848'de Banda'da (Hindistan) doğdu. Babası otuzdan fazla eseri olan önemli bir âlimdir. Küçük yaşta başladığı eğitimini on yedi yaşında tamamladıktan sonra babasıyla gittiği Haydarâbâd'da *Medresetü'n-Nizâmiyye*'de iki yıl eğitim öğretim faaliyetinde bulundu. 1304/1886'da vefat etti.

Usul ve fûrû ilimlerinde söz sahibi olan Leknevî delillerden hüküm çıkarmada oldukça mahirdi. Hanefî olmasına rağmen mezhebin görüşüne aykırı açık bir delil bulunduğu mezhebinin görüşünü kabul etmezdi. Hadis ilimleri ve fıkıh yanında tefsir, tarih, ensâb (soy bilgisi), edebiyat, felsefe ve mantıkla da meşgul olmuştur. İngiliz idaresinin Hint Alt Kıtasını işgalinin en yoğun yaşandığı dönemde dinin temel kaynaklarına dönüş hareketine önem vermiştir. Bu durum halkın kendisine olan güvenini arttırmış, Seyyid Ahmed Han öncülüğünde devam eden İngiliz yanlısı çabaların halk nazarındaki etkisinin azalmasında önemli rol oynamıştır.

120'ye yakın çalışması bulunan Leknevî'nin *tahkik* ederek neşrettiği kitaplara mukaddimeler yazmak, eserin müellifi, şârihleri, o sahada yazılan diğer eserler hakkında bilgi vermek, eserin muhtelif nüshalarına başvurarak güvenilir bir nüsha ortaya koymak ve gerekli yerlere notlar düşmek suretiyle o zamana göre yeni bir *tenkitli kitap neşri* geliştirdiği kabul edilmiştir.

Hadisle ilgili bazı eserleri şunlardır: 1. *et-Ta'liku'l-mümecced 'alâ Muvatta'il-İmâm Muhammed*. İmam Mâlik'in *Muvatta'*'ının Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî nüshasının şerhidir. 2. *er-Raf'u ve't-tekmil fi'l-cerh ve't-ta'dil*. Cerh ve ta'dil konusunda önemli hususlara ve belli başlı yanlışlara işaret eden kıymetli bir eserdir. 3. *el-Âsârü'l-merfû'a fi'l-ahbâri'l-mevzû'a*. Belirli gün ve gecelerde kılınması tavsiye edilen namazlara dair mevzû olduğunda ittifak veya ihtilaf edilen rivayetleri incelemektedir. 4. *el-Ecvibetü'l-fâzıla*. Hadis meselelerine dair kendisine sorulan on sorunun geniş cevaplarını içermektedir.

Zafer Ahmed Tehânevî

1310/1892'de Diyobend'de dünyaya gelen Tehânevî, ilk tahsilini *Dâru'l-Ulûm Diyobend*'de tamamlamış daha sonra Kanpur'daki *Câmiu'l-Ulûm*'u bitirmiştir. Son olarak *Mezâhiru'l-Ulûm*'a gelen Halil Ahmed Sehârenpûrî'den *devre-i hadis* okuyarak on sekiz yaşında mezun olmuştur. 1974'deki vefatına kadar hadis dersleri vermeye devam etmiştir.

Muhtelif sahalarda birçok eseri bulunan Tehânevî'nin en meşhur eseri şüphesiz *İ'lâü's-sünen*'dir. Müellif yirmi yıllık çalışmasının ürünü olan eserde Hanefî mezhebinin görüşlerini destekleyen genellikle *ahkâm hadislerini* derleyip şerh etmiştir. Esas itibarıyla Ehl-i Hadis ekolüne mensup bazı kişilerin Hanefî mezhebinin hadislere dayanmadığı ve kıyası hadise tercih ettikleri yolundaki iddialarına cevap olarak telifine başlanan eser, neticede kapsamlı bir hadis mecmuasına dönüşmüştür. Fıkıh bablarına göre düzenlenen eser "Kitâbü't-tahâre" ile başlayıp "Kitâbü'l-edeb ve't-tasavvuf"la sona ermektedir. Müellif zaman zaman çağdaş problemleri de ele almış bu arada, **Kâdiyânîlik** hareketine, faizi helal kılma gayretlerine karşı çıkmıştır.

Tehânevî, eserinin baş tarafına Hanefîlerin hadis usulü prensiplerini açıkladığı bir *mukaddime* koymuştur. Bu mukaddimeyi Abdülfettah Ebû Gudde izahlar ekleyerek *Kavâid fi 'ulûmi'l-hadis* ismiyle müstakil olarak yayınlamıştır. Bu kitap İbrahim Canan tarafından *Yeni Usûl-i Hadis* adıyla Türkçeye çevrilmiştir.

Fazlurrahman

Bugünkü Pakistan'ın kuzeybatısında yer alan Hezâre'de 1919 doğdu. İlköğrenimini medrese eğitimi tarzında aldıktan sonra Lahor'da yüksek öğrenimine başladı. 1940'da Pencap Üniversitesi Arapça bölümünden mezun oldu, akabinde burada yüksek lisans yaptı. Burada başladığı doktora çalışmasını 1946'da gittiği İngiltere'de sürdürdü ve Oxford Üniversitesi'nde tamamladı. Kanada'da ve Amerika'da öğretim üyeliği yaptı. 1988'de vefat ettiğinde Amerika'daki Chicago Üniversitesinde İslâm düşüncesi profesörü olarak görev yapıyordu.

Fazlurrahman, Amerika'ya yerleşmeden önce Pakistan'da 1962'de İslâmî Araştırmalar Enstitüsü genel müdürlüğü görevini üstlenmiş ve bu görevi 1968'e kadar sürdürmüştür. Bu dönemde yirmiden fazla makale ve iki kitap yayınlamıştır. Türkçeye *Tarih Boyunca İslâmî Metodoloji Sorunu (Islamic Methodology in History)* ismiyle tercüme edilen eserinde hadis, sünnet ve fıkıh alanında geleneksel düşünceye aykırı görüşleriyle büyük tepki topladı. Yine Türkçeye çevrilen bir diğer eseri *İslâm'da da benzer görüşlerini dillendirmeye devam etti. Bu görüşleri sebebiyle Pakistan'da karşılaştığı tepkiler sonucu ülkesini terk edip Amerika'ya yerleşmek zorunda kaldı.*

Fazlurrahman muhteva açısından hadisleri üç farklı gruba ayırmıştır. Klasik hadis kaynaklarında rastlanmayan bu taksime göre hadisler, **teknik hadis, tarihi/biyografik hadis ve dînî hadis** diye sınıflandırılır. Teknik hadisler genellikle, fıkıh, sosyal, ekonomik, siyasi vb. konuları içerir. Tarihi/biyografik hadisler, Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili siyer kitaplarındaki rivayetleri kapsar. Dînî hadis ise, namaz, oruç, hac, zekât gibi ibadetlerle ilgili hadisleri ihtiva eder.

Ona göre sünnet, *örnek davranış* demektir. Sünnetin aslı anlamında diğer insanlar tarafından fiilen uyulma değil, ahlâkî bakımdan bağlayıcılık özelliği mevcuttur. Sünnet içeriği açısından **mutlak(ideal) sünnet** ve **yaşayan sünnet** şeklinde ikiye ayrılır. Mutlak sünnet bizzat Hz. Peygamber'in söz ve davranışları, yaşayan sünnet ise İslâm toplumunun mutlak sünnet çerçevesinde uygulama alanına çıkardıklarıdır. Fazlurrahman'a göre, klasik âlimlerin kastettiği manası ile sünnetin muhtevasının, her zaman ve her yerde geçerli olma vasfı yoktur. Aynı şey bir anlamda Kur'an için de geçerlidir. Mutlaklık Kur'an'ın özel durumlarına değil, sadece genel ilkelerine aittir. Özetle sünnet, farklı bölgelere göre değişiklik arzemiş olsa da, ilk dönem Müslüman nesillerin, Allah Resûlünün göstermiş olduğu örneği, ellerindeki yeni malzemeler ve yeni ihtiyaçlar doğrultusunda yorumlamak suretiyle yaklaşmaya çalıştıkları bir ideal, tetrici ve sürekli devam eden bir yorumdur.

Fazlurrahman pek çok görüşleri bakımından ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Mesela ona göre, hadis mecmualarına girmiş olan özellikle hukuk, ahlâk, siyaset iktisat gibi meselelere dair birçok hadis lafız olarak Hz. Peygamber'e ait olmayıp gerçekte devrin sorunlarına çözümler getirmek üzere üretilmiş veya formüle edilmiştir. Onun vahiy ve peygamberin vahiy alış konusundaki açıklamaları da temel anlayıştan oldukça farklı bir yaklaşımı ortaya koymaktadır.

Son olarak Pakistan menşeli hadis âlimleri içinde Muhammed Mustafa el-A'zamî de önemli bir yere sahiptir. Özellikle hicri ilk asırlar üzerine yaptığı çalışmalarla, oryantalistlerin yazdıkları eserlere cevap mahiyetindeki eserleriyle ve hadislerden daha kolay istifade edebilmek için bilgisayar teknolojisinden yararlanmaya yönelik projeleriyle tanınmış bir âlimdir.

ARAP DÜNYASINDA HADİS İLMİ

Son asırda İslâm dünyasında hadis ilmiyle ilgili çalışma ve tartışmaların önemli merkezlerinden birisi de Mısır'dır. Burada Mısır'daki hadis tartışmaları hakkında kısaca bilgi verilecek, daha sonra önemli şahsiyetler üzerinden genel bir tanıtım yapılacaktır. İslâm dünyasında 19. asırda yoğunluk kazanmaya başlayan modernleşme düşüncesiyle birlikte dinin temel kaynaklarından birini teşkil eden hadis ve hadisin dindeki yeri ve delil olma bakımından değeri (*hucciyyeti*) ile ilgili tartışmalar önce Hindistan'da Sir Seyyid Ahmed Han'la gündeme gelmiş, ardından **Ehl-i Kur'an** grubunun hadis karşıtlığı ile uç noktasına varmıştır. Aynı dönemde 19. asrın sonları ile 20. asrın başlarından itibaren Mısır'da da hadisin dindeki yeri ve bize geliş yolunun sıhhati konusunda şüpheler ortaya atan Muhammed Abduh, Tevfik Sıdkî, Reşid Rıza gibi yazarlar konuyla ilgili makale ve kitaplarında bu konudaki görüşlerini işlemişlerdir. Belli ölçüde müsteşriklerin görüş ve düşüncelerinden izler de taşıyan bu tartışmalar, Mahmud Ebû Reyne'nin *Advâ ale's-Sünneti'l-Muhammediyye* adlı kitabıyla zirvesine çıkmıştır. Sünnetin güvenilir olduğu, bize sahih yollarla gelmediği gibi hadis tarih ve usulüne dair bir dizi iddaiya ihtiva eden ve Türkçeye *Muhammedî Sünnetin Aydınlatılması* adıyla çevrilen bu eser yayımlandığı tarihte (1957) Mısır'da büyük gürültü koparmış ve birçok reddiye yazılmasına sebep olmuştur. Bunlar arasında Prof. Dr. Mustafa Sibâî'nin (ö. 1964) *es-Sünne ve mekânetuhâ fi't-teşrii'l-İslâmî* (1960) adlı kitabı önemli olup Türkçeye de tercüme edilmiştir.

SIRA SİZDE



Hadis karşıtı hareketlerin veya hadise olumsuz bakışın Mısır'da yaygınlaşmasının sebepleri üzerinde bu ünitenin tamamını okuduktan sonra düşününüz.

Diğer taraftan son dönemde İslâm dünyasında Mısır merkezli olmak üzere hadis ilmine önemli katkılar sağlayan çalışmalar da yapılmıştır. Bunlar arasında Muhammed Habibullah eş-Şinkî'nin Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'leri üzerine yaptığı düzenleme ve şerh çalışmaları ile Mahmud Muhammed Hattâb es-Sübkî'nin *el-Menhelü'l-azbü'l-mevrûd* adlı *Sünen-i Ebu Davud* şerhi zikredilebilir. Yine Muhammed Fuâd Abdülbâki ile Ahmed Muhammed Şâkir'in hadis kitaplarının ilmi neşri konusunda gösterdikleri gayretler de zikre değerdir.

Muhammed Fuâd Abdülbâki, Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi'u's-sahih*'lerinin neşrine katkıda bulunmuş ve anılan iki eserin sonuna hadislerin **etrâf** tarzında fihristini içeren indeksler eklemiştir. Yine İmâm Mâlik'in *el-Muvatta'* ile İbn Mâce'nin *Sünen*'ini hadislerin tahrirleriyle birlikte güzel bir şekilde neşretmiştir. Daha sonra bu iki eser için müstakil fihristler de hazırlamıştır. Ayrıca yukarıda sözü edilen Şinkî'nin eserindeki eksikleri tamamlayan ve Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerindeki ortak rivayetlerden oluşan *el-Lü'lü'ü ve'l-mercân fime'ttefaka 'aleyhiş-şeyhân* adlı Türkçeye de çevrilen bir eseri vardır.

1892'de Kahire'de doğup Ezher Üniversitesi'ni bitirdikten sonra uzun süre kadılık görevi yapan A. M. Şâkir ise, hadis, fıkıh, tefsir ve edebiyat dallarında eserler vermiş önemli bir âlimdir. Özellikle temel kaynakların ilmi neşirlerini (*edisyon kritik*) yapmasıyla tanınmıştır. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inin tahkikine başlamış ancak kitabın aslının beşte ikisine tekabül eden 15 cilt neşredebilmiştir. Yine Tirmizî'nin *Sünen*'inin ilk iki cildini doksan sayfalık mukaddime ve geniş dipnotlarla neşretmiştir. Ömrü vefa etmediği için yarım kalan bu iki çalışma daha sonra başkaları tarafından tamamlanmıştır. Keza Hattâbî'nin Ebû Dâvud şerhi olan *Me'âlimü's-sünen*'i neşretmiş ve İbn Kesîr'in hadis usulüne dair *İhtisâru 'ulûmi'l-hadis*'ini şerhederek *el-Bâisü'l-hasîs* adıyla yayınlamıştır. Bunların yanında İmâm Şâfiî'nin hadis usulünün bazı konularını da içeren kıymetli eseri *er-Risâle*'yi çok dakik bir şekilde tahkik ve şerh ederek yayınlamıştır.

20. asır sadece Mısır'da değil başta Beyrut olmak üzere Fas'tan Endonezya'ya kadar bütün İslâm dünyasında birçok hadis ve ricâl kitabının tahkik edilerek basılmasına sahne olmuştur. Bu konuda Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, Şuayb el-Arnaût ve Abdülkâdir el-Arnaût gibi muhakkiklerin büyük gayretleri bulunmaktadır.

1914 yılında Arnavutluk'un İşkodra şehrinde doğduğu için Elbânî nisbesiyle anılan Muhammed Nâsirüddin hadis alanında pek çok eseri bulunan son dönem âlimlerindendir. Elbânî, Özellikle İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye ekolünü benimseyip ilmî çalışmalarını *Selefi* bir çizgide sürdürmüştür. Ortaya koyduğu çalışmaları ile Arap dünyasında hâkim olan Selefi anlayışın tevhid-akâid esaslı vurgusuna hadisin de güçlü bir şekilde dâhil edilmesini sağlamıştır. Âhâd hadislerin akâidde delil olmadığını kabul eden yaygın görüşün aksini savundu ve konuya dair *el-Hadis hucetün bi-nefsih fi'l-akâid ve'l-ahkâm* ve *Vücûbü'l-ahz bi-hadisî'l-âhâd fi'l-akâid* adlı iki eser yazdı. Ayrıca pek çok eser üzerinde *tahkik* ve *ihtisâr* çalışmaları yapmıştır. Elbânî'nin hadis konusunda dikkat çeken yönlerinden birisi, güvenilirlik açısından hadisleri yeniden değerlendirmeye tabi tutarak müstakil eserler yazmasıdır. Kendi sahihlik ölçütlerini esas alarak güvenilir bulduğu hadisleri yedi cilt halinde *Silsiletü'l-ehâdisî's-sahiha*; zayıf ve uydurma kabul ettiği hadisleri de dokuz cilt olarak *Silsiletü'l-ehâdisî'z-za'ife ve'l-mevzû'a* ismiyle yayınlamıştır. Bunların yanı sıra *Sünen-i erba'a* olarak bilinen Tirmizî, Nesâî, Ebû Dâvud ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerindeki hadisleri de sahih ve zayıf olarak tasnif edip her biri için müstakil kitaplar yazmıştır.

Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî'nin eserlerine ve aranılan hadisin sıhhat durumuyla ilgili açıklamalarına <http://www.dorar.net> adresinden ulaşabilirsiniz. Ayrıca bu sitede herhangi bir hadis araması da yapabilirsiniz.



İNTERNET

Yirminci asrın en önemli bir diğer hadis âlimi 1917'de Halep'te doğan Abdülfettah Ebû Guddêdir. O, hadis almak için seyahatler yapan (*er-Rihle fi talebi'l-hadis*) önceki muhaddislerin modern çağda yaşayan bir temsilcisi gibidir. İmkânlarının kısıtlılığı ve şartlarının zorluğuna rağmen çeşitli Arap ülkelerinden, Afrika'ya, Hint Alt Kıtasından Özbekistan'a, Türkiye'den Avrupa ve Amerika'ya kadar pek çok ülkeye ilmî seyahatler yapmış, kütüphanelerde bulunan yazma eserleri incelemiştir. Telif eser yazmak yerine önceden yazılmış kıymetli eserleri tahkik etmek veya onlar üzerine **ta'lik** yazma usulünü tercih eden Ebû Guddê'nin bazı tahkikleri, kitabın aslından birkaç kat daha fazla hacme ulaşmıştır. Kimini yirmi yıllık hazırlığın ardından kaleme alan Ebû Guddê, neşrettiği eserlerin her yeni baskısını tashih edip ilavelerde bulunmak suretiyle çalışmasını geliştirmeye devam etmiştir. Kelime, ıstılah veya cümlelere getirdiği doyurucu açıklamalar, ele aldığı konuları sonuca bağlama noktasındaki mahareti ve kitaplarına yaptığı fihristlerin neredeyse eserin üçte birine varacak boyutta olması neşrettiği eserlerin ayırt edici özelliklerindendir. Kitaplarının hatasız basılması konusunda o kadar hassastı ki, baskının ilk halini matbaanın başında kontrol ederdi. Tehânevî'nin *Kavâid fi ulûmi'l-hadis*'i, Cürcânî'nin *Zaferu'l-emânî'si*, İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *el-Menâru'l-münîfi*, Hâris el-Muhâsibî'nin *Risâletü'l-müsterşidin*'i her biri birer telif kadar değerli, tahkik ve ta'lik yaparak neşrettiği eserlerden bazılarıdır. Ayrıca çok kıymetli ek bilgilerle Ali el-Kârî'nin *el-Masnû' fi ma'rifeti'l-hadisî'l-mevzû*, Keşmîrî'nin *et-Tasrîh bimâ tevâtera fi nüzüli'l-mesih* ve Leknevî'nin *er-Raf'u ve't-tekmil ile el-Ecvibetü'l-fâzıla* adlı eserlerini neşretmiştir.

Fas'lı olan Muhammed b. Câfer el-Kettânî (1857-1927) de hadis alanındaki çalışmaları dolayısıyla bahsedilmesi gereken bir âlimdir. Onun *er-Risâletü'l-müstetrafe* adlı eseri, klasik hadis kitaplarını tanıtan en geniş çalışma olup II-XIV. (VIII-XX.) yüzyıllar arasında yaşayan 600 kadar müellif ve bunlara ait 1400 civarında eser hakkında bilgi vermektedir. Müellifin torunu Muhammed Muntasır el-Kettânî'nin hazırladığı on çeşit fihristle daha

da zenginleşen ve kullanımı kolaylaşan eser, Türkçeye de tercüme edilmiştir. *Hadis Literaturü* adıyla yayınlanan tercümede; varsa kitapların baskıları, kütüphane numaraları, anıldıkları kaynaklar dipnotlarda belirtilmiş, bazı bilgiler tashih edilmiş ve müellifin söz etmediği birçok yazma ve basma eser hakkında bilgi verilmiştir. Dolayısıyla kitabın tercüme edilmiş hali orijinalinden hayli hacimlidir. Kettânî'nin bir diğer eseri *en-Nazmü'l-mütenâsir* ise mütevâtir hadislerle ilgilidir.

Şam'da doğan Cemâleddîn Kâsımî'nin (1866-1914) hadis usulüne dair mühim eseri *Kavâidü't-tahdîs*'i de burada zikretmek gerekir. Klasik eserlerden derleme bir kitap olmakla birlikte sistematığı ve özellikle *fikhu'l-hadîs* konusuna ayırdığı bölümle diğer hadis usulü kitapları arasında farklı bir yere sahiptir.

Yine Şam'da doğan fakat aslen Cezayirli bir aileye mensup olduğu için Cezâirî nisbeyle tanınan Tâhir b. Sâlih el-Cezâirî de (1851-1920) hadis ilminde hatırı sayılır bir yere sahiptir. Cezâirî, bazı arkadaşlarının yardımıyla hâlen hadis eserleri bakımından dünyanın en zengin kütüphanelerinden birisi olan Zâhiriyye Kütüphanesi'ni kurmuştur. Onun hadis usulüne dair yazdığı *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-eser* isimli eseri mühimdir. Ayrıca hadis alanında âlî isnadları konu alan *el-Ukûdu'l-âli fi'l-esânidi'l-avâli* isimli bir eseri de vardır.

ORYANTALİSTLER VE HADİS

Oryantalizm veya diğer bir isimlendirmeyeyle **şarkiyatçılık** genelde Batılıların, Doğu halklarını özelde ise İslâm dünyasını çeşitli açılardan ve bilhassa dini kaynaklarını inceledikleri alanın ismidir. Bu çalışmaları yapanlara **oryantalist** veya **müsteşrik** denir. Batıda oryantalizme temel teşkil eden İslâm araştırmalarının başlangıcı, milâdî XII. ve XIII. asırlara kadar götürülmektedir. Yaklaşık sekiz yüzyıl devam eden bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde şüphesiz çok çeşitli sebepler etkili olmuştur. Oryantalist araştırmalar salt akademik kaygılardan öte, özellikle sömürge döneminde, İslâm dünyasını daha yakından tanıyarak bu bölgelerde yürütülecek faaliyetlere malzeme sağlama amacına da matuftu.

Başlangıçta kilise ve krallar tarafından Hristiyanlığı yaymak için vasıta olarak kullanılmak istenen oryantalizm, zamanla Avrupa ülkelerinin siyasi, ticarî yayılmacılık ve sömürgecilik politikalarına alet edilmeye başladı. Mesela Şarkiyat öğrenimi Fransa'da, Osmanlı Devleti içindeki Hristiyanlar üzerinde himaye kurma arzusu hususunda Avusturya ile rekabete kalkışması yüzünden önem kazanmıştı. Hollanda ise, sömürgelerindeki Müslümanların durumlarını ve Müslümanlığı incelemek için oryantalizm ile ilgilenmeye başlamıştı.

Modern oryantalizmin başlangıcı Fransız İnkılabı'ndan (1789) sonra olmuştur. 1795'de Paris'te Sylvestre de Sacy tarafından **Yaşayan Doğu Dilleri Yüksek Okulu** kuruldu. Bu okul bütün Avrupa'ya şarkiyatçı hocalar yetiştirdi. Paris'teki okulun kuruluşundan hemen bir asır sonra, Almanya'da birçok üniversitede okutulan şark dillerinden başka Berlin'de **Seminar für Orientalische Sprachen** (Şarkiyat Dilleri Okulu) ismi ile bir okul kuruldu (1887). İngiltere'de Cambridge'de okutulan doğu dillerine ek olarak Londra'da **School of Oriental Studies** (Şarkiyat Araştırmaları Okulu) adıyla bir okul (1906), Rusya'da ise Kazan Üniversitesi'nde 1804'de, Petersburg Üniversitesi'nde 1854'de olmak üzere birer **Şark Fakültesi** açılmıştı.

XVIII. asrın sonlarına kadar misyonerlik, diplomasi ve ticaret için yetiştirilen müsteşrikler, daha sonra yavaş yavaş doğu dillerinden başka, doğulu milletlerin tarihleri, sosyal yapıları ve sanatlarıyla da ilgilenmeye başlamışlardı.

Farklı görüşleri benimseyenler olmakla birlikte oryantalistlerin önemli bir kısmı, Hz. Peygamber'in hadisleri yazmayı yasaklaması sebebiyle sahâbiler tarafından pek az hadisin rivayet edildiğini ve hadis külliyyatını dolduran rivayetlerin çoğunun Hz. Muhammed'le

ilgisinin bulunmadığını ileri sürerler. Onlara göre hadisler, ortaya çıkan yeni meselelere çözüm getirmek için II (VII) ve III. (IX). yüzyıllarda İslâm hukukçuları tarafından uydurulmuştur. Ayrıca hadislerin farklı görüşlere mensup kimseler tarafından ortaya atılması yüzünden birbiriyle çeliştiğini, esasen bir kısmının Tevrat'tan, İncil'den ve eski hurafelerden derlendiğini iddia ederler. Özetle Müslümanların hadis kaynaklarına yaklaşımını ön yargılı bulmak ve onların otorite kabul ettikleri kaynaklara eleştirel yaklaşmak, cerh ve ta'dil kriterlerini yeterli görmemek, hadisleri değerlendirmede hadis dışı kaynakları kullanmak gibi hususlar oryantalist bakış açısının temel özelliklerindendir.

Kendisi de bir oryantalist olan Herbert Berg, *The Development of Exegesis in Early Islam (İlk Dönem İslâmî Yorumların Gelişimi)* adlı eserinde müsteşrikleri hadis rivayetlerine ve isnada bakışları açısından üç gruba ayırır: 1. Şüpheciler 2. İsnad sistemini güvenilir bulanlar 3. Orta yolu benimseyenler.

Birinci gruptakiler, isnad sisteminin temelde kurguya dayalı olarak ortaya çıktığını kabul ettikleri için tarihi olguları doğru bir biçimde yansıtmayacağı görüşündedirler. İkinci gruptakiler, isnad sistemini yazılı ilmî geleneğin şahidi olarak gördükleri için bu sistemin doğru bilgiler sunacağını kabul ederler. Üçüncü gruptakiler ise, ilk iki görüşün bazı unsurlarını alarak orta yolu benimsemişlerdir. Yani, isnad ne tamamen güvenilir ne de tümüyle uydurmadır. İsnad, oryantalistler için tarihte gerçekleşen olayların tespitinde kullanılabilecek bir yöntemdir.

G. H. A. Juynboll'un belirttiğine göre, hadislerin büyük bir kısmının uydurma olduğunu ilk defa Avusturyalı oryantalist Aloys **Sprenger** iddia etmiştir. Juynboll, Sprenger'in *Sahîh-i Buhârî*'deki hadislerin en az yarısının sahihliğini kabul eden Reinhart Dozy, Weil ve William Muir'den daha şüpheli olduğunu ifade etmiştir. Sprenger'den etkilenen **Goldziher**'in hadislerin kaynağı ile ilgili çalışmaları oryantalistler tarafından çok önemsenmiş ve bu çalışmalar farklı ekollerin doğmasına zemin hazırlamıştır. Goldziher'in *şüpheliği*, onun İslâm'ın ilk iki yüzyılındaki dinî ve siyâsî ayrışmalarla hadis arasında kurduğu sıkı ilişkide kendisini gösterir. Buna göre ilk dönemde ortaya çıkan gruplar, kendi görüşlerini güçlendirmek ve karşıt görüşlerle mücadele edebilmek için hadis uydurma yoluna gitmişlerdir. Uydurulan bu rivayetlerin itibar görebilmeleri için de bunlara isnadlar eklenmiştir.

Goldziher'in teorilerini **ahkâm hadislerine** dair yaptığı çalışmalara geliştirerek taşıyan Joseph **Schacht** olmuştur. Ona göre en kusursuz isnad, en fazla şüphelenmeyi gerektiren isnaddır. Çünkü bu günden bakıldığında en **muttasıl** isnad, en özenle kurgulanan isnad anlamına gelmektedir. Son dönemde Schacht'ın takipçisi ise G. H. A. **Juynboll**'dür. O da isnad merkezli pek çok çalışmalar yapmıştır. Juynboll için isnad, hadisin güvenilirliğini tespit için bir kriter olarak değil, zaten uydurma kabul ettiği metnin nerede, ne zaman ve kim tarafından uydurulduğunu tespit açısından önemlidir. O isnad sisteminde Schacht'ın ortaya attığı *müşterek râvî (common link)* teorisi üzerinde de çalışmalar yapmıştır. Buna göre "belirli bir isnad kümesinin merkezinde kendisiyle birlikte târiklere ayrılmanın ilk başladığı yerde bulunan kişi, müşterek râvîdir". Müşterek râvî, kendisinden itibaren Peygamber'e doğru uzanan tek halkalı isnad zincirinde diğer râvîlerin yer almasından sorumlu olduğu kadar, hadis metninin ilk söylenişinden de sorumlu olan kişidir. Bu açıklamaya göre müşterek râvî hem hadisi hem de Hz. Peygamber'e varan seneddeki isimleri kendisi uydurmuş olmaktadır.

Juynboll'un müşterek râvî teorisinde suç, hep tâbiinden olan ve tabakât eserlerinde hadis alanında yaptıkları çalışmalarla tanınan şahıslara yüklemesi, üslubu hakkında kendi stratejisi için ortaya koyduğu önemli bir hareket noktasıdır. Zira Juynboll'un, üsluplarını tasvip etmediğini söylediği bazı müsteşrikler, hem kullandıkları üslup hem de Kur'an ve sünnet konusunda ele aldıkları konuları işleyiş tarzlarıyla, Müslümanlar tarafından büyük

bir tepkiyle karşılanmışlardı. Bu anlamda Juynboll, Kur'an ve sahâbeye yönelik eleştirilerin Müslümanlar nazarındaki hassasiyetini dikkate alarak, konuyu veya yapmak istediklerini tâbiin üzerinden gerçekleştirmeye çalışmaktadır.

Goldziher'in yukarıda temas edilen görüşleri büyük yankı uyandırmıştır. Bu şüpheli yaklaşım karşı duran Josef **Horovitz** ile de isnad sisteminin güvenilirliğini savunan bir akım başlamıştır. Daha sonra **Fück**, Horovitz'in görüşlerini geliştirerek, hemen hemen Goldziher'in yaklaşımlarının tam tersi kanaatler ifade etmiştir. Fück'ün Goldziher'e yönelttiği eleştirilerden birisi kaynakları tek yönlü ve yanlı kullanmasıdır. Fück'e göre İslâmî tenkit sistemi, hadise ilave edilmek istenen sahte unsurları ayıklamakta başarılı olmuştur. Bu sebeple sünnetin dayandığı malzeme sahihtir. "Sünnetin ilk iki yüzyılın bir icadı olduğunu ve onun sadece daha sonraki nesillerin Peygamber ve ashâbı hakkındaki düşüncelerini yansıttığını ileri süren bazı şarkiyatçılar, Muhammed'in şahsiyetinin ashâbı üzerindeki büyük etkisini ciddi bir şekilde küçümsemektedirler" diyen Fück'e göre, müsteşriklerin her hukukî sünneti ispatlanıncaya kadar uydurma kabul etmeleri, hiçbir sınır tanımayan ve tamamen şahsi arzuya dayanan bir şüpheliliği beslemektedir.

Sarsılmaz olarak kabul edilen Goldziher-Schacht-Juynboll üçlüsünün temsil ettiği ekole karşı son dönemde Batı'da yeni bir anlayış yaygınlaşmaya başlamıştır. Yazdığı kitap ve makalelerde bu üçlünün iddialarını sorgulayan, eksik ve hatalarını ortaya koyan oryantalistlerden birisi Herald **Motzki**'dir. O, İslâm hukuku ile hadisin, Goldziher ve Schacht'ın iddialarının aksine Hz. Peygamber döneminden itibaren veya onun vefatından sonra aralıksız yazılmaya başlandığı ve daha sonraları bu işin giderek sistemleştiği kanaatindedir. Ayrıca Abdürrezzâk'ın *Musannef'i gibi Kütüb-i sitte* dönemi öncesi eserlerden hareketle ilk dönem fakihlerin eğitim-öğretim metotları ve rivayet kullanımlarının tespit edilebileceği kanısındadır.

İsnadların hicrî II. asrın sonlarından itibaren ve III. asırda uydurulduğunu iddia edenlerden birisi de İtalyan oryantalist Leone **Caetani**'dir. Bu görüşünü yazdığı *Annali dell'Islam (İslâm Tarihi)* adlı eserinde sık sık dillendirmiş, ancak somut deliller ortaya koyamamıştır. Onun bu ispatsız iddiasını çürüten en önemli delillerden birisi, anılan eserini yazarken kaynak olarak istifade ettiği İbn İshâk'ın Hz. Peygamber'in hayatını anlattığı küçük hacimli es-Sîre adlı eserinde 200'e yakın isnad kullanmış olmasıdır. Bu eser hicrî birinci asrın ilk yarısında yazılmıştır. Oysa Caetani isnadın II. asrın sonlarından itibaren uydurulduğunu iddia etmektedir.

Bir diğer müsteşrik Henri **Lammens**, Hz. Muhammed'in erken vefat etmesinin Kur'an'ı yeniden ele alıp ondaki bazı boşlukları doldurmasına fırsat vermediğini iddia eder. Ona göre, var olmayan sünneti ortaya çıkarmak veya mevcut fikirleri yerleştirmek için hadisin başvuru kaynağı olması gerekmektedir. Bu sebeple de hadis metinleri, çok dikkatli ve titiz bir şekilde yeniden üretilmiştir. Dikkat edilirse Lammens'in bu iddialarında hadis ve sünnetin baştan sona uydurulduğunun söylenmesinin yanı sıra Kur'an'ın da Allah tarafından bir vahiy olduğu kabul edilmeyip Hz. Peygamber tarafından yazıldığı ileri sürülmektedir. Hatta bu görüşü daha da ileriye götüren J. Wansbrough gibi oryantalistlere göre, elimizdeki Kur'an'ın son şeklini aldığı tarih en erken hicrî II. asrın sonudur.



David Samuel **Margoliouth**, Hz. Muhammed'in kendisinden sonra bir hüküm ve dinî bir karar bırakmadığını, ilk İslâm toplumunun uyguladığı sünnetin eski Arapların örfü olduğunu ileri sürmektedir. Renold Alleyne **Nicholson** da muhaddislerin birbirine zıt bir-

çok hadisi Hz. Peygamber'e isnad ettiklerini ve bunları uzlaştırma imkânı bulamadıklarını iddia etmektedir. Esasen birbirine zıt gibi görünen hadisler bulunmakla birlikte bunlar diğer hadislerle oranla oldukça azdır. İslâm âlimleri birbirine zıt gibi görünen hadisleri (**muâriz**) çözüme kavuşturmak için konuya dair pek çok eser yazmışlar ve **şâz**, **münker**, **muztarib**, **mensuh** gibi hadis ilim dalları geliştirmişlerdir.

Alfred **Guillaume** hadislerin tedvininde en kayda değer çalışmaları yapan İbn Şihâb ez-Zührî'yi bu işe yöneticilerin zorladığını, dolayısıyla Zührî'nin onların baskısıyla hadis uydurduğunu iddia eder. **Macdonald** da konuyu bir başka açıdan ele alarak, hafızalarına güvenen ve hadislerin yazılmasına karşı çıkan bazı muhaddislerin tedvin hareketinin II. (VIII.) yüzyılın ortalarına kadar gecikmesine sebep olduklarını, bunun da hadislerin kaybolmasına yol açtığını ileri sürer.

Hollandalı oryantalist A. J. **Wensinck**'in iki eseri hadis çalışmaları bakımından önemlidir. *A Handbook of Early Muhammedan Tradition* adlı eseri, *Kütüb-i sitte*'nin de dâhil olduğu 14 hadis ve tarih kitabının alfabetik konu fihristidir. Muhammed Fuâd Abdülbâki bu eseri *Miftâhu künûzi's-sünne* ismiyle Arapçaya tercüme etmiştir. Wensinck'in ikinci eseri başkanlığını yaptığı bir heyetin hazırladığı ve 9 hadis kitabındaki hadislerin alfabetik kelime, özel isim, coğrafi isim, sûre ve ayet fihristlerini içeren *Concordance (el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-hadisi'n-nebevî)* adlı 8 ciltlik çalışmasıdır.

Oryantalistlerin hadislerin yazılması ve tedvini ile ilgili görüşlerinin I. ve II. ünitelerde anılan konuyla ilgili bilgilerle ne derece uyuşup uyuşmadığını değerlendiriniz?



SIRA SİZDE

Oryantalistlerin yaptıkları çalışmalarda ulaştıkları sonuçların genellikle menfi olmasının nedenlerinden birisi Arapça metinleri anlamakta düştükleri hatalardır. Diğer taraftan kullandıkları yöntem de ciddi problemler meydana getirmiştir. Zira müsteşriklerin hemen tamamı, oryantalist olmayan Batılı sosyal bilimcilerin kullandıkları yöntemleri aynen alarak İslâmî kaynaklara uygulamışlardır. Aynı şekilde kendi dinî kaynaklarını incelemek için geliştirdikleri **Kitâb-ı Mukaddes tetkik yöntemi** (*Biblical criticism*) ile **tarihî tenkidî** metodunu da (*historical criticism*) İslâmî kaynakları incelerken kullanmaları başka bir problemidir. Burada Kur'an'ı ve vahyin kontrolünden geçmiş hadis ve sünneti sıradan beşerin yazdığı bir metin gibi değerlendirmişler, dinî metinlerin metafizik boyutunu göz ardı etmişlerdir.

Oryantalistlerin çoğunluğu Yahudi veya Hristiyan din adamlarıdır. İçlerinde Gustave Le Bon gibi dinsiz, birçok eseri Türkçeye çevrilmiş Maxime Rodinson gibi Marksist olanlar da vardır. Bunlar diğerlerine oranla daha tarafsız görünürler. Müsteşrikler daha çok, mesela Hollanda gibi, sömürge sahibi ülkelerden çıkmışlardır. İskandinav ülkeleri gibi sömürgesi olmayan ülkelere mensup oryantalist azdır. Birçok müsteşrik bağlı oldukları ülkenin hariciyesiyle irtibatlı olmuştur.

Müsteşriklerin dinî, siyâsî, iktisadî ve ilmî gayelerinin bulunduğu, ancak bunlardan dinî ve siyâsî olanların daha yaygın ve fazla olduğu görülmektedir. Bazı oryantalistler eserlerinde Kur'an-ı Kerim'i ve Hz. Peygamber'i över gibi görünseler de, eserlerinin ana fikrini ifade eden bir veya birkaç cümle içerisinde, İslâm'ın temelini sarsmaya ve inanç düzenini yıkmaya yönelik fikirlerle karşılaşmamak mümkün değildir. Onların fikirlerinde iki ana mesele daima kendini gösterir: 1. Hz. Peygamber'in peygamberliği hakkında şüpheler. 2. Kur'an-ı Kerim'in menşei ve vahiy kaynaklı olup olmadığı.

Özet



Yakın dönemde hadis alanında yaptığı çalışmalarla ön plana çıkmış âlimleri ayırt edebilmek

Yaklaşık son iki yüzyıl esas alındığında –bazıları bir önceki asırda- İslâm dünyasında hadis sahasında çalışmalar yapıp eserler yazan önemli âlimler çıkmıştır. Osmanlı devletinin son döneminde yetişen Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî ile Zâhid el-Kevserî İslâm dünyasının her tarafında tanınan şahsiyetlerdir. Hind Alt Kıtası ise bu dönemlerde hadis çalışmalarının âdeta lokomotif olmuştur. Diğer bölgelerde nispeten durgunluk devresine giren hadis faaliyetleri anılan bölgede en verimli ürünlerini vermiştir. Leknevî, Şâh Velîyyullah ed-Dehlevî, Sindî, Keşmîrî ve Zafer Ahmed Tehânevî gibi âlimler hadis konusunda her zaman temel müracaat kaynağı özelliğini koruyan eserler yazmışlardır. Arap dünyası değerlendirildiğinde, Kettânî, Cemâleddîn Kâsımî, Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Şuayb el-Arnaût, Nâsiruddîn el-Elbânî ve Abdülfettâh Ebû Gudde ilk planda unutulmaması gereken çok önemli âlimlerdir.



Hadis çalışmalarının, hem aynı bölgenin kendi içinde hem de bölgeler arası farklılıklarını karşılaştırabilmek

Türkiye’de hadis çalışmaları başlangıçta daha çok klasik eserlerin tercümesine dayanmaktaydı. Özellikle İlahiyat Fakültelerinin yaygınlaşmasından sonra buralarda kurulan hadis kürsülerinde telif eserler de yazılmaya başladı. Yapılan yüksek lisans ve doktora tezlerinde hadis ilminin pek çok konusu akademik olarak incelendi ve bu tezlerin bir kısmı basıldı.

Hint Alt Kıtasında hadis karşıtı görüşlere cevap vermek amacıyla eserler kaleme alındı. Bu bölgede mezheplerden bağımsız olarak hadisle ameli ve içtihadı savunan medreselerle, mezhebe bağlı kalarak hadisi anlamaya gayret eden ekoller ciddi fikrî tartışmalara girdiler. Özellikle Hanefî mezhebinin hadisleri değerlendirme ölçütleri konusunda çalışmalar yapıldı. Hanefîlerin reye oranla hadisi az kullandığı eleştirilerine karşı hacimli kitaplar yazıldı. Diyobend medresesi mensupları, Hanefî mezhebinin iddia ediliği gibi reyi hadisin önüne geçemediğini savunan eserler yazdı.

Arap dünyasında hadisin her konusunu kapsayan eserler yazıldı. Bunlar arasında kaliteli ve yoğun emek ürünü çalışmaların yanı sıra, esas konudan uzaklaşarak bilinen hususları tekrarlayan çalışmalar da az değildir. Esasen bu bölgedeki çalışmaların hadis ilmine

en büyük katkısını yazma eserlerin neşri konusunda görmek gerekir. Bu neşirler içinde de üzerinde ciddi çalışılmayan sıradan kitaplar bulunmakla birlikte, gerçekten tenkitli neşrin (edisyon kritik) her yönden hakkını vererek hazırlanan ürünler de vardır. Hatta bazı eserlerin farklı muhakkikler tarafından birden fazla neşirleri gerçekleştirilmiştir. Bu sayede önceleri kütüphanelerde bulunan yazma eserlerden istifadeyle hazırlanan konu merkezli akademik çalışmalar yerini neredeyse tamamen matbu eserlere müracaatla yapılan çalışmalara bırakmıştır.



Osmanlı devletinde dâruhadislerin hadis eğitimi konusundaki etkisini açıklayabilmek

Osmanlı devleti, kuruluşunu takip eden ilk asır içinde, çeşitli alanlardaki kurumlaşmasını tamamlar tamamlamaz eğitim sistemine dâruhadisleri dâhil etmiştir. Tespit edilebilen ilk dâruhadisin, başlarda Osmanlı devletinin en önemli merkezi olan İznîk’te kurulmuş olması da bunu göstermektedir. İlerleyen dönemlerde ülkenin genişlediği bütün topraklarda dâruhadisler kurulmuştur. Osmanlının dâruhadis açma gayreti hadis ve sünnete verdiği önemin somut göstergesidir. Bununla toplumun sünnete uygun bir hayat tarzı yaşaması; düşünce, duyuş ve algılayışta birliktelik sağlanması hedeflenmiştir.



Oryantalistlerin çalışmalarını ve İslâm dünyasına etkilerini değerlendirebilmek

Oryantalistler hadis ve diğer İslâmî ilimler sahasında büyük çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalarda onların zaman zaman ön yargılı, duygusal ve yanlı davrandıkları görülmüştür. Onlar söz konusu çalışmalarla özellikle yeterli dini öğrenim görmemiş olan bazı Müslümanları da etkilemişlerdir. Bunların yanında onların, ortaya attıkları görüşler ve yayınladıkları eserlerle fikrî ve ilmi hareketliliğe, Müslümanların kendi kaynaklarına daha bir ciddiyetle eğilmelerine ve vaktiyle İslâm âlimlerinin geçmişte kullandıkları ama zamanla unutulmuş veya geliştirilmeyen araştırma ve tenkit yöntemlerinin bazı yeni düzenlemelerle kullanılmalarının yaygınlaşmasına sebep oldukları inkâr olunamayacak bir gerçektir.

Kendimizi Sınavalım

1. Molla Gürânî hakkında aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?
 - a. Fatih Sultan Mehmed'in hocasıdır.
 - b. İstanbul'da kendi adına bir dârulhadîs yaptırmıştır.
 - c. *Umdetü'l-kârî* ismiyle Buhârî şerhi yazmıştır.
 - d. Kahire'de bulunmuştur.
 - e. Meşhur hadis âlimi İbn Hacer'den ders almıştır.
2. Hem Mehmed Sofuoğlu hem de Ahmed Davudoğlu tarafından Türkçeye tercüme edilen hadis kitabı aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Sahih-i Buhârî
 - b. Sahih-i Müslim
 - c. Sünen-i Ebû Dâvud
 - d. Sünen-i Darimî
 - e. Sünen-i İbn Mâce
3. Diyobend Medresesi hakkında aşağıdaki ifadelerden hangisi **doğrudur**?
 - a. Mezhep taklidini kabul etmez.
 - b. Doğrudan hadisle amel etmeyi savunur.
 - c. İctihad yapmayı savunur.
 - d. Hanefî mezhebine bağlıdır.
 - e. Farklı mezheplerin görüşlerinin birleştirilebileceğini kabul eder.
4. Muhammed Nâsiruddin el-Elbânî'nin İbn Teymiyye ekolünü benimsemesi nasıl adlandırılabilir?
 - a. Ehl-i hadis
 - b. Ehl-i rey
 - c. Muhammedî
 - d. Taklîdî
 - e. Selefi
5. Oryantalizmin **ilk** ortaya çıkışındaki **en önemli** etken nedir?
 - a. Hristiyanlığı yayma (misyonerlik) isteği
 - b. Sömürgecilik faaliyetlerine alt yapı hazırlama
 - c. İslâm dininin kaynaklarını yakından tanıma
 - d. Kültürel işbirliğinin geliştirilmesine katkı sağlama
 - e. Ekonomik yarar sağlama

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. c	Molla Gürânî'nin bir Buhârî şerhi vardır, ancak ismi el-Kevserü'l-cârî ilâ riyâzi'l-Buhârî'dir. Cevabınız yanlışsa "Osmanlı'da Hadis İlmi" bölümünü yeniden okuyunuz.
2. b	Cevabınız yanlışsa "Türkiye'de Hadis İlmi" bölümünü yeniden okuyunuz.
3. d	Cevabınız yanlışsa "Hint Alt Kıtasında Hadis İlmi" bölümünü yeniden okuyunuz.
4. e	Cevabınız yanlışsa "Arap Dünyasında Hadis İlmi" bölümünü yeniden okuyunuz.
5. a	Cevabınız yanlışsa "Oryantalistler ve Hadis" bölümünü yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Osmanlı âlimlerinin önemli bir kısmı eserlerini Osmanlı Türkçesiyle kaleme almış bazıları ise hem Osmanlı Türkçesi hem de Arapça eser yazmışlardır. Dil farklılığı sebebiyle Arap dünyasında Osmanlı Türkçesiyle yazılan eserler pek tanınmamıştır.

Sıra Sizde 2

Ehl-i Hadis medresesi mensuplarının, Osmanlı âlimlerinin aldığı eğitim tarzı ve düşünce yapılarıyla taban tabana zıt olduğu söylenebilir. Zira Osmanlı âlimleri Hanefî mezhebine bağlıdır ve mezhebin metodolojisinden bağımsız olarak içti-had yapma ve hadisle amel etme fikrini kabul etmezler.

Sıra Sizde 3

18. yüzyıldan sonra Osmanlı Devleti'nin gerilemeye ve toprak kaybetmeye başlaması Orta Doğu'da Batılı Devletlerin güdümünde sömürge devletler ortaya çıkardı. Buralarda bir taraftan sömürgeci devletin dili hızlı bir şekilde yayıldı, diğer taraftan oryantalistlerin hadis ve sünnet konusunda yazdıkları eserler okunmaya başlandı. Bu eserlerden etkilenen belli bir çevre hadise karşı olumsuz bakışı dillendirmişler ve bunu yazılarına yansıtmışlardır.

Sıra Sizde 4

Hadislerin yazılması belli bir süre yasaklanmakla beraber, bazı sahâbiler özel izin alarak yazmayı sürdürmüşlerdir. Ayrıca bu yasağın sahâbileri ve tâbîleri, hadisleri titizlikle ezberlemeye yönelttiği bilinmekte, tedvîn hareketinin de sanıldığı gibi geç bir tarihe kalmadığı görülmektedir.

Yararlanılan Kaynaklar

- Açıkgenç, A. (1995), “**Fazlurrahman**”, **DİA**, XXII, 280-286, İstanbul
- Aydınlı, A. (1992), “Bir Hadisçi Olarak Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhanevî”, **Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhanevî: Sempozyum Bildirileri** (haz. Necdet Yılmaz), İstanbul, s. 61-72
- Aydınlı, A. (2009), **Hadis Tarihi Ders Notları**, Sakarya
- Birişik, A.- Daudi, H. Z. (2002), “**Keşmîrî**”, **DİA**, XXV, 327-329, İstanbul
- Çakan, İ. L. (2008), **Hadis Edebiyatı**, İstanbul
- Daudi, H.Z. (1995), **Hindistan ve Pakistan’da Hadis Çalışmaları**, İstanbul
- Gündüz, İ. (1996), “**Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâeddîn**”, **DİA**, XIV, 276-277, İstanbul
- Hatiboğlu, İ. (2003), “**Leknevî**”, **DİA**, XXVII, 133-136, İstanbul
- Hatiboğlu, İ. (2010) **Çağdaşlaşma ve Hadis Tartışmaları**, İstanbul
- Hatiboğlu, İ. (2007), “**Râmûzü’l-ehâdis**”, **DİA**, XXXIV, 454-455, İstanbul
- Kandemir, M. Y. (1997), “**Hadis**”, **DİA**, XV, 27-64, İstanbul
- Koç, M. A. (2003), “Oryantalistlerin Rivâyetlerin Güvenilirliği Konusundaki Farklı Yaklaşımları” **Oryantalizmi Yeniden Okumak, Batı’da İslâm Çalışmaları Sempozyumu**, Ankara, s. 329-337
- Özağşar, M. E. (1996), “Muhammed Zâhid el-Kevserî, Hadis Yönü”, **Muhammed Zâhid el-Kevserî, Hayatı-Eserleri-Tesirleri Sempozyum Bildirileri (9-10 Aralık 1995)**, İstanbul, s. 83-107
- Özağşar, M. E. (1996), “Muhammed Zâhid el-Kevserî, Hayatı”, **Muhammed Zâhid el-Kevserî, Hayatı-Eserleri-Tesirleri Sempozyum Bildirileri (9-10 Aralık 1995)**, İstanbul, s. 29-55.
- Özağşar, M. E. (2002), “Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanat Hayatında Hadis”, **Türkler**, XI, 356-369.
- Özşenel, M. (1992), **Pakistan’da Hadis Çalışmaları**, MÜSBE, Basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul.
- Ünal, Y. (1997), “Cumhuriyet Türkiye’si Hadis Çalışmaları Üzerine” **İslâmî Araştırmalar –Hadis Sünnet Özel Sayısı-**, Cilt 10, sy. 3, Ankara, s. 174-177.
- Ünal, Y. (1997), **Cumhuriyet Türkiye’si Hadis Çalışmaları (1920-1997)**, Samsun.
- Ünal, Y. (2007), “Cumhuriyet Dönemindeki Hadis Çalışmalarının Serencamı” **İslâmî İlimler Dergisi**, Yıl: 2, Sy: 2, s. 229-248.
- Yıldırım, S. (1994), **Osmanlı Dönemi Anadolu Muhaddisleri**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (MÜSBE) Basılmamış doktora tezi, İstanbul.

6

Amaçlarımız

- Bu üniteyi tamamladıktan sonra;
- Hz. Peygamber ve sahâbe döneminde hadis öğrenim ve öğretimi hakkında tartışabilecek,
 - Tâbiûn ve etbâu't-tâbiîn döneminde hadis öğrenme ve öğretimini özetleyebilecek,
 - İlk dönem İslâm coğrafyasında sahâbe döneminde oluşan ilim merkezlerini ve daha sonraki devirlerde kurulan eğitim-öğretim kurumlarını tanıyacak,
 - Hadis öğrenim ve öğretiminde öğrenci ve hocanın uyması gereken ahlâkî kuralları sıralayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Hadisin/sünnetin öğrenim ve öğretim tarihi
- Hadisin/sünnetin öğrenim ve öğretim yöntemleri
- Hadisin/sünnetin coğrafi merkezleri
- Rihle, dârulhadîs, medrese
- Hadisin/sünnetin öğrenim ve öğretim âdâbı

Öneriler

- Bu üniteyi daha iyi kavrayabilmek için okumaya başlamadan önce;
- Ali Yardım'ın *Hadis I-II* kitabından *Hadis I* kısmının *III. bölümünü* okuyunuz.
 - İsmail Lütfi Çakan'ın *Anahatlarıyla Hadis* adlı kitabının *İkinci Bölümünü* (s. 93-179) okuyunuz.
 - İsmail Lütfi Çakan'ın *Hatîb Bağdâdî'ye Göre Hadis Öğrenimi* adlı eserini okuyunuz.
 - Diyânet İslâm Ansiklopedisinden *Suffe* (XXXVII, 469-470), *Rihle* (XXXV, 106-107), *Dâru'l-hadîs* (VIII, 527-533) ve *Medrese* (XXVIII, 323-340) maddelerini okuyunuz.

İçindekiler



Tarihsel Süreçte Hadis Eğitimi Öğretimi ve Âdâbı

GİRİŞ

Bilindiği gibi İslâm'ın iki temel kaynağı olan Kur'an ve sünnet, aynı zamanda İslâm eğitimi-öğretim geleneğinde daima ilk sırada yer alan temel eğitim-öğretim alanlarıdır. Bu geleneğin en önemli özelliği, Hz. Peygamber'e peygamberlik görevi verilmesiyle (risâlet) birlikte oluşmaya başlayan sünnetin, dinin ana kaynağı olan Kur'an'ın açılımı ve nebevî tefsiri olarak genel bir bilgi hazinesi konumunda daima ön planda tutulmasıdır. Öyle ki, İslâmın ilk asırlarında *ilim* kavramı *hadis* ile aynı anlamda kullanılır hale gelmiştir. Nitekim *talebü'l-ilm*, *kitâbetü'l-ilm*, *takyîdü'l-ilm*, *tahammülü'l-ilm*, *beyânü'l-ilm* vb. terkiplerin hadis edebiyatında hadis anlamında sıkça kullanılması bunun en güzel kanıtıdır.

Risâletle birlikte Hz. Peygamber'e Kur'an'daki bazı âyetlerle **tebliğ**, **beyân** ve **tezkiye** görevleri verildiğini birinci ünite de “Sünnet Kavramı” başlığı altında ele almıştık. O, Allah'dan aldığı vahyi insanlara tebliğ etmekle kalmamış, tebliğ ettiği vahyi, söz ve davranışlarıyla, kısaca örnek yaşam biçimiyle (**üsve-i hasene**) somutlaştırmıştır. Dolayısıyla, sünnet bilgisi olan hadislerin öğrenim ve öğretimi peygamberlik ile birlikte başlayan bir süreçtir.

Diğer taraftan Hz. Peygamber, tebliğ görevinin sadece kendisiyle sınırlı olmadığını, sahâbenin şahsında bütün müslümanların tebliğ sorumluluğu bulunduğuna işaret etmiş ve bu sorumluluğun dayanağını, niteliğini ve sınırlarını açıklamıştır. Meselâ, “*Bir âyet de olsa benden (naklen) tebliğ edin*” buyruğu, hadis öğrenim ve öğretiminin gerekliliğini ifade eder. “*Allah, benim sözümü işitip kavrayan, sonra da işittiği gibi başkalarına aktaran kimsenin yüzünü ak etsin. Kendisine sözlerim ulaştırılan niceleri vardır ki, sözlerimi dinleyenlerden daha kavrayışlılardır. Yine niceleri vardır ki, derin bilgili ve anlayış sahibi olmadıkları halde kendilerinden daha derin anlayışlı olanlara bilgi taşırlar*” hadisi de, sünnet bilgisinin başkalarına öğretilmesinin gerekliliği yanında, bu bilgiyi iyi öğrenip öğrendiği gibi başkalarına öğretmede uyulması gereken temel ilmi ve ahlâkî kuralları da içermektedir. “*Kasıtlı olarak bana yalan isnad eden cehennemdeki yerine hazırlansın*” (Buhârî, İlim, 38) hadisi ise hadis diye öğrenilip ve öğretilecek malzemenin meşruiyet çerçevesini çizmektedir.

Hz. Peygamber'in vefatının ardından “*Âlimler peygamberlerin vârisleridir*” (Buhârî, İlim, 10) hadisi uyarınca kendilerini Hz. Peygamber'in ilim vârisleri olarak kabul eden sahâbe ve onlardan sonra gelenler, bulundukları yerlerde sünnet bilgisini başkalarına öğretme konusunda büyük bir sorumluluk bilinci içinde olmuşlardır. Bu sayede hadis öğrenim ve öğretimi nesiller boyu devam edegelmiştir. Böylece, Hz. Peygamber'in risâletiyle birlikte O'nun rehberliğinde örgün ve yaygın şekliyle başlayan hadis/sünnet öğrenim ve öğretimi, zaman içinde meydana gelen gelişme ve değişimler çerçevesinde kurulan özel

veya genel eğitim-öğretim müesseselerinde sistemleşip kurumsallaşmıştır. İşte bu ünite de Hz. Peygamber döneminden başlayarak tarihsel süreçte hadis öğrenimi ve öğretiminin, nerelerde, kimler tarafından, nasıl ve hangi esaslar çerçevesinde yapıldığı incelenecektir.

Daha kolay anlaşılması için konunun Hz. Peygamber, sahâbe, tâbiûn ve sonraki dönem alt başlıkları altında ele alınması uygun görülmüştür.

İNTERNET


www.dinbilimleri.com

İLK DÖNEMDE HADİS ÖĞRENİM VE ÖĞRETİMİ

Hiz. Peygamber ve Sah âbe Dönemi

Hiz. Peygamber ve Hadis Öğretimi

Yüce Allah, Hiz. Peygamber'e yüklediği *tebliğ* ve *beyan* görevini hakkıyla yerine getirebilmesi için onu nübüvvet eğitiminden geçirmiştir. Onun rabbi tarafından eğitilmesi, sadece öğrenmeye değil aynı zamanda öğretmeye yönelik bir eğitimidir. Çünkü öğretme yeteneği bulunmayan bir kimsenin bildiklerini başkasına öğretmede başarılı olması beklenemez. O halde Resûlullah'ın bir özelliği de muallimlik, yani öğreticiliktir. Nitekim Allah, onu "*Kitabı ve hikmeti öğreten bir resûl*" (2Bakara, 151; 62Cum'a, 2) diye takdim etmiş; o da "*Ben ancak bir muallim olarak gönderildim*" (İbn Mâce, Mukaddime, 17) buyurarak kendisini öğretici olarak nitelendirmiştir. İşte bu özelliği sayesinde Hiz. Peygamber, ashabına eğitim-öğretim konusunda da rehber olmuş, Mekke ve Medîne döneminde ortaya koyduğu eğitim-öğretim faaliyetleriyle bunu göstermiştir. Bu nedenle Hiz. Peygamber, *İslâm'da ilk muallim*, ashabı da *ilk talebeler* olarak kabul edilir.

Allah Teâlâ "*Allah'a karşı ancak âlim kulları gerçek anlamda saygı duyar*" (35Fâtır, 28) ve "*De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*" (39Zümer, 9) meâlindeki âyetlerden anlaşılacağı üzere ilmin önemini vurgulamış; Hiz. Peygamber de, ashabını ilim öğrenmeye ve öğretmeye teşvik etmiştir. Bu konudaki şu hadislerle göz atalım:

"Allah, kim için hayır dilerse, onu dinde fakih (ince anlayış sahibi) yapar" (Buhârî, İlim, 14)

"Her kim ilim öğrenmek üzere yola koyulursa, Allah ona cennete giden yolu kolaylaştırır" (Buhârî, İlim, 10).

"Şu üç zümre kıyamet gününde şefa'at eder: Peygamberler, âlimler ve şehitler" (İbn Mâce, Züh'd, 38).

"Şu iki kimseden başkasına gıpta edilmez: Allah'ın mal verip hak yolda harcamayı nasip ettiği kimse ve hikmet verip onunla hükmetmeye ve onu öğretmeye muvaffak kıldığı kimse" (Buhârî, İlim, 15).

SIRA SİZDE



1

Hadis kaynaklarında ilmin ve âlimin değeri ile ilgili hadisleri bulmak isterseniz öncelikle hangi bölümlerine bakarsınız?

Hiz. Peygamber Döneminde Hadis Öğretim Yerleri

İslâm'da eğitim-öğretim faaliyetlerinin Hiz. Peygamber'in *tebliğ* ve *beyan* görevi çerçevesinde nübüvvetle birlikte başladığı yukarıda ifade edilmişti. Mekke'de gözden uzak bir yerde bulunan **Dâru'l-erkam** (Erkam'ın evi), İslâmın ilk zamanlarında belli bir gizlilik içerisinde yürütülen Müslümanları eğitme faaliyetinde önemli bir buluşma noktası idi. Hiz. Peygamber, müslüman olmuş az sayıdaki sahâbileriyle burada buluşur, inen âyetleri onlara *tebliğ* edip gerekli bilgileri verir, onlar da bu bilgileri aralarında müzakere ederlerdi. İlerleyen yıllarda Hiz. Peygamber'in evi, İslâm eğitim-öğretiminin merkezi haline gelmişti.

İslâm'ın Mekke dönemi, az sayıdaki müslüman açısından bir *varoluş* mücadelesinin yaşandığı zorlu bir dönemdir. Müslümanların henüz siyasi ve idari kurumlarını kuramadıkları bu dönemde kurumsal anlamda düzenli bir eğitim-öğretim faaliyetinden bahsetmek mümkün değildir. Bununla birlikte, kişisel çabalarla sürdürülen eğitim-öğretim etkinlikleri, günümüz tabiriyle ancak bir *yaygın eğitim-öğretim* faaliyeti olarak nitelendirilebilir.

Hız. Peygamber, Medîne'ye hicret ettikten sonra yaptığı ilk iş, bir mescid inşa etmek olmuştur. *Mescid-i Nebevî* olarak bilinen bu mescid, sadece bir ibadet yeri değil, başta eğitim-öğretim olmak üzere, idarî, hukukî ve askerî işler olmak üzere İslâm ve müslümanlarla ilgili her türlü konunun konuşulup tartışıldığı ve karar bağlandığı çok amaçlı bir merkez olarak kullanılıyordu. Bu yapıyla *Mescid-i Nebevî*, *İslâm'ın ilk kurumsal binası* olmak yanında *ilk örgün eğitim kurumu* niteliği taşıyor. Hız. Peygamber, ashâbı ile birlikte burada sık sık ilim ve sohbet meclisleri oluşturur; gerekli gördüğünde onları toplar ve çeşitli konularda bilgilendirirdi. Özellikle sabah namazından sonra halkalar halinde mescidde oturur, Kur'an okur, dinin farzlarını ve sünnetlerini öğrenmeye çalışırlardı.

Hız. Peygamber'in dini öğretme faaliyetleri belli mekânlar ve zamanlarla sınırlı değildi. Evde, çarşıda, pazarda, mescidde, savaşta, barışta, gece-gündüz, kısaca her zaman ve her yerde gerekli gördüğünde ashâbını eğitip öğretmekten geri durmazdı. Yoğun eğitim-öğretim temposunun sahâbilerde meydana getirebileceği bıkkınlığı hesaba katan Hız. Peygamber, ilim meclislerini haftanın çeşitli günlerine yayardı. Bütün bunlar, onun günümüzde *eğitimde süreklilik* veya *sürekli eğitim* diye ifade edilen bir *yaygın eğitim* politikası izlediğini gösterir.

Hız. Peygamber'in Hadis Öğretim Metodu

Hız. Peygamber'in öğretiminde dikkat çekici bir nokta da muhataplarının bilgi ve anlayış seviyelerini dikkate almasıdır. Çünkü öğrenci konumundaki muhatapın bilgi birikiminin veya zihnî gelişiminin yeterli olmaması, öğrenme ve algılamada güçlük çekeceği sözleri yanlış anlamasına hatta çıkmaza girmesine sebep olabilir. Karısının doğurduğu siyah çocuğun nesebinden şüphelenen bir bedevîyi, farklı renklerdeki develerini örnek göstererek bunun irsî bir durum olduğuna ikna etmesi veya cenâzeye katılanın alacağı sevabın büyüklüğünü *Uhud dağına* benzetmesi soyut şeyleri somutlaştırıp muhataba algı ve öğrenme kolaylığı sağlamasına örnektir. Konuşurken dinleyenlerin rahatça anlayıp gerekirse yazabilecekleri şekilde açık, net, tane tane ve yavaş konuşması, gerektiğinde sözünü tekrar etmesi, anlattığı konuyu soru sormaya pek gerek bırakmadan ayrıntısıyla izah etmesi, muhataplarına sordğu sorularla öğreneni aktif hale getiren bir eğitim izlemesi onun öğretim metodunun dikkate değer özelliklerindendir.

Yukarıdan beri özetle anlatılmaya çalışılan Hız. Peygamber'in öğretimi, aslında bir hadis öğretme faaliyetidir. Zira onun dine ve hayata dair söylediği ve yaptığı her şey, **hadis** kapsamında değerlendirilir.

Bir öğretim faaliyetinde öğreten varsa bir de öğrenen olmalıdır. Hız. Peygamber'in öğretiminde öğrenenler sahâbilerdir. Şimdi onların hadis öğrenme faaliyetlerine değinelim.

Sahâbenin Hadis Öğrenme Arzusu ve Duyarlılığı

İslâm'ın yerleşip kökleşmesinde Hız. Peygamber'e canları ve malları pahasına kayıtsız şartsız eşsiz bir bağlılık gösteren Sahâbe, ilim öğrenme ve öğretme konusunda da büyük bir duyarlılık sergilemiştir. Bu amaçla Hız. Peygamber'in yakınında bulunup sürekli onun söz ve davranışlarını takip etme imkânı aramışlardır. Ne var ki, bazı sahâbiler, Medîne'ye veya Mescid-i Nebevî'ye uzak mesafede ikamet etmeleri veya geçinme telaşı içinde çarşı-pazar ve bağ-bahçe işleriyle uğraşmak zorunda olmaları sebebiyle, her zaman onunla beraber

olma fırsatı bulamıyorlardı. Berâ b. Âzib bu durumu şöyle ifade eder: “Biz, bütün hadisleri bizzat Hz. Peygamber’den işitmiş değildik. Onların birçoğunu bize arkadaşlarımız haber verirdi. Biz deve güderdik. Ashâb, bizzat Resûlullah’tan dinleme fırsatını kaçırdıkları şeyleri arkadaşlarından ve hafızası kendilerinden daha kuvvetli olanlardan dinlerlerdi.” Aynı sahâbiden nakledilen benzer bir rivâyetteki şu ifade, sahâbenin hadis rivâyetindeki dürüstlüğünü göstermesi bakımından kayda değerdir: “...Fakat o devirde insanlar yalan konuşmazdı; huzurda bulunanlar, bulunmayanlara iletirdi.”

Enes b. Mâlik de naklettiği hadisi bizzat Resûlullah’dan işitip işitmediği sorusuna kızar ve “Vallahi biz, yalan konuşmaz, yalanın ne olduğunu dahi bilmezdik.” derdi.

Sahâbenin Hadis Öğrenme Metodu

Sahâbiler, çeşitli sebeplerle bizzat Resûlullah’tan dinleme fırsatını kaçırdıkları hadisleri geliştirdikleri bir takım telâfi yöntemleriyle öğrenmeye çalışırlardı. Hz. Peygamber’in ilim ve sohbet meclislerini ensarlı bir komşusu ile nöbetleşe takip eden Hz. Ömer, bu konudaki yöntemini şöyle anlatır: “Resûlullah’ın meclislerini komşumla nöbetleşe takip ederdik. Bir gün o giderdi, bir gün de ben. Ben gittiğim zaman o günün vahiy ve diğer konularla ilgili haberlerini ona getirirdim; o da gittiğinde bana getirirdi.” (Buhârî, İlim, 27)

Uzaktan gelen bazı sahâbiler ise, Hz. Peygamber’in yanında günlerce kalıp gerekli dini bilgileri alır, ibadet şekillerini görüp öğrenirlerdi. Sahâbeden Mâlik b. Huveyris bu konuda şöyle bir hatıra anlatır:

“Biz, samimi bir grup genç idik. Resûlullah’a geldik ve geceli gündüzlü yirmi gün yanında kaldık. Bir müddet sonra bizim çocuklarımızı özlediğimizi hissetti ve yerimize kimi bıraktığımızı sordu, biz de söyledik. Bunun üzerine ‘Artık ailelerinize dönün ve yanlarında kalın. Burada öğrendiklerinizi onlara da öğretin...’ buyurdu” (Buhârî, I, 155)

Sahâbenin hadis öğrenme metodlarından biri de öğrendiklerini kendi aralarında müzakere yani tekrar etmek, iyice anlayıp hafızalarına yerleştirmekti. Nitekim Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber’in huzurunda öğrendikleri hadisleri onun yanından ayrıldıktan sonra kendi aralarında iyice belleinceye kadar müzakere ettiklerini söyler.

Yukarıdaki örnekler, sahâbenin daha çok örgün eğitim kapsamında değerlendirilebilecek hadis öğrenme yöntemleridir. Sahâbe bunlar dışında farklı zaman ve mekânlarda değişik vesilelerle Hz. Peygamber’in sözlerine ve olaylar karşısındaki tutumlarına şahit olmuşlar, görüp öğrendiklerini başkalarına aktarmışlardır. Fiilî sünnetlerle ilgili rivâyetler, hep müşahadeye dayalı olarak elde edilmiş hadislerdir.

Sahâbenin Hadis Bilgisindeki Farklılıkları

Her beşer toplumunda olduğu gibi sahâbe toplumu da değişik sosyal kesimlerden oluşmakta; iş ve ilgi alanları ile bu alanlardaki istek, gayret ve yetenekleri farklı seviyelerde bulunmaktaydı. İmkânlar ölçüsünde herkes kendi konumuna, yapısına, istek ve kabiliyetine göre işlerle uğraşmaktaydı. İlimle uğraşmak ise, özel ilgi, sabır ve kabiliyet gerektiren zor bir iştir. Herkesin âlim olma imkânı bulunmadığı gibi herkesin hadis rivâyetine ilgi duyması da beklenemez. İlgi duysa da görüp öğrendiğini kavrayıp olduğu gibi başkasına aktarama yetenekleri farklıdır. Bununla birlikte Peygamber’in ilim ve irfan meclislerinde bulunan her sahâbî imkân, ilgi ve kabiliyeti ölçüsünde ondan istifade etmiştir. Ebû Hureyre gibi beş binden fazla hadis rivâyet ettiği bilinen sahâbiler yanında hadis rivâyet ettiği bilinmeyen veya tek tük rivâyeti bulunan nice sahâbiler vardır. Öyle ki, hadis râvîsi olan sahâbilerin sayısı, olmayanlara göre çok azdır. Râvî sahâbilerin hadis sayıları da birbirinden çok farklıdır.

Bütün bunlara rağmen hadis/sünnet mirasını asırlar ötesinden günümüze taşıyan asıl sır, sahâbilerin Hz. Peygamber’in huzurundayken ve onu dinlerken bir sahâbinin ifadesiyle “başlarına kuş konmuşçasına” sessiz, sâkin, dikkat ve ciddiyet içinde olmalarıdır.

Hız. Peygamber, hayatta olduğu sürece kişisel veya toplumsal düzeyde ortaya çıkan her türlü sorunun çözümünde bizzat başvurulana yegâne otorite konumundaydı. O, inen âyetleri söz ve uygulamalarıyla açıklıyor, karşılaştığı soru ve sorunları mevcut âyetler veya yeni gelecek vahiy çerçevesinde çözüme kavuşturuyor, toplumu vahiy doğrultusunda yönetip yönlendiriyordu. Vefatıyla birlikte vahiy kesilince Kur'an ve onun açılımı olan sünnetle baş başa kalan sahâbiler, Kur'an ve sünnetin çağrısına kulak verdiler. Sağlığında Hız. Peygamber'e itaati Allah'a itaat bildikleri gibi, vefatından sonra sünnetine uymayı Kur'an'a uymak olarak kabul edip dört elle sünnete sarıldılar. Hayat tarzlarını Hız. Peygamber'den görüp öğrendikleri gibi düzenlemeye büyük özen gösterdiler.

Sahâbenin Hız. Peygamber'e ve Sünnete Bağlılıkları

Hız. Peygamber'e uymada sınır tanımayan sahâbiler, bir hatıra niteliğinde bile olsa daima onu örnek alma duyarlılığı içinde oldular. Bu konudaki birçok örnek arasından ilk dört halifeye ait şu örneklerle konuyu açıklayalım:

Hız. Ebû Bekir, halife seçildiğinde ilk iş olarak Hız. Peygamber'in Şam'a göndermek üzere hazırladığı Üşâme komutasındaki orduyu, "Peygamber'in bağladığı bir sancağı çözmek bana yakışmaz" diyerek Şam'a göndermekte tereddüt etmemiştir.

Hız. Ömer, bir defasında Kâbeyi tavaf ederken **Haceru'l-esved**'in karşısına geçti ve şöyle dedi: "İyi biliyorum ki, sen bir taşsın; senden ne zarar gelir, ne de fayda. Şayet Resûlüllah'ın seni öpüp selâmladığını görmüş olmasaydım, seni ne öper ne de selâmlardım."

Hız. Osman, bir gün Mescid-i Nebevî'de otururken getirilen yemeği yeyip namaz kıldıktan sonra şöyle dedi: "Aynen Resûlüllah'ın oturduğu yerde oturdum, yediği yemeği yedim ve kıldığı namazı kıldım."

Hız. Ali de, ayakta su içmesine pek anlam veremeyenlere şöyle demişti. "Ayakta su içmişsem, Resûlüllah'ın da ayakta su içtiğini gördüğüm içindir. Oturarak su içmişsem yine Resûlüllah'ın otururken su içtiğini gördüğüm içindir."

Sahâbenin Hız. Peygamber'e bağlılığı kuru bir taklit ve duygusal özlem olarak açıklanamaz. Bu bağlılık, aslında sünnetin öğrenilmesi ve sonraki nesillere sağlam bir şekilde öğretilmesini amaçlamaktaydı. Şimdi bu konuya temas edelim.

Sahâbede Hadis Öğrenim ve Öğretimi

İlk dört halife başta olmak üzere sahâbe, Hız. Peygamber'in şahsına karşı duydukları eşsiz sevgi, saygı ve bağlılığın bir yansıması olarak, vefatından sonra da sünnetine karşı büyük bir ilgi, ciddiyet ve hassasiyet içinde olmuşlardır. Her biri bir sünnet demek olan hadisleri, dikkat ve temkini elden bırakmadan dinî bir görev bilinci içinde öğrenip öğretmeye çalışmışlardır. Hız. Peygamber'in "Kasıtlı olarak bana yalan isnad eden cehennemdeki yerine hazırlansın." buyurmuş olması, onları daha titiz davranmaya, hatta önde gelen bazı sahâbileri hadis rivâyetine karşı çekingenliğe, duydukları rivâyetleri kabulde ise sıkı kontrol mekanizmaları kullanmaya sevk etmiştir. Örneğin, ilk Müslüman erkek olmasına rağmen az sayıda rivâyeti bulunan Hız. Ebû Bekir, *ninenin torunundan alacağı miras miktarı* konusundaki hadisinden dolayı, râvîsi Muğîre b. Şu'be'den; rivâyet konusundaki hassasiyeti sertlik derecesine varan Hız. Ömer de *bir evin kapısının üç defa ı çalınıp (isti'zân) cevap verilmediğinde göre dönülmesi gerektiği* şeklindeki rivâyetinden dolayı EbuMûsa el-Eş'arî'den şahit istemişlerdir. Bir defasında Hız. Osman abdest aldıktan sonra yanındakilere "Hız. Peygamber de böyle abdest alırdı arkadaşlar, değil mi?" diye sorarak sünnete uygun abdest konusunda onların onayına başvurmuştu. Hız. Ali ise, Resûlüllah'tan bizzat duymadığı hadisleri kendisine nakleden râvîye yemin ettirdiği olurdu. Bu örnekler, sahâbenin hadis rivâyeti konusundaki titizliğini gözler önüne sermektedir. Ancak burada şunu özellikle belirtmek gerekir ki, sahâbenin hadis rivâyetinde bu derece titiz davranması, her zaman hadisin râvisinden şahit veya yemin is-

tedikleri anlamına gelmez. Çünkü sahâbiler birbirlerinin dürüstlüğünden ve ciddiyetinden şüphelenmiyordu. Dolayısıyla rivâyette şahit veya yemin şartı genel değil, eğitim ve örnek olma amaçlı özel bir uygulamadır. Rivâyet işini baştan sıkı tutup kurallara dayalı sağlam ve köklü bir rivâyet geleneği oluşturma hedefi güdülmüştür.

Sahâbenin Hadisleri Rivâyet Ediş Tarzı

Bu başlıkla kastedilen şey, hadislerin örijinal lâfızlarıyla mı, yoksa mânâlarıyla mı rivâyet edildiği meselesidir. Birinci ünite de gördüğümüz gibi genel ifadesiyle hadisler, Hz. Peygamber'in sözleri, filleri veya takrirleridir. Takrirler de fiilî sünnet sayılabilir. Fiilî sünnetlerin anlatıldığı hadislerdeki ifadeler Hz. Peygamber'e değil sahâbeye aittir. Çünkü bu tür sünnetler, müşahadeye dayandığı için olayı görenler onu kendi ifadelerine göre anlatırlar. Hz. Peygamber'in bir davranışına şahit olan farklı sahâbilerin gördüklerini anlatırken değişik ifadeler kullanmaları son derece doğal ve olağan bir davranıştır. Bu sebeple rivâyette meydana gelen lâfız değişikliğini, olayı olduğundan farklı göstermeye yönelik bir çarpıtma değil, doğal bir üslup ve ifade farklılığı olarak değerlendirmek gerekir. Bununla birlikte sahâbiler, hadisleri Hz. Peygamber'den işittikleri lâfızlarla nakletmeye büyük özen göstermişlerdir. Ne var ki, bu her zaman mümkün olmamıştır. Nitekim bazı sahâbiler Resûlullah'a gelerek işittikleri hadisleri hâfızalarında tutamamaktan şikâyet etmişler, o da "*Mânâda isabet ettiğiniz, haramı helâl, helâli haram kılmadığımız sürece mânâ ile rivâyet etmeniz de bir sakınca yoktur.*" buyurmuştur. Bu hadise dayanarak Abdullah b. Mes'ûd, Enes b. Mâlik, Ebu'd-Derdâ, Hz. Âişe gibi bazı sahâbiler, zaruret halinde hadisi manasıyla rivâyet etmeye ruhsat vermişlerdir. İbn Mes'ûd gibi bazıları, muhtemel anlam kaymalarına karşı hadisin sonuna, "*ev kemâ kâle:veya dediği gibi*", "*ev nahve hâzâ:veya bunun gibi*" veya "*ev karîben min hâzâ:veya buna yakın*" gibi temkin ifadeleri ekleyerek yanlış, eksik veya fazla rivâyet etmiş olma vebalini hafifletmek istemişlerdir.

Hadislerin lâfzan veya manen rivâyeti sorunu ve tartışması, ilk nesiller için söz konusudur. Tâbiûn'dan sonra mana ile rivâyet olgusu teorik olarak tartışılabilir da pratikte önemini yitirmiştir. Çünkü Tâbiûn döneminin sonları olan hicri ikinci asrın ikinci yarısından itibaren daha önce tedvin edilmiş hadisler tasnif edilerek kitaplaştırılmaya başlamıştır. Artık bundan sonra kitaplarda zabturbat altına alınan hadislerin lâfızları üzerinde herhangi bir tasarruf yapma durumu söz konusu olmamıştır.

Sahâbiler, zaman zaman rivâyet konusunda birbirlerine tenkitler yöneltmişlerdir. Ancak bu tenkitler, unutma, yanlışlık, iyi veya tam ezberleyememe gibi zabt kusurlarından kaynaklanmaktaydı.

SIRA SİZDE



Bazı sahâbilerin hadis rivayeti konusunda birbirlerini tekzip etmelerini nasıl yorumlarsınız?

Sahâbe döneminde hadis öğrenim ve öğretiminin karakteristik bir özelliği de şifâhi usulle yapılmasıdır. Yazı geleneğinin pek bulunmadığı bu dönemde hadisler ezberlenmekte, ezberlenen hadisler müzâkere yoluyla korunup hâfızada kalıcı hale getirilmekteydi. Bununla birlikte Abdullah b. Amr gibi bazı sahâbiler, Resûlullah'ın izniyle hadis yazmışlarsa da, yazılanların yine ezberlemeyi kolaylaştırmaya yönelik olduğu görülmektedir.

Tâbiûn ve Etbâu't-tâbiûn Dönemi

Bu dönem, Hz. Peygamber'in vefatıyla başlayıp hicri 220 yılı civarına kadar devam eden oldukça uzun bir süreyi kapsar. Sahâbe ile tâbiûnda olduğu gibi tâbiûn da etbâu't-tâbiûn ile iç içe yaşayan iki farklı kuşaktır.

Tâbiûn hadis öğrenimi bakımından sahâbenin öğrencileri, hadis öğretimi bakımından etbâu't-tâbiûnun hocaları konumundadır. Böyle olunca hadisin önemi, bağlayıcılığı, aslına uygun olarak korunup nakledilmesi konusundaki dikkat ve titizlik açısından sahâbeyi

örnek almışlardır. Bu duyarlılığın bir ifadesi olarak Süfyân es-Sevrî, “*Hadis kadar sorumluluğundan korkulacak başka bir şey yoktur.*” Derken; akranı Şu’be b. Haccâc, “*Hadis kadar cehenneme girmeme sebep olmasından korktuğum başka bir şey yoktur.*” sözüyle aslında aynı noktadaki endişelerini ifade etmektedirler. Bununla birlikte sahâbe döneminde büyük ölçüde şifâhî, kısmen de yazılı olarak korunan hadisler, İbn Şihâb ez-Zühri gibi muhaddisler öncülüğünde dağınık vaziyetten kurtularak toplanıp tedvin edilmiştir.

Bu dönemin başlarında sahâbeden devralınan hadis öğrenme ve öğretme anlayışı büyük bir titizlikle korunup sürdürülmeye çalışılmışsa da, yıllar geçtikçe İslâm toplumunda ortaya çıkan bir takım itikâdî, siyasî, sosyal ve kültürel değişme ve gelişmeler, hadis rivâyeti için yeni kurallar konulmasını gerekli kılmıştır. Bu amaçla muhaddisler, râvîlerin cerh-tâdilinde ağırlık vermiş, rivâyetlerin illetlerini tesbite yönelik çalışmaları yoğunlaştırmış, bu illetlere göre hadisleri kısımlara ayırmış ve her kısmın hükmünü açıklayan kuralları ortaya koymuşlardır. Tedvin işinde olduğu gibi bu kuralları koyup uygulama öncülüğü yine İbn Şihâb ez-Zühri’ye nasip olmuştur.

Hicrî 150’li yıllardan itibaren daha önce tedvin edilen hadisler konularına göre tasnif edilmeye başlamıştır. Ma’mur b. Râşid’in el-Câmi’ adlı eseri bunun ilk örneği sayılır. Böylece şifâhî rivâyet geleneği yavaş yavaş yazılı rivâyet alışkanlığına dönüşmüş ve ezber ikinci plana düşmüştür. Dönemin sonlarına doğru konu ve râvî esasına göre yazılmış kapsamlı hadis kitapları telif edilmiştir. Diğer taraftan genişleyen İslâm coğrafyasının başta Irak ve Hicaz olmak üzere farklı bölgelerinde değişik fikhî ekoller ortaya çıkmış ve her ekol kendi fikhî yaklaşımı doğrultusunda hadisleri yorumladığı *fikhu’l-hadis* türünde eserler ortaya koymuştur. İmam Mâlik’in *el-Muvatta’*, İmam Muhammed’in *el-Âsâr* ve İmam Şâfiî’nin *el-Ümm*’ü bu türün ilk örnekleri sayılabilir.

HADİSİN COĞRAFİ MERKEZLERİ

Hz. Peygamber’in vefatının üzerinden henüz yarım asır geçmeden Hicaz merkezli İslâm coğrafyası fetihlerle dört yöne alabildiğince genişliyor, Resûlullah’a öğrenci olmuş sahâbiler halîfeler tarafından, fethedilen ülkelere değişik görevlerle gönderiliyordu. Vahyin canlı şahitleri olan bu nesil mensupları, gittikleri yerlerde ilgi odağı oluyor, ilim meraklıları uzak, yakın demeden buralara gelip onlardan nebevî bilgi mirasını almaya çalışıyorlardı. Kısa sürede birer ilim merkezi haline dönüşen bu yerler, **İlim Merkezleri** veya **Hadisin Coğrafi Merkezleri** olarak adlandırılır. Şimdi bu coğrafi merkezlerin belli başlılarını ana hatlarıyla ele alalım.

Medine

Eski adı Yesrib iken Hz. Peygamber’in hicretiyle birlikte yeniden imar ve inşa edilerek bir *medeniyet merkezi* haline dönüşen ve *Medine* adını alan bu şehir, genel anlamda *İslâm’ın ilk merkezidir*. Hicretten hemen sonra Hz. Peygamber’in burada inşa ettiği **Mescid-i Nebevî** (Peygamber Mescidi), bir ibadethane olmanın ötesinde *İslâm’da ilk eğitim-öğretim müessesesi* olarak tarihe geçmiştir. Ünitinin başında Mescid-i Nebevî’nin hadis öğrenim ve öğretimindeki yerinden bahsedildiği için burada tekrar edilmeyecektir. Ancak bu mescidin

bitişğinde bulunan ve **Suffe** (الصُّفَّة) denilen özel bir mekândan söz etmeden geçmeyiz.

Suffe, aslında yoksul sahâbilerin barınması için mescidin inşası esnasında Hz. Peygamber tarafından yaptırılan bir barınaktır. Fakat orada kalanlar, vakitlerini Resûlullah’ı dinleyip ondan İslâm’ın esaslarına ilişkin bilgiler öğrenerek geçirmeleri sebebiyle zamanla *yatılı bir eğitim kurumu* haline dönüşmüştür. Hz. Peygamber’in sürekli yakınında bulunmaları sebebiyle, Kur’an’ın inişi dâhil olmak üzere onunla ilgili pek çok olaya şahit olan Suffe mensupları, değişik konularda Resûlullah’a sordukları sorularla birçok konunun aydınlatılmasına vesile olmuşlardır. Eğitim-öğretim işleriyle bizzat ilgilenen Hz. Peygamber,

ayrıca onlara Suffe'de ders veriyordu. En fazla hadis rivâyet eden sahâbî olan Ebû Hureyre, Suffe ehlinin meşhurlarındandır. O, diğer sahâbîlerin neden kendisi kadar hadis rivâyet etmediklerini soranlara, muhâcirler çarşıda pazarda, ensar da malları ve mülkleriyle meşgulken ehl-i Suffe'den biri olarak Resûlullah'ın yanından ayrılmadığını, diğer sahâbîlerin bulunmadığı meclislere katılıp onların Hz. Peygamber'den duymadığı hadisleri duyup ezberlediğini söyleyerek cevap vermiştir. Ayrıca Suffeli'ler, dinledikleri hadisleri diğer sahâbîlere de naklederek hadislerin yayılmasına önemli katkıda bulunmuşlardır.

Diğer taraftan *Tâbiûn* neslinden olup Medîne'de yetişen büyük âlimler vardır. İslâm ilim tarihinde *Fukahâ-i seb'a* diye adlandırılan Medîneli yedi fıkıhçı bunların başında gelir. Saîd b. El-Müseyyeb, Kâsım b. Muhammed, Hârîce b. Zeyd, Urve b. Ez-Zübeyr, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe, Ebû Bekir b. Abdurrahman ve Süleyman b. Yesâr'dan oluşan bu yedi kişilik ilim heyeti ile birlikte, hadislerin ilk müdevvini ve hadis usulü ilminin kurucusu sayılan İbnü's-Şihâb ez-Zühri, ayrıca *Etbâ'* tabakasından İmam Mâlik gibi pek çok ünlü âlim, hep bu ilim merkezinin öğrencileridir.

K İ T A P



Mustafa Battır'ın "İslâm'da İlk Eğitim Müessesesi Ashab-ı Suffa" (İstanbul-1990) isimli kitabını ve *Diyânet İslâm Ansiklopedisi*'nin "Suffe" maddesini (XXXVII, 469-470) okuyunuz.

Mekke

Fetihten sonra ilim ve kültür faaliyetlerini organize etmek üzere vahyin beşiği olan Mekke'ye *muallim* olarak gönderilen Muaz b. Cebel, buradaki müslümanlara gerekli dini bilgileri öğretti. Daha sonra İbn Abbas, Hz. Ali'nin şehit edilmesinin akabinde Mekke'ye yerleşti ve ömrünün geri kalan kısmını burada öğrenci yetiştirerek geçirdi. Ayrıca Abdullah b. Sâib, Hâlid b. Esid, İkrime b. Ebû Cehîl, el-Hakem b. el-Âs, Osman b. Talha gibi birçokları Mekke'li sahâbî râvîler arasında sayılır. Mücâhid b. Cebr, Atâ b. Ebû Rabâh, Amr b. Dînâr ve İbrahim b. Meysere gibi şahıslar da sahâbîlerin yetiştirdiği önde gelen Mekke'li tâbiîler arasında yer alır.

Mekke ve Medîne, aynı zamanda hac ve ziyaret mekânları olduğu için haccın farz kılınışından beri müslümanlar için bir cazibe merkezidir. Hac maksadıyla buralara gelen birçok ilim meraklısı, görüştüğü sahâbî veya tâbiîlerden hadis öğrenerek ülkelerine dönmüşlerdir. Hatta bazıları buralara asıl geliş sebeplerinin haccetmek değil, *Hicaz* yani *Mekke-Medîne* ulemâsından hadis dinlemek olduğunu itiraf etmişlerdir. İbnü'l-Medîni'nin "*bir kere haccettim; ama asıl maksadım hadis dinlemektir*" sözü bu gerçeğin ifadesidir.

Şam

Şam'a *Dimaşk* da denir. Hz. Peygamber zamanında fetih hazırlıkları yapılan Şam, Hz. Ebû Bekir döneminde fethedildikten sonra, fetih ordusundaki ashabın büyük bir kısmı buraya yerleşti. Daha sonra Hz. Ömer, buradaki müslümanları din konusunda aydınlatmak üzere Muâz b. Cebel, Ubâde b. Sâmit, Ebu'd-Derdâ ve Abdurrahman b. Çanem gibi birçok ünlü sahâbîyi öğretmen veya başka bir görevli olarak Şam'a gönderdi. İslâm tarihinde önemli olaylara sahne olan Şâm bölgesi, *Tâbiûn* dönemi ve sonrasında da pek çok muhaddis, fakih ve kurrânın yetiştiği bir ilim merkezi olarak kaldı. Dimaşk kâdısı Sâlim b. Abdullah el-Muhârebî, Yezid b. Muâviye ve oğlu Yezid, Ebû İdrîs el-Havlânî, Ömer b. Abdülazîz, , Umeyr b. Hânî el-Ansî bu merkezde yetişen önemli âlimlerdir. Ancak İslâm ilim tarihinde Şâm denilince akla hiç şüphesiz *İmâmu Ehl-i Şâm* (*Şamlı'ların İmamı*) ünvanı ve *el-Evzâi* nisbesiyle meşhur Abdurrahman b. Amr gelir. Mekhûl ve Recâ b. Hayve de bu yöreye mensup önde gelen âlimlerdendir.



Kûfe

Hiz. Ömer döneminde fethedilen Kûfe, birçok sahâbînin yerleşip vatan edindiği yer olmuştur. Hiz. Ali'nin hilâfetine Medîne yerine hilâfet merkezi yapılmış kısa sürede bir ilim ve kültür merkezi haline geldi. Kaynaklar, Hiz. Ali başta olmak üzere aralarında Saîd b. El-Vakkâs, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Ebû Evfâ, Ammâr b. Yâsir, Selman el-Fârisî, Huzeife b. el-Yemân, Ebû Mûsa el-Eş'arî, Berâ b. Âzib, Semüre b. Cündeb gibi meşhur simaların bulunduğu yüzlerce sahâbî Kûfe'ye yerleşmiştir. Bunlar içerisinde Hiz. Ali ve İbn Mes'ûd, Kûfe'nin bir ilim merkezi olarak tanınmasında büyük paya sahiptir. Bu iki sahâbînin ilmi, yaşlı tâbiilerden olan Alkame, İbrahim en-Nehaî ve Hammâd b. Ebû Süleyman'a onlardan da genç tâbiilerden sayılan İmam A'zam Ebû Hanîfe'ye ulaşmıştır. Dolayısıyla bazılarınca “*Türklerin mezhebi*” diye nitelendirilen Hanefî mezhebinin şekillenmesinde bu iki sahâbî kanalıyla gelen rivayetler merkezî bir yeri işgal eder.

Basra

Hilâfet merkezinin Kûfe'ye nakledilmesiyle bölgenin ikinci ana merkezi haline gelen Basra, aynı zamanda önemli bir ilim şehri olarak ün yapmıştır. **Müksirûn** (binden fazla hadis rivâyet etmiş yedi sahâbî) arasında üçüncü sırada yer alan Enes b. Mâlik buraya yerleşmiş ve yüz üç yıllık bereketli ömrünün büyük bir kısmını burada geçirip vefat etmiştir. Bu durum, hadis öğrenimi ve öğretimi açısından Basra'ya bir ayrıcalık kazandırır. Ayrıca, Ebû Mûsa el-Eş'arî ve İbn Abbâs görev icabı Basra'da bulunmuş; Utbe b. Gazvân, İmrân b. Huseyn, Ma'kûl b. Yesâr, Ebû Berze el-Eslemî, Abdurrahman b. Semüre ve Ebû Zeyd el-Ensârî gibiler de Basra'ya gelmiş sahâbîlerdendir. Diğer taraftan Hasan el-Basrî, Muhammed b. Sîrîn ve Katâde gibi tâbiiler, Basra mektebinde yetişen ünlü muhaddis âlimlerdendir.

Bağdât

Bağdât, Abbâsî halifesi Mansur tarafından kurulan bir şehirdir. Kuruluşu sahâbe neslinin tamamen sona erdiği bir döneme rastladığı için herhangi bir sahâbenin oraya gidip yerleştiği bilinmemektedir. Abbâsîler'in hilâfeti ele geçirmelerinden sonra kuruldu ve devletin idare merkezi buraya taşındı. Moğol istilasına kadar merkez özelliğini ve ihtişamını sürdüren Bağdât, tâbiûn döneminden itibaren islâmî ilimlerin okutulduğu önemli bir ilim merkezi oldu. İlerleyen asırlarda kurulan *Nizâmîye* adlı medreseler kompleksinin ilki ve en gelişmiş burada açıldı.

Cezîre

Günümüzde Anadolu topraklarında kalıp Cizre diye anılan bu yer, Hiz. Ömer zamanında fethedilmiştir. Sahâbeden Âdiy b. Umeyre'nin burada, Vâbisa b. Ma'bed'in ise buranın bir beldesi olan Rakka'da vefat ettiği rivâyet edilir. Hiz. Osman'ın anabir kardeşi olan Velid b. Ukbe, Hiz. Osman'ın şehid edilmesinden sonra buraya yerleşmiş ve Rakka'da vefat etmiştir. Tâbiûn'dan Âdi b. Âdi ve Meymûn b. Mihrân gibi pek çok âlim yetiştiren Cezîre, *Cezîreli* anlamına gelen *Cezerî* nisbesi taşıyan birçok İslâm âlimine vatan olmuştur.

Yemen

Arap yarımadasının güneyinde yer alan bu bölge, Muâz b. Cebel ve Ebû Mûsa el-Eş'arî'nin Hiz. Peygamber tarafından vali olarak gönderildiği yerdir. Başka sahâbîlerin de buraya gidip ilmi faaliyetlerde bulunmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Tâbiûn tabakası içinde Yemen asıllı birçok muhaddis vardır. Ebû Hureyre'nin önde gelen talebesi ve *es-Sahîfetü's-sahîha* adlı *hadis sahîfesinin* sahibi Hemmam b. Münebbih ile kardeşi Vehb b. Münebbih ile Tâvûs b. Keysân ve Abdullah b. Tâvûs, Yemen bölgesinin meşhur muhaddisleri arasında yer alır. *İlk hadis musannifi* yani tasnifçisi kabul edilen Mâmer b. Râşid ve öğrencisi *Musannef* sahibi Abdürrezzâk b. Hemmâm da Yemen coğrafyasında yetişmiş önemli muhaddis ve musanniflerdir.

Mısır

Mısır, Hz. Ömer zamanında Amr b. el-Âs komutasında fethedilmiş bir ülkedir. Mısır'ı fetheden ordu içinde Zübeyr b. Avvâm, Ubâde b. es-Sâmit, Mesleme b. Muhalled ve Mikdâd b. Esved gibi seçkin sahâbiler vardı. Mısır'a gidip yerleşen diğer sahâbiler arasında Ukbe b. Âmir, Muâviye b. Hudeyc, Hârice b. Huzâfe, Abdullah b. Sa'd, Muâz b. Enes ve Ziyâd b. Hâris sayılabilir. Bizzat Hz. Peygamber'den hadis yazan ilk sahâbilerden olan Abdullah b. Amr da babası Amr ile birlikte Mısır'a gelen fakat fetihden sonra geri dönmeyenler arasındaydı. Hadislerin Mısır'da yayılmasına öncülük eden bu sahâbî, tâbiûn neslinden birçok talebeye burada hadis okutmuştur. Mısır mektebinin sembolik şahsiyeti haline gelen Abdullah b. Amr, aynı zamanda Şâfiî'nin hadis altyapısının dayandığı kimsedir.

Mağrib ve Endülüs

Hz. Ömer zamanında, Amr b. el-Âs komutasında Mısır'dan başlayan Kuzey Afrika fetihleri, Hz. Osman'ın hilâfet döneminde Ukbe b. Nâfi ile Mağrib-i Aksâ denilen Atlas Okyanusu kılarındaki en uc noktasına kadar ulaşmıştı. Bu fetih seferlerine katılan Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Amr, Abdullah b. Ca'fer, Abdullah b. Zübeyr, Hz. Hasan ve Hz. Ali, Ukbe b. Nâfi, Muâviye b. Hadîc gibi ensar ve muhâciründen pek çok sahâbî katılmıştı. Ayrıca Mes'ûd b. Esved, Misver b. Mahrame, Bilâl b. Hâris ve Seleme b. Ekva' gibi birçokları da bu bölgeye gelmişti. Bunların bir kısmı fetih ordularının mensubu olarak orada bulunurken büyük bir bölümü ise İslâm'ı öğretmek ve bunun için gerekli müesseseleri kurmak üzere görevlendirilmişti. Ardından Cebel-i Târık boğazını aşarak hicrî I. asrın sonlarına doğru bugünkü İspanya ve Portekiz bölgesi olan Endülüs'e geçtiler. Bu coğrafyada Tunus'ta Kayrevan, Endülüste Kurtuba, İsbiliye, Gırnata, Şâtibiye ve Belensiye gibi şehirler İslâm dünyasında birer ilim ve kültür merkezi olarak ilgi odağı haline geldi. Saîd b. Muhammed el-Haddâd, Sahnûn b. Saîd, Yahya b. Yahya, İbn Habîb ve Bakî b. Mahled ile sonrasında İbn Hazm, İbn Abdilberr, Muhyiddîn İbnü'l-'Arabî, İbn Rüşd, Kâdî İyâd gibi pek çok âlim bu geniş ilim coğrafyasında yetişmiştir.

Horasan ve Mâverâünnehir

Doğu İslâm coğrafyasının bu bölgesi, Türkler'in İslâm'a girmesine vesile olan fetihlerle birlikte çok hareketli ve bereketli bir döneme geçirmiştir. Büreyde el-Eslemî, Ebû Berze el-Eslemî, Abdullah b. Hâzim el-Eslemî, Hakem b. Amr el-Ğifârî ve Kusaym b. Abbâs gibi sahâbiler buraya gelip İslâm mesajını yaymışlardır. Özellikle tâbiûn neslinden itibaren ünlü muhaddis bilginlerin yetişmesi açısından verimli topraklar haline dönüşen bu bölgede fetihle birlikte çok sayıda ilim ve kültür merkezi kurulunca İslâm dünyasının dikkatini çekmiştir. Buhârâ, Semerkand, Belh, Herât, İsfahan, Merv, Nişâpûr, Rey, Serahs, Sicistan, Tirmiz gibi büyük-küçük pek çok ilim merkezinde adları İslâm ilim tarihine altın harflarla nakşedilen birçok muhaddis ve âlim yetişmiştir. Bunların başında *Kütüb-i sitte* müellifleri gelir. Dârimî, İbn Huzeyme, İbn Hibbân, Hâkim ve daha niceleri, hep bu bereketli ilim coğrafyasının mahsulüdür.

İLİM YOLCULUKLARI

Fetihlerle birlikte, *Hicaz* bölgesinden, özellikle *Dâru's-sünne* (Sünnet yurdu) denilen Medîne'den ayrılıp; asker, idareci veya ilim adamı olarak İslâm coğrafyasının dört bir tarafına dağılan büyük bir sahâbe kitlesi, az veya çok, Hz. Peygamber'den işittikleri ve gördüklerine dair bildiklerini de tabiatıyla yanlarında götürmüşlerdi. Fakat bu sahâbiler, gittikleri yerlerde *odak şahsiyetler* haline gelerek çevrelerini ilim ve irfan ışıklarıyla aydınlatmışlar. Onların yerleştiği yerler herkesi akın ettiği câzip ilim merkezleri haline geldi. Müslümanlar uzak, yakın demeden, Hz. Peygamber'in hadislerini birinci ağızdan dinleyip öğren-

mek, ashâbın ilim ve irfanından kana kana içmek üzere *rihle* (الرَّحْلَةُ) denen meşakkatli ilim yolculuklarına katlanarak buralara akın ettiler. Hadis tarihinin önemli bir olgusu olan ve ilk örnekleri Hz. Peygamber zamanında görülen *rihle*, bizzat ashap tarafından başlatılmış, tâbiûn döneminde yoğunlaşmış, hicrî ikinci, üçüncü ve dördüncü asırlarda çok yaygın bir hadis öğrenim yöntemi olarak en hareketli ve bereketli dönemini yaşamıştır. Bu konuda *er-Rihle fî talebi'l-hadis* adıyla müstakil bir kitap yazan h. V. asrın ünlü ve üretken tarihçi muhaddisi Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), anılan eserinde birbirinden ilginç rihle hatıralarına yer verir. Örneğin Sahâbe'den Cerîr b. Abdullah, Şam'da oturan Abdullah b. Üneys'in yanındaki *zulüm* ile ilgili bir hadisi almak için bir aylık yolculuğa katlanmış, kısas ile ilgili tek hadisi öğrenmek için de satın aldığı bir deveyle Mısır'a kadar gitmiştir. Daha ilginç, *Eyüp Sultan Hazretleri* diye bildiğimiz sahâbî Ebû Eyyûb el-Ensârî, kendisinden ve Mısır'da oturan Ukbe b. Âmir'den başka bilen sahâbînin kalmadığını söylediği, "*kim dünyada bir müminin ayıbın örterse, kıyamet günü Allah da onun ayıbını örter*" anlamındaki bir cümlelik hadisi, sırf kendisindekiyle mukayese etmek üzere Mısır'a gidip dönmüştür.

Tâbiûn döneminde de *hadis öğrenme ve toplama* maksatlı ilim yolculukları artarak devam etmiş, hatta muteber muhaddis olmanın gereği sayılmıştır. Hicrî ikinci ve üçüncü asırlarda hadislerin büyük ölçüde kitaplaşmasıyla birlikte kitaptaki hadisleri rivâyet etme hakkını bizzat müellifinden alma şartı aranması, rihlelere yeni bir boyut kazandırarak rivâyet icâzeti elde etme amaçlı seyahatların ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

Hadis merkezlerinin büyük ölçüde belirginleştiği tâbiûn döneminde hadis uğruna İslâm coğrafyasının dört bir tarafını dolaşanlar burada isimlerin sayamayacağımız kadar çoktur. Bu nedenle, uzak mesafelere çokça rihleler yapmış bazı meşhur tâbiîlerin konuyla ilgili sözlerini hatırlatmakla yetinelim. Saîd b. el-Müseyyeb, "*Gerektiğinde tek bir hadis için bile günlerce yolculuk yapardım.*" demiştir. Şabî, bunca ilmi nereden ve nasıl öğrendiğini soranlara, "*İtimadı bırakmak, diyar diyar dolaşmak, taş gibi sabretmek ve karga gibi erken yol almak*" cevabını vermiştir. Yine Şa'bî, hocası Mesrûk'u, "*İnsanlar arasında ilim uğruna islâm dünyasının dört bir tarafını dolaşan Mesrûk gibisini görmedim.*" diyerek övmüştür.

Sahâbe ile başlayıp tâbiûn ile gelişen rihleler, hadis yazımının kurallara bağlanması, kitaptan rivâyete icâzet verilmesi ve kitaba güvenin artması gibi sebeplerle yoğun dönemini geride bırakmıştır. İbn Mende (ö. 395/1005), bu hareketli dönemin son temsilcisi kabul edilir. Bundan sonra rihle geleneği hız kesmesine rağmen daha sonraki asırlarda da devam etmiştir. Fakat hicrî beşinci asrın ortalarından itibaren medreselerin, altıncı asrın ortalarından sonra da dârulhadislerin kurulmasıyla birlikte, *öğrenci ilmin peşine değil, ilim öğrencinin ayağına gider olmuş*; artık rihleler, *belirli kitapların icâzetini alma* amacından öteye geçmemiştir.

Abdülfeţâh Ebû Gudd'e'nin *İlim Uğruna* (çev. Faruk Beşer, İstanbul 1985) adlı kitabını okuyunuz.



K İ T A P

MEDRESELER VE DÂRULHADİSLER

Yukarıda belirtildiği üzere sahâbe ve tâbiûn nesli, fetihler sonucunda alabildiğine genişleyen İslâm coğrafyasının muhtelif bölge ve beldelerine dağılınca, onların hadis birikimlerinden yararlanmak isteyen ilim yolcularının yoğun ilgisiyle karşılaştılar. Bu dönemde hadis öğrenim ve öğretimi, bu işe ayrılmış mekânlarda değil, genellikle mescidlerde ve gerektiğinde açık alanlarda ders halkaları veya hadis meclisleri oluşturularak yapıyordu. İlerleyen asırlarda, hadise yaraşır şekilde öğretimini sistemli hale getirmek üzere özel hadis öğretim merkezleri kurulmaya başlamıştır. Ebû Bekir b. Ahmed es-Sıbgî (ö. 342/954) tarafından Nişâbur'da kurulan *Dârussünne* (sünnet evi) bu merkezlerin ilki sayılır. Ancak

bu konuda asıl gelişme, Selçuklu veziri Nizâmlümülk (ö. 485/1092) zamanında yaşanmış; o, başta Bağdat ve Nişâbur olmak üzere birçok merkezde, kendisine nisbetle *Nizâmiye Medreseleri* olarak anılan çok amaçlı medreseler zincirini inşa etmiştir. Ancak bu gibi medreselerde nitelikli bilgin ve yönetici yetiştirme amacına uygun olarak, İslâmî ilimler yanında diğer ilimler de okutuluyordu.

Hicrî VI. asrın ikinci yarısında hadis öğretimi konusunda yeni bir gelişme meydana geldi ve sadece hadis öğretimine tahsis edilen hadis ihtisas okulları kurulmaya başlandı. *Dârulhadîs* (Hadis evi) denilen bu merkezlerin ilki, Selçuklu Atabeylerinden Nûreddin Mahmud Zengî (ö. 569/1173) tarafından Dimaşk'ta (bugünkü Şam'da) kurulan *Dâru'l-hadîsi'n-Nûriyye*'dir. Kurucusunun adını taşıyan bu kurum, aynı zamanda ilk idarecisi olan ünlü hadisçi ve tarihçi İbn Asâkir adına yaptırılmıştır.

Daha sonra ikinci bir dârulhadîs, Eyyûbî sultanı el-Melikü'l-Kâmil Nâsiruddîn Muhammed tarafından 621/1124 yılında Kahire'de kurulmuş ve kurucusuna nisbetle *Dâru'l-hadîsi'l-Kâmilîyye* diye adlandırılmış ve başına da Ebu'l-Hattâb b. Dihye getirilmiştir.

Eyyûbî sultanlarından el-Melikü'l-Eşref Mûsâ b. Âdil, Dimaşk'ta birkaç dârulhadîs yaptırmıştır. Bunların en ünlüsü, Kahire'deki Kâmilîyye Dârulhadîsi'nden birkaç yıl sonra, 626/1129 yılında yapımı tamamlanan *Eşrefiyye Dârulhadîsi*'dir. Bu dârulhadîsin hocaları arasında, aynı zamanda şeyhliğini yapmış meşhur muhaddis İbnü's-Salâh ile İbn Rezîn, Nevevî, İbn Hallikân, Ebû Şâme el-Makdisî ve İbn Hacer gibi dönemlerinin ünlü âlimleri yer alır. Hatta İbnü's-Salâh'ın *Ulûmu'l-hadîs* adlı meşhur eseri, bu dârulhadîste okuttuğu ders notlarından oluştuğu söylenir.

Kaynaklar, Dimaşk ve Mısır'da veya diğer yerlerde başka dârulhadîslerden de bahseder. Nitekim Osmanlı topraklarının büyük bir kısmını dolaşan Evliyâ Çelebi, bu seyahatları neticesinde yazdığı *Seyahatnâme* adlı hacimli eserinde, abartılı gözükse de sadece Kahire'de 860 dârulhadîs bulunduğunu kaydeder. Ayrıca, Mekke'de kırk, Suriye ve Filistin'de yirmi dört, Bağdat'da ise yetmiş kadar dârulhadîs bulunduğunu söyler.

Bazıları medrese veya mescid bünyesinde faaliyet gösteren dârulhadîslerde, ya bağımsız veya *Dâru'l-Kur'an*'la ortak program yürütülmekteydi. Buralarda hangi hadis kitaplarının okutulduğu tam olarak bilinmemekle birlikte, Meselâ Dimaşk dârulhadîslerinde Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî'nin *Sünen*'leri ile Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i okutulduğu; ayrıca fıkıh, tefsir ve kıraat (kırâat-i seb'a) dersleri verildiği kaydedilir. Osmanlı dârulhadîslerinde ise Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'leri ile, *Mesâbîhu's-sünne* ve *Meşâriku'l-envâr* okutulduğuna dair bilgilere rastlanır.

Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Dârulhadîsleri

Selçuklu Devletinin hüküm sürdüğü yıllar (H.431-707/M.1040-1308) klasik yazılmasının bitip, bu klasik kitaplara dayalı çalışmaların başladığı döneme rastlar. Bu dönemde yapılan hadis çalışmaları 4. üniteye ele alınmıştı. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemindeki hadis çalışmaları ise 5. üniteye ele alındı. Burada sadece örgün hadis eğitimi kurumları olan dârulhadîsler üzerinde durulacaktır.



Selçuklu Dârulhadîsleri

Selçuklular'ın en dikkat çekici icraatlarından biri, hâkimiyetleri altındaki topraklardaki imar faaliyetleri çerçevesinde medreseler inşa etmeleridir. Anadolu'nun tarihî bölgelerindeki medrese kalıntıları bunun delilidir. Diğer taraftan İslâm coğrafyasında dârulhadîslerin yoğun olarak kurulduğu VII/XIII. asır, Selçuklu hükümdarları I. Alâddin

Keykubad ile II. Gıyâseddîn Keyhüsrev dönemine rastlar. Bu asırda Anadolu'da kurulan ilk dârulhadîs, günümüzde Taşmescid diye bilinen *Çankırı Dârulhadîsi*'dir. Bundan otuz yıl sonra Anadolu'da ikinci dârulhadîs Sivas'ta inşa edilmiştir. *Sâhibiye (Gökmedrese)* veya *Çifte Minareli Medrese Dârulhadîsi* olarak tınır. Ardından Selçuklu veziri Sâhib Atâ'nın Konya'da yaptırdığı dârulhadîs ise *İnce Minâre Dârulhadîsi* olarak anılır. Bundan kırk yıl kadar sonra İlhanlılar döneminde Erzurum'da yapılan dârulhadîs, *Ahmediye Medresesi* olarak meşhurdur ve 714/1314 tarihli kitabesi günümüze kadar gelmiştir. Selçuklular zamanında daha birçok dârulhadîsin inşa edildiği muhtemel olmakla birlikte, haklarında şimdilik yeterli bilgi mevcut değildir.

Osmanlı Dârulhadîsleri

Osmanlı döneminde ilk dârulhadîs, I. Murat devrinde (1360-1389) Çandarlı Hayrettin Paşa tarafından İznik'te yapılmıştır. Fakat ilk devir Osmanlı dârulhadîslerinin en meşhuru II. Murad'ın 828/1425'te Edirne'de yaptırılan ve Osmanlı medrese teşkilatı açısından bir dönüm noktası sayılan *Dârulhadîs Medresesi*'dir.

Fatih Sultan Mehmet döneminde kurulan Bursa'da *Lütfullah Çelebi Dârulhadîsi* ile İstanbul Vefa'da *Molla Gürânî Dârulhadîsi Medresesi* meşhurdur. Ayrıca Tokat Kadı Hasan *Dârulhadîsi* ile *Mevlânâzâde Dârulhadîsi* bu dönem eserleri içinde zikredilir.

Abdullah Paşa Dârulhadîsi, II. Bâyezîd devrinde Amasya'da kurulmuştur.

Kanûnî devrinde dârulhadîsler artmıştır. Amasya'da Osman Çelebi, İstanbul Eyüp'te *Defterdar Mehmed Çelebi*, Beyazıt'ta *Papasoğlu*, Vilâyet Konağı civarında *Sofu Mehmed Paşa*, Demirkapı'da *Mehmed Ağa*, Vefa'da *Hüsrev Kethüdâ dârulhadîsleri* ile Süleymaniye Külliyesi bünyesinde kurnulan *Süleymaniye Dârulhadîsi* bu devre aittir. *Süleymaniye Dârulhadîsi*, Osmanlı eğitim-öğretim kurumları arasında en yüksek statüye sahiptir.

II. Selim döneminde Birgi'de *Atâullah Efendi Dârulhadîsi*, Kasımpaşa'da *Piyale Mehmed Paşa Dârulhadîsi*, Üsküdar'da bugün kütüphane olarak kullanılan *Şemsi Paşa Dârulhadîsi*, Edirne'de *Selimiye Dârulhadîsi* hizmete sokulmuştur.

Dârulhadîs kurma geleneği diğer Osmanlı sultanları tarafından da sürdürülmüş, III. Murad, oğlu III. Mehmed ve özellikle IV. Mehmed devri ile III. Ahmed döneminde de dârulhadîsler inşa edilmiştir.

Balkanlara gelince; Evliya Çelebi, Yunanistan'da 16; Bulgaristanda 2; Arnavutluk'ta 3 ve eski adıyla Yugoslavya topraklarında 23 dârulhadîs bulunduğundan bahseder.

Osmanlı'da medrese ve dârulhadîslerin en yoğun açıldığı dönem hangisidir?



SIRA SİZDE

Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nden Nebî Bozkurt'un "Medrese" (XXVIII, 323-327) ile Nebî Bozkurt ve Ali Yardım'ın "Dârulhadîs" (527-532) maddelerini okuyunuz.



K İ T A P

Osmanlı'nın Son Döneminde Hadis Öğretimi

Osmanlı medreselerinde yükselme ve duraklamının ardından başlayan gerileme süreci, imparatorluğun son döneminde iyice belirginleşince, medreselerin ıslahına yönelik bazı çalışmaların yapılması gereği ortaya çıkmıştır. Bu amaçla ilk düzenleme, 1910 yılında yürürlüğe konan programla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu programla on iki yıla çıkarılan medreselerin VIII. Sınıfından başlamak üzere son sınıfa kadar beş yıl boyunca *Hadis* ve *Hadis Usûlü* dersleri okutulmaktaydı. Bu dönemde medreselere yönelik köklü ıslahat, Şeyhulislâm Mustafa Hayri zamanında başlamış ve bu yeniden yapılandırılan eğitim kurumlarına *Dârul-Hilâfeti'l-Aliyye Merdeseleri* denmişti. 1914 yılında tedrisata başlayan ve öğretim süresi kademeli olarak on iki yıl olan bu kurumlarda, yine aynı düzenleme

çerçevesinde açılan *Medresetü'l-mütehassısın* adlı ihtisas medreselerinde hadis öğretimine yer verilmiştir. Bunlar dışında, *Enderûn Mektebi*, *Medrestü'l-vâizîn*, *Merdesetü'l-irşâd* gibi meslekî eğitim kurumları ile *Dâru'l-hilâfe merdesesi*'nin Anadolu'da açılan şubelerinde de hadis dersleri verilmekteydi.

Cumhuriyet Döneminde Hadis Öğretimi

Cumhuriyet dönemine intikal eden Dâru'l-Hilâfe Medreseleri yanında, diğer medreselerin yeniden yapılandırılmasıyla oluşturulan ve *Medâris-i İlmiyye* medreselerinde hadis okutulmaya devam edilmiş; 1924 yılında tamamen kapatılan medreselerin yerine kurulan *Dârulfünûn İlahiyat Fakültesi*'nin ders programında da hadis dersi yer almıştır. Ancak 1933 yılında bu fakültenin kapatılmasıyla birlikte, örgün eğitimde hadis dersi okutma imkânı kalmamıştır. 1949 Ankara'da açılan yeni bir ilâhiyat fakültesi, 1951 yılında açılan İmam-Hatip okulları, ilki 1959 yılında İstanbul'da eğitim-öğretime başlayan Yüksek İslâm Enstitüleri, 1982 yılında yapılan refomla Yüksek İslâm Enstitüleri'nin dönüştürüldüğü ilâhiyat fakülteleri, günümüzde değişik düzeylerde hadis derslerinin verildiği öğretim kurumlarıdır. Ayrıca ilâhiyat Fakültelerinde hadisle ilgili tezler, makaleler ve akademik çalışmalar yapılmaktadır.

HADİS ÖĞRENİM VE ÖĞRETİM ÂDÂBI

Her ilimde olduğu gibi hadis ilminde de uyulması gereken bir takım kurallar vardır. Bu kuralların *olmazsa olmazlarına rivâyet teknikleri*, *olmazsa olmazlarına rivâyet âdâbı* denir. Güzel ahlâk, hayâ, nezâket, zerâfet, yol, yordam gibi anlamlara gelen **edep** kelimesinin çoğulu olan **âdâb**, hadis öğrenim ve öğretiminde ahlâk ve terbiye kurallarına göre uyulması gereken yerleşik esaslar, günümüz tabiriyle *bilimsel etik kuralları* demektir.

Aslında her ilim adamı için geçerli olabilecek bu esaslar, hadis ilminde ayrı bir önem taşır. Bu nedenle hadis usûlü kitaplarında "*âdâbü'l-muhaddis*", *âdâbü tâlibi'l-hadis* gibi ayrı başlıklar altında yer almış, hatta pek çok müellif tarafından müstakil eserlere konu edilmiştir. Bunların en meşhurlarından biri, Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi ve âdâbi's-sâmi*' adlı hacimli eseridir.

SIRA SİZDE



Rivâyetin âdâbından bahseden müstakil bir eser var mı?

K İ T A P



İsmail Lütfi Çakan'ın *Hatîb Bağdâdî'ye Göre Hadis Öğrenimi* kitabını okuyunuz.

Hadis öğrenme ve öğretme âdâbı, öğrenen (öğrenci) ve öğreten (hoca) açısından iki başlıkta ele alınabilir:

Öğrencinin Uyması Gerekenler

1. İhlâs ve İyi Niyet

Hadis öğrencisinin öncelikle Allah rızasını kazanmaya yönelik samimi bir niyetle ve karşılığını yalnızca Allah'tan bekleyerek ilim tahsiline başlaması, bunun dışında para, makam ve şöhret gibi hiçbir dünyevî menfaati amaç edinmemesi gerekir. Hz. Peygamber, "*Allah, sözümü işitip kavrayan ve işittiği gibi başkalarına tebliğ edenlerin yüzünü ağartsın*" (Tirmizî, İlim, 7) buyurarak, samimiyetle hadis ilmine gönül verenlere dua etmiş; onu dünyevî çıkarlara alet edenlere de "*Her kim Allah rızası aranması gereken bir ilmi dünyevî bir menfaat elde etmek maksadıyla öğrenirse, kıyamet gününde cennetin kokusunu bile alamaz.*" diyerek uyarıda bulunmuştur. Büyük muhaddis Süfyân es-Sevrî de "*Allah rızasını kazanmak için hadis öğrenmekten daha üstün hiçbir amel bilmiyorum*" demiştir.

2. Öğrendiğiyle Amel Etmek

Allah Kur'an-ı Kerim'de, bildiği ile amel etmeyenleri kitap taşıyan merkeplere benzetmiştir (62Cum'a, 5). Ünlü sahâbî İbn Mes'ûd, on âyet ezlerleyince onlarla amel ettiklerini ve manalarını öğrenmedikçe başka âyetlere geçmediklerini söylemiştir. İmam Şâfiî'nin hocası Vekî' b. el-Cerrah da "Hadisi öğrenmek istersen onunla amel et." demiştir.

3. Hadisi Ehlinde Almaya Çalışmak

Hadis öğrencisi, bilgisi, ahlâkı ve dindarlığı ile tanınmış hocaları bulup onlardan hadis öğrenmeye çalışmalı; gerekirse geçmişte yapıldığı gibi bu uğurda yorucu ilim yolculuklarını göze almalıdır. Eskiler, "Hadis tahsili için yolculuk yapmayandan olgunluk bekleme" demişlerdir.

4. Hocaya Saygı Göstermek

Öğrenci, huzurunda bulunsun veya bulunmasın hocasına saygıda kusur etmemeli, onu yüceltmeli, yanılıp tökezlemesini asla temenni etmemelidir. Bu, aynı zamanda ilme ve hadise saygının bir gereğidir. Utangaçlık veya kibir, öğrenmesine veya gerektiğinde soru sormasına engel olmamalıdır. Tâbiûn âlimlerinden Mücâhid, utangaç veya kibirli olanın ilim öğrenemeyeceğini; Vekî' b. el-Cerrah da, kişinin (ilim bakımından) kendisinden büyük, kendisi gibi ve kendisinden küçük kimselerden hadis yazıp öğrenmedikçe seçkin bir muhaddis olamayacağını söylemişlerdir.

5. Arkadaşlarıyla Bilgi Paylaşmak

Öğrencinin hadis öğrenmekten elde ettiği en önemli kazanç, öğrendiğini arkadaşlarıyla paylaşmak ve onlarla müzakeresini yapmaktır. "Meslek sırrı" anlayışıyla bildiğini arkadaşlarından gizleyerek kendine saklayan kimseden hayır gelmez. Bu nedenle İmam Mâlik, öğrencilerin birbirlerinin birikiminden yararlanmalarını, *hadisin bereketi* olarak nitelendirir.

6. İlmi ve Tedricî Bir Metod Takip Etmek

Öğrenmede son derece önemli olan bu ilke çoğu zaman göz ardı edildiği için öğrencide yorgunluğa, bıkkınlığa ve hatta hayâl kırıklığına yol açabilmektedir. Bu nedenle öğrenci, hadis okumalarını belli bir program dâhilinde bir sıraya göre sabırla sürdürmelidir. Onlarca ciltlik hadis kaynaklarını kısa sürede okumanın doğru ve de mümkün olmadığını belli bir sıraya hazmederek okumaya çalışmalıdır.

7. Hadis Usûlüne Önem Vermek

Öğrenci ne kadar çok hadis okursa okusun, hatta ezberlerse ezberlesin, hadis usûlü bilgisinden müstağni kalamaz. Bilinmelidir ki, ancak iyi ve sağlam bir usûl bilgisi sayesinde hadisler tam ve doğru anlaşılabilir, muhaddislerin kullandıkları kavramlar ve bunların anlamları kavranabilir. Bu amaçla, öğrenci önce kendi diliyle yazılmış, kolayca okunup anlaşılabilir bir-iki hadis usûlü kitabı okumalı, daha sonra *temel usûl kaynağı* niteliğindeki Arapça klasik hadis usûlü eserlerini mütalâa etmelidir. Ayrıca öncelikle ilk dönem hadis tarihi olmak üzere, rivâyet, râvî ve eser boyutuyla hadisin tarihî süreçteki gelişim seyrine ilişkin kaynaklar okunmalıdır.

Hocanın Uyması Gerekenler

1. İhlâs ve İyi Niyet

İhlâs ve samimiyet, bütün işlerin özüdür. Allah'ın bütün peygamberlere emrettiği, onların da ümmetlerini çağırdığı üstün bir değerdir. Bu konuda duyarlılık gösterip gösteriş ve menfaatten en uzak durması gereken kimse ise hadis hocasıdır. Kalbini makam ve şöhet gibi dünyevî çıkarılardan arındırmalı, niyeti Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak olmalıdır.

2. *Üstün ahlâka sahip olmak*

İslâmî ilimler, üstün ahlâk, karakter ve istikamet üzere onurlu bir hayat yaşamayı gerektiren yüce ilimlerdir. Hadis ilmi bunların başında gelir. Muhaddis de bu yönüyle diğerlerinden önde olması yaraşır. Bir şairin: “*Hadisçiler Hz. Peygamber’in yakınlarıdır. Her ne kadar bizzat sohbetinde bulunmamışlarsa da, nefesleriyle sohbettedirler*” meâlindeki sözü de buna işaret eder.

3. *Hocalık Ehliyetine Riâyet*

Hoca, ilim ve yaş bakımından rivâyet ehliyetine sahip olmadıkça hadis okutmaya kalkışmamalıdır. Hocalık yapmaya başlama yaşı olarak ileri sürülen 33, 40 veya 50 rakamlarını tartışmayı bir tarafa bırakarak İbnü’s-Salâh’ın bu konuda ortaya koyduğu prensibi hatırlatmakla yetinelim. “*Hadis hocalığı yapacak kimsenin hadis birikimine ne zaman ihtiyaç duyulursa, yaşı ne olursa olsun, hadis rivâyetine başlayıp ilmi yayması uygun olur.*”

4. *Bunama Halinde Hocalığı Bırakmak*

Bunama, önemli bir rivâyet kusurudur. Bu nedenle, yaşı kaç olursa olsun bunama belirtileri gösterip rivâyetleri karıştırmaya (*ihtlât*) başlayan bir muhaddisin hadis rivâyetinden el çekmesi veya çektirilmesi gerekli görülmüştür. Ancak bunama durumu gözükme de uzun yaşayan bir hadisçinin rivâyeti bırakma yaş sınırı seksen olarak belirlenmiştir. Bu sınır tesbit edilirken “*rivâyette zorunlu emeklilik yaşı*” denilebilecek bu yaşa gelmiş bir kimsenin genellikle bedenî ve zihnî fonksiyonlarının zayıfladığı, sağlık sorunlarının arttığı, kısaca sağlık istikrarının bozulduğu varsayımından hareket edilmiştir. Fakat bunun istisnâları olabileceği unutulmamalıdır.

5. *Kendisinden Üstün Olanlara Öncelik Vermek*

İslâm kültüründeki ilim anlayışının en önemli özelliklerinden biri, yaşa ve liyakata saygıdır. Bu nedenle, yaş veya ilim yönünden kendinden üstün bir âlimin yanında hocalık yapmamak, gerekirse öğretim önceliğini üstün olana vermek ilim âdâbındandır. Muhaddisler bunun güzel örneklerini vermişlerdir. Örneğin birer tâbî olan İbrahim en-Nehaî (ö. 95/713) ile Şa’bî (ö. 103/721) bir araya geldiklerinde, İbrahim (ilimle ilgili) hiç konuşmazdı. Yine, başka bir âlimin daha iyi bildiği bir konuda hocanın öğrencisini ona yönlendirmesi liyakat önceliğinin gereğidir.

6. *Hadise Saygı ve Hadis Meclisine Özen Göstermek*

Hiz. Peygamber’in sözleri ve fiileri demek olan hadise hürmet duyguları beslemek, Hiz. Peygamber’e saygının gereğidir. Bu nedenle hadis okutacak muhaddis, önce zihnen ve ruhen buna hazır olmalıdır. Dersine iyi hazırlanmalı, hadis okutacağı meclise temiz ve düzgün bir kılık-kıyafetle gelmelidir. Bu edebin en güzel örneği, yolda, ayaküstü, alelacele hadis rivâyet etmekten hoşlanmayan İmam Mâlik’te görülür. O, hasta haliyle ders vereceği zaman bile önce abdest alır, sakalını tarar, sonra vakar ve heybetle yatağında oturur ve öylece hadis rivâyet ederdi. Sebebini soranlara “*Resûlullah’ın hadisine hürmet göstererek onu yüceltmekten hoşlanıyorum. Abdestsiz ve lâubâli bir vaziyette hadis nakledemem.*” derdi. Ayrıca muhaddis, ders verme üslûbuna ve metoduna dikkat etmeli, eğitim-öğretim kurallarına uymalı, ders verirken vücudu öğrencilere dönük olmalı ve ciddiyetsizlik anlamına gelebilecek her türlü davranıştan kaçınmalıdır.

7. *Eser Yazmak ve Bilimsel Faaliyette Bulunmak*

İlimde belli bir seviyeye ulaşan muhaddisten beklenen bir davranış da döneminin ve içinde yaşadığı toplumun her türlü ihtiyaç ve problemlerini de dikkate alan bir anlayışla ilmî faaliyetlerde bulunmak ve bu çerçevede eser yazmaktır. “*Öncekiler her şeyi yapmış bitirmiş, bize yapacak bir şey kalmamış ki*” bahanesine sığınmadan, öncekilerin yaptıklarına konu, üslup, muhteva, fikir, yöntem vb. bakımdan katkıda bulunulabileceği unutmamalıdır. Ancak bunu yaparken de Allah rızasını kazanmayı ve topluma faydalı olmayı düşünmeli, haddini bilmeli, uzmanı olmadığı bir alanda sırf tanınmak, eser sayısını kabartmak veya basit piyasa hesapları yaparak çıkar sağlamak gibi bir düşünceye kapılmamalıdır.

Özet



Hz. Peygamber ve sahâbe döneminde hadis öğrenim ve öğretimi hakkında tartışabilmek

Hadis öğrenim ve öğretim tarihi Hz. Peygamber'in peygamber oluşuyla başlar. Bu tarihten itibaren onun hayat tarzı bir bütün olarak sünnetini oluşturur. O, kendisine gelen vahiyleri tebliğ etme ve açıklama bağlamında sahabilerini sürekli bilgilendirmiş ve eğitmiştir. Sahabe de büyük bir bağlılıkla onun sözlerini, hal ve hareketlerini yakından takip etmiş ve birbirlerine aktarmışlardır. Bu amaçla Mekke döneminde Dâru'l-Erkâm denilen evi, Medine döneminde ise başta Mescid-i Nebvî olmak üzere Suffe'yi bir eğitim-öğretim merkezi olarak kullanmışlardır. Hz. Peygamber sahâbeyi eğitirken örnek bir öğretmen tablosu ortaya koymuştur. Bu dönemde fetihlerle İslâm coğrafyası genişlemiş, sahâbiler fethedilen yerlere dağılmış, bulundukları yerler zamanla birer ilim merkezi haline gelmeye başlamıştır. Bu durum, hadis öğrenme amaçlı yolculukların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu devirde hadis öğrenim ve öğretimi büyük ölçüde şifâhî yolla yapılmaktaydı.



Tâbiûn ve etbâu't-tâbiûn döneminde hadis öğrenme ve öğretimini özetleyebilmek

Özellikle tâbiûn dönemi başlarında sahâbe döneminin öğrenme ve öğretme metodu takip edilmiştir. Ancak genişleyen İslâm coğrafyasında ortaya çıkan çeşitli sorunlar ve bunlarla bağlantılı bazı itikâdî ve siyâsî gruplar rivâyet güvenliğini tehdit etmeye başlamıştır. Diğer taraftan sahâbe neslinin önemli ölçüde tükenmiş olması hadislerin yok olma tehlikesini ortaya çıkarmıştır. Bu gelişmeler karşısında hadisler toplanıp tedvin edilmiş, temel hadis öğrenme ve öğretme kuralları belirlenmiş, râviler ve rivâyetler yakından incelemeye alınmıştır. Yazılı rivâyetin yaygınlaştığı bu dönemde hâfıza zayıflamış ve eski önemini kaybetmiştir.



İlk dönem İslâm coğrafyasında sahâbe önderliğinde oluşan ilim merkezlerini ve daha sonraki dönemlerde kurulan eğitim-öğretim kurumlarını tanıyabilmek

Sahâbenin muhtelif bölgelere ve şehirlere dağılmasıyla onların ilim ve irfanından yararlanmak isteyenlerin gelip gitmesiyle bulundukları yerler birer ilim merkezi haline geldi. Rihle denilen ilim amaçlı yolculukların yoğunlaştı. Bu sayede hadislerin birinci elden sonraki nesillere intikali sağlandı. Bu merkezler, aynı zamanda daha sonra her biri bir ekol haline gelen fikhî yaklaşımların alt yapısını oluşturdu. Medîne, Mekke, Şam, Kûfe, Mısır, Yemen, Kuzey Afrika, Endülüs ve Mâverâünnehir hicrî ilk asırda oluşan en önemli hadis merkezleridir.



Hadis öğrenim ve öğretiminde öğrenci ve hocanın uyması gereken ahlâkî kurallarını sıralayabilmek

Hadis rivâyet geleneğinde, İslâm eğitim öğretim geleneğinin bir parçası olarak öğrenci ve hocanın uyması gereken bazı yerleşik kurallar vardır. Âdâb denilen bu kuralların bir kısmı öğrenciyle bir kısmı da hocayla ilgilidir. İhlâslı olmak, hadisi ehinden almak, hocaya saygı göstermek, öğrendiğiyle amel etmek, bilgiyi arkadaşıyla paylaşmak, metodlu, sabırlı ve düzenli çalışmak, ayrıca hadis usûlüne önem vermek öğrenciyi; ihlâs, üstün ahlâk, yeterlilik, had-dini bilmek, büyüğe öncelik vermek, hadise ve hadis meclisine saygı, ayrıca eser yazmak hocayı ilgilendiren rivâyet âdâbındandır.

Kendimizi Sınavalım

1. Aşağıdakilerden hangisi Hz. Peygamber dönemindeki ilk örgün eğitim-öğretim kurumu sayılır?
 - a. Kâbe
 - b. Mescid-i Nebevî
 - c. Dârul Erkâm
 - d. Mescid-i Haram
 - e. Kuba Mescidi
2. Sahâbe dönemi hadis öğrenimi ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?
 - a. Rihleler başlamıştır.
 - b. Sahâbiler dağılmıştır.
 - c. Örgün öğretim yaygınlaşmıştır.
 - d. İlim merkezleri oluşturulmuştur.
 - e. Şifâhî öğrenim önemini kaybetmiştir.
3. er-Rihle fî talebî'l-ilm adlı eserin yazarı kimdir?
 - a. İmam Şâfiî
 - b. Râmhürmüzî
 - c. İbn Abdilberr
 - d. Hatîb Bağdâdî
 - e. İbnü's-Salâh
4. Osmanlı'da en yüksek statülü dâruhadis aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Molla Gürânî
 - b. Selimiye
 - c. Süleymaniye
 - d. Üsküdar Şemsi Paşa
 - e. Bursa Lütfullah Çelebi
5. Aşağıdakilerden hangisi öğrencinin âdâbından biri **değildir**?
 - a. İhlâs
 - b. Tedrici öğrenmek
 - c. Öğrendiğini uygulamak
 - d. Hadis usûlüne önem vermek
 - e. Eser yazmak

Kendimizi Sınyalım Yanıt Anahtarı

1. b	Cevabınız yanlışsa, “Hz. Peygamber ve Sahâbe Dö- mi Hadis Öğrenimi” konusunu tekrar gözden geçiriniz.
2. e	Cevabınız yanlışsa, “Hz. Peygamber ve Sahâbe Dö- nemi hadis Öğrenimi” konusunu tekrar okuyunuz.
3. d	Cevabınız yanlışsa, “Hadis Merkezleri ve İlim Yolcu- lukları” konusunu tekrarlayınız.
4. c	Cevabınız yanlışsa, “Osmanlı Dârulhadisleri”ni tek- rar gözden geçiriniz
5. e	Cevabınız yanlışsa, “Hadis Öğrenim ve Öğretim Âdâbı” konusuna tekrar çalışınız.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Genellikle *Kitâbu’l-ilm* başlığı taşıyan bölümlere bakılabilir.

Sıra Sizde 2

İki şekilde açıklanabilir. İlk olarak Hicaz dil geleneğinde ke-
zebe fiil, *hata etemk*, *yanılmak* anlamında da kullanılır. İkinci
olarak, birkaç sahâbî arasında geçen tekzip kullanımına konu
olan rivâyetler dikkatle incelendiğinde, bugün kullanılan an-
lamda bir yalancılığın söz konusu olmadığı anlaşılır.

Sıra Sizde 3

Var. Eski kaynaklarda *Şam* denilince, bugünkü Suriye, Fi-
listen ve Ürdün topraklarının bir bölümünü de içine alan
coğrafi bölge kastedilir. Bugünkü *Şam* ise, Suriye’nin başkenti
olan şehirdir.

Sıra Sizde 4

XVI. ve XVII. asırlardır.

Sıra Sizde 5

Var. Sem’ânî’nin *Edebü’l-ımlâ ve’l-istimlâ*’ adlı eseri bu konuyla
ilgilidir.

Yararlanılan Kaynaklar

- Hamidullah, Muhammed, (1967), **Muhtasar Hadis Tarihi**, İstanbul.
- Yardım, Ali, (1997) **Hadis I-II**, İstanbul.
- Çakan, İsmail Lütfi, (1998) **Hadis Usûlü**, İstanbul.
- Çakan, İsmail Lütfi, (2005) **Anahatlarıyla Hadis**, İstanbul.
- Çakan, İsmail Lütfi, (2009) **Hatib Bağdâdî'ye Göre Hadis Öğrenimi**, İstanbul.
- Yücel, Ahmet, (2010), **Hadis Tarihi ve Usûlü**, İstanbul.
- İtr, Nureddin, (1981), **Menhecü'n-nakd inde'l-muhaddisîn**, Dımaşk.

7

Amaçlarımız

- Bu üniteyi tamamladıktan sonra;
- Râvî kavramını tanımlayabilecek,
 - Belli başlı râvî tabakalarını sıralayabilecek,
 - Râvîde aranan özellikleri ve istenmeyen kusurları sıralayabilecek,
 - Cerh-ta'dîl kavramını ve kurallarını özetleyebilecek,
 - Belli başlı ricâl kaynaklarını tanıyıp onlardan yararlanabilecek,
 - Râvîlerin güvenilirliği hakkında genel bir değerlendirme yapabileceksiniz.

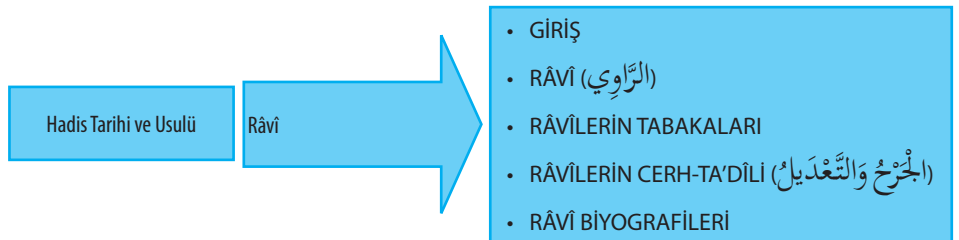
Anahtar Kavramlar

- Râvî
- Tabaka
- Rivâyet ehliyeti
- Cerh-ta'dîl
- Cerh-ta'dîl lâfızları
- Ricâl edebiyatı

Öneriler

- Bu üniteyi daha iyi kavrayabilmek için okumaya başlamadan önce;
- İsmail L. Çakan'ın Hadis Usûlü kitabının "Râvî" bölümünü,
 - Selahattin Polat-Hâbıl Nazlıgöl-Süleyman Doğanay'ın Hadis Araştırma ve Tenkit Kılavuzu adlı kitabın *Hadis Tenkidi ve İsnad Analizi* bölümünü,
 - Emin Aşıkkutlu'nun Hadiste Ricâl Tenkidi kitabını,
 - Ahmet Yücel'in Hadis Tarihi ve Usûlü kitabının *Râvî* (s. 151-182) bölümünü okuyunuz.

İçindekiler



Râvî

GİRİŞ

İsnad sisteminin uygulanmaya başlamasıyla birlikte hadis, **sened** ve **metin** denilen iki kısmıda incelenir olmuştur. **Sened**, hadisin kimler tarafından, nasıl bir ortamda ve hangi metodla kimlerden öğrenildiğini (ahz/tahammül) ve başkalarına öğretilildiğini (edâ/nakl) gösterir. Senede **isnad** da denir. Bir hadisin isnad edildiği kaynağa ait olup olmadığının tesbitinde öncelikli bir öneme sahip olan sened, bu özelliğiyle, asıl amaç olan sağlam metne ulaşma aracı, başka bir deyişle *metnin omurgası*dır. Bu nedenle İslâm âlimleri, isnadı genel olarak dinî bilginin naklinde vazgeçilmez bir araç olarak *dinden* saymışlar; islâmiyetteki şekliyle eski din ve kültürlerde bulunmayan, Allah tarafından sadece müslümanlara bahşedilen bir tesbit ve sorgulama sistemi olarak görmüşlerdir. Buna bağlı olarak, ne kadar anlamlı ve önemli olursa olsun senedi bulunmayan bir söze veya metne kavramsal anlamda hadis gözüyle bakmamışlardır. Ne var ki, bir metnin senedinin bulunması tek başına onun **hadis** olduğunu göstermeye yetmez. Ayrıca o metnin, dinî/ahlâkî ve zihnî/ilmî yönden belli şartlara sahip güvenilir râvîler tarafından kesintisiz senedle rivâyet edilmesi gerekir. Dolayısıyla bir hadisin sıhhatinin tesbiti, senedin en önemli unsuru olan **râvî** odaklı bir işlemdir. Bu nedenle hadis bilginleri, başlangıçtan itibaren hadis rivâyetiyle uğraşan râvîlerin şahsî, dinî ve ilmî kimlik ve kişilikleri hakkında, hayret verici derecede ayrıntılı biyografik bilgiler tesbit etmişlerdir. Rivâyetle eş zamanlı olarak toplandığı anlaşılan bu bilgiler, önceleri rivâyetlerle birlikte nakledilir veya onlarla aynı malzemeye kaydedilirken, zamanla rivâyetlerden ayrıştırılarak genellikle *târih*, *tabakât*, *ricâl*, *ruvât*, *vefeyât* vb. adlarla yazılan biyografik eserlerde bir araya getirilmiştir.

İşte bu ünite, bir sözün **hadis** kimliği kazanmasında temel şart olan senedin ana unsuru konumundaki **râvî** kavramı tanımlanacak, sonra râvîlerin isimleri, tabakaları, temel özellikleri, başlıca kusurları ile güvenilirlik durumlarını ifade eden tenkid lâfızları hakkında bilgi verilecek, son olarak râvîler hakkında bilgi veren belli başlı biyografik kaynaklara değinilecektir.

www.dinbilimleri.com; www.sonpeygamber.info



İNTERNET

RÂVÎ (الرَّوَايَة)

Arapçada *revâ-yervî* fiilinden ism-i fâil olan **râvî** kelimesi, sözlükte sulamak, taşımak, nakletmek, iletmek gibi anlamlara gelir. Kavram olarak geniş anlamıyla *rivâyet eden* demektir. Hadis ilmi'nde, *belli usullere göre hadisi alıp (tahammül), bu usullere uygun rivâyet lâfızları kullanarak başkalarına nakleden (eda) kimseye* denir. Çoğulu "**ruvât**"tır. **Nâkil** (çoğ. "nekale") ve **racül** (çoğ. "ricâl") kelimeleri de aynı anlamda kullanılır.

SIRA SİZDE



Erkek anlamına gelen racül kelimesinin râvî kelimesi ile eş anlamlı olması, hadis rivâyetinde kadınların yeri olmadığını gösterir mi?

RÂVÎLERİN TABAKALARI

Sözlükte, bir şeyi benzeriyle örtmek, kaplamak, konum, katman, aynı veya benzer özelliklere sahip insan grubu gibi anlamlara gelen **tabaka**, hadiste yaş ve öğrenim/isnad veya sadece öğrenim bakımından birbirine yakın râvîler grubu demektir. Çoğulu **tabakât**tır.

Râvîler arasında, özellikle aynı veya yakın dönemlerde yaşayıp *akran*; veya akran değil de aynı hocanın öğrencisi olmak bakımından *dönem arkadaşı* olup isim, künye lâkab ve nisbe gibi adlandırma unsurlarının yazılışları veya hem yazılışları hem okunuşları aynı ya da benzer olan birçok râvî vardır. İşte, çoğu zaman farklı güvenilirlik veya zayıflık derecelerinde bulunan böyle râvîler birbirinden ayırt edilmek suretiyle sahih hadislerin zayıflardan ayıklanmasında *tabaka bilgisinin* rolü büyüktür. Ayrıca bu bilgi, râvinin yaşadığı dönem ile hoca ve talebelerini belirleme açısından da önemlidir.

MAKALE



Tabaka kavramı konusunda Emin Âşıkutlu'nun Tabaka Kavramı ve Muhaddislerin Tabaka Anlayışı başlıklı makalesini okuyunuz. (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 32, s. 5-18, 2007/1)

İlk Râvî Tabakaları

Râvî tabakaları denildiğinde daha çok rivâyet asırları olarak bilinen ilk üç asırdaki râvîler anlaşılır. Hadis tarihinde *ilk dönem* veya *mütekaddimûn dönemi* denilen bu asırlarda yaşamış beş râvî tabakası vardır. Her biri kendi dönemi açısından hadis rivâyetinde büyük bir öneme sahip olan bu tabakalar arasında ilk üç tabaka daha önemli, birinci tabaka çok daha önemlidir. Şimdi zaman ve önem sırasın göre bu tabakaları kısaca tanıyalım.

Sahâbe (الصحابه)

Sahâbe kelimesi, sözlükte bir arada bulunmak, dost ve arkadaş olmak anlamına gelen *suhbet* kökünden türetilmiş bir isim-i mensûb olup **sahâbî** kelimesinin çoğuludur. Kavram olarak, Hz. Peygamber'i, ona iman etmiş olarak gören (**ru'yet**) veya onunla karşılaşan (**lika**) ve müslüman olarak ölen kimse demektir. Aynı kökten gelen **sâhib** (çoğulu: ashâb veya sahb) kelimesi ile eş anlamlıdır.

DİKKAT



Zaten çoğul olan sahâbe veya ashâb kelimelerinin *sahâbeler* veya *ashâblar* diye Türkçe çoğul ekiyle tekrar çoğul yapılarak söylenip yazılması yanlıştır. Doğrusu, tekil kullanımda *sahabî*, çoğul kullanımda *sahâbe* veya *sahâbiler* şeklindedir.

Yukarıdaki sahâbî tanımına göre, Hz. Peygamber'i ona iman etmeden gören veya iman ettiği halde ölürken müslüman olmayan kimse sahâbî sayılmaz. Sahâbî kelimesi bir *cins isim* olarak erkek-kadın, hür-köle, gözü gören görmeyen herkesi kapsar. Hz. Peygamber'in, damağına hurma gibi tatlı bir şey sürerek (**tahnîk**) tebrik ve dua ettiği bebekler veya çocuklar, bilinçli olarak Hz. Peygamber'i görmüş sayılmasalar bile, Hz. Peygamber tarafından görülmüş olma şerefine ulaşmaları bakımından **sahâbe**, fakat rivâyetleri sahâbîlere dayanması yönünden **büyük tâbiîn** tabakasından sayılırlar. Hz. Peygamber'i vefat ettikten sonra defnedilmeden önce görenler, tercih edilen görüşe göre sahâbî sayılmazlar.

Sahâbîliği Tesbit Yolları

Bir kimsenin sahâbî olup olmadığı şu dört yoldan biriyle belirlenir:

1. *Tevâtür*: Aralarında ilk dört halîfenin de (**hulefâ-i râşidîn**) bulunduğu dünyada cennetle müjdelenmiş on sahâbî (**aşere-i mübeşşere**) başta olmak üzere, önde gelen birçok sahâbînin sahâbîliği *tevâtür* ile sabittir.
2. *Şöhret*: Dımâm b. Sa'lebe ve Ukkâşe b. Mihsan gibilerin sahâbîlikleri, *tevâtür* derecesinde olmasa bile, sahâbî olduklarına dair yaygın/meşhur bilgiye dayanır.
3. *Şâhitlik*: Meşhûr bir sahâbî'nin başka birinin sahâbî olduğuna dair şahitlik etmesi demektir. Hamâme ed-Devsî'nin sahâbîliği Ebû Mûsa el-Eş'arî'nin şahitliği ile sabittir.
4. *İkrâr*: Âdil bir kimsenin, kendisinin sahâbî olduğunu söylemesidir. Ancak böyle bir ikrarın dikkate alınabilmesi için ikrarda bulunan kişinin en geç hicrî 110 tarihinde ölmüş olması gerekir.

Niçin hicrî 110 tarihi sınırdır.



SIRA SİZDE

Sahâbe tabakası, Hz. Peygamber'e çağdaş olmak bakımından bütün halinde tek tabakadır. Ancak, yaş, İslâm'a girişteki öncelik veya Hz. Peygamber'e yakınlık gibi kriterlere göre, ayrıca kendi içinde birçok alt tabakaya ayrılır. Bunlar arasında, hadis ilmini daha yakından ilgilendirmesi sebebiyle sahâbenin; **yaşı büyük sahâbîler**, **orta yaşlı sahâbîler** ve **yaşı küçük sahâbîler** diye üç alt tabakaya ayrıldığını belirtmekle yetinelim.

Râvî ve Âlim Sahâbîler

Kaynaklardaki farklı rakamlara rağmen Hz. Peygamber vefat ettiğinde İslâm coğrafyasında 100 bini aşkın müslümanın bulunduğu genel kabul görmüş bir bilgidir. Ancak çeşitli nedenlerle bu kadar sahâbe içinde hadis rivâyeti ile uğraşanların sayısı oldukça azdır. *Müsned* müellifi Bakî b. Mahled (ö. 276/889), *Kitâbü'l-âdâd* adlı risâlesinde toplam 1013 sahâbînin adını vermektedir. Bazı kaynaklarda bu rakam 1300'e kadar farklılık gösterse de, konu açısından dikkat çekici nokta, bu sahâbîlerin sadece 38'inin 100'ün üzerinde rivâyetinin bulunması, bunların da yalnız 7'sinin 1000'den fazla hadis rivâyet etmiş olmasıdır.

Müksirûn Sahâbîler (المكثرون)

Bir şeyi çok yapanlar anlamına gelen **müksirûn** kelimesi (tekili: müksir), binden fazla hadis rivâyet etmiş sahâbîler için kullanılan bir terimdir. Rivâyeti 1000'e ulaşmayan sahâbîlere de **mukillûn** (المقلون) denir. Sahâbe içinde *müksirûn* diye bilinen yedi sahâbî, rivâyet sayılarına göre şöyle sıralanır:

Ebû Hureyre: 5374 hadis

Abdullah b. Ömer: 2630 hadis

Enes b. Mâlik: 2286 hadis

Hiz. Âişe: 2210 hadis

Abdullah b. Abbâs: 1660 hadis

Câbir b. Abdullah: 1540 hadis

Ebû Saîd el-Hudrî: 1170 hadis

Diğer taraftan Hiz. Ömer, Hiz. Ali, İbn Mes'ûd, İbn Ömer, İbn Abbâs, Zeyd b. Sâbit ve Hiz. Âişe, rivâyetleri yanında ilmî ve fikhî dirâyetleri ile öne çıkan sahâbîlerdir. Ayrıca sahâbe içinde *Abdullah* adlı dört kişi vardır ki, Hiz. Peygamberden sonra uzun süre yaşayıp müslümanların çeşitli problemlerinin çözümü konusunda bilgi ve tecrübelerine başvuru-

ruhan birer bilge konumuna geldikleri için *Abdullahlar* anlamına gelen **Abâdile** (العبادلة) diye anılırlar. Bunlar, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr ve Abdullah b. Amr'dır.

İlk Müslüman Sahâbiler

İslâm bilginleri, bakış açılarına göre bu konuda farklı sıralamalar yapmışlarsa da, en uygun ve kapsayıcı gözüken sıralama şöyledir: Hür erkeklerden Hz. Ebû Bekr, hür hanımlardan Hz. Hatice, çocuk ve gençlerden Hz. Ali, âzadlı kölelerden Zeyd b. Hârise ve kölelerden Bilâl-i Habeşî *ilk müslüman* sahâbilerdir.

En Son Vefat Eden Sahâbiler

Konuya *genel* ve *özel* diye iki açıdan bakmak mümkündür: Sahâbe genelinde en son vefat eden kişi 110/728 yılında Mekke'de vefat eden **Ebu't-Tufeyl Âmir b. Vâsile el-Leysî**'dir. Şehir veya bölgeler özelinde en son vefat eden sahâbiler konusunda farklı görüşler bulunmakla birlikte, Câbir b. Abdullah'ın (ö. 78/697) Medîne'de, Enes b. Mâlik'in (ö. 93/712) Basra'da, Abdullah b. Ebî Evfâ'nın (ö. 86/705) Kûfe'de, Abdullah b. Büsr'ün (ö. 88/707) Şam'da, Ebû Übeyy Abdullah b. Harâm'ın (ö. ?) Filistin'de, Ürs b. Amîra'nın (ö. ?) Cezîre'de, Hirmâs b. Ziyâd'ın (ö. 102/720) Yemâme'de ve Abdullah b. el-Hâris b. Cez'in (ö. 86/705) Mısır'da en son vefat eden sahâbi oldukları kabul edilir.

Sahâbe'nin Adâleti ve Fazîleti

Ehl-i sünnet bilginleri, bazı âyet ve hadislerle dayanarak sahâbenin bir bütün olarak âdil olduğu konusunda hemfikirdir. Bunu zarûrî bilginin gereği kabul edip onları **adâlet** yönünden tenkid dışı tutarlar. Ancak bu durum, unutmama, yanlışlama ve hata gibi kusurları içeren **zabt** açısından geçerli değildir. Hz. Âişe'nin bazı sahâbîlere yönelik tenkidleri bunun en güzel ispatıdır.

K İ T A P



Bu konuda bk. Bedruddin ez-Zerkeşî, Hz. Âişe'nin Sahâbeye Yönelttiği Eleştirileri (Yay. Haz. Bünyamin Erul), Ankara 2000.

Sahâbenin adâletine delil getirilen âyet ve hadislerden bazıları şunlardır:

1. Âyetler

“İşte böylece, insanlar üzerinde şahitler olmanız, Resûl de sizin üzerinizde bir şahit olması için sizi orta/âdil bir ümmet kıldık.” (2Bakara, 143)

“Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten meneder, Allah'a iman edersiniz.” (3Âl-i İmrân, 111)

“İslâm'ı ilk kabul eden muhâcirler ve ensâr ile onlara güzellikle tâbi olanlar var ya! İşte Allah onlardan râzı olmuştur, onlar da Allah'tan râzı olmuşlardır. Allah, onlara içinde ebedî kalacakları, altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte bu, büyük kurtuluştur.” (9Tevbe, 100)

K İ T A P



Sahâbenin fazileti ve adâleti ile ilgili şu âyetlerin meallerini de okuyunuz: 8Enfâl, 64; 9Tevbe, 117; 48Fetih, 18; 49Hucurât, 29; 57Hadid, 10, 59Haşr, 8, 9, 10

2. Hadisler

“Ashabıma sövüp saymayın. Sizden biri, hayır yolunda Uhud dağı kadar altın harcasa, onlardan birinin bir avuç, hatta yarım avuç altın infakına bile yetişemez.” (Buhârî, Fadâilü ashâbîn-Nebî, 6)

“Nesillerin en hayırlısı, benim de içinde bulunduğum nesildir. Sonra onları takip edenler, sonra onların ardından gelenlerdir.” (Buhârî, Fadâilü ashâbî'n-Nebî, 1)

“Yıldızlar, gökyüzü için bir güvencedir. Onlar kaydığı zaman semadakilerin başına kendilerine vadedilen gelir. Ben, ashabım için bir güvenceyim. Ben göçünce onların başına kendilerine vadedilen gelir. Ahabım da ümmetim için bir güvencedir. Onlar gidince ümmetimin başına da kendilerine vadedilen başına gelir.” (Müslim, Fadâilü's-sahâbe, 207)

“İmanın belirtisi ensarı sevmek, nifakın belirtisi ona buğzetmektir.” (Buhârî, İman, 10)

İçlerinde münafıkların bulunduğu, bazılarının irtidat, içki, hırsızlık, katl gibi büyük günah işledikleri, bazen birbirlerini yalancılıkla itham ettikleri veya Hz. Peygamber'a sohbet ve bağlılıkta aynı derecede olmadıkları gibi gerekçelerle sahâbenin adâletine itiraz edilmişse de bütün bu iddialar delillere dayalı olarak cevaplandırılmıştır. Ancak unutmamak gerekir ki, sahâbenin âdil sayılması, onların günahsız oldukları anlamında değil, kasıtlı olarak Hz. Peygamber'e yalan isnad ettiklerinin bilinmemesi anlamındadır.

Sahâbe konusunda ayrıntılı bilgi için bk.Nevzat Âşık'ın Sahâbe ve Hadis Rivâyeti, İzmir 1981.



K İ T A P

Tabîûn (التَّابِعُونَ)

Sözlükte, *uymak, peşinden gitmek, tâbi olmak* anlamına gelen *teb'* (تبع) kökünden ism-i fâil olan *tâbi'* (التابع) kelimesinin çoğuludur. Hadis ilminde, mümin olarak bir veya daha fazla sahâbi ile karşılaşan ve müslüman olarak ölen kimseye *tâbiî* (التابعي) denir. Hz. Peygamber'in vefatı ile birlikte başlayan ve sahâbeden sonra hadis rivâyetinde en önemli tabaka olan tâbiîn neslinin değer ve faziletine işaret eden bazı âyet ve hadisler mevcuttur. “(İslâm dinine girme hususunda) öne geçen ilk muhâcirler ve ensâr ile onlara güzelliikle tâbî olanlar...” (9Tevbe, 100) âyetindeki *onlara güzelliikle tâbî olanlar* kısmının tâbiîne yönelik bir övgü olduğu söylenir. Hz. Peygamber'in “*nesillerin en hayırlısı benim çağdaşlarım, sonra onların ardından gelenler, sonra da onları takip edenlerdir*” (Müslim, Fadâilü's-sahâbe, 211-214) ve “*Beni görüp bana iman edene ve bana iman edeni görene ne mutlu!*” (Ahmed b. Habel, III, 71, 155) vb. hadislerde tâbiînin sahâbeden sonra en hayırlı nesil olduğu belirtilir.

Sahâbede olduğu gibi tâbiîn de kendi içinde **büyük tâbiîler, orta yaşlı tâbiîler, genç tâbiîler** diye üç alt tabakaya ayrılır. Bu tabakada ilim ve dindarlık yönüyle öne çıkmış Medîneli yedi kişi, **Fukahâ-i seb'a** diye meşhurdur. Bunlar, Saîd b. el-Müseyyeb, Kâsım b. Muhammed, Urve b. Zübeyr, Hârice b. Zeyd, Ebû Seleme b. Abdurrahman, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe ve Süleyman b. Yesâr'dır. Genelde Saîd b. el-Müseyyeb, tâbiîn tabakasının en faziletlisi kabul edilir.

Tâbiîn döneminin sonu, hicrî 150 civarındır. Bu nesilden ilk vefat eden Ma'mer b. Yezîd (ö. 30/650), son vefat eden Halef b. Halîfe'dir (ö. 180/796).

Muhadramûn (المخضرمون)

Tâbiîn tabakasından sayılan özel bir grup vardır ki, bunlara **muhadramûn** (tekili: muhadram) denir. *Hadrame* fiilinden türemiş bir ism-i mefûl olan *muhadram* kelimesi Arapçada, kulak ucu kesik deve, sünnet olmamış erkek, babası beyaz kendisi siyah kimse, nesebi karışık kişi gibi anlamlara gelir. Hadiste, Câhiliyye ve İslâm devirlerine yetişip Hz. Peygamber zamanında müslüman olduğu halde onu görememiş kimselere denir. Bunlar, Hz. Peygamber zamanında yaşamış olmaları bakımından sahâbeye, O'nu değil de sahâbeyi görmüş olmaları bakımından tâbiîne benzerler. Sayıları konusunda yirmiden yüzelli küsüre kadar muhtelif rakamlar verilen muhadramlar arasında Üveys el-Karanî, Ebû Osman en-Nehdî ve Alkame b. Kays sayılabilir.

Et̤bâu't-tâbiîn (اتَّبَاعُ التَّابِعِينَ)

Tâbiüne tâbi olanlar anlamındaki bu terkip, ıstılahta, *mümin olarak tâbiünden bir veya birkaç kişiyle karşılaşan ve müslüman olarak ölen kimse* demektir. Hicrî 110'dan yani sahâbe döneminden sonra başlayan **etbâ'** tabakası, Hz. Peygamber'in *insanların en hayırlı nesilleri* sıralamasında geçen üçüncü sırada yer alır. Bu neslin muhaddisleri, sünnetin korunması, nakledilmesi ve müslümanların aydınlatılması yanında rivâyet kurallarını geliştirip hadis ilminin temellerini atmaları ve hadislerin tasnifini başlatmaları sebebiyle büyük önem arz eder.

RÂVİLERİN CERH-TA'DİLİ (الْجَرْحُ وَالتَّعْدِيلُ)

Sözlükte, *maddî veya manevî olarak yaralamak* anlamına gelen **cerh**, gerekli tenkid şartlarını taşıyan güvenilir bir âlimin, bir râvîyi kendisinde veya rivâyetinde tesbit ettiği geçerli bir kusurdan dolayı tenkid etmesidir. *Düzeltilmek, doğrultmak, dengeye getirmek* manasına gelen **ta'dil**, bir râvinin kendisine veya rivâyetine bakarak güvenilir olduğunu açıklamaktır. **Tezkiye** kavramı ile eş anlamlıdır. **Cerh-ta'dil ilmi** ise, rivâyetlerinin kabulü veya reddi açısından râvîleri inceleyip özel lafızlar kullanarak durumlarını açıklayan bir hadis ilmidir. Cerhedene **cârih**, cerhedilene **mecrûh**, ta'dil edene **muadil** veya **müzekkî**, ta'dil ve tezkiye edilene **âdil** veya **adl**, cerh-ta'dil faaliyetine **tenkid**, bu faaliyeti yapana da **münekkid** (çoğulu: Nukkâd) denir.

Cerh-Ta'dil Şartları

Hadis ve sünneti *sahîh* haliyle koruyup nakletme sorumluluğunun gereği olarak bilimsel amaçlı bir tenkid yöntemi olan **cerh-ta'dil**, hem Allah, hem de kul hakkını ilgilendirmesi sebebiyle çok dikkat gerektiren zor bir iştir. İbn Dakîk el-İd'in (ö. 702/1302), "*Müslümanların ırzları, cehennem çukurlarından bir çukurdur; kenarında hadisçilerle hâkimler durur*" sözü, bu faaliyetin gıybet ve dedikoduyla arasındaki ince sınırı ifade eder. Bu nedenle muhaddisler, cerh-ta'dilin geçerli olabilmesi için bazı şartlar belirlemişlerdir. Buna göre, öncelikle münekkidin kendisi cerhedilmiş olmamalı, doğru sözlü, ilim ve takva sahibi, iyi niyetli, tarafsız ve inşafı olmalı, cerh-ta'dil sebepleri ile lâfızlarının anlamını iyi bilmelidir. Ayrıca, cerh-ta'dil âdâbına uyarak tenkidde ılımlı olmalı, râvinin kusurları yanında iyiliklerinden de bahsetmeli, gerektiğinde ve gereği kadar cerhetmelidir.

Diğer taraftan münekkidler, *tenkid ettikleri râvî sayısına ve tenkid tarzına* göre sınıflandırılmışlardır. Meselâ İbn Maîn ve İbn Ebî Hâtim er-Râzî *râvîlerin genelini*, Şu'be ve İmam Mâlik *râvîlerin çoğunu*; İbn Uyeyne ve Şâfiî de *bazı râvîleri* tenkid süzgecinden geçiren münekkidlerdir.

Tenkiddeki tavırları açısından münekkidler üç gruba ayrılır: Yahya b. Saîd el-Kattân, İbn Maîn ve Ebû Hâtim er-Râzî, tenkidlerinde *katı/müteşeddîd*; Tirmizî ve Hâkim *gevşek/mütesâhil*; Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebû Zür'a er-Râzî ve İbn Adî ise *ılımlı/mu'tedil* davranan münekkidlerdendir.

Râvîlerin Özellikleri

Bir hadisin kabul edilebilmesi için râvîsinde **adâlet** ve **zabt** denilen iki temel özelliğinin bulunması gerekir.

Adâlet (العدالة)

Sözlükte, *doğruluk ve dürüstlük* anlamına gelen adâlet kelimesi, hadis ilminde genel anlamıyla râvîde bulunması gereken rivâyet ehliyetini ifade eder. Bu ise, râvinin kişisel ve toplumsal hayatta dinî ve ahlâkî ölçülere uygun davranması, ayrıca saygınlığını koruması ile gerçekleşir. Böyle bir kimseye, *rivâyeti makbul ve geçerli* anlamında "**adl**" veya "**âdil**" (çoğulu: udûl) denir.

Adâletin Unsurları

Adâletin beş unsuru vardır:

1. İslâm (الإسلام)

İslâm bilginleri, fâsığın verdiği haber konusunda dikkatli davranılmasını (49Hucurât, 6) ve şahitlerin âdil ve saygın kişiler olmasını (2Bakara, 282; 65 Talâk, 2) emreden âyetlere dayanarak müslüman olmayan kimsenin rivâyetinin kabul edilemeyeceği konusunda ittifak etmişlerdir. Çünkü İslâm'a inanmayan, dolayısıyla ona karşı düşmanca bir tutum içinde bulunup bulunmayacağı kestirilemeyen gayr-i müslimin *din* demek olan hadislerin rivâyetinde dürüst davranıp doğru söylediğinden emin olunamaz. Nitekim Allah, böyle kimseler hakkında "Dirliğinizi bozmada kusur etmezler" (3Âl-i İmrân, 118) buyurmaktadır. Bu nedenle, râvinin müslüman olması adâletin en önemli şartıdır. Ancak râvide müslümanlık, hadisi öğrenirken (*tahammül*) değil, naklederken (*eda*) şarttır. Cübeyr b. Mut'im (ö. 59/679) gibi birçok sahâbî, müslüman olmadan önce öğrendikleri hadisleri müslüman olduktan sonra nakletmişlerdir.

2. Bülûğ (البلوغ)

Bülûğa ulaşmamış çocuklar âdil sayılmadıkları için rivâyetleri kabul edilmez. Çünkü çocukta henüz din ve günah bilinci gelişmediği için doğru söyleyip söylemediği şüphelidir. Ergenlik de hadisi öğrenirken değil, öğretirken şarttır. Dolayısıyla çocuğun bülûğdan önce öğrendiği hadisi bülûğdan sonra nakletmesi caizdir. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin başta olmak üzere Numan b. Beşir, İbn Abbas ve Abdullah b. Zübeyr gibi birçok sahâbî, çocukken hazır bulundukları ilim meclislerinde öğrendikleri hadisleri ergenlik çağından sonra rivâyet ettiklerinde, bu hadislerin makbul olduğu konusunda kimse itiraz etmemiş, tereddüd göstermemiştir.

3. Akıl (العقل)

Dinî sorumluluğun temelini teşkil eden akıl, hadisin hem öğrenilmesi hem de öğretilmesi aşamasında şarttır. Çünkü dünya ve âhiret açısından büyük bir sorumluluk gerektiren hadis rivâyetinin akılsız veya akli kıt kişiler tarafından gereği gibi yerine getirilmesi düşünülemez.

4. Fısktan Uzak Durmak/Takva (التَّقْوَى)

Allah'ın emirlerini terk etmek ve yasaklarını çiğnemek suretiyle hak yoldan sapmak anlamına gelen **fısk**, istilahta, *büyük günah işlemek veya küçük günah işlemekte ısrar etmek* demektir. Fâsığın haberinin doğruluğu araştırılmadan kabul edilemeyeceği, "Ey iman edenler! Eğer fâsık size bir haber getirirse (o haberin) doğruluğunu araştırın" (49Hucurât, 6) âyetiyle sabittir. Her biri haber niteliği taşıyan hadisler, sahîh olduklarına kanaat getirilirse delil olur. Halbuki fâsıklık, böyle bir kanaat edinmeye engel olmanın ötesinde haberin yalan olma ihtimalini güçlendirir.

Genel olarak Allah'ın emirlerine uymamak hoş olmamakla birlikte, O'na karşı işlenen günahların bir kısmı diğerlerine göre daha büyüktür. Nitekim gerek Kur'an-ı Kerim'de gerekse hadislerde *büyük-küçük günah* ayırımı yapılmaktadır.

Büyük-küçük günah ayırımının yapıldığı âyet ve hadisler var mıdır? Araştırınız.



SIRA SİZDE

Bu ayırmadan hareketle günahların râvinin adâlet sıfatına etkisinin farklı olduğu, dolayısıyla her günahın adâleti yok etmediği genellikle kabul edilen bir husustur. Çünkü râvinin âdil olması, günahsız ve hatasız olduğu anlamına gelmez. Peygamberler hariç her insan günah işlemiş olabilir. Bu nedenle davranışlarında *iyilik ve dindarlık* ağır basan kimse, diğer şartları da taşırsa *âdil* kabul edilir.

5. Mürüvvet (المروءة)

Sözlükte mertlik, yiğitlik, insanlık, olgunluk ve iffet gibi anlamlara gelir. Istılahta, onurlu yaşama, genel ahlâk ve âdâba uyma ve dinin hoş gördüğü geleneklere saygılı gösterme olgunluğudur.

Hadis râvîlerine dair biyografi kaynaklarında mürüvveti ihlâl edici hal ve hareketler arasında ücret karşılığında hadis nakletmek, kibirlilik, falcılık, aşırı şakacılık, şaklabanlık, gevezelik, utanmazlık, boş işlerle uğraşmak gibi islâmî gelenekte hoş karşılanmayan davranışlar ile ilmin itibarını sarsan kılık-kıyafet ile dolaşmak en çok rastlanan tenkid sebepleridir.

Adâleti Tesbit Yolları

Muhaddisler, bir râvînin adâletini genel olarak iki yöntemle belirlemeye çalışmışlardır

1. Şöhret (الشُّهُرَةُ)

Bir râvînin adâletinin belirlenmesinde en muteber ve kestirme yol, yaşadığı toplumda *âdil bir kimse* olarak ün yapmasıdır. Hadis ve fıkıh usulünde genel kabul gören ve *istifada* (الاستفادة) olarak da adlandırılan bu tesbit yöntemi, *özde ve sözde güvenilirliği herkesçe bilinen ve kabul edilen bir râvînin ayrıca ta'dîle ihtiyacı bulunmadığı düşüncesine dayanır.*

Başta dört mezhep imamı ve kütüb-i sitte müellifleri olmak üzere, öteden beri İslâm toplumunda gönüllerde taht kurmuş pek çok âlim ve muhaddisin adâleti bu yolla bilinmektedir. Ancak İbn Abdilberr, “*bu ilmi her nesilden âdil olanlar öğrenir*” (Beyhakî, Sünen, X, 209) anlamındaki bir rivâyetten hareketle, ilimle uğraştığı bilinen herkesin, aksi sabit oluncaya kadar âdil sayılması gerektiği görüşündedir. Ne var ki, ihtiyattan uzak olarak nitelendirilen bu görüş, kabul görmemiştir.

2. Tezkiye (التزكية)

Kendisi *âdil* olan bir kimsenin, âdil olup olmadığı bilinmeyen bir şahsı *temize çıkarması* anlamına gelen **tezkiye**, *ta'dîl* kelimesi ile eş anlamlıdır. Tezkiyede bulunan kimseye **müzekkî** denir.

Hadis ve fıkıh bilginleri, **rivâyet** ve **şehâdet** kavramlarına bakış açılarına göre bir râvînin ta'dîli için kaç kişinin gerekli olduğu sorusuna farklı cevaplar vermişlerdir. Çoğunluk, rivâyeti şahitlikten ayırarak şahitliğin aksine rivâyette *bir muaddilin tezkiyesini* yeterli görür. Rivâyeti şahitlik gibi kabul eden bazı âlimler, şahitlikte olduğu gibi rivâyette de *en az iki muaddildin ta'dîlini* şart koşarken, ta'dîlin haber niteliği taşıdığını söyleyen bazıları da, *bir muaddildin tezkiyesini* yeterli bulurlar.

Ayrıca, bir râvînin rivâyetinin *Sahîhayn*'da geçmesi o râvî için bir ta'dîl göstergesi sayılır. Çünkü bu iki eser, cerhedilmiş râvîlerin hadislerine yer vermeme prensibi üzerine telif edilmiştir.

Zabt (الضبط)

Sözlükte yakalamak, sağlam tutmak, iyice ezberlemek anlamına gelen **zabt**, râvînin ezberden rivâyet ediyorsa hadisi iyice ezberlemesi, kitaptan rivâyet ediyorsa kitabını her türlü değişikliğe karşı koruması, hadisi mana olarak rivâyet ediyorsa kullandığı lâfızların ne anlama geldiğini bilmesi, kısaca rivâyet konusunda duyarlı, dikkatli ve bilgili olmasıdır. Böyle bir râvîye **zabt sahibi** veya **zâbit** denir.

Râvînin öncelikle *dindar, ahlâklı ve şahsiyetli* olması şarttır, fakat yeterli değildir. Aynı zamanda *hafızası güçlü, bilgili ve dikkatli* olması gereklidir. Bu nedenle, son derece dindar oldukları halde zâbit olmayanların rivâyet ettikleri hadislerle itibar edilmemiştir. Ebu'z-Zinâd (ö. 131/748), İmam Mâlik, İbnü'l-Mübârek, İbn Mehdî, Yahya b. Maîn ve Ahmed

b. Hanbel gibi birçok muhaddis bu duruma dikkat çekmiştir. Ahmed b Hanbel, hadis rivâyetinin *zabt yeteneği ve parlak zekâ* gerektiren çok önemli bir iş olduğunu söylerken, İbn Mehdî kişinin din konusunda bir âyet veya bir isim gibi iyice ezberlemediği bir hadisi rivâyet etmeye kalkışmasını haram saymıştır. İmam Mâlik de, faziletli, sâlih ve âbid kimseler olmalarına rağmen ne rivâyet ettiğini bilmeyenlerden hadis alınamayacağını belirtmiş; mescid-i nebevî'yi gösterip “*Şu direklerin dibinde, Resûlüllah şöyle buyurdu’ diyen yetmiş kişiye rastladım; hangisine hazineyi teslim etseniz gözünüz arkada kalmazdı. Ama bu işin ehli olmadıkları için hiç birinden hadis almadım*” diyerek rivâyetinde dindarlığın gerekli fakat yeterli olmadığına vurgu yapmıştır.

Muhaddisler, *zabtı*, *hıfz* (ezberleme) *zabtı* (**zabtu’s-sadr**) ve *kitap zabtı* (**zabtu’l-kitâb**) diye iki kısımda ele almışlardır. Bir râvînin dinlediği bir hadisi dilediği anda hatırlayıp ezberinden nakledecek şekilde sağlam ezberlemesine **hıfz zabtı**, hadislerinin yazılı bulunduğu kitabını her türlü değiştirme ve sokuşturmalarla karşı korumasına da **kitap zabtı** denir.

Bir râvînin rivâyetinde az hata yapması, genel olarak o râvînin zabt sahibi olduğunu göstermekle birlikte, hadis âlimleri zabtın belirleyici unsurlarını dört madde altında toplamışlardır.

Zabtın Unsurları

1. Teyakkuz (التيقظ)

Dikkat ve uyanıklık anlamına gelen teyakkuz, râvînin rivâyetlerini iyi bilmesi, tanınması ve başkalarının rivâyetlerinden ayırdedebilme dikkatini göstermesidir. Dalgınlık râvînin rivâyetlerini karıştırmaya veya başkasının hadislerini kabullenip kendisininmiş gibi rivâyet etmesine yol açar. Bu nedenle, **etbâu’t-tâbiîn** muhaddislerinden Şu’be b. el-Haccâc (ö. 160/777), meşhur râvîlerden onların bilip tanımadığı hadisler rivâyet edenlerin hadislerinin terk edilmesi gerektiğini söyler.

2. Hıfz (الحفظ)

Hıfz, râvînin ezberleme güç ve yeteneği, hadisi tam ve sağlam bir şekilde ezberleyip aklında tutma kabiliyeti demektir. Râvînin çokça yanılması, hata yapması, şâz ve münker hadisler rivâyet etmesi, hafızasının sağlam olmadığını veya rivâyetlerini iyi ezberlemediğini gösterir. Hadis münekkidleri, her râvînin birer insan olarak hata yapma ve yanılma payı bulunduğunu göz ardı etmemekle birlikte, rivâyetlerinde hata ve yanılırları ağır basan râvîlerin hadislerini terk etmişlerdir. Tirmizî, Yahya b. Saîd el-Ensârî’nin Rabi’ b. Su-beyh (ö. 160/777), Mübârek b. Fadâle (ö. 164/780), Ebû Bekr b. Ayyâş (ö. 173/789) ve Şerîk (ö. 177/793) gibi râvîlerden rivâyetinde bulunmamasını hafızalarının zayıflığına bağlar.

3. Kitabı Korumak (ضبط الكتاب)

Râvînin, hadislerinin yazılı bulunduğu asl denilen kitabını, uğrayabileceği değişiklik ve sokuşturmalarla karşı koruyup her türlü şüpheden uzak tutması anlamına gelen **kitap zabtı**, gerek hadislerin sahihliğini tesbitte gerekse hafızadan kaynaklanan yanlışmalarda ve diğer râvîlerle olan rivâyet ihtilaflarının belirlenip giderilmesinde çok önemlidir. Nitekim İbn Cüreyc (ö. 150/767), Ebû Ca’fer Muhammed b. Ali’nin naklettiği bir hadise itiraz edilince kitabına başvurarak iddiasını ispatlamıştır. İbnü’l-Mübârek de, muhaddisler Şu’be’nin hadisinde ihtilafa düştüklerinde Gunder’in (ö. 193/809) kitabını hakem tayin ettiklerini söylemiştir. Bu nedenle *kitap zabtı* konusunda çok duyarlı davranan bazı muhaddisler, kitaplarını emanet vermekten bile kaçınmışlardır. Örneğin Hammâd b. Zeyd’in (ö. 179/795), Abdullah b. el-Mübârek gibi çok güvenilir meşhur bir muhaddise bile kitabını teslim etmekten kaçındığı, ancak kendi huzurunda onu istinsah etmesine izin verdiği söylenir. Daha da ileri giderek râvînin başkasına verip geri aldığı kitaptan hadis nakletmesine olumlu bakmayan muhaddisler dahi vardır.

Râvînin kitabını yeterince koruyamaması veya bu konuda duyarlı davranmaması, zabt gevşekliğinin bir kanıtı olarak değerlendirilir.

4. Mana ile Rivâyette Lâfızların Anlamını Bilmek

Hadisi lâfzı değil de, manası ile rivâyet eden râvî, mana ile rivâyet şartlarına sahip olmalıdır.

Hadis rivâyetinde aslolan, mümkün olduğunca lâfızlarına bağlı kalmaktır. Bununla birlikte aynı lâfızlarla rivâyet etme imkânı bulamayan râvî, hadisin anlamını bozabilecek lâfızları bilmesi gerekir. Aksi takdirde farkında olmadan ciddi anlam kaymalarına yol açılabilir; haramı helâl, helâli de harama dönüşebilir.

Zabtı Tesbit Yolları

Bir râvînin zabt sahibi olup olmadığını anlamının başlıca *iki yolu* vardır:

1. Mukayese (المقايسة)

Bir hadisin farklı rivâyetlerinin bir araya getirilip birbirleriyle karşılaştırılması demek olan **mukayese**, o hadisin sıhhat derecesinin tesbitinde olduğu gibi râvî veya râvîlerinin zabt seviyelerinin belirlenmesinde de son derece önemlidir. Kullanımı Hz. Peygamber ve sahâbeye dayanan bu usûl, zamanla geliştirilerek esaslı bir yöntem haline gelmiştir. İbnü'l-Mübârek, "*Hadis(ler)inin sahîh olmasını istersen onları birbiriyle mukayese et*" sözüyle; İmam şâfiî de **haber-i vâhid**'in delil olma şartlarını sıralarken "*râvî, hadis hâfızlarının rivâyet etmiş olduğu bir hadisi nakledecekse, rivâyeti onlarınkine uygun olmalıdır (...)* Rivâyetlerin bir araya toplanıp birbirleriyle karşılaştırılması sayesinde sahîh olanlar olmayanlardan, zayıf râvîler hıfzı güçlü olanlardan ayrılır" ifadesiyle buna dikkat çekmiştir. Şu'be, Süfyân b. Uyeyne, Yahya el-Kattân ve İbn Mehdî gibi ünlü hadis imamları, râvî ve rivâyetler hakkında hüküm verirken bu usûlü sıkça kullanmışlardır.

SIRA SİZDE



4

İmam Şâfiî'nin haber-i vâhid'in delil olması için ileri sürdüğü şartları öğrenmek isterseniz öncelikle hangi eserine bakarsınız? Niçin?

Ashâbın rivâyetlerini birbirleriyle karşılaştırmak, bir muhaddisin rivâyetlerini değişik zamanlarda karşılaştırmak, bir hadis hocasının birkaç öğrencisinin rivâyetlerini karşılaştırmak, hoca ile akranlarının rivâyetlerini karşılaştırmak, kitaptaki rivâyeti ezberdeki veya başka bir kitaptaki ile karşılaştırmak ve hadisi Kur'an'la karşılaştırmak belli başlı mukayese şekilleridir.

2. İmtihan (الإمتحان)

Zabıtın tesbitinde kullanılan metodlardan biri de, râvîlerin rivâyet bilgilerini haberli veya habersiz olarak yoklamaktır. Hatîb el-Bağdâdî elinde rivâyetlerinin yazılı olduğu bir kitap bulunmadığı halde ezberinden rivâyet eden kimsenin zabt durumu, hadislerin sened ve metinleri karıştırılmış (**maklûb**) olarak kendisine arz edilmesiyle anlaşılabileceğini söyler. Bu amaçla Hammâd b. Seleme (ö. 127/745), Sâbit el-Bünânî ve Ebân b. Ebî Ayyâş'a (ö. 138/755) hadislerin sened ve metinlerini birbirine karıştırarak sorardı. Sâbit, durumu farkedip değişikliği düzeltir fakat Ebân farkına bile varmazdı. Bu yöntemin en meşhur örneği, Buhârî'nin tabi tutulduğu zabt imtihanıdır. Bağdad'a geldiğinde yörenin önde gelen muhaddisleri tarafından sened ve metinleri birbirine karıştırılmış yüz kadar hadis kendisine arz edildiğinde, herbir senedi ait olduğu metne yerleştirerek rivâyetleri düzeltmiş, böylece çevresinin takdirini kazanmıştır.

Zabt Yönünden Râvîlerin Taksimi

Hadis münekkidleri, râvîleri zabt derecelerine göre üçe ayırmışlardır:

1. *Hıfz ve itkan sahibi olanlar*. Bu kısımdaki râvîlerin rivâyet ettiği hadislerin dinde delil olduğunda görüş birliği vardır.
2. *Bazen yanılmakla birlikte hadisleri genellikle sahih olanlar*. Bunların hadisleri de alınır. Çünkü böyle râvîlerin hadisleri terkedilecek olsaydı, pek çoklarının hadisini terketmek gerekirdi.
3. *Genellikle hata yapan ve yanılanlar*. Bunların hadisleri alınmaz.

Zabtı Bozan Haller

Bazı davranışlar vardır ki, bunlar râvînin hadis öğrenim ve öğretimi konusunda yeterince uyanık, dikkatli, titiz ve bilgili olmadığını gösterir. Bunlar, *hadis öğrenim veya öğretimi esnasında uyuklamak, sahih bir nüsha ile karşılaştırılmamış kitaptan hadis rivâyet etmek, telkine açık olmak, çokça şâz ve münker hadis rivâyet etmek ve rivâyet hatalarında inadına direnmek* diye özetlenebilir.

Adâletin ve Zabtın Değişkenliği

Râvîdeki *adâlet* ve *zabt* vasfının değişip değişmeyeceği, başka bir ifade ile bu vasflarda bir artma veya eksilmenin olup olmayacağı tartışılmıştır. Bazı âlimler, bu açıdan râvîler arasında bir derecelendirme yapılamayacağını söylerken, âlimlerin çoğunluğu râvîlerin *adâlet* ve *zabt* sıfatları dikkate alınarak yapılan rivâyet kaynakları sıralamasına ve haklarında durumlarına uygun tenkid ifadeleri kullanılmasına bakarak râvîler arasında farklılık bulunduğu kanaatinde dir.

Özellikle **zabt** ve **itkan**/sağlamlık durumunun râvîler arasında değişiklik göstermesi, rivâyet ettikleri hadislerin sıhhat derecelerini etkileyen en önemli faktördür. Diğer sıhhat şartlarını taşıması halinde zabtı tam olan bir râvînin hadisine **sahih**, eksik olanın hadisine **hasen**, gevşek ve zayıf olanın hadisine de **zayıf** hadis denilmesinin sebebi budur.

Râvîde Görülen Kusurlar

Râvînin cerhine sebep olan kusurlar, *beşi adâlet, beşi de zabt* sıfatıyla ilgili olmak üzere *on noktada* toplanır. **Metâin-i aşere** (الْمَطَائِنُ الْعَشْرَةُ: on cerh noktası) denilen bu kusurlar şunlardır:

Adâlet Sıfatıyla İlgili Kusurlar

1. *Kizbü'r-râvî* (كَيْدُ الرَّاوي: Yalancılık)

Sözlükte, bilerek veya bilmeyerek bir şeyi veya olayı olduğundan farklı haber vermek anlamına gelen yalancılık, hadis ıstılahında kasıtlı olarak bir söz, fiil, takrir veya sıfat uydurarak Hz. Peygamber'e isnad etmek demektir. Hz. Peygamber, genel anlamda büyük günahlar arasında saydığı yalancılığın hadis rivâyetine sokulmasını “*Bana kasden yalan isnad eden cehennemdeki yerine hazırlansın*” ve “*Yalan olduğunu bile bile benim adıma hadis rivâyet eden yalancının biridir*” buyurarak şiddetle yasaklamıştır. Râvîde görülen yalancılık, *hadis rivâyetinde yalancılık* ve *günlük hayatta yalancılık* diye iki kısma ayrılır. Hadis rivâyetinde yalancılık, yani hadis uydurmak, râvînin adâletini ortadan kaldıran en ağır cerh sebebidir. Bu nedenle, bilerek hadis uyduran kimsenin kâfir olacağını söyleyenler bile vardır. İslâm bilginlerinin çoğunluğu ise, hadis uydurmayı helâl saymadığı takdirde böyle bir kimsenin kâfir değil fâsik olduğunda hemfikirdir. Yine onlar, hadis uydurmanın

dine vereceği büyük zararı dikkate alarak uydurmacı bir râvînin bu davranışından dolayı pişman olup tevbe etmesi halinde bile rivâyetinin asla bir daha kabul edilemeyeceği görülmektedir. Bu konuda İbnü'l-Mübârek, “*Yalancının cezası, doğru sözlerinin de reddedilmesidir.*” derken, Ahmed b. Hanbel, hadiste yalan konuşup sonra da tevbe eden râvînin bu tevbesinin kendisi ile Allah arasında kaldığını, artık bir daha ondan hadis alınamayacağını belirtir.

Hadis münekkidleri, engin bilgileri, parlak zekâları, üstün kavrayışları yanında yalancılık belirtilerine karşı geliştirdikleri kuvvetli his ve melekeleri sayesinde gerçeği yalancıdan dürüstü sahtekârdan ayırmışlar, iftiracıların yalanlarına karşı amansız bir mücadele vermişlerdir. Rabi' b. Huseym'in (ö. 61/681) ifadesiyle onlar, sahîh olduğu gün gibi âşikâr olan hadisi kabul edip gece gibi karanlık olanları reddetmişlerdir. İbnü'l-Mübârek, uydurma hadislerle karşı duyulan endişeye “*Onlar için uzman âlimler yaşamaktadır. Allah, ‘şüphesiz Kur'an'ı biz indirdik biz; onu koruyacak olan da biziz’ (15Hicr, 9) buyuruyor.*” diyerek cevap vermiştir.

Râvînin yalancılığının bazı somut belirtileri de vardır. Bunlar için ilgili üniteye bakmanızı tavsiye ederek tarih ilminin bu konudaki önemine değinmekle yetinelim. Süfyân es-Sevrî “*Râvîler yalan söylemeye başlayınca, biz de onlara karşı tarih silahını kullandık*” diyerek; Hafs b. Gıyas (ö. 194/810) “*hadis hocasının yalancılığından şüphe ettiğinizde, onun ve rivâyette bulunduğu hocasının yaşını hesaplayın*” sözüyle; Hassân b. Zeyd de(ö. ?) “*yalancılara karşı tarih gibi bir yardımcı yoktur. Şeyhe kaç yılında doğduğu sorulur; doğum tarihini söyleyince doğru konuşup konuşmadığı anlaşılır*” ifadesiyle yalancılığın tesbitinde tarih bilgisinin önemine işaret etmiştir.

2. İttihâmu'r-râvî bi'l-kizb (إِثْتِهَامُ الرَّاَوِي بِالْكَذِبِ): Yalancılıkla itham

Râvînin Hz. Peygamber'e yalan isnad ettiği bilinmemekle birlikte, günlük hayatta yalan konuştuğu için hadis rivâyetinde de yalancılık ithamına maruz kalmasıdır. Bazı âlimler, daha da ileri giderek hayvanları aldatmayı bile bu kapsamda değerlendirirler. Yalancılıkla itham edilen bir râvînin rivâyeti kabul edilmez. Dinin temel kurallarına aykırı olması, uydurma belirtileri taşıması ve sadece bir râvî tarafından haber verilmesi durumunda ise mevzû hadis muamelesi görür. Ancak, böyle bir râvî yalancılıkla itham edilmesine sebep olan söz ve davranışlardan tevbe ederse sonraki rivâyetleri kabul edilir.

3. Fısku'r-râvî (فِسْقُ الرَّاَوِي): fâsıklık

Hadis bilginleri, bilerek fıskını açığa vuranların rivâyetinin reddedileceği konusunda aynı görüştedir. Ancak, tevil/yorum sebebiyle fıska düşenler için iki durum söz konusudur: *Fıskı Zannî Olanlar*'ın rivâyeti genel olarak makbul sayılmıştır. *Fıskı Kat'î/Kesin Olanlar* ise iki gruptur: *Yalan konuşmayı dinî bir görev sayanlar*'ın rivâyetlerinin reddedileceğinde ihtilâf yoktur. Râfiziliğin bir kolu olan ve yandaşları lehine yalan konuşmayı dinî bir görev sayan **Hattâbiyye** böyledir. *Mezhepleri lehine de olsa yalancılığı haram sayanlar*'ın rivâyetleri konusunda muhaddislerin tutumları, râvînin yalancılığa devam edip etmediğine bağlıdır. Zann-ı galiple yalancılığına hükmedilen râvînin rivâyetinin reddinde icma vardır.

DİKKAT



Muhaddisler, şerefli, ahlâklı ve bilgili kimselerden hadis öğrenmeye özen göstermeleri, ilim ahlâkı ve haysiyeti bakımından günümüzde şiddetle ihtiyaç duyulan örnek bir davranıştır. İşte bu bilimsel ve ahlâkî duyarlılık, muhaddislerin insanlarla alay eden, utanma ve ciddiyet duygularından yoksun kimselerden hadis almalarına mani olmuştur. Çünkü böyle aşağılık kimselerin fısk sayılan bayağı davranışlardan vazgeçmeyip her zaman bir günaha dalma, dolayısıyla Hz. Peygamber'e yalan isnad etme cüretinde bulunma ihtimali vardır.

4. Bid'atü'r-râvî (بِدْعَةُ الرَّاَوِي: Bid'atçılık)

Hız. Peygamber'in vefatından sonra, O'nun zamanında olmayan bir şeyi din adına ortaya çıkarmak anlamına gelen **bid'at** (البدعة), râvînin akidesiyle ilgili bir cerh sebebidir.

Bid'atın cerh sebebi sayılabilmesi için *küfrü gerektirip gerektirmediğine* bakılmış ve bu açıdan *küfrü gerektiren bid'at* (bid'at-i mükeffire) ve *fıskı gerektiren bid'at* (bid'ati müfessika) diye iki kısımda ele alınmıştır. Allah'ı cisimlere benzetmek (**tecsim**), O'nun cüziyyâtı bilmediğini söylemek, ilâhlığın Hz. Ali veya bir başkasına geçtiğine inanmak (**hulûl**) gibi inanç sapmaları *küfrü gerektiren bid'at* olarak değerlendirilmiş ve bu bid'atleri savunanların rivâyetleri ittifakla reddedilmiştir. Bid'ati fıskı gerektiren râvîlerin rivâyetleri, sahih olan görüşe göre, mezheplerinin propagandasını yapmamak şartıyla makbul sayılmıştır.

Muhaddisler, bid'atçı râvîlerin hadislerini değerlendirirken öncelikle onların dinî ve ilmi bakımından güvenilir olup olmadıklarını esas almışlardır. Bid'at olarak ileri sürülen hususlar önemli ölçüde subjektif değerlendirmelere dayanması, hemen her farklı inanç grubu karşıtlarını bid'atçılıkla suçladığı hatta tekfir etmesi sebebiyle, dinin temel ilkelerine aykırı düşmeyen düşüncelere sahip güvenilir râvîlerin hadisleri kabul edilmiştir. Aksi halde İbnü'l-Medîni'nin dediği gibi, Basralı muhaddisler Kaderî diye, Küfeliler de Şii diye terk edilecek olsaydı hadisler yok olur giderdi.



DİKKAT

Salâhattin Polat'ın Hadis Araştırmaları adlı kitabından Râvînin Adâleti Problemi Açısından Ehl-i Bid'atın Rivâyetleri konusunu okuyunuz.



K İ T A P

Temel hadis kaynaklarında bid'atçılıkla itham edilmiş bazı râvîlerin rivâyetlerinin bulunmasını nasıl açıklarsınız.



SIRA SİZDE

5

5. Cehâlet (الجهالة: Bilinmezlik)

Râvînin zâtının veya durumunun bilinmemesi demek olan **cehâlet**, râvînin ismi, künyesi, lâkabı, sıfatı ve nesebi gibi sıfatlarından biriyle meşhur olmasına rağmen, herhangi bir maksatla bunlardan başka bir adla anılması, ihtisar düşüncesiyle adının belirtilmemesi veya rivâyetinin çok az olmasından kaynaklanır.

Râvîler, şahısları ve vasıfları bilinip bilinmeme yönünden iki kısma ayrılır: *Şahısları ve vasıfları bilinenler*, ya **âdildir** veya **mecruh**. *Şahısları ve vasıfları bilinmeyenler* ise **mechûl** râvîlerdir.

Hadis bilginleri, mechûl râvîleri cehâletin türüne göre *mechûlü'l-ayn* ve *mechûlü'l-hâl* diye iki kısma ayırmışlardır. Hadis öğrenimi ve öğretimiyle meşhur olmayan, kendisinden sadece bir kişinin hadis naklettiği, kısaca tek râvîsi bulunan kimselere **mechûlü'l-ayn** denir. Hadiste mutlak olarak kullanılan **cehâlet** kavramı ile genelde bu kastedilir. Ebû Hâtim ise bununla **cehâletü'l-vasf** tabirini kaseder. Mechûl bir râvîden ilmî şöhrete sahip en az iki kişinin rivâyette bulunması, onu mechûlü'l-ayn olmaktan çıkarır. Hadisçilerin çoğunluğuna göre, mecûlü'l-ayn olan râvî, **mübhem** hükmünde olup rivâyeti kabul edilmez.

Hali mechûl anlamına gelen **mechûlü'l-hâl** ise, kendisinden iki veya daha fazla kimse adını vererek hadis rivâyet ettiği halde hakkında cerh veya ta'dîl hükmü verilmediği için âdil olup olmadığı bilinmeyen râvîler için kullanılır. **Mestûr** da denilen bu tür râvîler iki kısımdır.

1. *Adâleti zâhiren ve bâtinen mechûl olanlar*. Cumhura göre bunların rivâyetleri reddedilir. Çünkü râvîde adâlet şarttır; adâleti bilinmeyenin rivâyeti makbul değildir.
2. *Adâleti zâhiren var olup bâtinen mechûl olanlar*. Bunlar, haklarında müzekkîlerin tezkîyesine başvurulmuş râvîler olup rivâyetleri bazı muhaddisler tarafından makbul sayılmıştır.

Zabt Sıfatıyla İlgili Kusurlar

1. Kesretü'l-ğalat (كثرة الغلط): Çok hata yapmak

İnsanoğlu yaratılışı gereği hatasız değildir. En sağlam ve güvenilir râvîler bile bazen hataya düşmüşlerdir. İbnü'l-Mübârek'in "kim yanılmaz ki" ve Yahya b. Maîn'in "hata yapmadığını iddia eden en büyük yalancıdır. Hadis rivâyet edip de yanılana değil, yanılmayana şaşarım" sözleri bunun açık ifadesidir. İşte bu gerçeği dikkate alan muhaddisler, kasıtlı olmayan ve aşırılığa kaçmayan hataları hoş görü ile karşılamışlar, hata ve yanılmaları haddi aşanları ise cerh etmişlerdir.

Râvînin zabtını yok edecek yanılma derecesini belirlemede somut bir ölçü yoktur. Bu nedenle hadis münekkidlere, râvîlerin rivâyetlerindeki hata-isabet oranına göre hüküm vermeye çalışmışlar; hatası ağır basanları *çok yanılmakla* cerhederek rivâyetlerini terk etmişlerdir.

Münekkidler, hatada ısrarı da önemli bir cerh sebebi olarak görmüşler, kendisine gerekli ve yeterli açıklama yapıldığı halde inatla hatasında direnen râvînin bütün rivâyetlerini geçersiz sayıp artık ondan hadis almamışlardır.

2. Fartu'l-ğafle (فرط الغفلة): Çok yanılmak

Râvînin *dalgınlık ve dikkatsizliği* anlamına gelen **gaflet**, belli ölçüde her insanda görülebilecek doğal bir durumdur. Hadis rivâyetinde aşırı derecede dalgınlık gösterip dikkatsiz davranmak bir cerh sebebi olarak kabul edilmiştir. **Fuhşu'l-gaflet** de denilen ve rivâyetin reddini gerektiren bu zabt kusuru, kitabında yanlış bulunduğu kendisine söylenen bir râvînin, bu sözün doğru olup olmadığını araştırmaksızın rivâyetini değiştirmesi, telkin yoluyla kendisine empoze edilen rivâyetleri kendisininmiş gibi rivâyet etmesi veya farkında olmadan manayı değiştirecek ölçüde hata yapması şeklinde ortaya çıkar.

DİKKAT



Her insanda belli ölçüde var olan hata ve yanılma gibi zabt kusurları, ancak "çok" veya "aşırı" olduğunda cerh sebebi sayılır.

3. Vehim (الوهم): Yanılma

Râvînin rivâyet kurallarını bilmemesi sebebiyle, doğru zannederek yanlış hadis rivâyet etmesidir. **Mürsel** veya **munkatı** hadisi **muttasıl**, muttasıl hadisi mürsel; **merfû** hadisi **mevkûf**, mevkûf bir hadisi merfû rivâyet etmek suretiyle isnadda veya bir hadisi başka bir hadisla karıştırmak suretiyle metinde yanılmak gibi. Güvenilir râvîlerle zayıf olanları karıştırıp birbirinin yerine koymak da böyledir. Vehim sonucu meydana gelen kusura *illet* denir. Hadisin zahirine bakarak anlaşılması zor olduğu için, sadece bu ilimde uzmanlaşmış muhaddislerin farkına varabileceği vehim kusurlarının bulunduğu hadise **mualllel hadis** denir. Rivâyetlerinde çokça illet bulunan râvînin tek başına rivâyet ettiği hadisler terk edilir.

4. Muhâlefetü's-sikât (مخالفة الثقات): Sika râvîlere muhalefet

Zayıf bir râvînin sika/güvenilir râvîlerin rivâyetine veya sika bir râvînin kendisinden daha güvenilir râvîlerin rivâyetlerine aykırı hadis nakletmesi demektir. Genellikle râvînin hata veya yanılığısından kaynaklanan muhalefet, **idrac**, **kalb**, **ızdırab**, **tashîf-tahrîf** ve **senede râvî eklemek** suretiyle, hadisin senedinde veya metninde meydana gelir. Zayıf râvînin sika râvînin rivâyetine aykırı düşen hadisine **münker**, aykırı düştüğü hadise **ma'rûf**; sika râvînin kendisinden daha sika olan râvînin hadisine **şâz**, aykırı düştüğü hadise **mahfûz** denir. Rivâyetlerinde çokça muhalefet bulunan râvîlerin rivâyeti kabul edilmez.

5. Sûü'l-hıfz (سوء الحفظ: Kötü hâfıza)

Sika olarak bilinen bir râvînin rivâyetlerinde hata yönü ağır basacak derecede akıl veya hâfıza kaybına maruz kalması demektir. Hadis münekkidleri râvîlerin çeşitli nedenlerle yakalandıkları akıl veya hâfıza kaybını yakından takip etmişler, bu durumda olanları tesbit ederek hadis rivâyet etmelerine engel olmaya çalışmışlar ve başkalarını bu râvîlere karşı uyarmışlardır.

Râvideki akıl veya hâfıza kaybı *sürekli* ve *ârizî* diye iki kısma ayrılır. Kalıcı şekilde akıl ve zihin sağlığı bozuk bir râvînin rivâyetinin kabul edilemeyeceği âşikârdır. Hadis ilminde *sû-i hıfz* denildiğinde, genellikle *ârizî* yani sonradan ortaya çıkan hafıza kaybı kasdedilir. Aslında sika olan birçok râvî vardır ki, yaşlılık, hastalık veya bunama gibi doğal veya ârizî sebeplerle hâfıza kaybına uğramış ve rivâyetlerini karıştırır hale gelmiştir.

İhtilât (الاختلاط) denilen bu durum, rivâyetin kabulüne engeldir. Bu nedenle hadis münekkidleri râvîleri bu açıdan araştırıp ihtilâta uğrayanları, ihtilâta uğrama zamanlarını ve sebeplerini, ihtilâttan önce ve sonra onlardan hadis rivâyet edenleri ve bunların rivâyetlerini belirlemeye çalışmışlardır. İhtilât dönemi veya tarihi belli ise, ihtilâttan önceki rivâyetlerini kabul etmiş, sonrakileri reddetmişlerdir. İhtilât zamanı belli olmayanlar ile ihtilâta maruz kalıp kalmadıkları şüpheli olanların rivâyetlerinde ise tevakkuf etmişler, çekimser kalmışlardır.

Bazı Cerh-Ta'dîl Problemleri

Hadis münekkidleri, tenkid faaliyetleri esnasında bazı problemlerle karşılaşmışlardır. Hadisle ilgisi sebebiyle fıkıhı da yakından ilgilendiren bu problemlerin çözümlenmesinde fıkıh usulcülerinin önemli katkıları vardır. Böylece her problemin çözümünde, kendi içinde tutarlı gözükken değişik görüşler ortaya çıkmıştır. Burada söz konusu görüşleri ele alıp değerlendirme imkânı bulunmadığı için bu problemlerin bazılarını hatırlatıp *en sahîh* kabul edilen görüşü hatırlatmakla yetineceğiz.

Cerh-Ta'dîl Sebebinin Açıklanması

Uzman münekkidler tarafından geçerli sebeplere dayalı olarak yapılan gerekçeli (**müfesser**) cerh-ta'diller ittifakla makbuldür. Gerekçesi açıklanmayan (**mübhem/mücmel**) cerh-ta'dillerin kabul edilip edilmeyeceği ihtilâfıdır. Hadisçi ve fıkıhçıların cumhuruna göre, uzman bir münekkidin gerekçesini belirtmediği ta'dil geçerli iken gerekçesini açıklamadığı cerh geçersizdir. Çünkü ta'dil sebeplerini saymak zor, fakat cerh gerekçesini belirtmek kolaydır. Ayrıca, cerh sebeplerinin münekkidlere göre değişiklik göstermesi ve sebebin geçerli olup olmadığının anlaşılması açısından da cerhin beyanı gereklidir.

Cerh-Ta'dîl Edenlerin Sayısı

Sahîh kabul edilen görüşe göre *haber-i vâhid ile amel etmenin gerekliliği* prensibine dayanılarak bir kişinin cerh-ta'dili yeterli görülmüş, ancak iki kişi olması ihtiyata daha uygun bulunmuştur.

Cerh-Ta'dîlin Çelişmesi

Burada, bir râvî hakkında bağdaştırılamayacak tarzda hem cerh hem ta'dil bulunması anlamına gelen **teâruz**, *aynı münekkidden kaynaklanan teâruz* ve *farklı münekkidlerden kaynaklanan teâruz* olmak üzere iki çeşittir. Aynı münekkidden kaynaklanan teâruzda

münekkidin son tenkid hükmü geçerlidir. Çünkü burada münekkidin tenkid ictihadında bir değişiklik var demektir. Çelişkili tenkid hükümlerinden hangisinin sonra olduğu bilinemezse hiç biri dikkate alınmayıp tevakkuf edilir. Cerh-ta'dil ilminde kastedilen asıl teâruz, farklı münekkidlerden kaynaklanan teâruzdur. Bu durumda, en muteber görüşe göre, râvîyi ta'dil edenler sayıca çok olsa da gerekçesi açıklanan cerh geçerli sayılır.

Sika Râvînin Rivâyetinin Ta'dil Değeri

Sika bir râvînin adını açıkladığı veya açıklamadığı bir kimseden hadis rivâyet etmesi, çoğunluğun görüşüne göre o kimseyi ta'dil anlamına gelmez.

Bir Âlimin Rivâyet Ettiği Hadisle Amel Edip Fetva Vermesi

Bir âlimin rivâyet ettiği hadise uygun amel edip fetva vermesi, cumhura göre, o hadisin sahîh, râvîlerinin de güvenilir olduğunu göstermez. Aynı şekilde, amel ve fetvasının o konudaki hadisine aykırı düşmesi de, o hadisin zayıf ve râvîlerinin mecrûh olduğu anlamına gelmez.

Hadis Rivayeti Karşılığında Ücret Almak

Râvî tenkidinde tartışılan konulardan biri de, hadis rivâyeti karşılığında ücret alan kimseden hadis alınıp alınmayacağı meselesidir. Hediye ve hibe türünden bile olsa hadis rivâyet etme (tahdîs) karşılığında menfaat elde etmeye şiddetle karşı çıkanlara karşın, maddi ihtiyaçların giderilmesindeki zorunluluk sebebiyle şart koşmaksızın bunu caiz görenler veya bazı şartlara bağlayanlar da vardır. Şüphesiz İslâm düşüncesinde her şeyi Allah rızası için yapmak ve karşılığını O'ndan beklemek esas olduğu için genel olarak İslâm eğitim-öğretim geleneğinde maddi menfaat karşılığında ilim öğretmek hoş karşılanmamıştır. Ne var ki, her insan gibi kendisini ve ailesini geçindirmekle mükellef olan bir râvî, gerçekten ihtiyacı varsa, şart koşmak veya mecbur tutmaksızın geçimine sağlayacak bir gelir beklemesi de yadırganmamıştır. Dolayısıyla bu konuda birinci görüş ideal olmakla birlikte, ücret almayı bazı şartlara bağlayan üçüncü görüş daha gerçekçi gözükmektedir.

Cerh-Ta'dilin Şarta Bağlanması

Râvî tenkidinde dikkat edilmesi gereken noktalardan biri de, cerh-ta'dilin herhangi bir şarta bağlanıp bağlanmadığı, başka bir deyişle bir kayıtla sınırlandırılıp sınırlandırılmadığıdır. Ricâl kaynaklarına bakıldığında pek çok râvînin bir şartlı bağlı olarak cerh-ta'dil edildiğine dair pek çok örnek bulmak mümkündür. Bu örneklerden hareketle, cerh-ta'dilin sınırlandırıldığı başlıca unsurlar arasında, zaman, mekân, hoca, talebe, konu ve rivâyet lâfzı sayılabilir. “Falan kişinin falandan yaptığı rivâyetler makbul, falandan yaptıkları makbul değildir” veya “Falanın falandan falan yerde yaptığı rivâyetler makbul diğerleri değildir” gibi değerlendirmeler, birer şartlı cerh-ta'dil örneğidir.

Cerh-Ta'dil Lâfızları (الفاظ الجرح والتعديل)

Hadis münekkidleri, cerh-ta'dil kurallarına göre tenkid ettikleri râvîleri güvenilirlik durumlarına göre sınıflandırmışlar ve herbirinin güvenilirlik derecesini bazı ifadelerle belirtmişlerdir. Râvîler hakkında birer hüküm niteliği taşıyan bu ifadelere **cerh-ta'dil lâfızları** denir. Bu lâfızları derecelerine göre tasnif edip her derecenin hükmünü açıklayan ilk müellif, bilindiği kadarıyla İbn Ebî Hâtim er-Râzî'dir (ö. 327/939). Onun bu tasnifi, daha sonraki müellifler tarafından benimsenerek geliştirilmiştir. Bu lâfızlardan râvînin güvenilirliğine delâlet eden bazıları derecelerine göre şunlardır:

Ta'dîl Lâfızları

1. Derece: Lâfız veya mana yönüyle mübalâğa ifade eden lâfızlar:

أَوْثَقُ النَّاسِ (insanların en güvenilir), أَثْبَتُ النَّاسِ (insanların en sağlamı),
فُلَانٌ لَا يُسْأَلُ عَنْهُ (falanca gibisinden), إِلَيْهِ الْمُنْتَهَى فِي التَّثَبُّتِ (sağlamlıkta son nokta),
لَا أَعْرِفُ لَهُ نَظِيرًا فِي الدُّنْيَا (dünyada bir benzerini bilmiyorum)

2. Derece: Aynı veya farklı ta'dîl lâfızlarının tekrarıyla râvînin tam güvenilirliğini gösteren lâfızlar

ثَبَّ حُجَّةٌ (sağlamdır, huccettir), ثِقَةٌ حَافِظٌ (sikadır, hâfızdır),

ثِقَةٌ ثِقَةٌ (sikadır, sikadır)

3. Derece: Tekrar edilmeksizin güvenilirliği gösteren lâfızlar

إِمَامٌ (hadiste), مُتَّقِنٌ (sağlamdır), حُجَّةٌ (huccettir), ثِقَةٌ (sikadır), ثَبَّ (sağlamdır),
عَدْلٌ (âdildir), حَافِظٌ (hadis hâfızdır)

4. Derece: Râvînin zabtında biraz eksiklik olduğunu gösteren lâfızlar

لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ (bir sakıncası yok), لَا بَأْسَ بِهِ (hiçbir sakıncası yok), صَدُوقٌ (çok doğru sözlüdür),
صَدُوقٌ (çok doğru sözlüdür)

5. Derece: Dördüncü derecenin altında yer alan lâfızlar

إِلَى الصَّدَقِ (hadisi iyidir), مَحَلُّهُ الصَّدَقُ (böylesine doğru sözlü denilebilir),
صَدُوقٌ لَهُ (doğru sözlü fakat yanılır), صَدُوقٌ يَهُمُّ (doğru sözlülükten uzak değil),
مُقَارِبُ الْحَدِيثِ (hadisi sikaların hadisine), أَوْهَامٌ (doğru sözlü fakat birtakım yanlışları var),
وَسْطٌ (orta halli bir râvî)

6. Derece: En düşük ta'dîl lâfızları

صَدُوقٌ إِنْ شَاءَ اللَّهُ (inşallah doğru sözlüdür), صَالِحُ الْحَدِيثِ (hadisi itibara elverişlidir),
أَرْجُو أَنَّهُ لَا بَأْسَ بِهِ (umarım ki, hiçbir sakıncası yok), مَقْبُولٌ (rivâyeti makbul bir râvî),
يُرْوَى حَدِيثُهُ (hadisi itibar için yazılır), يُعْتَبَرُ بِهِ (hadisi itibar için yazılır),
يُكْتَبُ حَدِيثُهُ (hadisi itibar için rivâyet edilebilir)

İbn Hacer'in, sahâbeyi ta'dîl mertebelerinin başına yerleştirmesi, adâlet ve fazilet bakımından olup zabtı kapsamaz. Çünkü sahâbi olmayan râvînin sahâbîden daha sağlam bir hâfızaya sahip olması mümkündür.



DİKKAT

Ta'dîl Lâfızlarının Hükümü

Birinci ve ikinci dereceki ta'dîl lâfızları, râvînin mükemmel bir adâlet ve zabta sahip olduğunu gösterir. Bunların hadisleri **en sahîh** olup daha çok *Sahihayn*'da bulunurlar. Üçüncü derece lâfızları da râvînin âdil, zabıt ve hadisinin **sahîh** olduğuna delâlet eder. Bu râvîlerin rivâyetleri *Sahihayn*'da, ayrıca İbn Huzeyme ve İbn Hibbân gibilerin *Sahih*lerinde bulunur. Dördüncü derecedeki lâfızlar, râvîde adâletin tam fakat zabtın eksik olduğunu gösterir. Böyle râvîlerin hadislerine **hasen lizâtihi** denir ve daha çok *sünen*lerde bulunurlar. Bunlar, **mütâbi**' ve **şâhid** rivâyetler yardımıyla **sahîh ligayrihi** derecesine çıkabilirler.

Beşinci derecedeki lâfızlarla ta'dîl edilen râvîler, zabtı zayıf olar râvîlerdir. Hadisleri, **hasen lizâtihi** veya **hasen ligayrihi** adını alır ve *sünen*lerle birlikte *müsned*lerde yer alırlar. Altıncı derece lâfızları, râvînin adâlet ve zabt yönünden cerh durumuna yaklaştığını gösterir. Böyle bir râvînin hadisine **hasen ligayrihi** denir ve doğruluğu araştırılmak üzere benzer rivâyetlerle karşılaştırılmak (*i'tibâr*) için yazılır. **Mütâbi**' veya **şâhidi** yoksa kabul edilmez. Genellikle *sünen*lerde, *müsned*lerde ve **terğib-terhîb** türü eserlerde bulunur.

Cerh Lâfızları

1. Derece: Hafif cerh lâfızları

ليس بالقوي (kuvvetli değil), فيه مقال (hakkında tenkid var), فيه ضعف (onda biraz zayıflık var), ليس بالمتين (sağlam değil), ليس بالمرضي (makbul değil), ليس بثقة (sika değildir), فيه لين (onda biraz gevşeklik var), تعرف وتذكر (onu bazen beğenirsin bazen beğenmezsin), طعنوا فيه (onu cerhetmişlerdir), تكلموا فيه (onu tenkid etmişlerdir), تعرف وتذكر (onu bazen beğenirsin bazen beğenmezsin), طعنوا فيه (onu cerhetmişlerdir), تكلموا فيه (onu tenkid etmişlerdir)

2. Derece: Orta dereceli cerh lâfızları

منكر الحديث (münker rivâyet eder), وا (zayıftır), ضعيف (zayıftır), مضطرب الحديث (muztarib hadis rivâyet eder), له مناكير (münker rivâyeti vardır), لا يحتج به (hadisi delil sayılmaz)

3. Derece: Kuvvetli cerh lâfızları

متروك (hadisi terk edilmiştir), وا بمرّة (oldukça zayıf), ضعيف جداً (oldukça zayıf), مردود (hadisi reddedilmiştir), مطروح الحديث (hadisi atılmıştır), إرم به (kaldır at), ليس (hiçbir değeri yok), لا يساوي شيئاً (bir şey değil), بشيء (hiçbir değeri yok)

4. Derece: Ağır cerh lâfızları

متهّم بالوضع (hadis uydurmakla itham edilmiştir), يترك الحديث (bir hocadan almadığı hadisi ondan almış gibi rivâyet eder), ساقط (hadisi yok hükmündedir), هالك (yok olmuştur), ذاهب الحديث (hadisi gidiktir), جُمع على تركه (terkinde icma var)

5. Derece: Çok ağır cerh lâfızları

يضع الحديث (hadis uydurur), يكذب (hadiste yalan konuşur), يفتعل الحديث (hadis üretir), دجال (çok yalancısı), وضاع (çok hadis uydurur), كذاب (çok yalancısı), يزيد في الرقم (hadise ekleme yapar), الحديث (hadis uydurur)

6. Derece: En ağır cerh lâfızları

إليه المنتهي في الوضع (uydurmacılıkta son nokta), أكذب الناس (insanların en yalancısı), ركن من أركان الكذب (yalanın elebaşlarından biri), منبع الكذب (yalan kaynağı), فلان ممن يضرب المثل بكذبه (yalancılığı dillere destan)

Cerh Lâfızlarının Hükümü

İlk iki derecedeki lâfızlarla cerhedilen râvîlerin hadisleri, doğrulukları araştırılmak üzere benzer hadislerle karşılaştırılmak (itbar) için yazılır. Son dört derecedeki lâfızlarla tenkid edilen hiçbir râvînin hadisi delil olmaz; itbar için yazılmaz, şahid olarak kullanılmaz.

RÂVÎ BİYOGRAFİLERİ

Başlangıçta rivâyetin bir parçası gibi toplanan ve şifâhî yolla aktarılan râvîlere dair bilgiler, etbâu't-tâbiin döneminde tedvin edilmeye başlamıştır. Bu çerçevede râvîlerin hocalarından öğrenip hadislerle aynı malzeme üzerine kaydettikleri kısa bilgi notları, daha çok sūâlât denilen eserlerde bir araya getirilmiştir. Genellikle râvîler tarafından hocaları adına telif edilen ve elden geldiğince rivâyet geleneğine uygun tarzda isnadlı bilgiler ihtiva

eden bu eserler, aynı zamanda ricâl edebiyâtının ilk örnekleridir. Bilindiği kadarıyla erken döneme ait bu tür çalışmalardan günümüze ulaşan yoktur. Râvîlerle ilgili kapsamlı biyografi çalışmaları, erken denebilecek dönemde meyvelerini vermeye başlamıştır. Bütün bu çalışmalar sonucunda, *Târih*, *Tabakât*, *İlel*, *Esmâ*, *Vefeyât*, *Ricâl*, *Sikât*, *Duaîfâ*, *Cerh-ta'dîl* vb. adlar altında irili-ufaklı yüzlerce eserden oluşan muazzam bir biyografi edebiyatı meydana getirilmiştir.

Râvîleri konu alan Ricâl ilmi'nin zamanla birçok alt bilgi alanına ayrılması, bu ilimde genel kaynaklar yanında özel kitapların yazılmasını da beraberinde getirmiştir. Bir kısmı günümüze ulaşabilen bu eserlerden en önemlileri muhteva özelliklerine göre şu şekilde sınıflandırılabilir:

Tarih, Tabakat ve İlel Kitapları

Muhammed b. Sa'd (ö. 230/844), Halîfe b. Hayyât ve İmam Müslim'in *Tabakât*; Yahya b. Maîn, İbnü'l-Medînî, Buhârî, İbn Ebî Heyseme ve Zehebî'nin *Tarih* ve Ahmed b. Hanbel ile Dârekutnî'nin *İlel* adlı eserleri sayılabilir.

Sahâbe Biyografileri

İbn Kânî'nin (ö. 351/962) *Mu'cemü's-sahâbe*'si, Ebû Nuaym el-İsbahânî'nin (ö. 430/1039) *Ma'rifetü's-sahâb*'si, İbn Abdilberr'in (ö. 463/1071) *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*'ı, İbnü'l-Esir'in (ö. 630/1233) *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*'si ve İbn Hacer'in (ö. 852/1448) *el-İsâbe fî ma'rifeti's-sahâb*'si. Bunlar arasında İbn Hacer'in *el-İsâbe*'si, muhteva ve metod bakımından *en gelişmiş ve kullanılışlı* olandır.

Cerh-Ta'dîl Kitapları

Sika Râvîleri İhtiva Edenler

Bu tür eserler arasında İclî'nin ve İbn Hibbân'nın *Sikât*'ları, yine İbn Hibbân *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*'ı, İbn Şâhin'in *Târihu esmâi's-sikât*'ı ve Zehebî'nin *Tezkiretü'l-huffâz*'ı ile *Siyeru a'lâmî'n-nübelâ*'sı önemlidir.

Zayıf Râvîleri İhtiva Edenler

Genellikle "*ed-Duaîfâ*" veya *ed-Duaîfâ ve'l-metrûkîn* diye adlandırılan bu tür eserlerden bazıları şunlardır:

Buhârî, Ebû Zür'a er-Râzî, Ebû Hâtım er-Râzî, Nesâî, Ebû Zekerîyya es-Sâcî, Ebû Bîşr ed-Dûlâbî, İbn Huzeyme, Ebû Cafer el-Ukaylî, İbnü's-Seken, İbn Adî, Ebu'l-Feth el-Ezdî, Dârekutnî, İbn Şâhin, Ebû Nuaym el-İsbahânî ve İbnü'l-Cevzî'nin *Duaîfâ*'ları, İbn Hibbân'ın *Mecrûhîn*'i Zehebî'nin *Mizânü'l-i'tidâl*'i ve *el-Muğnî fîd-duaîfâ*'sı ile İbn Hacer'in *Lisânü'l-Mizân*'ı

Sika ve Zayıf Râvîleri İhtiva Eden (Karma) Eserler

İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'ı, İbn Maîn *et-Târih*'i, Buhârî ve İbn Ebî Hayseme'nin *et-Târihu'l-kebîr*'leri, Fesevî'nin *el-Marife ve't-târih*'i İbn Ebî Hâtım er-Râzî'nin *el-Cerh ve't-ta'dîl*'i *karma* ricâl kitaplarıdır.

Ayrıca, sika-zayıf ayrımı yapmaksızın bir veya bir grup hadis kitabında rivâyeti geçen râvîlere tahsis edilmiş ricâl kitapları da vardır. Örneğin, Ebû Zekerîyya el-Kurtubî'nin *et-Ta'rif bi ricâlil-Muvatta'* ile Suyûtî'nin *İsâfü'l-Müberra' bi ricâlil-Muvatta'* İmam Mâlik'in *Muvatta'* ricâline; İbn Adî'nin *Esmâü men revâ anhumü'l-Buhârî fi's-Sahîh*'i, Kelâbâzî'nin *Ricâlül-Buhârî*'si ve Ebu'l-Velîd el-Bâcî'nin *et-Ta'dîl ve't-tecrih*'i Buhârî'nin

Sahih'ine; İbn Mencûye'nin *Ricâlü Sahîhi Müslim*'i İmam Müslim'in *Sahîh*'ine; Ebû Ali el-Ceyyânî'nin *Tesmiyetü şuyûhi Ebî Dâvûd*'u Ebû Dâvûd'un *Sünen*'ine; yine Ebû Ali el-Ceyyânî ile Ebû Muhammed el-Esedî'nin *Tesmiyetü şuyûhi'n-Nesâî'si* Nesâî'nin *Sünen*'ine; İbnü'd-Devrakî'nin *Şuyûhi Ebû İsâ et-Tirmizî fî Sünenihî* Tirmizin *Sünen*'ine özel ricâl kitaplarıdır. Ayrıca Dârekutnî'nin *Ricâlü'l-Buhârî ve Müslim*'i, İbnü'l-Kayserânî'nin *el-Cem'u beyne ricâlîs-Sahihayn*'ı ile İbn Halfûn'un *el-Mu'lim bi esâmî şuyûhi'l-Buhârî ve Müslim*'leri, *Sahihayn* ricâline mahsus tur. *Kütüb-i sitte* ricâlî özelinde ise, İbn Asâkir'in *el-Mu'cemü'l-müştemel*, Abdülganî el-Makdisî'nin *el-Kemâl fî ma'rifeti esmâir-ricâl*, Mizzî'nin *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâir-ricâl*, Zehebî'nin *Tezhîbü't-Tehzîb* ve *el-Kâşif* ile İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb* ve onun muhtasarı olan *Takrîbü't-Tehzîb* adlı eserleri bu türün kayda değer biyografi kaynaklarıdır.

İsim, Künye, Lâkab, Ensab ve Büldan Kitapları

Bunlar arasında, Ali b. el-Medînî ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Esâmî ve'l-Künâ'sı*, Buhârî ve Müslim'in *el-Künâ'sı*, Ebû Bîşr ed-Dûlâbî'nin *el-Künâ ve'l-esmâ'sı*, İbn Mâkûlâ'nın *el-İkmâl fî ref'i'l-irtiyâb*'ı, Sem'ânî'nin *el-Ensâb*'ı, Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-büldân*'ı meşhurdur.

Özet



Râvî kavramını tanımlayabilmek

Râvî, rivâyet kuralları çerçevesinde hadisi alıp nakleden kimsedir.



Tabaka kavramını tanımlayıp ilk dönem râvî tabakalarını tanımlayabilmek

Tabaka, yaş ve isnad bakımından veya sadece isnad birbirine yakın veya benzer râvîler grubu demektir. İlk dönem hadis tarihinde beş önemli râvî tabakası vardır. Bunların ilk üçü olan **sahâbe, tâbiîn, etbâ-i tâbiîn** tabakaları daha önemli, sahâbe tabakası ise *en önemlisidir*. Bazı âyet ve hadislerle dayanılarak sahâbenin hepsi âdil kabul edilir. Bu nedenle adâlet yönünden râvî tenkidine tabi tutulmazlar.



Râvîde aranan özellikleri ve istenmeyen kusurları sıralayabilmek

Bir râvînin rivâyetinin kabul edilebilmesi için âdil ve zâbit olması şarttır. Âdil olması, müslüman, akıllı, ergin, fısktan uzak ve mürüvvat sahibi olmakla; zâbit olması, uyanık/dikkatli olmak, ezberden naklediyorsa hadisini ezberlemiş olmak, kitabından rivâyet ediyorsa, kitabını iyi korumuş olmak, mana ile rivâyet ediyorsa kullandığı lâfızların manasını bilmekle gerçekleşir. **Metâin-i aşere** denilen on kusur vardır ki, bunlar râvîyi güvenilir, rivâyetini makbul olmaktan çıkarır. Yalancılık, yalancılıkla itham, fık, cehâlet ve bid'at râvînin adâletini; çok hata etmek, aşırı dalgınlık, yanılma, sıkaya muhâlefet ve kötü hâfıza zabtını ortadan kaldıran kusurlardır.



Cerh-ta'dîl kavramını tanımlayıp kurallarını sıralayabilmek

Cerh-ta'dîl, rivâyetlerinin kabulü veya reddi açısından râvîlerin incelenip durumlarına uygun lafızlar kullanarak haklarında hüküm vermektir. Bu bilimsel faaliyeti konu alan hadis ilmine **cerh ve ta'dîl ilmi** denir. Cerh-ta'dîl, bir taraftan Allah, diğer taraftan kul hakkı ile ilgilili olduğu için mutlaka uyulması gereken şartları ve dikkat edilmesi gereken âdâbı, ayrıca bazı kriterleri ve kuralları bulunan zor bir iştir. Ehil münekkid tarafından yapılan ta'dîlin sebebini açıklamak gerekmezken cerhin gerekçesi açıklanmış olmalıdır. Böyle bir kimsenin tek başına yaptığı cerh ve ta'diller geçerlidir. Sika bir râvînin *bana sika biri haber verdi* diyerek rivâyetinde bulunması, adını açıklamaksızın

sika dediği kimseyi ta'dîl etmeye yetmez. Bir âlimin, rivâyet ettiği hadis uyarınca amel edip fetva vermesi, o hadisin sahih, râvîlerinin de güvenilir olduğunu göstermez. Rivâyetine aykırı davranması da onun ve râvîlerinin zayıflığına delâlet etmez. Tenkidine ehliyetine sahip olan köle ve kadının ta'dîli makbuldür. Cerh ve ta'dîlin bir râvî de çelişmesi durumunda, ta'dîl edenler daha çok olsa da öncelikle cerh dikkate alınır. Aynı münekkidden kaynaklanan tenkid çelişkilerinde münekkidin son olduğu bilinen görüşü esas alınır. Farklı münekkidlerden kaynaklanan çelişkilerde ise gerekçesi açıklanan cerhler geçerli sayılır.



Râvîleri tanıtan kaynakları tanıyıp onlardan yararlanabilmek

Râvîlerle ilgili biyografik bilgiler önceleri rivâyetlerle birlikte korunmuştu. Hicri ikinci asrın son çeyreğinden itibaren rivâyetlerden ayrıştırılarak müstakil eserlerde toplanmaya başlamıştır. Zamanla çoğalan bu bilgiler, çeşitli adlar altında irili-ufaklı yüzlerce biyografi eserinde telif bir araya getirilmiştir. *Ricâl edebiyatı* veya *Ricâl kaynakları* denilen bu muazzam ilim ve kültür mirası, konu edindiği hadis kitabı veya kitaplarına göre birçok kategoriye ayrılır. Bunlar içinde başta *Sahihayn* olmak üzere, *Kütüb-i sitte* râvîlerine dair ricâl eserlerinin yoğunluğu dikkat çekicidir. Bu eserler sayesinde bir râvî hakkında özel veya genel nitelikli ricâl kaynaklarından kolayca yararlanarak bilgi edinme ve hüküm verme imkânı her zaman vardır.



Bir hadisin sıhhati hakkında genel bir değerlendirme yapabilmek

Bir hadisin **sahih** olup olmadığını anlamak, oldukça karmaşık bir iştir. Hadis tarihinde çok erken dönemden itibaren kendisini buna adanmış bilgi, sezgi ve tecrübe sahibi muhaddisler, bir takım esaslar dâhilinde hadisleri **sahih, hasen zayıf** gibi nitelemelerle büyük ölçüde tasnif etmişlerdir. **Tashih** veya **taz'if** denilen bu işlemin odak noktası ise râvîlerdir. Bugün elimizde bulunan hadis kaynaklarındaki rivâyetlerin sıhhati konusunda, geçtiği kaynağa bakarak ana hatlarıyla bir kanaate sahip olma imkânı varsa da, aslolan râvîler hakkında yazılmış ricâl kaynaklarına dayalı değerlendirme yapmaktır. Bu çerçevede Zehesî'nin *Tezkiretü'l-huffâz'ı* ve *Mizânü'l-i'tidâl'i* ile İbn Hacer'in *Tehzibü't-Tehzib'i* ve onun muhtasarı *Takribü't-Tehzib'i* en faydalı ve kullanımı kolay ricâl kaynaklarıdır.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdaki ifadelerden hangisi *sahâbiyi tam olarak* tanımlar?

- Hz. Peygamber'i gören kimsedir.
- Hz. Peygamber zamanında yaşayan kimsedir.
- Hz. Peygamber'i görüp müslüman olarak ölen kimsedir.
- Hz. Peygamber'i mümin olarak gören ve müslüman olarak ölen kimsedir.
- Hz. Peygamber'i mümin olarak gören kimsedir.

2. Aşağıdakilerden hangisi *müksirûn* sahâbilerden biri **değildir**?

- Abdullah b. Ömer
- Abdullah b. Amr
- Enes b. Mâlik
- Ebû Hureyre
- Hz. Âişe

3. Aşağıdakilerden hangisi bir *zabt* kusurudur?

- Vehim
- Cehâlet
- Delilik
- Mürüvvet
- Bid'at

4. Aşağıdaki tenkid lâfızlarından hangisi râvinin **tamamen** reddini gerektirir?

- صَدُّوقٌ بِهِمْ
- لَا بَأْسَ بِهِ
- فِيهِ ضَعْفٌ
- مُتَّهِمٌ بِالْوَضْعِ
- يُكْتَبُ حَدِيثُهُ

5. *Kütüb-i sitte*'de rivâyeti geçen bir râvinin sika olup olmadığını öğrenmek için aşağıdaki kaynaklardan hangisine bakmak **daha doğrudur**?

- İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ına
- İbn Hacer'in *Tehzîbü'l-Tehzîb*'ine
- İbn Hacer'in *el-İsâbe*'sine
- Zehebî'nin *Tezkiretü'l-huffâz*'ına
- İbn Adî'nin *el-Kâmil*'ine

Kendimizi Sınyalım Yanıt Anahtarı

- | | |
|------|--|
| 1. d | Cevabınız yanlışsa <i>sahâbî</i> tanımını tekrar okuyunuz. |
| 2. b | Cevabınız yanlışsa <i>Müksirûn Sahâbîler</i> konusunu tekrar okuyunuz. |
| 3. a | Cevabınız yanlışsa <i>Zabtı Bozan Kusurlar</i> konusuna tekrar bakınız. |
| 4. d | Cevabınız yanlışsa <i>Cerh-Ta'dîl</i> konusunu tekrar okuyunuz. |
| 5. b | Cevabınız yanlışsa <i>Sika ve Zayıf Râvîlerle İlgili Ricâl Kitapları</i> konusunu tekrar gözden geçiriniz. |

Yararlanılan Kaynaklar

- Âşık, Nevzat, (1981) **Sahâbe ve Hadis Rivâyeti**, İzmir.
- Âşıkkutlu, Emin, (1997) **Hadiste Ricâl Tenkidi**, İstanbul.
- Âşıkkutlu, Emin, (2007) **Ricâl İlmine Giriş**, İstanbul.
- Âşıkkutlu, Emin, "Cerh-Ta'dîl" maddesi, **DİA**, VII,
- Ahmed Naîm, (1984) **Tecrîd Mukaddimesi**, Ankara.
- Çakan, İsmail Lütî, (1998) **Hadis Usûlü**, İstanbul.
- Polat, Selahattin-Nazlıgöl, Hâbîl-Doğanay, Süleyman, (2008) **Hadis Araştırma ve Tenkit Kılavuzu**, İstanbul.
- Polat, Selahattin, (2003) **Hadis Araştırmaları**, İstanbul.
- Yücel Ahmet, (2010) **Hadis Tarihi ve Usûlü**, İstanbul.
- Yücel Ahmet, (1998) **Hadis İlminde Tenkid Terimleri ve İlgili Çalışmalar**, İstanbul.
- Aydınlı, Abdullah, (2006) **Hadis İstılahları Sözlüğü**, İstanbul.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Göstermez. Çünkü râvîlere *ricâl* denilmesi, hadis rivâyetiyle daha çok erkeklerin uğraşması sebebiyle genellemeye yönelik bir adlandırmadır.

Sıra Sizde 2

Bu tarih, vefatından bir ay kadar önce Hz. Peygamber'in "Yüz sene sonra bugün yaşayanlardan hiç kimse sağ kalmayacaktır" hadisinden çıkartılmıştır. Hz. Peygamber'in h. 11 tarihinde vefat ettiği dikkate alınıp buna 100 sene eklenince 110 tarihi ortaya çıktı.

Sıra Sizde 3

Şûrâ sûresi'nin 36. ve Necm sûresinin 31 âyetlerinin meâli ile Buhârî'nin *Vasâyâ* bölümünün 23. babındaki ilgili hadisi okuyunuz.

Sıra Sizde 4

er-Risâle adlı eserine bakılır. Çünkü bu eser, aynı zamanda hadis usûlüne dair ilk kaynaklardan sayılır.

Sıra Sizde 5

Rivâyette aslanan güvenilirliktir. Rivâyet şartlarına sahip bir râvî, İslâm dairesinde kalmak şartıyla sırf düşünce farklılığından dolayı terk edilmez. Ayrıca neyin bid'at olduğu konusunda da fikir birliği yoktur. Bu nedenle bid'atçılık mutlak anlamda bir cerh sebebi değildir. Aksi halde, İbnü'l-Medîni'nin dediği gibi Basralı muhaddisler kaderî, Kûfeli'ler de şii diye terk edilecek olsaydı hadis yok olurdu. Temel hadis kaynaklarında bid'atçılıkla itham edilen râvîlerin durumları da bu çerçevede değerlendirilmelidir.

8

Amaçlarımız

- Bu üniteyi tamamladıktan sonra;
- Hadis öğrenim ve öğretim metotlarının hadisin aslına uygun olarak naklini sağlamadaki rollerini açıklayabilecek,
 - Hadislerin ilk dönemlerdeki öğrenim ve öğretimiyle daha sonraki yüzyıllarda hadis kitaplarını okuma usulleri arasındaki farkı ayırt edebilecek,
 - Rivâyet lafızlarının farklı kullanımlarını değerlendirebilecek,
 - Rivâyet lafızlarının ilk dönemlerdeki farklı oranlardaki kullanımlarını ayırt edebilecek,
 - Hadis kitaplarını okuma usullerini tanımlayabileceksiniz.

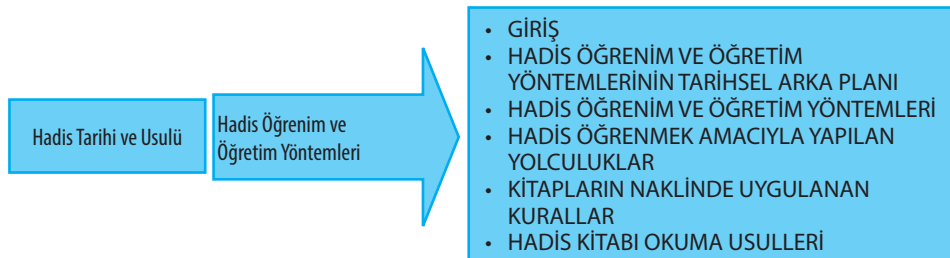
Anahtar Kavramlar

- Tahammül ve edâ
- Sahafî
- Rivâyet lafızları ve edâ sîğaları
- Semâ', Kıraat
- İcâzet, Münâvele, Mükâtebe, Vicâde

Öneriler

- Bu üniteyi daha iyi kavrayabilmek için okumaya başlamadan önce;
- Metin içerisinde tanımı verilmeyen terimler için Abdullah Aydın'ın Hadis İstılahları Sözlüğü'ne başvurunuz.
 - Ahmet Yücel'in *Hadis Tarihi ve Usûlü* adlı kitabındaki "Yazılı Rivâyete Geçiş" ve "Rivâyetin Keyfiyeti", Ahmet Yücel'in *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi* adlı kitabındaki "Hadis Öğrenim ve Öğretim Metotları İle İlgili İstılahlar" Selahattin Polat'ın *Metin tenkidi* kitabındaki "Hadis Tarihinde Metin Tenkidi" bölümlerini inceleyiniz.

İçindekiler



Hadis Öğrenim ve Öğretim Yöntemleri

GİRİŞ

Bir hadisi belli esaslara uyarak öğrenmeye **tahammül**, onu ezberden veya bir kitaptan usulüne uygun olarak rivâyet etmeye ise **edâ** denir. İkisi birlikte **tahammülü'l-ilm** kavramıyla ifade edilir.

Hadisler sonraki nesillere rivâyet yoluyla aktarılmıştır. Rivâyet sadece sözlü aktarımı ifade eden bir kavram değildir. Rivâyet kavramı sözlü veya yazılı olarak her türlü bilgi ve metin aktarımını, naklini ifade eder. Sahâbiler, Hz. Peygamber'den duyduklarını ve gördüklerini kaynağını zikrederek tabîlere onlar da aynı şekilde sonrakilere nakletmişlerdir. Bu, nesiller boyu böyle devam etmiştir. Hz. Peygamber'in hadislerinin dinin doğru olarak anlaşılmasındaki önemi onun sonraki nesillere aslına uygun bir şekilde nakledilmesini gerektiriyordu.

Aşağıda zikredileceği üzere tarihi süreçte hadis öğrenimi farklı metotlarla gerçekleştirilmiştir. Hadis metninin aslına uygun olarak aktarılmasında kullanılan öğretim metotlarının güvenilirliği ve geçerliliği aynı seviyede değildir. Bu sebeple râvi hadisi öğrencilere öğretirken hangi metotla aldığını da ifade etmek durumundaydı. Hadis öğreten kimse (şeyh) rivâyet ettiği hadisi öğretirken onu hocasından hangi metotla aldığını kullandığı edâ sığası veya rivâyet lafzıyla ifade ederdi. Dolayısıyla **edâ sığası** veya **rivâyet lafzı**, hadisin hocadan hangi metotla alındığını ifade eden terimlerdir.

HADİS ÖĞRENİM VE ÖĞRETİM YÖNTEMLERİNİN TARİHSEL ARKA PLANI

Hadisleri tedvin ve tasnif süreci Hz. Peygamber döneminden hicrî üçüncü asırda temel hadis kitaplarının yazılmasına kadar yaklaşık üç asırlık bir süreçte belli bir gelişim çizgisinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde hadislerin aslına uygun olarak öğretilip öğrenilmesinde ihtiyaçlara göre kurallar ve yöntemler geliştirilmiştir.

Tarihsel Süreç

Hadis öğrenim ve öğretim yöntemlerinin daha iyi kavranabilmesi için öncelikle bu yöntemlerin arka planının yani sahâbe ve tâbiün nesillerini kapsayan dönemin temel özelliklerinin bilinmesi gereklidir. Bu nedenle aşağıda yazılı rivâyetten kaynaklanan problemler ve bunları gidermek amacıyla alınan tedbirleri incelenecektir.

Sahâbe hadisleri bizzat Hz. Peygamber'den işiterek (**müşâfehe**), onun davranışlarını görerek (**müşâhede**) veya diğer sahâbiler vasıtasıyla öğrenmekteydi. Onlar öğrendiklerini genellikle ezberleme (**hıfz**) yoluyla muhafaza ediyor ve bunu pekiştirmek amacıyla da

bazen aralarında **müzakere** ediyorlardı. Müzakere, karşılıklı konuşma suretiyle hâfızadaki bilgilerin tazelenmesi, kontrol edilmesi, hataların ve yanlış anlamaların düzeltilmesi, fikir alışverişi anlamına gelir. Ancak birinci asırda sahâbe ve tâbiiler arasında unuttuklarında hatırlamak amacıyla hadisleri yazanlar da bulunmaktaydı. Söz konusu amaçla yazılanlar dışında hadisler genellikle müzakere yoluyla hâfizalarda korunmaktaydı. Dolayısıyla yaklaşık bir asır boyunca hadisler işitilerek öğrenilmekte, ezber yoluyla muhafaza edilmekteydi. Hicrî ikinci asrın başlarından itibaren yazılı rivâyete geçilmişti. Ancak bu dönemde Arap yazısı henüz doğrudan yazılı metinden nakil için yeterli seviyede değildi. Öte yandan İslâm coğrafyasının genişlemesi sonucu çok sayıda Arap olmayan kişinin Müslüman olması Arapça hadis metinlerini okuma ve anlama sorununu yaygın ve çok önemli bir problem haline getirmişti. Bu durum doğrudan yazılı metinlerden yapılan nakillerde hatalı okumalara sebep olmaktaydı. Hadis Öğrenim ve öğretim metotları bu problemleri ortadan kaldırmak amacıyla geliştirildi. Bu sebeble öncelikle hadislerin yazılı rivâyete geçişinin tarihsel sürecine işaret etmek yerinde olacaktır.

Hadislerin yazılmasıyla ilgili Hz. Peygamber'den hem yasaklayan hem de buna izin veren ve görünüşte birbiriyle çelişen hadisler nakledildiğini ve bunların nasıl uzlaştırıldığını ve yorumlandığını ikinci ünite de "Hadislerin Yazılması" başlığı altında görmüştük. Burada kısaca hatırlatmak gerekirse hadis yazmaya izin veren hadisler yasaklayanlardan sonradır. Dolayısıyla Hz. Peygamber döneminin ilk yıllarında bazı gerekçelerle konulan hadis yazım yasağı daha sonra Hz. Peygamber'in sağlığında bizzat kendisinin izniyle kaldırılmıştır.

Arap toplumunun sözlü kültüre önem vermesi sebebiyle sahâbe döneminde hadis yazımı yaygın değildi. Yukarıda işaret edildiği üzere bu dönemde bazı sahâbiler tarafından yazılsa da hadisler genellikle hıfz yoluyla muhafaza edilmekteydi. Genel olarak yazmaya ihtiyaç duyulmamaktaydı. Nitekim Ebû Saîd el-Hudrî kendisinden hadis yazmak isteyenlere *"Bizim Resûlullah'tan ezberlediğimiz gibi siz de ezberleyiniz."* Tavsiyesinde bulunmaktaydı. Dolayısıyla sahâbe ve büyük tâbiilerin çoğunlukta olduğu hicrî birinci asrın ilk üç çeyreğinde hadislerin muhafaza ve naklinde yazmaktan çok ezberlemeye önem veriliyor, hadisler genellikle müzakere yoluyla hâfizalarda korunuyordu. Ancak bazı sahâbî ve tâbiilerin unuttuklarında hatırlamak amacıyla hadisleri yazdıkları da olmaktaydı. *Hadisleri yazmanın amacı sonraki nesillere yazılı metin bırakmak değildi. Unuttuklarında hâfızaya destek sağlamasıydı. Bu dönemde yazılı metinler oluşturulmuş bulunsa bile hadisler şifahi olarak nakledilmekteydi.* Abdullah b. Amr b. Âs'ın (ö. 65/684) yaptığı rivâyet bu durumu teyit etmektedir. Ebû Kâbil şöyle anlatmaktadır: Abdullah b. Amr b. Âs'ın yanındaydık. Ona "Kostantiniyye (İstanbul) mı yoksa Rûmiyye (Roma) mı önce fethedilecek?" diye soruldu. Bunun üzerine Abdullah kulpları bulunan bir sandığın getirilmesini istedi ve içinden bir kitap çıkartarak şöyle dedi: Bir gün Resûlullah'ın huzurunda bulunuyor ve onun söylediklerini yazıyorduk. Kendisine bu soru yöneltildi ve Hz. Peygamber, *"Önce Kostantiniyye fethedilecektir"* cevabını verdi. Görüldüğü gibi Abdullah b. Amr b. Âs kendisine sorulan soruyla ilgili Hz. Peygamber'den öğrendiği hadisi hatırlayamamış ve böyle bir hadis varsa onu yazmış olacağını düşünerek hadis sahifesine müracaat etmişti. Soruyla ilgili hadisi daha önce yazdığını tespit eden Abdullah, onu yazdırmamış şifahi olarak rivâyet etmişti.

Hadislerin yazılıp yazılmaması başlangıçta bir müddet tartışılmıştı Ancak hicrî birinci asrın son çeyreğinde, hadis talebelerinin elinde bir takım yazılı malzeme dolaşmaya başlamıştı. Bunların kaynağı genellikle sahâbenin hatırlamak amacıyla tuttuğu özel notlardı. Sahâbî ve büyük tâbiilerin ahirete göçmesiyle Hz. Peygamber'in Sünnet'inin yok olacağı endişesini taşıyan halife Ömer b. Abdülazîz Medine Valisi Ebû Bekir b. Muhammed b. Hazm'a (ö. 120/738) bir mektup göndererek Hz. Peygamber'in hadislerinin,

sünnetlerinin ve Amra bint Abdurrahman'ın rivâyetlerinin araştırılması ve toplanması tâlimatını vermişti. Böylece resmî hadis tedvini başlamış ve bu durum yazılı hadis metinlerinin çoğalmasına vesile olmuştu. Hicrî ikinci asrın ilk yarısında ise tedvîn faaliyeti yaygınlaştı. Bu dönemde hemen her muhaddisin bir hadis cüz'ü bulunmaktaydı. İkinci asırda hadislerin yazılması işi artık hadis naklinin vazgeçilmez vasıtası haline gelmişti. Böylece birinci asırda hadisler genellikle şifahî olarak nakledilirken ikinci asırdan itibaren yazılı rivâyet dönemi başladı.

Şifahi rivâyet kavramı bu dönemde hadislerin hiç yazılmadığını değil genel durumu ve rivâyetin şeklini ifade etmektedir. Nitekim Abdullah b. Amr b. As gibi sahâbe arasında hadis yazarlar bulunmaktaydı. Ancak bu yaygın değildi. Ayrıca Abdullah b. Amr b. As gibi hadis yazar sahâbiler de rivâyetini şifahi olarak gerçekleştirmektedir.



DİKKAT

Yazıdan Kaynaklanan Problemler

Hadislerin yazıya geçirilmesi bir taraftan kaybolmalarını önlerken diğer taraftan ehil olmayanların da ona el atması gibi olumsuz bir sonuca yol açmıştır. Evzâî'nin "Bu ilim (hadis) ehlinden alındığında şerefli idi, kitaplara yazılmaya başlayınca ehil olmayanlar da işin içine karıştı" açıklaması bu gerçeği dile getirmektedir. Bu kişiler hadisleri onu rivâyet eden râvilerden değil doğrudan sahîfelerden alıyorlardı. Arap yazısının henüz yetersiz oluşu sebebiyle rivâyetlerde **tashîf** ve **tahrîfler** yani nokta ve harf hataları oluşuyordu. Zira bu dönemde Arap yazısı henüz nokta ve harekeden mahrum olduğu için şeklen birbirine benzeyen harflerin karıştırılması söz konusuydu. Nitekim dönemin önde gelen muhaddislerinden Katâde, Şu'be b. Haccâc, Abdurrahman b. Mehdî gibi âlimler bazı hadis râvilerinin isimlerinde hata ve tashîf yapmışlardı. Mekhul ve Abdurrahman b. Mehdî'nin de hadis metinlerini doğru okuyamadıkları kaynaklarda zikredilmektedir.

Bu noktada İslâm coğrafyasının genişlemesiyle Arap olmayan müslümanlardan İslâmî ilimlerle meşgul olanların arttığı da dikkate alınmalıdır. Arap dilini telaffuzda dahi hata yapabilen bu müslümanların henüz gelişmemiş yazının kullanıldığı kitaplardan rivâyette bulunurken tashîf yapmaları doğal karşılanmalıdır. Kitap haline gelmiş ve birçok müslüman tarafından ezberlenmiş olmasına rağmen Kur'an'da yapılabilecek muhtemel tahrifleri önlemek ancak harflere hareke ve nokta koymakla mümkün olabilmiştir. İslâm coğrafyasının genişlemesi, sahâbenin değişik bölgelere dağılmış bulunması ise hadislerin Kur'an gibi tek kitap haline getirilmesine engel teşkil etmiştir. Bu durumda muhaddisler hadiste yapılabilecek tashîf ve tahrifleri, Arap yazısından kaynaklanan diğer hataları önlemek için bazı tedbirler almayı gerekli görmüşlerdir.

Hatalara Karşı Alınan Tedbirler

Arap yazısının yazılı metinlerden doğrudan nakil yapmak için yetersiz olduğu bu dönemde muhaddisler, hadislerin hatasız naklini temin etmek amacıyla aşağıdaki tedbirleri almışlardır.

Sahîfelerden Yapılan İstinsahlarda Hatalar Olacağına Dikkat Çekmek

Muhaddisler sahîfelerden yapılacak istinsahlarda hataların olabileceğine dikkat çekmişlerdi. Zira bu dönemde "ب ت ث" gibi şeklen birbirine benzeyen Arap harflerinde henüz ayıt edici noktalama işaretleri bulunmamaktaydı. Bu durum ise harf ve kelimelerin birbirine karıştırılarak hatalı okunup nakledilmesini sebep olmaktaydı. Dönemin önde gelen hadis âlimlerinden Ma'mer b. Râşid (ö. 152/778), "Bir kitap yüz defa bile mukabele edilse yine de tamamıyla hatadan kurtulamaz" demektedir. Bu açıklamasıyla o, bu dönemde doğrudan yazılı metinlerden yapılan nakillerde hatadan kurtulmanın adeta mümkün ol-

madığını ifade etmekteydi. Amr b. Dînâr (ö. 126/744) kendisinden hadis yazanların hata yaptıklarını belirtmiş, Haccâc b. Ertât (ö. 149/766); “(Doğrudan) kitaptan rivâyet edenlerden sakının, zira onların Amr’ı Ömer yapma gibi hataları her zaman mümkündür.” şeklinde uyarıda bulunmuştu. O, doğrudan sahifeden yapılan rivâyetin hatalara çok açık olduğuna dikkat çekmekteydi. Yahyâ b. Ebî Kesîr de (ö. 129/746) hadisi yazıp ehline arz etmeyen kimseleri tuvalete gidip su ile temizlenmeyenlere benzetmekteydi.

Hadislerinin yazıldığı kendisine haber verilen Nâfi (ö. 117/735), “Getirsinler düzeltiyim, tashih edeyim” demektedir. Böylece doğrudan yazılı metinlerden yapılan istinsahlarda hataların meydana gelebileceğini ve bunların düzeltilmesi gerektiğini ifade etmekteydi. Önceleri hadislerin yazılmasına karşı olan Eyyüb es-Sahtiyânî (ö. 131/748) de daha sonra kendisine arz olunan yazılı hadis metinlerindeki hataları düzeltmekteydi. O bu tutumuyla doğrudan kitaplardan yapılan nakillerde hataların meydana gelebileceğine dikkat çekmeyi amaçlamaktaydı.

Söz konusu bilgiler sahifelerden yapılan istinsahlarda yazı hatalarının olabileceğini ifade etmektedir. Ayrıca muhaddislerin bunu önlemek üzere istinsah edilen metinlerin ehline arzedilmesi hususunda uyarılarda bulunduklarını göstermektedir.

Semâ’ ve Kırâat Metotlarını Geliştirmek

Yazılı hadis metinlerinin artması ehil olmayanların da hadis rivâyetine el atmalarına sebep olmuştu. Bunun üzerine hadis âlimleri, doğrudan saâfelerden rivâyet edenleri **sahafî** (الصحنى) diye tanıtmak suretiyle bunların rivâyetlerinin geçersizliğini ilân etme gereğini duymuşlardır. Hadis âlimleri, “Kur’an’ı doğrudan mushaftan öğrenenlerden, hadisi de yazılı metinlerden rivâyet eden sahafilerden almayın” diyerek hadis talebelerini uyarmaktaydı. Böylece hadisleri mutlaka yetkili bir hocadan alma usulü, muhaddislerin doğrudan hadis sahifelerinden yapılacak hataları önlemek amacıyla aldıkları en önemli tedbirdi.

Muhaddisler, doğrudan hadis sahifelerinden yapılan rivâyetleri geçersiz ilân etmekteydi. Yazılı hadis metinlerinin bir hocaya arz edilip edilmediğini sormaktaydı. Nihayet hadis talebelerine “getiriniz hataları tashih edelim, düzeltelim” şeklinde uyarılarda bulunmaktaydı. Bu durum hadis talebelerini hadis metinlerini ehline arz etmeye zorlamıştı. Böylece yaklaşık birinci asrın sonuna doğru bu ünitenin ileriki sayfalarında daha geniş olarak ele alacağımız **semâ** ve **kırâat** metotları hadis rivâyetinde uyulması gereken zorunlu prensipler olarak geliştirilmişti.

Bu arada ehil olmayanların eline geçer endişesiyle yazdıklarını imha eden bazı hadis âlimleri de bulunmaktaydı. İmam Mâlik’in “Hadis yazanlar ezberlemek amacıyla kaydediyorlar, ezberleyince imha ediyorlardı” şeklindeki açıklaması bu gerçeği dile getirmektedir. Bu amaçla ömürlerinin sonunda bütün kitaplarını yakanlar veya yakılmasını vasiyet edenler olmuştu. Urve b. Zübeyr (ö. 94/712), Yahyâ b. Ebî Kesîr (ö. 129/746), Eyyüb es-Sahtiyânî (ö. 131/748), Şu’be b. Haccâc (ö. 160/777), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Hammâd b. Seleme (ö. 167/783), Abdullah b. Mübârek (ö. 181/997), kitaplarını imha eden veya imha edilmesini vasiyet eden muhaddislerdendi.

Yazıdan kaynaklanan hataları önlemek amacıyla muhaddislerin aldıkları söz konusu tedbirlerin sonunda yazılı hadis metinlerindeki hataları tashih etmek üzere **semâ** ve **kırâat meclisleri** oluşturulmaya başlanmıştır. Zira hatadan kurtulmanın en sağlıklı yolu hadisi semâ ve kırâat yollarından biriyle almaktan geçmekteydi. Böylece muhaddisler önce hadisi istinsah ediyor, sonra da onu ehlinden semâ veya kırâat metotlarından biriyle alıyorlardı. Semâ ve kırâat metotlarının öncelikli gayesi yazıdan kaynaklanan hataları tashih etmek olmakla birlikte tek amacı bundan ibaret değildi. Semâ ve kırâat meclislerinde yazıdan kaynaklanan hatalar tashih edildikten sonra hadisin yorumu, sıhhati ve hadisin kime ait olduğuna dair ilâve bilgiler de verilmekteydi.

Muhaddisler hadislerin semâ ve kırâat yoluyla alınmasında ısrar etmekteydi. Ancak bu durum genişleyen İslâm coğrafyasında gittikçe artan hadis metinlerinden yararlanma imkânını zorlaştırıyordu. Bu sıkıntı hadis talebelerine kolaylık sağlayacak bir çıkış yolu bulmayı zaruri hale getirmişti. Bu amaçla yaygın olmasa da, daha hicrî ikinci asrın başlarından itibaren detaylarını ileriki sayfalarda göreceğimiz **icâzet**, **münâvele** ve **mükâtebe** metotlarına kolaylığı temin edici çareler olarak müsaade edilmiş, fakat hatalara açık oldukları için **i'lâm**, **vasıyyet** ve **vicâde** metotları güvenilir kabul edilmemiştir.

Şifahi ve yazılı rivâyet arasındaki farkı araştırınız.



SIRA SİZDE

HADİS ÖĞRENİM VE ÖĞRETİM YÖNTEMLERİ

Hadis öğrenim ve öğretim metotları hadislerin aslına uygun olarak naklini temindeki öncelikleri, hadis âlimleri tarafından kabul görmeleri ve yaygınlıkları ile amacı gerçekleştirmekte birbirine yakınlıkları dikkate alınarak üç grup halinde incelenecektir.

Semâ' ve Kırâat (السماع من لفظ الشيخ والقراءة على الشيخ): es-Semâ' min lafzi's-şeyh, el-Kirâatü ale's-şeyh)

Semâ' işitmek ve dinlemek anlamında سَمِعَ (semia) fiilinin masdarıdır. Terim olarak semâ, hadis hocasının (şeyh) hadislerini okuması, talebenin veya talebelerin de bizzat ondan işiterek hadisleri alması anlamındadır. Semâ' yönteminde hadisi hoca okuyup anlatmakta, öğrenci ise dinlemektedir. Bu metotta hadis hocası hadisleri ezberinden veya kitabından okur. Ancak birçok âlime göre kitabından rivâyet etmesi durumunda hocanın hadisleri ezbere bilmesi gerekmektedir. Zira rivâyet ettiği hadisleri ezbere bilmediği takdirde kitapta yapılabilecek hataları fark edemezdi. Bu metotla hadis alan talebe daha önce elde ettiği metinden de takip edebilirdi. Bazen hocanın okuduklarını sadece dinlemekle yetindiği de olurdu. Ancak talebenin metinden takip etmesi tercih edilirdi.

İmlâ' yöntemi de semâ' içerisinde sayılmaktadır. İmlâ' sözlükte, yazdırma demektir. Hadis terimi olarak, hocanın hadisi talebeye yazdırmasıdır. Bu yöntemde hoca ezberinden veya kitaptan okumakta, talebe ise okunan metni yazmaktadır. İmlâ'da hoca yazdıracağı şeyi dikkatli bir şekilde yazdırmakta, talebe de aynı şekilde söylenenleri dikkatle yazmaktadır. Bu durum yanlışla ihtimalini azaltmaktaydı. Ayrıca gerektiğinde açıklama yapılabilmekte ve soru sorulabilmekteydi. Bu ise, hadisi anlama ve aslına uygun tespit etme imkânını artırmaktaydı. Bu sebeple imlâ' hadis almanın en güvenilir usûlü kabul edilmiştir. Bu yöntemle yazılan esere **imlâ'** veya çoğul şekliyle **emâlî** denilirdi. Talebe-ye hadisleri yazdıran hocaya **mümlî** (المملي), onun söylediklerini yazan öğrenciye de **müstemlî** (المستملي) denilirdi. Yazan kimselerin kalabalık olması halinde hocanın söylediklerini uzaktakilere yüksek sesle nakledenlere de **müstemlî** veya **mübellîğ** denilirdi. Hocaların hadisi imlâ' yöntemiyle naklettikleri toplantılara da **imlâ' meclisi** adı verilirdi. Hadis tarihinin belli dönemlerinde imlâ meclisleri çok meşhur ve yaygındı. Kaynaklarda meşhur hocaların imlâ' meclislerinde olağanüstü sayıda kalabalıklar bulunduğu dair çok sayıda bilgi vardır.

İmlâ yöntemiyle alınan hadis “املي علي : emlâ aleyye” veya “حدثني املاء” haddesenâ (haddesenî) imlâen” gibi şifalarla nakledilmekteydi. Bunun dışında semâ' metoduyla alınan hadis ise genellikle “semi'tü” (bu hadisleri hocadan işittim), “haddesenî” (bu hadisleri bana haber verdi), “haddesenâ” (bu hadisleri bize haber verdi) ifadeleriyle rivâyet edilmekteydi.

Kırâat, okumak anlamındaki قرا (karae) fiilinin masdarıdır. Terim olarak kırâat, talebenin hadisleri bizzat hadis hocasına okuması veya başkasının okuduğunu işitmesi suretiyle hadisi almasıdır. Bu metotta talebenin kitaptan veya ezberinden okuması, hocanın da söz konusu hadisi ezberinden veya elindeki yazılı nüshadan takip etmesi arasında fark yoktur. Hadis âlimlerinin çoğu “bir şeyi bir kimseye sunmak, göstermek” mânasındaki **arz** (العرض) terimini kırâatla eş anlamlı olarak kullanmışlardır.

Kırâat metoduyla hadis alınırken hocanın rivâyetlerini ezbere bilmesi gerekir. Nüshadan takip edenlerin güvenilir olması ve bu esnada hadis yazılmaması uyulması gereken prensiplerdir. Kırâat esnasında hadis yazan kimsenin hadisi rivâyet ederken “حضرت : hadartü” (hazır bulundum) gibi bir sığa ile bu durumu ifade etmesi gerekir.

Kırâat metoduyla alınan hadis genellikle “ahberenî” (bu hadisleri bana haber verdi), “ahberenâ” veya “haddesenâ” (bu hadisleri bize haber verdi), “عرضت : araztü” (bu hadisleri hadis hocasına arzettim), “Kara’tü alâ fülân” (bu hadisleri falana okudum), “kara’nâ alâ fülân” (bu hadisleri falana okuduk), “قرئ علي فلان و انا اسمع : kurie alâ fülân ve ene esmeu” (bu hadisleri falana okurken işittim) ifadeleriyle rivâyet edilmekteydi.

Hadislerin hocadan semâ’ ve kırâat metotlarıyla alındığı **oturumlara semâ’ ve kırâat meclisleri** denilmekteydi. Sonraki dönemlerde kitabının tamamını veya bir kısmını bu meclislerde alan öğrenciye, hoca “Fülân b. Fülân eserin tamamını –veya bir kısmını- bana okudu, ben de kendisine rivâyet hakkını verdim” mahiyetinde bir ibare yazarak yetki verirdi. Bu, o öğrenci için bir diploma anlamına gelmekteydi. Eserin hoca önünde okunuşu sırasında hazır bulunup yapılan işlemi takip eden kişilerin ellerinde bulunan nüshalara da hoca aynı şekilde onların da aynı eseri dinlediklerini ifade eden bir kayıt koyardı. Bu kayıta okumanın bitiş tarihi ve yeri belirtilirdi. Buna **semâ’ ve kırâat kaydı** denilirdi. Semâ’ ve kırâat kayıtları genellikle kitabın sonuna yazılırdı.

Semâ’ ve Kırâat Metotlarının Amaçları

Hadis âlimleri bu metotları öncelikle, istinsah edilmiş metinlerdeki yazı hatalarını düzeltmek amacıyla geliştirip kullanmışlardır. Ancak bu metotların yegâne gayesi bundan ibaret olmamıştır. Zira hicrî ikinci ve üçüncü asırlarda semâ’ ve kırâat meclisleri yazı hatalarını düzeltmenin yanında başka amaçlar için de kullanılmışlardır. Söz konusu metotlar hadisin yorumunu, rivâyet edene aidiyetini ve sıhhatini öğretmek için de kullanılmıştır. Nitekim hicrî ikinci asır âlimlerinden İbn Cüreyc (ö. 150/767) kendisine gelen Süfyan es-Sevrî’ye, “(Hadisleri) bana oku da sana tefsir edeyim” demişti. Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/814) de, “Son vardığım kararı daha önce düşünebilseydim her hadisin yorumunu yanına yazardım...” açıklamasını yapmıştı.

Hasan b. Ayyâş (ö. 172/788) ve bir grup arkadaşı Süfyan es-Sevrî’ye gitmişler ve onun tavsiye ettiği muhaddisten semâ’ yoluyla hadis almışlardır. Daha sohnra bu hadisleri Süfyan’a arz etmişler, hadisleri okudukça Süfyan’ın, “bu onun hadisidir, şu onun hadisi değildir” diyerek hangi hadislerin ona ait olduğunu açıklamıştır. Evzâî, “Hadisi işittikten sonra, dirhemin sarrafa sorulduğu gibi uzmanlarına arz ederdik. Onların kabul ettiklerini alır, terk ettiklerini bırakırdık” demiştir. Âmeş de İbrahim’in hadis sarrafı olduğunu, bildiği hadisleri gidip ona arz ettiğini söylemiştir. Böylece bu meclislerde hadislerin sıhhati hakkında bilgiler edinildiğini ifade etmiştir. Ancak yorumlar ve diğer bilgiler belki de hadise karışır endişesiyle yazılmamaktaydı.

Hadisin aslına uygun olarak naklinde bazı istisnalar dışında semâ’ ve kırâatın en isabetli metotlar olduğu konusunda hadis âlimleri arasında ihtilaf bulunmamaktadır. Bu sebeple de hadis öğrencileri elde ettikleri hadisleri semâ’ ve kırâat metotlarından biriyle alırken öncelikle rivâyet hakkı bulunan hadis hocasından almaya gayret etmişlerdir. Ancak hadis âlimleri

sözü edilen iki metottan amaca uygunlukta hangisinin daha öncelikli olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Kırâatın semâ'dan öncelikli olduğunu, semâ'nın kırâata tercih edilmesi gerektiğini ileri sürenler olduğu gibi söz konusu iki metodu aynı seviyede kabul eden âlimler de bulunmaktadır. Ancak ilk üç asırda hadislerin aslına uygun olarak naklinde amacı gerçekleştirecek en isabetli metodun semâ' olduğu genel kabul görmüş ve hadis âlimlerinin çoğu tarafından tercih edilmiştir. Hadis münekkitle de rivâyetlerin değerlendirilmesinde, hadisin semâ' yoluyla alınmasına son derece önem vermişlerdir. Bu amaçla râvilerin hadisleri araştırılmış ve semâ' ile aldıkları hadisler diğerlerinden ayırt edilmişlerdir.

İcâzet, Münâvele ve Mükâtebe (الاجازة والمناولة والمكاتبة)

İcâzet sözlükte, izin vermek, destur vermek, su akıtmak gibi mânalarda kullanılmaktadır. Terim olarak icâzet, semâ' ve kırâat olmaksızın hadis âliminin belirli şartlar dahilinde bütün veya bir kısım rivâyetlerini öğrencisinin rivâyet etmesine izin vermesidir. Bu izin sözlü veya yazılı olabilir. İlk dönemlerde icâzet sözlü olarak verilmekteydi. Yaklaşık V. (XI.) yüzyılda medreselerin kuruluşundan sonra ise icâzet yazılı olarak verilmeye başlandı.

İlk dönemlerden itibaren icâzet yoluyla hadis öğrenim ve öğretimine karşı çıkanlar olmuştur. Ancak ilk dönemlerde tartışılrsa da hadis öğrenimini kolaylaştırmak ve hadis kültürünün yayılmasına hizmet etmek amacıyla icâzet yöntemi kullanılmıştır. Hadis kitaplarının nakledildiği sonraki dönemlerde ise icâzet yöntemi daha çok kullanılmıştır. Hatta semâ' ve kırâat metotlarıyla alınan metinlerin de sonunda icâzetinin alınması gerektiği görüşünü savunanlar bulunmuştur. Nitekim önde gelen hadis usûlcülerinden Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) aralarında bulunduğu bazı âlimler semâ' ve kırâat yollarından biriyle alınan hadislerin rivâyet hakkı için de sonunda icâzet alınması gerektiği görüşündeydi. Bunlara göre semâ' ve kırâat yoluyla hadis öğrenimi ve rivâyetinde hocanın veya talebenin dalgınlık, unutma ve uyuklama gibi sebeplerle hata ihtimali bulunmaktaydı. Bu yüzden semâ' ve kırâat yollarıyla alınan hadisler de icâzete muhtaçtır.

İcâzet veren hocaya **müciz** (المجيز), icâzet isteyen öğrenciye **müsteciz** (المستعيز) veya **mücâzün leh** (المجاز له), icâzete konu olan ve rivâyetine izin verilen hadis, sahîfe veya kitaba ise **mücâzün bih** (المجاز به) denmektedir.

Rivâyet dönemi sonrasında kitap rivâyetlerinin yoğunlaştığı yaklaşık V. (XI.) asırdan itibaren icâzet türleri artmıştır. Hadis rivâyetinde icâzet türlerini Kâdî İyâz beş, Hatîb el-Bağdâdî altı, İbnü's-Salâh ve onu takip eden usulcüler yedi, Zeynüddin el-İrâkî dokuz olarak belirlemişlerdir. Bunların her biri az veya çok kullanılmıştır. Ancak aşağıda da görüleceği üzere bu icâzet türlerinin büyük çoğunluğu makbul bir yöntem olarak kabul edilmemiştir. Bunları aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

1. **Muayyen (belirli) icâzet:** Hocanın, talebesine rivâyetlerinin yazılı olduğu belli bir kitabı rivâyet etmesi için izin vermesidir. İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu bu tür icâzeti kabul etmektedir.
2. **Kitap belirtmeden verilen icâzet:** İcâzet veren âlimin belli bir kitap belirtmeden, "Rivâyet hakkına sahip olduğum bütün kitaplarımı rivâyet etmene icâzet verdim" şeklinde verilen icâzettir. Öğrencilerin, hocalarının kitaplarını rivâyete yetkili olduğu düşüncesiyle verilen bu tür icâzet bazı âlimler tarafından kabul edilmemiştir. Ancak bu tür icâzeti kabul eden âlimler de bulunmaktadır.
3. **Umumî icâzet:** İcâzeti verilen kitabın, "zamanımda yaşayanlara, Müslümanlara, icâzet isteyen herkese icâzet verdim" şeklinde rivâyetine izin verilen kişi veya kişiler belirtilmeden verilmesidir. Bu tür icâzet bazı âlimler tarafından uygulanmıştır. Ancak önde gelen hadis âlimlerinin çoğunluğu ise bu tür icâzetin doğru olmaya-çağı görüşündedir.

4. **Belirsiz bir kitap için veya belirsiz bir şahsa verilen icâzet:** Bu tür icâzet iki şekilde uygulanır. Birincisi belli bir kişiye adı ve mahiyeti belirtilmeden bir kitabı rivâyet etmesi için icâzet verilmesidir. İkincisi ise belli bir kitabı rivâyet etmesi için meçhul bir şahsa verilen icâzettir. Her iki şekilde verilen icâzet de geçersiz kabul edilmiştir.
5. **Şarta bağlı icâzet:** Belirlenen veya bilenmeyen bir kimsenin arzusuna bağlanan icâzettir. Bu türde âlim, “Falanın istediğine icâzet verdim” veya “Arzu edene icâzet verdim” diyerek icâzet verir. Bu tür icâzet belirsizlik bulunduğu ve şarta bağlı olduğu için kabul edilmemiştir.
6. **Doğmamış çocuğa verilen icâzet:** Âlimlerin çoğu bu icâzet türünü uygun bir yöntem olarak görmemiştir.
7. **Mümeyyiz olmayan çocuğa verilen icâzet:** Bu tür icâzeti uygun gören bazı âlimler bulunmaktadır. Ancak âlimlerin çoğu bu türü kabul etmezler.
8. **İleride elde edilecek rivâyetlere verilen icâzet:** Kendisinde olmayan bir bilgiye izin vermek anlamına gelmesi sebebiyle bu icâzet türü geçersiz kabul edilmiştir.
9. **İcâzetle elde edilen hadisleri veya kitabı rivâyet etmeye verilen icâzet:** Bazı âlimler bu tür icâzeti geçerli kabul etmişlerdir.

Münâvele sözlükte, bir nesneyi eliyle vermek mânâsına gelmektedir. Terim olarak, hadis hocasının hadislerini ihtiva eden kitabını rivâyet etmesi için talebesine elden vermesi veya kitabın kendisine ait olduğunu ifade etmesi demektir. Münâvelenin icâzetli ve icâzetsiz olmak üzere iki türü vardır.

İcâzetli münâvele farklı şekillerde gerçekleşir. Hoca, rivâyet hakkına sahip olduğu hadisleri içeren bir nüshanın aslını veya asıl nüsha ile karşılaştırılmış bir kopyasını öğrencisinde kalmak veya yazıp iade etmek üzere verirken, “Bunlar benim falan kişiden olan rivâyetlerimdir, onları rivâyet et” veya, “Bunları benden rivâyet etmene icâzet verdim” ifadelerini kullanır. Öğrenci, hocasının asıl nüshasını veya onunla karşılaştırılmış kopyasını hocaya teslim eder. Hoca bunu inceledikten sonra öğrencisinin onu rivâyet etmesine izin verir. Birçok hadis âlimi söz konusu şekillerde hocanın inceleyerek verdiği ve icâzetli münâvele olan bu türleri hadis rivâyetinde geçerli saymıştır.

Öğrenci hocaya bir nüsha vererek ondaki hadislerin hocanın rivâyeti olduğunu söyler ve bu nüshayı kendisine rivâyetine müsaade ederek münâvele yoluyla vermesini ister. Hoca da nüshayı incelemeyen rivâyetine izin verir. Hatîb el-Bağdâdî ve İbnü’s-Salah icâzetli münâvelenin bu şeklinin uygun olmadığını söylerler.

İcâzetsiz münâvele hocanın talabeye bir nüsha verip, “Bunlar benim rivâyetlerimdir” demesi, ancak bunun rivâyetine izin verip vermediğini söylememesidir. Bazı âlimler bu tür münâvelenin de uygun olduğu görüşündedir.

Mükâtebe sözlükte, yazışmak, mektuplaşmak mânâsına gelmektedir. Terim olarak ise, hadis hocasının rivâyet hakkı bulunan hadislerinin tamamını veya bir kısmını yakında ya da uzakta bulunan bir kimseye yazıp göndermesidir. Hoca göndermek istediği metni bizzat kendisi yazabileceği gibi başkasına da yazdırabilir.

Şartları

Söz konusu metotların hadisleri semâ’ ve kırâat yollarıyla alma imkânı bulunmadığında kullanılması istenmiştir. Ayrıca bu metotlar kullanıldığında metnin aslına uygun olarak nakledilmesindeki yetersizlikleri giderecek bir takım şartlar da belirlenmiştir.

Semâ’ ve kırâat metotlarında, rivâyet hakkı istenen yazılı metnin, hoca ve talebe tarafından birlikte gözden geçirilip, hataların düzeltilmesi, anılan metotların diğerlerine tercih edilmesinin en önemli sebebi olmuştur. İcâzet ve münâvele metotları ise genelde hadis öğrencisinin elde ettiği nüshayı hocadan rivâyet hakkı istemesi şeklinde olmaktadır. Bu durumda yazılı metindeki hataların yazı hataları düzeltilmeden nakledilmesi ihtimali

vardı. Bu endişeyle özellikle ilk dönemlerde sözü edilen metotlar bazı hadis âlimleri tarafından tenkit edilerek geçerlilikleri kabul edilmemiştir. Mükâtebe metodunda hocanın bizzat yazması veya yazdırması, metnin öğrenciye hatasız nakledilmesini temin etmekle birlikte, rivâyet esnasında talebenin hata yapmasına müsait idi.

Hadis metinlerinin nakledilmesinde yukarıdan beri anlatılan yetersizliklerine rağmen, bahsedilen metotlara, yazılı hadis metinlerinin hadis naklinde yaygın olarak kullanılmaya başlandığı hicrî ikinci asrın başlarından itibaren, hadis öğrencilerine kolaylık sağlamak amacıyla müsaade edildiği yukarıda ifade edilmişti. Ancak hadis âlimleri bu metotlarla rivâyetin geçerli kabul edilmesini, sözü edilen yetersizliklerini giderecek veya asgariye indirecek şartlara bağlamışlardır.

Öncelikle icâzeti veren hoca güvenilir, icâzete konu olan hadisleri veya kitabı iyi bilen ve ilmiyle tanınan bir kimse olmalıdır. İcâzet isteyen öğrencinin de ilim ehlinde olduğu bilinmelidir. Ayrıca bu metotlardaki sözü edilen eksiklikleri gidermek amacıyla öğrenci kendi nüshasını icâzet verenin nüshası ile dikkatli bir şekilde karşılaştırmalıdır. Daha sonra da yazılı metin hoca veya yetki verdiği bir öğrencisi tarafından gözden geçirilip hataları düzeltilmelidir. İmam Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Salih el-Mısrî (ö.248/862) ve Muhammed b. Yahya ez-Zühli (ö. 258/872) bu nevi rivâyetlerin sahih kabul edilebilmesi için sözü edilen faaliyetin gerçekleşmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Söz konusu üç metotla naklin geçerli kabul edilebilmesi için ileri sürülen şartlardan biri de kendisine hadis rivâyet edilecek öğrencinin güvenilir olmasıdır.

Bu metotlardan özellikle **mükâtebe** metodunda yazıp gönderilen metinlerin değişikliğe uğramayacağından emin olunması amacıyla götüren kimsenin güvenilir olması, bu mümkün değilse metnin mühürlenmesi şartı aranmıştır.

Bunların dışında bazı âlimler anılan metotlarla rivâyette mutlaka bu metotlara delâlet eden rivâyet lafızlarının kullanılması gerektiğini de ifade etmişlerdir.

Bu metotlarla hadis rivâyetinde oldukça müsamahakar davranan bazı hadis âlimleri olmuştur. Ancak hicrî ikinci ve üçüncü asırlarda bu metotlarla rivâyette bulunan birçok hadis âlimi yazılı hadis metnini kontrol edip hataları düzeltmeden hadis öğrencisine rivâyet hakkı vermemiştir. İstisnalar bir tarafa bırakılırsa bu üç metotla rivâyet hakkı verirken, hadis âlimlerinin yazılı hadis metnini kontrol ettikleri, varsa hataları düzelttikleri ve hadis öğrencisinin güvenilirliğine dikkat ettikleri söylenebilir.

İ'lâm, Vasıyyet, Vicâde (اعلام الشيخ والوصية والوجادة)

İ'lâm sözlükte, öğretmek, bildirmek, kişinin savaşta kendisine yiğitlik nişanı takması gibi mânalara gelmektedir. Terim olarak ise, hadis hocasının hadis veya hadis kitabını rivâyeti için herhangi bir açıklamada bulunmadan öğrenciye göstererek bunları semâ' yoluyla aldığı ifade etmesidir. Öğrencinin hocaya rivâyetlerini hatırlatması karşısında hocanın buna itiraz etmemesi de i'lâm olarak kabul edilmiştir.

Bu metotla ilgili kaynaklarda verilen misaller az olup bu yönteme delâletleri tartışmalıdır. Bazı âlimlere göre sözü edilen misaller icâzete örnek teşkil etmektedir. Önde gelen bazı hadis âlimleri bu metodu güvenilir bir yöntem kabul etmemişlerdir. Dolayısıyla i'lâm hadis rivâyeti için sağlıklı ve yaygın olarak kullanılan bir metot niteliği taşımamaktadır.

Vasıyyet sözlükte, vasiyet etmek, sipariş vermek anlamına gelmektedir. Terim olarak, hadis hocasının rivâyet ettiği bir kitabı, ölümünden veya seyahate çıkmadan önce birisine vasiyyet etmesi mânasında kullanılmaktadır.

Vicâde, bulmak ve elde etmek demektir. Hadis terimi olarak, bir kişinin herhangi bir râvinin, hadis kitabı müellifinin el yazısı ile yazılmış kitabını veya bazı hadislerini bulup ele geçirmesine denir. Söz konusu müellif veya râvinin çağdaş olup olmaması, çağdaş ise görüşüp görüşmemeleri, görüşmüşse ondan semâ' bulunup bulunmaması önemli değildir. Bu durumların hepsinde yazılı metni ele geçirmeye vicâde denmektedir.

İlk Asırlarda Kullanımları

İlk dönem hadis âlimleri tarafından **i'lâm** metodunun kullanıldığına dair kaynaklarda iki misal zikredilmektedir. Bunlardan biri Zührî'nin Ubeydullah b. Ömer el-Umerî'ye (ö. 147/764) *i'lâm* yoluyla hadis naklettiğidir. Ancak Zührî'nin hadis öğrencileri tarafından getirilen kitapları incelemeyen rivâyet hakkı verdiği dair haberi Hatîb el-Bağdâdî ve İbn Abdilberr, "Zührî'nin söz konusu kitap ve nüshayı daha önceden gözden geçirdiği, hatasız olduğunu bildiği ve öğrenciye güvendiği" şeklinde yorumlamışlardır. İlk dönem hadis araştırmalarıyla tanınan Rıfat Fevzi Abdülmuttalib de söz konusu rivâyetin sahih olmadığını ve Zührî gibi bir hadis âliminin *i'lâmı* metot olarak kabul etmeyeceğini ifade eder. Ubeydullah b. Ömer'in "biz Zührî'den arzdan başka metotla hadis almazdık" açıklaması da Rıfat Fevzi'nin söz konusu görüşünün isabetli olduğunu göstermektedir.

i'lâm metoduyla ilgili ikinci rivâyet İbn Cüreyc'in Hışam b. Urvêden bu yolla hadis aldığıyla ilgilidir. Rıfat Fevzi Abdülmuttalib bu rivâyetin de sahih olmadığını ifade etmiştir. O daha sonra Hatîb el-Bağdâdî'nin bu haberi icâzet konusunda zikretmesinin İbn Cüreyc'in sözü edilen rivâyeti icâzet yoluyla aldığına delil olduğunu kaydeder.

Misal olarak verilen her iki rivâyetin sahih olduğu kabul edilse bile, ilk dönemlerde *i'lâm* metodunun yaygın olduğunu söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla Ubeydullah b. Ömer ve İbn Cüreyc gibi hadisi aslına uygun olarak rivâyet edebilen hadis âlimlerinin bu metodu kullanmaları istisna olarak kabul edilmelidir.

Vasıyyet metodunun ilk asırlarda kullanıldığına dair kaynakların çoğu tarafından verilen misal, Ebû Kılâbe'nin (ö. 104/722) Eyyüb es-Sahtiyânî'ye (ö. 131/748) kitaplarını vasiyyet etmesidir. Ancak kaynaklarda Eyyüb es-Sahtiyânî'nin hocasının kitaplarını işittiği fakat ezberlemediğine dair haberler de bulunmaktadır. Bu durum onun kendisine vasiyyet edilen kitapları daha önce hocasından işittiğini dolayısıyla tanımlanan vasiyyet yoluyla almadığını göstermektedir. Ayrıca Ebû Kılâbe'nin kitaplarını ona vasiyyet etmesini, Eyyüb'ün oradaki hadisleri aslına uygun olarak rivâyet edeceğine olan güveni ile açıklamak da mümkündür. Ebû Kılâbe'nin "eğer Eyyüb hayatta ise kitaplarımı ona götürün, değilse yakın" tavsiyesi de Eyyüb es-Sahtiyânî'ye olan bu güvenini göstermektedir.

Ebû Kılâbe'nin söz konusu vasiyyetinin dışında kitaplarını vasiyyet edenler veya vasiyyet yoluyla rivâyet bulunanlar birkaç kişiyi geçmemektedir. Bu asırlarda hadis âlimleri vasiyyeti kitaplarını rivâyet etmek için değil, yakılması ve imha edilmesi için yapmaktaydı. Dolayısıyla ilk dönemlerde hadis âlimleri vasiyyet metoduyla hadis rivâyetini güvenilir bir yol olarak kabul etmemişlerdir.

Yazılı hadis metinlerinin arttığı hicrî birinci asrın son çeyreğinde hadisin hatalı rivâyetine sebep olduğu gerekçesiyle **vicâde** yoluyla rivâyete müsaade edilmemiştir. Söz konusu dönemde ister istinsah ister vicâde yoluyla elde edilmiş olsun, ehlinden semâ' veya kırâat yollarından biriyle alınmadan yapılan rivâyetler hatalı nakillere sebep olmaktadır.

Hadis âlimleri birincileri **sahafî** (الصحفي) diye isimlendiren hadis öğrencilerini onlardan hadis almak konusunda uyarılmışlardır. İkincileri yani, vicâde yoluyla elde edilen kitapları da ehlinden semâ' veya kırâat metotlarından biriyle alınmadıkça rivâyet etmemek hususunda uyarılmışlardır. Hadis âlimleri, hadislerin **tashifî** yani hatalı rivâyetine sebep olduğu için vicâde yoluyla elde edilen kitaba bakılmaması, okunmaması ve güvenilir bir hadis âliminden semâ' yoluyla almadıkça rivâyet edilmemesi üzerinde ısrarla durmuşlardır. Bu gayretlere rağmen vicâde yoluyla hadis rivâyetine bütünüyle engel olunamamıştır.

Vicâde yoluyla elde edilen hadislerin rivâyeti hadis âlimleri tarafından zayıf kabul edilmiş ve râvilerin bu nevi rivâyetleri tespit edilerek zayıflığına işaret edilmiştir.

Hadis âlimleri, ilk üç asırda aslına uygun nakli temin ettikleri için hadislerin **semâ'** veya **kırâat** metotlarıyla öğrenilip rivâyet edilmesini zorunlu görmekteydiler. **İcâzet**, **münâvele** ve **mükâtebe** metotlarında rivâyeti istenen metnin, hocanın kontrolünden geçmesi sebe-

biyle doğrudan olmasa da dolaylı tashihinin yapılmış olması, söz konusu metotların hadis âlimleri arasında kabul görmesine sebep olmuştur. Doğrudan veya dolaylı tashih imkânı bulunmaması sebebiyle **î'lâm**, **vasıyyet** ve **vicâde** metotları kabul edilmemiştir. Ancak bu üç metodun elde edilen yazılı hadis metinlerinin zayı olmaması ve onlardan yararlanılması gibi düşüncelerle zaruret durumlarında istisnâ olarak kullanıldıkları söylenebilir.

Hadislerin tek tek isnadlarıyla rivâyet edildiği **rivâyet döneminde** hadisler çoğunlukla semâ' ve kırâat metotlarıyla alınıp nakledilmekteydi. Bu iki metotla alınma imkânı bulunmadığında icâzet, münâvele ve mükâtebe metotlarından biri kullanılmaktaydı. İ'lâm, vasıyyet ve vicâde metotlarına ise nadiren müracaat edilmekteydi. Hadislerin değil hadis kitaplarının isnadlarıyla nakledildiği **nakil döneminde** ise **icâzet** metodunun kullanımının yaygınlaştığı görülmektedir. Bu dönemde **vicâde** metodunun kullanımında da artış olduğu söylenebilir. Temel hadis kaynaklarının isnadlarında yer alan rivâyet lafızları incelendiğinde **semâ'** ve **kırâat** dışındaki metotların ilk üç asırda yaygın olarak kullanılmadıkları anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili yapılan bir araştırmada özellikle icâzet metodunun hicrî beşinci asırdan sonra yaygınlaştığının ifade edilmesi de bu durumu desteklemektedir.

İlk dönem âlimlerinden bir kısmı semâ' ve kırâat metotları arasında fark görmemişse de hadis tarihinde semâ' hadis alma metotlarının en yaygın şekli olmuştur.

Semâ' ve kırâat metotlardan biriyle hadis almanın geçerli olması için öğrencinin en az temyiz çağına ulaşmış olması gerekli görülmüştür. Daha önceki yaşlarda bu metotlarla alınan hadis, usulüne uygun alınmış kabul edilmez. Sadece öğrencinin söz konusu hadisin okunduğu mecliste hazır bulunduğu kabul edilirdi.

Rivâyet Lafızları (صيغ الاداء او الفاظ الاداء : Sıyağ'u'l-edâ' ev elfâzu'l-edâ')

Rivâyet lafızları veya **edâ sıgaları** hadisin hangi metotla rivâyet edildiğini belirtmek üzere isnadda kullanılan lafızlardır. Isnadda zikredilen bu lafızlar aynı zamanda hadisin isnadında **inkıtâ'** (kopukluk) bulunup bulunmadığına da delâlet etmektedir. Söz gelimi semâ' ve kırâat metoduna delâlet eden rivâyet lafızları aynı zamanda isnadda kopukluk bulunmadığını da ifade ederler. Vicâde metoduna delâlet eden lafızlar ise isnadda kopukluk bulunduğunu ya da bulanabileceğini belirtmiş olurlar.

Hadis öğrenimi ve öğretimi ile ilgili metotlar hadisin aslına uygun olarak nakletmek açısından aynı değerde değildi. Ayrıca rivâyetlerin değerlendirilmesinde, öğrenim ve öğretim metotları en önemli ölçütlerden biri kabul edilmekteydi. Bu durum rivâyet esnasında hadisin hangi metotla alındığına delâlet etmek üzere her biri için farklı lafız kullanılmasını gerekli kılıyordu. Ancak **edâ sıgaları** olarak da isimlendirilen rivâyet lafızlarının kullanımında ilk dönemlerde hadisçiler arasında belirli bir uzlaşa bulunmamaktaydı.

Hadis öğrenim ve öğretim metotlarının hadisin aslına uygun naklinde aynı değerde olmadığı ve rivâyetlerin değerlendirilmesinde en önemli ölçüt kabul edildikleri yukarıda ifade edilmişti. Bu durum, râvinin rivâyet esnasında hadisi hangi metotla aldığına delâlet etmek üzere her bir metot için farklı lafız kullanılmasını gerekli kılmıştır. Rivâyet lafızlarının hadis öğrenim ve öğretim metotlarına paralel olarak veya hemen onları takiben ortaya çıktıkları anlaşılmaktadır. İkinci ve üçüncü asırlarda rivâyet lafızlarının kullanımında bütünüyle bir ittifaktan söz edilemediğinden dolayı aşağıda rivâyet lafızları yaygın olarak kullanımları esas alınarak incelenecek, farklı kullanımlarına da dikkat çekilecektir. Rivâyet lafızları delâlet ettikleri metotlara göre zikredilecektir. Ancak burada tarihi süreçte rivâyet lafızlarının kullanımında tedriciliğin yani gelişmenin olduğu unutulmamalıdır. Hicri ikinci asrın önemli bir kısmında çoğunlukla "**an**: عن" sığasının kullanıldığı söylenebilir. Yapılan bazı araştırmalar ile hicri üçüncü asırda telif edilen hadis kitaplarının isnad-

larının incelenmesi de bu durumu teyit etmektedir. Başta *Kütüb-i sitte* olmak üzere hicri üçüncü asır hadis kitaplarının isnadları incelendiğinde müellif tarafında “haddesenâ” ve “ahberênâ” rivâyet lafızları bulunurken tebeu't-tâbiîn, tâbiîn ve sahâbe nesillerinde “an” lafzının yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir.

Ayrıca başlangıçta edâ sıgalarının belirli metotlara tahsis edilmesinde bir ittifak bulunmamaktadır. Söz gelimi başlangıçta “ahbereni” veya “ahberenâ” sıgaları semâ', kırâat, icâzet ve münâvele metotlarının her birine delâlet etmek üzere kullanılmıştır. Bazı âlimler “ahberenâ” ile “haddesenâ” sıgalarının semâ' ve kırâat metotlarına delâlet etmeleri açısından aynı anlama geldiklerini söylemişlerdir. Ancak II. (VIII.) yüzyılın ortalarından itibaren edâ sıgalarının belirli metotlara delâlet etmek üzere kullanılmaya başlandığı ve III. (IX.) asırdan itibaren ise bunun yaygınlaştığı söylenebilir.

“İşittim” anlamındaki سمعت (semi'tü) **semâ'** metoduna delâlet eden rivâyet lafızlarının en üstünüdür. Bunun dışında öğrenci, hadisi hocadan semâ' metoduyla tek başına aldığı da حدثني (haddesenî: bana rivâyet etti), grup halinde aldığı ise حدثنا (haddesenâ: bize rivâyet etti) lafzını kullanırdı. Âlimlerin çoğu sözü edilen rivâyet lafızlarının semâ'a delâlet ettikleri hususunda ittifak etmiştir.

حدثني (haddesenî: bana rivâyet etti) ve حدثنا (haddesenâ: bize rivâyet etti) lafızlarının kırâat, icâzet, münâvele, mükâtebe hatta vicâde metotlarına delâlet etmek üzere kullanılabileceği görüşünü benimseyen âlimler olmuştur. Sözü edilen lafızların **semâ'** metoduna delâlet etmek üzere kullanılacağına ihtilaf bulunmamakla birlikte diğer metotlar için de kullanılabileceği hususunda ise görüş birliği yoktur. İstisnalar bir tarafa bırakılırsa sözü edilen rivâyet lafızlarının hicri ikinci asrın ortasından itibaren semâ'a tahsis edilmeye başlandığı ve bu görüşün genel kabul gördüğü anlaşılmaktadır.

قرأت (kara'tü: falan kimseye okudum), قرأنا علي فلان (kara'nâ alâ fülân: falan kimseye okuduk), قرأ علي فلان وأنا شاهد أو اسمع (kurie alâ fülân ve ene şâhidün ev esmau: falan kimseye okundu ben de şahit oldum veya dinledim) **kırâat** metoduna açıkça delâlet eden rivâyet lafızlarıdır. عرضت (aradtü: arz ettim) lafzı da kırâat metoduna delâlet eden lafızlardandır. أخبرني (ahberenî: bana haber verdi), أخبرنا (ahberenâ: bize haber verdi) lafızları da çoğunlukla **kırâat** metoduna delâlet etmek üzere kullanılmaktadır. Bu son iki lafız hicri ikinci ve üçüncü asırlarda bazı hadis âlimleri tarafından semâ', icâzet ve münâvele metotlarına delâlet etmek üzere de kullanılmıştır. Ancak sözü edilen iki lafzın ikinci asırdan itibaren giderek kırâat metoduna tahsis edilmeye başladığı ve zamanla genel kabul gördüğü söylenebilir.

İcâzet metoduna delâlet etmek üzere en çok kullanılan lafız, اعجاز لي (ecâze lî: bana icâzet verdi) sıgasıdır. Yaygın olmamakla birlikte انبانا (enbeenâ: bize haber verdi), اعطاني (a'tânî: bana verdi), أخبرني (habberenî: bana haber verdi), أخبرنا (habberenâ: bize haber verdi) lafızları da icâzet metoduna delâlet etmek üzere kullanılmışlardır.

اعطاني (a'tânî: bana rivâyetlerini verdi), دفع الي كتابه (defaa ileyye kitâbehu: falan bana kitabını verdi) **münâvele**ye delâlet etmek üzere kullanılan rivâyet lafızlarıdır.

كتب الي فلان (ketebe ileyye fülân: falan kimse bana yazdı) lafzı **mükâtebe** metoduna delâlet etmek üzere kullanılan rivâyet lafzıdır.

أوصي الي (evsâ ileyye: bana vasiyyet etti) lafzı **vasiyyet** metoduna delâlet etmek üzere kullanılan rivâyet lafzıdır.

(vecedtü: buldum), و جدت بخط فلان (vecedtü bi hattî fülân: falanın el yazısıyla buldum), قرأت في كتاب فلان (kara'tü fi kitâbi fülân: falanın kitabında okudum), قرأت في كتاب فلان بخطه (kara'tü fi kitâbi fülân bi hattihî: falanın kitabında el yazısıyla okudum) ve بلغني (beleğânî: bana ulaştı) lafızları **vicâde** metoduna delâlet etmek üzere kullanılan edâ sigalarıdır.

Rivâyet Metotlarının Hepsine Delâlet Eden Rivâyet Lafızları

Yukarıda zikredilen rivâyet lafızlarından önemli bir kısmı sadece bir rivâyet metoduna delâlet etmektedir. Bazıları ise farklı âlimler tarafından değişik metotlara delâlet etmek üzere kullanılmıştır. Aşağıda zikredilecek iki rivâyet lafzı ise hemen bütün metotlara delâlet etmek üzere kullanılmışlardır. Dolayısıyla bu iki lafzın hangi metoda delâlet ettikleri kullanan râviye göre tespit edilebilmektedir.

عن (an: falandan). Velid b. Müslim'in (ö. 195/810) verdiği haberden anlaşıldığına göre, hadis rivâyetinde kolaylık için kullanılmıştır. Velid b. Müslim'in açıklaması şöyledir: Evzâi 'haddesenâ' Yahya b. Saîd el-Ensârî kâle haddesenâ fülânün, kâle haddesenâ ... diye bize rivâyet ediyordu. Ben ise bazen Evzâi'nin rivâyet ettiği gibi bazen de kolaylık olsun diye "an fülân, an fülân..." şeklinde rivâyet ediyorum. Söz konusu siğa kolaylık sağlaması sebebiyle *semâ'* yoluyla alınan hadislerin rivâyetinde kullanıldığı gibi, *semâ'* metoduyla alınmayan hadisler için de kullanılmıştır. İmam Şafîi bu siğayı *semâ'* dışında kullananların az olduğunu ifade etmiştir. O sözü edilen siğanın hangi metoda delâlet ettiğine ve bu siğa ile rivâyetlerin sıhhatinin de râvilerle göre değişeceğine işaret etmektedir. Buna göre söz konusu siğayı kullanan râvi tedlis yapmakla tanınmıyorsa rivâyetini *semâ'* yoluyla aldığına, bir defa bile **tedlis** yapmışsa *semâ'a* delâlet eden **سمع** (semia) ve **حدثني** (haddesenâ): sigalarıyla yaptığı rivâyetlerin dışındakileri *semâ'* yoluyla almadığına ve rivâyetinin sahih olmadığına hükmedilir.

İlk üç asır hadis âlimlerinin çoğu tedlis olmamak şartıyla söz konusu siğa ile rivâyetin *semâ'* kabul edilmesi için bir kere bile olsa hoca talebe arasında görüşme (lika) olmasını öngörmektedir. İmam Müslim ise aynı asırda yaşamış olmalarını (muâsarât) başka bir ifadeyle görüşme imkânlarının mevcudiyetini yeterli görmüştür. Bu siğa, rivâyet lafızlarının henüz tam olarak kullanılmadığı ilk yüz elli yıllık dönemde daha çok görülür.

ان فلانا قال (enne fülân kâle: falanın söylediğine göre). Genelde "ahberenâ fülânün enne fülânên kâle", "ahberenâ fülânün enne fülânên ahbrehû" ve "ahberenâ fülânün enne fülânên haddesehû" şekillerinde kullanılan bu lafzın ittisal veya inkıtâ'a delalet ettiği hususunda ihtilaf edilmiştir. Bazı âlimlere göre "ان" siğasıyla nakledilen rivâyetler, başka bir tarikten *semâ'* yoluyla nakledildiği ortaya çıkmadıkça muttasıl sayılmaz, bunlar münkatî' hükmündedir. Âlimlerin çoğuna göre ise hocasından "ان" lafzıyla nakilde bulunan râvinin hocasıyla görüştüğünün ve tedlis yapmadığının bilinmesi şartıyla rivâyeti muttasıl sayılır.

قال (dedi, söyledi). Bu siğa, rivâyet döneminde oranları farklı olmakla birlikte değişik âlimler tarafından *semâ'*, *kırâat*, *icâzet*, *münâvele* ve *vicâde* metotları ile ilgili kullanılmıştır. Söz konusu lafız hicrî ikinci ve üçüncü asırlarda genellikle münkatî' (isnadı kopuk) rivâyetlere veya tedlise delâlet etmektedir. Bu sebeple hadis âlimleri râvilerin bu lafızla yaptıkları rivâyetlerden sakındırmışlardır. Söz konusu dönemde bu siğa hem *semâ'* ve *kırâat* hem de *vicâde* metoduna delâlet etmek üzere kullanılmıştır. Bu sebeple hadis âlimleri bu duruma dikkat çekerek tedlis yapmakla tanınan râvilerin sözü edilen lafızla yaptıkları rivâyetin *semâ'* olmayacağını ifade etmişlerdir. Nitekim Hatîb el-Bağdâdî söz

konusu rivâyet lafzı hakkında sığayı kullanan râviye göre hareket edilmesi gerektiğinden bahsederek şöyle demiştir: Râvi semâ'dan başka bir metotla rivâyette bulunmuyorsa sözü edilen sığa bu râvi hakkında حدثنا (haddesenâ) mesabesindedir. Eğer râvi hem *semâ'* hem de diğer metotlarla alıyorsa, *semâ'* yoluyla alındığı kesinleşmedikçe rivâyeti delil olarak kullanılmaz.

Hadis âlimleri hadis rivâyetinde en çok *semâ'* ve *kırâat* metotlarını kullanmışlardır. Dolayısıyla isnadda en çok sözü edilen iki metoda delâlet eden rivâyet lafızları zikredilmiştir. Hadis âlimleri isnadda en çok geçen bu rivâyet lafızlarının kısaltmalarını da kullanmışlardır. Buna göre حدثني (haddesenî: bana rivâyet etti) ifadesini دثني (desenî), ثني (senî) şeklinde; حدثنا (haddesenâ: bize rivâyet etti) ifadesini ثنا (senâ), نا (nâ) şeklinde; أخبرنا (ahberenâ: bize haber verdi) ifadesini de أنا (enâ) şeklinde kısaltarak kullanılmışlardır. Ancak yazıdaki bu kısaltmalar okunurken kısaltılmış şekilleriyle değil aslı gibi okunurlar.

Rivâyet lafızları masdarlarıyla anılırlar. Isnadda yer alan rivâyet lafızları hakkında bilgi verilirken حدثنا: haddesenâ için **tahdîs**, أخبرنا: ahberenâ için **ihbâr**, أنا: an için **an'ane** şeklinde masdarları kullanılır. Örneğin, "Falan bu rivayeti **tahdîs** ya da **an'ane** ifadesiyle nakletti" denir.

SIRA SİZDE



Rivâyet döneminde hadis öğrenim ve öğretim metotları ile edâ sığalarının kullanım oranlarını araştırınız.

HADİS ÖĞRENMEK AMACIYLA YAPILAN YOLCULUKLAR

Hadisi bizzat hocadan *semâ'* ve *kırâat* metotlardan biriyle alma isteği hadis talebelerinin yorucu yolculuklara çıkmalarını gerektirmiştir. İlk dönemde pek çok hadis âlimi hadis metinlerini doğrudan hocadan almak için uzun yolculuklara çıkmıştır. Hadis öğrenmek amacıyla yapılan bu yolculuklara **er-rihle fî talebi'l-hadîs** (الرحلة في طلب الحديث), bu maksatla çok yolculuk yapanlar ise çok seyahat eden anlamlarına gelen, **rahhâle** (الرحالة), **cevvâle** (الجواله), **tavvâfü'l-ekâlim** (طواف الاقاليم) gibi ifadelerle anılmaktaydı. Rihleye genellikle kendi bölgesindeki hadis âlimlerinin rivâyetlerini öğrendikten sonra çıkılmaktaydı.

Öncelikle fetihler dolayısıyla farklı ülkelere dağılmış sahâbilerin bildiği hadisler rihleler sayesinde kaybolmaktan kurtulmuştu. Rihlenin amaçlarından biri de hadisi **âli isnadla** elde etmek, başka bir ifadeyle araçları mümkün olduğunca aradan çıkararak ilk kaynağından almaktı. Böylece râvi sayısının azalması sebebiyle rivâyetteki yanılga ihtimali de azalmış olacaktı. Rihleler zabt kusurundan dolayı zayıf kabul edilen hadislerin başka senedlerinin de bulunarak takviye edilmelerini de sağlamaktaydı. Yapılan ilmî yolculuklar İslâm dünyasının değişik bölgelerindeki hadis âlimleriyle tanışmayı, râviler hakkında bilgiler elde etmeyi sağlamaktaydı. Rihlelerin özellikle hoca-talebe ilişkisini tespitte önemli katkıları olmuştur. Rihleler nesiller arasında güçlü bir iletişim kurulmasını ve hadislerin sonraki nesillere aktarılmasını sağlamıştır.

Hadisi ilk kaynağından almak amacıyla yapılan ilim yolculukları sahâbe döneminden itibaren başlamış daha sonraki nesiller tarafından da devam ettirilmiştir. Zamanla yazım kurallarının gelişmesi, icâzetle kitap rivâyetinin yaygınlaşması, kitaba olan güvenin artması rihlelerin azalmasına yol açmıştır. Nitekim İbn Mende (ö. 395/1005) yoğun rihle döneminin son temsilcilerinden kabul edilmiştir. Dolayısıyla hadis için yapılan yolculukların en yoğun olduğu dönem II-IV. (VIII-X.) yüzyıllar olmuştur. V. (XI.) yüzyılda medreselerin, VI. (XII.) asırda ise dârülhadislerin kurulmasıyla hadis için yapılan yolculuklar önemli ölçüde sona ermiştir.

KİTAPLARIN NAKLİNDE UYGULANAN KURALLAR

Rivâyet dönemindeki öğrenim ve öğretimde hadisler, önemli ölçüde en güvenilir metotlar olan semâ' ve kırâat yöntemleriyle nakledilmişti. Dolayısıyla ilk beş asırlık rivâyet döneminde ağırlıklı olarak râvilerin güvenilirlikleri önem arz etmekteydi. Bu sebeple râvilerle ilgili cerh-ta'dîl ve tabakât kitapları telif edildi. Beşinci asır sonrası nakil döneminde ise kitap ve nüshaların güvenilirliği aranmaya başlanmıştır. Bu dönemde yazım kuralları, nüshaları karşılaştırma ve tashih usulleri geliştirilmiştir.

İslâm ilim tarihinde ilk dönemlerden itibaren kütüphanelerde bir eserin onlarca nüshası muhafaza edilmiştir. Bu kitapların sonraki nesillere sağlam olarak aktarılmasında bir takım kurallar belirlenmiştir. Bir kitabın rivâyet edilebilmesi için öncelikle müellifin bizzat kendi el yazısıyla yazdığı asıl nüsha veya onunla karşılaştırılmış güvenilir bir nüsha ile karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma esnasında rasltanan farklılıklar kenarlara sahiplerinin isimleri veya kısaltılmış rumuzlarla not edilmelidir. Nüshalar asıl nüshalarla karşılaştırılırken, kopya etme esnasında meydana geldiği anlaşılan istinsah hatalarının düzelmesi gerektiğinde tartışma bulunmamaktadır. Hatalar ister asıl nüshadan kaynaklansın, isterse yazım hatası olsun düzeltilme şekilleriyle ilgili farklı uygulamalar söz konusu olmuştur. Bunlardan bir kısmı şunlardır:

1. Hata düzeltilmeden hatalı kısım üzerine dikkat çekmek için sah (صح) işareti konulur.
2. (صح) işareti konulur ve kenara doğrusu yazılır.
3. Hatalı kısmın üstüne yazıya temas etmeyecek şekilde çizgi çekilir.
4. Hatalı kısmın üzeri çizilerek iptal edilir.
5. Hatalı kısmın başına ve sonuna sıfır (o o) şeklinde boş daire konulur.
6. Hatalı kısma yan yana noktalar (...) konulur.
7. Hatalı kısma < > şeklinde işaret edilir.
8. Hata yapılan kısma سهو ve kelimesi yazılır.

Bunların dışında yazının bıçak gibi keskin bir aletle kazınması (keş: الكشط) ve mürekkebin ıslak parmak veya bez parçasıyla silinmesine (mahv: المحو) ısrarla karşı çıkmıştır. Çünkü yazılı metinler ehil olmayan kişilerce hatalı olarak da düzeltilebilir. Yani kişi doğru bir metni yanlış anlayıp ya da okuyup düzeltiyorum diye bozabilir. Bu nedenle yapılan düzeltmelerin düzeltilen kısmın eski halinin okunmasını engellemeyecek şekilde yapılması gerekir. Ayrıca kazıma ve silme yöntemi kağıdı da tahrip ettiğinden kitapların gereksiz yere yıpranmasına yol açmaktadır. Bu nedenle düzeltmelerde yukarıda belirtilen yöntemler önerilmiştir.

Metin içerisinde tespit edilen noksanlıklar da yazının okunmasını engellememesi için kitabın kenarına ilave edilir. **Lâhak** (اللاحق) diye ifade edilen bu ilave kitabın sağ veya sol kenarına yazılır.

Asl (الاصل) denen müellif nüshalarıyla karşılaştırılarak tashih edilen ve muhtelif zamanlarda baştan sona hocadan okunup rivâyet hakkı alınan nüshalara semâ', kırâat ve icâzet kayıtları konulurdu. Bu kayıtlar yazma eserlerin güvenilirliğini belirleyen önemli kayıtlardı. **Semâ' ve kırâat kayıtları**, nüshanın hocadan alındığının yer ve zamanını bildiren ve öğrenciye rivâyet hakkı veren bir belgedir. **İcâzet kaydı** ise öğrencinin bu nüshayı rivâyet yetkisinin bulunduğunu ifade eden belgedir. Söz konusu kayıtlar hoca tarafından genellikle eserin sonunda kendi el yazısıyla ya da hocanın yetki verdiği güvenilir bir öğrencisi tarafından kaydedilirdi. Bu kayıtlar genellikle "Fülân b. fülân eserin tamamını – veya bir kısmını- bana okudu, ben de fülân b. fülân için bunu gözden geçirdim ve kendisine rivâyet hakkı verdim" gibi ifadeler ihtiva etmekteydi. Semâ', kırâat ve icâzet kayıtlarının yeri genellikle kitabın sonudur. Bununla birlikte kitabın ilk sayfasına, kitabın isminin ya-

zıldığı satırın üstüne veya hocanın ismi hizasına da yazılabilmekteydi. Yazma eserlerde ayrıca metnin kontrolden geçtiğini ifade eden **belağ kaydı** da bulunmaktaydı. Bunu ifade etmek için “**belağa**: yazılan kısım tekrar okunup gözden geçirildi” veya “**sahha**: yazılan kısım doğrudur” ifadeler konulurdu.

Yazma bir eserin esas nüshasından başka bir veya birden çok nüsha ile karşılaştırılması bugünkü edisyon kritik denilen tenkitli metin neşri çalışmasına yakın bir tarzda gerçekleştirilmekteydi. Nüshalar arası karşılaştırmada farklı hususlar bazen düzeltilerek, çoğu zaman da tashih edilmeden nüshanın kenarına kaydedilirdi. Böylece eserin farklı yollarla gelen rivâyetlerini ve farklılıklarını bir araya getirerek müellifin kaleminden çıkan nüsha tespiti çalışılmaktaydı. **Mukabele** (المقابلة), olarak isimlendirilen bu işlem sonucunda **mukabele kaydı** düşüldü. Mukabele kaydı yazma eserlerin güvenilirliğini belirleyen en önemli kayıtlardan biri olarak kabul edilmekteydi. Mukabele kaydı genellikle eserin sonunda, “belağa mukabeleten, belağa mukabeleten ve tashihan, kûbile (قوبل), kûbile ve suhhihe (صح) , ûriza (عورض), kâbelehû” gibi ibarelerle ifade edilirdi.

SIRA SİZDE



3

Hadis nakli açısından rivâyet dönemi ile nakil dönemi arasındaki farkları araştırınız.

Yazılı metinlerin her kopyalamada belirli bir oranda bozulma riski söz konusudur. İslâm âlimlerinin nüshaların nakliyle ilgili geliştirip uyguladıkları sözü edilen kurallar metinlerin aslına uygun olarak naklini önemli ölçüde temin etmiştir. Ancak ilk dönemlerden itibaren gerek metin gerekse isnadlarda yapılan hataları tespit eden kitaplar da telif edilmiştir. Arapçadaki benzer harf ve kelimelerin yanlış okunmalarını önlemek amacıyla kitaplar yazılmıştır. Bu konuda eser yazan âlimlerin en tanınmışları **Askerî** nisbesiyle tanınan Hasan b. Abdullah (ö. 382/992) ile **Hattâbî** nisbesiyle tanınan Hamd b. Muhammed (ö. 388/998) idi. Askerî'nin *Tashîfâtü'l-muhaddisîn*'i (Kahire 1982) konuyla ilgili en önemli eser kabul edilmektedir. İkinci önemli eser ise Hattâbî'nin *İslâhu ğalati'l-muhaddisîn* (Beyrut ts.) adlı kitabıdır. **Müttefik ve müfterik** başlığını taşıyan kitaplar da isimleri aynı olduğu için karıştırılan râvileri ayırt etmek amacıyla yazılan eserlerdir. Söz gelimi aynı asırda yaşamış Ahmed b. Ca'fer b. Hamdân isimli dört ayrı kişi bulunmaktadır. Bu kitaplar sözü edilen ismi taşıyan râvilerin her birinin ayrı kimseler olduğunu ortaya koymaktadır. **Mü'telif ve muhtelif** başlığını taşıyan kitaplar ise yazılışları aynı okunuşları farklı isimlerin karıştırılmasını ayırt etmek amacıyla yazılan eserlerdir. Söz gelimi سلام ismi Selâm ve Sellâm şeklinde iki farklı biçimde okunabilmektedir. Bu kitaplar, farklı şekillerde okunabilecek râvilerin doğru okunuşlarını tespit etmektedir. **Mübhemât** kitapları ise isnadlarda geçen kimliği kapalı “falan şehirden falan adam” ya da “güvenilir birisi” gibi isimlerin kimliklerini ortaya koymak amacıyla yazılmıştır.

İNETNET



İsnad ve metinlerdeki tashif hakkında daha ayrıntılı bilgi için Kadir Paksoy'un aşağıdaki internet adresinde elektronik metni bulunan “Hadiste Tashîf” başlıklı makalesin okuyunuz:
<http://ktp.isam.org.tr/makaleilh/index.php>

HADİS KİTABI OKUMA USULLERİ

“Hadis Öğrenim ve Öğretim Metotları” başlığı altında yukarıda söz konusu edilen metotlar, rivâyet dönemi olarak da isimlendirilen yaklaşık beş asırda hadislerin genellikle bir hocadan alınıp talebeye rivâyet edilmesinde uygulanan yöntemlerdi. Hadis rivâyetinin sona ermesiyle “**Nakil Dönemi**” olarak da isimlendirilebilecek olan bir dönem başlamıştır. V. (XI.) ve VI. (XII.) asırlarda medrese ve dârülhadislerin kurulması sonrasında hadislerin rivâyeti değil hadis kitaplarının nakli ve okunması söz konusu olmuştur. Bu

dönemde hadis kitaplarının okunmasında farklı usuller takip edilmiştir. Bunlar, okuyup geçme (طريق السرد : tarîku's-serd), açıklama ve araştırma (طريق الحل والبحث : tarîku'l-hal ve'l-bahs) ve geniş açıklama (طريق الامعان : tarîku'l-im'ân) olmak üzere üç farklı usuldür.

Okuyup geçme yöntemi (طريق السرد), genellikle bir hadis kitabının sahanın uzmanı âlimler arasında okunması durumunda uygulanan bir usuldür. Bu yöntemde genellikle hadisler hızlı bir şekilde okunur. Bu yöntemde amaç sahanın uzmanı olan âlimlerin birbirlerinden istifade etmeleridir. Sadece ihtiyaç duyulan yerlerde açıklamalar yapılmakta ve anlaşılmayan hususlar üzerinde durulmaktadır. Sahanın uzmanı olmaları sebebiyle buna da fazla başvurulmamaktadır. Dolayısıyla bu yöntemde hâkim olan husus hadislerin okunup geçilmesidir. Bu sebeple de **serd yöntemi** olarak isimlendirilmiştir.

Açıklama ve araştırma yöntemi (طريق الحل والبحث), bir hadis kitabının talebelere okutulması durumunda uygulanan bir usuldür. Bu yöntemde hoca talebelerin anlayamadıkları hususları açıklar, ihtiyaç duyduğu hususlarda ise araştırma yapar. Dolayısıyla bu yöntem genellikle ders esnasında uygulanan ve hocanın açıklama ve araştırmalarının hâkim olduğu bir usuldür.

Geniş açıklamalı yöntem (طريق الامعان) ise, genellikle bir hadis kitabının halka yönelik okutulması durumunda uygulanan bir usuldür. Amaç halkı bilgilendirmek olduğu için bu yöntemde hadislerle ilgili birçok bilgi verilir. Bu yöntemde uzaktan yakından bir alaka kurup hoşla gidecek kıssalar, garip hikâyeler de anlatılabilmektedir. Bu sebeple yöntem daha çok kıssacıların başvurduğu bir usul olarak kabul edilir.

Özet



Hadis öğrenim ve öğretim metotlarının hadisin aslına uygun olarak naklini sağlamadaki rollerini açıklayabilmek

Sahâbe hadisleri Hz. Peygamber'den işiterek, onu görerek veya diğer sahâbiler vasıtasıyla öğreniyorlardı. Aralarında hadisleri yazan bazıları bulunmakla birlikte onlar öğrendiklerini genellikle ezberliyorlar ve müzakere ederek bilgilerini pekiştiriyorlardı. Hicrî birinci yüzyılda hadisler genellikle şifahi olarak rivâyet edilmekteydi. Hicrî ikinci asırdan itibaren ise hadislerin yazılı rivâyetine geçilmiş ve hadis rivâyetinde yazı hâkim olmuştur. Ancak bu dönemde Arap yazısı henüz yeterince gelişmiş değildi. Bu durum hadis metinlerinden yapılan rivâyetlerde ciddi hatalara sebep olmaktadır. Hadis âlimleri yazıdan kaynaklanan hataları önlemek amacıyla yazılı hadis metinlerini doğrudan ehil olan âlimden işitilerek veya ona arz edilerek alınmasını uyulması gereken zorunlu prensipler olarak geliştirmişlerdi.



Hadislerin ilk dönemlerdeki öğrenim ve öğretimiyle daha sonraki yüzyıllarda hadis kitaplarını okuma usulleri arasındaki farkı ayırt edebilmek

İslâm coğrafyasının uzak bölgelerden gelen hadis talebelerinin her zaman hadisleri uzun süre alan semâ ve kırâat metotlarıyla almaları mümkün olmamaktaydı. Bu durumda onlara kolaylık sağlamak ve hadislerin farklı bölgelere ulaşmasını temin etmek amacıyla icâzet, münâvele ve mükâtebe yöntemlerine izin verilmişti. Hadis âlimleri tarafından geçerli kabul edilmese de ilâm, vasiyyet ve vicâde metotları hicrî ilk üç asırdan nadiren kullanılmaktaydı.

Gerek hadisin aslına uygun rivâyetinde gerekse sıhatini tespitinde hadis öğrenim ve öğretim metotları belirleyici olmaktadır. Bu durum hadisin hangi yöntemle alındığını ifade etmeyi gerektirmişti. Bunun üzerine hadis öğrenim ve öğretim metotlarına paralel olarak edâ sığaları veya rivâyet lafızları diye isimlendirilen tabirler de gelişmişti. Rivâyet lafızlarının belli metotlar için kullanımı yaklaşık hicrî ikinci asrın sonlarına doğru gerçekleşebilmiştir. Rivâyet lafızlarının yaygınlıkları ile hadis öğrenim ve öğretim metotlarının kullanımları doğru orantılıdır. Ancak rivâyet lafızlarının kullanımındaki yaygınlıkta tarihi süreçteki gelişimlerinin de önemli etkisi olmuştur. Hicrî birinci ve ikinci asırlarda en çok kullanılan edâ sığası “an” iken üçüncü yüzyılda “haddesenâ” ve “ahberenâ” olması da bu sebeptendir.



Rivâyet lafızlarının farklı kullanımlarını değerlendirebilmek

Hicrî ilk üç yüzyılda hadisler büyük çoğunlukla semâ ve kırâat metotlarıyla rivâyet edilmiştir. Kullanım açısından ikinci sırada icâzet, münâvele ve mükâtebe metotları gelmektedir. Hadis kitaplarının nakledildiği yaklaşık hicrî beşinci asırdan itibaren ise hadis eğitiminde kurumsallaşmanın da etkisiyle icâzet metodunun yaygınlaştığı görülür.



Rivâyet lafızlarının ilk dönemlerdeki farklı oranlardaki kullanımlarını ayırt edebilmek

Hadisi bizzat hocadan semâ ve kırâat metotlarından biriyle almak amacıyla hadis talebeleri uzun yolculuklara çıkmışlardır. Böylece farklı ülkelere dağılmış sahâbilerin bildiği hadisler kaybolmaktan kurtulmuştu. Bu yolculuklar sayesinde hadisler ilk kaynağından alınmaktaydı. Ayrıca rihleler râviler hakkında bilgiler elde etmeyi sağlamaktaydı. Rihleler nesiller arasında güçlü bir iletişim kurulmasını ve hadislerin sonraki nesillere aktarılmasını sağlamıştı. Sahâbe döneminden itibaren başlayan hadis için yapılan yolculuklar V. (XI.) yüzyılda önemli ölçüde sona ermiştir.



Hadis kitaplarını okuma usullerini tanımlayabilmek

Nakil döneminde kitap ve nüshaların güvenilirliği önem arzetmeye başlamıştı. Bu dönemde farklı yollarla gelen bir eserin nüshaları arasında karşılaştırma yapılarak tashih edilmekte ve müellif metnine en yakın nüsha ortaya çıkarılmaktaydı. Farklı nüshaların karşılaştırılmasının ardından eserin sonuna mukabele kaydı düşülürdü ve bu önemli ölçüde eserin güvenilirliğini belirlerdi.

Kendimizi Sınavalım

1. İlk üç asırda en az kullanılan hadis öğrenim ve öğretim metotları aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Münâvele-icâzet
 - b. Mükâtebe-münâvele
 - c. İcâzet-mükâtebe
 - d. İ'lâm-vasıyyet
 - e. Semâ'-kırâat
2. İlk üç asırda hadislerin aslına uygun nakli için **en uygun** görülen eğitim-öğretim metotları aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Semâ'-münâvele
 - b. Münâvele-mükâtebe
 - c. İ'lâm-vasıyyet
 - d. Semâ'-kırâat
 - e. İcâzet-vicâde
3. Hadis kitaplarının isnadlarıyla nakledildiği nakil döneminde yaygınlaşan öğrenim ve öğretim metotları aşağıdakilerin hngisinde birlikte verilmiştir?
 - a. İcâzet-vicâde
 - b. Semâ'-kırâat
 - c. Münâvele-mükâtebe
 - d. İ'lâm-vasıyyet
 - e. Semâ'-münâvele
4. Hicrî üçüncü asırda hadis rivâyetinde **en çok** kullanılan rivâyet lafızları aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Habberenî-habberenâ.
 - b. Haddesenâ-ahberenâ.
 - c. A'tânî-nâvelenî.
 - d. Beleşanî-vecedtü.
 - e. Evsâ ileyye-ketebe ileyye.
5. Bir hadis kitabının hoca-talebe arasında okunması esnasında takip edilen usul aşağıdakilerin hangisinde birlikte verilmiştir?
 - a. Semâ'
 - b. İcâzet
 - c. Okuyup geçme yöntemi
 - d. Münâvele
 - e. Açıklama ve araştırma yöntemi

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. d	Yanıtınız doğru değilse, “İlâm-Vasıyyet-Vicâde” konusunu yeniden okuyunuz.
2. d	Yanıtınız doğru değilse, “Semâ’ ve Kıraat” konusunu yeniden okuyunuz.
3. a	Yanıtınız doğru değilse, “İlk Asırlardaki Kullanımları” konusunu yeniden okuyunuz.
4. b	Yanıtınız doğru değilse, “Rivâyet Lafızları” konusunu yeniden okuyunuz.
5. e	Yanıtınız doğru değilse, “Hadis Okuma Usulleri” konusunu yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

İlk iki asırda şifahi rivâyet ezberindeki veya yazılı bir metindeki hadisleri sözlü olarak nakletmek anlamına gelmekteydi. Bu rivâyet türünde rivâyet edilen metinle ilgili bilgiler de aktarılmaktaydı. Ancak bunlar hadislerle karışır endişesiyle kayda geçirilmemekteydi. Yazılı rivâyet ise daha önceden temin edilen bir metnin aslına uygun olarak naklini temin amacıyla genellikle bir hocadan işiterek veya ona arz ederek yapılmaktaydı. Dolayısıyla yazılı rivâyette metin esas olmaktadır. Bu rivâyet türünde de rivâyet edilen metinle ilgili bilgiler aktarılmaktaydı.

Sıra Sizde 2

Semâ’ ve kırâat rivâyet döneminde en çok kullanılan hadis öğrenim ve öğretim metotlarıdır. Hicrî birinci asrın ortalarına kadar edâ sıgalarının kullanımında tam bir görüş birliği bulunmamaktaydı. Bu sebeple bu dönemde en çok kullanılan rivâyet lafzı “عن” edâ sığasıydı. Hicrî ikinci asrın ortalarından itibaren her edâ sığasının farklı metotlara delâlet etmek üzere kullanımında belirli bir görüş birliği oluşmaya başlamıştı. Bu dönemden itibaren en çok kullanılan edâ sıgaları ise اخبرنا-اخبرني — حدثنا — حدثني olmuştur.

Sıra Sizde 3

Rivâyet döneminde her hadis ayrı bir isnadla alınmaktaydı. Dolayısıyla gerek isnadın gerekse metnin hatasız bir şekilde alınabilmesi için çoğunlukla semâ’ ve kırâat metotları kullanılmaktaydı. Nakil döneminde ise hadis rivâyeti değil hadis kitaplarının isnadlarıyla nakli söz konusuydu. Dolayısıyla nüsha nakliyle ilgili geliştirilen kurallar çerçevesinde çoğunlukla icâzet metotunu kullanılmaktaydı.

Yararlanılan Kaynaklar

- Akpınar, C. (2000). “İcâzet”, **DİA**, XXI, 393-396, İstanbul.
- Aydınlı, A. (2009). “Semâ”, **DİA**, XXXVI, 457-458, İstanbul.
- Aydınlı, A. (2000). “İmlâ”, **DİA**, XXII, 225-226, İstanbul.
- Hatiboğlu, İ. (2008). “Rihle”, **DİA**, XXXV, 106-108.
- Kandemir, M. Y. (2005). “Muhaddis”, **DİA**, XXX, 392-394, İstanbul.
- Polat, S. (2010). **Metin Tenkidi**, İstanbul.
- Polat, S. (2002). “Kırâat”, **DİA**, XXV, 435.
- Polat, S. (2006). “Münâvele”, **DİA**, XXXI, 572, İstanbul.
- Topuzoğlu, T. R. (2002). “Kırâat ve Semâ’ Kaydı”, **DİA**, XXV, 436-437.
- Uğur, M. (2000). “İlâm”, **DİA**, XXII, 72, İstanbul.
- Yazıcı, H. (2006). “Mukabele Kaydı”, **DİA**, XXXI, 102-103.
- Yücel, A. (2010). **Hadis Tarihi ve Usûlü**, İstanbul.
- Yücel, A. (1996). **Hadis Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi**, İstanbul.
- Yücel, A. (2000). “İhbâr”, **DİA**, XXI, 528-529.

9

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Farklı özelliklere sahip hadislerin nasıl sınıflandırılabilirliğini açıklayabilecek,
- Hz. Peygamber'e ait olduğu kesin olan hadislerle ihtimalli olan hadisleri değerlendirebilecek
- Hz. Peygamber'e ait olma ihtimali az olan hadisleri tanımlayabilecek,
- Zamanla farklı özellikler kazanan hadisleri değerlendirebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

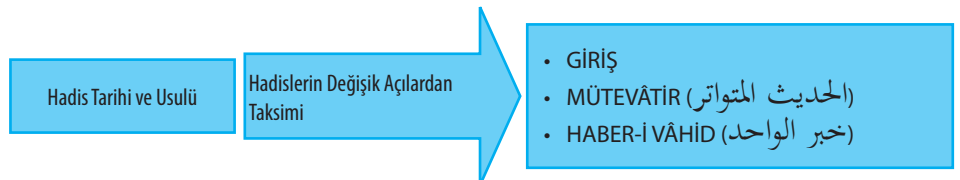
- Makbûl hadis
- Merdûd hadis
- Mutevatir hadis
- Sahîh hadis
- Hasen hadis
- Zayıf hadis

Öneriler

Bu üniteyi daha iyi kavrayabilmek için okuma esnasında;

- Metin içerisinde geçen kavramların karşılıklarını Abdullah Aydın'ın Hadis İstilahları Sözlüğü'nden araştırınız. Bu eserin içeriğine <http://www.sonpeygamber.info/sozluk.asp?sozlukkelime=sozluk> adresinden ulaşabilirsiniz.
- Bu ünitedeki hadis terimlerini bilinçsiz bir şekilde ezberlemeye yerine, Arapça'daki sözlük anlamları ile hadis ilmindeki terim anlamları arasındaki anlam bağını kurabilerseniz terimleri daha iyi anlayabileceksiniz. Bunun için yanınızda bir Arapça-Türkçe sözlük bulundurup her terimin anlamını sözlükten bularak, terimlerin sözlük ve terim anlamları arasındaki bağlantıyı bulmaya çalışınız. Bu, hadis terimlerini çabuk unutmamanız açısından da önemlidir.

İçindekiler



Hadislerin Değişik Açılardan Taksimi

GİRİŞ

Sened ve metinden oluşan hadisler tarih boyunca değişik özellikler kazanmış ve bunlara göre adlandırılmışlardır. Buna göre hadisler Hz. Peygamber'e gerçekten ait olup olmadıklarına, ait oldukları kimseye, râvîlerinin yatay veya dikey sayısına, metinlerinin, senedlerinin veya her ikisinin bir takım özelliklerine göre farklı adlarla anılmışlardır. Bu şekilde farklı isimlere sahip onlarca hadis çeşidi ortaya çıkmıştır. Bunların ortak bazı özelliklerine göre sınıflandırılması yararlı olmakta, böylece hadis çeşitleri ve onların birbirleriyle ilişkileri daha kolay anlaşılmaktadır.

Hadisler Hz. Peygamber'e ait oluşu kesin olanla olmayanlar şeklinde iki ana kümeye ayrılır. Hz. Peygamber'e ait oluşları kesin olan hadislere mütvâtir, ihtimalli olanlara ise haber-i vâhid denmektedir.

<http://www.sonpeygamber.info/kategori.asp?cid=29> web adresine hadislerin farklı açılardan taksimi hakkında başvurabilirsiniz



INTERNET

MÜTEVÂTİR (الحديث المتواتر)

Mütevâtir hadîs, başından sonuna kadar her tabakada, yalan söylemek üzere anlaşmaları aklın ve âdetin mümkün olmayacak kadar çok râvînin rivayet ettiği hadîstir.

Mütevâtir hadis bütün yönleriyle 10. Üniteye ele alınacaktır.



DİKKAT

HABER-İ VÂHİD (خبر الواحد)

Haber-i vâhid ise, herhangi bir tabakada râvî sayısı, mutevatir hadîsin râvî sayısına ulaşamayan hadîstir. Buna göre her tabakada râvî sayısı üç-dört olan bir hadîs de haber-i vâhiddir. Hadis usûlünün asıl konusu bu tür hadislerdir. Bunlar da Hz. Peygamber'e ait olup olma ihtimaline göre başlıca iki kısma ayrılırlar: Makbûl Hadisler, Merdûd Hadisler. Hz. Peygamber'e ait olma ihtimali fazla olan hadislere makbûl, az olanlara ise merdûd denilir.

Makbûl Hadîsler

Makbûl hadisler sahîh ve hasen diye ikiye ayrılırlar.

Sahîh Hadîs

Sahîh (الصحيح) hadîs, en meşhur tarifine göre, senedinin başından sonuna kadar sika (adâlet ve zabt sahibi) râvînin sika râvîden rivayet ettiği, şâzz ve muallal olmayan hadîstir. Bu tari-

fe göre sahih hadisin dört özelliği bulunmaktadır: Râvilerinin sika olması, râvileri arasında kopukluk olmaması yani senedin muttasıl olması, şâzz yani diğer sika râvilerin rivayetlerine aykırı olmaması ve muallal yani sahihliğine zarar verecek gizli bir kusurunun olmaması.

Sahih hadisin bu özellikleri taşıması gerektiği konusunda hadisçilerin büyük çoğunluğu görüş birliği içindedirler. Bu özelliklerden bazısını gerekli görmeyen âlimler olduğu gibi bunlara ilave olarak başka özellikler arayanlar da vardır.

Diğer taraftan herhangi bir hadisin bu özellikleri taşıyıp taşımadığı hususunda zaman zaman farklı değerlendirmeler ortaya çıkabilmektedir. Bunun sonucu olarak bir hadis bazı âlimlere göre sahih sayılırken diğer bazılarına göre böyle kabul edilmeyebilmektedir. Diğer bir ifadeyle bir hadisin sahih olup olmadığını söylemek –ki, buna tashîh denir- ictihadî bir şeydir.

Bir hadisin söz konusu özellikleri bizzat taşımasına veya dolaylı olarak taşıdığına kabul edilmesine göre sahih hadisler iki kısma ayrılır:

a) Sahih li-zâtihi (الصحيح لذاته)

Yukarıda verdiğimiz sahih hadis tanımındaki sahihlik özelliklerini bizzat taşıyan hadis demektir. Bu kısma şu hadisi örnek verebiliriz:

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُسُفَ قَالَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - سَابَقَ بَيْنَ الْحَيْلِ الَّتِي أُضْمِرَتْ مِنَ الْحَفِيَاءِ ، وَأَمَدَهَا ثَنِيَّةُ الْوَدَاعِ ، وَسَابَقَ بَيْنَ الْحَيْلِ الَّتِي لَمْ تُضْمَرْ مِنَ الثَّنِيَّةِ إِلَى مَسْجِدِ بَنِي زُرَيْقٍ ، وَأَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ كَانَ فِيْمَنْ سَابَقَ بِهَا

Bize Abdullah b. Yûsuf rivayet edip dedi ki, bize Mâlik, Nâfi'den, (o da) Abdullah b. Ömer'den (naklen) haber verdi ki, Resûlullah –sallallahu aleyhi ve sellem-, özel olarak hazırlanmış atlar arasında el-Hafya'dan (başlayıp) sonu Seniyyetu'l-Vedâ olan bir yarış, özel olarak hazırlanmamış atlar arasında ise bu Seniyye'den Benû Zureyk Mescidi'ne kadar bir yarış düzenlemişti. İbn Ömer de yarışa katılanlar arasında idi (Buhârî, "Salât 41).

Bu hadis, zikredilen şartları taşıdığı için sahihtir. Şöyle ki, hadisi kitabında nakleden Buhârî'nin (194-256) hocası Abdullah b. Yûsuf (ö.218), onun hocası Mâlik (93-179), onun hocası Nâfi' (ö.117) sika ve öğrencilik-hocalık ilişkileri sabit olan kimselerdir. Nâfi'in mevlası ve en meşhur hocası Abdullah b. Ömer (ö.74) ise bir sahabidir. Hadisin metninde de herhangi bir kusur görülmemiştir.

b) Sahih li-gayrihi (الصحيح لغيره)

Sahihlik niteliğini, zikredilen özellikler kendisinde bizzat bulunmadığı için, başka bir hadisin desteğiyle kazanan hadistir. Şu hadis buna örnek verilebilir:

حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ حَدَّثَنَا عَبْدُهُ بْنُ سُلَيْمَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - "لَوْلَا أَنِّي أَشَقُّ عَلَى أُمَّتِي لِأَمْرَتِهِمْ بِالسَّوَاكِ عِنْدَ كُلِّ صَلَاةٍ".

Bize Ebû Kureyb (166-247) rivayet edip (dedi ki), bize Abde b. Süleyman (ö.187), Muhammed b. Amr'dan (ö.145), o, Ebû Seleme'den (ö.94) o da Ebû Hüreyre'den (ö.58) (naklen) rivayet etti ki, o şöyle demiş: Resûlullah –sallallahu aleyhi ve sellem- şöyle buyurdu: Ümmetime zorluk verecek olmasaydım, onlara her namazın yanında diş fırçalamayı / misvak kullanmayı emrederdim! (Tirmizî, "Tahâret", 18).

Bu hadisin senedindeki Muhammed b. Amr'ın hafızasının zayıf olduğu nakledilir. Bundan dolayı bu hadis hasendir. Ancak hadis başka râvilerden de nakledilmiştir:

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ "لَوْلَا أَنَّ أَشَقَّ عَلَى أُمَّتِي - أَوْ عَلَى النَّاسِ - لَأَمَرْتُهُمْ بِالسَّوَاكِ مَعَ كُلِّ صَلَاةٍ"

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ وَعَمَرُو النَّاقِدُ وَزُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ قَالُوا حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ "لَوْلَا أَنَّ أَشَقَّ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ - وَفِي حَدِيثِ زُهَيْرٍ عَلَى أُمَّتِي - لَأَمَرْتُهُمْ بِالسَّوَاكِ عِنْدَ كُلِّ صَلَاةٍ".

Bize Abdullah b. Yûsuf rivayet edip dedi ki, bize Mâlik, Ebu'z-Zinâd'dan, o, el-A'rec'den, o da Ebû Hüreyre'den –Allah ondan razı olsun!- naklen haber verdi ki... (Buhârî, “Cum’a”, 8).

Bize Kuteybe b. Saîd, Amr en-Nâkıd ve Züheyr b. Harb rivayet edip dediler ki, bize Sufyân, Ebu'z-Zinâd'dan, o, el-A'rec'den, o Ebû Hüreyre'den, o da Hz. Peygamber'den –sal-lallahu aleyhi ve selem- naklen rivayet etti ki... (Müslim, “Tahâret”, 42)

Bu rivayetler, Muhammed b. Amr'ın burada hata yapmış olma ihtimalini ortadan kaldırmış ve hadisini sahih li-gayrihi derecesine yükseltmiştir.

Sadece sahih hadisleri bir araya getirmek amacıyla birçok kitap yazılmıştır. Bunların en meşhurları Buhârî (ö.256) ile Müslim'in (ö.261) el-Câmi's-Sahîh isimli kitaplarıdır. İkisine birlikte **sahihayn** denilen bu iki kitap bütün müslümanların kabulüne mazhar olmuşlardır. Bunun için bu iki kitapta bulunan bir hadise **müttufekun aleyh**: üzerinde ittifak edilmiş hadis denir.

Bu ünite de analtılan bütün hadis çeşitlerinin şema ve çizimlerle açıklamalarını görmek için Abdullah Aydın'ın Hadis Tesbit Yöntemi adlı kitabını okuyunuz.



DİKKAT

Hasen Hadis

Hasen, Arapça'da güzel anlamına gelir. Hadis ilminde hasen (الحسن) hadisin birçok tanımı yapılmıştır. Bunların en meşhurlarına göre hasen hadis, sahih hadisin bütün niteliklerini taşıdığı halde râvîlerinden birinin veya bir kaçının zabt sıfatı tam olmayan hadistir. Ağır zabt kusurları hadisi zayıf derecesine düşürür.

Hadis tarihinde bu terimi meşhur eden alım Tirmizî (ö.279) olmuştur. Onun, *Sünen* isimli kitabında hasen olarak nitelediği hadisler için yaptığı tanımı şöyledir: “Senedinde Hz. Peygamber'e iftira etmekle itham edilen kimse bulunmayan, şazz da olmayan ve başka bir yönden benzeri rivayet edilen hadis bize göre hasendir”.

Hasen hadis de iki kısma ayrılır:

a) Hasen li-zatih (الحسن لذاته)

Hasenlik özelliklerini bizzat taşıyan hadise denir. Örnek olarak şu hadisi zikretmek mümkündür:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ أَخْبَرَنَا بِهِزُ بْنُ حَكِيمٍ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ جَدِّي قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ أَبْرُّ قَالَ "أُمُّكَ". قَالَ قُلْتُ ثُمَّ مَنْ قَالَ "أُمُّكَ". قَالَ قُلْتُ ثُمَّ مَنْ قَالَ "أُمُّكَ". قَالَ قُلْتُ ثُمَّ مَنْ قَالَ "أُمُّكَ". قَالَ قُلْتُ ثُمَّ مَنْ قَالَ "أُمُّكَ". قَالَ قُلْتُ ثُمَّ مَنْ قَالَ "أُمُّكَ". قَالَ قُلْتُ ثُمَّ مَنْ قَالَ "أُمُّكَ". قَالَ قُلْتُ ثُمَّ مَنْ قَالَ "أُمُّكَ".

Bize Muhammed b. Beşşar rivayet edip (dedi ki), Bize Yahya b. Saîd haber verip (dedi ki), bize Behz b. Hakîm haber verip (dedi ki), bana babam, dedemden (naklen) rivayet etti ki, o şöyle demiş: Ben; “Ya Resûlellah” dedim, “Kime iyilikte bulunayım?”, “Annene!”

buyurdu. “Sonra kime?” dedim, “Annene!” buyurdu. “Sonra kime?” dedim, “Annene!” buyurdu. “Sonra kime?” dedim, “Sonra babana, sonra da sırasıyla en yakınlarına!” buyurdu (Tirmizi, “Birr”, 1).

Seneddeki Behz, her ne kadar doğru sözlü, hatta bazı âlimlere göre sika biri ise de, bir kısım rivayetleri sebebiyle tenkide uğramış olması onun zabtının azlığını gösterir. Bundan dolayı hadis, bu senediyle, Behz’in dedesinin başından geçen bir olay olarak hasen li-zatihidir.

b) Hasen li-gayrih (الحسن لغيره)

Aslında zayıf olan fakat başka bir hadisin desteğiyle hasen niteliğini kazanan hadise denir. Ancak zayıflık sebebi muhtelif yollarla giderilmiş ve böylece yani başka rivayetlerin desteğiyle hasen derecesine yükselmiş olur. Şu hadis buna örnektir:

حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغِيرَةِ عَنْ مُنْقِذٍ مَوْلَى سُرَّاقَةَ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَقَّانٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ لِعُثْمَانَ " إِذَا ابْتِغَتْ فَاكْتَلْ وَإِذَا بِغْتَ فَكِلْ " .

Bana Yahya b. Eyyûb, Ubeydullah ibnü'l-Muğîre'den, o, Surâka'nın âzâdlısı Munkız'dan, o da Osman b. Affân'dan (naklen) rivayet etti ki, Resûlullah –sallallahu aleyhi ve sellem-Osman'a şöyle buyurmuş: “Satın aldığında ölçerek al, sattığında ölçerek sat!” (Dârekutnî, *Sünen*, III, 8)

Bu hadisin râvîlerinden Ubeydullah sadûk/doğru sözlü, Munkız ise **mechûlu'l-hâldir**. Bu sebeple bu hadis bu senediyle zayıftır. Bu hadisi Ahmed b. Hanbel de rivayet etmiştir:

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ هَلِيعَةَ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ وَرْدَانَ قَالَ سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ يَقُولُ سَمِعْتُ عُثْمَانَ يَخْطُبُ عَلَى الْمِنْبَرِ وَهُوَ يَقُولُ كُنْتُ أَتْبَاعَ الثَّمَرِ مِنْ بَطْنٍ مِنَ الْيَهُودِ يُقَالُ لَهُمْ بَنُو قَيْنُقَاعَ فَأَبِيعُهُ بِرِجْحٍ فَبَلَغَ ذَلِكَ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ " يَا عُثْمَانُ إِذَا اشْتَرَيْتَ فَاكْتَلْ وَإِذَا بِغْتَ فَكِلْ " .

Bize **Abdullah b. Lehi'a** rivayet edip dedi ki, bize Mûsa b. Verdân rivayet edip dedi ki, ben Sa'îd b. el-Museyyeb'i şöyle derken işittim: Ben Osman'ı –Allah ondan razı olsun!- minber üzerinde şöyle diyerek bir konuşma yaparken işitmişim: Ben Kaynuka oğulları denilen bir Yahudi kabilesinden hurma satın alıyor, kârla satıyordum. Derken bu Resûlullah'a –sallallahu aleyhi ve sellem- ulaşmıştı da o şöyle buyurmuştu: “Osman! Satın aldığında ölçerek al, sattığında da ölçerek sat!” (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 62).

Bu rivayette ise **Abdullah b. Lehi'a** vardır. O da zayıf bir râvidir. Bu hadisin, İbn Ebî Şeybe'nin Musannef'inde da mürsel/munkatı' bir rivayeti bulunmaktadır:

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي زَائِدَةَ وَابْنُ أَبِي عَيْنَةَ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ أَبِي عَيْنَةَ عَنْ الْحَكَمِ قَالَ قَدِمَ لِعُثْمَانَ طَعَامٌ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ إِذْهَبُوا بِنَا إِلَى عُثْمَانَ نُعِينُهُ عَلَى بَيْعِ طَعَامِهِ فَقَامَ إِلَى جَنْبِهِ وَعُثْمَانُ يَقُولُ فِي هَذِهِ الْغَرَارَةِ كَذَا وَكَذَا وَأَبِيعُهَا بِكَذَا وَكَذَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا سَمَيْتَ فَكِلْ

Bize Yahya b. Ebî Zâide ve İbn Ebî Ganiyye, Abdulmelik b. Ebî Ganiyye'den, o da el-Hakem'den naklen rivayet etti ki, o şöyle demiş: Hz. Peygamber'in –sallallahu aleyhi ve sellem- zaman-ı saadetlerinde Osman'a yiyecek malları gelmişti de o; “Haydi Osman'a gidelim de, yiyecekleri satmasında ona yardım edelim!” buyurmuştu. (Osman'ın yanına gidince de) yanı başında dikilmişti. Osman (satarken) şöyle diyordu. “Bu çuvalda şu şu var. Bunu şuna satıyorum!”. O zaman Hz. Peygamber –sallallahu aleyhi ve sellem- şöyle buyurmuştu: “(Malın) ismini söylediğinde (bununla yetinme), ölç!” (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 385) .

Haberde geçen olayı nakleden **Hakem b. Uteybe** (50-113) tabiûn neslindendir. Bu sebeple bu olaya şahit olmamış, olayı kendisine nakledeni de açıklamamıştır. Bu sebeple haberi mürsel ve, dolayısıyla zayıftır.

Bu zayıf rivayetler birbirini desteklediğinden dolayı hadis hasen li-gayrihî derecesine yükselir. Buhârî de bu hadisi **muallâk** olarak rivayet etmiştir:

Hasen hadisin pek çok örneği sünen türü hadis kitaplarında bulunabilir.

Merdûd Hadîsler

Merdûd hadîsler zayıf hadislerdir. Bu kısma uydurma (mevzû) hadisleri eklemek de müm-kündür. Ancak bu hadisler ayrıca ele alınacağı için burada üzerinde durulmayacaktır.

Zayıf hadis (الحدِيث الضعيف) yukarıda sahîh hadîsin tarifinde zikredilen niteliklerden birini veya birkaçını taşımayan hadistir ve taşımadığı niteliğe göre değişik isimler alır. Bunların en meşhurları şöyledir:

Mürsel (المُرْسَل)

Mürsel Arapçada ipi ve bağı çözülmüş, serbest bırakılmış, salıverilmiş, gönderilmiş gibi anlamlara gelir. Hadis ilmindeki anlamı sözlük anlamı ile yakından ilişkilidir. Tabîinin doğrudan Hz. Peygamber'den -sallellahu aleyhi ve sellem- naklettiği hadis demektir. Tabîûndan olan râvî, Hz. Peygamberle kendi arasındaki sahabeyi atlayarak hadisin kendisi ile Peygamber arasındaki bağı, bağlantısını ortadan kaldırdığı için bu şekilde isimlendirilmiştir.

Bu hadisin senedinde sahabi râvîsiyle birlikte başka bir veya birkaç râvînin de düşmüş olma ihtimali vardır. Sahabi dışındaki bu râvî veya râvîlerin durumları bilinmediği için böyle bir hadis zayıftır. Bununla birlikte bu tür hadisleri, diğer özellikleri taşımaları halinde zayıf saymayanlar da vardır.

Hadisleri mürsel olarak rivayet eden tabiûnun hepsinin bu rivayetleri aynı derecede de görülmemiştir. Hasan-ı Basrî'nin (ö.110) mürsel rivayetleri çok zayıf bulunurken Saîd ibnû'l-Museyyeb'in bu tür rivayetleri makbul sayılmıştır.

Bir sahabinin başka bir sahabiden öğrendiği, ancak rivayet ederken bu sahabinin ismini vermeden doğrudan Hz. Peygamber'den -sallellahu aleyhi ve sellem- rivayet ettiği veya, Hz. Peygamber'le ilgili olup da bizzat görme ve duyma imkânı bulunmayan, dolayısıyla başka birinden öğrenmiş olması gereken bir olay hakkında naklettiği hadise ise sahabi mürseli denir. Bu tür hadisler zayıf sayılmaz. Çünkü sahabilerin hepsi adildir. Mürsel kelimesi, bilhassa ilk asırlarda, senedinde bir veya birkaç râvîsi düşmüş olan bütün hadisler için de kullanılmıştır.

Bu tür hadislerle şu örnekleri verebiliriz:

حدثنا سعيدٌ قال نا هُشَيْمٌ عن جابرٍ عن الشَّعْبِيِّ قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أَنْكَحْتُ زَيْدَ بْنَ حَارِثَةَ زَيْنَبُ بِنْتُ جَحْشٍ وَأَنْكَحْتُ الْمُقَدَّادَ ضُبَاعَةَ بِنْتُ الزُّبَيْرِ بْنِ عَبْدِ الْمَطْلِبِ لِيَعْلَمُوا أَنَّ أَشْرَفَ الشَّرَفِ لِلْإِسْلَامِ

Bize Saîd rivayet edip dedi ki, bize Huşeym, Câbir'den, o da, eş-Sa'bi'den (naklen rivayet etti ki), o şöyle demiş: Resûlullah -sallellahu aleyhi ve sellem- şöyle buyurmuş: (İnsanlar) en büyük şeref Müslümanlığa ait olduğunu bilsinler diye Zeyd b. Hârise'yi Zeyneb bint Cahş'la evlendirdim, el-Mikdad'ı da Dubâa bint ez-Zübeyr b. Abdilmuttalib'le evlendirdim! (Saîd b. Mansûr, Sünen, I, 161).

eş-Sa'bi (ö.100'den sonra), tabiûn neslinden bir alimdir. Dolayısıyla bu sözü Hz. Peygamber'den duyup kendisini nakleden birileri olmalıdır. Bunu veya bunları söylemediği için hadisi mürseldir.

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ وَأَبُو كُرَيْبٍ وَابْنُ نُمَيْرٍ قَالُوا حَدَّثَنَا ابْنُ فَضِيلٍ عَنْ عُمَارَةَ عَنْ أَبِي زُرْعَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ أَتَى جَبْرِيلُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذِهِ خَدِيجَةُ قَدْ أَتَتْكَ مَعَهَا إِنَاءٌ فِيهِ إِدَامٌ أَوْ طَعَامٌ أَوْ شَرَابٌ فَإِذَا هِيَ أَتَتْكَ فَافْرَأْ عَلَيْهَا السَّلَامَ مِنْ رَبِّهَا عَزَّ وَجَلَّ وَمِنِّي وَبَشِّرْهَا بِبَيْتٍ فِي الْجَنَّةِ مِنْ قَصَبٍ لَا صَخَبَ فِيهِ وَلَا نَصَبَ

Bize Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, Ebû Kureyb ve İbn Numeyr rivayet edip dediler ki, bize İbn Fudayl, Umâre'den, o da Ebû Zur'adan (naklen) rivayet etti ki, o şöyle demiş: Ben **Ebû Hüreyre**'yi şöyle derken iştmişti; Cibril Hz. Peygamber'e -sallallahu aleyhi ve sellem- gelip şöyle demiş: "Ya Resûlallah! İşte Hatice sana doğru gelmektedir. Yanında, içinde katık -veya, yiyecek yahut içecek- bulunan bir kap var. Sana ulaştığında ona Rabb'inden -azze ve celle- ve benden selam söyle ve, kendisine Cennet'de, içinde ne gürültü patırtı, ne de yorulma ve meşakkat çekme bulunmayan bir inci köşk verileceğini müjdele!" (Müslim, "Fedâilü's-sahâbe", 71).

Bu hadis sahâbi mürselidir. Çünkü **Ebû Hüreyre** Hz. Hatice'nin zamanına kavuşmamıştı. Bu haberi muhtemelen Hz. Peygamber'den -ki, bu durumda, tabii olarak, sahâbi mürseli olmaz- veya, daha önce ondan öğrenmiş olan bir sahâbiden duymuştu.

(المقطع) Munkatı'

Munkatı' Arapçada, kesik ve kopuk anlamına gelir. Hadis ilminde, senedinde sahâbeden sonra bir veya peşpeşe olmayarak, birkaç râvî atlanmış olan hadise denir. Senedde ismi verilmeden "bir adam", "bir kadın", "bir hoca" gibi kapalı bir ifadeyle yani **mübhem** olarak zikredilen râvî de atlanmış sayılır. Bu ıstılah ilk zamanlarda, senedinde râvî düşmesi bulunan her hadis için kullanılmaktaydı. Zikredilmeyen, atlanan bu râvî veya râvîlerin durumu bilinmediği için munkatı' hadis zayıftır. Şu hadis örnek olarak zikredilebilir:

عَنِ الْوَلِيدِ بْنِ أَبِي الْوَلِيدِ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سُرَّاقَةَ الْعَدَوِيِّ عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ "مَنْ بَنَى مَسْجِدًا يُذَكَّرُ فِيهِ اسْمُ اللَّهِ بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ".

el-Velid b. Ebi'l-Velid'den, o, Osman b. Abdillâh b. Surâka el-Adevî'den, o da Ömer ibnü'l-Hattâb'dan (naklen) rivayet edilir ki, o şöyle demiş: Ben Resûlullah'ı -sallallahu aleyhi ve sellem- şöyle buyururken iştmişti: Kim, içinde Allah'ın adının anılacağı bir cami yaparsa Allah da onun için Cennet'de bir ev yapar!" (İbn Mâce, "Mesâcid", 1).

Bu hadis munkatı'dır. Çünkü **Osman b. Abdillâh el-Adevî**, ana tarafından dedesi olan **H. Ömer**'den hadis semâ etmemiştir. Dolayısıyla aralarında, bu hadisi ona nakleden en az bir râvî olmalıdır.

(المعضل) Mu'dal

Mu'dal Arapçada zor iş, çözümü zor problem gibi anlamlara gelir. Hadis ilminde, senedinde peş peşe iki veya daha fazla râvî atlanmış olan hadis demektir. Hadisin senedinden peş peşe iki râvî düşmesi senedeki kopukluk sorununu tek râvî düşmesine göre daha çözümlü güç hale getirmektedir. Çünkü düşen râvîlerin kimler olduğunu araştırmak, bulmak, güvenilirliklerini belirlemek zor bir iştir. Bu hadisin zayıflık sebebi bir önceki munkatı' hadisteki gibidir. Yani düşen râvînin kimliğinin, dolayısıyla güvenilir olup olmadığının bilinmemesidir. Ancak düşen râvî sayısının daha çok olması sebebiyle mu'dal'daki zayıflık munkatı' göre daha fazladır. Bu tür için şu hadis örnek verilebilir:

عَنْ مَالِكٍ أَنَّهُ بَلَغَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ "إِنِّي لَأَنْسَى أَوْ أَنْسَى لَأَنْسَى".

Mâlik'den rivayet edilir ki, ona Resûlullah'ın -sallallahu aleyhi ve sellem- şöyle buyurduğu ulaşmış: "Doğrusu ben mutlaka örneklik etmem/sünnet koymam için unuturum veya bana unutturulur!" (Mâlik, "Sehv", 2).

İmam Mâlik (ö.179) üçüncü nesil olan etbâu't-tabiinden olduğuna göre senedde en az iki râvî düşmüş olmalıdır.

Mu'allak (المعلق)

Senedinin müellif tarafı, bir veya birkaç râvîsi atlanmış gibi eksik olan hadistir. Bu eksik kısımda, aslında râvî bulunup da müellif onları zikretmemiş olabileceği gibi, bu kısım aslen de öyle olabilir. Birinci durumda müellif, kitabının hacmini büyütmemek veya hadisin kendi ölçülerine uymadığını göstermek gibi bir sebeple râvîleri zikretmemiştir. İkinci durumda ise hadisi muhtemelen bir kitaptan doğrudan almıştır. Her iki şekilde de senedin eksikliği (muttasıl olmaması) sebebiyle böyle bir hadis bu şekliyle zayıf sayılır.

el-Buhârî'nin (ö.256) *el-Câmiu's-sahîh* isimli kitabında bu tür hadisler çoktur. Ancak onların diğer hadis kitaplarında senedi tam olan rivayetleri bulunmaktadır. Örnek olarak şu hadisleri zikredebiliriz:

وَقَالَ بِهِزُّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- "اللَّهُ أَحَقُّ أَنْ يُسْتَحْيَا مِنْهُ مِنَ النَّاسِ"

Behz, babasından, o, dedesinden, o da Hz. Peygamber'den -sallallahu aleyhi ve sellem- (naklen) demiş ki, o şöyle buyurmuş: "Allah, kendisinden utanılmaya insanlardan daha layıktır!" (Buhârî, "Gusl", 20).

Buhârî'nin doğum tarihi 194 olduğuna göre bu hadisi ya Behz'in (ö.160'dan önce) hadislerinin yazılı olduğu ama kendisinin muteber bir öğrenme yoluyla elde edemediği bir kitaptan almıştı, dolayısıyla zikredebileceği başka râvîler yoktur, ya da onu Behz'den kendisine gelinceye kadar rivayet eden râvîler vardı ama onları, ölçülerine uymadıkları için zikretmemiştir. Her iki durumda da hadis **muallaktır**.

Buhârî'nin Sahîh'inde geçen şu hadis hangi çeşide girer? Açıklayınız.

وَقَوْلُ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- «أَحَبُّ الدِّينِ إِلَى اللَّهِ الْخَيْفِيَّةُ السَّمْحَةُ»

Hz. Peygamber'in -sallallahu aleyhi ve sellem- şu sözü: "Allah'ın en sevdiği din (anlayışı), hep doğruluğa/hakka dönük olan hoşgörülü (din anlayışdır!)"

Müdelles (المُدَلَّلَس)

Müdelles Arapça'da **alaca karanlık** anlamına gelen d-l-s kökünden gelir. Karartılmış, kuru gizlenmiş, üzeri örtülmüş gibi anlamlara gelir. Hadis ilminde, bir kusuru veya ekseriya hoş görülmeleyen bir özelliği gizlenerek onun bulunmadığını zannettirecek şekilde rivayet edilmiş olan hadis demektir. Hadisi bu şekilde rivayet etmeye ise **tedlîs** denir.

Gizlenmek istenen kusur, senedde bir râvî atlanmış olduğu halde bunu belli etmemeye çalışma şeklinde olabilir. Buna **tedlîsü'l-isnâd** denir.

Bu tedlîs çeşidinde râvînin ya asıl hocasını veya kaynak kitabını yahut senedde bulunan zayıf bir râvîyi gizlemeye çalışması söz konusudur. Birincisi muhtelif şekillerde görülebilmektedir. Bunlardan birinde râvî, gerçekte hocası olan bir kimseden muteber bir yolla almamış olduğu bir hadisi, ondan muteber bir yolla almış olduğunu zannettirecek şekilde rivayet eder. Aslında söz konusu bu hadisi ya hocasının bir öğrencisinden veya doğrudan



SIRA SİZDE

1

bir kitabından almıştır ama bu durumu gizlemek istemektedir. Bunun için muteber bir yolla aldığını belirten kesin bir ifade kullanma yerine; “عن فلان”: falandan naklen” veya “قال فلان” falan şöyle dedi/demiş” gibi kapalı bir ifade kullanır. Böylece hem yalan söylememiş, hem de seneddeki bir kusuru gizlemiş olur. İkincisinde râvî, içinde zayıf kimseler bulunan bir senedden bunları atarak, senedin tamamen sika râvîlerden oluştuğunu göstermeye çalışır.

Gizlenmek istenen husus, hocanın meşhurluğu veya zayıflığı ise bu duruma da **tedlîsü’ş-şuyûh** denir.

Tedlîsü’l-isnad ile tedlîsü’ş-şuyûhun bazı çeşitleri hoşgörüyle karşılanmış ve bunları yapanların adalet vasfı cerh edilmemiştir. Çünkü bunu yapan kimse açık bir ifade yerine ihtimalli bir ifade kullanmakta, böylece yalan söylemiş olmamaktadır. Bu sebeple bazı meşhur hadisçiler de tedlîs yapmışlardır. Seneddeki zayıf bir râvîyi gizlemek şeklindeki **tedlîsü’l-isnad** ise şiddetle kınanmış ve bunu yapan râvîler adalet yönünden cerh edilmişlerdir.

Tedlis yaptığı görülen râvinin, sika olsa da, “عن” ve “قال” gibi kesinlik ifade etmeyen ifadeler kullanarak yaptığı rivayetler **munkatı’**, dolayısıyla zayıf sayılmıştır.

Netice olarak mudelles hadisin bazı çeşitleri, senedinden râvî düşmesi, bazı çeşitleri ise, râvîsinin adalet eksikliği sebebiyle zayıftır.

Örnekler:

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ حَدَّثَنِي أَبِي حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ أَنَسٍ أَنَّ النَّبِيَّ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- أَوْمَ عَلَى صَفِيَّةَ بِتَمْرِ وَسَوِيقٍ.

Bize Süfyân, Zühri’den, o da Enes’den (naklen) rivayet etti ki, Hz. Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem- Safiyye’nin düğününde hurma ve kavuttan ziyafet verdi (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 110).

Süfyân bu rivayette tedlis yapmıştır. Bu hadisi hocası Zühri’den doğrudan almamıştır. Hadisin makbul şekli şöyledir:

حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ حَدَّثَنَا وَائِلُ بْنُ دَاوُدَ عَنِ ابْنِهِ بَكْرِ بْنِ وَائِلٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- أَوْمَ عَلَى صَفِيَّةَ بِسَوِيقٍ وَتَمْرٍ.

Bize Süfyân rivayet edip dedi ki, bize Vâil b. Dâvûd, oğlu Bekr b. Vâil’den, o, Zühri’den, o da Enes b. Mâlik’den naklen rivayet etti ki... (Humeydî, *Müsned*, II, 500).

Mu’allel (المعلل)

Muallel kelimesi Arapça’da hasta, kusurlu, sakat, özürlü gibi olumsuz anlamlar taşır. Hadis ilminde, ancak işin uzmanı âlimlerin fark edebileceği ve sahilliğe zarar veren gizli bir kusuru (illeti) bulunan hadîse denir. Bu hadislerde, mevkûf olanın merfû, munkatı’/mürsel olanın muttasıl olarak veya bunların tersi şeklinde, yahut merfû ve mevkûfların ya da farklı merfûların birbirleriyle karıştırılarak rivayetleri gibi kusurlar bulunabilmektedir. Buna göre illetler hem senedlerde, hem metinlerde olabilir. Bunların ortaya çıkarılması çok zor olduğu için, hadis tarihinde az sayıda âlim bu sahada söz söylemiştir. Bu âlimler arasından Ali ibnü’l-Medînî. Ahmed b. Hanbel, ed-Dârimî, el-Buhârî, Ebû Hâtim er-Râzî, Tirmizî ve Dârekutnî’yi zikredebiliriz. Bu âlimler, hadisin bütün rivayetlerini bir araya toplayıp sened ve metinlerini karşılaştırarak incelemek suretiyle hadisin illetli olup olmadığını ortaya koymaya çalışmışlardır. Hadisin muallel olması, râvîsinin zabt ve duruma göre bazen de adalet niteliklerinin eksikliğini veya yokluğunu gösterir. Bu sebeple muallel hadis zaiftir.

Şu hadis muallele örnek verilebilir:

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ الطَّيْرَةُ شِرْكُ الطَّيْرِ شِرْكُ ثَلَاثًا وَمَا مِنَّا إِلَّا وَلَكِنَّ اللَّهَ يُدْهِبُهُ بِالتَّوَكُّلِ.

Abdullah b. Mesûd demiş ki, Resûlullah –sallallahu aleyhi ve sellem- şöyle buyurmuş: “Uğursuzluk anlayışı şirkten bir çeşittir. Bizden hiç kimse yoktur ki (bu anlayış ona bulaşmış olmasın!). Ancak Allah bunu tevekkülle giderir!” (Ebû Dâvud, “Tıbb”, 23).

Bu hadisin; “Bizden hiç kimse yoktur ki...” kısmının, Hz. Peygamber’in değil, **Abdullah b. Mes’ûd**’un sözü olduğu söylenmektedir.

عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللَّهَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ فِي الْيَوْمِ مِائَةَ مَرَّةٍ

Musa b. Ukbe’den, o, Ebû İshak’dan, o, Ebû Burde’den, o da babasından naklen rivayet etti ki, Resûlullah –sallallahu aleyhi ve sellem- şöyle buyurmuş...(Hâkim *Ma’rifetü ulûmi’l-hadîs*, s. 114).

Bu hadisin senedi **mualleldir**. **Ebû Bürde** hadisi, diğer rivayetlerinde genel olarak görülen yolun -ki, buna câdde denir- aksine, babasından değil, **el-Eğar el-Muzeni**’den nakletmektedir. Hadisin bu makbul rivayeti de şöyledir:

أَخْبَرَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنِ الْأَعْرَابِيِّ - وَكَانَتْ لَهُ صُحْبَةٌ - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ "إِنَّهُ لَيُعَانُ عَلَى قَلْبِي وَإِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللَّهَ فِي الْيَوْمِ مِائَةَ مَرَّةٍ

Bize Hammâd b. Zeyd, Sabit’den, o, **Ebû Bürde**’den, o da **el-Eğar el-Muzeni**’den -ki, onun sahabiliği vardır- naklen haber verdi ki... (Müslim, “Zikr”, 40).

المضطرب (Muzdarib)

Muzdarib Arapaçada, problemlili olup çözüme kavuşturulamayan, farklı şıklar arasında karara bağlanamayan, çelişkisi giderilemeyen, uzlaştırılamayan gibi anlamlar taşır. Hadis ilminde, birbirlerine zıt olmakla beraber birini diğerine tercih imkânı bulunmayan hadislerden her birine verilen isimdir. Hadisler arasında görülebilen bu zıtlık, onların senedleri arasında ortaya çıkabildiği gibi metinleri arasında da görülebilmektedir. Ancak metinler arasında bu tür zıtlıklar ya çok nadir görülür veya hiç görülmez. Hadisler arasında görülen bu zıtlıklar, onlardan birinin hatalı olduğunu, dolayısıyla râvîsinin, en azından zabt eksikliğini gösterir. Bunlardan hatalı olanı tesbit imkânı bulunamayınca, iki hadis de zayıf sayılmıştır. Bununla beraber, iki tarafın râvîlerinin de sika olması durumunda olduğu gibi, senedde görülebilen bu tür zıtlıklardan bazısı hadisin sahihliğine zarar vermeyebilir.

Örnekler:

عَنْ شَيْبَانَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ رضي الله عنه لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرَأَيْكَ قَدْ شَبَّتْ قَالَ شَيْبَتْنِي هُوْدُ وَالْوَأَقِعَةُ وَعَمَّ يَتَسَاءَلُونَ وَإِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ

Şeybân’dan, o, Ebû İshak’dan, o, İkrime’den, o da İbn Abbas’dan naklen rivayet etti ki, o şöyle demiş: Ebû Bekr es-Siddîk –Allah ondan razı olsun!-, Resûlullah’a –sallallahu aleyhi ve sellem- demiş ki; “İhtiyarladığımı görüyorum?”. Şöyle buyurmuş: “Beni Hûd, Vâkıa, Amme yetesâelün ve İzeş-şemsu küvviret sureleri ihtiyarlattı!” (Hâkim, *Müstedrek*, II, 374).

حدثنا أبو الأحوص قال حدثنا أبو إسحاق عن عكرمة قال قال أبو بكر رضي الله عنه
يار سول الله ما شيبك قال شيبني شيبني هوذ والواقعة والمرسلات وعم يتساءلون وإذا
الشمس كورث

Bize Ebü'l-Ahvas rivayet edip dedi ki, bize Ebû İshak, İkrime'den, naklen rivayet etti ki, o şöyle demiş: Ebû Bekr es-Siddîk –Allah ondan razı olsun!- şöyle demiş...(Saîd b. Mansûr, *Sünen*, V, 371)

Bu hadisin senedi muzdaribtir. Görüldüğü gibi hadis birinci senede göre İbn Abbâs'ın rivayeti/Müsnedidir. İkinci senede göre ise, munkatı' olmasının yanında Hz. Ebû Bekr'in rivayeti/müsnedidir. Bunlardan birini tercih imkânı da yoktur.

عَنْ فَاطِمَةَ بِنْتِ قَيْسٍ قَالَتْ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ: "إِنَّ فِي
أَمْوَالِكُمْ حَقًّا سِوَى الزَّكَاةِ".

Şüphesiz bu mallarınızda zekâtın dışında da hak vardır! (Dârimî, "Zekât", 13)

عَنْ فَاطِمَةَ بِنْتِ قَيْسٍ أَنَّهَا سَمِعَتْهُ -تَعْنِي النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- - يَقُولُ "لَيْسَ فِي
الْمَالِ حَقٌّ سِوَى الزَّكَاةِ".

Malda zekâtın dışında hiçbir hak yoktur! (İbn Mâce, "Zekât", 3)

Bazı âlimler, bu iki metin arasındaki ızdırabı, birinci metnin senedinin zayıf, dolayısıyla sadece ikinci metnin makbul olduğunu söyleyerek gidermişlerdir. İkisinin de makbul olduğunu söyleyen diğer bazı âlimler ise şöyle bir açıklama getirmişlerdir: Birinci metinde zekât dışındaki nafîle yardımlar, ikincisinde zekât kastedilmiştir. Gerçekte de metni muzdarib olan hadisler bulmak zordur.

(المقلوب) Maklûb

Maklûb Arapçada ters çevirilmiş, içi dışına çevirilmiş, yeri değiştirilmiş, bir şekilden başka bir şekle döndürülmüş gibi anlamlara gelir. Hadis ilminde, sened veya metnindeki kelime veya cümleler arasında yer değişikliği yapılmış olan hadîse denir.

Bu değişiklikler bilerek yapılmış olabildiği gibi yanlışlıkla da yapılmış olabilir. Bilerek yapma râvînin adalet sıfatını, yanlışlıkla yapma zabt sıfatını cerhe sebep olur.

Hadislerin sened ve metinlerinde yapılan değişiklikler bazen bir kimseyi imtihan etme maksadıyla da yapılabilir. Bunda, rivayet etme maksadı olmadığı için, bir sakınca yoktur. Bunun en meşhur örneği, Bağdad'lı hadisçilerin el-Buhârî'yi (ö.256) denemek için yaptıklarıdır. Şöyle ki, Buhârî Bağdâd'a gittiğinde oranın hadisçileri 100 hadisin sened ve metinlerini birbiriyle değiştirmiş ve bunları onar onar on kişiye vermişler. Onlar da bu hadisleri ona sormuşlar. Buhârî her hadis sorulduğunda bilmediğini söylemiş, hadisler bitince de, ilk soranın ilk hadisinden başlayarak her birinin doğru şekillerini okumuştur. Böylece hadis bilgisinin genişliği ile hafızasının gücü anlaşılmıştı.

Metni maklûb olan hadislere şu örnek verilebilir:

عن أبي هريرة قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ذُرُونِي مَا تَرَكْتُكُمْ فَإِنَّمَا أَهْلَكَ مَنْ
كَانَ قَبْلَكُمْ اخْتِلَافُهُمْ عَلَى أَنْبِيَائِهِمْ فَإِذَا أَمَرْتُكُمْ بِشَيْءٍ فَأَتُوا بِهِ إِذَا نَهَيْتُكُمْ عَنْ شَيْءٍ
فَاجْتَنِبُوهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ

size bir şeyi yasakladığımda ise, gücünüz yettiğince ondan uzak durun (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, III, 135).

Maklûb olan bu hadisin makbul şekli şöyledir:

عن المغيرة قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم دُرُونِي مَا تَرَكْتُكُمْ فَإِنَّمَا هَلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ بِكَثْرَةِ سُؤَالِهِمْ أَنْبِيَائَهُمْ وَاخْتِلَافِهِمْ عَلَى أَنْبِيَائِهِمْ فَمَا أَمَرْتُكُمْ بِهِ مِنْ شَيْءٍ فَأْتُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَمَا نَهَيْتُكُمْ فَأَنْتَهُوا

Dolayısıyla size emrettiğim şeyi gücünüz yettiğince yapın (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, III, 135).

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ دَعُونِي مَا تَرَكْتُكُمْ، إِنَّمَا هَلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ بِسُؤَالِهِمْ وَاخْتِلَافِهِمْ عَلَى أَنْبِيَائِهِمْ، فَإِذَا نَهَيْتُكُمْ عَنْ شَيْءٍ فَاجْتَنِبُوهُ، وَإِذَا أَمَرْتُكُمْ بِأَمْرٍ فَأْتُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ

Size bir iş emrettiğimde ise onu gücünüz yettiğince yapın! (Buhârî, “İtisâm”, 2).

Senedi maklûb olan hadislerin bir örneği şu hadistir:

حَمَّادُ بْنُ عَمْرٍو النَّصَبِيُّ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا لَقِيتُمُ الْمُشْرِكِينَ فِي الطَّرِيقِ فَلَا تَبْدَءُوهُمْ بِالسَّلَامِ وَاضْطَرُّوهُمْ إِلَى أَضْيَقِهَا

Bize Hammâd b. Amr en-Nasibî, el-A'meş'den, o, Ebû Sâlih'den, o da Ebû Hüreyre'den naklen rivayet etti ki, o şöyle demiş... (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VI, 262).

Bu hadisin senedi maklûbdur. Bir yalancı olan Hammâd b. Amr, Suheyl b. Ebî Sâlih'in yerine aynı tabakadan olan el-A'meş'i zikretmiştir. Hadisin makbul şekli şöyledir:

عَبْدُ الْعَزِيزِ - يَعْنِي الدَّرَاوَرْدِيَّ - عَنْ سُهَيْلٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ "لَا تَبْدَءُوا الْيَهُودَ وَلَا النَّصَارَى بِالسَّلَامِ فَإِذَا لَقِيتُمْ أَحَدَهُمْ فِي طَرِيقٍ فَاضْطَرُّوهُ إِلَى أَضْيَقِهِ".

Bize Abdulazîz -ed-Derâverdi'yi kasdediyor-, Suheyl'den, o, babasından, o da Ebû Hüreyre'den naklen rivayet etti ki... (Müslim, “Selâm”, 13).

(الشاذ-المحفوظ) Şâzz- Mahfûz

Şazz Arapçada başkalarından farklı olan, aykırı olan, tek kalan gibi anlamlara gelir. Hadis ilminde, sika bir râvînin kendisinden daha sika olan bir râvîye veya râvîlere zıt olarak rivayet ettiği hadîs demektir. Mukabilindeki hadîse yani sika râvîlerin hadisine ise **mahfûz** denir. Şazz terimi, sadece bir senedi bulunan, tek bir râvî tarafından rivayet edilen hadis için de kullanılmıştır. Bu kullanımıyla ileride tanımları verilecek olan **ferd** veya **ğarib** hadisle eş anlamlıdır. Tek bir râvîsi veya senedi bulunan hadis, râvîsi sika ise **makbûl**, değilse **münker** adını alıp **merdûd** olur. Örnek:

حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - "إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ رَكَعَتَيِ الْفَجْرِ فَلْيُضْطَجِعْ عَلَى يَمِينِهِ".

Bize Abdulvahid b. Ziyâd rivayet edip dedi ki, bize el-A'meş, Ebû Sâlih'den, o da Ebû Hüreyre'den naklen rivayet etti ki, o şöyle demiş: Resûlullah -sallallahu aleyhi ve sellem- şöyle buyurmuş: Biriniz sabahın iki rekâtını kılınca sağ tarafı üzerine yan üstü yatsın! (Tirmizî, “Salât”, 311).

Bu hadis şâzzdır. Çünkü kendisi sika olmakla birlikte el-A'meş'den yaptığı rivayetleri tenkide maruz kalan Abdulvahid b. Ziyâd bu hadisi **Hz.Peygamber'in sözü olarak** rivayet etmektedir. Hâlbuki diğer râvîleri onu **Hz.Peygamber'in fiili** olarak rivayet etmişlerdir. **Mahfûz** rivayet şöyledir:

عَنْ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - قَالَتْ كَانَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِذَا صَلَّى رَكَعَتَيِ الْفَجْرِ اضْطَجَعَ عَلَى شِقِّهِ الْأَيْمَنِ.

Hiz. Aişe'den -Allah ondan razı olsun!- nakledilir ki o şöyle demiş: Hiz. Peygamber -sallellahu aleyhi ve sellem- sabahın iki rekâtını kılınca sağ tarafı üzerine yan üstü yatarıdı (Buhârî, "Teheccüd", 23).

(المنكر-المعروف) Münker-Ma'rûf

Arapçada münker, yadırganan, karşı çıkılan, reddedilen, benimsenmeyen, tepki ile karşılanan, hoş görülmeyen, doğru bulunmayan gibi anlamlara gelir. Ma'rûf ise münkerin zıt anlamlısıdır. Yani doğru bulunan, benimsenen, kabul gören demektir. Hadis ilminde ise zayıf bir râvînin kendisinden daha iyi durumda olan râvîye aykırı bir şekilde rivayet ettiğı hadis demektir. Mukabilindeki hadis yani râvîsi daha kuvvetli olan hadis **ma'rûf** ismini alır. Sadece zayıf bir râvî tarafından rivayet edilen hadis de, sika râvîlerin rivayetine aykırı olmasa bile, münker adını alır.

Örnek:

حَدَّثَنَا حَبِيبُ بْنُ حَبِيبٍ أَخُو حَمَزَةَ الزَّيَّاتِ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْعِزَّارِ بْنِ حُرَيْثٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ أَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَحَجَّ الْبَيْتَ وَصَامَ رَمَضَانَ وَقَرَأَ الصَّيْفَ دَخَلَ الْجَنَّةَ

Hubeyyib b. Habîb, Ebû İshak'dan, o, el-Ayzâr b. Hureys'den, o, İbn Abbas'dan, o da Hiz. Peygamber'den -sallellahu aleyhi ve sellem- naklen rivayet etti ki, o şöyle buyurmuş: "Kim namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, hacca gider, oruç tutar ve misafiri ağırlarsa cennete girer!" (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, XII, 136).

Bu hadis münkerdir. Çünkü bu senedle **Hiz.Peygamber'in sözü (merfû)** olarak rivayet edilen hadis, sika râvîler tarafından, yine Ebû İshak tarıkından **İbn Abbas'ın sözü (mevkûf)** olarak rivayet edilmiştir. Hadisin **ma'rûf** rivayeti şöyledir:

عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْعِزَّارِ بْنِ حُرَيْثٍ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ أَنَاهُ الْأَعْرَابُ فَقَالُوا إِنَّا نَقِيْمُ الصَّلَاةَ وَنُؤْتِي الزَّكَاةَ وَنَحُجُّ الْبَيْتَ وَنُصُومُ رَمَضَانَ وَإِنَّ أَنَاَسًا مِنَ الْمُهَاجِرِينَ يَقُولُونَ إِنَّا لَسْنَا عَلَى شَيْءٍ فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ مَنْ أَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَحَجَّ الْبَيْتَ وَصَامَ رَمَضَانَ وَقَرَأَ الصَّيْفَ دَخَلَ الْجَنَّةَ

Bedevîler İbn Abbâs'a gelip şöyle dediler: "Biz gerçekten namazları dosdoğru kıyor, zekâtları veriyor, Kâbe'ye hacca gidiyor, ramazanda oruç tutuyoruz. Yine de muhacirlerden bazı insanlar bizim hiçbir şeye dayanmadığımızı söylüyorlar?". O zaman İbn Abbas şöyle dedi: "Kim namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, hacca gider, oruç tutar ve misafiri ağırlarsa cennete girer!" (Beyhekî, *Şu'abü'l-îmân*, VII, 92).

(المتروك) Metrûk

Metrûk Arapçada terkedilmiş, terk edilen demektir. Hadis ilminde Hiz. Peygamber'e -sallellahu aleyhi ve sellem- yalan isnadda bulunmakla itham edilen (**muttehem bi'l-kizb**),

veya çok hata yapan (**fâhîşu'l-ğalat**) yahut çok dalgın olan (**fartu'l-gaflet**) râvînin rivayet ettiği hadîse denir. Bununla beraber bu terim, bilhassa ilk dönemlerde, kabul edilmeyen bütün hadisler için de kullanılmıştır. Bu türe şu hadis örnek verilebilir:

فُتِيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا جَابِرُ بْنُ مَرْزُوقٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ الْعُمَرِيِّ عَنْ أَبِي طُوَالَةَ الْأَنْصَارِيِّ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ أَذْنَبَ ذَنْبًا، فَعَلِمَ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ إِنْ شَاءَ أَنْ يُعَذِّبَهُ عَذَابَهُ، وَإِنْ شَاءَ أَنْ يَغْفِرَ لَهُ غَفَرَ لَهُ كَانَ حَقًّا عَلَى اللَّهِ أَنْ يَغْفِرَ لَهُ"

Kuteybe b. Sa'îd dedi ki, bize **Câbir b. Merzûk**, Abdullah b. Abdilazîz el-Ömerî'den, o, Ebû Tuvâle el-Ensârî'den, o da Enes b. Mâlik'den naklen rivâyet etti ki, o şöyle demiş: Resûlullah –sallallahu aleyhi ve selem- şöyle buyurmuş: “Kim bir günah işler de, Allah'ın –azze ve celle- kendisine azab etmeyi dilerse azab edeceğini, kendisini bağışlamayı dilerse bağışlayacağını bilirse Allah'a onu bağışlaması vacip olur!” (Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, IV, 202).

Bu hadis, senesinde **muttehem** bir râvî olan Câbir b. Merzûk bulunduğu için metrûkdur.

Makbûllük ve Merdûdlük Dışındaki Özelliklerine Göre Hadisler

Hadisler, makbûl veya merdûd olma durumları dışındaki bazı özelliklerine göre de isimlendirilmişlerdir. Bunların en çok kullanılanlarını da şu şekilde sıralamak mümkündür:

Metnin Özelliklerine Göre Sınıflandırmalar

(الحديث القدسي) *Kudsî*

Yüce Allah'a, Kur'an olmayarak nispet edilen söz ve işle ilgili hadis demektir. Kudsî hadis yerine **rabbânî hadis** veya **ilâhî hadis** de denir.

Kudsî hadisler önceleri diğer hadislerle birlikte derlenmişlerdi. Hicri 6. asırdan itibaren sadece bu tür hadisleri ihtiva eden kitaplar da yazılmaya başlanmıştır. Daha ziyade Yüce Allah'ın büyüklüğü, kudreti, merhameti ve lütfu gibi konuları ele alan bu hadislerin sayısı fazla değildir.

Örnekler:

"قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ سَبَقَتْ رَحْمَتِي غَضَبِي."

Allah –azze ve celle- şöyle buyurdu: Rahmetim gazabımı geçti! (Müslim, “Tevbe”, 15).

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - "إِنَّ اللَّهَ قَالَ مَنْ عَادَى لِي وَلِيًّا فَقَدْ آذَنْتُهُ بِالْحَرْبِ، وَمَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبْدِي بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَيَّ مِمَّا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ، وَمَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ، فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ، وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ، وَيَدَهُ الَّتِي يَبْطِشُ بِهَا وَرِجْلَهُ الَّتِي يَمْشِي بِهَا، وَإِنْ سَأَلَنِي لأُعْطِيَنَّهُ، وَلَئِنْ اسْتَعَاذَنِي لأُعِيذَنَّهُ، وَمَا تَرَدَّدْتُ عَنْ شَيْءٍ أَنَا فَاعِلُهُ تَرَدَّدْتُ عَنْ نَفْسِ الْمُؤْمِنِ، يَكْرَهُ الْمَوْتَ وَأَنَا أَكْرَهُ مَسَاءَتَهُ."

Resûlullah –sallallahu aleyhi ve sellem- buyurmuş ki, Allah şöyle buyurdu: Kim bir dostuma düşmanlık ederse ona harp ilân ederim. Kulum bana, kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli hiçbir şeyle yaklaşmamıştır. Kulum bana nafilelerle yaklaşmaya devam eder, nihayet onu severim. Onu sevince, kendisiyle işittiği kulağı, kendisiyle gör-

düğü gözü, kendisiyle kavradığı eli, kendisiyle yürüdüğü ayağı olurum. Şayet benden bir istekte bulunursa ona muhakkak veririm. Bana sığınırsa onu muhakkak korurum. Yapa-cağım hiçbir şeyde, ölümü istemeyen müminin –ki, ben de onun kederini istemem- canını alma konusundaki tereddüdüm gibi tereddüt etmedim! (Buhârî, “Rikâk”, 38).

Kudsî hadislerin hepsi sağlam değildir, zayıf ve uydurulmuş olanlar da vardır.

لَوْلَاكَ لَوْلَاكَ لَمَا خَلَقْتُ الْآفَلَكَ

Sen olmasaydın, sen olmasaydın felekleri yaratmazdım!

Bu, hadis ilminin ölçülerine göre uydurma bir hadistir. Yani Hz. Peygamber Yüce Allah'dan böyle bir söz nakletmemiştir (Bkz. Aclûnî *Keşfü'l-hafâ*, II, 164).

“Resûlullah -sallellahu aleyhi ve sellem- buyurdu ki; “Bir ara Uhud’a doğru yürüyordum. Çok sıcak bir gündü, zırh da ağırdı. Göğe doğru baktım, Sübhan ve Yüce olan Allah’a dua ettim. Bunun üzerine göklerin kapılarının açıldığını gördüm. Nurla çevrili Cibril yanıma indi ve dedi ki; “Yüceler yücesi olan Allah sana selam söylüyor, esenlik ve ikramlar sunuyor ve şöyle diyor: “Bu cevşeni: zırhı çıkar, bu duayı oku. Bunu okuduğun ve (üzerinde) taşıdığında o, bu zırhdan daha büyük (güvenlik sağlar!)”. Dedim ki; “Kardeşim Cibril, bu sadece benim için mi, yoksa benimle ümmetim için mi?”. “Ya Resûlellah, dedi, bu dua Sübhan ve Yüce olan Allah’dan sana ve ümmetine bir hediyedir. Sevabını da ancak Sübhan ve Yüce olan Allah bilir!. Sabah vakti veya akşam vakti evinden çıkarken onu okuyan veya (üzerinde) taşıyan hiçbir kul yoktur ki, amellerin iyisi(ni yapmış olması) sebebiyle hakkı Allah’ın üzerine vacip olmasın! O sanki Tevrat’ı, İncil’i, Zebûr’u ve Kur’an’ı okumuş olur. Yüce Allah her harfe karşılık olarak ona iki çift hûr-i ıyn verir, onun için Cennet’te bir ev inşa eder, ona Tevrat, İncil, Zebûr ve Furkân’ın, İbrahîm ve Mûsa’nın sahifelerinin harfleri sayısınca sevap ile Halil İbrahim, Kelîm Mûsa, Rûhullah İsa ve Hâtemunnebiyyîn Muhammed’in -sallellahu aleyhi ve sellem- sevabının aynısını verir...”

Bu şekilde başlayıp sayfalarca fazileti anlatıldıktan sonra verilen ve “Cevşen” olarak meşhur olan dua, hadis ilmi verilerine göre uydurmadır. Yani Hz. Peygamber böyle bir haber nakletmemiştir.

(الحديث المرفوع) *Merfû*

Merfû Arapça’da yükseğe çıkarılmış, yukarı kaldırılmış gibi anlamlara gelir. Hadis ilminde Hz. Peygamber’e -sallellahu aleyhi ve sellem- ait olduğu söylenen söz, iş veya herhangi bir durumla ilgili hadis demektir. Hadis ilminde bunlara merfû denmesinin sebebi yüce Peygamberimize kadar yükseltilmiş, çıkarılmış, ona bağlanmış yani ona ait bir söz ve davranış olması sebebiyledir ve sözlük anlamına uygundur. **Hadis** denince ilk akla gelen bu manadır.

Görünüşte bir sahabiye ait olduğu söylenen bir söz de, akılla bilinemeyecek bir konuyla ilgili ise, Hz. Peygamber’den öğrenilmiş sayılır. Buna hükmen merfû’ denir. Ancak böyle diyebilmek için, bu sözü söyleyen sahabinin, diğer din mensuplarından/ehl-i kitaptan bilgi nakleden biri olmaması gerekir. Aksi halde bu bilgiye, onlardan öğrenmiş olabileceği için, merfû hükmü verilmez.

(الحديث الموقوف) *Mevkûf*

Bir sahabiye ait olduğu söylenen söz ve işle ilgili hadise denir. Bu istilâh ilave bir kelimeyle (mukayyed olarak) sahabilerden sonraki insanların söz ve işleri için de kullanılır. Bu manada meselâ; “Bu söz, Abîde es-Selmânî’ye (ö.70’den önce) mevkûftur.” denebilir. Horasan âlimlerinin **mevkûf** yerine “**eser** (çoğulu: **âsâr**)” kelimesini kullandıkları nakledilmektedir. Bundan dolayı bazı âlimler hem merfû’ hem mevkûf hadisler içeren kitaplarına es-Sünen ve’l-Âsâr ismi vermişlerdir.

Mevkûf hadîse Sahâbeden Ebû Zerr'in şu sözü örnek verilebilir:

وَقَالَ أَبُو ذَرٍّ لَوْ وَضَعْتُمْ الصَّمْصَامَةَ عَلَى هَذِهِ وَأَشَارَ إِلَى فَعَاهُ - ثُمَّ ظَنَنْتُ أَنَّي أَنْفَذْتُ كَلِمَةً سَمِعْتُهَا مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَبْلَ أَنْ يُخَيَّرُوا عَلَيَّ لِأَنْفَذْتُهَا.

Ebû Zerr şöyle demiş: “Keskin kılıcı –ensesini göstererek- şuraya dayasanız, ben de Hz. Peygamber’den –sallellahu aleyhi ve sellem- duymuş olduğum bir sözü, işimi bitirmenizden önce nakledebileceğimi zannetsem, onu muhakkak nakledirdim!” (Buhârî, “İlm”, 10).

Mevkûf hadisleri **musannef** türü hadis kitaplarında bolca bulmak mümkündür. Ebû Hafs Ömer b. Bedr el-Mevsilî'nin (557-622) de *Ma'rîfetü'l-vukûf ale'l-mevkûf* (Riyad-1985, 176 s.) isimli bir kitabı vardır.

(الحديث المقطوع) **Maktû'**

Tâbiûndan birine ait olduğu söylenen söz ve işle ilgili hadis demektir. İlk asırlarda İmam Şâfiî (ö.204), Humeydî (ö.219), Taberânî (260-360) ve Dârekutnî (306-385) gibi bazı âlimler bu ıstılahı, “senedinden râvî düşmüş olan hadis” yani **munkatı** manasına kullanmışlardır.

Tâbiûndan İbn Sîrîn'in şu sözü maktû' hadîse örnektir:

عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ قَالَ إِنَّ هَذَا الْعِلْمَ دِينٌ فَانْظُرُوا عَمَّنْ تَأْخُذُونَ دِينَكُمْ.

Muhammed b. Sîrîn (ö.110) şöyle demiş: “Şüphesiz bu (hadis) ilmi dindir. Öyleyse dininizi kimden aldığınıza iyi bakın!” (Müslim, “Mukaddime”, 5).

(الحكم) **Muhkem**

Muhkem, Arapça'da sağlam, sağlamlaştırılmış, karara bağlanmış gibi anlamlara gelir. Hadis ilminde, kendisine zıt mânâda sağlam bir hadis veya şer'î bir delil bulunmayan yani diğer dinî delillerle çelişmeyen hadis demektir. Hadislerin büyük çoğunluğu böyledir.

(مختلف الحديث) **Muhtelifu'l-Hadîs**

Başka bir hadise veya dinen makbul bir delile/bilgiye zıt olan, çelişen hadise denir. Gerçekten Hz. Peygamber'e ait bir hadis ile kesin olan diğer dinî deliller ve bilgiler arasında gerçekte bir zıtlık mümkün değildir. Çünkü Hz. Peygamber kesin ve geçerli olan dinî bilgilerle çelişen şeyler söylemez. Dolayısıyla böyle bir durum varsa bunun bir izahı olmalıdır. Böyle bir durumda başlıca dört ihtimalden biri söz konusu olabilir: **Nesh**, **Tercih**, **Te'vîl**, **Tevakkuf**.

Bu konu birinci ünite de **İhtilâfü'l-Hadîs** başlığı altında geniş bir şekilde ele alınmıştır.

Senedin Özelliklerine Göre Sınıflandırmalar

(الم متصل) **Muttasıl**

Muttasıl, Arapça'da bağlı, bitişik, devamlı, kopuk olmayan anlamlarına gelir. Hadis ilminde ise, senedinde başından sonuna kadar râvî düşmesi bulunmayan, isnad zinciri kesintisiz olarak devam eden hadis demektir. Buna göre merfû, mevkuf ve maktû hadisler muttasıl olabilir. Ancak **maktû muttasıl** tamlaması yerine **senedi muttasıl olan maktû** ifadesi kullanılır. Çünkü **maktû muttasıl** ifadesi **kesik bitişik** gibi çelişik bir mana taşır. Senedinde hangi türden olursa olsun herhangi bir kopukluk ve kesinti olmayan bütün hadisler muttasıldır.

Mu'an'an (المعنن)

Senedindeki bir veya birden çok râvî ile hadisi aldıkları hocalara arasında (عن) edatı bulunan hadislerdir. Senedinde “عن فلان: Falandan naklen...” ifadesi bulunan hadislerde bu edatı kullanan râvî, hadisi, ismini verdiği hocadan nasıl aldığını açıkça söylemediği için bu şekilde nakledilen hadisler bâzı hadis âlimlerince **munkatı** sayılmıştır. Fakat âlimlerin büyük çoğunluğu bu tür hadisleri iki şartla, yani râvînin **mudellis** olmaması ve hocası olarak ismini verdiği kimseyle **muâsır** (aynı dönemde yaşamış) olması şartlarıyla, aksi ortaya çıkıncaya kadar, muttasıl kabul etmişlerdir. Buhârî ise el-Camiu's-sahih'ine aldığı bu tür hadislerde muasır olmayı yeterli görmemiş, râvînin hocası olarak ismini verdiği kimse ile **likâ'**ının yani yüz yüze hadis aldığının tespit edilmesini (ثبوت اللقاء: l-likâ': sübütü'l-likâ') şart koşturmuştur.

Örnek:

عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ "الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ، وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَهَى اللَّهُ عَنْهُ".

...eş-Şa'bî'den. o. Abdullah b. Amr'dan -Allah onların iki sinden de razı olsun!-, o da Hz. Peygamber'den -sallellahu aleyhi ve sellem- naklen rivayet edilir ki (Buhârî, “İmân”, 4).

Bu hadis mu'an'andır. Buhârî, ismi Âmir olan eş-Şa'bî'nin Abdullah b. Amr'dan **likâ'ının sabit** olduğunu göstermek üzere hemen hadisin şu rivayetine dikkat çekmiştir:

عَنْ عَامِرٍ قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - .

Âmir dedi ki. ben Abdullah'ı Hz. Peygamber'den -sallellahu aleyhi ve sellem- şöyle naklederken işitmiştim.... (Buhârî, “İmân”, 4).

Muennen (المؤنن)

Senedindeki iki veya daha çok râvî arasında (أَنَّ) bulunan hadistir. Âlimlerin çoğu, senedinde, 'Enne fulânen kale: ...ki falan şöyle demiş' gibi bir ifade kullanılmış olan hadislerin, aksi ortaya çıkıncaya kadar **muttasıl** sayılması gerektiğini söylemişlerdir. Bazı âlimler ise bunun 'mu'an'an hadisten daha düşük bir derecede olduğunu ve aksi ortaya çıkıncaya kadar **munkatı** kabul edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ أَنَّ أَبَا سَلَمَةَ أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- "مَنْ قَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ".

Bana babam, Ebû Sâlih'den, o da İbn Şihâb'dan naklen rivayet etti ki, Ebû Seleme ona haber vermiş ki, Ebû Hüreyre şöyle demiş: Resûlullah -sallellahu aleyhi ve sellem- şöyle buyurdu: “Kim ramazam ayını (imanın bir gereği olduğuna) inanarak ve karşılığını Allah'dan bekleyerek ihya ederse geçmiş günahları bağışlanır!” (Nesâî, “Sıyâm”, 39).

Bu hadis, senedinde bulunan “...ki Ebû Seleme ona haber vermiş...” ifadesinden dolayı değil, “... ki, Ebû Hüreyre şöyle demiş” ifadesinden dolayı muennen sayılır. Çünkü birinci ifadedeki “ona” aid zamiri söz konusu hoca ile talebe arasında likâ bulunduğunu açıkça göstermektedir. İkinci ifadede bu açıklık yoktur.

Haber-i Vâhid (خبر الواحد)

Haber-i vâhid, **mütevâtir olmayan hadis** demektir. Başka bir ifade ile hadisler mütevâtir olup olmama bakımından ikiye ayrılırlar: 1- Mütevâtir hadisler. 2- Haber-i vâhid olan hadisler. Hadislerin büyük kısmı bu tür haberlerden oluşur. Haber-i vâhid olan hadisler kendi içinde **meşhûr**, **azîz**, **ferd** ve **ğarîb** şeklinde kısımlara ayrılırlar.

a. Meşhûr ve Müştehir (المشهور والمشتهر)

Her nesilde (tabakada) asgarî üç râvî tarafından rivayet edilmiş olan hadîse denir. İleride **garîb** kısmında **garîb-i nisbiye** örnek verilecek hadis, bu çeşit hadise de uygun düşmektedir.

Bu terim şu manalarda da kullanılmıştır: Başlangıçta bir-iki kişi tarafından rivayet edilmişken sonraları çok kimse tarafından rivayet edilen hadis; halk arasında veya belli bir kesimde yaygınlık kazanmış olan hadis (Bu manada **müştehir** ıstılahı da kullanılır). Bu manalarıyla meşhura şu hadisleri örnek verebiliriz:

مَالِكُ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ بْنِ وَقَّاصٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- "إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّةِ وَإِنَّمَا لِامْرِئٍ مَّا نَوَى فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ فَهَاجَرَتْهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ لِدُنْيَا يُصِيبُهَا أَوْ امْرَأَةً يَتَزَوَّجُهَا فَهَاجَرَتْهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ"

Bize Mâlik, Yahya b. Saîd'den, o, Muhammed b. İbrahim'den, o, Alkame b. Vakkas'dan, o da Ömer ibnü'l-Hattâb'dan naklen rivayet etti ki, o şöyle demiş: Resûlullah -sallallahu aleyhi ve sellem- şöyle buyurdu: "Ameller ancak niyete göredir. Kişiye de ancak niyet ettiği vardır. Bu sebeple kimin hicreti Allah'a ve Resûlüne ise onun hicreti Allah'a ve Resûlüne olmuş olur. Kimin de hicreti elde edeceği bir dünyalık veya evleneceği bir kadın için olursa artık onun hicreti de hicret ettiği şeye olmuş olur!" (Müslim, "İmâret", 155).

Bu hadisi, yukarıdaki senedinde olduğu gibi, Hz. Ömer'den sadece Alkame, Alkame'den sadece Muhammed, Muhammed'den de sadece Yahya b. Saîd el-Ensârî rivayet ettiği halde bu sonuncu zattan pek çok kimse rivayet etmiş ve bu suretle o meşhur olmuştur.

الدُّنْيَا مَزْرَعَةُ الْآخِرَةِ

"Dünya ahiretin tarlasıdır".

Bilhassa halk arasında meşhûr olan bu hadisin, Hz. Peygamber'e ait olduğunu gösteren hiçbir senedi bulunamamıştır (Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 412).

Kültürümüzde hadis olarak meşhur olan ve temel hadis eserlerinde hiçbir senedi bulunmayan "Ben gizli bir hazine idim. Tanınmayı arzu ettim de mahlûkatı yarattım!" sözü hangi hadis çeşidine girer?



SIRA SİZDE

b. Azîz (العزیز)

Azîz Arapça'da, kıymetli, değerli, üstün, güçlü, nâdir, az bulunan gibi anlamlara gelir. Hadis için kullanıldığında her nesilde (tabakada) en az iki râvî tarafından rivayet edilmiş olan hadis demektir. Bu ismi muhtemelen, aynı hadisi rivayet etmiş olan iki râvî **birbirini destekleyerek hadisi güçlendirdiği** için veya bu tür hadisler **az bulunduğu** için almıştır.

Örnek:

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا لَيْثٌ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ "لَا يُلْدَغُ الْمُؤْمِنُ مِنْ جُحْرِ وَاحِدٍ مَرَّتَيْنِ".

Bize Kuteybe b. Saîd rivayet edip dedi ki, bize Leys, Ukayl'dan, o, ez-Zührî'den, o, İbnü'l-Museyyeb'den, o, Ebû Hüreyre'den, o da Hz. Peygamber'den -sallallahu aleyhi ve sellem- naklen rivayet etti ki, o şöyle buyurmuş: Mümin bir yılan deliğinden iki defa ısırmaz! (Müslim "Zühd", 63).

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ حَدَّثَنِي أَبِي حَدَّثَنَا الْفَضْلُ بْنُ دُكَيْنٍ حَدَّثَنَا زَمْعَةُ عَنْ ابْنِ شَهَابٍ عَنْ سَالِمٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ "لَا يُلْدَغُ الْمُؤْمِنُ مِنْ جُحْرِ مَرَّتَيْنِ".

Bize el-Fadl b. Dukeyn rivayet edip dedi ki, bize Zem'a, İbn Şihab'dan, o, Salim'den, o da İbn Ömer'den naklen rivayet etti ki.. (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 115).

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ حَبِيبٍ الطَّرَائِفِيُّ الرَّقِّيُّ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَالِمٍ الْمُسَبِّحِيُّ ثنا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْحُسَيْنِيُّ عَنْ كَثِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ (الْمُرِّيِّ) عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يُلْدَغُ الْمُؤْمِنُ مِنْ جُحْرِ مَرَّتَيْنِ

Bize İshak b. İbrahim el-Hüseynî, Kesir b. Abdillâh el-Muzenî'den, o, babasından, o da dedesinden naklen rivayet etti ki...(Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, XVII, 20).

Bu hadisin her tabakada asgari iki râvîsinin bulunduğu görülmektedir. Bu sebeple **azîz** adını alır.

c. Ferd (الفرد)

Ferd, Arapça'da tek, yalnız anlamına gelir. Hadis Usûlünde ferd, senedinin bir veya bir kaç yerinde (tabakasında) râvî sayısı bire düşen hadis demektir. Buna **ferd-i mutlak** (الفرد المطلق) da denir ve "ferd" denince daha ziyade bu mana kastedilir. Ayrıca, gerçekte birden fazla râvî tarafından rivayet edilmiş olsa da, yalnız **bir sika** râvînin rivayet etmesi, yalnız **bir bölge** râvîlerinin rivayet etmesi gibi bir yönden teklik özelliği taşıyan hadisler vardır ki, bunlara da **ferd-i nisbî** (الفرد النسبى) denir. Bunun yerine daha çok **garîb** ıstılahı kullanılır. Buna göre ferd hadis ve garîb hadis ayrımı daha ziyade mutlak kullanışlarda ortaya çıkar. Yani **ferd** denince ferd-i mutlak ve garîb-i mutlak, **garîb** denince ferd-i nisbî ve garîb-i nisbî kastedilir.

Mutlak ferd hadîse örnek:

حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ حَدَّثَنَا وَائِلُ بْنُ دَاوُدَ عَنْ ابْنِهِ بَكْرِ بْنِ وَائِلٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَوَّلَ عَلَى صَفِيَّةَ بِسَوِيْقٍ وَتَمَرٍ.

Bize Sufyân rivayet edip dedi ki, Bize Vâil b. Dâvûd, oğlu Bekr b. Vâil'den, o, ez-Zührî'den, o da Enes b. Mâlik'den naklen rivayet etti ki Resûlullah -sallallahu aleyhi ve sellem- Safiyye'nin düğününde kavut ve hurmadan düğün yemeği verdi (Humeydi, *Müsned*, II, 500).

حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا وَائِلُ بْنُ دَاوُدَ عَنْ ابْنِهِ بَكْرِ بْنِ وَائِلٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَوَّلَ عَلَى صَفِيَّةَ بِسَوِيْقٍ وَتَمَرٍ.

Bize Sufyân rivayet edip dedi ki, Bize Vâil b. Dâvûd, oğlu Bekr b. Vâil'den, o, ez-Zührî'den, o da Enes b. Mâlik'den naklen rivayet etti ki Hz. Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem- Safiyye'nin düğününde kavut ve hurmadan düğün yemeği verdi (Ebû Dâvûd, "Et'ime", 2).

حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ حَدَّثَنَا وَائِلُ بْنُ دَاوُدَ عَنْ ابْنِهِ بَكْرِ بْنِ وَائِلٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ أَنَسِ: أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَوَّلَ عَلَى صَفِيَّةَ بِسَوِيْقٍ وَتَمَرٍ

Bize Sufyân b. Uyeyne rivayet edip dedi ki, Bize Vâil b. Dâvûd, oğlu Bekr b. Vâil'den, o, ez-Zührî'den, o da Enes'den naklen rivayet etti ki Hz. Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem- Safiyye'nin düğününde kavut ve hurmadan düğün yemeği verdi (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VI, 274).

Bu hadisin yukarıda görüldüğü gibi üç aynı isnadı bulunmasına rağmen, hepsinin de senedi aynı ve her tabakada birer râvîsi vardır. Bu sebeple o **mutlak ferd** bir hadistir.

Azîz hadîse aşağıdaki şekilde iki isnâdı olan şu örnek verilebilir.

حَدَّثَنَا ابْنُ هَيْعَةَ حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ يَزِيدَ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يُكَبِّرُ فِي الْعِيدَيْنِ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ تَكْبِيرَةً سِوَى تَكْبِيرَةِ الْإِسْتِفْتَاكِحِ يَقْرَأُ بِ (ق وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ) وَ (اِفْتَرَّتِ السَّاعَةُ)

Bize İbn Lehîa rivayet edip dedi ki, bize Hâlid b. Yezîd, ez-Zühri'den, o, Urveden, o da Hz. Âişe'den naklen rivayet etti ki, o şöyle demiş: Resûlullah -sallallahu aleyhi ve sellem- bayram namazlarında iftitâh tekbiri dışında on iki tekbir alır, Kaf ve'l-Kur'ani'l-Mecîd sûresi ile Ikterabeti's-sâah suresini okurdu (Dârekutnî, *Sünen*, II, 48).

حَدَّثَنَا فُلَيْحٌ عَنْ ضَمْرَةَ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ عَنْ أَبِي وَاقِدٍ اللَّيْثِيِّ قَالَ سَأَلَنِي عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ عَمَّا قَرَأَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فِي يَوْمِ الْعِيدِ فَقُلْتُ بِ (اِفْتَرَّتِ السَّاعَةُ) وَ (ق وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ)

Bize Fuleyh, Damra b. Sa'id'den, o Ubeydullah b. Abdillâh b. Utbe'den, o da Ebû Vâkîd el-Leysi'den naklen rivayet etti ki, o şöyle demiş: Bana Ömer ibnü'l-Hattâb, Resûlullah'ın -sallallahu aleyhi ve sellem- bayram günü (bayram namazlarında) okuduğu şeyleri sormuş, ben de şöyle cevap vermiştim: Ikterabeti's-sâatu (sûresi) ile Kâf ve'l-Kur'ani'l-Mecîd (sûresini okurdu!) (Müslim, "İdeyn", 15).

Bu hadisi, verilen iki senedinde görüldüğü gibi, zâif bir râvî olan İbn Lehîa Hz. Âişe'ye varan bir senedle, sika bir râvî olan Damra ise, Ebu Vakîde varan bir senedle rivayet etmişlerdir. Buna göre bu hadis her tabakada enaz iki râvîsi bulunduğundan **azîz** hadistir. Ancak bu hadisi, kendi tabakasında/neslinde sika yani güvenilir râvî olarak sadece Damra rivayet etmiştir. Damra'nın kendi tabakasından hadisi rivayet eden tek sika ravisi olması yani sikalıkta tek kalması sebebiyle bu rivayeti, **el-ferdû'n-nisbî** adını alır.

d. Garîb (الغريب)

Garîb Arapça'da herhangi bir yönden farklılık gösteren veya tek kalan demektir. Garîb hadis ise aynı şekilde herhangi bir yönden farklılık gösteren veya tek kalan hadis demektir. Söz konusu bu gariplik yani tek kalış, râvî sayısının herhangi bir tabakada bire düşmesi şeklinde olursa buna **garîb-i mutlak** denir. Bu manada daha çok **ferd** terimi kullanılır. Gariplik bazı açılardan tek kalma şeklinde de olabilir. Hadîsi her hangi bir hocadan rivâyette bir öğrencinin tek kalması, hadîsi tek bir coğrafi bölgenin râvîleri dışında başka belleden rivâyet eden olmaması, hadîsi bir râvîden hep sika râvîler rivayet ederken senedlerden birinde zayıf bir râvînin rivayet etmesi, yahut herkes aynı şekilde rivayet ederken bir râvînin biraz farklı rivayet etmesi gibi belli bir açıdan tek kalması şeklinde de olabilir. Bu şekilde rivayet edilmiş olan hadise ise **garîb-i nisbî** denir. Şu hadis örnek verilebilir:

سَمِعْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ "الْمُؤْمِنُ يَأْكُلُ فِي مَعَى... قَالَ ابْنُ عُمَرَ وَاحِدٍ وَالْكَافِرُ يَأْكُلُ فِي سَبْعَةِ أَمْعَاءٍ".

İbn Ömer dedi ki, ben Hz. Peygamber'i -sallallahu aleyhi ve sellem- şöyle buyururken işittim: Mümin bir bağırsaklık yer, kafir yedi bağırsaklık yer (Buhârî, "Et'ime", 12).

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- "يَأْكُلُ الْمُسْلِمُ فِي مَعَى وَاحِدٍ وَالْكَافِرُ يَأْكُلُ فِي سَبْعَةِ أَمْعَاءٍ".

Ebû Hüreyre dedi ki, Resûlullah -sallellahu aleyhi ve selem- şöyle buyurdu: Mümin bir bağırsaklık, kâfir ise yedi bağırsaklık yemek yer (Mâlik, "Sifatü'n-Nebi", 9).

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ "الْمُؤْمِنُ يَأْكُلُ فِي مَعَى وَاحِدٍ وَالْكَافِرُ يَأْكُلُ فِي سَبْعَةِ أَمْعَاءٍ".

Câbir ve İbn Ömer'den nakledilir ki, Resûlullah -sallellahu aleyhi ve selem- şöyle buyurdu: Mümin bir bağırsaklık, kâfir ise yedi bağırsaklık yemek yer (Müslim, "Eşribe", 184).

Bu hadisi, bu rivayetleride olduğu gibi burada hepsini zikretmediğimiz birçok râvî İbn Ömer, Ebû Hüreyre ve Câbir'den rivayet etmişlerdir. Hadis bu sahâbîlerin rivayeti olarak bilinmektedir. Ancak Ebû Kureyb hadisi Ebû Mûsâ'dan nakleden tek kişidir. Yani Ebû Mûsâ'dan nakletmekte tek kalmıştır:

حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ حَدَّثَنَا بُرَيْدٌ عَنْ جَدِّهِ عَنْ أَبِي مُوسَى عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ "الْمُؤْمِنُ يَأْكُلُ فِي مَعَى وَاحِدٍ وَالْكَافِرُ يَأْكُلُ فِي سَبْعَةِ أَمْعَاءٍ".

Ebû Mûsâ'dan, o da Hz. Peygamber'den -sallellahu aleyhi ve sellem- naklen rivayet etti ki, Hz. Peygamber -sallellahu aleyhi ve selem- şöyle buyurdu: Mümin bir bağırsaklık yer, kafir yedi bağırsaklık yer (Müslim, "Eşribe", 185).

Ebû Kureyb'in bu hadisi Ebû Mûsâ'dan nakletmekte tek kaldığından hadis **nisbî garîb** adını alır.

(النَّازِل) / (الْعَالِي) / *Âlî*

Arapça'da **âli**, üstün, yüksek, değerli anlamlarına gelirken; **nâzil** bunun zıt anlamlısıdır ve düşük, değersiz, alçak gibi anlamlara gelir. Bir hadisin farklı senedleri arasında, râvî sayısı diğerlerine göre hakikaten veya hükmen **az** olanına **âli**, râvî sayısı **çok** olanına **nâzil** denir. Râvî sayısının azlığı veya çokluğu göreceli bir kavramdır. Örneğin bir hadisin üç ayrı senedi olduğunu var sayalım. Bu sened zincirlerinden birinde üç, ikincisinde dört, üçüncüsünde beş râvî olsun. Dört râvîli sened, üç râvîli olana göre nâzil iken, beş râvîli olana göre âlîdir. Aynı şekilde üç râvî içeren sened, dört ve beş râvî içerenlere göre âlîdir. Beş râvî içeren sened üç ve dört râvî içerenlere göre nâzildir.

Râvî sayısının "**hükmen az olması**"ndan kastedilen şey, râvîlerin, sayıca fazla olsalar da, güvenilirlik bakımından daha iyi durumda olmalarıdır. Senedin âli olması, şüphesiz râvîlerin sika olması şartıyla, arzu edilen bir durumdur. Çünkü seneddeki râvî sayısının az olması, rivayette hata yapılmış olabilme ihtimalini azaltır. Bununla birlikte, bazı hadislerin ferd veya garîb rivayetler olarak kalmasında, hadislerin az râvîsi olan âli isnadlarının rivayet edilip böyle olmayanların terk edilmesinin olumsuz bir etkisi olmuştur.

Âli ve nâzile örnek olarak şu hadis zikredilebilir:

حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ وَاصِلٍ الْأَخْذَبِ عَنِ الْمَعْمُورِ قَالَ لَقِيتُ أَبَا ذَرٍّ بِالرَّبَذَةِ، وَعَلَيْهِ خُلَّةٌ، وَعَلَى غُلَامِهِ خُلَّةٌ، فَسَأَلْتُهُ عَنْ ذَلِكَ، فَقَالَ إِنِّي سَابَبْتُ رَجُلًا، فَعَيَّرْتُهُ بِأَمِّهِ، فَقَالَ لِيَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "يَا أَبَا ذَرٍّ أَعَيَّرْتَهُ بِأَمِّهِ إِنَّكَ أَمْرُو فِيكَ جَاهِلِيَّةٌ، إِخْوَانُكُمْ خَوْلُكُمْ، جَعَلَهُمُ اللَّهُ تَحْتَ أَيْدِيكُمْ، فَمَنْ كَانَ أَخُوهُ تَحْتَ يَدِهِ فَلْيُطْعِمْهُ مِمَّا يَأْكُلُ، وَلْيَلْبِسْهُ مِمَّا يَلْبَسُ، وَلَا تُكَلِّفُوهُمْ مَا يَغْلِبُهُمْ، فَإِنْ كَلَّفْتُمُوهُمْ فَأَعِينُوهُمْ".

(Buhârî dedi ki) bize Süleyman b. Harb rivayet edip dedi ki, bize Şu'be, Vâsıl'dan, o da el-Ma'rûr'dan naklen rivayet etti ki, o şöyle demiş: Ben Ebû Zerr ile Rebeze'de karşılaşmıştım, üzerinde takım bir elbise vardı, kölesinin üzerinde de takım bir elbise vardı. Ona

bunun (sebebinin) sormuştum da o şöyle cevap vermişti: Doğrusu ben bir adamla sövüşmüş ve onu annesinden dolayı ayıplamıştım. O zaman Hz. Peygamber –sallallahu aleyhi ve sellem- bana şöyle buyurmuştu: “Ebû Zerr! Sen onu annesinden dolayı mı ayıpladın? Şüphesiz sen, kendisinde cahiliye (izi) bulunan bir kimsesin!... Hizmetçileriniz, Allah’ın emrinize verdiği kardeşlerinizdir. Öyleyse kimin kardeşi emrinin altındaysa ona yediğinden yedirsın, giydiğinden giydirsın. Onları güç yetiremeyecekleri şeylerle de yükümlü tutmayın. Eğer yükümlü tutarsanız, onlara yardım edin!” (Buhârî, “İmân”, 22).

Aynı metin Müslim’de şu senedle yer almıştır:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى وَابْنُ بَشَّارٍ - وَاللَّفْظُ لِابْنِ الْمُثَنَّى - قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ وَاصِلٍ الْأَحْدَبِ عَنِ الْمَعْرُورِ بْنِ سُوَيْدٍ قَالَ رَأَيْتُ أَبَا ذَرٍّ وَعَلَيْهِ حُلَّةٌ وَعَلَى غُلَامِهِ مِثْلَهَا فَسَأَلْتُهُ عَنْ ذَلِكَ قَالَ فَذَكَرَ أَنَّ سَابَّ رَجُلًا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَعَيَّرَهُ بِأُمِّهِ - قَالَ - فَأَتَى الرَّجُلُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ فَقَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- "إِنَّكَ أَمَرُو فَيْكَ جَاهِلِيَّةٌ إِخْوَانُكُمْ وَخَوَلُكُمْ جَعَلَهُمُ اللَّهُ تَحْتَ أَيْدِيكُمْ فَمَنْ كَانَ أَخُوهُ تَحْتَ يَدَيْهِ فَلْيُطْعِمْهُ مِمَّا يَأْكُلُ وَلْيَلْبِسْهُ مِمَّا يَلْبَسُ وَلَا تُكَلِّمُوهُمْ مَا يَغْلِبُهُمْ فَإِنْ كَلَّمْتُمُوهُمْ فَأَعِينُوهُمْ عَلَيْهِ".

...Ebû Hüreyre’den naklen rivayet etti ki... (Müslim, “Eymân”, 40).

Görüldüğü gibi Buhârî’nin isnâdı/senedi 5 râviden oluşmuşken, Müslim’inki 6 râviden oluşmuştur. Dolayısıyla Buhârî’nin isnâdı, Müslim’inkine göre âlîdir, Müslim’inki Buhârî’ninkine oranla nâzildir.

Sened ve/veya Metninin Müşterek Özelliklerine Göre Sınıflandırmalar

Müsned (المسند)

Hız.Peygamber’e -sallallahu aleyhi ve sellem- kesintisiz (**muttasıl**) bir senedle nispet edilen hadise (merfû ve muttasıl hadise) denir. Hâkim en-Nisâbü’rî’nin (ö.405) yaptığı bu tanım, terimin en meşhur tanımıdır. Bu terimi farklı şekilde tanımlayan âlimler de vardır. İbn Abdilber’e (ö.463) göre musned -senedi ister muttasıl, ister munkatî’ olsun- Hız.Peygamber’e nisbet edilen hadis demektir. Bu terimi el-Hatibu’l-Bağdadi (ö.463) ise, senedinde râvî düşmesi bulunmayan hadis olarak tanımlamıştır.

Müdreç (المدرج)

Sened veya metnine, aslında bulunmayan bir şey eklenmiş olan hadise denir.

Bu eklemeler senedde de metinde de olabilmektedir. Senedine ekleme yapılmış olan hadisler şu örnek verilebilir:

حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ وَاصِلٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ شَرْحِبِيلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيُّ الذَّنْبِ أَكْبَرُ قَالَ "أَنْ تَجْعَلَ لِلَّهِ نِدًّا وَهُوَ خَلْقَكَ". قَالَ قُلْتُ ثُمَّ مَاذَا قَالَ "أَنْ تَقْتُلَ وَلَدَكَ خَشْيَةً أَنْ يَطْعَمَ مَعَكَ". قَالَ قُلْتُ ثُمَّ مَاذَا قَالَ "أَنْ تَزْنِيَ بِجَلِيلَةٍ جَارِكَ". قَالَ هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ.

Bize Sufyân, Vâsıl’dan, o, Ebû Vâil’den, o, (Ebû Meysera) Amr b. Şurahbîl’den, o da Abdullah’dan naklen rivayet etti ki, o şöyle demiş: “Ya Resûlellah! En büyük günâh hangi-

sidir?” dedim. Şöyle buyurdu: “Seni yaratmış olduğu halde Allah’a eş koşmandır!”. “Sonra hangisi?” dedim. “Seninle beraber yemek yiyeceği korkusuyla çocuğunu öldürmendir!” buyurdu. “Sonra hangisi?” dedim. “Komşunun hanımıyla zina etmendir!” buyurdu (Tirmizî, “Tefsîr”, 26).

Bu hadisin senedine **Ebu Meysera Amr b. Şurahbîl** eklendiğinden müdrektir. Hadiste ki bu kişinin isminin senede yanlışlıkla sonradan eklendiğini aşağıdaki rivayetlerden anlıyoruz:

حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ حَدَّثَنِي مَنْصُورٌ وَسُلَيْمَانُ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ أَبِي مَيْسَرَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيْ الدَّنْبِ أَعْظَمُ قَالَ "أَنْ تَجْعَلَ لِلَّهِ نِدًّا وَهُوَ خَلْقَكَ". قُلْتُ ثُمَّ أَيْ قَالَ "أَنْ تَقْتُلَ وَلَدَكَ مِنْ أَجْلِ أَنْ يَطْعَمَ مَعَكَ". قُلْتُ ثُمَّ أَيْ قَالَ "أَنْ تُزَانِيَ حَلِيلَةَ جَارِكَ". قَالَ يَحْيَى وَحَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنِي وَاصِلٌ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، مِثْلُهُ، قَالَ عَمْرُو فَذَكَرْتُهُ لِعَبْدِ الرَّحْمَنِ وَكَانَ حَدَّثَنَا عَنْ سُفْيَانَ عَنِ الْأَعْمَشِ وَمَنْصُورٍ وَوَاصِلٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ أَبِي مَيْسَرَةَ قَالَ دَعَا دَعَا.

Bize Amr b. Ali rivayet edip dedi ki, bize Yahya rivayet edip dedi ki, bize Süfyan rivayet edip dedi ki, bana Mansûr ve Süleyman (el-A'meş), Ebû Vâil'den, o, **Ebû Meysera (Amr'dan)**, o da Abdullah'dan –Allah ondan razı olsun!- naklen rivayet etti ki, o şöyle demiş...Yahya dedi ki, bize yine Süfyan rivayet edip dedi ki, bana Vâsıl, Ebû Vâil'den, o da Abdullah'dan naklen rivayet etti ki.... Amr dedi ki, sonra ben bunu Abdurrahman'a –ki o, bu hadisi bize Süfyan'dan, o, el-A'meş, Mansûr ve Vâil'den, onlar **da Ebû Meysera'den** naklen rivayet etmişti- zikrettim de; “Bırak onu, bırak onu!” karşılığını verdi (Buhârî, “Tefsîr”, 24)

حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ وَاصِلٍ الْأَخْذَبِ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- أَيْ الدَّنْبِ أَعْظَمُ قَالَ "أَنْ تَجْعَلَ لِلَّهِ نِدًّا وَهُوَ خَلْقَكَ وَأَنْ تَقْتُلَ وَلَدَكَ مِنْ أَجْلِ أَنْ يَأْكُلَ مَعَكَ أَوْ مِنْ طَعَامِكَ وَأَنْ تُزَانِيَ بِحَلِيلَةِ جَارِكَ". قَالَ وَتَلَا هَذِهِ الْآيَةَ (وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا).

Bize Şu'be Vâsıl el-Ahdeb'den, o, Ebû Vâil'den, o da Abdullah'dan naklen rivayet etti ki... (Tirmizî, “Tefsîr”, 26)

Netice olarak öyle anlaşılıyor ki, Ebû Vâil bu hadisi önceleri Abdullah'dan, **Ebû Meysera Amr b. Şurahbîl** vasıtasıyla rivayet ediyordu. Mansûr ve Süleyman el-A'meş hadisi ondan bu şekilde alıp rivayet etmişlerdi. Daha sonra Ebû Vâil, hadisi Abdullah'tan doğrudan alma imkânı bulmuş, bundan sonra da, tabii olarak, Ebû Meysera'nın ismini vermeksizin doğrudan Abdullah'tan rivayet etmeye başlamıştı. Vâsıl da hadisi ondan bu dönemde alıp rivayet etmişti. Süfyan iki rivayeti de almış ve olduğu gibi nakletmişti. Vâsılın rivayetini Şu'be de Süfyan gibi rivayet etmiştir. Ancak, anlaşıldığına göre, talebesi Abdurrahman b. Mehdî, Vâsıl'ın rivayetiyle diğerlerini karıştırmış ve senedine, diğerlerinin senedinde bulunan **Ebû Meysera Amr b. Şurahbîl**'i eklemişti.

Metne yapılan eklemelere gelince bunlar metnin başında, ortasında veya sonunda görülebilmektedir. Metnin başında görülen eklemeler, daha ziyade, râvî senedi bitirdikten sonra, metne geçmeden önce metnin ilgili bir söz söyleme gereği duyması sonucu ortaya çıkmış görünmektedirler. Metnin içindeki eklemeler ekseriya garib bir kelimenin izahı veya diğer bazı açıklamalar şeklindedirler. Metnin sonuna yapılan eklemeler ise, öyle an-

laşıyor ki, daha çok şöyle meydana gelmişlerdir: Râvî Hz. Peygamber'in hadisini rivayet etmeyi bitirdikten sonra kendi sözüne geldiğinde onu dinlemekte olanlardan bazısı hadisin devam ettiğini zannedip râvînin sözünü hadise eklemiştir. Bu ihtimallere binaen müdrec hadisin ekseriya sadece sözlü rivayetten kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Şu hadiste metnin başına sahâbi râvînin sözü eklenmiştir:

عن أبي بكر الصديق رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّكُمْ تَقْرُؤُونَ هَذِهِ الْآيَةَ وَتَضَعُونَهَا عَلَى غَيْرِ مَا وَضَعَهَا اللَّهُ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ إِنَّ النَّاسَ إِذَا رَأَوْا الْمُنْكَرَ فَلَمْ يُعَيِّرُوهُ يُوشِكُ أَنْ يَعْصَهُمُ اللَّهُ بِعِقَابٍ

Hiz. Ebu Bekr es-Sıddık'dan, o da Hiz. Peygamber'den –sallellahu aleyhi ve sellem- naklen rivayet etti ki, şöyle buyurmuş: Ey insanlar, doğrusu siz şu ayeti okuyor ve onu Allah'ın istemediği şekilde anlıyorsunuz... (İbn Hıbbân, *Sahih*, I, 540)

Bu hadisin baş tarafı Hiz. Ebu Bekir'in sözüdür. Hadisin aslı şöyledir:

عَنْ أَبِي بَكْرٍ الصَّدِّيقِ أَنَّهُ قَالَ أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّكُمْ تَقْرُؤُونَ هَذِهِ الْآيَةَ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ) وَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ "إِنَّ النَّاسَ إِذَا رَأَوْا الظَّالِمَ فَلَمْ يَأْخُذُوا عَلَى يَدَيْهِ أَوْشَكَ أَنْ يَعْمَهُمُ اللَّهُ بِعِقَابٍ مِنْهُ".

Hiz. Ebu Bekr es-Sıddık'dan naklen haber verdi ki, o şöyle demiş: Ey insanlar, doğrusu siz şu ayeti ... okuyorsunuz. Ben ise gerçekten Resûlullah'ı –sallellahu aleyhi ve sellem- şöyle buyururken işitmiştim... (Tirmizî, "Fiten", 8)

Metnin ortasına yapılan eklemeler içeren hadislere de şunu örnek vermek mümkündür:

عَنْ ابْنِ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو هَانِيٍّ عَنْ عَمْرِو بْنِ مَالِكٍ الْجَنْبِيِّ أَنَّهُ سَمِعَ فَضَالََةَ بْنَ عُبَيْدٍ يَقُولُ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ "أَنَا زَعِيمٌ - وَالزَّعِيمُ الْحَمِيلُ - لِمَنْ آمَنَ بِي وَأَسْلَمَ وَهَاجَرَ بَيْتِي فِي رِضَى الْجَنَّةِ وَبَيْتِي فِي وَسْطِ الْجَنَّةِ وَأَنَا زَعِيمٌ لِمَنْ آمَنَ بِي وَأَسْلَمَ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بَيْتِي فِي رِضَى الْجَنَّةِ وَبَيْتِي فِي وَسْطِ الْجَنَّةِ وَبَيْتِي فِي أَعْلَى غُرْفِ الْجَنَّةِ مَنْ فَعَلَ ذَلِكَ فَلَمْ يَدْعَ لِلْخَيْرِ مَطْلَبًا وَلَا مِنَ الشَّرِّ مَهْرَبًا يَمُوتُ حَيْثُ شَاءَ أَنْ يَمُوتَ".

...Ben, bana inanıp Müslüman olan ve hicret eden kimse için cennetin çevresinde bir ev ile cennetin ortasında bir eve zaîm –**zaîm, kefil demektir**- olurum... (Nesâî, "Cihâd", 19).

Bu metnin ortasındaki “–zaîm, kefil demektir–” açıklaması metnin aslında yoktur. Bu, hadisin râvîlerinden İbn Vehb'in açıklamasıdır.

Şu hadiste ise metnin sonundaki cümle aslından değildir:

قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - "لِلْعَبْدِ الْمَمْلُوكِ الصَّالِحِ أَجْرَانِ، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْلَا الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْحُجُّ وَبُرْ أُمِّي، لَأَحْبَبْتُ أَنْ أَمُوتَ وَأَنَا مَمْلُوكٌ".

“...Sahipli salih kölenin iki sevabı vardır. Canım elinde olan zata yemin olsun ki, Allah yolunda cihad etmek, hacca gitmek ve anneme iyilik yapmak (arzularım) olmasa, sahipli köle olarak ölmeyi isterdim!” (Buhârî, "İtk", 16).

Bu hadisin son cümlesi, hadisi rivayet eden sahâbi Ebû Hüreyre'ye aittir. Aşağıdaki rivayette bu durumu açıkça görürüz. Zaten Hiz. Peygamber'in annesi, kendisi küçükken ölmüştü.

قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- "لِلْعَبْدِ الْمَمْلُوكِ الْمُصْلِحِ أَجْرَانِ".
وَالَّذِي نَفْسُ أَبِي هُرَيْرَةَ بِيَدِهِ لَوْلَا الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْحُجُّ وَبُرْ أُمِّي لَأَحْبَبْتُ أَنْ أَمُوتَ وَأَنَا
مَمْلُوكٌ. قَالَ وَبَلَعْنَا أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ لَمْ يَكُنْ يَحُجُّ حَتَّى مَاتَتْ أُمُّهُ لِصُحْبَتِهَا.

Ebû Hüreyre dedi ki, Resûlullah –sallellahu aleyhi ve sellem- şöyle buyurdu: “Sahipli, iyilik yapar kölenin iki sevabı vardır. Ebû Hüreyre’nin canı elinde olan zata yemin olsun ki, Allah yolunda cihad etmek, hacca gitmek ve anneme iyilik yapmak (arzularım) olmasa, sahipli köle olarak ölmeyi isterdim!”. (Hadisin râvilerinden biri) dedi ki, bize Ebû Hüreyre’nin, yanında bulunmak için annesi ölünceye kadar hac yapmadığı haberi ulaştı (Müslim, “Eymân”, 44).

Hadise eklenen kısım, ya başka bir rivayette bu kısmın ayrı görülmesiyle yahut rivayet eden râvînin veya durumu fark eden bir âlimin söylemesiyle ya da o kısmı Hz. Peygamber’in söylemesinin imkânsızlığıyla anlaşılabilir.

Bir hadise, nasıl olursa olsun, aslında olmayan bir şeyin eklenmesi caiz değildir. Bunu bilerek yapmak haramdır. Yanlışlıkla yapılan eklemeler, yapan râvînin zabt eksikliğini, bilerek yapılanları ise adalet eksikliğini gösterir. Mudrec hadis bu yönlerden zayıf olur. Ancak, garib kelimelerin açıklaması şeklindeki eklemeler ile, kolaylıkla fark edilebilecek görünüşteki bazı eklemeler hadisin sahihliğine zarar verici görülmemiştir. Bu sonuncular da, denebilir ki, râvînin zabt hatası değil, anlama hatası söz konusudur.

Burada, zaman zaman müdrecle karıştırılan **ziyadetü’s-sika** konusuna da değinmek yararlı olacaktır. Ziyadetü’s-sika, **sika râvînin ziyadesi** anlamına gelir. Yani bir hadisi aynı hocadan rivayet eden sika râvîlerden birinin, arkadaşlarından ayrı olarak bir fazlalıkla rivayet etmesine ve rivayet ettiği bu fazlalığa denir. Bu fazlalık, en azından söz konusu sika râvînin iddiasına göre, hadisin aslındandır, ona sonradan yapılan bir ekleme değildir. Farklı görüşlerde olanlar varsa da âlimlerin cumhuru sika râvînin ziyadesini makbul yani hadisin aslından saymışlardır. Dolayısıyla sikanın ziyadesi müdrecden farklıdır ve müdrec sayılmaz. Müdrec ile aralarındaki en temel fark müdrecteki ilave aslında olmaması gereken bir ilavedir. Râvî veya ondan alanlar tarafından hata sonucu hadise eklenmiştir. Sika’nın ziyadesinde ise ilave hadisin aslında olduğu gerekçeyle bilinçli olarak yapılmaktadır.

(المصحف و الحرف) **Musahhaf ve Muharref**

Sened veya metninde noktalama ve harekeleme hatası yapılmış olan hadise **musahhaf**, harf hatası yapılmış olan hadise ise **muharref** denir. İsimlendirmede hata çeşidine göre yapılan bu ayırım sonraki asırlarda görülmektedir. İlk asırlarda hepsi için musahhaf kelimesi kullanılıyordu.

Arap yazısı, önceleri harekesiz ve noktasız yazılıyordu. Özellikle bu dönemlerde hadislerin isnadlarındaki isimler arasında veya hadis metinlerindeki yazılışları aynı veya benzer olup okunuşları farklı olan kelimeleri birbirinden ayırt edebilmek ve doğru okuyabilmek için işin ehli uzman hocaların huzurunda okunması veya dinlenilmesi gerekiyordu. Hadisleri doğrudan kitaplardan almayı engelleyecek, hocalardan okunmasını zorlayacak hadis alma ve nakletme kuralları konulmuştu. *Hadis alma ve nakletme yöntemleri ile ilgili kurallar hakkında sekizinci ünite geniş bilgi verilmişti.* Fakat bu kurallara her zaman uyulmayabiliyordu. Bu tür hatalar, daha çok hadisin hocaların nezaretinde okunmaksızın, doğrudan kitaptan alınmasından kaynaklanan yanlış okumalar sonucu ortaya çıkmaktaydı.

Örnek:

أُخْرِجُوا مِنَ الضَّعِيفَيْنِ الْيَتِيمِ وَالْمَرْأَةِ

“İki zayıftan yani yetim ile kadından (kul borcu olmaksızın) çıkmaya bakın!” (Deylemî, *Firdevs*, I, 103).

Bu hadisin ilk kelimelerinde tashif yapılmıştır. Hadisin doğru şekli şöyle olmalıdır:

"اللَّهُمَّ إِنِّي أُحَرِّجُ حَقَّ الضَّعِيفَيْنِ الْيَتِيمِ وَالْمَرْأَةِ".

Allahım, gerçekten ben iki zayıfın, yetim ile kadının hakkının (yenmesini) yasaklarım! (İbn Mâce, “Edeb”, 6).

Bu hadisteki doğrusu (أُخْرِجُوا) olması gereken kelime (أُحَرِّجُوا) şeklinde yanlış okunup yazılarak tashif yapılmıştır. Dolayısıyla bu yanlış rivayet musahhafıdır. Bu hata ya kelimenin noktasız ve harekesiz olarak (أَحْرَجَ) şeklinde yazılmasından ya noktalarının yanlış konulmasından ya da metin doğru yazılmış olmakla birlikte okuyanın dikkatsizliğinden kaynaklanmış olmalıdır.

Başka ilginç bir örnek de şu hadistir:

قال سعد بن أبي وقاص رضي الله عنه المتعة فعلناها وهذا يعنينا معاوية يومئذ كافر بالعرش

Sa'd b. Ebî Vakkas şöyle demiş: “Bu adam –yani Muâviye- ‘o evlerde’ kâfir olarak oturuyorken biz mut’a nikâhı yapmıştık!”

Bu sözde geçen “o evler: el-urş”dan maksat, Mekke’nin evleridir. Bazı râviler bu kelimeyi harekesini değiştirerek “el-arş” şeklinde okumuşlar ve öyle rivayet etmişlerdir. Bu durumda “...(Allah’ın) arşını inkâr ediyorken mut’a nikâhı yapmıştık ...” şeklinde bir anlam ortaya çıkmaktadır.

Mutâbî’ (المتابع) - Şâhid (الشاهد)

Bir hadisin senedinde, sahabeden hadis kitabı müellifine kadar herhangi bir tabakada râvîsi tek kalıyorsa böyle hadisler ferd veya garîb dendiğini görmüştük. Hadis için bu tek kalış olumsuz bir durumdur. Bu sebeple ele alınan bir hadisin sahabeden itibaren senedin her halkasındaki râvî dışında başka râvîleri olup olmadığı araştırılır. Bu araştırma işine **itibâr** (الاعتبار) denir. Bu rivayetler, bilhassa ferd olduğu görülen bir hadisin desteklenmesi için önemlidir. Hadislerin sahabeden itibaren farklı rivayetlerinin araştırılması sonucunda o hadisi senedin her bir halkasındaki râvî dışında aynı lafızlarla rivayet eden başka râviler varsa bunların rivayetine **mütâbî’** denir. Mütâbî’ Arapçada, tâbî olan, peşinden giden, bir kişiye uyan, destek veren, onaylayan, benimseyen gibi anlamlara gelir. Bu tanımda ikinci râvî rivayetiyle birinciye uyduğu, onu onayladığı onu desteklediği için bu isim verilmiştir.

İtibâr denilen, hadîsin başka kanallardan gelen rivayetlerini araştırma sonucu lafzı aynı olmayıp **mânâ bakımından benzer veya yakın** rivayetler bulunursa bunlara da **şâhid** denir. Şâhid, bir hadîsi mânâ bakımından destekleyen ve başka bir râviden gelen hadistir. Mütâbî’ aynı hadisin farklı bir rivayeti, şâhid ise aynı manada söylenmiş başka bir hadistir. Bu terimler geçmişte birbiri yerine de kullanılmışlardır.

Mütâbî’ye şu örneği verebiliriz:

أَخْبَرَنَا الرَّبِيعُ قَالَ أَخْبَرَنَا الشَّافِعِيُّ قَالَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الشَّهْرُ تِسْعٌ وَعِشْرُونَ لَا تَصُومُوا حَتَّى تَرَوْا الْهَلَالَ وَلَا تُفْطِرُوا حَتَّى تَرَوْهُ فَإِنْ غَمَّ عَلَيْكُمْ فَأَكْمِلُوا الْعِدَّةَ ثَلَاثِينَ

Bize er-Rebi’ haber verip dedi ki, bize eş-Şâfiî haber verip dedi ki, bize Mâlik, Abdullah b. Dinâr’dan, o da İbn Ömer’den naklen haber verdi ki, Resûlullah –sallallahu aleyhi ve

sellem- şöyle buyurdu: Ay yirmi dokuz gündür. Hilâli görmedikçe oruca başlamayın, onu görmedikçe orucunuzu açmayın, (oruç tutmayı sona erdirip bayram yapmayın). Şayet gök bulutlu olursa sayıyı otuza tamamlayın! (Şâfiî, *Ümm*, II, 94).

Yukarıdaki hadisi senedinde görüldüğü gibi **İmam Mâlik**'den **İmam Şâfiî** nakletmektedir. Aynı hadisi yine **İmam Mâlik**'ten **Abdullah b. Mesleme** de rivayet etmiştir:

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - ذَكَرَ رَمَضَانَ فَقَالَ "لَا تَصُومُوا حَتَّى تَرَوْا الْهَيْلَالَ، وَلَا تُفْطِرُوا حَتَّى تَرَوْهُ، فَإِنْ غَمَّ عَلَيْكُمْ فَأَقْدُرُوا لَهُ".

Bize **Abdullah b. Mesleme** de rivayet edip dedi ki, bize Mâlik, Abdullah b. Dînârdan, o, Abdullah b. Ömer'den -Allah onların ikisinden de razı olsun!- naklen rivayet etti ki, Resûlullah -sallallahu aleyhi ve sellem- şöyle buyurdu: Ay yirmi dokuz gecedir. Artık onu görmedikçe oruca başlamayın. Şayet gök bulutlu olursa sayıyı otuza tamamlayın! (Buhârî, "Savm", 11).

Abdullah b. Mesleme'nin bu rivayeti İmam Şâfiî'nin rivayetinin mütâbî'idir. Yani Abdullah, söz konusu hadisi İmam Mâlik'den rivayet etmekte İmam Şâfiî'yi desteklemiştir. Burada destekleme işi -ki, buna **mütâba'at** denir- hocadan başladığı, diğer bir ifadeyle sened, ikisinde de hocadan itibaren aynı olduğu için buna **tam mütâbî'** denir. Destekleme işi daha yukarıdan olursa buna da **nâkıs mütâbî'** denir. Mezkur hadisin böyle nâkıs bir mütâbîi de vardır. Aşağıdaki rivayet İmam Mâlik'in yukarıdaki hadislerde hocasının hocası olan **İbn Ömer**'den içinde Mâlik'in olmadığı farklı bir kanalla geldiğinden **nâkıs mütâbî'**dir:

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - ذَكَرَ رَمَضَانَ فَضَرَبَ بِيَدِهِ فَقَالَ "الشَّهْرُ هَكَذَا وَهَكَذَا وَهَكَذَا - ثُمَّ عَقَدَ إِبْهَامَهُ فِي الثَّالِثَةِ - فَصُومُوا لِرُؤْيَيْهِ وَأَفْطِرُوا لِرُؤْيَيْهِ فَإِنْ أَعْصَى عَلَيْكُمْ فَأَقْدُرُوا لَهُ ثَلَاثِينَ".

Bize Ebû Bekr b. Ebî Şeybe rivayet edip dedi ki, bize Ebû Usâme rivayet edip dedi ki, bize Ubeydullah, Nâfî'den, o da **İbn Ömer**'den -Allah onların ikisinden de razı olsun!- naklen rivayet etti ki, Resûlullah -sallallahu aleyhi ve sellem- Ramazandan bahsetti ve iki elini birbirine çarparak şöyle buyurdu: Ay şöyle, şöyle, şöyledir (üçüncüde başparmağını yummuştur). Artık onun görülmesiyle oruca başlayın, onun görülmesiyle orucu bırakın. Şayet gök bulutlu olursa onu otuz (gün) takdir edin! (Müslim, "Sıyâm", 4).

Mütâbî' hadise örnek verdiğimiz hadisin şahidi olarak şu hadisi zikredebiliriz:

حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَيْدٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - يَقُولُ قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَوْ قَالَ قَالَ أَبُو الْقَاسِمِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - "صُومُوا لِرُؤْيَيْهِ، وَأَفْطِرُوا لِرُؤْيَيْهِ، فَإِنْ غُبِيَ عَلَيْكُمْ فَأَكْمِلُوا عِدَّةَ شَعْبَانَ ثَلَاثِينَ".

Bize Âdem rivayet edip dedi ki, bize Şu'be rivayet edip dedi ki, bize Muhammed b. Ziyâd rivayet edip dedi ki, ben Ebû Hüreyre'yi -Allah ondan razı olsun!- şöyle derken işittim: Hz. Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem- şöyle buyurdu: Onu (yani hilâli) görünce oruca başlayın, onu görünce iftar (yani bayram) yapın. Eğer o size gizli kalırsa Şa'banın (gün) sayısını otuza tamamlayın! (Buhârî, "Savm", 11).



Özet



Farklı özelliklere sahip hadislerin nasıl sınıflandırılacağına açıklayabilmek.

Hadisler tarih boyunca değişik özellikler kazanmış ve bunlara göre adlandırılmışlardır. Onlarca isim almış olan hadisleri bazı ortak özelliklerine göre sınıflandırmak mümkündür.



Hiz. Peygamber'e ait olduğu kesin olan hadislerle ihtimalli olan hadisleri değerlendirebilmek.

Hadisler Hiz. Peygamber'e ait oluşu kesin olanla ihtimalli olanlar şeklinde iki ana kümeye ayrılır. Bunların birinci kısmına mütevâtir ikinci kısmına haber-i vâhid denir. Hiz. Peygamber'e ait oluşları ihtimalli olan haber-i vâhidler de makbûl ve merdûd kısımlarından oluşur. Birinci kısma sahîh ve hasen hadisler girer.



Hiz. Peygamber'e ait olma ihtimali az olan hadisleri tanımlayabilmek.

Haber-i vâhidlerin merdûd kısma ise zayıf hadisler girer. Zayıf hadislerin on kadar çeşidi bulunmaktadır.



Zamanla farklı özellikler kazanan hadisleri değerlendirebilmek.

Hadislere makbûllük ve merdûdlük dışındaki özelliklerine göre de bazı isimler verilmiştir. Bunların bir kısmı metnin özelliğine, diğeri senedin özelliğine, üçüncü kısmı ise sened ve/veya metnin özelliğine göre adlandırılmışlardır. Bu kısımda yar alan hadis çeşitleri, sened ve metinlerinin durumlarına göre makbûl veya merdûd olabilmektedirler.

Kendimizi Sıneyalım

1. Sahih hadisin bütün niteliklerini taşıdığı halde râvilerinden birinin veya bir kaçının zabt sıfatı hiç bulunmayan hadise ne ad verilir?
 - a. Mürsel
 - b. Zayıf
 - c. Muzdarib
 - d. Hasen
 - e. Maktû'
2. Hadis tarihinde hasen hadisi **ilk** olarak tanımlayıp meşhûr eden hadisçi kimdir?
 - a. Buhârî
 - b. Mâlik
 - c. Şu'be
 - d. Tirmizî
 - e. İbn Mâce
3. Aşağıdakilerden hangisi hadisin makbûl olup olmamasıyla ilgili bir çeşit **değildir**?
 - a. Maklûb
 - b. Mudelles
 - c. Mu'an'an
 - d. Hasen
 - e. Mürsel
4. Aşağıdakilerden hangisi sadece metinle ilgili bir hadis çeşididir?
 - a. Merfû'
 - b. Azîz
 - c. Nâzil
 - d. Muennen
 - e. Mudrec
5. Sened veya metnine aslında bulunmayan bir şey eklenmiş olan hadise ne ad verilir?
 - a. Mudelles
 - b. Maklûb
 - c. Mevkûf
 - d. Mudrec
 - e. Munker

Kendimizi Sınyalım Yanıt Anahtarı

1. b	Yanıtınız doğru değilse, “Merdûd Hadisler” konusunu yeniden okuyunuz.
2. d	Yanıtınız doğru değilse, “Makbûl Hadisler” konusunu yeniden okuyunuz.
3. c	Yanıtınız doğru değilse, “Makbûllük ve Merdûdlük Dışındaki Özelliklerine Göre Hadisler” konusunu yeniden okuyunuz.
4. a	Yanıtınız doğru değilse, “Metnin Özelliğine Göre İsimlendirilenler” konusunu yeniden okuyunuz.
5. d	Yanıtınız doğru değilse, “Sened ve/veya Metnin Özelliğine Göre İsimlendirilenler” konusunu yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

وَقَوْلُ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - "أَحَبُّ الدِّينِ إِلَى اللَّهِ الْحَنِيفِيَّةُ السَّمْحَةُ".

Hız. Peygamber’in -sallellahu aleyhi ve sellem- şu sözü: “Allah’ın en sevdiği din (anlayışı), hep doğruluğa/hakka dönük olan hoşgörölü (din anlayışdır!).

Buhârî bu hadisi, görüldüğü gibi, tamamen senedsiz zikretmiştir, dolayısıyla muallak ismini alır.

Sıra Sizde 2

“Ben gizli bir hazine idim. Tanınmayı arzu ettim de mahlûkatı yarattım!” sözü halk arasında hadis olarak bilinen bir sözdür. Dolayısıyla ona meşhûr veya muştehir hadis denebilir. Ancak asılsız bir hadistir.

Yararlanılan Kaynaklar

- Ahmed Naım (1970), “Tecdîd Mukaddimesi”, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi Birinci Cilt**, Ankara
- Aliyyu’l-Kârî (1327), **Aliyyu’l-Kârî alâ Şerhi Nuhbeti’l-fiker**, Dâru’s-Saltanatîs-Seniyyeti’l-Osmâniyye
- Aydınlı, A (2009), **Hadis Tesbît Yöntemi**, İstanbul
- Cezâirî, Tâhir b. Sâlih, **Tevcihu’n-nazar ilâ usûli’l-eser**, Beyrût.
- İbnü’s-Salâh Ebû Amr Osman b. Abdurrahman (1972), **Ulûmü’l-hadîs**, (thk. Nûreddîn İtr), Beyrût
- Nûreddîn İtr, **Menhecû’n-Nakd fî Ulûmi’l-Hadîs**, Dîmeşk, 1979.
- Okiç, M. T (1959), **Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler**, İstanbul
- San’ânî, Muhammed b. İsmâîl, **Tavzihu’l-efkâr li-me’âni Tenkîhi’l-enzâr**, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd.
- Sehâvî Şemsuddîn Muhammed (1992), **Fethu’l-muğîs şerhu Elfiyyeti’l-hadîs li’l-İrâkî**, thk.eş-Şeyh Alî Huseyn Alî, Beyrut

10

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Mütevâtir, âhâd, zayıf ve mevzû hadisleri tanımlayabilecek,
- Mütevâtir ve âhâd hadislerin nasıl ortaya çıktığını ve bunların amele yansımalarını açıklayabilecek,
- Zayıf hadisle amel etme konusundaki farklı yaklaşımları ve sebeplerini kavrayabilecek,
- Belli ölçüleri dikkate alarak bir hadisin uydurma olup olmadığını değerlendirebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Mütevâtir
- Haber-i vâhid/Âhâd haber
- Yakîn ilim/İlm-i yakîn
- Zan
- Zayıf
- Mevzû

Öneriler

- Bu üniteyi daha iyi kavrayabilmek için okumaya başlamadan önce;
- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin (DİA) "Haber-i Vâhid", "Mevzû" ve "Mütevâtir" maddelerini okuyunuz.
 - Metin içerisinde tanımlı verilmeyen terimler için Abdullah Aydın'ın *Hadis İstılahları Sözlüğü*'ne başvurunuz.

İçindekiler



Mütevâtir, Âhâd, Zayıf ve Mevzû Hadisler

GİRİŞ

Hadis usulü ilminin gayesi, bir haberin Hz. Peygamber'e ait olup olmadığını tespit etmeye yarayan kuralları belirlemek ve ilgili haberlere bunları uygulamaktır. Hz. Peygamber'den sonraki nesiller, günümüze gelene kadar bu konuda olağan üstü çalışmalar yapmışlar ve ellerinden gelen her türlü fedakârlığa katlanmışlardır. Allah Resûlü'nün hadislerinin güvenilirlik açısından zirvesi mütevâtir hadis, en alt düzeyi ise mevzû hadistir. Aslında mevzû Hz. Peygamber adına tamamen uydurulduğu için hadis bile değildir. Şekil açısından bir sened ve metni olması ve gerçek hadismiş gibi sunulması nedeniyle böyle bir isimlendirme almıştır.

Âhâd hadis veya haber-i vâhid, mütevâtir dışındaki sahih, hasen ve zayıf bütün hadis çeşitlerini konu alır. Ünitenin başlığını oluşturan dört kavramla (mütevâtir, âhâd, zayıf, mevzû) hadisçilerin yanı sıra fıkıh ve kelim âlimleri de ilgilenmişlerdir. Mütevâtir ve âhâd hadisin haber değeri ve bilgi oluşturma(ma)sı, inanç esasına dayalı mezheplerin; zayıf hadisle amel konusu da, amelî mezheplerin temel tartışma konularından olmuştur. Bu ünite mevzû dışındaki diğer kavramlar incelenirken, konunun nerede durduğunu ve tartışmaların nelerden kaynaklandığını görebilmek amacıyla yer yer hadisçilerle birlikte öteki itikâdî ve amelî mezheplerin görüşlerine de temas edilecektir. Hadis çeşitleri önceki ünitelerde incelendiğinden burada bunlara girilmeyecek, daha çok teori ve uygulamada, söz konusu kavramların nasıl değerlendirildiği görüş sahiplerinin gerekçelerine de işaret edilerek açıklanmaya çalışılacaktır.

MÜTEVÂTİR (الحديث المتواتر)

Tanımı

Mütevâtir sözlükte, araya zaman girmekle beraber kesintiye uğramaksızın, devam etmek, birbiri ardınca gelmek anlamındaki *v-t-r* kökünden gelmektedir. Bir hadis terimi olarak mütevâtir şöyle tanımlanmıştır: “Yalan bir haberi rivayet etme hususunda birleşmeleri aklın ve âdetin kabul etmeyeceği kadar kalabalık râviler topluluğunun kendileri gibi bir topluluktan alıp naklettikleri, görülen ve duyulan (*his ve müşahedeye dayalı*) bir olayla ilgili hadislerdir”. Tarifteki *âdeten* kaydı imkânsızlığın mantıkî bir zorunluk olmadığını belirtme amacına yöneliktir. Çünkü akıl, haberi verenlerin sayısına bakılmaksızın herkesin yalan söyleyebileceğini teorik olarak mümkün görür. Yapılan araştırmalar hicrî ikinci ve üçüncü asırlarda mütevâtir kavramının kullanıldığını göstermektedir.

Şartları

Tanımından da anlaşılacağı üzere mütevâtir hadis için başlıca üç şart gerekmektedir: 1. Hadisin kalabalık bir topluluk tarafından rivayet edilmesi ve bu topluluğun her nesilde tevatür sayısının altına düşmemesi. 2. Bu kalabalığın yalan üzerine birleşmelerinin aklın ve âdeten mümkün olmaması. 3. Haberi nakleden kişilerin o haberi bizzat kaynağından işitmeleri veya olayı kendi gözleriyle görmeleri.

Birinci şarta göre, mütevâtirin gerçekleşmesi için belli bir sayı olması gerektiği ifade edilmiş, ancak söz konusu sayının ne kadar olacağı hakkında bir görüş birliği sağlanamamıştır. Bu tanımda geçen *kalabalık râvînin* sayısı hakkında, bazı âyetlerde geçen sayılardan veya bazı olaylarda hazır bulunan kimselerin sayılarından hareketle farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüş sahipleri ilgili ilgisiz farklı dinî delil ve tarihî olayları esas alarak mütevâtir için; dört, beş, on, on iki, yirmi, kırk, yetmiş, yüz, üçyüz on üç gibi farklı sayılar zikretmişlerdir. Sayının belirlenmesinde bazıları Hz. Peygamber'e biat eden nakipleri, bazıları Hz. Musa'nın arkadaşlarını, bazıları da Bedir harbine katılanların sayısını esas almışlardır.

K İ T A P



Hadisin mütevâtir olabilmesi için ileri sürülen râvîlerin sayısı ile bu farklı sayıların tespiti ilgili görüş sahiplerinin hangi âyetleri ve olayları esas aldıkları konusunda Subhî es-Sâlih'in *Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları* (trc. M. Yaşar Kandemir) isimli eserinin mütevâtir hadis bölümünü okuyunuz.

Âyetlerde geçen belli sayıları esas alan görüş sahipleri, özellikle dayandıkları âyetteki sayının, *kesin bilgi ifade etmede* yeterli sayıya delâlet ettiğini düşünmüş olmaları. Meselâ, bir hadisin mütevâtir olması için önerilen en düşük sayı dördüştür. Bu sayı, zina günahının ispatı ve cezalandırılması için dört şahit istendiğine bakılarak önerilmiştir. Buna göre İslâm'da verilen en büyük ceza için bu sayı yettiğine göre, o, kesin bilgi için de yeterli olmalıdır, diye düşünülmüştür. Bununla beraber öyle anlaşıyor ki, bu konuda kesin bir rakam vermek için açık bir delil bulunmamaktadır. Bu noktada asıl kastedilen, belirli bir sayı değil, hadisi nakledenlerin kasten veya tesadüfen yalan üzerine birleşmelerinin mümkün olmamasıdır. Nitekim Suyûtî, her nesilde en az on kişiden meydana gelen râvîlerin naklettiği haberin mütevâtir şartını taşıdığı kanaatini ifade ederken, yaygın görüşün üçten az olmamak kaydıyla belirli bir rakam verilmesi olduğunu da söyler.

Bu durumda mütevâtir için yeterli sayı, haberin bilgi doğurmasıyla anlaşılır, yoksa illa belirli bir sayıdan hareketle haberin bilgi sağlayacağı sonucuna varılamayabilir. İnsanlarda söz konusu bilginin gerçekleşmesinde *karîneler* (*ipucu, emâre*) önemli rol oynar. Mesela, çarşıda bir adam öldürüldüğüne şahit olan bir topluluk olay yerinden ayrılıp yanımıza gelse ve bize bu haberi verse, birinci kişinin haberi zannımızı harekete geçirir. İkinci ve üçüncü kişilerin haberi bunu pekiştirir. Haber verenlerin sayısı arttıkça zannımız iyice pekişir ve neticede şüphe duyamayacağımız zaruri bilgi haline gelir. Bu tür bilginin oluştuğu ânı tespit edip haber verenlerin sayısını hesaplayabilmek son derece zordur. Çünkü kanaatin kuvvetlenmesi sabah aydınlığının yavaş yavaş gerçekleşip gündüze girilmesi gibi "*gizli bir tadrîcîlik içinde (aşama aşama/derece derece)*" gerçekleşmektedir.

SIRA SİZDE



Yukarıda verilen örnekleri inceleyerek insanlarda zaruri bilgi oluşturabilecek karînelere dair farklı örnekler üzerinde düşününüz?

Mütevâtir hadisin her nesildeki râvî sayısı hakkında kesin bir rakam verilemiyorsa da, onun, hadis kitaplarında yer alan senedlerinin olması mutlaka gerekir. Bu senedlerle hadisin mütevâtir derecesine ulaştığı kanaatine varıldığı zaman, bütün senedlerdeki râvîleri tek tek incelemeye gerek kalmaz. Ama söz konusu hadis incelenmeye başlandığında, henüz mütevâtir olduğu bilinmediği, dolayısıyla haber-i vâhid (âhâd haber) sayıldığı için, sened ve metni bilinen usullerle incelenir. Aksi halde, aslı-esası bulunmadığı halde, sayıları binlere-yüzbinlere varan sayıdaki insanlar arasında hadis olarak bilinen sözlerin mütevâtir hadis olarak kabulü söz konusu olur. Bunların ne zamandan beri bilindiğini tesbit etmek de, kaynaklarda yer alan senedleri yoksa, mümkün olmaz.



DİKKAT

Hadis uzmanı ele aldığı hadisin senedlerini inceleyerek onların, hadisi mütevâtir derecesine çıkararak, yani Hz. Peygamber'e ait oluşunun kesin olduğu kanaatine ulaştıran sayıda ve özellikte olup olmadığı hususunda değerlendirmesini yapar. *Bu demektir ki, bir hadisin mütevâtir olup olmadığını söylemek de büyük ölçüde içtihadî bir şeydir.*

Üçüncü şarta göre ise, haberi nakledenlerin onun içeriğini ıslah ve görme gibi duylara dayalı (**maḥsûsât**) olarak bilmeleri gerekir. Bu aynı zamanda ikinci şartta ifade edilen, bilginin akıl yürütme yoluyla elde edilen bilgi olmamasını gerektirir. Yani bilgiye akıl yürütmeyle değil duylar vasıtasıyla ulaşılmış olmalıdır.

Çeşitleri

Tespit edilebildiği kadarıyla mütevâtirin çeşitlerinden bahseden ilk âlim İsa b. Ebân'dır (ö. 221/835). Burada mütevâtir kavramıyla sadece hadisçilerin değil, aynı zamanda kelâm ve fıkıh usûlî âlimlerinin de ilgilendiğini bilmek gerekir. Mutezile mezhebinin kurucusu Vâsıl b. Atâ'dan (ö. 131/748) itibaren itikadî mezheplerin tartışmalarında mütevâtir haberin kapsamı ve bilgi değeri önemli bir yer işgal etmiştir. Mütevâtir lafzî ve ma'nevî olarak ikiye ayrılır.

Lafzî Mütevâtir (المتواتر اللفظي)

Bütün rivayetlerinde lafızları aynı olan yani, Hz. Peygamber'in ağzından çıktığı şekilde bize ulaşan hadislerdir. Mütevâtir, mutlak olarak zikredildiğinde lafzî olan anlaşılır. Hz. Peygamber'in hadisleri içerisinde lafzî mütevâtirin ne kadar olduğu tartışmalı bir konudur. İbnü's-Salâh'a göre lafzî mütevâtir örneği bulmak zordur. İbnü's-Salâh bu kısma örnek olarak Hz. Peygamber'in, *مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ* "Kim bilerek benim adıma yalan uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın" (Buhârî, "İlim", 38; Müslim, "Zühd", 72) hadisini vermiştir.

İbn Hacer ise, lafzî mütevâtir hadislerin az olmadığını iddia etmiştir. Ona göre İslâm dünyasının farklı yerlerindeki değişik hadis kitaplarında aynı hadisin rivayet edilmesinde ittifak bulunması bunun göstergesidir. Mesela kabir azabı, kabirde münker-nekir meleklerinin ölüyü sorguya çekmeleri, ihlâs suresinin Kur'an'ın üçte birine denk olduğu gibi rivayetler bunlar arasındadır. Ancak İbn Hacer'in verdiği örneklerin lafzî mütevâtirden çok aşağıda temas edeceğimiz ma'nevî mütevâtire daha uygun olduğu söylenebilir.

Ma'nevî Mütevâtir (المتواتر المعنوي)

Râvîlerin, aralarında müşterek bir nokta olan çeşitli hükümleri veya bilgileri ayrı ayrı lafızlarla nakletmeleri şeklinde meydana gelen **ortak manaya** denir. Yani aynı anlam değişik lafızlarla rivayet edilmiş olmaktadır. Mesela Hz. Peygamber'in abdest almasını, namaz kılışını, nasıl oruç tuttuğunu, nasıl haccettiğini anlatan ibadetlere dair hadisler, Allah Resûlüne

Cennette Kevser Havzı'nın verileceğine dair rivayetler ve insanlara karşı davranışlarını bildiren farklı lafızlarla gelmiş pek çok hadis mânen tevâtür dercesine ulaşmış rivayetlerdir. Hz. Peygamber'in dua ettiği ile ilgili farklı lafızlarla yüz kadar hadis rivayet edilmiştir. Bunlarda dua ederken Allah Resûlü'nün ellerini değişik şekillerde kaldırdığı nakledilmektedir. Ancak hadislerin hepsinin **ortak noktası** Hz. Peygamber'in dua esnasında ellerini kaldırmış olmasıdır. İşte Allah Resûlü'nün duada ellerini kaldırmış olması bize ma'nevî mütevâtir olarak gelmiştir.

Yine kaderle ilgili hadisleri de aynı şekilde değerlendirebiliriz. Kader konusunda Hz. Âişe, Ömer b. el-Hattâb, Abdullah b. Amr, Abdullah b. Ömer, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Mes'ûd, Ali b. Ebû Tâlib, Mu'âviye b. Ebû Süfyân ve daha birçok sahâbe tarafından çeşitli hadisler rivayet edilmiştir. Bunların hepsi âhâd haberlerdir, fakat tamamında **ma'nevî mütevâtir** derecesine çıkan ortak nokta kaderin ispatıdır. Dolayısıyla Hz. Peygamber çeşitli hadisleriyle kaderin varlığını ifade etmiş ve Müslümanların kadere inanmaları gerektiğini açıklamıştır.

Bazı görüşlere göre ma'nevî mütevâtir, sırat, mizan, rü'yetullah (Allah'ın ahirette müminler tarafından görüleceği) ve sehv secdesi gibi konularda da bulunmaktadır. Bu tür mütevâtir hadisler çoktur. Mütevâtir hadislerin çok olduğunu ifade edenler de zaten bunları kastetmektedirler. Zira İbn Hacer'in belirttiği gibi, birçok hadis kitabının bir hadisin rivayetinde ittifak etmesi nakledilen bilginin kaynağına ait olduğu konusunda belli bir güven oluşturur. Meşhur kitaplarda bu özellikleri taşıyan hadisler çoktur. Ancak bu tür hadislerin zorunlu bilgi oluşturması tartışmalıdır. Hadis âlimleri bunların zorunlu bilgi oluşturduğunu savunmuş; kelâm ve fıkıh usûlü âlimlerinin çoğunlu ise bu görüşü kabul etmemişlerdir.

Bilgi Değeri

Mütevâtir haber, kesin olarak doğruluğu bilinen haberdır. Dolayısıyla bir hadisin mütevâtir olması, onun Hz. Peygamber'e ait olduğu hakkında bir şüphenin bulunmaması demektir. Bu nedenle İslâm âlimlerinin çoğunluğu, mütevâtir hadisin kesin bilgi ifade ettiği görüşündedirler. Ancak mütevâtir haberin sağladığı kesin bilginin doğrudan mı (*zarûrî*), yoksa dolaylı mı (*nazarî, kesbî*) olduğu konusu ihtilafıdır. Âlimlerin çoğunluğu bunun zarûrî bilgi oluşturduğunu kabul eder. Bu görüşü benimseyen âlimler, aklî melekeleri yerinde olan bir kimsenin dinî konulardaki mütevâtir haberi inkâr etmesinin kendisini *küfre* götüreceğini söylemişlerdir. Zira mütevâtir hadisi inkâr, Peygamber'i yalanlamak veya ona karşı gelmek demektir.

Hadis âlimleri, kelim ve usûl âlimlerinin yaptığı bilginin değeri konusundaki tartışmalarına katılmamışlardır. Hadis âlimlerine göre, isnad açısından sıhhat şartlarını taşımaları koşuluyla mütevâtir seviyesine ulaşmayan hadisler de delildir. Aslında temel hadis kaynaklarında kelim ve usûl âlimlerinin tanımladığı şekilde mütevâtir hadisin varlığı oldukça zordur. Bununla birlikte hadis usûlü âlimlerinin tanımladığı şekliyle; senedlerin çokluğuna, râvîlerin güvenilir olmasına, ümmetin kabul edip gereğiyle amel etmesi gibi kriterlere bakarak âhâd hadislerin bir kısmı daha üstün olabilir. Bazı âlimler, diğer âhâd hadislere oranla çok daha fazla güvenilir olan bu tür hadislerin ma'nevî mütevâtir derecesine ulaştığını kabul etmişlerdir.

Eserler

Mütevâtir hadisler konusunda ilk eser yazan Suyûtî'dir (ö. 911/1505). O, *el-Ezhâru'l-mütenâsire fi'l-ahbâri'l-mütevâtire* adındaki eserinde kendi şartlarına göre mütevâtir kabul ettiği 113 hadis zikretmiştir. Daha sonra bu kitabını Suyûtî, *Katfü'l-Ezhâri'l-mütenâsire fi'l-ahbâri'l-mütevâtire* ismiyle özetlemiştir. Konuyla ilgili şimdiye kadar yapılan en geniş

çalışma ise Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî'nin (ö. 1345/1929) *Nazmü'l-mütenâsir mine'l-hadîsi'l-mütevâtir* adlı eseridir. Eserde Kettânî'nin mütevâtir saydığı 310 hadis bulunmaktadır. Kaydedilen hadislerin büyük çoğunluğunu lafzî değil, ma'nevî mütevâtir hadisler oluşturmaktadır.

ÂHÂD HABER (الخبر الواحد)

Vâhid (واحد) Arapçada “bir” anlamına gelir. “Âhâd (آحاد)” ise, “vâhid”in çoğuludur. “Haber” kelimesiyle birlikte isim tamlaması (haberu'l-vâhid, haberu'l-âhâd) ve sıfat tamlaması (el-haberu'l-vâhid, ahbâru'l-âhâd) şeklinde kullanılmaktadır. **Haberu'l-vâhid**, bir kişinin diğer bir kişiden rivayet ettiği haber demektir. **Haberu'l-âhâd** ise, birden fazla kişinin rivayet ettiği haber anlamına gelir. Bu terimi ifade etmek için **Haber-i infirâd** de kullanılır. Türkçede de bu terim haber-i vâhid veya âhâd haber/hadis şeklinde kullanılmaktadır.

En genel anlamıyla haber-i vâhid, *mütevâtir haberin şartlarını taşımayan veya mütevâtir seviyesine ulaşmayan haber* olarak tanımlanmıştır. Buna göre senedin herhangi bir yerinde ya da tamamında tek bir râvinin bir râviden rivayet ettiği hadis, haber-i vâhiddir. Aynı şekilde haber-i vâhidin bazı tabakalarda râvî sayısı ve diğer özellikleri bakımından mütevâtir haber niteliklerini taşıması, o haberi âhad olmaktan çıkarmaz ve mütevâtir yapmaz. Başka bir ifadeyle âhad haber, bazı tabakalarda mütevâtirin şartlarını taşısa da her tabakada bu gerçekleşmediği için yine **haber-i vahiddir**. Dolayısıyla senedin herhangi bir halkasında ravi sayısı teke düşen **ferd** ve **ğarîb** hadisler de; en fazla râvî içeren **meşhûr** ve **müstefiz** hadisler de haber-i vâhid kategorisi içindedirler.

Değişik sınıflandırmalara göre âhâd haber çeşitleri 9. Ünite'de örneklerle birlikte geniş bir şekilde ele alınmıştır.



DİKKAT

Âhâd Haberin Delilleri

Haber-i vâhidle amel edilebileceğini gösteren Kur'an ve sünnette çeşitli deliller bulunmaktadır. Hz. Peygamber, ibadetler olsun, İslâm'ın temel esaslarına ilişkin olsun, yönetim konularında olsun bir kişinin getirdiği haberle amel edilebileceğini uygulamalarıyla göstermiştir. İmam Şâfiî bu konuda bir delil olup olmadığını soran birisine, meşhur eseri *er-Risâle'de* ona yakın delil zikretmiştir. Bu delillerin bir kısmı şunlardır:

1. İbn Ömer'den nakledildiğine göre Kubâ'da sabah namazı kılınırken *bir haberci* gelir ve Hz. Peygamber'e bir âyet indiğini, artık namazların Kâbe'ye doğru kılınacağını bildirir. Önceden Kudûse yönelerek namaz kılan Müslümanlar bu haber üzerine Kâbe'ye yönelerek namaz kılmaya başlarlar. Burada içlerinde Ensâr'ın fakihleri bulunan Kubâ halkı Hz. Peygamber'den bizzat duymadan *bir kişinin* getirdiği habere dayanarak kibleyi değiştirmişlerdir (Buhârî, “Ahbâru'l-âhâd”, 1).

2. Enes b. Mâlik şöyle rivayet etmiştir: Ben, Ebû Talha, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh ve Übey b. Ka'b'a hurmadan yapılmış şarap dağıtırdım. Bir gün *bir haberci* geldi ve şarabın haram kılındığını söyledi. Bunun üzerine Ebû Talha, Ey Enes! Kalk ve şu şarap kabını kır, dedi. Ben de kalktım ve bir taşla kabı kırdım.

3. Hz. Peygamber pek çok sahâbîyi *tek başına* bir yere elçi olarak göndermiş ve varacakları yere ulaşıncı onlara yaptığı tavsiyeleri tutmalarını söylemesini istemiştir. Bu çerçevede Mus'ab b. Umeyr'i Medinelilere, Muâz b. Cebel'i Yemen'e, Dihye b. Halîfe'yi Rûm Meliki Herakleios'a, Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî'yi İran Kısra'sı II. Hüsrev (Pervîz)'e, Amr b. Ümeyye ed-Damrî'yi Habeş Meliki Necâşî'ye, Hâtub b. Ebû Beltea'yı İskenderiye Meliki Mukavkıs'a göndermiştir.

Allah Resûlü'nün değişik bölgelere tek başına gönderdiği elçiler yukarıda sayılanlarla sınırlı olmayıp burada bazıları örnek olarak verilmiştir. Çeşitli uygulamalarından anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber, elçilerini, kadılarını, zekât memurlarını, yönetici olarak atadıklarını farklı bölgelere sözlü tebliğde bulunmak veya mektup ulaştırmak yahut dinî hükümleri uygulamak için tek başlarına göndermiştir.

İNTERNET



Hiz. Peygamber'in ve sahâbilerin haber-i vâhidle amel ettiğini gösteren diğer delilleri incelemek için aşağıdaki web sitesinden *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisinde* (1966) yayınlanan Talat Koçyiğit'in "Âhad Haberlerin Değeri" isimli makalesini okuyabilirsiniz.
<http://ktp.isam.org.tr/?url=makaleilh/tanitimmakale.php>

Hiz. Peygamber'in vefatından sonra ashâb da tek kişinin getirdiği haberle amel etmiştir. Söz gelimi Ömer b. el-Hattâb, ateşperestler (**mecûsî**) hakkında nasıl bir hüküm verileceğini bilemeyince Abdurrahmân b. Avf, Hiz. Peygamber'in "*Mecûsilere de Ehl-i kitâbın hükmünü uygulayın*" hadisini söylemişti. Hiz. Ömer, bu hadise dayanarak Ehl-i kitaptan aldığı cizyenin aynısını mecûsilerden de almıştır (*Şâfiî, er-Risâle*, 430-431). Hiz. Ebû Bekir ve Hiz. Ömer bazen kendilerine bildirilen bir hadis için söyleyenden şahit istemişlerdir. Ancak bu durum tek kişinin haberini kabul etmemekten değil, haberin güvenilirliğini daha da pekiştirmek ve olası bir zabt kusurunu ortadan kaldırmak amacına yöneliktir. Nitekim aynı Hiz. Ömer Şam'a gelirken orada veba salgını olduğunu duyunca nasıl davranmak gerektiği konusunda tereddüt etmiş ve Abdurrahmân b. Avf'ın naklettiği hadise göre amel etmişti.

DİKKAT



Hiz. Peygamber'in haber-i vâhid konusunda uyguladığı ölçü, habercinin zabt sıfatı ve dinde güvenilir bir kimse olmasıdır. Aksi halde "Fâsık bir kimse size bir haber getirdiği zaman onun doğruluğunu araştırın" (Hucurât 49/6) ayeti gereğince haberin araştırılması zarureti vardır.

Aslında haber-i vâhidle amel edilmesi toplum hayatının bir gereğidir. İnsanlar arasındaki ilişkiler, birbirlerine verdikleri haberlere güven esası çerçevesinde yürür. Tabii hayatın gerçekleri bizim bu tür haberlerle işlerimizi görmeyi gerektirir. Mesela doğumevlerinde doğan çocukların nesebi, çoğu zaman oradaki bir-iki görevlinin dikkatine kalmaktadır. Bu tür haberlerin tamamına güvenmeyip her birini tek tek araştırmaya kalkarsak insanlar arasındaki güven duygusu sarsılır, toplumda tam bir kargaşa hâkim olur ve hayat âdetâ çekilmez hale gelir.

Âhâd Haberinin Delil Değeri

Bazı itikadî mezheplerin temsilcileri hariç, İslâm âlimleri sahih olduğu ortaya çıkmış haber-i vâhidle amel etmenin gerekli olduğu hususunda görüş birliği etmişlerdir. Bu birleşme, Hiz. Peygamber'in dinî konularda yegâne otorite olmasının tabii bir sonucudur. Bununla birlikte âhâd haberin **yakîn ilim** (kesin, zarûrî) ifade edip etmediği konusu mezhepler arasında görüş ayrılıklarına sebep olmuştur. Hanefîler, Şâfiîler ve Mâlikîlerin bir kısmı ile Mutezile ve Hâricîler, bu haberlerin doğruluğu kadar yalan olması ihtimalini de göz önüne alarak **yakîn ilim** değil, **zan** ifade edeceğini kabul ederler. Ahmed b. Hanbel, Mâlik b. Enes ve hadisçilerin çoğunluğu ise, haber-i vâhidin sıhhati sabit olunca yakîn ilim ifade ettiği ve dolayısıyla amel edilmeyi gerektirdiği konusunda ittifak halindedirler. Ancak Mutezile ve Hâricîler dışındaki bütün Ehl-i sünnet mezhepleri ister yakîn isterse zan ifade etsin, âhâd haberle amel etmenin zarureti konusunda hemfikirdir.

Bu nokta önemlidir. Zira Mutezile ve Hâricîler haber-i vâhidin zan ifade etmesinden hareketle onunla amel de edilmeyeceği kanaatine varmışlardır. Oysa buradaki husus, sahihliği sabit olmuş bir haberle amel edilip edilmemesi değil, o haberin yakîn ilim kategori-

sine dâhil edilerek derece bakımından Kur'ân ve mütevâtir haber ayarında sayılıp sayılmayacağıyla ilgilidir. Beşer olması sebebiyle habercinin yanlışla ihtimali dikkate alınarak ve az da olsa böyle yanlışların varlığı hesaba katılarak bazı âlimlerce haber-i vâhidin yakîn ilim ifade etmeyeceği söylenmiştir. Zira sözüne güvenilen bir kimsenin haberi ya **yakîn** ya da **zan** yoluyla bilinir. Haberin yakîn yoluyla bilinmesi onun mütevâtir olması demektir. Zan yoluyla bilinmesi de burada açıklamaya çalıştığımız üzere âhâd haber olması demektir. Tekar vurgulamak gerekirse, böyle haberlerin sırf teorik varsayımlar nedeniyle yakîn ilim ifade etmemesi asla onunla amel etmemeyi de gerektirmez. Bu nedenle Ehl-i sünnet olarak nitelenen bütün mezheplere göre haber-i vâhidle amel etmek gerekir.

ZAYIF HADİS

Tanımı

Sahih ve hasen hadis için aranan şartlardan birini ya da birkaçını taşımayan hadislerle **zayıf** hadis denir.

Hadis usûlü eserlerinde anlatılan hadis çeşitlerine bakıldığında en fazla hadis çeşidinin zayıf hadislerle dair olduğu görülür. Çünkü delil olmaya uygun sahih hadisler konusunda farklı gruplandırmalar yapmak pek gerekli görülmemiştir. Sahih hadislerin üstünlük açısından karşılaştırılması, amel edilme söz konusu olduğunda iki sahih hadisten birini diğerine tercih amaçlı kullanılmıştır. Ancak kesin bir kanaate varılamadığı için güvenilirlik (**sahih**) ve uydurma (**mevzû**) arasında gidip gelen, bazen birine bazen de diğerine yakın olan zayıf hadislerin durumuna göre çeşitli isimlendirmeler alması tabii olmuştur.

Zayıf hadisin yukarıda verilen tanımını dikkate alarak sahih ve hasen hadisin hangi şartlarını taşımadığını tespit ediniz.



SIRA SİZDE

Zayıf hadisin çok çeşitli olmasının nedenleri arasında şunlar sayılabilir: 1. Râvînin tenkid edilmesindeki sebeplerin farklılığı 2. Senedde râvî düşmesinin az veya çok olması 3. Râvî eksikliğinin senedin değişik yerlerinde olması 4. Hadisin metnindeki kusurun onun sahihliğine zarar verme derecesindeki değişiklikler.

Zayıf terimi hem isnadın vasfı (**râvî**) hem de rivayet edilen haber/hadis (**mervî**) için kullanılmıştır. *Zayıf* ifadesi hicrî ikinci asrın ilk yarısından itibaren muhaddisler arasında bilinmekteydi. Rivayet asrı olan hicrî üçüncü asırdan önceki dönemlerde zayıf hadisi nitelemek üzere **merdûd**, **metrûk**, **münker**, **sakîm** türü kullanımlar daha yaygındı. Rivayet asrına gelince; İbn Sa'd, Ahmed b. Hanbel, Müslim, Ebû Dâvud, Tirmizî gibi âlimler zayıf terimini değişik vesilelerle kullanmışlardır. *Buna göre, zayıf teriminin önce güvenilir olmayan râvîleri nitelemek üzere sonra da hadisin kendisi için kullanıldığı söylenebilir.*

Zayıf hadis çeşitlerinin sayısı konusunda farklı rakamlar verilmiştir. Mesela İbn Hibbân 49, İbnü's-Salâh 42, Münâvî 81 çeşit zayıf hadis olduğunu belirtmiştir. Bu rakamlardaki değişiklikler, **mu'llak** ve **mevkûf** gibi bazı hadis çeşitlerinin zayıf hadis sayılıp sayılmayacağına bağlıdır. Genellikle de aynı kategoriye girebilen zayıf hadislerin daha da ayrıştırılarak yeni isimlerle zikredilmesi sebebiyle rakamlar farklılık göstermektedir. Bununla birlikte hadis usûlü eserlerinde zayıf hadis türlerinin yaklaşık yirmisi zikredilmiştir. Diğer ayrıntılı sınıflandırmalara girilmesinde fayda görülmemiştir. Genellikle zayıf hadisler isnadındaki kopukluk (muttasıl olmaması) ile râvîsinin adalet ve/veya zabt yönünden kusuru açısından sınıflandırılmıştır.

Zayıf hadis çeşitleri örnekleriyle birlikte 9. ünite de anlatılmıştır.



DİKKAT

Zayıf Hadisle İlgili Bazı Meseleler

Herhangi bir hadisin zayıf olup olmadığı hakkında bazen âlimler arasında görüş ayrılıkları olmuştur. Özellikle bu görüş ayrılıkları muhaddislerle fakihler arasında daha yaygındır. Bu durum genellikle râvîlerin güvenilirliği konusundaki ihtilaflardan ve hadislerdeki gizli kusurları (illet) tespitteki yetenek ve ilmî birikim farkından kaynaklanmaktadır. Zira hadisin gizli illetlerini tespit edebilme kapasitesi sayılı muhaddisin sahip olduğu bir meziyettir. Bundan dolayı bir muhaddisin zayıf dediği bir hadis hakkında diğer âlimlerin ne söylediğinin de araştırılması gerekir. Âlimlerin çoğunluğunun zayıflığında ittifak etmediği bir hadise zayıf hükmünü verme konusunda ihtiyatlı davranılmalıdır. Nitekim bu ayırma

dikkat çekmek için **muza'af** (المضعف) hadis şeklinde bir kavram ortaya çıkmıştır. Anlamlarından birisine göre, **muza'af** hadis; zayıf olduğu hakkında hadis âlimleri arasında ittifak bulunmayan, bazılarına göre zayıf, bazılarına göre de zayıf olmayan hadistir. Buna göre, **muza'af** hadis **zayıf** hadisten üstündür.

Yukarıda temas edilen zayıf hadisin çeşitli olmasının sebepleri dikkate alındığında, zayıf hadisler arasında zayıflığının şiddeti açısından farklılıklar olduğu da anlaşılabacaktır. Yani, bazı hadislerin zayıflık gerekçesi hafif olduğu için değerlendirmeye alındığı (**itibâr**)

ve yeri geldiğinde destek rivayet olarak (العاضد: Âdîd) kullanıldığı olmuştur. Ancak zayıflığı ağırlaştıkça hadis, neredeyse uydurmaya yaklaşmakta ve hiçbir şekilde kullanılması mümkün olmamaktadır. Hadisin zayıflığı râvîsinin cerh edilmesinden veya senedin kopuk olmasından kaynaklanabilir. Hadisçiler senedin kopuk olmasını, diğerine göre ağır cerh sebebi saymamışlardır. Hâlbuki râvînin yalancılığı (**kezzâb**), yalan söylemekle itham edilmesi (**müttehem bi'l-kizb**), çok hata yapması (**fuḥṣ-i galat**), fısı ve hadisin **şâz** olması *aşırı cerh* sebebi kabul edilmiş ve bu tür hadislerin zayıflığı **şiddetli zayıflık** olarak nitelendirilmiştir.

DİKKAT



Bu konuları daha iyi anlayabilmek için, 7. üniteyi ilgili kavramlara dikkat ederek yeniden okuyunuz.

Bir hadise zayıf hükmünü verirken *isnadı* ve *metni* ayrı ayrı değerlendirme lüzumu vardır. Çünkü *isnadı* zayıf olan bir hadisin metni başka senedlerle sahih olarak gelebilmektedir. Meselâ Nâsiruddîn el-Elbânî kendince zayıf saydığı Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde bulunan hadislere dair *Za'ifu Sünen-i Ebî Dâvud* adlı bir kitap yazmıştır. Burada Elbânî, Ammâr b. Yâsir'in naklettiği "*Rasûlullah (s.a.) (bana yüzü ve) dirseklere kadar (elleri) meshetmemi emretti*" hadisine (Ebû Dâvud, "Tahâret", 124, no: 328) zayıf hükmü vermiştir. Ancak *dirseklere kadar* ifadesi açık olarak geçmese de *Kütüb-i sitte*'nin tamamında zımnen bunu destekleyen rivayetler vardır. Söz gelimi dört *Sünen*'in (*Sünen-i erbe'a*) yanı sıra Buhârî, "Teyemmüm", 4,5 ve Müslim, "Hayz", 112'de destekleyici rivayetler bulunmaktadır. Ayrıca hadisin verilen şekliyle rivayeti Tahâvî, Taberânî, Dârekutnî, Beyhakî, Hâkim en-Nîsâbü'rî, İbn Ebû Şeybe ve Bezzâr'ın eserlerinde geçmektedir. Bu eserlerde geçen hadislerin bazıları **mevkuf** bazıları da **merfûd**ur. Geneli (*mecmû'u*) itibarıyla bu rivayetler, birbirlerini takviye ettiği için, **hasen** kabul edilmişlerdir (Davudoğlu, *Müslim Şerhi*, II, 636).

Zayıf hadisler birbirini takviye ederek **hasen li-gayrihi** derecesine yükselirler. Fakat bütün zayıf hadisler birden çok *isnadla* (**te'addü't-turuk**) rivayet edilmek suretiyle zayıflıktan kurtulmazlar. Zayıf bir hadisin birden çok senedle rivayet edilerek zayıflıktan çıkması için iki şart ileri sürülmüştür: 1. Hadisteki zayıflık aşırı cerh sebeplerine dayanmamalı yani hadisin zayıflığı şiddetli olmamalıdır, 2. Takviye eden diğer senedler (**tarîk**) kuvvet bakımından takviye edilen senedle ya aynı seviyede veya daha üstün olmalıdır.

Zayıf Hadisle Amel

Zayıf hadisle amel konusu sadece hadisçilerin değil, aynı zamanda fakihlerin de ilgi alanına girmektedir. Özellikle hadislerin kitaplara tam olarak geçmediği hicrî ilk iki asır ile üçüncü asrın bir bölümünde fakih şeklinde nitelenen bir âlimlerin aynı zamanda hadisleri de bilmekteydi. Bu dönem âlim çoğunun önemli özelliği fıkıh ve hadis ilmini birleştirmiş (**fakih-muhaddis**) olmalarıdır.

Muhaddislerle fakihlerin hadisleri değerlendirme yöntemleri arasında bazı farklılıklar vardır. Fakihler, bir hadisle amel etme söz konusu olduğunda, onun hadis usulü prensipleriyle sahihlik açısından uyuşup uyuşmadığına bakmanın yanı sıra, **kıyas**, **istihsân**, **maslahat** gibi başka faktörleri de göz önünde bulundururlar. Yani fakihler, hadisin diğer delillerle çelişmesine ve uyuşmasına göre genel bir değerlendirme yaparlar. Böylece bazı durumlarda *karînelerle* desteklenmiş zayıf hadisle amel edilmiş olur. Bazı durumlarda ise, zayıf hadis aslı değil ikincil (*tâlî*) delil olarak hüküm çıkarılırken müracaat edilen delillerden birisi olur. Bazen de zayıf hadis dikkate alınmadan diğer delillerden bir hüküm çıkarılmış, tesadüfen bu hüküm zayıf hadisin muhtevasına uygun düşmüş olabilir. Dolayısıyla bu hükmü ve ilgili zayıf hadisi görenler, söz konusu hükmün bu zayıf hadisten çıkarıldığını zannedebilirler.

Zayıf hadisle amel konusu bazı kaynaklarda üç başlık halinde toplanmaktadır: 1. Hiçbir şekilde zayıf hadisle amel edilmez, 2. Mutlak olarak amel edilir, 3. Bazı şartlarla amel edilir.

Yahya b. Ma‘în, Müslim, İbn Hazm, Ebû Bekir İbnü’l-Arabî gibi âlimlere göre ne helal, ne haram, ne de amellerin faziletiyle ilgili konularda zayıf hadisle amel etmek caiz değildir.

Bazı âlimler ise zayıf hadisle bazı şartlarda amel edilebileceği görüşündedirler. Buna göre, *zayıf hadislerle ahkâm dışında, amellerin faziletine dair konularda amel edilebilir*. Yani zayıf hadislerle dayanarak haram ve helal hükmü verilemez, fakat mendup ve müste-hap hükmü verilebilir. İbn Hacer bunun gerekçesini şöyle açıklar: “Eğer hadis hakikatte sahihse gereği yerine getirilmiş olur. Şayet hadis hakikatte zayıfsa, amel etmekle helal bir şeyi haram, haram bir şeyi helal kılma veya hakların zayı olmasa söz konusu olmayacağı için sakınca bulunmamaktadır”. Süfyân es-Sevrî, Abdullah b. Mübârek, Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvud gibi âlimler bu görüştedir.

Ayrıca Ahmed b. Hanbel’in amellerin fazileti dışında da, helal ve haram kapsamına giren konularda zayıf hadisle amel edilebileceği görüşünde olduğu nakledilmiştir. Bu görüş iki şekilde değerlendirilmiştir. Birincisine göre, bu görüşüyle o, zayıf hadisi rey ve içtihadı tercih etmiştir. İkincisine göre ise, onun zamanında **zayıf** sayılan hadislerin çoğu daha sonra **hasen** olarak nitelendirilmiştir. *Çünkü bu dönemde hadisler zayıf ve sahih şeklinde ikili bir sınıflandırmaya tabi tutulmuş, böylece hasen hadislerin büyük bir kısmı da zayıf hadis içinde mütalaa edilmiştir*. Hadislerin sahih, hasen ve zayıf olarak üçlü taksimini Tirmizî gerçekleştirmiştir. Her ne kadar Tirmizî’den önce bazı âlimlerin hasen hadis ifadesini kullandıkları gerekse de, hadis literatürüne yerleşmesi ve yaygınlık kazanması Tirmizî sayesinde olmuştur.

Zayıf hadisle faziletler konusunda amel edilebileceği görüşünde olduğu ifade edilen erken dönem âlimlerin sözleri incelendiğinde, onların vurguyu amele değil, rivayete yaptıkları görülür. Amel ifadesini açık bir şekilde dillendiren ilk âlim tespit edilebildiği kadarıyla Nevevî’dir (ö. 676/1277). Ne var ki, erken dönem âlimleri, faziletler konusunda hadis rivayet edilebilecek râvilerden ahkâma dair rivayette bulunmanın haram olduğunu söylemişlerdir. Burada amel etmeksizin sadece rivayet söz konusu olsaydı, ahkâm ve ahkâm dışı şeklinde bir ayırıma da ihtiyaç bulunmaması daha makul olurdu. Zira zayıflığını belirtmek şartıyla zayıf hadislerin rivayeti zaten caiz görülmüştür. Böyle değerlendirildiğinde zayıf hadis rivayetine izin veren âlimlerin dolaylı olarak onunla amele de kapı araladıkları söylenebilir.



DİKKAT

Bununla birlikte faziletlere dair konularda da olsa zayıf hadisle amel edebilmek için İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448) bazı şartlar belirlemiştir. Buna göre; 1. Zayıf hadis, yalancı bir râvînin tek başına rivayet etmesi gibi *aşırı zayıf* olmamalı, 2. İslâm dininin amel edilen genel esaslarından birisine uygun olmalı, 3. Amel edilirken, zayıf hadisin sâbit olduğuna kesin şekilde inanılmamalı, aksine ihtiyaten amel edildiği bilinmelidir.

SIRA SİZDE



Hadis aşırı zayıf olmadığında kendisiyle amel edilebileceğinin sebepleri üzerinde önceki ünitelerde öğrendiğiniz bilgileri de dikkate alarak düşününüz?

Zayıf hadisin ahkâm konularında delil niteliği taşımadığı genel bir prensip olarak ifade edilmekle birlikte, bunun bazı istisnalarının olabileceği de ileri sürülmüştür. Buna göre, *isnadları zayıf da olsa, muhtevasıyla ümmetin amel edegeldiği hadislerle ahkâmda amel edilir*. Mesela Tirmizî'nin Sünen'inde İbn Abbas'tan naklen şu hadis rivayet edilmektedir: “Kim özürsüz olarak iki namazın arasını cemederse büyük günah kapılarından birine adım atmış olur” (“Salât”, 138, no: 188). Tirmizî bu hadisin zayıf olduğunu fakat âlimlerin bu hadise uygun amel edegeldikleri için sefer ve hactaki arefe günü dışında namazların cemedilemeyeceğini belirtir. Yine isnadı sahih olmayan “Denizin suyu temiz, ölüsü helaldir” (Nesâî, “Miyâh”, 4) hadisiyle Buhârî ve diğer pek çok âlim amel etmiştir. Keza İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), Hz. Peygamber'in Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken vârid olan içtihad hadisinin, mechûl râvilerce nakledilmesi sebebiyle zayıf olduğunu, fakat âlimlerin bu hadisle amel ettiklerini ifade eder.

Diğer bir görüşe göre, *ihtiyata daha uygunsa zayıf hadisle ahkâmda amel edilebilir*. Söz gelimi, güneşte ısınmış suyu kullanmanın mekruh olduğuna dair Hz. Âişe'nin rivayet ettiği hadisle, zayıf olmasına rağmen fakihler, ihtiyaten amel etmişlerdir.

Zayıf hadisle amel bahsinde farklı bir görüş de şudur: *Herhangi bir konuda zayıf hadisten başka delil yoksa reye tercih edilerek zayıf hadisle amel edilebilir*. En fazla Ahmed b. Hanbel'e atfedilen bu görüşün diğer mezhepler içinde de uygulandığı olmuştur. Meselâ Ebû Hanîfe, kıyasa aykırı olmalarına rağmen, *namazda kahkaha, hurma sırasıyla abdest, hayzın azami süresinin on gün olduğu, on dirhemden aşağı mehir olmayacağı* gibi zayıf hadislerle amel etmiştir.

İmam Şâfiî de, Tâif yakınlarındaki Vecc denilen yerde avlanmanın haram olduğu, Mekke'de yasaklanan zamanlarda namaz kılmanın caiz olduğu, kusan kişinin abdest almasıyla ilgili zayıf hadislerle amel etmiştir.

K İ T A P



Zayıf hadisle amel konusunda Salahattin Polat'ın *Hadis Araştırmaları* isimli eserinden “Zayıf Hadislerle Amel” bölümünü okuyunuz.

MEVZÛ HADİS (الحديث الموضوع)

Söylemediği veya yapmadığı halde Hz. Peygamber'e -sallellahu aleyhi ve sellem- nispet edilen söz ve işlerle ilgili haberdur. Bu tür bir habere hadis denmesinin sebebi, uydurma da olsa, şeklen bir sened ve metne sahip olması ile uyduranın onun hadis olduğunu iddia etmesidir.

Tarihçe

Hadisin Müslümanların nazarındaki değerinden yararlanma arzusu, çok erken dönemlerde Hz. Peygamber'e bu tür iftiraların yapılmasına yol açmıştır. Bir habere bakılacak olursa bu gibi faaliyetler ta Hz. Peygamber zamanında başlamıştı. Bureyde'den nakledilen bir rivayete göre o şöyle demiştir:

Medine'ye iki mil uzaklıkta Benû Leys kabilesine ait bir mahalle vardı. Bir adam cahiliye döneminde onlardan kız istemiş ancak kabile vermemişti. İşte bu zat, üzerinde güzel bir

elbise ile tekrardan onlara geldi ve “bu elbiseyi bana Rasûlullah (s.a.) giydirdi, mallarınız ve canlarınız hususunda hüküm vermemi emretti” dedi. Daha sonra da sevdiği kadının evine gitti. Bunun üzerine mahalleliler haber salıp durumu sorunca Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: “Allah’ın düşmanı yalan söylemiş!”. Hz. Peygamber hemen bir adam gönderdi ve ona şunu emretti: “Zannetmiyorum ama sağ bulursan boynunu vur; ölü bulursan da cesedini yak”. Rasûlullah’ın (s.a.) gönderdiği adam (yalancının yanına) geldiğinde onu, engerek yılanı tarafından sokulup ta ölmüş vaziyette buldu. Bunun üzerine cesedini ateşte yaktı. Hz. Peygamber’in “*Kim bilerek benim adıma yalan uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın*” hadisinin söylenme sebebi (**sebeb-i vürûdu**) bu olaydır (Huseynî, *el-Beyân ve’t-ta’rîf*, II, 229)

Görüldüğü gibi bu habere göre, Hz. Peygamber söz konusu kişiyi ağır bir şekilde cezalandırmış, böyle yapanların da cehenneme gideceğini beyan buyurmuştu. Böylece maddi ve manevi önlemler alındığı için iftira faaliyeti o zaman yayılma imkânı bulmamıştı. Ayrıca bu olayın güvenilirliği de oldukça tartışmalı olduğundan hadis uydurmacılığının başlangıcı hakkında kesine yakın bir kanaat vermez. İlk halifeler zamanında da, bu halifelerin konuya verdikleri önem ve dolayısıyla aldıkları önlemler sebebiyle bu tür faaliyetlerin olduğuna dair güvenilir haberler yoktur. Hz. Osman’ın şehid edilmesiyle başlayıp Hz. Ali’nin şehid edilmesiyle derinleşen siyasi ihtilaflarda tarafların cahil ve belki de art niyetli mensuplarının kendilerini övmek, muhaliflerini yermek maksadıyla bu tür haberler üretmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Bu şekilde siyasi maksatlarla başladığı görülen bu faaliyetler, sonraki iç karışıklıklarda başka etkenlerin karışmasıyla yaygınlık kazanmış ve tehlikeli boyutlara ulaşmıştı. Bu dönem, ilgili haberlerden anlaşıldığına göre ellili yıllara rastlamaktadır. Diğer bir ifadeyle hadis uydurma faaliyeti 3. ve 4. halifenin şehid edilmesinden sonraki zamanlarda başlamış, ancak ellili yıllarda yaygınlık kazanmıştı. Günümüze kadar devam eden bu faaliyet, hadis önemli sayıldığı sürece devam edecektir.

Uydurma Sebepleri

Hadis tarihinde görülen uydurma sebeplerinin başlıcaları şunlardır:

a) İslâm Düşmanlığı

Müslümanlığın kısa zamanda yayılmasıyla bazı kimseler maddi ve manevi zararlara uğramıştı. Bunların müslümanlığa karşı açıktan yapabilecekleri fazla bir şey yoktu. Kur’an-ı Kerim’e karşı da, bir kitap içinde toplandığı için, böyle bir imkânları kalmamıştı. Bunun için dinin ikinci önemli kaynağına zarar vererek emellerine ulaşmaya giriştiler. Zındık denen bu kimselerden bazıları yakalanmış, cezalandırılacaklarında bu işlerini itiraf etmişlerdi. Söz gelimi meşhur zındıklardan birisi olan Abdülkerim b. Ebû’l-Avcâ’nın (ö. 160/776) Halife Mehdi zamanında hadis uydurduğu tespit edildiği için asılmak üzereyken şöyle dediği nakledilir: “*Dininizde helali haram haramı da helal göstermek üzere dört bin hadis uydurdum*”. Zaten yalancılığı tescil edilmiş bulunan bu din düşmanı kişinin verdiği rakam oldukça abartılı olmakla birlikte Hz. Peygamber’e uydurma sözler isnat etmeye çalıştığı bir gerçektir. Dolayısıyla bu ve benzeri şahıslar, o zamanki muhitlerine bir miktar zarar vermiş olmalıdırlar.

Yine bu zındıklardan birisi olan Muhammed b. Sa’id el-Esedî, kendi sapık inancını ve peygamberlik iddiasını desteklemek için Hz. Peygamber’e isnad ederek şu hadisi uydurmuştur: “Muhammed b. Sa’id el-Esedî’nin Humeyd’den, onun da Enes’ten rivayet ettiğine göre Nebî (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Ben peygamberlerin sonuncusuyum, artık benden sonra peygamber gelmeyecektir. *Ancak Allah dilerse o başka*” (İbnü’l-Cevzî, *Mevzûât*, II, 279). Bu uydurmacı aslında Ebû Dâvud’un Sünen’inde geçen makbul bir hadisin (Ebû Dâvud, “Fiten”, 1) sonuna “Ancak Allah dilerse o başka: *إلا أن يشاء الله*” sözünü ilave ederek kendisinin peygamberlik iddiasına destek getirdiğini zannetmiş fakat sonunda hak et-

tiği cezayı Halife Ebû Ca'fer el-Mansûr tarafından öldürtülerek bulmuştur. Keza Beyân b. Sem'ân el-Mehdî adında birisi Hicrî 100. yıldan sonra Irak'ta ortaya çıkmış ve Hz. Ali'nin Tanrı olduğunu yaymaya çalışarak buna dair hadisler uydurmuştur.

b) İrk ve Mezhep Yanlılığı

Kendi ırkını veya mezhebini övmek, düşman gördüğü ırk veya mezhepleri yermek için de hadis uydurulmuştur. Bu maksatla Arapların, İranlıların, Türklerin, Zencilerin ve bazı mezhep büyüklerinin lehine ve/veya aleyhine uydurulmuş hadisler vardır. Şîa'nın çeşitli kolları, Hâriciler, Mürcie, Kaderiye, Cebriye gibi siyasi ve itikadî mezhepler yanında Hanefî ve Şâfiî gibi fıkıh mezhepleri imamlarının lehinde ve/veya aleyhinde hadisler uydurulmuştur. Fıkıh mezheplerinin müntesiplerinin kendi imamlarını övmek ve ötekileri yermek için uydurdıkları şu hadis misal verilebilir: “Ümmetim içerisinde Muhammed b. İdris (eş-Şâfiî) denilen biri çıkacaktır ki onun ümmetime vereceği zarar İblis'ten daha çok olacaktır. Yine ümmetim içerisinde Ebû Hanîfe denilen bir adam çıkacaktır ki o ümmetimin meşalesidir” (İbnü'l-Cevzî, *Mevzû'ât*, II, 48-49).

c) Maddî Yarar Elde Etme Hırsı

Yöneticilere yaranmak yahut halkın ilgisini çekerek onlardan maddî menfaat elde etme için de hadis uydurulduğu görülmektedir. Bu hususta kâss (القاصّ-çoğulu *kussâs*) denen hikâyeci vaizler çok etkili olmuşlardır. Onların uydurduğu bu tür haberler halk arasında kolaylıkla yayılma imkânı bulmuş, onların zihniyetini etkilemiş ve böylece büyük zararlar vermişlerdir.

Bunun en çarpıcı örneklerinden biri Ahmed b. Hanbel ile Yahya b. Maîn'in başından geçen şu olaydır: Bir gün bu iki büyük hadis âlimi Bağdat'ta Rusâfe mescidinde bulunuyorlardı. Namazdan sonra kürsüye çıkan bir kıssacı vaiz senesinde Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn'in adının geçtiği ve “Her kim ‘Lâ ilâhe illallah’ derse Allah bu sözün her kelimesinden gagası altından tüyü mercandan bir kuş yaratır” diye başlayan uzunca bir haber rivayet etti. Bunun üzerine Ahmed ile Yahya hayretle birbirlerine baktılar ve böyle bir hadis naklettin mi diye birbirlerine sordular. Her biri o âna kadar böyle bir hadis duymadıklarını, ifade ettiler. Kıssacı vaiz konuşmasını bitirince bahşişleri topladı, sonra da diğer bahşişlerin gelmesini beklemeye başladı. Bu sırada Yahya b. Maîn eliyle ona ‘buraya gel’ diye işaret etti. Vaiz bahşiş verecek zannederek derhal onun yanına geldi. Yahya ona: “Bu hadisi sana kim rivayet etti? Bu Ahmed b. Hanbel ben de Yahya b. Maîn'im. Böyle bir sözü Hz. Peygamber'e ait olduğunu asla duymadık. Eğer mutlaka yalan söyleyeceksen bari bizim adımızı bu işe karıştıрма” dedi. Bunun üzerine vaiz ona: “Sen Yahya b. Maîn misin?” diye sordu. Yahya “Evet” deyince, vaiz: “Çoktan beridir Yahya b. Maîn'in ahmak olduğunu iştiridim, bunun böyle olduğunu şimdi daha iyi anladım” dedi. Yahya ona “Benim ahmak olduğumu nasıl anladın?” diye sosunca vaiz: “Sanki sizden başka dünyada Yahya b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel yok mu? Ben adı Yahya b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel olan onyedî kişiden hadis yazdım” dedi. Bu beklenmedik cevap karşısında Ahmed b. Hanbel elleriyle yüzünü kapatarak “Bırak şunu gitsin” dedi. Kıssacı da onlarla alay eder bir tavırla kalkıp gitti (İbnü'l-Cevzî, *Mevzû'ât*, I, 46).

Maddî çıkar kazanmak maksadıyla hadis uyduranlar yalnız kıssacılar değil, kalnamamıştır. Pazarda meyvesini, sebzelerini, kavununu, karpuzunu satamayanlar da halkın bunlara rağbetini artırmak için elindeki malı öven hadisler uydurmuşlardır. Nar, karpuz, üzüm, ekmek, tuz, pirinç, patlıcan, et gibi yiyecekler hakkında uydurulan hadisler bunun örneklerini teşkil eder.



Öte yandan idarecilerden dünyalık elde etmek amacıyla hadis uydurulmasına da şu olay misal verilebilir: Gıyâs b. İbrahim, Halife Mehdî'nin yanına bir iş için girdiği zaman onun güvercin uçurduğunu ve yarıştırdığını görünce şu hadisi uydurmuştur: "Ok, deve, at ve kuş yarışlarından başkası için, yarış tertip etmek suretiyle ödül alınmaz". Halife Mehdî, bu sözden memnun olmuş ve Gıyâs'a hatırı sayılır miktarda para (on bin dirhem) vermiştir. Daha sonra hadisin makbul şeklinin aslında bulunmayan "kuş" kelimesini, Gıyâs'ın kendisinin ilave ettiğini anlayınca "Senin şu kafan varya, tam bir yalancı kafasıdır" diyerek onu huzurundan kovmuş ve hadis uydurmaya sebep olduğu için de güvercinlerin kesilmesini emretmiştir (İbnü'l-Cevzî, *Mevzû'ât*, III, 78).

d) İslâm'a Hizmet Arzusu

Bazı cahil dindarlar ise halkı kötülüklerden uzaklaştırıp iyiliklere yöneltmek maksadıyla hadis uydurmuşlardır. Hâlbuki bunun için Kur'an-ı Kerîm ve sahih hadisler yeterlidir. Aynı maksatla her surenin faziletini belirten hadisler de uydurulmuştur. Bunların bir kısmını, Hanefî âlimlerden Nûh b. Ebî Meryem'in uydurduğu iddia edilirse de bu doğru olmamalıdır. Bu düşünce ile hadis uyduranlar din için en tehlikeli sınıflardan birisini oluşturmuşlardır. Çünkü bunlar, halkın sevip saydığı, hareketlerini örnek aldığı kişilerdi. Onların hadis diye tanıttıkları sözler, hiç tereddütsüz, hadis olarak kabul edilecek, aksine ihtimal bile verilmeyecekti. Bu sebeple onlar, dini bozmak için özel gayret sarfedenler kadar zararlı olmuşlardır.

Bu arada lehte hadis uydurmayı caiz gören bir anlayıştan da söz etmek gerekmektedir. Hadis uydurmayı yasaklayan hadisteki "aleyye" kelimesini "aleyhimde" diye yorumlayıp lehte uydurulacakların bu yasak kapsamına girmeyeceğini iddia edenler de bu işte etkili olmuşlardır. Düşünce ve gayeleri ne olursa olsun, hadis uydurmaya cevaz verenler, farz veya mendup, haram veya mekruh şıklarından birisine ait şer'î bir hüküm Hz. Peygamber'e isnad ederken, netice itibarıyla Allah'a karşı yalan söylediklerini düşünmüyorlardı.

Zühd ve takva ehli olarak geçinen ve fakat hadis-i şerifin ruh ve manasından haberi olamayan birçok cahil, Hz. Peygamber'in sahih hadisleriyle sabit olan belli ibadetleri yeterli bulmamış olacaklar ki, uygulanmak istendiği zaman yapılması mümkün olmayacak kadar çok ibadet formülleri hazırlamışlardır. Bu formüllerin birbirine benzeyen pek çok tarafları vardır. Aşağı yukarı her birinde şu ortak ifadeye rastlamak mümkündür: Kim falan gün şu kadar rekât namaz kılar ve her rekâtta şu sureleri bu kadar defa okursa, ona ahirette ödül olarak şunlar verilecektir...

Uydurma hadisleri konu alan mevzuât eserlerinde pek çok örneğini görmenin mümkün olduğu bu tür haberlerin kısalarından birisi şöyledir: "Bir kimse pazartesi gecesi altı rekât namaz kılar, her bir rekâtta da bir defa Fatiha, yirmi defa da 'kulhuvalâhu ahad'ı okur, bundan sonra da yedi defa istiğfar ederse Allah ona kıyamet gününde bin siddik, bin âbid ve bin zâhid sevabı verir. Kıyamet gününde ona parlayan nurdan bir taç giydirilir, insanların endişe duyduğu o günde onda hiçbir korku bulunmaz ve Sırat köprüsünden şimşek gibi geçer" (İbnü'l-Cevzî, *Mevzû'ât*, II, 117).

Hadis Uydurma Yöntemleri

Hadis uydurmanın başlıca iki yöntemi olmuştur: Uyduranın bizzat kendisinin düzmesi veya başkasının sözünü alıp hadis diye ortaya sürme. Bu usullerden ikincisinde bilhassa filozof, sufi, tabip ve hakîmlerin sözlerinden istifade edildiği görülmektedir.

Uydurma Hadisin Belirtileri

Hadisin uydurma olduğunu gösteren bazı belirtilerden bahsedilebilir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

a) Râvîdeki Belirtiler

Bunların başında uyduran kimsenin itirafı gelir. Râvîler arasında, hadis uydurmanın yanlışlığını anlayıp pişman olan ve bunu itiraf edenler ile iyi bir şey yaptığı zannıyla hadis uydurup da sorulduğunda bunu açıklayanlara rastlanır. Büyük hadis âlimlerinden Abdurrahman b. Mehdî, Meysere b. Abdirabbih isimli şahsa; Kim şu (sureyi) okursa ona 'şu verilecek' şeklindeki bu hadisleri nereden getirdin?" diye sormuş, o da; "Halkı bu (sureleri okumaya) teşvik etmek için bunları ben uydurdum!" cevabı vermişti.

Râvînin hadisi rivayet ederken içinde bulunduğu ortam da hadisin uydurulduğuna işaret edebilir. Ayrıca râvînin rivayet ettiği hadisi kendisinden aldığı söylediği hocadan öğrenme zamanı olarak verdiği tarihin imkânsız olması da bazen hadisin uydurulduğuna işaret edebilir.

b) Metindeki Belirtiler

Metinde görülen dil ve özellikle de, mana bozuklukları ile ölçüsüz ifadeler onun uydurulmuş olduğuna işaret edebilir. İbnü'l-Cevzî'nin (ö.597/1200) bu hususta verdiği örnek şöyledir: "Kim bir gün oruç tutarsa o, bin hac ve bin umre yapan kimsenin sevabı gibi sevap alır. Ona Eyyûb sevabı da verilir!"

Metnin kesinleşmiş bazı bilgilere, meselâ Kur'an-ı Kerîm ve meşhur sünnetin verilerine, akl-ı selîme, kesinleşmiş tarihi ve tecrübî bilgilere, bir yorumu yapılamayacak şekilde, aykırı olması da uydurma belirtisidir. Metnin belli bazı konularda olması da onun uydurma olduğunu gösterebilir. Şöyle ki, yapılan araştırmalar bazı konulardaki bütün hadislerin asılsız olduğunu ortaya koymuştur. Örnek olarak çocuk sahibi olmayı kınayan, bekârlığı öven, yıl ve ay belirterek ilerde meydana geleceği söylenen olaylarla ilgili olan bütün hadislerin uydurma olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu konularda bir hadise rastlanınca onun **merdud** olduğu söylenebilir. Metnin rivayet asrında yazılmış hadis kitaplarında bulunmaması da onun uydurma olduğuna bir işaret sayılmıştır. Bu sebeple, yetkili bir alimin, temel hadis kitaplarında bulamadığını söylediği bir hadis uydurma demektir. *Burada metinle ilgili bu işaretlerin çoğu zaman eleştiriye açık olduğu ve ihtiyatlı olunması gerektiği hususunu da kaydetmeliyiz.*

SIRA SİZDE



4

Hadis metninin akl-ı selîme aykırı olması onun uydurma olduğunun belirtileri arasında sayılmıştır. Buradaki akl-ı selîmi nasıl anlamalıyız?

Hadis Uydurmaya Karşı Yapılan Mücadele

Hadis rivayet edene bunu kimden aldığını sormakla başlayan ve sonraları sadece İslam ümmetine özel bir isnad sisteminin ortaya çıkmasına sebep olan uygulama, hicrî ilk üç asırda hadis uydurmacılığına karşı alınmış en önemli tedbirlerden birisini oluşturur. İslam âlimleri, isnad sistemi uygulamasıyla hadislerin senedlerini tenkid süzgecinden geçirmenin yanı sıra metinlerini de incelemeyi ihmal etmemişlerdir. Bu arada sahabe asrından itibaren büyük cerh ve ta'dil otoriteleri yetişmiş ve bunlar rivayetine vakıf oldukları şahısları takip etmiş, araştırmış, güvenilirliklerini tespit ve ilan etmişlerdir. Bunun neticesinde hadis uyduran râvîlerin tanınmasını sağlayan **cerh ve ta'dil ilmi** adında hadis ilminin müstakil bir dalı oluşmuştur.

Diğer taraftan hadis usulü ölçülerine göre sağlam senedlerle ümmete intikal etmiş ve Hz. Peygamber'e aidiyeti konusunda galip bir kanaat oluşturan sahih hadisleri müstakil kitaplarda toplamak da uydurmaların ayıklanmasına destek sağlamıştır. Dolayısıyla daha önce ifade edildiği gibi, herhangi bir hadisin muteber hadis kitaplarında bulunmaması onun güvenilir sayılamayacağına ve genellikle de uydurma ihtimalinin yüksekliğine işaret eder. Buna göre sahih, hasen, zayıf ve mevzû hadisleri ihtiva eden ayrı ayrı eserler kaleme alınması uydurma hadislerin tespit edilmesine büyük ölçüde yardımcı olmuştur.

Yukarıda bahsedilen cerh ve ta'dîl faaliyetleri ve mevzûat eserleri çerçevesinde başlıca iki çalışma grubu ortaya çıkmıştır:

a) Genel olarak tenkide uğramış râvîleri, özel olarak da hadis uyduran veya bununla suçlanan kimseleri tespit edip tanıtmak. Bunun için yazılan kitaplarda, tanıtılan kimsele-
rin tenkide uğrayan rivayetlerinden de örnekler verilir. İbn Hibbân'ın Kitâbü'l-mecrûhîn'i
ile İbn Adî'nin *el-Kâmil fi'd-du'âfâ'sı* genel olarak tenkide uğramış râvîlere dair yazılmış
eserlerdir. Burhâneddîn el-Halebî'nin *el-Keşfü'l-hasîs ammen rumiye bi-vaz'i'l-hadis* isimli
eseri ise sadece hadis uyduranları tanıtmaktadır.

Uydurma hadislerin ortaya çıkışları, sebepleri, neticeleri ve edebiyatı gibi muhtelif yönleri hakkında M.Yaşar Kandemir'in *Mevzû' Hadisler –Menşei, Tanıma Yolları, Tenkidi-* isimli eserini okuyunuz.



K İ T A P

b) Uydurma hadisleri tanıtmak. Bu maksatla da değişik düzenlerde birçok kitap yazıl-
mıştır. Hadis tarihinde mevzû hadisleri müstakil eserlerde toplama faaliyetinin yaklaşık
hicri beşinci asırdan itibaren başladığı söylenebilir. Mevzû hadislerle ilgili eserlerin genel
başlığı el-Mevzû'ât'tır. İslâm âlimleri mevzû hadisleri bir araya getiren birçok eser telif
etmişlerdir. Aşağıda yaygın olarak kullanılan mevzûât kitapları ele alınacaktır.

el-Mevzû'ât

el-Mevzû'ât, Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) uydurma olduğu tespit edilen
1850 haberi fıkıh konularına göre bir araya getirdiği eseridir. Giriş kısmında uydurmacı-
lar, uydurma sebepleri hakkında bilgi verilmekte men kezebe hadisinin varyantları üze-
rinde durulmaktadır. Eserde haberlerin önce senedi ve metni verilmiş, ardından senedde
yer alan râvilerden kusurlu olanların durumu açıklanmış, yer yer metin tenkidi yapılmış-
tır. Ancak müellif bazı **zayıf**, **hasen** hatta **sahih** hadisleri de eserine almakla eleştirilmiştir.
Suyûtî'ye göre eserde mevzû sayılmaması gereken 300 kadar hadis bulunmaktadır. Suyûtî
el-Leâli'l-masnû'a fi'l-ehâdisi'l-mevzû'a adlı kitabını İbnü'l-Cevzî'nin söz konusu eserinde-
ki yanlışlıkları ortaya koymak amacıyla kaleme almıştır.

**İlgili eserlerde "men kezebe" (مَنْ كَذَبَ) lafızlarıyla başladığı için genellikle bu şekilde isimlendirilen hadis Hz. Peygamber'in "Kim bilerek benim adıma yalan uydurursa cehen-
nemdeki yerine hazırlansın" (Buhârî, "İlim", 38) buyruğudur.**



D İ K K A T

Tenzihu's-şerî'a

İbn Arrâk (ö. 963/1556) tarafından telif edilen eserin tam adı *Tenzihu's-şerîati'l-merfû'a
ani'l-ahbârîş-şeni'ati'l-mevzû'a*'dır. Eser İbnü'l-Cevzî ve Suyûtî'nin yukarıda tanıtılan iki
kitabını ihtisar edip onlarda bulunmayanları da ilâve ederek fıkıh konularına göre bir
araya getirmektedir. Bu sebeple de kendisinden öncekilere ihtiyaç duyurmayacak bir
muhtevaya sahiptir. Eserin baş tarafında uydurma hadislerin alametleri ve ortaya çıkış se-
bepleri hakkında bilgi verilmekte, men kezebe hadisinin varyantları üzerinde durulmak-
tadır. Daha sonra hadis uyduranlar alfabetik olarak sıralanmakta ve haklarındaki tenkitler
kısa ifadelerle belirtilmektedir. Müellif eserini üç bölüm halinde düzenlemiştir. Birinci
bölümde İbnü'l-Cevzî'nin uydurma olarak kabul ettiği, Suyûtî'nin de ona itiraz etmediği
rivâyetleri zikretmiştir. İkinci bölümde İbnü'l-Cevzî'nin uydurma olarak kabul ettiği, fa-
kat Suyûtî'nin ona itiraz ederek uydurma olmadıklarını savunduğu rivâyetleri ele almıştır.
Üçüncü bölümde ise İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzû'ât*'ında bulunmayan ve sadece Suyûtî'nin
uydurma kabul ettiği rivâyetleri incelemektedir. Müellif, genelde uydurmaların kimler ta-

rafından uydurulduğunu tespit etmeye ve rumuzlar kullanarak metnin alındığı kaynağı zikretmeye çalışır.

Mevzû hadislerle ilgili bunların dışında Ali el-Kârî (ö.1014/1605) ve Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) eserleri de zikredilmelidir. Ali el-Kârî'nin *el-Esrârü'l-merfû'a fi'l-ahbâri'l-mevzû'ası* 625 uydurma rivâyeti alfabetik olarak zikretmektedir. Eser, *el-Mevzû'âtü'l-kübrâ, el-Mevzû'ât ve Mevzû'âtü Aliyyi'l-Kârî* adlarıyla da basılmıştır. Eser, halk dilinde dolaşan rivâyetlerden sadece uydurma olanlarını derlemek amacıyla yazılmıştır. Onun *el-Masnu' fi ma'rifeti'l-hadisi'l-mevzû (el-Mevzû'âtü's-suğrâ)* isimli diğer eserinde de 417 uydurma rivâyeti alfabetik olarak verilmektedir. Ali el-Kârî, bu iki eserinde mevzû olduğu konusunda ittifak bulunan hadisleri toplamış ve alfabetik olarak düzenlemiştir. İki kitaptaki rivâyetler büyük ölçüde birbirinin aynıdır. Şevkânî'nin *el-Fevâidü'l-mecmû'a fi'l-ehâdisi'l-mevzû'ası* ise mevzû hadislerle ilgili kendisinden önceki eserlerin bir özeti ve değerlendirmesi mahiyetindedir. 1423 uydurma rivâyeti konularına göre vermektedir.

Uydurma Hadislerin Olumsuz Etkileri

Hangi maksatla ve hangi konuda uydurulmuş olursa olsun mevzû hadisler dinin bünyesinde ve Müslümanların hayatında birçok tahribat yapmıştır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. Hadis âlimleri daha faydalı bilgiler için harcayacakları zamanı, uydurma hadisleri tespit etmek ve onlarla mücadele etmek için harcamışlardır.
2. Bazı mevzû hadisler helali haram, haramı helal göstermek suretiyle dini hükümleri tahrif etmiştir.
3. Uydurma hadisler Müslümanlar arasındaki ayrılığı ve çatışmayı körüklemiştir. Bu parçalanma arttıkça her grup kendini haklı gösterecek daha çok hadis uydurmuştur.
4. İslâm dinini kabul etmeye eğilimli olanları ve cahil Müslümanları dinden soğutmuştur.
5. Sözde, Müslümanları dine teşvik etmek ve onları kötülüklerden uzaklaştırmak maksadıyla uydurulan sözler, ya yaptığı en küçük iyiliğe güvenerek Müslümanları tembelliğe teşvik etmiş ya da günahlarının affedilmeyeceği düşüncesiyle onları ümitsizliğe düşürmüştür.
6. Dünya sevgisi, kadın, mal, evlat aleyhinde uydurulmuş hadislerin tesiriyle Müslümanlar, dünyayı bir kenara bırakmışlar, Allah'a giden yolda engel olur düşüncesiyle mal, mülk, evlat ve aileyi terk ve ihmal etmişlerdir.
7. Uydurma hadisleri vaaz ve nasihatlerine sermaye yapan kıssacılar halkın, cahil, tembel ve anlayışsız kalmasına büyük çapta sebep olmuşlardır.

Özet



Mütevâtir, âhâd, zayıf ve mevzû hadisleri tanımlayabilmek
Mütevâtir hadis, başından sonuna kadar her tabakada, yalan söylemek üzere anlaşmaları aklen ve âdeten mümkün olmayacak kadar çok râvînin rivayet ettiği hadistir. Tanımdaki tabakadan kasıt; yaş ve öğrenim bakımından yahut bazı özelliklere sahip olma yönünden aynı veya birbirine yakın olan kimselerdir.

Âhâd hadis veya haber-i vâhid, herhangi bir tabakada râvî sayısı, mütevâtir hadisin râvî sayısına ulaşmayan hadistir. Haber-i vâhidin bir ya da birkaç tabakada mütevâtir hadisin şartlarını taşımış olması, onun mütevâtir olarak nitelendirilmesi için yeterli değildir. Zayıf hadis, sahih hadisin tarifinde zikredilen niteliklerden birini veya birkaçını taşımayan hadistir ve taşımadığı niteliğe göre değişik isimler alır. Zayıf hadisteki kusurlar râvîsinin adalet eksikliğinden veya hafızasının zayıflığından kaynaklanabilir.

Mevzû hadis ise, Hz. Peygamber'e söylemediği veya yapmadığı bir sözün veya fiilin nispet edilmesidir. Bu, bilerek, kasten Allah Resûlü adına yalan uydurmaktır.



Mütevâtir ve âhâd hadislerin nasıl ortaya çıktığını ve bunların amele yansımalarını açıklayabilmek

Eşyanın bilinmesi akıl yoluyla ve his ve duyu organları vasıtasıyla gerçekleşir. Mesela dördün yarısının iki ettiğini akıl yoluyla biliriz. Aynı şekilde sonradan meydana gelmiş veya yaratılmış olan bir şeyi düşündüğümüzde onu yaratan bir gücün varlığını yine akıl yoluyla kavrarız. Fakat bir kimsenin söylediği bir sözü veya yaptığı bir işi duyu organları vasıtasıyla öğreniriz. Söylenen bir söz işitme, yapılan bir iş/fil ise görme organıyla bilinir. Bir şeyi duyu organları vasıtasıyla öğrenen kimse, onu, bilmeyene, yine duyu organları aracılığıyla, olaya biz-zat şahit olanın haberiyle öğretir. Bir şeyi haber verenlerin hepsi, sözlerine güvenilen kimseler değildir. Bu durumda verilen haber iki ihtimalden birine açık olur; yani ya yalan ya da doğrudur. Öyleyse haberin doğru olması için, onun dürüst ve sözüne güvenilen kimselerden alınması gerekir. Sözüne güvenilen kimseler de ya yakın veya zan yoluyla bilinir. İşte yakın vasıtasıyla bilinen haber **mütevâtir**; zan yoluyla bilinen haber ise **âhâd**dir. Ancak zan yoluyla bilinmesi durumunda, haberin doğru olduğunu gösteren işaretlerin aksini gösterenlerden daha kuvvetli olması gerekir. Buna galip zan (**zannı gâlib**) denir.

Mütevâtir haberin hem inanç (**akâid**) hem de amelde kesin delil olduğu hususunda Ehl-i sünnet mezhepleri görüş birliğindedirler. Haber-i vâhid'in ise, amelde delil olması hakkında ittifak olmakla birlikte, akâid esaslarının tespitinde delil olması tartışmalıdır.



Zayıf hadisle amel etme konusundaki farklı yaklaşımları ve sebeplerini kavrayabilmek

İslâm alimleri zayıf hadisle amel konusunu genellikle sonuca etkisi açısından değerlendirmişlerdir. Zayıf hadisin delil olma yetersizliği dikkate alınarak inanç esaslarının belirlenmesinde hiçbir surette ona yer verilmemiştir. Zayıf hadisle amel konusuna gelince, çoğunluğun temel aldığı ölçütün helal ve haram sınırı olduğu görülür. Burada da hadisin sonuca etkisi göz önünde bulundurulmuştur. Helal ve haramın tespiti ciddi ve sorumluluk isteyen bir durumdur. Ancak güzel amellere teşvik veya çirkin işlerden sakındırmak maksadıyla zayıf hadise dayanmak böyle değildir.

Zayıf hadisin helal ve haramların tespitinde kullanılmayacağı hususu *teoride* ifade edilse de, *pratikte* bu prensibin özellikle Hanefîler ve Şâfiîler tarafından ihlal edildiği örneklerle azımsanmayacak kadar rastlanmaktadır. Burada içeriği ile ümmetin amel ettiği genel kabul görmüş hadisler, sened açısından zayıf da olsa, geçerliliğini sürdürmüşlerdir. Ayrıca rivayeti da-ima ilk planda tutan anlayışlar zayıf hadisleri, doğru olma ihtimalini göz önünde bulundurarak, şahsî görüşe (**rey**) tercih etmişlerdir. Bu değerlendirmelerde **hasen** hadis kavramının literatüre tam yerleşmediği Tirmizî öncesi dönemi de dikkate almak gerekir. Zira bu dönemde **zayıf** hadis olarak nitelenen hadislerin bir kısmı aslında **hasen** hadistir.



Belli ölçüleri dikkate alarak bir hadisin uydurma olup olmadığını değerlendirebilmek

Hadis ilminde belli bir formasyon kazanmış bir kişi, sened ve metni incelemek suretiyle bir hadisin uydurma olup olmadığı konusunda kanaat sahibi olabilir. Uydurma hadisin belirtileri senedden kaynaklanıyorsa araştırmacının derin bir râvî bilgisine sahip olması şarttır. Râvîlerin hayatlarını dikkatle kaydederek, onların hocalarını, talebelerini, doğum ve vefat tarihlerini, hadis almak için yaptıkları yolculuklarda (**rihle**) nerelere uğradıklarını, dinî yaşantılarını, hafıza ve zaptetme durumlarını ve daha başka pek çok hususu dikkate alarak senedin analizini yapabilir.

Hadisin metni hakkında da incelenmesi gereken çeşitli ölçütler vardır. Kullanılan dilin üslubu, mana bozuklukları, muhtevadaki sınırsız vaatler, ölçüsüz sevap veya cezalar, yer, zaman, mekân belirten spesifik bilgiler uydurma hadisin tespitinde önemlidir. Ayrıca sahih hadis bulunmayan konuları genel olarak tanımak da mevzû hadisi tayin etmede mühim bir yardımcıdır.

Kendimizi Sınavalım

1. Suyûtî, bir hadisin mütevâtir kabul edilebilmesi için her nesilde râvî sayısının **en az** kaç olması gerektiği görüşündedir?
 - a. Dört
 - b. Beş
 - c. On
 - d. Kırk
 - e. Yetmiş
2. Haber-i vâhidle amel **edilmemesi** gerektiğini savunan mezhep aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Mutezile
 - b. Mâlikî
 - c. Hanefî
 - d. Eş'arî
 - e. Mâtürîdî
3. Aşağıdaki alimlerden hangisi amellerin fazileti hakkında zayıf hadislerle amel edilebileceği görüşündedir?
 - a. Yahya b. Ma'în
 - b. Ebû Dâvud
 - c. Müslim
 - d. İbn Hazm
 - e. Ebû Bekir İbnü'l-Arabî
4. Mevzû haberlere hadis denmesinin sebebi nedir?
 - a. Uyduranın onun hadis olduğu iddiası
 - b. Bazı yönlerden sahih hadise benzemesi
 - c. Uydurma da olsa şeklen bir sened ve metne sahip olması
 - d. Uyduranın onun hadis olduğu iddiası ile şeklen bir sened ve metnin olması
 - e. Güzel kurgulanmış bir söz kümesi oluşturması
5. *el-Esrâru'l-merfû'a* adlı eserin yazarı kimdir?
 - a. Ali el-Kârî
 - b. İbn Arrâk el-Kinânî
 - c. Suyûtî
 - d. İbnü'l-Cevzî
 - e. İbn Hibbân

Kendimizi Sınyalım Yanıt Anahtarı

1. c	Cevabınız yanlışsa “Mütevâtîr” bölümünü yeniden okuyunuz.
2. a	Cevabınız yanlışsa “Âhâd Haber” bölümünü yeniden okuyunuz.
3. b	Cevabınız yanlışsa “Zayıf Hadis” bölümünü yeniden okuyunuz.
4. d	Cevabınız yanlışsa “Mevzû hadis” bölümünü yeniden okuyunuz.
5. a	Cevabınız yanlışsa “Mevzû hadis” bölümünü yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Yıllarca kan davalısı olan iki ailenin barıştıklarına dair haber önce bir, sonra da üç-dört kişi tarafından haber verilir. Bu, duyan kimselerde bir zannî bilgi oluşturabilir, ancak aradaki husumetin boyutunu bilenler yine de haberden emin olamazlar. Nihayet iki ailenin ileri gelenlerinden oluşan bir grubun merkezî bir lokantada barış yemeği için toplandıkları görülünce, artık haberin gerçekliği konusunda kesin bir bilgi oluşmuş olur. Yine bir bitkinin büyümesi ve çocuğun akli ve bedenî gelişiminin aşama aşama olması da “gizli bir tedricilik” içinde gerçekleşmektedir.

Sıra Sizde 2

Sahih ve hasen hadisin tarifleri incelendiğinde, şu vasıflardan birini ya da bir kaçını bulundurmayan hadise **zayıf** hükmü verildiği görülür: Râvisinin adalet ve zabt sahibi olması, seneddeki râvîler arasında kopukluk bulunmaması, yani senedin *muttasıl* olması, metin veya senedde şâzlık ve illet bulunmaması, râvinin zabtında kusur varsa bunun hadisin diğer tarikleriyle desteklenmesi.

Sıra Sizde 3

Zayıflığı şiddetli olmayan hadis, başka bir senedle gelerek **hasen li-gayrihi** derecesine çıkma ihtimali bulunan hadistir. Bu ikisi arasında sadece senedlerinin (*tarik*) sayısı açısından fark vardır. Zayıflığı aşırı olmayan hadis tek senedle gelirken, hasen li-gayrihi hadis, birden çok zayıf tariklerle gelmektedir.

Sıra Sizde 4

İslâm dininde akıl, kişinin sözlerinde ve fiillerinde sorumlu olmasının vazgeçilmez şartıdır. Akıl genel olarak anlama, kavrama, kavramlar arasında bağlantı kurma ve çıkarımlar yapabilmek yetisidir. Selim akıl ise hem bu dünya (*fizik âlem*) hem de âhiret (*metafizik âlem*) için çıkarımlar yapabilen akıldır. Bunun için aklın, insanın fıtratındaki saflığını koruması, yanlış eğitim ve şartlandırmalarla bozulmamış olması gerekmektedir. Bu anlamda selim akıl, kişinin ilâhî buyruklar çerçevesinde doğru karar vermesini sağlayan, herhangi bir olumsuzluktan veya ortamın kötülüğünden etkilenmeyen, yaratılıştaki temizliği (**fitrat**) koruyan akıldır. Bu nedenle selim vasfını kazanmamış akıl, aldığı eğitimin de etkisiyle **sahih** hadisleri kabul etmek istemeyebilir. Özetle salt akıl değil **selim akıl** sahibi olmak gerekir.

Yararlanılan Kaynaklar

- Apaydın, H.Y. (2006), “Mütevâtîr”, **DİA**, XXXII, 208-211, İstanbul.
- Aydınlı, A. (2009), **Hadis Tesbit Yöntemi**, İstanbul.
- Başaran, S-Sönmez, M.A. (1993), **Hadis Usûlü ve Tarihi**, Bursa.
- Ertürk, M-Yavuz, Y. Ş-Apaydın, H.Y. (1996), “**Haber-i Vâhid**”, **DİA**, XIV, 349-363.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec (1386/1977) **Kitâbü'l-Mevzû'ât** (nşr. Abdurrahman Muhammed Osman), Karaçi.
- Koçyiğit, T. (1981), **Hadis Tarihi**, Ankara.
- Polat, S. (2003), **Hadis Araştırmaları**, İstanbul.
- Subhi es-Sâlih (1981), **Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları** (trc. M. Yaşar Kandemir), Ankara.
- Toksarı, A. (1994), **Delil Olma Yönünden Sünnet**, Kayseri.
- Yücel, A. (1998), **Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar**, İstanbul.
- Yücel, A. (2010), **Hadis Tarihi ve Usûlü**, İstanbul.